

JELENA PORSANGER

Bassejoga čáhci

Gáldut nuortasámiid eamioskkoldaga birra
álgobmotmetodologiijaid olis

DAVVI GIRJI – 2007

Dán girjjis lea kopiijaváldin gildojuvvon earret go dan maid lea lohpi njuolggadusaid mielde «Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» ja «Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig og beskyttet verk i undervisningsvirksomhet». Dáid njuolggadusaid rihkkun váidojuvvo.

Ruhtadan:

Lærebokutvalget for høyere utdanning lea dorjon dán girjji almmuheami.

Copyright © Davvi Girji OS – 2007

Copyright © Jelena Porsanger 2007

© Davvi Girji AS (the Sami edition of the book)

<http://www.davvi.no>

davvi@davvi.no

Lágádusdoaimmaheadji: Seija Guttorm.

Govat: Gustaf Hallström/Forskningsarkivet i Umeå, Upmi universitehtta.

Nils John Porsanger.

Gráfalaš barggus vástida: Davvi Girji.

Olggoža hábmen: Britt Hansen Biti/Davvi Girji.

Olggoža govat: G. H. Umm'pjogk (1910). Forskningsarkivet i Umeå, Upmi universitehtta; portreahtta govva: Johan Isak Siri, Sámi Instituhtta.

Deaddilan: Arkmedia, Vasa.

ISBN: 978-82-7374-690-0

Abstract

Porsanger, Jelena. 2007. Bassejoga čáhci. *The Water of the Sacred River: The Sources of the Indigenous Religion of the Eastern Sami Examined Within the Framework of Indigenous Methodologies*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

This book is based on doctoral dissertation defended in January 2006 at the Faculty of Humanities of the University of Tromsø (Norway). The book examines the sources for the study of the indigenous religion of the Eastern Sami in the period from the 16th to the 20th century. Using proposed elements of indigenous methodologies as a point of departure, the study is divided into three parts and seven chapters, which deal with presentation and critical evaluation of the oral and written sources. The designing of Sami methodology on the basis of Sami epistemology is of crucial importance for the present study. The criticism of the sources takes an indigenous Sami perspective as its point of departure.

The first chapter deals with the basic requirements of indigenous methodologies concerning research ethics, correlations between the indigenous scholar and the studied indigenous people, and the need to use both indigenous and non-indigenous academic approaches. The first chapter also discusses questions concerning insider–outsider research both in the study of religions and in indigenous studies. On the basis of these theoretical discussions, chapter 2 deals with criteria for source criticism from within the studied indigenous culture (Sami in this case). Special attention is paid to the placing of the source material in the correct spatial, temporal

---

and cultural context.

Chapter 3 contains a short account of the history of the Eastern Sami. In chapter 4, primary oral sources are presented and evaluated. The source material is spatially divided into four eastern Sami groups (Ter, Akkala, Kildin and Skolt), and within each group into local sub-groups. On the local level information is presented in the chronological order and by name of each Sami informant. In chapter 5, secondary written and oral sources are presented thematically, and evaluated. Among written materials there are accounts written by Russian orthodox monks and priests, travellers' accounts, anthropological and ethnographical studies. Among oral sources there are stories told by the neighbours of the Eastern Sami from the *Anár* (Inari) and *Várjjat* (Varanger) regions.

The conclusion is divided into two parts. The first (ch. 6) presents conclusions on the methodological level concerning the spatial and temporal distribution of both the primary and secondary materials. The following questions are especially in focus: how is the sources material distributed between the different eastern Sami areas, and, what periods of time are best documented by the help of the primary and secondary data material? The second part (ch. 7) deals with theoretical discussions about the use of Sami epistemology, the design of a Sami methodology and an application of this methodology to the present study, and – hypothetically – to other Sami research projects.

Key-words: indigenous religion, eastern Sami, indigenous methodology, source criticism.

Dr.art. Jelena Porsanger, Nordic Sami Institute / Sami University College, Norway.

Sisdoallu

Giitosat	ix
Čállinvugiid čilgehusat	xi
Tabeallaid listu	xiii
Govvosat	xiv
Kárttat	xiv
Álggahus	1
<i>Bassejoga čáhci</i> , dutkamuša fáddá ja ulbmil	1
Sámegiella dutkosa giellan	4
Eamioskkoldat-doaba	6
Nuorta-Sámi diversitehtta	8
Girjji struktuvra ja kapihttaliid sisdoallu	10
I Álgoálbmotmetodologijat ja gáldokritihkka	13
1. Mánu govat: metodologaš suokkardallan	14
Álgoálbmot metodologijat, etihkka ja oskkoldatdutkan: muhtin oppalaš fuopmášumit	15
Insider-dutkan ja oskkoldatdieđa	27
<i>Insider-/outsider-čuolbma oskkoldatdutkanis</i>	27
<i>Álgoálbmot-insider oskkoldatdutkanis</i>	32
<i>Eamioskkoldagaid insider-dutkamit</i>	39
Ovdamearkkat	39
Čoahkkáigeassu	46
Dehálaš metodologaš áššit insider-dutkamii (sámedutkamii erenoamážit)	48
<i>Álgoálbmotdutki sierra posišuvnnat</i>	48
<i>Seammasullasašvuodát ja erohusat veardádallama proseassas, ja sámi epistemologijja</i>	57
<i>Seammasullasašvuodát ja erohusat dutki posišuvnnas geahčadettiin</i>	60
<i>Girjáivuohta ja generaliseren</i>	66
Oktiigeassu	69
2. Gáldokritihka kriterat	72
Gáldodilli	73
Primára gálduid evaluatorema gáibáduusat	82
<i>Árbevirolaš teavsttat</i>	83

<i>Jearahallamat ja ságastallamat</i>	90
<i>Sámi giellaávdnasat</i>	93
<i>Eahpeverbála gáldut</i>	97
Sekundára gálduid evaluerema gáibádusat	100
II Gáldodieđuid guorahallan	108
3. Historjjálaš duogáš	109
Oanehaččat nuortasámi siidavuogádaga dutkamis	109
Nuorta-Sámi koloniseren, soadit ja stáhtaráját	111
Ruošša ortodoksa girku doaibma Nuorta-Sámis	113
<i>Miššunbarggu álggaheami duogáš</i>	113
<i>Ruošša girku doaibmastrategiijat 1800-logu lohppii</i>	115
<i>Kloastarat Nuorta-Sámis</i>	119
<i>Teologalaš oahppu ja čálalaš dieđuid vátni</i>	121
Nuortasámit odđa áiggis Sovjetlihtus ja Suomas	123
Siiddaid namahusat ja gáldodieđuid lokaliseren	125
4. Primára gáldut	130
Árbevirolaš sámegiela teavsttat	131
<i>I Darjjesámi guovlu</i>	133
<i>II Áhkkilsámi guovlu</i>	139
<i>III Gielddasámi guovlu</i>	141
<i>IV Nuortalašsámi guovlu</i>	147
Jorgalusveršuvnnat álgoteavstta haga ja referáhtat	152
<i>I Darjjesámi guovlu</i>	153
<i>II Áhkkilsámi guovlu</i>	162
<i>III Gielddasámi guovlu</i>	168
<i>IV Nuortalašsámi guovlu</i>	174
<i>V Namahis diehtoaddit ja/dahje eahpečielga siidagullevašvuohta</i>	179
Jearahallan- ja ságastallanmateriálat	183
<i>I Darjjesámi guovlu</i>	184
<i>II Áhkkilsámi guovlu</i>	186
<i>III Gielddasámi guovlu</i>	186
<i>IV Nuortalašsámi guovlu</i>	188
<i>V Eahpečielga siidagullevašvuohta</i>	191
Sámi giellaávdnasat	191
<i>Tearpmat (boares ja odđa) ja terminologiijat</i>	191
<i>I Darjjesámi guovlu</i>	193
<i>II Áhkkilsámi guovlu</i>	195
<i>III Gielddasámi guovlu</i>	196
<i>IV Nuortalašsámi guovlu</i>	198

<i>Báikenamat</i>	200
<i>Sámi giellaávdnasiid spatiála ja temporála distribušuvdna</i>	206
5. Sekundára gáldut	208
Ortodoksalaš gáldut	209
<i>Ortodoksalaš hagiográfalaš čállosat</i>	209
<i>1700-logu ortodoksalaš arkiivamateriálat</i>	225
<i>Ortodoksalaš báhpát Nuorta-Sámis 1680–1800-loguin</i>	229
Luteránalaš miššunearaid ja báhpaid máinnašumit	236
Mátkemuitalusat	245
Etnográfalaš, antropologalaš ja eará dutkamušat ja govvadásat	264
<i>Ruoššas</i>	264
<i>Ruošša olggobealde</i>	300
Anáraš ja mearrasámi muitalusat nuortalaččaid birra	315
<i>Oppalaččat</i>	315
<i>Anáraš muitalusteavsttat</i>	317
<i>Mearrasámi muitalusteavsttat</i>	318
<i>Sekundára muitalusteavsttaid spatiála ja temporála gullevašvuhta</i>	320
III Bohtosat	321
6. Primára ja sekundára gálduid gaskavuolta: buohtastahttin metodologalaš dásis	322
Oppalaččat	322
Primára gáldodieuid buohtastahttin	325
Sekundára gáldodieuid buohtastahttin	334
Primára ja sekundára gálduid veardádallan ja buohtastahttin	341
7. Buohtastahttin teorehtalaš dásis	344
Loahppajurdagat	350
Summary	353
Oanádusat	357
Lingvisttalaš ja eará oanádusat	357
Arkiivvat, asáhusat ja girjerádjosat	357
Bibliográfalaš oanádusat	359
Referánsat	360
Gáldut	360
<i>Almmutkeahtes gáldut</i>	360
Arkiivvat	360
Arkiivamateriálat	362
<i>Deaddiluvvon gáldut</i>	363

Girjjálašvuohta	380
Báikenammalittut	410
Nuortasámegiell báikenamat ruošša-, dáro-, suoma- ja davvisámegillii	410
Báikenamat dáro-, suoma-, ruošša-, davvisámegillii ja nuortasámegiell báikenamat	414
Mildosat	419
Miellddus 1: Tabealla 3 Dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádat.	419
Miellddus 2: Kárta 1 Nuortasámi siiddat 1800-logu gálduid vuodul Nickula (1970, 187) mielde	420
Miellddus 3: Kárta 2 Guoládatnjárga (Čarnoluskij (1972, 29) kárta vuodul)	422
Miellddus 4: Kárta 3 Giella- ja riikarájájat Nuorta-Sámis (Sammallahti (1998, 5) kárta vuodul)	423
Miellddus 5: Tabealla 13 Diehtoaddit	424
I Darjjesámi guovlu	424
II Áhkkišsámi guovlu	434
III Gielddasámi guovlu	439
IV Nuortalašsámi guovlu	453
V Namahis diehtoaddit ja/dahje eahpečielga siidagullevašvuohta	464
Miellddus 6: Tabealla 14 Vurkejeaddjit	466

Giitosat

Bassejoga čáhci-girjji bokte hálidan giitit ja gudnejahttit Nuorta-Sámi ja sápmelaččaid, geaid dieđut ja vuoiŋŋalaš doarjja leat movttiidahtán mu dán dutkamuša čadahit. Ollu giitu mu bagadallái, Bergena universitehta professor Håkan Rydvingii, gii buorredáhtolašvuodainis ja áššedovdamušainis lea veahkehan mu dahkat dán dutkanprošeavtta duohtan. Maiddái kollegat ja ustibat Romssa universitehtas – Juho-Niillas (Jernsletten), Harald Gaski, Johanna Ijäs – leat jámma dorjon mu ja addán ollu fágalaš rávvagiid, maid ovddas lean hui giitevaš. Giittán mu maori kollegaid ja oahpaheddjiid Aotearoas – Linda Tuhiwai Smith, Graham Smith, Aroha Yates-Smith, Te Waaka Melbourne – ja mu maori ustibiid, geat leat movttiidahtán mu oheat odđa lahkonanvugiid sámi árbevieruid vuodul. Giittán Sámi Instituhta ovddeš direktevrra Audhild Schanche guhte lážii munnje buori ja oadjebas bargodili ráhkkanit nákkáhallamii seniordutki virggi olis.

Lean hui giitevaš giellačehpiide, geat leat iežaset áššálaš rávvaggiuin veahkehan mu nákkosgirjji čállit sámegillii. Giittán giellačehpiid Johanna Ijäs, Britt Rajala, Sámmol Aikio, Beahkká Sammallahti, Láila Susanne Sara-Oskarsson, Lene Antonsen ja Biret Anne Bals. Váimmolaš giitosat sámegiela dárkkisteaddjái Berit Merete Nystad Eskonsipo (Romssa universitehta Sámi dutkamiid guovddáš) ja engelasgiela dárkkisteaddjái Timothy Saunders (Oxford University Press). Lean giitevaš giellačeahppái Rolf Olsenii, guhte lea jorgalan sámegillii dán girjji metodologiija-kapihtala, man mun álgoálggus čállen engelasgillii.

Giittán iežan fulkkežiid ja lagamuččaid Ruošša, Suoma ja Norgga bealde, ja dieđusge lagamus ustibiiddán, geaid liekkusvuohhta lea láchán

---

munnje oadjebas dili dutkanbarggu čadahit. Giittán váimmustan mu váhne-
miid, vielja, bártni ja isida. Sin gierdavašvuohta ja ráhkisvuohta leat čada
áigge addán munnje searaid, givrodaga ja dorvvolašvuođa.

Giittán Romssa universitehta Sámi dutkamiid guovddáža ja humanistta-
laš fakultehta. Dát ásausat leat dorjon mu dutkanprošeavtta juohke láhkai,
sihke ruđalaččat ja fágalaččat. Giitosat maddái mu dálá bargosadjái Sámi
Instituhtii ja Sámi allaskuvlii, ja Davvi Girjái, erenoamážit dan čeahpes
áššedovdiide Seija Guttormii ja Britt Hansen Bitii.

Guovdageainnus geassemánu 2007.

Jelena Porsanger

Čállinvugiid čilgehusat

Mánja báikenama, sáni ja tearpma lean čállán iešgudetge nuortasámegillii ja suopmanii. Muhtin nuortasámegielain leat iežaset čállinvuogit, omd. gielddasámi čállingiela vuodđun leat kyrillalaš bustávat, muhto muhtin gielain, nugo omd. áhkkil- ja darjjesámegiela, eai opa leatge čállinvuogit. Áhkkil-, darjje- ja gielddasámegiel sániid čállimis lean geavahan gielddasámegiela čállinvuogi (gč. *Saamsko-russkij slovar'* 1985), man lean heivehan latiinnalaš bustávaide. Nuortalašgiel sánit ja dajaldagat leat čálon nuortalašgiela čállinvuogi mielde (Mosnikoff & Sammallahti 1988; Sammallahti & Mosnikoff 1991), anárašgiel sánit fas anáraš girjegiela mielde (Sammallahti & Morottaja 1983). Ruoššagiel sániid lean transkriberen sámegillii, ja lean ee. guodđán čuoddjilis s:a merkekeahttá sániid siste, omd. *Petrosavodsk (Петрозаводск)* dahje Harusin (*Харузин*). Buot nuortasámegiel ja amasgiel sánit, dajaldagat ja báikenamat leat merkejuvvon vinjučállagiin.

Báikenamaid hárrái lea mu mielas leamaš dehálaš geavahit báikkiid nuortasámegiel namahusaid, vaikke mánja báikenammii gávdnjitge vásti-deaddji namahusat davvisámegillii. Lean čállán báikenamaid báikkálaš nuortasámegillii dalle go sáhka lea árbevirolaš nuortasámi guovlluin, siiddain dahje odđaaigásaš báikkiin, mat leat dovdosat dušše nuortasámegiel hámis. 1900-logus eanaš siiddat jávke ja olu sámi báikegottit ruoššaiduvve ja ožžo ruoššagiel namaid, mainna dát báikkit leat sajáiduvvan kártaide ja giellageavaheapmái. Odđaaiggi gáldomateriálaid oktavuodas geavahan odđa báikenamaid ruoššagiel hámis, ja čilgen daid namaid dalle go dat bohtet ovdan teavsttas vuosttas háve.

Lean viggan gárvit nuortasámegiell báikenamaid sojheami. Moadde dávjimusat geavahuvvon nuortasámi báikenama leat čállon davvisámegiell hápmái, danin go dáid báikenamaid nuortasámegiell hámiid sojheapmi buvttášii mu mielas geavtlaš váttisvuodaid. Dát leat čuovvovaš báikenamat: Guoládat-gávpot (sáGld *Kuõlnõgkla'nn*), Guoládatjohka (sáGld *Kuõlnõgkjogk*), Guoládatnjárga (sáGld *Kuõlnõgknjaarrk*), Guoládatvuotna (sáGld *Kuõlnõgkluhht*), Gáddeluokta (sáNrt *Káddluhtt*) ja Čeavetjávri (sáNrt *Če'vetjäu'rr*). Muđui lean čállán báikenamaid davvisámegillii sámegiell kárttaid mielde (gč. *Sámi atlas* 1996).

Dutkamuša loahpas leat guokte báikenammalistu. Nuppi listtus báikenamat leat ordnejuvvon čuovvovaččat: teavsttas geavahuvvon hápmi alfa-behtalaš ortnegis, báikenamma kyrillalaš bustávaiguin (dárbbu mielde), báikenama vástideaddji namahus ruošša-, suoma- ja/dahje dárogillii ja davvisámegillii (dalle go lea vejolaš). Nuppi listtus báikenamat leat biddjon alfabehtalaš ortnegii ruošša-, suoma- ja/dahje dáro- ja davvisámegiell hámiid mielde, maid bokte sáhttá ohcat nuortasámegiell vástideaddji nama-husaid.

Olbmuid namaid čállimis lean ovdanbuktán virggálaš ii-sámegiell namaid, ja maiddái sámegiell namaid ja eahpevirggálaš gohčodannamaid dalle go lea vejolaš. Dan sivas go ruoššagiell goargguin leat sierra maskuliidna ja feminiidna gehčosat, de sámegiell teavsttas sáhttá leat váttis goargguid maskuliidna ja feminiidna namaid sojahusaid earuhit nuppi nuppis. Lean dán geažil geavahan apostrofa seammá ruoššagiell goarggu maskuliidna ja feminiidna hámiid (omd. Danilov ja Danilova) sojheamis čuovvovaččat:

	almmái	nisu
n	Danilov	Danilova
g/a	Danilov'a	Danilova
i	Danilovii	Danilovai
l	Danilov'as	Danilova's
k	Danilov'ain	Danilova'in

Govus 1 Seammalágan ruoššagiell goargguid maskuliidna ja feminiidna hámiid sojheapmi

---

Tabeallaid listu

Tabealla 1	Muhtin áigeguovdilis áššit dutki posišuvnna árvvoštallama várás	50
Tabealla 2	Gáldoklassifikašuvdna	80
Tabealla 3	Dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádat	127
Tabealla 4	Sámi giellaávnasmateriálaid spatiála ja temporála distribušuvdna	206
Tabealla 5	Primára gáldodieđuid spatiála ja temporála distribušuvdna vurkejedjiid mielde áigodagas 1600–2000	327
Tabealla 6	Primára gáldodieđuid distribušuvdna váldo- guovlluid mielde áigodagas 1850–2000	330
Tabealla 7	Primára gáldodieđuid distribušuvdna darjje- sámi siiddaid mielde áigodagas 1850–2000 proseantalohkun (dábálaš generaliserendássi)	332
Tabealla 8	Primára gáldodieđuid distribušuvdna váldo- guovlluid mielde áigodagas 1850–2000 pro- seantalohkun (oktasaš generaliserendássi)	333
Tabealla 9	Sekundára gáldodieđuid spatiála ja tempo- rála distribušuvdna áigodagas 1500–2000 vurkejedjiid mielde	336
Tabealla 10	Sekundára gáldodieđuid distribušuvdna darjjesámi siiddaid mielde proseantalohkun áigodagas 1500–2000 (dábálaš generaliserendássi)	339
Tabealla 11	Sekundára gáldodieđuid distribušuvdna váldoguovlluid mielde proseantalohkun (oktasaš generaliserendássi)	340
Tabealla 12	Gáldodieđuid juohkašupmi oktiibuot váldo- guovlluid mielde proseantalohkun áigodagas 1500–2000 (oppalaš generaliserendássi)	342
Tabealla 13	Diehtoaddit	424
Tabealla 14	Vurkejeadjit	466

Govvosat

Govus 1	Seammalágan ruoššagiel goargguid maskuliidna ja feminiidna hámiid soja- heapmi	xii
Govus 2	Álgoálbmotmetodologijat ja etihkka	22
Govus 3	Álgoálbmotdutki sajadaga ideála tiipat	54

Kárrtat

Kárta 1	Nuortasámi siiddat 1800-logu gálduid vuodul Nickula (1970, 187) mielde	128
Kárta 2	Guoládatnjárga (Čarnoluskij (1972, 29) kárta vuodul)	157
Kárta 3	Giella- ja riikaráját Nuorta-Sámis (Sammallahti (1998, 5) kárta vuodul)	423

ÁLGGAHUS

Bassejoga čáhci, dutkamuša fáddá ja ulbmil

Lujávrelaččain lea bassejávri, man namma lea *Seejttjaavv' r*, sieidejávri *Lujaav' r-ur' t*-duoddariin. Doppe muhtin gielddasámit orro gesiid *Seejttjogk*-nammasaš bassejoga lahkosiin. Báikkálaš sámit vižže čázi bassejogas sierraláhkai amaset basseguovllu vuoiŋŋaid suhttadit. Sii geat ledje basseguovllus bajásšaddan ledje oahppan iežaset váhnemiin ahte čázi bassejogas fertii goaivut buhtes guvssiin miehterávdnjái ovdalگو beaivváš luoitadii.

Bassejoga čázi viežžan sáhtta leat eamioskkoldahkii guoski dieduid háhkama metaforan. Giellagovat leat sámi njálmmálaš árbevierus leamaš gulahallama gaskaoapmin, vuohkin dahkat muhtin ášši mearkkašumi, duogáža ja konsekveanssaid áddehahttin muhtin mitalusa dahje fearána bokte. Mu mielas sáhtta sámedutkange árbevirolaš gulahallanvugiiguin ávkástallat, muhto diedalaš teavsttas geavahuvvon giellagovaid ferte čálalaččat čilget.

Bassejohka sáhtta leat árbevieru metafora. Árbevierru ii leat doloža bázahus, muhto eallá, rievdá ja muhttašuvvá dego johka, muhto bissu gorálaččat stádisin gáttiidis siskkobealde. Bassejoga čáhci lea gáldodieduid giellagovva. Čázi viežžama njuolggadusat leat lahkonanvuogi ja metoda metaforan. Báikkálaš sámit ja amas olggobeal olbmot leat mánga čuohtejagi viežžan dieduid sámeárbevieru «jogas», muhto gáldokritihka gažaldahkan lea ee. goas, gos ja man láhkai diehtu lei vižžojuvvon. Diehtemeahttun olmmoš sáhtta čázi goivestit bassejogas vuosterávdnjái ge, muhto báikkálaš

olbmuide dát čáhci ii leat jugahahtti. Muhtin dieđut sámi eamioskkoldagas, maid vurkeaddjit gaiko stuorát konteavsttas eret, bonjadedje dahje fragmenterejedje, eai soaitte báikkálaš sámiid oainnus doallat deaivása.

Dán dutkamuša váldoulbmil lea ovddidit gáldokritihka sámeoainnus ja álgoálbmotmetodologiijaid olis, ja guorahallat dán vuodul Nuorta-Sámi ássiid eamioskkoldaga čalmmustahtti gáldodieđuid, mat leat vurkejuvvon 1600–1900-loguin. Váldodeaddu lea darje- ja áhkkilsámi materiálaide, mat leat sámedutkamis unnimus dovdosat; dasto guorahalan gieldda- ja nuortalašsámi diehtovuorkká. Lean ráddjen guorahallama gáldodieđuide, mat leat 1600-logu rájes leamaš dokumenterejuvvon čálalaččat dahje jietnabáddái. Materiálat leat vurkejuvvon mánngga gillii: áhkkil-, darje-, gieldda-, nuortalaš-, anáraš- ja davvisámegillii, ruošša-, suoma-, ruota-, dánska-, dáro-, duiska-, fránska- ja engelasgillii. Materiála lea dan made viiddis ja girjái ahte dat ánsšása mu mielas sierra dutkamuša, man olis čielggaduvvo, man ollu primára ja sekundára dieđut leat gávdnomis iešguđetge nuortasámi joavkku vuoinjalaš kultuvrras iešguđetge čuohtejagis 1600–2000-áigodagas. Bargohivvodaga sturrodaga geažil lean ráddjen dutkanmateriála dieđuide, mat leat almmolaččat fidnemis publikašuvnnain ja arkiivvain, ja lean guođđán dán dutkamuša olggobeallái ee. materiálad, maid ieš lean čohkken 1991 rájes.

Ulbmilin lea idihit ja sajuštit eanemustá árvvolaš ja luohtehahtti primára ja sekundára gáldodieđuid, guorahallat daid dieđuid temporála ja spatiála gullelašvuoda, geahčadit vurdema metodalaš lahkoneami, geavahit sámi epistemologiija¹ guorahallama vuodđun, bidjat árbevieru guoddi sámi diehtoaddiid guovddáži. Guorahalan gáldodieđuid konkrehta báikkálaš sámejoavkkuid ja árbevieruid olis. Čuovvumuššan lea dat ahte in čále nuortasámiid birra oppalaččat, in daga oppalaš generaliseremiid, muhto sajuštan gáldodieđuid báikkálaš árbevrrui (sámejovkui, siidii ja jus vejolaš ássanbáikái) ja temporála kontekstii (makkár áigodagas diehtu lea dokumenterejuvvon, ja jus vejolaš, de makkár áigodaga diehtu speadjalastá). Maiddái válddán vuhtii vurdema kultuvrralaš, dieđateorehtalaš ja historjjálaš konteavstta. Nuortasámiid vuoinjalaš kultuvra ja eamioskkoldat leat unnán

¹ Filosofalaš doaban epistemologiija lea diehtoteoriija dahje diehtooahppa, man olis čilgejuvvojit dieđu háhkama vejolašvuodat ja njuolggadusat, dieđu luondu, diehtima vuoddu ja ráddjemat, renoamážit dan ektui makkár diehtu doallá dahje ii doala deaivása (dieđu validitehtta).

dutkojuvvon. Sáhtta namuhit dakkár dutkiid go N. Harusin, V. Čarnoluskij, V. Tanner, K. Nickul, T. Lukjančenko, N. Storå, geaid dutkamušat leat árvvolaš, muhto sekundára gáldut sámi eamioskkoldaga dutkamii. Sekundára čálalaš gáldodieđuid oktavuodas vikkán evalueret, makkár generaliserendásis informašuvdna lea.

Generaliseren *sámit oppalaččat* vuostegeahčín sidjiide, geat eai leat sámit, leamaš J. Schefferusa rájes gitta 1900-logu gaskkamuddui ja juoba min beivviidge rádjái sámiide guoski čállošiid mihtilmas dovdomearkan. Muhtin sámejoavkku kulturhámit sáhtte generaliserejuvvot «sámiin lea dáhpi»-láhkai (Pentikäinen 1973, 135; Rydving (1993) 1995, 19). N. Storå (1971, 23–24, 27–29) cuiggoda generaliserendábi heivehit oarjesámemateriála, eanaš máttasámi árbevieruid vuodul ráhkaduvvon stereotiipagovaid, olles Sápmái, ee. nuortasámiide. Maiddái Rydving cuiggoda ahte muhtin dutkiid viggamušat vanahit giemasámi materiála dego dat livččii oppalaččat nuortasámi materiála, eai leat vuoiggalaččat (1995, 23), vaikke giemasámegeiella gulláge giellahistorjjálaččat nuortasámegeielaid jovkui.²

«Mii, sámit»-oktasáš generaliseremis sámeoainnus ii leat nu guhkes historjá, man ruohttasat leat 1900-logu sámi politihkalaš lihkadusas ja álbmotiešdovddu badjáneamis. Jus dutká sámi vuoiŋgalaš kultuvrra sámeoainnus, de «mii sámit»-generaliseren lea mu mielas ovddeš áiggi, boarásnuvvan «sámiin lea dáhpi»-dutkanparadigmma ja olggobeale oainnu heiveheapmi sámedutkamii. Generaliseren sámeoainnus galgá leat mu mielas čadnon konkrehta báikái/guvlui, siidii, suopmanii. Sámeoainnus ja sámekultuvrra siskkobealde geahčadettiin vuohtta ahte juohkin *mii* ja *sii*-luohkáide lea olu eambo girjái go olggobeal oainnus. *Mii* ja *sii*-juohkima vuodđun sámeoainnus lea ruovttubáiki. Mađi guhkkeli sápmelaš geahččá iežas ruovttubáikkis eará sámeovuolluide, dađi eambo stuorra oktasáš generaliserema vejolašvuohta. Sápmelaš láve ja sáhtta dovdat iežas ruovttubáikki ja lagamus govulluid ja ássiid dan muttus bures, ahte olbmo namma ja su konkrehta ruovttu- dahje orrunbáiki leat earutkeahtes oktavuodas, dego guokte beali, mat gullet oktii ja addet earáide čielga referánssa olbmo gullevašvuodas. Gáldodieđuid guorahallan sámi diehtoaddiid báikkálaš gullevašvuoda vuodul lea mu mielas sámedutkama stuorra hástalus gáldokritihka dáfus.

² Giellahistorjá birra gč. Sammallahti 1998, 26.

Kritihkalaš oskkoldathistorjjálaš suokkardallama bokte álgoálbmotmetodologiijaid olis lean dutkamušastan ovdanbuktán njálmmálaš, čálalaš, almmustuvvan ja almmutkeahtes materiálah, sirren primára ja sekundára gálduid nuppi nuppis, sajuštan gáldodieđuid hierárhkalaš ortnegii áiggi, báikki ja báikkálaš árbevieru mielde, guorahallan gáldodieđuid viidodaga ja luohtehahttivuođa. Lean addán dárkilis dieđuid ee. almmutkeahtes arkiivamateriálah dála seailluhansajis, danin go 1900-logus Ruošša bealde ledje mánga arkiivareformma. Dáid reformmaid geažil sáhtta leat váttis gávdnat muhtin arkiivačoakkáldagaid, maida 1700–1800-loguid gáldut čujuhit.

Dutkamuša mihttomearrin lea vuogáidahttit ja analyseret kultursikkáldas oainnus nuortasámiid eamioskkoldaga dieđuid dála sámedutkama gáibádušaid olis. Dán bokte boahhtevaš dutkit ožžot dieđuid, mat leat čielgasit ordnejuvvon áiggi, báikkálaš árbevieru, kvalitehta ja luohtehahttivuođa dáfus. Boahhteáiggis dát dieđut sáhttet geavahuvvot konkrehta sámi siidda, báikki dahje sámejoavkku oskumušaid dutkamis válljejuvvon áigodaga siskkobealde.

Sámeigiella dutkosa giellan

Dála álgoálbmotdutkan deattuhit ahte álgoálbmotdutkanii lea metodalaččat dehálaš geavahit álgoálbmoga iežas epistemologiija, guorahallat dutkanmateriála kultursikkáldas oainnus, háhkat dieđuid ovttasbarggus dutkojuvvon álbmogiin, ja gaskkustit dutkanbohtosiid dán álbmogii. Dát gáibida dutki ja dutkančuozáhaga interaktiiva gulahallama ja mielddisbuktá álgoálbmotgiella geavaheami. Ovddeš áiggi dutkanparadigma, mii sisttisdoalai ee. dieđuid dokumenterema, vurdema, musealiserema, suokkardallama ja teoretiserema stuorra servodagaid premissaid vuodul ja dárbbuid mielde, lea mángga álgoálbmotdutki mielas rievddagohtán. Dála álgoálbmotdutkama, ee. sámedutkama strategiijai gullet dakkár doaimmat go riggoahttit, ovddidit ja leat ávkin dála álgoálbmot-/sámi servodagaide (Sergejeva 2002 a, 141; gč. maid Gaski 1991; Kuokkanen 2000; 2007; eará álgoálbmogiid perspektiivvaid, gč. omd. *Natives and Academics* 1998). Sámedutkama ektui dutkan-paradigmma ođasmahttin eaktuda sámeigiella ovddideami dieđalaš čállima giellan.

Sámeigiella geavaheamis dutkosa giellan leat moadde dási. Vuosttažettiin

sámegiella lea ng. objeaktagiella (object language), mii semantihka ja logihka dutkamis oaivvilda dábálaš giela, man bokte diehtu máilmmi áššiid ja objeavttaid birra fievrriiduvvo. Nuppádassii, giela geavaheamis lea analyhtalaš dássi. Dutki sáhtta váldit muhtin sámegiel sáni objeaktagiella dásis eret ja bidjat dan abstrákta (jurddalaš) dássái, ráhkadit analyhtalaš doahpaga, geavahit dan suokkardallama bargoneavvun ja ráhkadit dán olis konkrehta tearpmaid.³ Dát eaktuda ahte dutki meroštallá doahpágiid ja tearpmaid sisdoalu. Analyhtalaš bargoneavvun válljejuvvon doahpaga dahje tearpma meroštallan ferte leat dušše ovtta láchkai čilgemis dahje dulkomis. Meroštallama ulbmil lea čielggadit doahpágiid ja tearpmaid, maida lea konkrehta dutkamušas dárbu, mat doibmet dihto konkrehta dutkamuš ulbmila ektui. Doahpágiid ja tearpmaid meroštallan lea nappo geavatraš, árvoneutrála ja dárbbášlaš dihto dutkanprošeavtta olis. Meroštallan ii leat nappo viggamuš ráhkadit loahpalaš ja rivttes definišuvnna, iige galgga boasttodefinišuvdnange cuiggoduvvot (vrd. teorehtalaš digaštallamiiguin meroštallama dárbbášlašvuoda hárrái, gč. *Redefining Nature* 1996; *The Pragmatics of Defining Religion* 1999).

Sámegiella metaforalaš vuogádat sáhtta maiddá leat sámedutkamii ávkin, muhto dutki ovddasvástádussan lea fuolahit ahte metafora mánggaga-geardásaš mearkkašupmi ii mana ruossut doahpágiid ovttáčilggolašvuodain. Mu dutkamušas giellagovaid geavaheapmi ii leat teavstta činheapmi, muhto baicce vuohki čatnat oktii dutkamuš fáttá, lahkonašvugiid, objeaktagiella, analyhtalaš doahpágiid ja sámi ipmárdusa máilmmi ollisvuodas ja mánggabealatvuodas.

Čállin sámegillii sámeáššiid birra eaktuda ahte dutki duddjo ođđa tearpmaid ja metodaid, maid vehkiin dieđut sámi kultuvrras, historjjás, servodagas jna. sáhtášedje analyhtalaččat guorahallojuvvot sámegillii, ákkastallojuvvot sáme kultuvrra dáfus dohkkehahtti ákkastallanvugiin ja čilgejuvvot vuosttažettiin sámeservodaga várás. Báikkálaš álgoálbmotservodagat galgetge leat álgoálbmotdutamuš primára ulbmiljoavkun, mat sáhttet leat sihke bastileamos kritihkkarat ja doaivumis maiddá giitevaš vuostáiválddit.

³ Doaba lea muhtin ášši čilgehus abstrákta dásis, muhto tearbma lea doahpaga konkrehta albmanepmi, namalassii sáni.

Eamioskkoldat-doaba

Geavahan eamioskkoldat-tearpma vástideaddjin engelasgiel terbmii *indigenous religion* (gč. omd. *Indigenous Religions* 2000, 11–13) dahje *indigenous religious traditions* (gč. omd. *Beyond Primitivism* 2004). Máilmmi oskkoldagaide lea leamaš dáhpi juohkit omd. «čálalaš kultuvrraid historjjálaš oskkoldagaide» (gč. Pentikäinen 1998, 13), «čálalaš oskkoldagaide» (*literary religions*), ja eamioskkoldagaide (*indigenous religions*), maid guoddin leat leamaš eanaš čálekeahtes álbmogat (gč. omd. Rydving (1993) 1995, 4, jn.). Oskkoldaga definišuvdna sisttisoallá dábálaččat čielggadeami das, mo ovttaskas olbmot ja servodagat meroštallet iežaset posišuvnna fápmui dahje fámuide, mat sin mielas mearridit oalát olbmuid beroštumiid ja galgamuša badjel (Rydving (1993) 1995, 8).

Seammaláhkai go eamiálbmot-sánisge, eamioskkoldat-tearpma álgo-oassi *eami-* čujuha oskkoldaga álgoálgosaš vuolggasadjái. Eamioskkoldagaide oktavuodas California universitehta oskkoldathistorjjá professor Charles H. Long lea čilgen *indigenous*-tearpma čuovvovaččat:

«[I]ndigenous», from Latin, means literally being born from within, which leads to the notion of being produced or living naturally in a particular region. In other words, «indigenous» refers to what, in a conventional sence, we define as home, whether that home is defined geografically, ethnically, or religiously. (Long 2004, 89).

Eami-/*indigenous*-doahpagis lea konnotašuvdna ‘ruoktu’, ‘gullevašvuohta ruovttuguovlui’. Dálá áigge eamioskkoldagat (*indigenous religions*) lea dávjjimusat geavahuvvon doaba, mii oaivvilda álgoálgosaš religiovnnaid, mat eai leat kristtalaččat (*non-Christian*), eai leat muslimat (*non-Muslim*), eai leat buddhisttalaččat (*non-Buddhist*) eaige gula eará stuorra máilmmeviidosaš oskkoldagaide eaige odđa oskolihkadusaide. Eamioskkoldagat/*Indigenous religions* -doaba geavahuvvo Ásia, Amerihká, Afrihká, Oceania, Austrália ja eará máilmmi osiid álgoálbmogiid eamioskkoldagat, maid dát álgoálbmogat leat ovddidan iežaset ruovttuguovlluin. Eamioskkoldat-doaba čujuha oskkoldaga álgoálgosaš vuolggasadjái, bistevaš lundui, álbmogii mihtilmas ja iešvuđot árbevrrui ja seammás jotkkolašvuhtii.

Dálá oskkoldatdutkit leat hilgon dakkár tearpmaid go omd. «primitiiva», «ovdakristtalaš», «báhkinaš», «čálekeahtes», «njálmálaš» oskkoldat

jna., ja miedihan ahte akademalaš oskkoldatdutkan lea árbevirolaččat beroštan dakkár eamioskkoldatáššiin, mat leat guhkin eret das, mii eami-oskkoldat duodaid lea eamiálbmoga iežas oainnus (gč. *Indigenous Religions* 2000, 1–13; *Readings in Indigenous Religions* 2002). Sámi eami-oskkoldaga oktavuodas ledje ovdal geavahuvvon dakkár tearpmat go *the Lapps' idolary, witchkraft and superstitions, the Lapps' religion, the earlier Saamis' heathen belief and superstitions, the original or »primitive« heathen religion of the Lapps* dahje *Sami Pre-Christian Religion* (Rydving (1993) 1995, 4 jn.). Dát tearpmat eai leat šat anus oskkoldatdutkanis. Máilmeviidosaččat geavahuvvo eamioskkoldagat (*indigenous religions*)-doaba, ja sámi vuoiŋjalaš árbevierus evttohan sámegeiel doahpaga *sámi eamioskkoldat*.

Dán dutkamuša várás lea mu mielas geavatlaš heivehit sámi eami-oskkoldat-doahpagii *indigenous religions*-doahpaga meroštallama (gč. *Indigenous Religions* 2000, 12) čuovvovaččat: sámi eamioskkoldat-doaba deattuha sámeálbmoga ja Sámeeatnama jotkkolašvuoda, boarrásiid ja máddariid guovddáš mearkkašumi sámi árbevieru guoddiin ja oahpaheaddjin, olbmuid ja luonddubirrasa earutkeahtes gaskavuoda.

Nuortasámit leat leamaš ortodoksa oskkoldaga váikkuhusa vuolde badjel 500 jagi, ja leat máŋga jahkečuodi leamaš guoskkahusas eará álbmogiiguin. Ii várra leat oktage álbmot máilmmis, guhte livččii sáhtttán eallit dievaslaš isolašuvnnas earáin. Álbmotdoaimmaide lea miehtá máilmmi gullan kultuvrralaš luoikkaheapmi, juohkin, oahppan ja válljen. Dát doaimmat leat leamaš jotkkolašvuoda lunddolaš oasis. Akademalaš oskkoldatdutkan sáhtášii ovddidit gažaldaga: sáhtta go dutkat sámi eamioskkoldaga, go dutki geavahusas leat moaddečuotejagi boares ja odđa áiggi gáldodieđut? Jus sámi eamioskkoldaga meroštallan deattuha jotkkolašvuoda, de dutki viggamuššan ii dárbbáš leat «dološ», «ovdakristtalaš» oskkoldaga rekonstrueren. Iežan dutkamuša olis oainnán vejolažžan ja dárbbášlažžan čohkket oktii 400 jagi áigge čoagganan dieđuid sámi eami-oskkoldagas, mii lea leamaš ealli ja joatkašuvvi árbevierru. Dehálaš lea dárkilit meroštallat, makkár historjááigodahkii iešguđetge diehtu gullá ja leago dát konkrehta diehtu eamioskkoldaga ektui primára vai sekundára informašuvdna. Čuovvovaš lávkin livččii čielggadit makkár govva sámi eamioskkoldagas boahká ovdan primára ja sekundára gálduid

vuodul iešgudetge historjááigodagas, muhto dát bargu lea boahpteáiggi dutkanprošeakta.

Nuorta-Sámi diversitehtta

Nuorta-Sápmái gullet eatnamat Guoládatnjárgga nuorttamus geažis oarjjás, njárgii laktášuvvi nannáneatnamat, ja davvinoarjin fas eatnamat *Njauddám*-vuonas máttásguvlui Gáddeluktii (gč. kárta 3 mielddusin). Guovlu ii leat nu viiddis, muhto siskkáldas kultuvrralaš ja gielalaš diversitehtta lea mearkkašahtti stuoris. Nuortasámit leat historjjálaččat juohkásan njealji váldojovkui, mat vuorusteaset juohkásedje mángga siidii ainjuo 1800-logu loahpageahčái. Ain dálge nuortasámiid gaskkas lea dábálaš iežas duogáža čilgedettiin čujuhit máddariiddis siidagullevašvuhtii ja juoba sohkaeatnamiidda, danin go dát áššit leat nuortasámiide mávssolaččat sin sámevuoda dáfus. Iešgudetge nuortasámi váldojoavkkus lea leamaš iežas suopman, ja dávjá siiddainge ledje iežaset vuollesuopmanat; leksihkalaš variašuvnnat vedjet leat maiddáa bearraša ja juoba ovttaskas olbmuid dásis. Goittotge sierra nuortasámi suopmanhállit áddehallet gaskaneaset unnit dahje eanet bures.⁴

Sámeeatnama diversitehtta boahdá ovdan maiddáa mángga joavkonamahus, maid iešgudetge sámejoavku geavahii iežas sápmelaš kránnjáiid oktavuodas. Dát namahusat ovdanbuktet iešgudetlágan áddejumi almmiguovlluid ja geográfalaš posišuvnnaid hárrái. Ovdamearkka dihtii nuortalaččat gohčodit davvisámi kránnjáiid davveoarjesápmelažžan (*vuä' rjjelsämmlaž*) ja mearrasámiid fas riddosápmiin (*reddsää'mm*) *Peäccam*-suopmanis, dahje várjjatlažžan (*varjjõš*) *Suõ'nn'jel*-suopmanis. Lea dovddus ahte davvisápmelaččat gohčodit nuortasámi kránnjáiideaset nuortalažžan, muhto nuortalaččaid iežaset čearddalaš namahus lea sápmi, *sää'mm*, almmá makkárga čujuhusa haga almmiguvlui. Darjjesámit leat gohčodan gielddasámi kránnjáiideaset davveolmmožin, *vyerjemaj*. *Kiillt*-siidda gielddasámit leat gohčodan *Suõ'nn'jel*- ja *Njuõ'ttjäu'rr*-siiddaid nuortalaččaid *paajleš*-namahusain, mii boahdá badje-sánis; lujávrelaččat fas sáhttet seammá namahusain darjjesámiid gohčodit. Valjis siskkáldas joavkonamahusat livčče vissásit sierra dutkamusa gelddolaš fáddán. Iežan

---

⁴ Dán birra gč. Sergejeva 2002 á, 108–111.

duhkamušas geavahan goittotge sámedutkamii sajáiduvvan namahusaid áhkkiil-, darjje-, gieldda-, ja nuortalašsámit, maid vuodđun leat nuortasámi váldosuopmanat.⁵ Nuortasámit-namahus lea dáid sámejoavkkuid oktasaš tearbma. Nuortasámi váldojoavkkuid gaskkas vedjet leat erohusat giela ja suopmaniid, ealáhusaid, ávnnaslaš ja vuoŋŋalaš kultuvrra dáfus. Goittotge lagaš fuolkevuolta, siiddaid ja bearrašiid oktavuodat jahkečuđiid čađa, birgejummi gorálaččat ráddjejuvvon guovllus bálddalagaid stuorat kránnjálbmogiiiguin, stáhtaid politihkka ja ortodoksa girku leat čatnan nuortasámiid oktii; jahkečuđiid čađa nuortasámiid oktiigullevašvuoda dovdu lea nanosnuvvan (gč. omd. Sergejeva 1995; [1997], 11–19; 2000 b; Porsanger 2004 á).

Mu sohkaruohttasat leat *Njuõ'tjäu'rr*-guovllus Ruošša bealde. Gulan nuortalaš Osipov-sohkii, man máŋga maŋisboahhti áppet dál Čeavetjávrris. Lean bajásšaddan árbevirolaš gielddasámi guovllus *Čiivvrjogk*-joganjálmmis (rš. *Kitsa*) *Loparskaja*-gili lahkosiin, man ruoššagiel namma boahdá sápmelaš-sánis (rš. *lopar* '). Nuorran oahpahallen gielddasámegiela, mii lei munnje veahkkin davvisámegiela oahppat iežan studeantaáigge Helssegis. Maŋŋá oahpahallen nuortalaš- ja darjjesámegiela, ja muhtin mudui áhkkielámegiela ge. Dál gulan maiddái Barjjuide, go lean náitalan Porsanger-sohkii Kárášjohkii. Mu sámevuolta lea nappo hui girjái. Dát addá munnje vejolašvuoda oaidnit sámi perspektiivvaid máŋggaláganvuoda ja oažžu mu smiehttat vuđolaččat iežan lahkonanvugiid birra sierra báikkálaš sámi árbevieruid dutkamis.

Kultuvrralaš ja gielalaš diversitehtta lea sáme kultuvrra riggodat. Dálá sámedutkamis lea mu mielas geatnegasvuolta árvvus atnit smávit báikkálaš sámejoavkkuid dárbbu oččodit dieđuid iežaset máddariid árbevierus. Generaliserejuvvon, oppalaš diehtu sámi vuoŋŋalaš kultuvrras ii leat doarvái báikkálaš sámeservodagaid ovdáneapmái iige báikkálaš árbevieruid ovddosfievrreapmái. Lea dárbu čalmmustahttit dieđuid iešguđetge sámi báikkálaš árbevieru buohta sierra. Lea dehálaš gudnejahttit báikkálaš sámiid, árbevieru áššedovdiid, geat leat juohkán dieđuideaset earáiguin. Jus árbevierru galgá fievrriiduvvot ovddosguvlui, jus árbevieru

⁵ Sámegiela dutkit Ruošša bealde (G. Kert, P. Zaikov, R. Kuruč jna.) atnet darjje-, gieldda-, áhkkiil- ja nuortalašsámi suopmanin, muhto oddaseamos sámi gielladutkamis dát adnojuvvojit giellan (P. Sammal-lahti).

bassejohka galgá golgat boahhte áiggis ge, de dálá sámít galggašedje beassat máddariiddiset árbevieru joga bassečázi návddašit. Sámedutkan sáhtá ja mu mielas galgá leat mielde dán ovdánahttinproseassas.

Girjji struktuvra ja kapihttaliid sisdoallu

Dán girjjiis leat golbma váldooasi ja čieža kapihttala. Kapihttaliid nummirastin manná golmma váldooasi čađa čuovvovaččat: vuosttas váldooasis leat kapihttalat 1 ja 2, nuppi oasis kapihttalat 3, 4 ja 5, ja goalmmát oasis fas kapihttalat 6 ja 7.

Vuosttas oassi lea álgoálbmotmetodologiijaid ja gáldokritihka birra. Álgoálbmot-metodologiijaid olis lean suokkardallan makkár lahkonanvugiiguin ja metodalaš čovdosiiguin sámedutkan sáhtášii ávkkástallat, ja mo sáhtá sámioainnus heivehit álgo-álbmotdutkan odđái gáibádusaid gáldokritihkkii. Kapihttalis 1 lean meroštallan álgoálbmotmetodologiijaid ja -lahkonanvugiid, ja lean guorahallan álgoálbmotdutkan etihka. Dasto lean ákkastallan álgoálbmotmetodologiijaid vuodul jurddagiiddán dan birra, mo sáhtá eamioskkoldaga dutkat kultuvrra siskkobealde. Lean buohtastahtán oskkoldathistorjjá teoriijaid ng. *insider*-dutkan birra, čilgen makkár čuolmmaid álgoálbmotdutki sáhtá dahje galgá čoavdit álgoálbmoga eamioskkoldaga ja vuoiŋgalaš kultuvrra dutkamis kultursiskkáldas oainnus. Lean guorahallan muhtin ovdamearkkaid das, mo sierra álgoálbmotdutki leat dutkan iežaset álbmogiid eamioskkoldaga ja vuoiŋgalaš kultuvrra. Dan vuodul lean ovdanbuktán iežan smiehttamušaid álgoálbmotdutki sierra posišuvnnaid váikkuhusas lahkonan- ja čilgenvuohkái, go dutkančuozáhahkan lea álgoálbmoga vuoiŋgalaš kultuvra (gč. tabealla 1). Sámi epistemologiija olis lean čilgen dakkár dutkanproseassaid go veardádallan, generaliseren ja buohtastahttin, ja lean geavahan daid smiehttamušaid iežan dutkamuša epistemologalaš vuodđun. Kapihttalis 2 lean ovdalis guorahallojuvvon teorehtalaš ja metodalaš smiehttamušaid vuodul ovddidan gáldokritihka kriteraid. Lean álggus geahčadan historjjálaš perspektiivvas sámi eamioskkoldaga dutkiid jurddašemiid gáldokritihka, gáldodieđuid primára ja sekundára luonddu ja gáldodieđuid klassifiserema hárrái. Lean ráhkadan gáldo-klassifikašuvnna (tabealla 2), mas gáldut nuortasámi eamioskkoldaga dutkama várás leat ordnejuvvon árvvu

ja kvalitehta mielde. Viidáseappot lean evttohan primára ja sekundára gálduid evaluerema gáibádusaid, maid vuodul lean iežan gáldomateriála guorahallan kapihttaliin 4 ja 5.

Kapihttalis 3 lean oanehaččat ovdanbuktán dieđuid Nuorta-Sámi historjjás, dan sivas go anán dehálažžan gáldodieđuid sajuštit rivttes ja konkrehta historjjálaš kontekstii. Dán kapihttalis lean ovdanbuktán ee. dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádagas (tabealla 3), man bokte lean dutkamušastan juohkán gáldodieđuid báikkálaš gullevašvuoda mielde nuortasámi válđojoavkkuide ja daid siskkobealde vuollejoavkkuide. Kapihttalis 4 lean suokkardallan primára njálmmálaš gáldodieđuid álgoálbmotmetodologijaid olis ovddiduvvon gáldokritihka kriteraid vuodul, gáldoklassifikašuvnna ja spatiála lokaliserema kodasystema mielde. Kapihttalis 5 lean guorahallan sekundára čálalaš gálduid seammá vuodu alde.

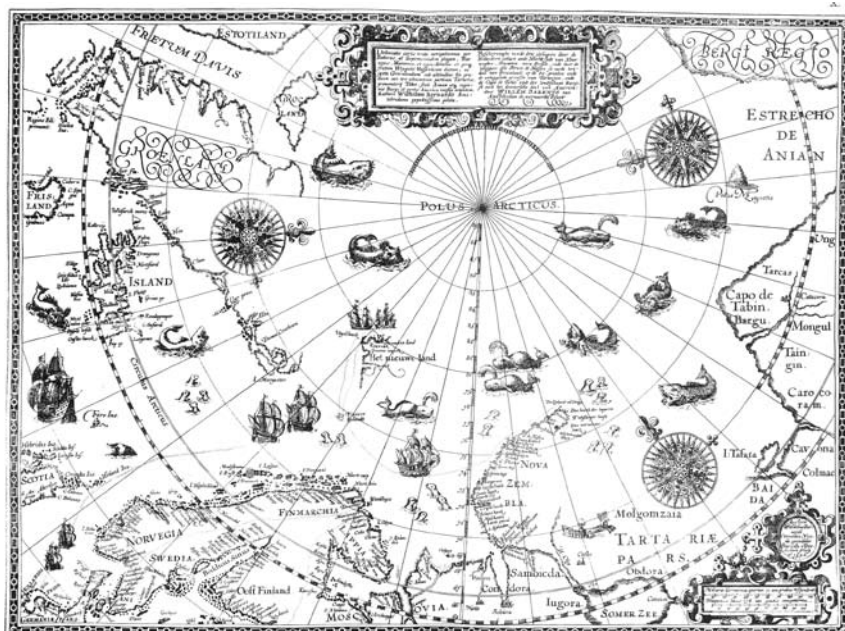
Goalmmát oasis lean kritihkalaččat buohtastahtán guorahallojuvvon gáldodieđuid sierra dimenšuvnnaid dáfus (áigodaga, báikkálaš gullevašvuoda, vurkema dáfus jna.) ja buktán loahppakonklusuvnnaid primára ja sekundára materiálad gaskavuodas ja viidodagas, juohkašumis sáme-guovlluid ja áigodagaid mielde. Lean dahkan buohtastahttima metodalaš ja teorehtalaš dásis. Kapihttalis 6 lean buohtastahtán metodalaš dásis, makkár válđoáššiid lean nagadan dutkamušastan idihit iežan gáldokritihka bokte viiddis gáldomateriálas nuortasámiid eamioskkoldagas. Konklusuvnnaid ovdanbuktima metodalaš vuohkin lean válljen tabeallaid, maid siskkobealde lean sajuštan gáldodieđuid nuortasámi válđojoavkkuid, diehtoaddiid, vurkejeddjiid ja/dahje áigodaga mielde (gč. tabeallaid listtu dutkamuša álggus). Lean tabeallaid vehkiin buohtastahtán, mo primára ja sekundára dieđut juohkásit válđoguoovlluid ja áigodagaid mielde, goas lea vurkejuvvon eanemus primára ja sekundára materiála ja makkár sámi báikkálaš árbevieruide dat dieđut laktásit. Geavatlaččat tabeallat leat oaivvilduvvon veahkkin lohkkái oazžut oppalaš gova gáldodieđuin dahje oheat dieđuid sámejoavkku, diehtoaddi, vurkejeddji dahje áigodaga mielde.

Kapihttalis 7 lean buohtastahtán teorehtalaš dásis, mo sáhtá álgoálbmotmetodolo-gijjaguin ávkkástallat sámedutkama ovdánahttimis, ee. maid mu áddejupmi ja dulkon álgoálbmotmetodologijaid hárrái sáhtá addit sámedutkamii oppalohkái ja sierra báikkálaš sámi árbevieruid dutkamii. Iežan dutkamuša vuodul lean čájehan, mo sáhtáii sámi kultur-siskkáldas

guorahallanvuogi (analysa) ovdánahttit viidáseappot ja heivehit dan sámi eami-oskkoldaga dutkamii boahhteáiggis. Lean buktán jurddagiiddán dan hárrái, mo mu smiehttamušat álgoálbmot- ja sámedutkama hárrái, ja daidda vuodđuduvvon vuohki guorahallat sámi vuoiŋjalaš kultuvrra čalmmus- tahtti gáldodieđuid, sáhttet leat ávkin álgoálbmotmetodologijaid ovddi- deapmái.

Girjji loahpas lean ovdanbuktán jurdagiid mu dutkamuša mearkkašumis Nuorta-Sápmái, ja maddái boahhteáiggi vejolaš dutkanolahagain.

I Álgoálbmotmetodologijat ja gáldokritihkka

Wilhelm Ber's kárta jagis 1598 (Kordt 1906).

1. Mánu govat: metodologalaš suokkardallan

Sámedutkan sáhtta bures ávkkástallat giellagovaiguin. Dat leat sámi árbevirolaš vuogit áššiid ovdanbuktit eahpenjuolgadit, muhto dat seammás giddejit vuostáiváldi fuopmášumi ášši mearkkašan- ja dulkonvejolašvuodaide. Álggahuskapihttalis ovdanbuktojuvvon sámi árbevieru metafora, *bassejoga čáhci*, speadjalastá mu mielas árbevieru buolvvaiduvvama, jotkkolašvuoda ja seammás rievddadeami áiggiid čađa. Dát metafora govvida maiddá gáldodieduid čoagginvugiid ja dulkonvejolašvuodaide girjáivuoda. Álgoálbmotmetodologiijaid girjáivuoda sáhtta govvidit *mánu govat*–metafora bokte.

Giddadálvve 2003 oahpásmuvven Austrália aborigiinnaid ja Aotearoa (Ođđa Selánda) maoriid máilbmái. Vulgen dohko oahppan dihtii eambo álgoálbmotdutkan birra ja iskat, girdetgo mu jurdagat sámedutkan metodologiija birra kritihka, jus daid gieđahallat eará álgoálbmotdutkan konteavsttas. Oktii, go geahčastin idjaalbmái Austrálias, de fuomášin ahte mánu govat eai leat seammaláganat go dat, maid lean hárvánan oaidnit eatnanspáppa davábealde. Mánu govat Austrálias ledje dego jorgut dan ektui mo mánu govat davvin leat. Čielggas lea ahte eatnanspáppa máttabeale olbmot leat hárvánan oaidnit mánu govaid iežaset láhkai. Ovttá ja seammá fenomena sáhttit duodaide oaidnit sierra láhkai, ja dat oaidninvuohki lea dávjá geahččansajis gitta. Eat sáhte čuoččuhit ahte muhtin dihto oaidnu lea mahká dihto ihtaga rivttes ja eahpitkeantes áddejupmi, danin go geahčči/dulkka/dutki geahččansadji dahjege posišuvdna mearrida viehka ollu, maid sáhttet dahje eai sáhte oaidnit. Dutki sajádat lea mañemuš áigge leamaš

duktiid ságastallama guovdilis fáddán sierra diedasurggiin. Geavahan *mánu govat*–metafora dutkamušastan namalassii álgoálbmotdutki sajádagaid girjáivuoda govvidit álgoálbmogiid dutkamis. Dát giellagovva govvida maiddá álgoálbmotmáilmmi girjáivuoda, mas leat mánggalágan álgoálbmotvuogit oaidnit dahje dulkot ovttat ášši dahje ihtaga. Mánu govat lea maiddá álgoálbmotmetodologiijaid giellagovva.

Álgoálbmot metodologiijat, etihkka ja oskkoldatdutkan: muhtin oppalaš fuopmášumit

Mañemuš logiid jagiid leat álgoálbmotdutki buktán akademalaš máilbmái álgoálbmotperspektiivvaid dutkama hárrái. Daid mielde álgoálbmogiid beroštumit, dárbbut, dieđut ja vásáhusat galget leat metodologiijaid geađgejuolgin ja vuodđun odđa dieđuid buvttadeapmái álgoálbmogiid birra (Rigney 1999, 119; álgoálbmotmetodologiijaid birra oppalohkái, gč. Porsanger 2004 a). Metodologiija lea oppalaš doaba, mii oaivvilda dan mo dutkamuš čadahuvvo dahje galgá čadahuvvot. Álgoálbmotmetodologiijat oppalačcat sisttisdollet álgoálbmoga iežas lahkonañvugiid ja metodaid, ja dárbbu mielde maiddá ii-álgoálbmot teorehtalaš lahkonañvugiid ja metodaid, njuolggadusaid ja vuodđuštusaid, maid álgoálbmotdutkan atná ávkin álgoálbmogiid dutkamis. Dálá álgoálbmotdutmamis deattuhuvvo ahte álgoálbmoga árbedihtui vuodđuđuvvon lahkonañvuogit ja metodat leat maiddá teorehtalaččat, muhto álgoálbmoteoretiseren sáhttá spiehkastit akademalaš teoretiseremis dan dihtii go goappásge leat iežaslágan epistemologalaš vuodđuštusat.

Fuomášahttin veara lea ahte ii gávdno okta oppalaš álgoálbmotmetodologiija, muhto leat baicce máñga álgoálbmotmetodologiija, mat jogo leat jo duddjojuvvon dahje šaddet ráhkaduvvot dan dahje duon álgoálbmoga árbevieru ja -dieđu vuodul. Dán geažil galgáge álgoálbmotmetodologiijat-doaba leat mánggaidlogus. Álgoálbmoga iežas árbevieru ja epistemologiija vuodul duddjojuvvon metodologiija láchčá dutkái vejolašvuodaid divvut dutkangažaldagaid, mat leat álgoálbmogii relevanttat. Álgoálbmotmetodologiija váldoulbmil lea geavahit vuodđun álgoálbmoga diehtooahpa, ontologiija ja árvovuogádaga, ja dáhkidit ahte álgoálbmotáššiid dutkamis gudnejahttin, etihkka, vuhtiiváldin, dárbbut

ja ávkkálašvuohta gehččojuvvojit álgoálbmoga iežas oainnus. Dálá álgoálbmotdutkiid metodologalaš gáibádusaid lea vejolaš oanehaččat ovdanbuktit čuovvovaččat:

Indigenous methodologies should be designed to ensure that the intellectual property rights of indigenous peoples will be observed; to protect indigenous knowledge from misinterpretation and misuse; to demystify knowledge about indigenous peoples; to tell indigenous peoples' stories in their voices; to give credit to the true owners of indigenous knowledge; to communicate the results of research back to the owners of this knowledge, in order to support them in their desire to be subjects rather than objects of research, to decide about their present and future, and to determine their place in the world. Following these methodological issues, indigenous research will strengthen indigenous peoples' identity, which will in turn support indigenous peoples' efforts to be independent: not only legally, politically or economically, but first and foremost intellectually. (Porsanger 2004 a, 115)

Dihntomielaččat válljejuvvon metodologalaš suokkardallamat ja lahkonanvuogit leat čavga čadnon oktii dutkanbarggu buot dásiin, ráhkkaneami ja dohkkeheami rájes gitta dieđuid čoaggima, guorahallama ja buohtastahttima rádjái. Álgoálbmotmetodologiijat sáhttet geavahit álgoálbmot- dahje ii-álgoálbmotlahkonanvugiid, dahje goappašagaid. Goittotge ng. oarjemáilmmi (eng. *Western*; dás duohko geavahan dán engelasgiel doahpaga vástideaddjin *oarjemáilmmi* sátnehámi) teorehtalaš lahkonanvuogit, mat leat dán rádjái ovddiduvvon, galget suokkardallojuvvot álgoálbmotjurddašemiid vuodul ja heivehuvvot álgoálbmotlahkonanvugiide. Sivvan dasa lea dat ahte akademalaš teoretiserendoaimmat ja árvvoštallamat dan hárrái mii lea dieđalaččat dohkkehahti leat dán rádjái leamaš vuodđiduvvon oarjemáilmmi filosofijai. Dat mielddisbukta dan ahte gáibádussan lea dutkama objektivitehta, mii lea maŋemuš áigge leamaš hástaluuvvon ee. «post-modernisttaid», feministtaid ja álgoálbmotdutkiid bealis, geat buohkat deattuhtit eará epistemologiijaid (nugo omd. Heshusius 1994; Rigney 1999; [2000]). Lakota dutki Cheryl Crazy Bull (1997 a, 18) lea okta dain, geat kritiserejit dábálaš akademalaš dieđalaš metodaidda, maid olis objektiiivvalášvuohta gáibida ahte dutki galgá leat dutkanvásáhusaid olggobealde, guorahallat áicama ja hutkama bokte ja buktit bohtosiid

maid vuodđun dat áicanvásáhusat leat (sitáhttaoassi: «remain outside the research experience, to investigate through observation and discovery, and to draw conclusions based on those observations»).

Akademalaš lahknanvugiid vuodđun lea álo muhtin teoriija, mii hábme dutkamuša problematihka (McCutcheon 1997, 2, 9) ja mii lea dábálaččat välljejuvvon muhtin fenomena suokkardallamii, ja dānu mielddisbukta dāvjá vurdojuvvon bohtosiidge.⁶ Ovdamearkka dihtii oskkoldatdutmamis duddjojuvvojit oskkoldaga sierralāgan meroštallamat, mat heivejit sierra teoriijaid dahje suokkardallamiid ulbmiliidda (sitáhttaoassi: «different theories and studies do construct different definitions of religion that best suit their purposes», Flood 1999, 47). Oskkoldatdutki guorahallet ja kritiserejit eará (siskkáldas) áššečilgejeddji muitalusaid oskkoldaga birra, muhto dahket dan goittotge iežaset oainnu vuodul (sitáhttaoassi: «examining and critiquing other narratives from the perspective of their own», Flood 1999, 141; vrd. *The Pragmatics of Defining Religion* 1999). Dihtomielalaččat välljejuvvon teoriija stivre dutkamuša, mii ovdāna teoriija vuodul välljejuvvon bargoneavvuid ja metodaide vehkiin ja daid bokte juksā duodāid sierralāgan bohtosiid (sitáhttaoassi: «[research] will proceed in dramatically different ways, relying on different tools and methods, reaching significantly different ends», McCutcheon 1997, 2). Antropologalaš, postkoloniāla – man mānga ālgoālbmotdutki leat bidjan gažaldaga jearaldatvuložin (gč. *Indigenous Religions* 2000, 12; *Native American Religious Identity* 1998, 1–25; Smith 1999, 14, 25–26) – feministtalaš, post-struktuvralisttalaš, fenomenologalaš, dahje etnografalaš lahknanvugiid vuodđun leat iežaset teoriijat ja metodaide, mat ráddjejit daid lahknanvugiid metodologiijaid dāfus. Oskkoldatdutki P. Connolly čuoččuha ahte lahknanvuogi geavaheapmi bāgge dutki dohkkehit muhtin ovddalgihtii iešalddis čielga duohtavuodāid, navdduid ja vuoruhemiid, ja maidāi oazžu dutki duvdat metodologiija rájāid olggumus meriide vai nagoda čilget nu ollu go oppanasiige lea vejolaš dihto metodologiija olis (sitáhttaoassi: «to push the methodology to its limits, to explain as much as one can with it», gč. *Approaches to the Study of Religion* 1998, 3). Álgoālbmotmetodologiijat eai hilggo ovddit dutkama árbbi eaige ane

⁶ Oarjemáilmmi teoriijaid historjjālaš ja politihkka-filosofalaš suokkardallan ālgoālbmotoainnus, gč. Smith 1999, 19–57.

oarjemáilmmi dieđuid dárbbášmeahttumin eaige heivemeahttumin álgoálbmotdutkanii. Jo 1970-logu loahpas muhtin álgoálbmotantropologa čuoččuhii áibbas vuoiggalaččat: «Returning to one's own cultural roots does not mean a total rejection of all that is «Western». It is an attempt to be a positive force in the scientific community by the advancement of fresh insights» (*Indigenous Anthropology in Non-Western Countries* 1982, xvi). L. T. Smith oaivila mielde (1999, 183) lea dárbu ovddidit dakkár lahkona- ja guorahallanvugiid, mat huksejuvvojit (muhto eai dattetge galgga ráddjejuvvot) ovddit dutkama árbái ja maiddáii ovddit ja dálá áiggi lahkona- ja guorahallanvugiid olis ovddiduvvon čovdosiide (sitáhttaoassi: «to develop approaches and ways of carrying out research which take into account, without being limited by, the legacies of previous research and the parameters of both previous and current approaches»). Álgoálbmotmetodologiijat ávkkástallet ovddit dutkamiiguin ja teoretisere- miiguin nu ollu go lea vejolaš, muhto eai eambo go lea dárbu. Álgoálbmotlahkona- ja guorahallanvugiid suokkardaladettiin Elisabeth Cook-Lynn (Crow Creek Sioux), guhte lea dovddus davvi-amerihkálaš indiánadutki, nággege ahte «[w]hile it is important that scholars become theoretically informed, Indians should define their own perspectives on Indian history and culture instead of relying solely on the thoughts and dictates of anthropology and history theorists» (sitáhtta *Natives and Academics* (1998, 13) mielde; vrd. Cook-Lynn 1998). Alaskka jupiak (*Yupiaq*) dutkit Kanaqluk (George P. Charles) ja Oscar Kawagley leaba dutkamušaideaskkaguin čájehan ahte «gárvves» «teorehtalaš» metodat fertejit ođđasit jurddašuvvot ja heive- huvvot álgoálbmotdutkanii, ja ahte dutki galgá álgoálbmot-teoriijaid ja etihka neavvagiid (eng. *guidelines*) čuovvut vai lihkestuvvá duddjot meto- daid, mat duodaid heivejit báikkálaš kultuvrii (Kawagley 1995; Kanaqluk 2001). Ch. Crazy Bull (1997 a) oaidnu goittotge spiehkasta sihke mu jurddašemiin ja ovdalis namahuvvon jupiak dutkiid suokkardallamiin. Crazy Bull deattuha ahte álgoálbmotdutki ii galgga vuordit oarjemáilmmi dutkamis vástádusaid, muhto berre baicce olles dutkanparadigma molsut: «[c]ontinuing our use of Western methods would separate us from our understanding; knowledge would be external rather than integrated into our lives if we do not put our own tribal mark on research» (Crazy Bull 1997 a, 19). Dán rádjái leat ovddiduvvon mánja álgoálbmotvuogi čearddalaččat

merkon (áistton Crazy Bulla «čearddalaš mearka», *tribal mark*) dutkama čadahit (referánssaid gč. Porsanger 2004 a, 110–111).

Akademiai lea leamaš váttis dohkkehit ahte álgoálbmogiid jurddašanduogit, áddejumi ja diehtaga lahknanvuogit sáhttet hábmet juoga, man akademia livččii ráhkkanan teoriijan atnit (Cook-Lynn 1997, 21). Soames jietnadeamit, maiguin álgoálbmotdutki vigge ovdanbuktit álgoálbmot-oainnuid akademalaš ságastallamiidda, leat dávjá gáržžiduvvon akademias «muhtin ‘nativista’ diskursii, ja leat badjelgehččojuvvon akademalaš bargoguimmiid searvvis naivan, ruossalassan dahje eahpelogalažžan» (sitáhttaoassi: «to some ‘nativist’ discourse, dismissed by colleagues in the academy as naïve, contradictory and illogical», Smith 1999, 14). Dát čuoččuhus doallá duođaid deaivása mánggaid álgoálbmotkollegaidan ja mu iežan vásáhusaid ektui oarjemáilmmi universitehttavuogádagain.⁷ Akademia lea dávjá biehttalan dohkkeheamis álgoálbmotlahkonanvugiid teorehtalaš árvvu. Nu lea aiddo dannego oarjemáilmmi diehtaga ja epistemologiiija modeallat leat hábmen akademalaš oainnuid teoriija hárrái (Porsanger 2004 a, 112). Epistemologalaš erohusat leat dábálaččat leamaš sivvan ii-álgoálbmotakademihkariid vuosteháhkui dasa, mo mii álgoálbmotdutki – aistton Oklahoma čoktau (*Choctaw*) dutki Devon A. Mihesuah – «válljet iežamet energiijaid fokuseret» metodologiiijaid birra ságastaladettiin (gč. *Natives and Academics* 1998, 16–17).

Akademalaš álgoálbmot-teoretiseren, mii geavaha álgoálbmotlahkonemiid ja diehtoteoriijaid, lea oalle nuorra, muhto akademalaš álgoálbmotdiehtovuorká lea stuorrumin (*Natives and Academics* 1998; Gegeo 2001, 503).⁸ Sierra álgoálbmotvuogit dutkat leat gohčoduvvon omd. subjektiiiva lahknanvuohkin (eng. *subjective*, Marsden 1992), kvalitaatiiva lahknanvuohkin (eng. *qualitative*, Crazy Bull 1997 a), persovnnalaš

⁷ Ovdamearkan das mo diedaakademia sáhtta moaitit álgoálbmotkritihka mánálažžan, lea ruošša etnologa Z. P. Sokolova vástádus mansidutki E. I. Rombandeevai, guhte kritiserii garrasit ruošša etnologa outsider-metodologiiija mansiálbmoga dutkamis. Geahča konferánsamateriálaid: International Interdisciplinary Scientific and Practical Seminar-Conference «Sacral in Traditional Culture: the methodology of research, methods of fixation, and processing of field, laboratory and experimental data», dollojuvvon suoidnemánu 6.–15.b. 2003 Moskvaa, lágideaddjin Ruošša Diedaakademiiija Etnologiiija ja antropologiiija instituhtta N. N. Miklukho-Maklai nammii (Institute of Ethnology and Anthropology named after N. N. Miklukho-Maklai of the Russian Academy of Science): <<http://www.iea.ras.ru/conferences/iea/21062004/index.html>>.

⁸ Ferten goittotge fuomášahttit ahte dálá akademalaš álgoálbmotalmuhemiid (eng. *indigenous academic publications*) stuorámus oassi lea dahkkon oahpahussuorggis.

lahkonanvuohkin (eng. *personal*, Struthers 2001), indigenista dutkamin (eng. *indigenist*, Rigney 1999), oassálasti áiccadanvuohkin (eng. *participant-observer*, Kawagley 1995), kultuvrralaččat sensitiiva lahkonanvuohkin (eng. *culturally sensitive*, Bishop 1999), álgoálbmot heuristtalaš doaibmadutkamin (eng. *indigenous heuristic action research*, Kahakalau 2004) jna. Ožibvei- (eng. *Ojibwa*) ja kri- (eng. *Cree*) -nissonguvlláriid dutkamušastis ožibveidutki R. Struthers čuoččuha ahte álgoálbmotlahkoneapmi galgá váldit vuhtii kultuvrra rášesvuoda ja bassivuoda, ja berre leat dássedettolaš, jorbba lágan (eng. *circular*), bassi, lunddolaš ja holisttalaš (Struthers 2001, 125). Álgoálbmotlahkoneamis galgá Struthersa mielas leat heivehanmunni, dávggasvuohka ja geasuhus sihke dutkiid ja oassálastiid bealis (ibid.). Smith oaivvilda ahte álgoálbmotmetodologijain kultuvrra njuolggadusat, árvvut ja kulturovdanbuktimat galget:

to be built in to research explicitly, to be thought about reflexively, to be declared openly as part of the research design, to be discussed as part of the final results of a study and to be disseminated back to people in culturally appropriate ways and in a language that can be understood (Smith 1999, 15).

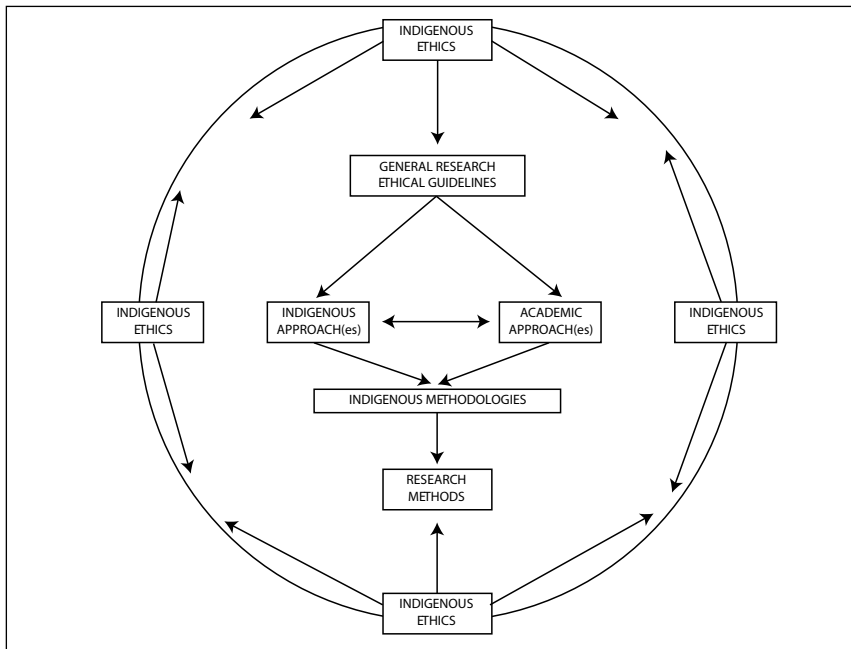
Gudnejahttima, guovttebealatvuoda (eng. *reciprocity*), máhcahaga (eng. *feedback*) ja etihka prinsihpat (vuodđojurdagat) leat hui dehálaččat álgoálbmotmetodologijaid duddjomii. L. T. Smith (1999, 15) čuoččuha: «[p]articular methods within indigenous methodology have to be chosen in respect to indigenous ethics, explicitly outlined goals of research, and the considered impact of the outcomes of research on the particular indigenous people.» Smith searvá mángga álgoálbmotdutki áimmahuššamii dáhkidit ahte álgoálbmotáššiid dutkan ii čadahuvo šat dušše fal akademalaš, politihkalaš, stáhta jna. ášahusaid iige dutkiid iežaset persovnnalaš ulbmiliid dahje ávkki dihtii (ibid.): álgoálbmogiid dutkan ii galgga čadahuvvot dušše fal diehtaga dihtii («for the sake of knowledge itself») iige akademiija dahje dan beroštumiid dihtii, iige akademia várás («for the academy, by the academy and in the interest of the academy», Rigney 1999, 16; gč. maid Rigney [2000]; Crazy Bull 1997 a; 1997 á; Cook-Lynn 1997; Abdullah & Stringer 1997; Nakata 1998; Bishop & Glynn 1999). Mun guorrasan Smith oidnui das ahte dutkanprošeakta galgá leat čađa jurddašuvvon, ii fal

akademia ovttaskas riggodahttinprošeaktan, muhto lagabui álgoálbmoga beroštumiid goziheami ja dárbbuid deavdima prošeaktan (Porsanger 2004 a, 110).

Álgoálbmotmetodologiijaid ulbmil leage demystifiseret (eng. *demystify*) dieđuid álgoálbmogiid birra ja dekoloniseret álgoálbmogiid (Smith 1999, 15–16; gč. maid *Natives and Academics* 1998, 178). Vuoiŋnalaš sorjjasmeahttuvuohta ja álgoálbmotetihkka leat čoavddaáššit dutkama dekoloniserenproseassas. Dutkanetihka hárrái Austrália dutkit Gus Worby and Daryle Rigney [2000]⁹ deattuheaba čuovvovačča: dutkan mii guoská dahje involvere álgoálbmogiid, sin kulturmuittuid, dieđuid, jáhkuid ja geavadiid – buot dieđasurggiin ja fágarásttildeaddji dutkamis – berre váldit vuhtii etihka beliid, ja dutkit berrejit čielggadit ja ákkastallat etihkalaš posišuvnnaideaset, vai sin dutkanprošeavttat dohkkehuvvojit etihka dáfus. Mu oainnus dutkanetihka guorahallan álgoálbmotdutmamis ii sáhte ráddjejuvvot dušše dutkanprošeavtta álggaheami dássái, goas dutkanetihka ohcamuš biddjojuvvo akademalaš ášahussii.¹⁰ Álgoálbmotetihkka lea álgoálbmotmetodologiijaid geađgejuolgi danin go etihka manná dutkanbarggu buot dásiid čađa, álggaheami rájes dieđuid buvtadeapmái ja dutkanbohtosiid gaskkusteapmái (Porsanger 2004 a, 115). Álgoálbmotetihkka bidjá rámmaid, maid siskkobeaalde dutkanagenda, -čuolmmat ja –ulbmilat hábmejuvvojit ja maid ektui heivvolaš dutkanmetodat válljejuvvojit. Álgoálbmot dutkanagendda, álgoálbmotmetodologiija ja etihka gaskavuodat sáhttet čalmmustuvvot čuovvovaš govvosa bokte:

⁹ Daryl Rigney, njálmálaš diehtu dutkansemináras, University of Auckland, Department of Maori studies, Aotearoa, cuongománu 2003.

¹⁰ Austrálias ja Aotearoas buot prošeaktaohcamušat álgálbmotdutmamis fertejit sisttisoallat sierra ohcamuša (eng. *submission of an ethics application*), mas dutkanetihka áššit prošeavtta oktavuodas čielggaduvvojit. Prošeakta sáhtta álggahuvvot dan maŋŋá, go akademalaš ášahusa dutkanetihka lávdegoddi lea dutkanetihka ohcamuša dohkkehan (eng. *ethical approval*).

Govus 2. Álgoálbmotmetodologiijat ja etihkka

Govus čájeha mo teorehtalaš álgoálbmotlahkoneapmi ja oarjemáilmmi dahje akademalaš teorehtalaš lahkoneamit čatnasit okti, sihke álgoálbmot-etihka ektui oppalaččat, ja maiddái sierra dutkanetihka neavvagiid ja njuolggadusaid ektui mat leat iešgudege diedasuorggis ovddiduvvon nugo omd. antropologiijas, arkeologiijas jna. Konkrehta álgoálbmotmetodologiija sáhttá duddjojuvvot dakkár dutkanmetodain, mat leat heivvolaččat ja geavatlaččat dihto dutkanprošektii ja dihto álgoálbmogii.

Govvosis 2 leat guokte olahaga dahjege dimenšuvnna. Dakkár guovt-tedimenšonála govus lea duolbbas iige dat sáhte čájehit álgoálbmoga dutkanetihka holisttalaš mearkkašumi. Jus govahallá govvosa 2 golmadimenšonála jorbun (eŋg. *sphere*), de sáhtášii oaidnit ahte álgoálbmoga dutkanetihkka gokčá visot mii lea jorbba siste ja manná dutkanproseassa buot dásiid čađa. Lea dávjá deattuhuvvon ahte máŋggadimenšonála máilmmeoaidnu lea álgoálbmogiid máilmmegova dovdomearka (gč. omd. *The Sacred* 1992; Deloria 1999). Akademalaš dutkamis lea álgoálbmogiid máilmmegovva dávjá leamaš biđgejuvvon (eŋg. *fragmented*)

ja muhtimin boastut dulkojuvvon ge (eng. *mis-interpreted*) dan sivas go akademalaš, diedalaš ovdanbuktimat váldet vuhtii dábálaččat guokte olahaga, namalassii temporála ja spatiála dimenšuvnna. Akademia dutkit leat gal čuoččuhan ahte guorahalli nagoda dutkama bokte oaidnit olbmo láhttema golmma dimenšuvnnas (eng. *tridimensional understanding of human behaviour*), mii váldá vuhtii dieđuid sajušteami vuosttažettiin báikái ja áigái, nuppádassii kontekstii ja goalmmádassii «in reference to a perspective oriented to the particular function of those particular events in that particular culture» (Pike (1954) 1967, sitáhtta *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 33 mielde). Vaikke dutkit nággejit ahte goalmmát olahat ovddasta kultursiskkáldas perspektiivva, de dát olahat sáhtta liikká gohčoduvvot akademalaš iige kultursiskkáldas dimenšuvdnan, dan sivas go dán olis dutki viggá muhtin fenomena doaimma (funkšuvnna) čilget ja dulkot diedalaččat iige kultursiskkáldas mánggabealat áddejumi olis. Erohussan akademalaš lahkonanvugiin, árbevirolaš diedalaš metodologiijat, maid álgoálbmogat leat áiggiid čađa ovddidan, sisttisdoallet intuitiiva, vuoiñjalaš ja persovnnalaš áddejumi kategorijaid (Barden & Boyer 1993). Dat mielddisbukta ahte eallima olmmošlaš ja vuoiñjalaš dimenšuvnnain lea seammá árvu go temporála ja spatiála olahagain (omd. Struthers 2001).¹¹ Dasa lassin sáhttet leat vuđolaš epistemologalaš erohusat das, mo akademalaš máilbmi ja álgoálbmogat áddejit spatiála ja temporála oktavuodaid (gč. Harkin 2000).¹² Álgoálbmogiid máilmeoainnuid girjái-vuohta lea dehálaš álgoálbmotmetodologiijaid duddjomii. O. Kawagley mielde omd. jupiak metodologiija sisttisdoallá dakkár áššiid go: «observation, experience, social interaction, and listening to the conversations and interrogations of the natural and spiritual worlds and the mind» (Kawagley 1995, 18).

¹¹ R. Struthers (2001) deattuha olmmošlaš ja vuoiñjalaš olahagaid dutkanproseassas, man álgoálbmogii gullevaš olmmoš čadaha (su dáhpuhusas ožibwei-dutki), go ii gávdno dakkár diedalaš proseassa, mii sáhtášii duodaštuhtit sihkarit, man lahkái muhtin dieđut fievrriiduvvojit: «The researcher then embraced sacred dream and its meaning. When you know, there is no questioning or pondering why. You just do as indicated by spiritual arrangement.» (Struthers 2001, 129)

¹² Dutki M. E. Harkin (2000), guhte lea mánga jagi dutkan heiltsuk-álbmoga (eng. *Heiltsuk*), buohtastáhtta iežas vásáhusaid, áicamiid ja dutkanbohtosiid álgoálbmogiid oddaseamos dutkamušaiquin. Harkin čájeha dan vuodul ahte heiltsuk-álbmot čatná eallima spatiála ja olmmošlaš dimenšuvnniid oktii. Su diehtoaddit čuoččuheadje erenoamážit báikki (eanadaga, duovdagiid jna.) ja olbmo dialoga dehálašvuoda: «Places are not merely passive recipients of human agency, but are themselves subjects.» (Harkin 2000, 50).

Álgoálbmogiid dutkanetihkka berre leat vuodđun guorahallat ja dievasmahttit dálá akademalaš dutkama oppalaš fágalaš etihkalaš neavvagiid ja njuolggadusaid (gč. govvosa 2).¹³ Daid oppalaš etihkalaš njuolggadusaid berre divodit danin go oarjemáilmmi dutkanservodagat leat dávjá átnán iešalddis čielga áššin ahte álgoálbmogat leat «lunddolaš» dutkanobjeavttat (Smith 1999, 118; gč. maid *Natives and Academics* 1998, 11; 84–99). Sáhtta goittotge leat váttis divodit ja dievasmahttit etihka neavvagiid ja njuolggadusaid, danin go sierra ásašusain ja ámmáhiin soitet leat iežaset etihkalaš geavadat, mat leat sajáiduvvan (Gus & Rigney [2000]). Juohke dáhpáhusas divodeapmi ja dievasmahttin eaktudit ja mielddisbuktet dutkanparadigma molsuma, erenoamážit fámu ja goziheami (eng. *power and control*) ektui álgoálbmotdutkanis (gč. omd. Bishop & Glynn 1999, 106–107), ja maiddái dutki ja dutkojuvvon olbmuid gaskavuoda ektui.

Mánemuš áigge lea badjánan stuorra beroštupmi álgoálbmot insider-dutkiid ja olggobeale outsider-dutkiid rollaid guorahallamii, erenoamážit dan hárrái mo sii huksejit oktavuodaid iežaset dutkanobjeavttaiguin, dakkáriiguin go álgoálbmogiid kultuvra, oskkoldat, dálá dilli jna. (Keskitalo 1994; *Natives and Academics* 1998; Clifford 2001; for the study of religions, gč. *Our Religions* 1993; *Native American Religious Identity* 1998; Flood 1999; Hume 2000; *Native Religions and Cultures of North America* 2000; Stover 2002; Tweed 2002; Harvey 2003). Mánge álgoálbmoga Austrálias, Aotearoas, USAs ja Kanadas leat manemuš logijagiid ráhkadan dakkár eavttuid, maid mielde álgoálbmogiidda guoski dutkan ii leat šat buresboahthin almmá ráđđádallama ja/dahje ovttasbarggu haga dutkojuvvon álgoálbmogiin/servodagaiguin; eaktun lea ee. datge ahte čielggaduvvo, makkár rolla lea dutkojuvvon álgoálbmogis/servodagas dutkanprošeavttas ja mo dutkanbohtosat sáhttet čuohecat dutkojuvvon álgoálbmogii/servodahkii (gč. Crazy Bull 1997 a; *Natives and Academics* 1998, 183–184; Smith 1999, 119).¹⁴ Dutkama danlágan ásašallan (eng.

¹³ Oppalaš etihkalaš neavvagiid ja njuolggadusaid antropologijias, gč. Fluehr-Lobban 1998 (omd. mielddus «Code of Ethics of the American Anthropological Association», gč. s. 195–201; eará relevánta etihka neavvagiid gč. s. 201–202); arkeologijias álgoálbmogiid ektui, gč. SFF 2002, 120–122; gč. maiddái Válddahagat ja neavvagat álgoálbmogiid kulturárbbi hárrái: evttohus (eng. *Draft Principles and Guidelines on the Heritage of Indigenous People*), mii evttohuvvui jagis 2000, gč. Barron 2002, 84–87; gč. maid <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/42263fd3915c047ec1256929004f1ffc?Opendocument>; sámedutkan ja etihkka, gč. SFF 2002; vrd. Oskal 1999.

¹⁴ Álgoálbmotjoavkkuid ja olggobeale áššedovdiid ovttasbarggu strategijaid birra álgoálbmotservodagaid dutkamis gč. Bishop 1996; Harrison 2001; ovttasbargodutkama birra (eng. *collaborative*

regulation of research) berre leat juohke álgoálbmotmetodologiija dehálaš oassi (Porsanger 2004 a, 113).

Álgoálbmotdutkanis (ja maiddá eamoskkoldagaid dutkamis) leat mu mielas golbma filosofalaš olahaga, mat hábmejit oktavuodaid insider-/outsiderdutkiid ja dutkanobjeavtta gaskkas. Vuosttažettiin dat lea epistemologiija (diehtooahppa) man olis čilgejuvvojit dakkár áššit go dieđu luondu, diehtima vuoddu ja diehtovuogit, erenoamážit dieđu ráddjehusaid ja validitehta ekui. Dutki sáhtta viežžat álgoálbmoga diehtooahpas dakkár vuodustusaid, mat veahkehit su válljet, dovddiidit (eng. *recognize*) ja ipmirdit juoga diehtun¹⁵ (álgoálbmogiid epistemologiijat dutkamis, gč. Bishop 1996, 1999; Meyer [1998]; Scheurich & Young 1997; Gegeo 2001; Gegeo & Watson-Gegeo 2001; *Personal Knowledge and Beyond* 2002). Nubbi filosofalaš olahat lea ontologiija, mii sisttisoallá navdduid (eng. *assumptions*) duohtavuoda (eng. *reality*) luonddus ja oktavuodain. Goalmmát olahat lea árvovuogádat dahjege aksiologiija (eng. *axiology*), mii gokčá árvvuid ja árvvoštallama (eng. *value judgments*) luonddu, šlájaid ja kriteraid, erenoamážit etihka hárrái.

Maoridutki Te Ahukaramuu Charles Royal deattuha álgoálbmogiid máilmeoainnuid veardádalli dutkamušastis (Royal [2002]) ahte sierra álgoálbmogiid máilmeoainnuin lea juoga oktasaš, namalassii olbmo ja birasmáilmmi oktiigullevašvuoda ontologalaš ja epistemologalaš vuodustu-sat. Saulteaux-álbmogii gullevaš dutki Linda Akan oainnu mielde (1992)¹⁶ álgoálbmotfilosofiija, -diehtooahppa, -ontologiija, -kosmologiija ja maiddá álgoálbmogiid ipmárdusat ovttaskas olbmo ja servodaga hárrái leat visot čadnon oktii ja hábmejit erenoamáš álgoálbmotipmárdusa máilmmi birra. Akan oainnu mielde ontologiija ja kosmologiija leaba vuoijjalašvuhtii vuodduuvvon prinsihpat ja álbmoga álgoboahtimiša čilgehusat. Akan nágge ja duodašta ahte Saulteaux-indiánaid ja earáge Amerihká indiána-čearddaid máilmeoainnus persovnnalaš ja kollektiiva didolašvuodat (eng.

research) oskkoldatdutkanis, gč. omd. Grim 1996; ovttasbargodutkama birra oppalaččeat, gč. omd. Bishop 1996, etnografiijas gč. omd. Bernard & Salinas 1989; antropologiijas gč. Salmond 1994; dialoga antropologiijas (eng. *dialogic anthropology*) gč. *Indigenous Religions* 2000, 14; Flood 1999, 147–150.

¹⁵ Gáldun leat ságastallamat L. T. Smith álgoálbmotdutkanis semináras maori master- ja PhD-dási studeanttaide (Department of Maori Studies, University of Auckland, Aotearoa), masa mun oassálasten cuoŋománu 2003.

¹⁶ Linda Akan ruovttuguovlu lea Muskcowekwum Band, mii lea Saskatchewan-leana máttabealde Kanadas.

consciousness) eaba sáhte earuhuvvot goabbat guoimmisteaskka (Akan 1992, 212; vrd. Gegeo 2001).

Álgoálbmogiin lea duodaid ollu mii lea oktasaš ontologijaid, epistemologijaid ja árvovuogádagaid dáfus, muhto álgoálbmogiid filosofijiat, diehtinvuogit ja árvovuogádagat rievddadit maid ovttá álgoálbmogis nubbái. Dattetge, eanemusat čalbmáičuohcci erohus ii leat sierranas álgoálbmogiid kultuvrraid gaskkas, muhto oarjemáilmmi akademalaš dutkanipmardusaid ja álgoálbmogiid dutkanipmardusaid gaskkas. Nugohčoduvvon «outsider research» lea vuodđuduvvon oarjemáilmmi filosofijaide ja epistemologijaide. Dat addá dutkái bargoneavvuid maiguin dulko ja ovdanbuktá dieđuid álgoálbmogiid birra akademalaččat dohkkehahti vugiid mielde. Mu oaivila mielde dáikko álgoálbmotdutkaná hástalus lea geavahit álgoálbmotepistemologijaid ja earálágan diehtogálduid ja máhtuid. Maori dutkiguovttos M. Marsden ja T. A. Henare deattuheaba ahte ii-oarjemáilmmi (eng. *non-Western*) kultuvrrain leat jáhkut birasmáilmmis mat leat earáláganat go oarjemáilmmi kultuvrrain. Dát lea sivva manne álgoálbmot- ja ii-álgoálbmotdutkan sáhttet joavdat sierralágan loahppajurdagiidda: «Other cultural assumptions may be just as valid, but focused on a part of the data that western cultures may ignore.» (Marsden & Henare 1992, 3; vrd. Deloria 1999, 43). Dutkiid čilgehusaide ja dulkomiidda váikkuhit maid epistemologalaš navddut, maid viidát dutkankultuvra lea buvttadan ja mat leat nannosit čadnon intellektuála historijá árbevrrui (Flood 1999, 64; 125–126). Flood ákkastallá ahte oskkoldatdutkiinge leat alddineaset ovdajáhkut (eng. *presuppositions*) maid lea vejolaš fuomážit go máhtá reflekteret, muhto ahte ii oktage sáhte gáibidit alccesis epistemologalaš ovdamuni (Flood 1999, 141). Mánja álgoálbmotdutki mihtet dasa ahte álgoálbmotdutkan lahkonemiin ja vugiin lea ollu mii lea oktasaš feministtalaš teoretiseremiin. Ovdamearkan das leat erenoamážit oarjemáilmmi dutkama epistemologijaid ortodoksalaš hámiid njeaidin (Rigney [2000], 11) ja dutkama objektivitehta jurdaga ođđasisjurdadašepmi (Banks 1998, 6; Yates-Smith [1998], 22).¹⁷

Iešgudetlágan álgoálbmotdutkan leat viggan dutkat eamiskoldagaid álgoálbmogiid kultuvrraid siskkobealde. Muhtin daid akademalaš bargguid

¹⁷ Feministtalaš láhkonanvuogis oskkoldatdutkan suorggis, gč. omd. Morgan 1998; McCutcheon 1999, 104–113; gč. maid Boddy 1989; Brown 1991.

kritihkalaš guorahallan čuovvu dás vulobealde. Dat guorahallan bidjá daid dutkanviggamušaid viidát teorehtalaš digaštallamiide, mat leat čuožžilan oskkoldatdutkanis insider-dutkama oktavuodas.

Insider-dutkan ja oskkoldatdieđa

Insider-/outsider-čuolbma oskkoldatdutkanis

Tearpmat *insider* ja *outsider* leat dulkojuvvon mángga láhkai. Nu lea ere-noamážit leamaš dan rájes go antropologa Kenneth Pike árvalii tearpmaid *emic* ja *etic* – mat leat válđojuvvon struktuvralisttalaš lingvistihka sániin «phonemic» ja «phonetic» – kultuvrralaš antropologijja geavahussii (Pike (1954) 1967). Kultuvrra ja olmmošlaš láhttema dutkamis dat tearpmat leat ipmirduvvon siskkáldas dutki (*insider*) ja olggaldas dutki (*outsider*) perspektiivvaid oktavuodas. *Etic*-oidnui leat sajuštuvvon dutkamat mat čadahuvvojit dihto vuogádaga/dutkanobjeavtta olggobeal perspektiivvas (Pike (1954) 1967, 37). *Emic*-oidnui fas gullet olbmuid láhttema dakkár dutkamat, mat dahkkojit vuogádaga siskkáldas perspektiivvas (*ibid.*). Álggos go dát tearpmat bohte atnui, de *emic*-láhkai čadahuvvon ja *etic*-láhkai čadahuvvon antropologalaš dutkamiid gaskkas ledje čielga ráját, muhto áiggi mielde fuomášuvvui ahte *emic*- ja *etic*-perspektiivvat mannet latnjalassii. Daid gaskavuodát *insider*- ja *outsider*-perspektiivvaiguin, leat digaštallon iešguđet dieđasuorggis (antropologijjas, gč. omd. Headland, Pike & Harris 1990, 16–24; etnografijjas, gč. omd. Wolcott 1999, 131–168; oskkoldathistorjjás, gč. omd. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999).

Antropologa Marvin Harris ákkastalai Pike vuostá guhte bijai ovddimussii *insider*'a doahpagaidd ja vásáhusaid. Son čuoččuhibi namalassii olmmošlaš institušuvnnaid ja jáhkuid dutkama hárrái ahte dutki bargun lea ráhkadit teorijja, man ulbmil ii galgga leat čilget dan maid *insider*'at oaivvildežžet iežaset oskkuiguin ja daguiguin, muhto manin sii nu dahket ja jurddašit (sitáhttaoassi: «why it is that they do or think what they do»; sitáhtta *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 18 mielde). Spiehkastahkan Harrisas, sosiála antropologa Clifford Geertz ovddidii jurdaga ahte dutki sáhtta dulkot ja ipmirdit eará álbmogiid láhttema ja oskkuid, mat leat hábmejuvvon sin iežaset «vásáhusaid lagaš» (eng.

experience-near) -kategorijaid bokte, go dutki geavaha komparatiivva «vásáhusaid guhkálmás» (eng. *experience-distant*) -doahpagiin, maid teoretihkarat leat duddjon oažžun dihtii čielgasa sosiála eallima dábálaš sárgosiin (sitáhttaoassi: «theorists have fashioned to capture the general features of social life», Geertz (1974) 1999, 52).

Otnáš etnografijas emic čujuha erohusaide mat leat dehálaččat dihto servodaga siskkobealde, ja etic fas čujuha erohusaide mat leat dehálaččat diedaolbmui gean beroštupmi lea veardádallat sierra olmmošjoavkkuid ja fenomenaid (Wolcott 1999, 137). Emic lea dálá etnografijas čilgejuvvon viidábut insider-oaidnun, ja etic fas outsider-oaidnun, muhto – nugo Wolcott deattuha – outsider-sajádat lea čadnon sodjui (eng. *orientation*) iige miellahttovuhtii (Wolcott 1999, 137), vaikko mu mielas lea váttis ipmirdit čujuhusa outsider-sajádaga čanastagas sodjui iige miellahttovuhtii. Go oahppan álgoálbmotantropologat dutkagohte iežaset kultuvrraid 1970-logus,¹⁸ de sii álge geavahit insider/outsider-tearpmaid emic/etic-tearpmaid sadjái go ságastalle álgoálbmotdutkiid rollaid ja geatnegasvuodaid, ovdamuniid ja rájaid, ja álgoálbmotdutkama epistemologijaid ja metodologijaid birra (čujuhusaide hárrái gieskadaš antropologaš digaštallamiidda, gč. omd. Clifford 2001). Lea namuhan veara ahte tearpmat «insider» ja «outsider» sáhttet boastut dulkojuvvot álgoálbmotdutkamiin, dego dat livčče synonymat tearpmaide «emic» ja «etic»¹⁹. Nu lea jáhkkimis dannego ollu dan akademalaš barggus mii lea čadahuvvon álgoálbmogiid birra, lea ovdánan antropologijja institušuvnnain.

Dálá oskkoldatdutki orrot soabadeamen das ahte sihke emic ja etic perspektiivvat leat duodaid outsider-perspektiivvat: emic lea olgguldas dutki viggamuš buktit ovdan «as faithfully as possible the informant's own descriptions or productions of sounds, behaviour, beliefs, etc.», ja

¹⁸ Álgoálbmotantropologijja hárrái, gč. *Indigenous Anthropology in Non-Western Countries* 1982; ii-oarjemáilmmi antropologijja ja feminisimma hárrái, gč. Moore 1988. Muhtin álgoálbmotantropologat orrot rahčamin alcceseaset vuoigatvuoda gohčoduvvot «albma» eaige duššefal «báikáigullevaš» dahje «álgoálbmotlaš» antropologan (Narayan 1993); gč. maid Moore 1997.

¹⁹ Austrália aborigiinna dutkamis (*Australian Aboriginal Studies*) omd. deattuhuvvo erohus das mat leat dieđu beaivválaš, 'insider' (emic dahje fenomenologalaš) tiipat ja hámit, mat gullet erenoamáš aborigiinna kontekstii, ja das mat vulget 'outsider' (etic, disciplinára (diedasuorgái gullevaš) dahje byrokrahtalaš) perspektiivvas (Abdullah & Stringer 1997, 4–5). Livččii duodaid vejolaš – ja jáhkkimis ávkálašge – geavahit emic- ja etic-kategorijaid govvidit daid perspektiivvaid mat leat insider-dutkis, guhte lea dihto kultuvrra ja oskkoldaga siskkobealde, muhto dakkár teoretiseren manašii mu dutkanprošeavtta olgobeallái.

etic fas lea «the observer's subsequent attempt to take the descriptive information they have already gathered and to organize, systematize, compare that information in terms of a system of their own making» (*The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 17; vrd. Headland, Pike & Harris 1990). Máilmmi oskkoldagaid dutkamis insider/outsider-čuolbma lea ipmirduvvon leat dakkárin, mas lea oktavuoha dutki oskkolaš sajádahkii ja gullelašvuhtii. Dán dulkoma mielde insider lea oskkolaš (gč. omd. *Our Religions* 1993²⁰).

1900-logu loahpageahčen oskkoldathistorjjá dutkit deattuhedje dutki persovnnalaš oskkolaš vásáhusaid. Deaddu biddjojuvvui oskkolaš insider'a autoritehtii dannego sus lei attáldat vásihit oskkolaš dovdduid (Rudolf Otto (1923) 1958); dahje dannego sus lei attáldat dulkot eará olbmuid oskkoldagaid dovdduidis, iskkadeamis ja iežas oskkoldaga bisuheami vuodul (Joachim Wach). Molssaeavttolaččat, dán dutkama dagahii hermeneutihkalaš ja fenomenologalaš viggamuš ohecat oskkoldatlaš dieđuid čiekŋaleabbo mearkašumi geahčadettiin dasa mii lea guđege oskkoldaga mihtilmasvuoha, namalassii mat leat «dan máilmmisleahkima» (eng. *being in the world*) hámit, ja mo sáhtá daid ipmirdit sin iežaset referánsadásis (eng. *plane of reference*, Mircea Eliade 1969). Dán láchkonanvuogis, dattetge, deaddu biddjojuvvui oppalaš, universála áššiide ja dakkár málliide maid historjjálaš gullelašvuoha ii orron leamen mearkašahtti (eng. *ahistorical*, *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 67–103; Flood 1999, 91–116). Muhtin oskkoldatfilosofat leat ákkastallan ahte dutki ferte leat insider, dahje šaddat dakkárin, vai sáhtá ipmirdit oskkoldaga insider'a geahčadansajis – ja dat ipmárdus lea muđuid veadjemeahttun daningo oktasaš vuodđodoahpagat váilot (MacIntyre (1974) 1999). Sii guđet dorjo redukšonisttalaš jurddašanmálla, bealisteaset celke vuostá ahte oskkoldatlaš láhttemis leat lágat ja oktilašvuodát maid measta duššefal outsider sáhtá oaidnit ja maid insider ii soaitte oppa diehtitge (Robert Segal (1983) 1999). Dát ákkat dagahedje čielga earu insider- ja outsider-dutkansurggiid gaskii oskkoldatdiehtagis (*The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 127–212; Flood 1999, 117–142). Muhtin dutkit deattuhedje oskkolačča dehálaš áššedovdin, geas lea attáldat iskat leatgo dutkiid cealkámušat oskkoldaga birra doallevaččat (W. C. Smith) (gč. *The*

²⁰ Dán girjjii čállit gullet ieža daidda álbmogiidda geaid oskkoldagaid birra sii leat čállán.

Insider/Outsider Problem in the Study of Religion 1999, 18). Metodologalaš agnostisismma čuovvuleaddjit gáibidedje neutrálavuoda sus guhte galgá čilget, iskkadit ja veardádallat oskkoldatlaš dieđuid maid diehtoaddit leat sutnje addán; agnostisismma čuovvuleaddjiin lei maiddái jearaldat: makkár vuogit ja metodat sáhttet geavahuvvot vai garvá gažaldagaid duohtavuoda duođastuhttimis das maid oskkolaš insider čuoččuha (Ninian Smart (1973) 1999). Dan jurdagis ahte neutrála dárkojeaddji sáhttá ollit duohtavuhtii, leat ruohttasat fenomenologalaš filosofijjas (Flood 1999, 117), muhto oskkoldatdutki neutrálavuoha eahpiduvvui dieđalaš digaštallamiin naturalisttalaš čilgehusaid birra (*The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 215–286).

Feministtat bukte oasiset dán digaštallamii go hábmejedje jurdagiid refleksivitehtas ja go deattuhedje dutkamis dehálažžan olbmo eallinvásáhusaid (eng. *lived experiences*) siskkáldas ipmárdusa (Morgan 1998; *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 104–113). Feministtalaš teoretiseren čuovvolii antropologalaš ákkastallamiid váldde-dettiin vuhtii dakkár fáktoraid go sohka-beali, seađu ja náli, muhto spiehkastii antropologalaš lahkonañvuogis man olis kritiserejuvvo juohkelágan fuopmášupmi antropologa iežas rollas ja miellalágis (eng. *state of mind*) ja vuoruhuvvojit olmmošlaš láhttema čilgehusat ovdal go dulkomat (*The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 114–123).

Gažaldat maid feministtat bukte ovdan, bovtii viidát ságastallamiid dutki rollas dieđalaš iskkadeamis mas dutká nuppiid (dasa váikkuhii orientalism-doaba, man E. Said ovdanbuvttii). Dát gažaldagat, mat čalm-mustahttet erenoamážit refleksivitehta ipmárdusa, bággejedje dieđalolbmuid ođđasis jurddašit opposišuvnna insider’iid ja outsider’iid, subjeavttaid ja objeavttaid gaskkas, ja baicce gidet fuopmášumi iežaset oktiigullevašvuhtii ja fápmogaskavuodaide (McCutcheon 1999, 289–363). Oskkoldatdutkanis refleksivitehta áddejupmi lea čadnon dasa mo «earáid» (eng. *the Other*) dieđalaš ipmárdus gullá oktii dainna ipmárdusain mii dutkiin lea alldistaset (D. J. Hufford, M. Jackson, K. Brown, M. Wolf, gč. omd. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 289–366; gč. maid *Approaches to the Study of Religion* 1998, 2–3).²¹ Viidát digaš-

²¹ Connolly mielde lea nu, ahte go dutkit válljejit geavahit dihto lahkonañvugiid ja metodaid, de sihke insider-dutkit – sii geain lea oskkolaš oaidnu máilmmis – ja outsider-dutkit geain lea ii-oskkolaš

tallan das, ahte refleksivitehta dárbbášuvvo čiekŋudahttit ipmárdusa sihke iešalddis oskkoldagas (objektan jurddašuvvon) ja maiddá lahkonavugiin maid akademalaš diskursa geavaha oskkoldatdutkanis, sáhttá čadnošuvvot čatnašuvvat narratiiva teoriijai, mii deattuha mitalusa (eng. *narrative*) ja ovdanbuktá insider/outsider-oainnuid gaskaneaskka gilvaleaddji mitalus- san (eng. *competing narratives*). Nuppe beales, mitalusat (eng. *narratives*) leat oskkoldat-mitalus- ja árbevirolaš mitalus- (insider-perspek- tiiva); nuppe beales fas, mitalusat hábmejit oskkoldaga diskurssa ja leat iešalddis diedálašvuoda huksehusat (outsider-perspektiiva) (Flood 1999, 116–142):

Insider and outsider accounts in religion might be competing narratives, and any epistemological privilege claimed by the outsider discourse, needs to be reflexively, and critically, aware of its episte- mological grounds. What scholars of religion are doing, is examining and critiquing other narratives from the perspective of their own, whose presuppositions can be reflexively revealed, but which cannot claim epistemological privilege. (Flood 1999, 141)

Vaikko oskkoldatdutkaná narratiiva lahkonanvuogi mielde insider lea oskkolaš insider, de lahkonanvuohki sirdá oskkoldatdutkaná diskurssa fuopmášumi giela, kultuvrra ja narratiivvalašvuoda guvlui. Dát lahko- nanvuohki dahká vejolažžan ahte oskkoldat govviduvvo historjjá dárbbáš- eaddjin (eng. *historically contingent*) sihke mitalusaid ja geavadiid dáfus maid diedálašvuohhta rohhte ovdan, muhto maiddá iešalddis árbevieru dáfus (Flood 1999, 139). Oskkoldatdutkaná muhtin dálá lahkonanvugiin emic/etic- ja insider/outsider-perspektiivvaid sáhttá dulkot gilvaleaddji narratiivvaid čuovggas, mas emic/insider-narratiivvat leat mángga dásis. Dutkkadettiinis bassivuoda kultuvrralaš kategoriijan, ovdamearkka dihtii, oskkoldathistorjjá suomelaš dutki Veikko Anttonen earuha golbma árbe- vieru mat leat diedálaš kategoriijaid hábmemma guovddázis: bassivuohhta sierranas čearddalaš joavkkuid emic-kategoriijan; bassivuohhta iešgudetlágan oskkoldagaid emic -teologalaš kategoriijan; ja bassivuohhta servodatdutkaná etic-kategoriijan (Anttonen 1994, 102; 1996). Boaresoskkolaččaid (eng.

---

oaidnu, leat dutkama bokte geahččaleamen beassat duon nuppi máilbmái. Dát mearkkaša mentála ja emotionála molsumiid, muhto eanemus gáibideaddji ja «stuorámuš persovnnalaš hástalusain deaivvaha ‘insider’ guhte lea dutkamin iežas árbevieru» (*Approaches to the Study of Religion* 1998, 2–3).

Old Believers) mentalitehta dutkamušastis suomelaš oskkoldathistorijjá dutki Juha Pentikäinen (1999) geavaha «emic narratives»-doahpaga. Pentikäinen earuha emic-perspektiivva, mii «vuolga dutkojuvvon joavkku siskkáldas kategorijain [...] mas fuopmášupmi lea giddejuvvon iežaset klassifiserema vuogádahkii, sosiála huksehussii ja mentalitehttii», ja etic-narratiivvaid maiguin dutki sáhtta klassifiseret ja kártet máilmmeviidosaš heterogenalaš gova dihtolágan oskkoldatfenomenas nu ahte boadus šaddá diedalaččat olahatti ja dovdáhahti (eng. *recognizable*) (Pentikäinen 1999, 24). Pentikäinen lea didolaš das ahte siskkáldas oskkoldatlaš govva maid boaresoskkolaččat ieža buktet ovdan, lea viehka earálágan go dat olgguldas govva man oskkoldatfenomena guorahalli diedaolbmot ráhkadit fenomena olggobealde. Dattetge, Pentikäinen orru dulkomin emic-muitalusa olgguldas, etic-kategorijaid vehkiin, ja nu ráhkada odđa muitalusa mii gilvala boaresoskkolaččaid iežaset muitalusain.

Gavin Flood vuorua gáldokritihkas narratiivvaid mat leat vurkejuvvon čálalaš ja njálmmálaš teavsttain ja vel iešguđetlágan eahpeverbála hámiin. Son maid čatná narratiivvaid ja láhttenvugiid oktii dihto kultuvrra siskkobealde, deattuha árbevieru ovdal go duohtavuoda gažaldaga, ja bidjá čilgehusa narratiiva giela siskkobeallái. Dagadettiinis nu, son ákkastallá ahte dutki oaidná «that religious meanings are temporal, relative in context, and do not contain a timeless essence such as ‘the sacred’» (Flood 1999, 113–114). Flood dovdaha *narrative*-muitalusa dehálašvuoda, ja dan bokte son gidde fuopmášumi dan rollii mii dárkojeaddjis lea muitalusa-muitaleaddji gaskavuodas. Dát mearkkaša vealttakeahhtá refleksivitehta jurdaga vuhtii váldima, ja nu narratiiva teorija ovtastuvvo lunddolaččat digaštallamiiguin álgoálbmotmetodologijaid birra.

Álgoálbmot-insider oskkoldatdutkanis

Dutki dahje dulkojeaddji sajjádaga digaštallamiin oskkoldatdutkan leat váldán ovdan dakkár fáttáid go emic ja etic, oskkolaš insider’a dahje outsider’a, objektiivva dahje subjektiivva dieđu, dutki-dutkojuvvoma gaska- vuoda relatiiva luonddu, dutki refleksivitehta jna. (omd. *The Insider/ Outsider Problem in the Study of Religion* 1999; Harvey 2003; Tweed 2002). Álgoálbmotdutkan leat deattuhan dehálažžan álgoálbmotdutkiid sajjá-

daga ja máhtu eamioskkoldagaid insider-dutkamis (omd. Struthers 1991; Rombandeeva 1993;²² *Natives and Academics* 1998; *Native American Religious Identity* 1998; Deloria 1999; Stover 2002; Lar 2004; Pushkareva 2004; gč. maid *Indigenous Religions* 2000; *Readings in Indigenous Religions* 2002). Čuovvovaš fáttát leat eanemusat digaštallojuvvon: álgoálbmo-giidda gullelaš insider-dutkiid ovdamunni eamioskkoldagaid dutkamis; insider-dutki mánggalágan sajádatat iežas álgoálbmotkultuvrra siskko-bealde; álgoálbmotgielaid hálddašeapmi; máhttu vieruin, etihkas ja árbevieruin; máilmeoaidnu; lunddolaš ja vuoiñjalaš biras jna.²³

Dan botta go oskkoldatdutkan teoretihkarat leat deattuhan oskkolaš (eng. *religious*) insider-vuoda ovdamuniid ja rájáid, de oskkoldaga álgoálbmotdutki leat deattuhan dehálažžan olbmo gullelašvuoda dutkojuvvon kultuvrii ja oskkoldahkii, ja leat čalmmustahttán *kultuvrralaš* insider-vuoda ovdamuniid ja rájáid. Okta sivva dakkár earuheapmái lea dat, ahte álgoálbmotdutkanis *insider*-doaba čujuha dutkáid guhte boahhtá dihto álgoálbmogis/álgoálbmotservodagas, ja lea vuostegeahččin *outsider*-doahpagii mii čujuha sidjiide guđet bohtet álbmoga/servodaga olggobealde (gč. omd. Harrison 2001, 47). Lester-Irabinna Rigney, austráialaš dutki guhte gullá narungga álbmogii, geavaha tearpma *indigenist research* mii mearkaša «research by Indigenous Australians whose primary informants are Indigenous Australians and whose goals are to serve and inform the Indigenous struggle for self-determination»²⁴ (Rigney [2000], 16). Rigney deattuha dehálažžan álgoálbmot-insiderdutki máhtu, vuoruha álgoálbmotmáhtu gáldun, ja deattuha álgoálbmotdutkan ávkki dutkojuvvon álgoálbmogiidda alcesesaset. Nubbi sivva manne kultuvrralaš insider'a sajádat deattuhuvvo eamioskkoldagaid dutkamis, lea go oskkolaš insider'a sajádat lea vejolaš duššefal otnáš eamioskkoldagaid dahje osko-

²² Digaštallamiid hárrái mat leat Ruošša davveálbmogiid oskkoldagaid dutkamis, gč. konferánsamateriálaid *International Interdisciplinary Scientific and Practical Seminar-Conference «Sacral in traditional culture: the methodology of research, methods of fixation, and processing of field, laboratory and experimental data»*, July 6–15, 2003, Moscow – Altai Republic. Institute of Ethnology and Anthropology named after N. N. Miklukho-Maklai, Russian Academy of Science. Gč. <<http://www.iea.ras.ru/conferences/iea/21062004/index.html>>.

²³ Dán logahallamis mun in guoskkat daid čuolmmaid mat antropologijias leat nu gohčoduvvon dutki sajušteamis (eng. *positionality in anthropology*, nugo omd. «going native», «being native» jna.). Oddasut almmuhusaid, gč. omd. Kuwayama 2003; Jacobs-Huey 2002; Halstead 2001.

²⁴ Tearpmain «álgoálbmotlaš (*indigenous*) austráialaš» Rigney oaiivvilda buot Austráalia álgoálbmogiid, ja vel Torres Strait suolahasaid.

lihkadusaid dutkama oktavuodas. Ovddeš eamioskkoldagaid dutkamis, dattetge, álgoálbmotdutkan duodaid deattuhit kultuvrralaš máhtu, ja vel álgoálbmogiid máilmmeoainnu ja oskkoldagaid earutkeahces čanastagaid ja jotkkolašvuoda dakkárin go álgoálbmogat ieža daid oidnet, ipmirdit ja dulkojit (gč. omd. Akan 1992; Deloria 1992; Kawagley 1995; *African Philosophy* 1998; Konakov 1998; *Natives and Academics* 1998; Vladykin 1998; Struthers 2001; Royal [2002]; Lar 2003).

Marsden ja Henare (1992) ákkastallaba ahte «máilmmeoainnu» deháleamos jurdagiid vuodđun leat kultuvrii čadnon ipmárdus duohtadilis, kollektiiva viissisvuohhta, kollektiiva árvvut, ja jotkkolašvuohhta.²⁵ Álgoálbmogiid máilmmeoainnut ja oskkoldagat eai sáhte earuhuvvot nubbi nuppis. Oskkoldatdutkan leat guhká dohkkehan dan ahte oskkoldagat leat čadat nuppástuvvama dilis; dat eai leat vuogádagat, muhto baicce proseassat (gč. *Indigenous Religions* 2000, 1). Nugo Ch. Royal ákkastallá, de dat dovddiidus ahte álgoálbmogiid máilmmeoainnut ja máhtut leat álo ovdáneamen, movttiidahtta ja buktá odđa kreatiiva fámu álgoálbmogiid árbedieđuid geavahussii odđaáigásaš máilmmis: «This amounts to a renewal from within.» (Royal [2002], 32). Royal gidde fuopmášumi jotkkolašvuhtii, vássán áiggi ja dáláš áiggi lagaš gaskavuhtii mii lea álgoálbmogiid máilmmeoainnuin, ja dohkkeha álgoálbmotepistemologijja potensála álgoálbmogiid máilmmeoainnuid ja oskkoldagaid dutkamis. Austrálialaš aborigiinna dutki Lynne Hume (2000) ákkastallá ahte aborigiinnaid kosmologijja *Dreamtime*-doahpaga berre geahčadit nuppástuvvama (eng. *transformation*) vuollásaš áššin ovdal go dakkár áššin mii gullá vássán ja duššan árbevrrui. Sámi eamioskkoldaga dutkamis nuppástusat eai galggaše adnojuvvot sámi oskkoldaga hedjoneapmin dahje loahppan. Fuopmášupmi berre baicce giddejuvvot sámi oskkoldahkii mii lea oassi sámi kultuvrras, mii lea leamaš nuppástuvvama proseassas jahkečuđiid čada, gitta dáláš áigái. G. Flood'a meroštallan ahte oskkoldat lea «communicative process» doarju digaštallamiid jotkkolašvuodas ja álgoálbmot-insiderdutkan, danin

²⁵ M. Marsdena meroštallan: «Cultures pattern perceptions of reality into conceptualizations of what they perceive reality to be; of what is to be regarded as actual, probable, possible or impossible. ... The World view is the central systematization of conceptions of reality to which members of its culture assent and from which stems their value system. The world view lies at the very heart of the culture, touching, interacting with and strongly influencing every aspect of the culture.» (Marsden & Henare 1992). Dan definišuvnna geavaheami dáfus maori máilmmeoainnu ja álgoálbmotfilosofijaid dutkamis, gč. Royal [2002].

go oskkoldagat leat kommunikatiiva proseassat, mat:

convey through time narratives and behaviours that express values, yet are unintentionally communicative, in so far as most people in the world simply grow up in the tradition they are born into. Religions as systems of communication are concerned with the conveyance of culturally recognized, important information through the generations; information of binding significance for individual lives, which is articulated in linguistic forms, namely texts (and some would argue constructed by them), encoded in forms of behaviour (gesture, posture, body, symbol, ritual) and in material culture. (Flood 1999, 51)

Álgoálbmogiid máilmeoainnut sisttisdollet – áistton Flood’a – «culturally recognized, important information» eamioskkoldagain mat leat árbejuvvon buolvvas buolvii. Álgoálbmot-insider sáhtta leat válbmaseabbo ipmirdit dakkár dieđuid. Dattetge, vaikko álgoálbmot-insider gullá oktalaš árbevrrui ja son dovdá (dahje sáhtta dovdat) dan árbevieru, de dakkár dieđut eai leat iešalddis álgoálbmot-insider’a ovdamunit eaige attáldagat, danin go álgoálbmot-insider’iid sajádat dutkojuvvon eamioskkoldagaida ektui lea dutkanfáttás gitta. Sámi konteavsttas dutki-dutkojuvvoma gaska- vuodaid sáhtta bures čalmmustahttit ja ipmirdit čielgasit jus geavaha sámi doahpaga *gaskavuohta* dan sadjái go «relationship», ja sámi doahpaga *oktavuohta* dan sadjái go «relations». *Gaskavuohta* dovddaha guovttebealat ja resiproka čanastaga, mas lea earru, *gaska*, dan guovtti beali gaskkas mat dattetge gullaba goabbat guoibmái. *Oktavuohta* dovddaha čanastagaid main leat eanebut go guokte beali, mat leat gaskaneaset gittalagaid ja ilbmet ollisvuohtan, ovtadahkan, ja leat *okta*.²⁶ *Gaskavuohta*-tearpma geavaheapmi dutki-dutkojuvvoma gaskavuođa várás čilge sihke dutki ja dutkanobjeavtta bilaterála čanastagaid, ja dán gaskavuođa interaktiiva luonddu.²⁷ Dutkái dát mearkkaša ahte son ii leat dušše oahppan indiviida guhte dutká álgoálbmotkultuvrra ja oskkoldaga siskko-beal/olggobeal perspektiivvas, man mielde su sáhtta luovvosit meroštallat jogo insider’in dahje outsider’in. Álgoálbmotdutkái dát mearkkaša dan ahte sin álgo- álbmotkultuvra addá sidjiide ontologalaš vuodu masa sii sáhttet hukset

²⁶ Dás lean válljen geavahit davvisámegiela tearpmaid daningo davvisámegiella lea dán dutkamuša álgoigiella. Go tearpmat spiehkastit nuortasámegiell tearpmain, de fuomášahttan dan teavsttas.

²⁷ Kaupapa maori dutkanstrategiijas deattuhuvvo guovttebealat (eng. *reciprocal*) gaskavuohta, mii lea dutki ja dutkojuvvoma gaskka, ja man maori kultuvrralaš konteaksta mearrida ja mii čalmmustahtta álbmotjoavkku vuosttas vuorus iige ovttaskas olbmuid iešbeali (eng. *the self*, Bishop 1996, 215).

odđa, akademalaš máhtu, ja álgoálbmotkultuvrii vuodđuduvvon epistemologalaš bargoneavvuiguin sáhttet skáhppot, ipmirdit ja duodaštuhttit máhtu, árvvuud ja ehtalaš njuolggadusaid mat mearridit dutkandoaimma (dat máksá namalassii iežaset kultuvrralaččat heivvolaš ja dohkkehahti lahkonanvugiid ja metodaidda válljema). Inside-outsiderelašuvnnaid govvideaddji tearbma *oktavuohta* buktá ovdan diversitehta ja oktasašvuoda oktiigullevašvuoda ja lagašvuoda. Álgoálbmogii gullevaš (dán dáhpáhusas sámi) dutki, guhte lahkona álgoálbmoga (sámiid) kultuvrra/oskkoldaga kultuvrra siskkobealde, lea mángga láhkái insider-dilis. Go lea oasálaš sámi servodahkii, de dutkis lea vuodđu mas son sáhtá sihke doaimmat ja dohkkehuvvot báikkálaš erohusain beroškeahtá. Go son generalisere, dattetge, de son sáhtá nu dahkat kultuvrralaččat dohkkehahti mearrái dušše, álgoálbmot- (sámi) -epistemologijja vuodul.

Ollu álgoálbmotdutkan atnet dáid fáttáid dehálažžan iežaset álgoálbmotepistemologalaš konteavsttas ja čujuhit dárbut iskat sihke gaskavuodaid ja ollisvuoda, ja dainna lágiin buktet akademalaš álgoálbmotdutkan lagabui árbevirolaš diehtovugiid (eng. *ways of knowing*) (Deloria 1999, 32–39; Bishop 1996; Struthers 2001, 126; vrd. Crazy Bull 1997 a). Álgoálbmotdutkan jurdaga *gaskavuoha–oktavuohta*–čanastagain lea vejolaš buohtastahttit, mu oaivila mielde, dakota árbevieruid áššedovdi Dale Stover’a (2002) jurdagiin «experience of relatedness». Stovera mielde «[experience of relatedness] «fosters decolonising of knowledge since relatedness rather than knowledge becomes privileged; consequently, knowledge is no longer a matter of power relations between ‘self’ and ‘other’ but of kinship relations in which knowledge of each other extends freely in both cultural directions as a process of relational reciprocity» (Stover 2002, 191). Dát lea relevánta sihke insider- ja outsider-dutkiide.

«Experience of relatedness» sáhtá čalmmustuvvot diehtima govvideaddji sámi epistemologalaš rámmaid siskkobealde *dovdat*-vearbbain, mas dan viđa sámegillii maid mun dovddan, leat guokte oktiigullevaš mearkkašumi, namalassii ‘diehtit’ ja ‘dovddidit’. Ovdamearkka dihtii, go olmmoš muitala nuppi olbmo birra, de sáhtá dadjat *Mun dieđan gii son lea, muhto mun in dovdda su* ‘I know who he or she is, but I don’t know him [i.e. personally]’. Dás diehtima sierra dásit buktovuvvojit ovdan guovttelágan vearbbaguin, *diehtit* ja *dovdat*. Go sáhka lea dihto fáttás, de olmmoš sáhtá

dadjat *Mun dieđan dan ášši birra, muhto mun in dovdda dan ášši nu bures* ‘I know about this issue, but I don’t know about it well enough’. *Dovdat čađa* mearkkaša ‘dovdat hirbmat bures’, ja *čađa* bustáválaččat mearkkaša ‘ollásit’, ja das lea oassemearkkašupmi ‘dievvasii’. Dovddideami abstrákta tearbman, *dovdat* mearkkaša ahte diehtin dihtii maid ihkinassii, olmmoš ferte leat lagašvuodas dasa, vai sáhtá háhkat dieđuid ja ipmárdusa sihke intellektuálalaččat ja dovdduiguin ja miellalihkkasemiiguin. Dat čájeha ahte diehtin ja dovdan leaba čavga čadnon oktii.²⁸ Abstrákta mearkkašumis *dovdat čađa* mearkkaša ahte olbmos lea dievas ipmárdus ja diehtu sihke miellalágis ja váimmus; dát ipmárdus gáibida diehtima objeavtta ja diehti olbmo lagaš *gaskavuoda* ja dieđu viidát gaskavuodain, *oktavuoda*. Alfonso Ortiz ((1969) 1973), teva (enġ. *Tewa*) indiána áššedovdi²⁹ guhte dutká álgo-álbmogiid máilmeoainnu ja oskkoldaga gaskavuodaid, deattuha seammá ášši. Ortiz gidde fuopmášumi gaskavuodaide mat leat erenoamážat ollu álgoálbmotkultuvrraide: man dehálaš lea diehtit ja dovdat, miellaláhki ja váibmu, jurdagat ja miellalihkkaseamit; dáhpáhusat ja niegut jna.

Sámi árvvut ja epistemologiija leat sirdásan máŋgga buolvva čađa, ja dat leat sihkkarit vásihan nuppástusaid, muhto dat bissot áin dáláš áiggis ge sámi máilmmi oassin. «Indigenous religions»-doahpaga ipmárdus oskkoldatdutkanis lea ná: «the celebration of the experience of continuity of peoples and places» (*Indigenous Religions* 2000, 12). Dán vuodul sáhtá ge navdit ahte dálá áiggi sámi dutkis lea attáldat leat kultuvrralaš insider guhte sáhtá ipmirdit (vrd. *dovdat* sámi epistemologalaš dovdanrámmán) dihtolágan oskokonnotašuvnnaid mat leat sámi árbevuru erenoamášvuodát. Dát konnotašuvnnaid leat duodaid dálá áigásaččat, muhto daid vuoddu lea buolvaduvvamis mii lea dagahan daid árbevieru oassin. Sámi tearpma *árbevieru* geavaheapmi «tradition»-tearpma sajis sáhtá, mu oainnu mielde, čilget čoavddekeahates čuolmma mii lea vássán árbevieru ja dáláš árbevieru gaskkas. *Árbevieru* čalmmustahtá bissovašvuoda ja jatkolašvuoda das mo olbmot dahket áššiid ja doalahit dihto árvvuud (*vierut*), maid *árbi* ‘heritage; inheritance’ nanosmáhtá ja duohtan dahká. Árbevieru ja bissovašvuodta maid leat dehálaš fáttát narratiiva lahknanvuogis oskkol-

²⁸ Nu sáhtá leat maidái suoma ja viidát suoma-ugralaš árbevieruin, muhto dán dutkamušas mun in áiggo tearpma ovdahistorijá guorahallat.

²⁹ Alfonso Ortiz lea San Juan Pueblo -álbmotjoavkkus man eatnamat leat Santa Fe, New Mexico davábealde.

datdutkanis. Go geahčaduvvo dán perspektiivvas, de oskkoldat ipmirduvvo ná: «value-laden narratives and behaviours that bind people to their objectives, to each other, and to non-empirical claims and beings» (Flood 1999, 47). Flood riehta čujuha dasa ahte dát definišuvdna «indicates a conviction that religions are less about truth claims and more about identity, less about structures and more about texts, less about abstraction and more about tradition or that which is passed on» (ibid.).

Kultuvrralaš insider'a sajádat dahká vejolažžan ahte dutki geahčada eamioskkoldaga dárkileappot, ja dainna lágiin háhká alccesis buoret ipmárdusa eamioskkoldagas ja nu beassá dovdat dan. Go lea dutkamin eamioskkoldagaid, de álgoálbmotkultuvrra insider'is lea ovdamunnin ahte sáhttá geavahit iežas siskkáldas máhtu iežas kultuvrras ja árbevierus. Dutki guhte lea dán sajádagas, dattetge, galgá divvut gažaldaga dán máhtu áigegullelašvuodas: leatgo dálá jáhkut duođaid árbejovvon ja fievrriduvvon buolvvas bulvii? Ovdameakka dihtii maori autoritatiiva viissis M. Marsden (1992) geavaha iežas viiddis dieđuid maoriid oskkoldagas, muhto ii dattetge oro giddemin nu ollu fuopmášumi iežas dieđuid áigegullelašvuhtii, ja su diehtu orruge su čilgehusain dego dat livčče áiggeheamit, agálaččat. Oka sivva dasa sáhttá leat dat ahte maoriin lea erenoamáš ipmárdus áiggis, man mielde «[t]he past is never behind but is considered as always being in front of the present. Māori³⁰ relive the past in the present and, in so doing, find the future» (Henare 2001, 218). Yates-Smith maid buktá ovdan ahte mohkkás ja ii-kronologalaš muitalusráiddut leat maori njálmmlaš árbevieruid dovdomearkkat (2000, 74). Álgoálbmot-insiderdutkanama hástalus lea geavahit álgoálbmotepistemologijaid sajuštan dihtii dieđu áigekonkettii dihto álgoálbmoga árbevirolaš ja mihtilmas áigeipmárdusa mielde.

Dábalaš jearaldagat álgoálbmoga etihkas, ovddeš ja dáláš álgoálbmot-servodagaid dutkamis, akademalaš árbevieruid váldorávnjádagaid (eng. *mainstream*) ja álgoálbmotdutkanama gaskavuodas jna., leat viidát digaštallojuvvon. Lea goittotge mearkkašan veara ahte lea unnibut čállon álgoálbmogiid iežaset lahkonaanvugiin eamioskkoldagaid dutkamis, máilmeoainnus dahje das maid muhtin dutkit gohčodit vuoigŋalašvuhtan³¹ (gč.

³⁰ Maorigiella lea čállojuvvon mángga láhkai sierranas almmuhemiin, muhto dán dutkamušas geavahan maori-tearpma ja sitáhtain čuovvon gáldu čállinvuogi.

³¹ *Spirituality* (vuoigŋalašvuhta) lea odđáiigásaš tearbma, mii sáhttá leat vuolgghuvvon New Age lihkadusas. Dálá áigge mánga álgoálbmotdutki geavahit dán tearbma viehka dávjá (Gregory Cajete

omd. *Native American Religious Identity* 1998; *Indigenous Religions* 2000; *Readings in Indigenous Religions* 2002). Mun áiggun dál buktit ovdan muhtin álgoálbmotdutkiid viggamušaid dutkat iežaset álbmogiid oskoárbevieruid.

Eamioskkoldagaid insider-dutkamat

Ovdamearkkat

Maori teologa Maori Marsden meroštallá iežas lahknanvuogi «subjektiiván» ja «deskriptiivan» dutkkadettiinis maori máilmeoainnu nugo maori eamioskkoldahkii gullevažžan (Marsden 1992). Marsden ákkastallá ahte su subjektivitehta vuolgá su duogážis, dasgo son bajásgešsui maori kultuvrra siskkobealde ja son válddii alcesis maori árvvuid ja miellaguottuid (Marsden 1992, 117). Ch. Royal lea maid ákkastallan ahte «to finally understand the worldview of a culture, one has to participate in that culture, to experience the culture at a subjective and passionate level»³² (Royal [2002], 21). Dát lahknanvuohki deattuha eallinvásáhusaid, nugo ee. feministtalaš dutkamat ja álgoálbmotdutkamatge dahket. Marsden gohčo-da iežas vuogi deskriptiivan sihke daningo su áigumuš lea «to explore the features of consciousness found in Maori cultural experiences» (Marsden 1992, 117), ja nuppe dáfus dannego maori oskkoldaga dutkama váldoulbmil ii leat árvvoštallat dan olgguldas institušuvnnalaš hámiid, muhto vuodjudit «into states of mind for some kind of evaluation and understanding» (Marsden 1992, 136). Marsdena oainnu mielde duohtadilli lea subjektiiviva vásáhus ja sosiála ráhkadus man ii leat vejolaš ipmirdit logalaš ja objektiiviva duodaštusa geavahemiin. Boađus lea ahte duššefal maori dutki guhte lea kultuvrras siskkobealde sáhttá govvidit dohkálaččat dan ovtastuvvan oainnu mii lea maoriin duohtavuodas ja áddejumi ektui (ibid.).

Nuppe beales, Marsdena lahknanvuohki lea lahka daid teologalaš digaštallamiid mat leat oskkolaš insider'a birra (vrd. W. C. Smith'a

1994; Aroha Yates-Smith [1998]; Te Waaka Melbourne [2002]; *Indigenous Religions* 2000, Royal [2002]).

³² Álgoálbmotdutkan váldá vuhtii mielladovddahusaid ja dovdduid (omd. Deloria 1999, 44; gč. dobbelis diehtima sámi epistemologalaš vuodu birra, *dovdat* 'diehtit ja dovddiidit'). Linda T. Smith maid deattuha ahte dutkis galggašedje leat álsšat ja duodalaš beroštupmi dovdduid dásis (eng. *passionate*) dan áššái man lea dutkamin (persovnnalaš gulahallamat, seminárat álgoálbmotlaš dutkamis, University of Auckland, Aotearoa, cuonjomanu 2003).

jurdagiid oskkolačča birra: *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 18), ja várra sutnje lea váikkuhan su teologalaš duogáš. Nuppe beales, Marsden deattuha dutki álgoálbmotvuoda (eŋg. *indigenusness*) dábálaš kultuvrralaš mearkkašumis, ja dainna lágiin son searvá ságastallamiidda álgoálbmotkultuvrralaš insider'a birra. Marsden lea Ngaapuhi-seađu maori maŋisboahhti ja son lea oahppan maori árbevirolaš čearddalaš oahpposkuvllas. Dan dihtii son geavaha iežas máhtu vuodđun go govvida maori jáhkuid oppalaččat. Marsdena viehka muddui muitaluslágan govvádus maori oskoárbevieruin lea hábmejuvvon su čeardda vuorasiid (eŋg. *the elders*) váikkuhusas. Su govvádussii leat maiddáii váikkuhan su iežas áicamat sierranas čearddalaš vieruin ja su máhttu eará báikkálaš maori oskoárbevieruin (vrd. dasa maid Kawagley (1995) dadjá vuoras olbmuid rolla birra ja oassálasti-áici rolla birra álgoálbmotdutkanis). Marsden doaivu ahte dat sierranas diehtogáldut addet sutnje vuodu oaidnit báikkálaš variašuvnna čielgaseappot ja generaliseret dasto konkreh-taleabbo, eambo kompleaksa ja čiekŋaleabbo dásis go ovddeš áiggi outsider-dutkit nagodedje dahkat. Sin generaliseremat leat Marsdena oainnu mielde (1992, 136) dovddahan álkásmahttima (eŋg. *simplification*) ja bihttádeami (eŋg. *fragmentation*) eambo go syntesa (álgoálbmogiid árbevieruid bihttádeapmi ja botnjan mii ilbmá dávjá outsider-dutki govvádusain lea leamaš álgoálbmotdutkiid fuopmášumi guovddázis: gč. omd. Rombandeeva 1993, *Natives and Academics* 1998, 47–49, Smith 1999, *Indigenous Religions* 2000, *Readings in Indigenous Religions* 2002). Dattetge, iežas báikkálaš árbevieru vuoruheapmi ja dán geavaheapmi vuolggasadjin oppalaš generaliserejuvvon muitalusas (vrd. Flood 1999, 141), sáhttá mu mielas bidjat dutki hearckes dillái. Dutki sáhttá bártidit go ovdanbuktá iežas báikkálaš árbevieru muhtin iešvuoda dego dat livččii oppalaš iešvuolta buot eará báikkálaš árbevieruide (gč. dobbelis generaliserema birra).³³

Eará maori dutki, Aroha Yates-Smith ([1998]; 2003), lea guorahallan nissonipmiliid rolla maori kosmologiijas, erenoamážit badjelbeassan-meanuid (eŋg. *rites of passage*) riegádeami ja jápmima oktavuodas, sihke

³³ Ovdamearkka dihtii lea Marsden čilgen bajimuš ipmilla lo báikkálaš árbevieru dego dat livččii mihtilmas maori eamioskkoldahkii oppalohkái. Dán čilgehusa leat eará dutkit bidjan eahpádusa vuollái, erenoamážit outsider-dutkit (kritihka hárrái, gč. omd. Simpson 1997).

árbevirolaš maori servodagas ja oddasat áiggi konteavsttas. Yates-Smitha dutkamuša ulbmil lei oddasis gávnnaht nissonvuoda (eŋg. *rediscover the feminine*) das maid son gohčoda maori vuoiŋŋalašvuohtan. Dat mielddisbuktá máhccama álgoálbmotgáldokritihka dutkamii čoaggin dihtii dieđuid mat ovddežis leat marginaliserejuvvon dahje boastut dulkojuvvon. Dán láhkai son buktá erenoamáš fuopmášumi muhtin áššiide mat gullet álgoálbmotdutkama deháleamos buncaraggaide (vrd. *Natives and Academics* 1998, 47–49).

Yates-Smith ([1998], 22) čilge iežas metodologiija čuovvovaččat: «[methodology] is set in a Maori cultural framework and could be described as being a Maori woman's ethnographic approach, working from within the culture as one of its members». Dát lahkonaŋvuohki lea mielddisbuktán dárbbu čuovvut etihkalaš protokollaid maid maori servodat lea ásahan gudnejahttin dihtii maori oskoárbevieruid.³⁴ Erenoamážit go Yates-Smith lei álggahamen dutkanprošeavtta ja čadaheamen iežas gieddeberggu, de son fertii iežas čeardda njunnožiin ohcat lobi ja das son geavahii iežas soga vuorrasat olbmuid veahkkin, geat maid skáhppojedje sutnje muhtin olbmuid namaid guđet vejolaččat sáhtáshedje searvat dutkamii. Go son persovnnalaččat dovddai máŋgasa guđet serve dutkamii, dahje geat bealiteaset dovde su, de šattai lagaš ja luohttevaš gaskavuohta su ja su informántaid gaskii sihke persovnnalaš ja čearddalaš dásis; su čeardda vuorrasat fas ledje dán lagas gaskavuođa dáhkideaddjin ja doarjjan.³⁵ Yates-Smith oaivvilda ahte dutkis guhte doaibmá kultuvrra siskkobealde dasa gullevaš lahttun, lea «didolaš bealátvuohta» (eŋg. *conscious partiality*) mii sisttisdoallá «jurdaga legitimeret iežas bealátvuođa dutkandilis» dutkanmetoda oassin (Yates-Smith [1998], 22; vrd. Kanaqluk 2001, 165). Su oainnu mielde dát «didolaš bealátvuohta» lea maid mihtilmas iešvuohta feministtalaš lahkonaŋvuogis – erenoamážit intersubjektivitehta jurdaga dáfus.³⁶ Dattetge, son lea hilgon vejolaš feministtalaš, postkoloniála dahje fenomenologalaš teorehtalaš lahkonaŋvugiid daningo «dat eai lean áibbas heivvolaččat» su dutkamii (Yates-Smith [1998], 280), ja lea nággen geava-

³⁴ Vrd. Kanaqluka (2001) dutkamiin, mas son deattuha dárbbu čuovvut Yup'ik etihkalaš njuolggadusaide.

³⁵ Persovnnalaš gulahallan A. Yates-Smithain Waikato universitehta ossodagas Department of Maori and Development Studies, Aotearoa, cuoŋománus 2003.

³⁶ Yates-Smith čujuha dása: Mies 1991.

hit maori nissona etnográfalaš lahkonanvuogi daid sajis.

Yates-Smitha metoda sulastahtá Marsdena metoda mas fas lea subjektiiiva ja deskriptiiva lahkonanvuohki, earret dakko ahte Yates-Smitha subjektivitehta jurdda lea mealgadii feministtalaš, ja su insider-sajádat ii leat oskkolaš muhto baicce kultuvrralaš. Maori vieruid ja protokolla mielde Yates-Smith fertii searvat oskomeanuide vai oaččui lobi čeardda máttuin ja nissonipmiliin čadahit iežas dutkamuša. Dán duohken ii leat čiekŋalis oskkolašvuohta, muhto baicce maori kultuvrra gudnejahttin. Maori máilmeoainnu mielde juohke olmmoš lea oassi guhkes genealogiijas mii vuolgá su vuoiŋgalaš ja máilmmálaš máttuin; maorit nannejit iežaset oktavuoda máttuide go sis leat čearddalaš deaivvadeamit iežaset *marae* čearddalaš čoahkkinviesuin. Lobi oažžut máttuin ja vuoiŋgalaš ilmmis lea erenoamáš maori kultuvrralaš protokolla maid Yates-Smith atná álgoálbmotdutkanetihka earutkeahtes oassin.

Yates-Smith geahčadii ovdeš girjjálašvuoda dutkanfáttástis ja ovdanbuvttii muhtin áššiid mat álgoálbmotgáldokritihkkii leat metodologalaččat dehálaččat (su guorahallama oassi lea almmuhuvvon, gč. Yates-Smith 2000, 2001). Lahkonettiinis materiála maori perspektiivvas, Yates-Smith atná maori narratiivvaid – vurkejuvvon, almmuhuvvon ávdnasiid ja almutkeahtes giehtačállagiid maid maorit leat čállán – iežas dutkama ovddimus gáldun. Son ákkastallá ahte dutki ferte leat kritihkalaš ovdeš čállošiid, ja geahava vuđolaš álgoálbmotkritihka guorahaladettiin muhtin publikašuvnnaid mat leat almmuhuvvon maori oskkoldagas ja/dahje mytologiijas. Dain almmuhemiin, maid duohken leat eurohparaš čállit ja dutkit, Yates-Smith ([1998], 113) gávnnašii «eahpedárkilvuodaid ja liiggástallamiid». Su oainnu mielde buorre máhttu álgoálbmotkultuvrras lea vuoddogáibáduš jus galggaš leat vejolaš riekta ipmirdit dieđuid maid gáldut addet, dasgo olbmot geaidda álgoálbmotkultuvra lea vieris, sáhttet dohkkehit «čállojuvvon sáni eahpitkeahtá, ja dainna lágiin bonju oainnut bistet» (ibid; vrd. *Natives and Academics* 1998, 48). Dát lea njuolga gittalagaid autentitehta jurdagiin ja álgoálbmotmáhtu demystifiseremiin. Dan geažil Yates-Smith dukamuš buktá ovdan insider-dutki erenoamáš máhtu ja siskkáldas dovdamuša (vrd. Kuokkanen 2001; *Natives and Academics* 1998, 178).

Yates-Smith sajušta buot gálduid kronologalaččat boarrásepmosiid

rájis oddasepmosiid rádjai. Ii leat goittotge doarvái čielggas, maid son lea árvoštallan maori mitalusaid, ii-maori čálliid vurkejuvvon teavsttaid kvalitehtas ja almmutkeahtes giehtačállošiid ja publikašuvnnaid kvalitehtas. Suokkardaladettiinis árbevirolaš maori teavsttaid, Yates-Smith čatná daid dan áigodahkii goas dat čállojuvvojedje, iige áigodahkii goas dat almmuhuvvojedje. Son bidjá ovddimussii gálduid áigegullelašvuoda, muhto dasto vel son gidde mihá unnit fuopmášumi daid geográfalaš sajádahkii. Mu mielas lea dattetge metodologalaččat erenoamáš dehálaš álgoálbmotgáldokritihkkii earuhit báikkálaš árbevieruid nuppi nuppis, ja earuhit sierranasa ja oppalačča. Yates-Smith lea didolaš das ahte su dutkamis livččii leamaš vejolaš eambo váldit ovdan sierra maorijoavkkuid vejolaš báikkálaš erohusaid, nugo omd. nissonolbmuid rolla dáfus, muhto «dat livččii dahkan juo oalle viiddis fáttá menddo mohkkájin» (Yates-Smith [1998], 262–263). De orru ge čálli eambo berošteamen das ahte oddasis hukset dievas gova nissonvuodas mii lea maori njálmmálaš oskoárbevierus, ovdal go das ahte geavahit maori lahkonaovuogi.

Jupiak dutki Oscar Kawagley (1995) lea čadahan servodavuđot (eng. *community-based*) dutkama jupiak máilmeoainnus. Su dutkan árbevirolaš jupiak máhtuid oahppanproseassas manná dan guvlui ahte «oddisis ovttahttit olmmošlašvuoda, vuoiñjalašvuoda ja lunddolašvuoda, árbevirolaš [sus: Native] máilmmi ja oarjemáilmmi [sus: Western] álgoálbmogiid eallimis ja oahpahusas» (Kawagley 1995, 142). Kawagley mielde, de lea sihke vejolaš ja dárbu bidjat oktii sihke jupiak- ja oarjemáilmmi guorahallan- ja ákkastallanvuogiid álgoálbmogiid máilmeoainnuid dutkamis. Jupiak servodaga lahttun Kawagley «barggai siskobealde oassálasti-áicin», ja bijai oktii oassálasti áicama antropologalaš metodaidd³⁷ ja jupiak lahkonaovuogi, man Kawagley govvida jupiak doahpaga vehkiin: *tangruarluku* ‘geahččat miela čálmmiin’. Dát jurdda boahdá jupiak epistemologijias ja, nugo Kawagley čilge:

It transcends that which we can perceive with our endosomatic sense makers and illustrates how a Native perspective may provide a way of bringing the so-called mythical subjective world and the objective scientific world together. (Kawagley 1995, 144–145)

³⁷ Kawagley čujuha ee. dása: Gamble 1986; Pelto & Pelto 1978.

Kawagley ákkastallá ahte kultuvrralaš insider'in sus «galggašii leat buoret vejolašvuohta go eatnašiin deaivat lagabui ja dárkileappot dulkot» jupiak máilmeoainnu (Kawagley 1995, 149), ja nu son searvá álgoálbmotdutkiid jurddašemiid váldorávnnejá dahkii álgoálbmotdutkanama birra. Kawagley mielde (1995, 144), dieđalaš lahkonañvuogit leat gáržžit daningo daid stivre objektivehta jurdda, man vuodđun lea «fenomena áican fáktadieđuid vuodul» ja mii «ráddje álgojurdaga» (vrd. Crazy Bull 1997 a, 18). Son ákkastallá ahte oarjemáilmmi akademalaš jurddašeamis subjektiva diehtu lea adnojuvvon unnit luohthahttin go objektiva diehtu, daningo «dat ii leat duodašteamis áiccuide» (ibid.). Kawagley miehtá ahte lea epistemologalaš erohus oarjemáilmmi akademalaš ipmárdusa ja álgoálbmotipmárdusaid gaskkas das mii subjektivitehta lea. Kawagley árvala metodologalaš čovdosiid álgoálbmot-insiderdutkanii, vai lea vejolaš garvit subjektivitehta váikkuhusa. Odne leat «metodat guldaleami várás, dárkoma várás, jearahallama várás, visuála dáidagiid dulkoma várás [...] ságastallamiid bokte vai jávkada oaiviliid vuostálasvuoda ja bisuha joatkašuvvi njálmálaš ja čálalaš lonohallama» dutki ja giliolbmuid/diehtoaddiid gaskka (Kawagley 1995, 152–153; vrd. álgoálbmotantropologaid oainnuid dás: *Indigenous Anthropology in Non-Western Countries* 1982). Orru leamen čielggas ahte dása leat váikkuhan servodatdutkanama antropologalaš metodat, maid Kawagley geavahii viidát iežas gieddebarggus go dieđuid čokkii ja daid dárkilvuoda dárkkistii (eñg. *cross-checking*) gillilaččaiguin. Su áigumuš leige ovttahttit álgoálbmotmetodaid ja antropologalaš metodaid. Dattetge, go árvoštallá iežas gieddebarggu dan maññá go gearggai čoaggimis dieđuid, de Kawagley (1995, 155) miehtá ahte vuorasgoddi ii dohkkehan muhtin antropologalaš jearahallanmetodaid, dasgo servodagas vedjet leat leamaš muhtin protokollat/njuolggadusat maid Kawagley ii čuvvon. Son ii lean áibbas sihkar, eahpidedjeho vuorrasat su, vai gáddego sii ahte son livččii sáhtán dieđuid geavahit dohkkeamehtun vuogi mielde, ja danne biehttaledje jearahallojuvvot. Dattetge Kawagley fuomášahtá ahte oahpaheadjit suvve su alldiset jearahallat hui mielas, muhto dušše okta sis gulai álgoálbmotčerdii (sus: Alaska Native, ibid.). Dát čájeha ahte teorehtalaš, atnuiválmmas metodat fertejit oddasis árvoštallojuvvot ja hábmejuvvot álgoálbmotdutkanama várás, ja ahte dutkan galggašii váldit álgoálbmogiid etihkalaš protokollaid vuhtii, vai sáhtá ráhkadit metodaid

mat heivejit báikkálaš kultuvrii (vrd. Kanaqluk 2001). Beroškeahttä das ahte Kawagley eahpelihkostuvai háhkat čiekŋalat siskkáldas dieduid muhtin áššiin, de son liikká ákkastallá ahte insider'in son sáhtii háhkat čiekŋalis ipmárdusa jupiak máilmeoainnus oppalohkáii go son geavahii mealgadii árbevirolaš jupiak dutkanmetodaid – «namalassii, gierdavaččat ja guhká áiccai oassálastima bokte, smiehtadalai áššiid maid oinni ja gulai, ja, bahkkekeahttä olbmuid ala, eahpeformálalaččat dárkkistii iežas konklušuvnnaid gillilaččaiguin» (Kawagley 1995, 156–157). Dakkár vuollegas ja njuovžilis lahkonanvuohki lážii sutnje vejolašvuoda čadahit iežas antropologalaš dutkama viehka bures.

Sámi teologa Nilla Outakoski doavtterdutkan (1991) lea metodologaččat dehálaš sámi oskkoldaga dutkamii. Outakoski beroštupmi lei geahčadit mo sámi báhppa ja oskolihkadusa bokti Lars Levi Laestadius geavahii sámi mytologalaš árbevieruid eatnanvuloš vuoŋŋaid birra (*gadniha*³⁸ julevsámegillii) iežas sártniin. Son divvu dutkamušastis gažaldaga: mo eatnanvuloš vuoŋŋaid govva man Laestadius ovdanbuvttii mytologiija guorahallamisttis (Laestadius 1997; 2000) ja iežas sártniin spiehkastii *Gárasavvona* sámiid árbevirolaš jáhkuin (Outakoski 1991, 6, 158–160). Eará gažaldahkan lei: mo sámi oskkoldaga autoritehtat válde Laestadiusa oainnuid vuostá (ibid.). Outakoski dutkama vuolggasadji lei *Gárasavvona* johttisámi perspektiiva, nugo dat boahá ovdan sin njálmmálaš árbevierus. Outakoski geavaha maid sámi doahpagaidd earuhan dihtii sierranas duohtavuohtadásiid sámi árbevirolaš mitalusain, ja atná iežas sámi duogáža ja máhtu ávkkálaš reaidun guorahallamii (Outakoski 1991, 8).

Outakoski váldá dutkamušastis ovdan máŋga fáttá mat leat dehálaččat sámi siskkáldas oainnus. Son ráddje dutkamuša vuoddomateriála sámi jáhkuid birra báikkálaš gullelašvuoda dáfus, áiggi dáfus ja, nugo orru, kvalitehta dáfus. Báikkálaš gullelašvuoda dáfus son viežžá ávdnasiid *Gárasavvona* guovllus ja dan guovllu johttisámi johtolatguovlluin. Dát sámit johte ealuideasetguin Jiekŋameara gáddái, ja sis lei lagaš oktavuoha *Guovdageainnu* ja *Čohkkirasa* sámiiguin, geat leat kránnjájovkkut ja geain lea iežas vuollesuopmanat, árbevierut ja ássanguovllut. Outakoski ozai gáldodieđuid mat livčče áiggi dáfus ovddastan dan áigodaga mii lei ovdalga laestadiánalaš lihkadus badjánii. Dán várás Outakoski guorahalai

³⁸ Outakoski (1991, 7) geavahii sátnehámiid *gani* (sg.) – *gadnihah* (pl.).

man áigodagas *Gárasavvona* sámiid njálmálaš árbevierru vurkejuvvui. Outakoski maid fuomášii ahte báikkálaš njálmálaš árbevierut ledje hui girjái. Nuppe dáfus ledje mitalusat maid sámit ieža muitalledje ja dakárat maid earát (geat eai lean sámit), vurkejedje; nuppe dáfus fas sámi muitalusat sáhte leat iešgudetláganat daningo báikkálaš sámiid gaskkas ge ledje erohusat: muhtimat ledje boazosámit ja muhtimat ledje ásai-
duvvan gilážii. Nilla Outakoski ráddjii iežas gáldoávdnasiid čielgasit meroštallojuvvon geográfalaš guvlui, muhto son maiddái giddii fuopmášumi áššiide mat ledje dehálaččat mikro-dásis, namalassii makkár erohusat sáhte leat sierra sámi bearašárbevieruid gaskkas geat orro guovllus. Outakoski ákkastallá ahte sus guhte áigu suokkardallat báikkálaš njálmálaš árbevieru, gáibiduvvo diehtu johtolagain, árbevirolaš guovlluin ja oktavuodain mat ledje *Gárasavvona* guovllu sámi bearašiid gaskkas (Lainiovuoma, Kõnkämä, Rommavuoma, Suontavaara) sihke guovllu siskkoabealde ja sámi kránnjájoavkkuiguin (Outakoski 1991, 22–24). Outakoski čielgasit meroštalai iežas sajádaga sámi dutkin ja čuoččuhii ahte dat sajádat lei sutnje ovdamunnin: go son sáhtii ipmirdit báikkálaš sámi suopmana, mii lei veaháš earálágan go su iežas suopman; go son dutkkai báikkálaš oskoárbevieruid iežas sámi duogáža vuostá; ja go son suokkardalai Laestadiusa sártneid, sihke sámi olmmožin ja teologan. Nilla Outakoski doavtterdutkan lea sámi oskkoldatdutkanis vuosttas áššedovdi viggamuš ovttahttit sámi lahknanvuogi teorehtalaš lahknanvuogiin.

Čoahkkáigeassu

Dán oanehis čilgehusas sáhtta oaidnit ahte oskkoldaga álgoálbmotdutkan deattuhit eará áššiid go dat maid teorehtalaš oskkoldatdigaštallamat muđuid deattuhit. Álgoálbmotdutkan geaid dutkamušaid mun lean dás oanehaččat guorahallan, giddejit fuopmášumi oskkoldaga álgoálbmotčilgehusaid girjái vuhtii; dutki kultuvrralaš ja gielalaš máhttui; sosiála fierpmádahkii ja kultuvrralaš njuolggadusaide dutkanbarggu eaktun; ja dár bui lahkoniit eamioskkoldaga álgoálbmotepistemologiijaid vuodul. Oarjemáilmmi teoretihkarat leat baicce beroštan digaštallat insider’is dahje outsider’is, oskkolaččas daje oskomeahttumis, vejolašvuodas leat objektiivaa ja buktit luohtehahtti čilgehusaid oskkoldagain. Álgoálbmogiid ja oarjemáilmmi

teoretiseremat deaivvadiit, dattetge, go dárbu lea deattuhit refleksivitehta (vaikko álgoálbmotdutkan ja oarjemáilmmi teoretihkarat deattuhit ge refleksivitehta iešgudet láhkai, gč. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 289–363). Álgoálbmogiid ja oarjemáilmmi teoretiseremat maid deaivvadiit das go čalmmustahttet árbevieru ovdal go jearaldaga duohtavuodas, seamma láhkai go maddái oskkoldatdutkanama narra-tiiva lahkonanvuohkige (Flood 1999, 116–142).

Marsden, Yates-Smith, Kawagley ja Outakoski leat dutkit geaid ámmát- ja kulturduogážit leat hui sierraláganat. Sin gaskkas leat erohusat agi, sohka-beali, oahpu ja oskkolaš ángirvuoda dáfus. Sis lea gudesge sierra insider-sajádat iežas álbmoga oskoárbevieruid ektui. Sin lahkonanvugiin lea dattetge ollu mii lea oktasaš sin iežaset álgoálbmogiid árbevieruid dutkamis, namalassii dat ahte sii buohkat dohkkehit ahte sin kultuvrrat eai leat homogenalaččat. Muhtimat sis bidjet stuorra deattu dan báikkálaš árbevrrui man siskkobeaalde sii bajásšadde (Marsden, Kawagley), ja muhtimat fas (Yates-Smith, Outakoski) geavahedje iežaset insider-duogáža vuodđun buorebut ipmirdit nuppi báikkálaš árbevieru. Mađe didoleabbo álgoálbmotdutki lea iežas árbevierus, báikkálaš árbevieruid girjái vuodas ja iežas sajádagas dutkanobjeavtta ektui, dađe buoret dilis son lea sihke ipmirdit erenoamáš iešvuodaid dan báikkálaš árbevierus maid lea dutkamin, ja dahkat oppalaš generaliserejeaddji čilgehusaid.

Buot dát dutkit geavahedje álgoálbmogiideaset njálmmálaš árbevieruid váldogáldun. Dat dávjá dahká sin teavsttaid viehka muitaleaddjin (eng. *narratological*), muhto lea dovddus ahte dát iešvuolta lea mihtilmas olu dálá dutkamušaide, omd. antropologalaš dutkamii oppalohká. Narratiiva ja analyhtalaš lahkonanvuogit sáhttet dievasmahttit nubbi nuppi, muhto daid vuodđun berrešii leat álgoálbmotepistemologiiija (gč. omd. Kanaqluk 2001). Dát dutkit leat oahpahuovon oarjemáilmmi akademalaš árbevieruid rámmaid siskkobeaalde, ja ledje dainna lágiin válbmasat dutkat iežaset kultuvrraid sihke oarjemáilmmi oahpa vuodul ja iežaset siskkáldas kultuvrralaš dieđuid ja máhtu vuodul. Go čadahedje giedde barggu, de sii geavahedje iežaset sosiála fierpmádagaid ruovttuguovllu servodagain, ja válde atnui dáid oktavuodaid oažžun ja dárkkistan dihtii dieđuid. Dutki fuolkevuolta ja sosiála árvodási dábálaččat hábmejit ja doalahit daid gulahallanfierpmádagaid. Muhtin dutkit álggahedje iežaset dutkanprošeavtta ráddá-

dallamiiguin vuorasolbmuiguin (Yates-Smith); nuppit vižže vuorrasiin rávvagiid ja neavvagiid dutkama sierra dásiin (Marsden, Kawagley). Gii ihkinassii leaš dutkamin álgoálbmogiid kultuvrraid/oskkoldagaid, de berrešii čuovvut dáid metodologalaš gáibádusaid. Goittotge spiehkastahkan álgoálbmot-insider'is, outsider-dutkis lea erenoamáš váttis hukset sosiála fierpmádagaid mat rasttidit buolvvaid rájaid.

Dát álgoálbmotdutkiit gudnejahttet álgoálbmogiid máhtu kollektiiva luonddu ja oidnet dárbbu dárkkistit dieđuid eahpeformálalaš ságastallamiin, ja dasto vel lágiduvvon ja plánejuvvon čoahkkimiin, dan mielde mo dat heive báikkálaš kultuvrralaš njuolggadusaide. Dát leat duođaid gáibádussan juohke áidna lihkostuvvan dutkamii mii giedahallá álgoálbmotáššiid, leažžá dal insider dahje outsider dan čađaheamen. Insider-dutkiide lea goittotge ovdamunnin go sáhttet geavahit kultuvrra siskkáldas máhtu vuodđun earuhit individuála ja kollektiiva máhtu, ja vel earuhit sierranas kollektiivvalašvuodaid ja sierranas máhttošlájaid. Buot bajábealde namahuvvon dutkiit máhtte iežaset álgoálbmotgiela ja geavahedje dan reaidun dieđuid čoaggimis ja epistemologalaš reaidun go vigge rahpat dutkojuvvon ávdnasiin ođđa dimenšuvnnaid. Álgoálbmotperspektiivvas álgoálbmoga giela máhttu lea garvvekeahes gáibádus álgoálbmotdutmamii (gč. dobbelis teavsttas). Álgoálbmogiid iežaset doahpagiid geavaheapmi akademalaš barggus lea álgoálbmotdutmama hástalus. Mu mielas bargun ii galgga leat bákkuhit álgoálbmottearpmmaid muhtin sajáiduvvon akademalaš tearpmmaid sadjái duššefal jorgaleami bokte. Berrešii baicce ođđa bálgáid guorrat mat sáhttet rahpasit go oažžu oidnosii álgoálbmotdoahpagiid čiekŋalis mearkkašumi ja konnotašuvnnaid álgoálbmotepistemologijaid vehkiin ja daid olis.

Dehálaš metodologalaš áššit insider-dutmamii (sámedutmamii erenoamážit)

Álgoálbmotdutki sierra posišuvnna

L. T. Smith (1999) deattuha insider-dutmama dovdomearkan legitimitehta, autentitehta, čilgehahttivuoda, ovddasvástádusa ja etihka. Son ákkastallá ahte insider-dutkiit fertejit háhkat alcceseaset máhtuid maiguin sáhttet definireret čielga dutkanulbmiliid ja hukset «dutmamii vuodđuduvvon

ereñoamáš doarjunvuogádagaid ja oktavuodaid iežaset servodagaide»; muhto insider-dutkama stuorámuš hástalus lea dárbu reflekeret:

At a general level insider researchers have to have ways of thinking critically about their processes, their relationships and the quality and richness of their data and analysis. So too do outsiders, but the major difference is that insiders have to live with the consequences of their processes on a day-to-day basis for ever more, and so do their families and communities. (Smith 1999, 137)

Eahpitkeahhtá outsider-dutkiin ge vurdojuvvo ahte sii jurddašit kritihkalaččat «iežaset proseassaid, daid gaskavuodaid ja iežaset dieđuid ja árvvoštallama kvalitehta ja riggodaga». Álgoálbmotdutkiin, dattetge, vurdojuvvo ahte sii dahket dan iežaset álgoálbmogiid epistemologalaš ja ontologalaš navdduid, ja árvovuogádaga vuodul. Sis maid vurdojuvvo ahte sii geavahit álgoálbmotdutkama prošeavttaineaset oarjemáilmmi akademalaš máhtu, man leat háhkan ja mii lea addán sidjiide – Wolcott’a sániid mielde (1999, 155) – «kultuvrarájáid rasttideaddji formála perspektiivva iežaset álbmoga dutkamii». Dát fas gáibida refleksivitehta, man oskkoldatdutkiige leat deattuhan ja čilgen ná: «the ability of a researcher, or indeed as a strategy embedded within method, to become aware of the context of research and the presuppositions of the research programme» (Flood 1999, 35; gč. maid Hufford (1995) 1999; *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* 1999, 289–366).

Insider-dutkiide lea hástalus čilget iežaset sajádaga insider-dili mánggalágan vejolaš sajádagaid gaskkas. Čuovvovaš tabeallas (gč. tabealla 1) lean bidján čoahkkái dutkiid ságastallamiid insider-sajádagaid birra; lean lasihan iežan jurddašemiid, maid vuodđun lea sámi epistemologiija; ja lean buktán ovdan mánggalágan áššiid, maid insider-dutkiit berrejit, mu oainnu mielde, geahčadit go refleksiivvalaččat árvvoštallet iežaset sajádagaid (posišuvnnaid):

Tabealla 1 Muhtin áigejuovdilis áššit dutki posišuvnna árvvoštallama várás

Guovddášášši	Čilgehus ja bealátvuoda (eng. <i>bias</i>) vejolašvuodat
Bajásgeassin	Bajásgeassojuvvon jogo dutkojuvvon joavkku/boavjji dahje eará joavkku siskkobealde; dát váikkuha sáhttágo dutki doaibmat jogo insider'in dahje outsider'in dán kriteriá mielde.
Sámegiella/sámegielat	Sámegiella(id) máhttu: jogo iežas joavkku dahje eará sámi joavkku giella; leago njuovžilis vai passiiva giella, vai ii oppanassiige gulahala; dát vuollekriteriat čilgejit jogo dutki sáhttá doaibmat insider'in dahje outsider'in lingvisttalaš kriteriáid mielde.
Báikkálaš árbevierru	Dievas máhttu báikkálaš árbevierus: jogo iežas joavkku dahje eará joavkku árbevierus; dát čilge jogo dutki sáhttá doaibmat insider'in dahje outsider'in dán kriteriá mielde.
Oktasaš ja báikkálaš diversitehtta	Diehtu báikkálaš árbevieruid ja gielaidd/suopmaniidd girjái vuodas sámi kultuvrra siskkobealde sihke oppalaččat ja báikkálaš dásiin, erenoamážit báikkálaš árbevieruid dásis; olgguldassá perspektiivvas oččoduvvon diehtu dán áššiin almmá insider'a perspektiivva haga sáhttá dagahit bealátvuoda; navddut kultuvrralaš dieđuin sáhttet maid dagahit bealátvuoda, omd. navddut seammasullasašvuodain dahje erohusain iežaset kultuvrraid dahje báikkálaš árbevieruid ektui; olmmoš sáhttá navdit alddis leat kultuvrralaš dieđu, muhto kultuvrra siskkobealde sáhttet leat erohusat. (Vrd. Guyette 1983, 14.)
Akademalaš oahppu	Akademalaš oahppu ja guorahallan, mo dat váikkuha dutkanbargui oppalohkái.
Oarjemáilmmi jurddašuvuogit ja mánggakultuvrralašvuoha	Oarjemáilmmi oahpahus ja mánggakultuvralisma ja das bohciidan hermeneutihkalaš čuolmmat das mo olmmoš ipmirda iežas ja nuppiid: dákko lea stuorra vejolašvuoha ahte šaddá bealátvuoha álgoálbmotdutkanis, erenoamážit gáldodieduid boastoipmárdusa ja –dulkoma dáfus.

Metodologiija	Válljet metodologiija mii sáhtta leat heivvolaš dahje heivemeahttun álgoálbmotkonteavsttas.
Álgoálbmotdiehtu	Návccat ja dáhttu juogadit ja gáhttet álgoálbmotdieđuid: insider-dutkan lea erenoamáš sodjavaš bealátvuhtii dán kriteria ektui.
Sámi etihkka	Diehtu sámi etihkas mii lea olmmošlaš gaskavuodain: diehtemeahttunvuotta etihkalaš protokollain sáhtta billistit dutkanprošeavtta go dutki bargá iežas sáme-joavkku olbmuiquin.
Sosiála gaskavuodát	Sohka- ja bearaščatnasat ja eará sosiála čanastagat, bearašduogáš, erenoamážit bearraša báikkálaš historjá ja beaggin, ja joavkkuid/álbmogiid gaskasaš náittosdilit: bealátvuotta sáhtta dáhpáhuvvat ovttasbarggu okta-vuodas.
Gullelašvuoda sámi siskkáldas kriterat	Sámi jovkui gullelašvuotta sámi kriteriaid mielde: sámi joavku dahje vuollejoavku, ássan mearragáttis, jávri, várit, gilit, gávogat, Sámeeatnama olggobeal ássan.
Dutkojuvvon joavkku dahje álgoálbmotjoavkku vuostáiváldin	Mo sámi joavku dahje boavji váldet dutki vuostá: dát lea erenoamáš dehálaš go dutki giedahallá dálá áiggi sámi máilmmi; vejolašvuotta bealátvuhtii: navdimat dutki álgodieđuin, dutkojuvvon servodat sáhtta guođđit muhtun dehálaš dieđuid almmutkeahtta.
Servodatstáhtus ja autoritehtta	Dutki árvodási báikkálaš sámi servodagas ja su autoritehta báikkálaš olbmuid gaskkas dahje oppalaš dásis sámi servodagas.
Ahki	Ahki ja dasa čadnon navdosat diehtimis ja autoritehtas.
Sohkabealli	Sohkabealli dagaha kultuvrralaččat mearriduvvon, sierra vugiid mo jurddašit ja diehtit; sáhtta mearridit mo olmmoš váldojuvvo vuostá dutkin dutkojuvvon joavkku oainnus.

Ekonomiija	Ekonomiija, erohusat ealáhusain – váldosisaboaktu ja lassesisaboaktu – mii lea dutkis ja/dahje bearrašis, juogo iežas bearrašis/sogas dahje/ja iežas eamida/isida bearrašis: mearrabivdu, luossabivdu, guolásteapmi/meahcásteapmi, boazodoallu, gilvin, šibitdoallu jna. (olbmot geat barget nu gohčoduvvon «eahpeárbevirolaš» siviila bargguin, sáhttet kategoriserejuvvot daid ealáhusaid mielde mat sin bearrašis leat leamaš ovddeš áiggiid).
Oskkoldat	Oskkoldat: juogo oskkolaš dahje ii, makkár oskogullevažuohta.
Gudnejahttin	Gudnejahttin bilaterála ja guoibme guoibmálas (resiproka) gaskavuohtan. (Gudnejahttima ja postkoloniála hermeneutihka dáfus eamioskkoldagaid dutkamis, gč. Weaver 1998; Stover 2002.)

Dievaslaš čilgehus dáid áššiid birra gáibdivččii lasi kritihkalaš árvoštallamiid ja čujuhusaid eará dutkiid oaiviliidda ja konkrehta dutkanprošavttaid ovdamearkaide.³⁹ Dakkár čilgehus ii dattetge gula mu dutkamuša viidodahkii. Tabeallas 1 lean ovdanbuktán muhtin áige guovdilis áššiid maid vuhtiváldin addá lohkkái buori vuodu ipmirdit mu suokkardallamiid insider-dutkama hárrái mii čadahuvvo sámi konteavsttas. Čuovvovaš metodologalaš suokkardallan seammasullasašvuođain, erohusain, diversitehtas, generaliseremiin jna. leat njuolga čadnon mu áddejupmái insider-sajádagaid girjáivuhtii sámedutkamis. Álgoálbmotkultuvrraid girjáivuoda geažil lea veadjemeahtun gávdnat ovtta buohkaide oktasaš insider-oainnu álgoálbmotdutkamis. Leat baicce ollu iešguđetlágan insider-oainnut. Linda T. Smith govvida dan dili čuovvovačcat: «indigenous researchers work within a set of ‘insider’ dynamics and it takes considerable sensitivity, skills, maturity, experience and knowledge to work these issues through» (Smith 1999, 10).

³⁹ Dás mus ii leat vejolaš suokkardallat buot ovttaskasáššiid mat leat čuožžilan dutkiid ságastallamiin insider-sajádagas; referánssaid gč. omd. Banks 1998; Barden & Boyer 1993; Bishop & Glynn 1999; Clifford 2001; Cook-Lynn 1998; Crazy Bull 1997a; 1997á; Gegeo & Watson-Gegeo 2001; Gegeo 2001; Grenier 1998; Harrison 2001; Harvey 2003; Heshusius 1994; Irwin 1994; Kuokkanen 1996; 2000; Lar 2003; 2004; *Natives and Academics* 1998; Oskal 1999; Pushkareva 2004; Rombandeeva 1993; Tweed 2002.

Lean árvalan insider-dutki typologiija, man lean gávnnašan go lean jurddašan sámi ipmárdusa dutki–dutkanjuvvoma *gaskavuodas*, mii lea guovttebealat ja resiprohka čanastat, ja dutki–dutkanjuvvoma *oktavuodas*, mii lea mánggabealat, kultuvrralaččat mearriduvvon ja gaskaneaset čatnašuvvan inside–outside-gaskavuodaid diversitehtta. Maiddái afrihkálaš-amerihkálaš sosiologa James A. Banks’a (1998) kulturrájáid rasttideaddji dutkiid typologiija⁴⁰ lea inspireren mu jurddašit vuđolaččat insider-dutki sajádagaid. Árvalan dasto čuovvovaš golbma sajádaga álgoálbmot- (dákko sámi) dutkáid: *siskkáldas* álgoálbmot-insider (SÁ-insiderdutki); *olgguldas* álgoálbmot-insider (OÁ-insiderdutki); ja álgoálbmot-outsider (Á-outsiderdutki)⁴¹ (gč. govvosa 3). Buot dát sajádagat leat gitta dan *gaskavuodas* mii lea dutki ja dutkanobjeavtta gaskkas (sáhtta árvaluvvot vel siskkáldas outsider’a sajádat (S-outsiderdutki) mii sáhtášii leat outsider-dutki posišuvdna dutkanjuvvon álgoálbmoga siskkoabealde, muhto dan ášši geahčadan dobbelis, goittotge duššefal oanehaččat).

⁴⁰ Banks (1998, 8) meroštallá njeallje ideála tiippa, maida sajušta kulturrasttideaddji dutkiid čuovvovaččat: (1) álgoálbmot-insider, guhte lea ožžon/oahppan iežas álgoálbmotservodaga ja kultuvrra erenoamáš árvvuid, meannudeami, jáhkuid ja dieduid, ja guhte dohkkehuvvo servodaga siskkoabealde legitima servodatlahtun, ja geas lea autoritehtta dan servodaga birra jietnadit almmolaččat; (2) álgoálbmot-outsider, guhte bajásgessojuvvui iežas álgoálbmotservodaga siskkoabealde, muhto guhte lea vásihan mealgadii kultuvrralaš assimilašuvvna olgguldas kultuvrii; su árvvut, jáhkut, perspektiivvat ja diedut leat ovttaláganat go olgguldas servodagasge; su álgoálbmotservodat atná su outsider’in; (3) olgguldas insider, guhte bajásgessojuvvu eará kultuvrra siskkoabealde ja váldá accessis dan kultuvrra árvvuid, jáhkuid, láhtenvugiid, miellaguottuid ja dieduid, muhto guhte hilgu ollu dain árvvuin, jáhkuin ja dieduin mat leat su bajásgessán servodagas, ja doarju daid mat gullet dutkanjuvvon servodahkii; ođđa servodat atná su «adopterejuvvon», «biebmo»-insiderin; (4) olgguldas outsider, guhte bajásgessojuvvui servodagas mii lea earálágan go dat mas son čadaha dutkamiid; son muhtumassii diehtá iežas dutkanservodaga árvvuid, perspektiivvaid ja dieduid, maid son unnán atná árvvus, ja dan geažil son dávjá boastut ipmirda ja boastut dulko láhtenvugiid mat leat su dutkanservodagas. Banks geavaha «indigenous researcher»-doahpaga, mainna son oaihvilda man ihkinassii dutki guhte dutká dakkár kultuvrra ja álbmotjoavkku siskkoabealde, mas son bajásgessojuvvui. Dakkár ipmárdusain sáhtta dán tearpma heivehit álgoálbmotáššedovdáid, guhte dutká iežas álgoálbmoga kultuvrra, dahje gean ihkinassii guhte bargá iežas ruovttubáikki servodagas, sosiála dahje virggálaš ámmátjoavkkus jna. Banks atná čuovvovaš kriterioid dehálažžan dutki sajádahkii: dutki duogáš (jogo son bajásgessojuvvui álgoálbmotservodagas dahje dakkár servodaga olggobealde); diedut árbevieruin ja gielas; autoritehtta mii lea dutkis dan dihto álgoálbmoga siskkoabealde; diedut oarjemáilmmi akademalaš árbevieruin; mo dutkanjuvvon servodat ipmirda su dutkin, ja nuppe beales fas mo váldoservodat su ipmirda; ja leago dutkanjuvvon álgoálbmotservodat dahje váldoservodat dohkkehan vai hilgon su. Banksa tipologiija ulbmil lea buktit ovdan álgoálbmogiid perspektiivva, muhto dattetge dat lea geavahuvvon čájehit insider-ipmárdusaid girjái vuoda siskkáldas-olgguldas gaskavuodaid hárrái dutkamis (gč. omd. Harrison 2001, 48).

⁴¹ Feminista dutki Patricia Hill Collins, guhte teoretisere gámutfeminista lahkonašvugiid (eng. *black feminist approaches*) dutkamiid, geavaha tearpma «the outsider within» árvalan dihtii sajádaga mii insider’is lea outsider’in (gč. Collins 1991; gč. maid Smith 1999, 5).

Oanádus (gč. dobbelis teavsttas)	Čilgehus
SÁ-insiderdutki	Siskkáldas álgoálbmot-insider (<i>An Indigenous Internal Insider</i>)
OÁ-insiderdutki	Olgguldass álgoálbmot-insider (<i>An Indigenous External Insider</i>)
Á-outsiderdutki	Álgoálbmot-outsider (<i>An Indigenous Outsider</i>)
S-outsiderdutki	Siskkáldas outsider (<i>An Internal Outsider</i>)

Govus 3 Álgoálbmotdutki sajádaga ideála tiippat

Dutkit guđet dutket iežaset báikkálaš sámi servodaga/joavkku kultuvrra dahje oskkoldaga sáhttet leat siskkáldas álgoálbmot-insider’at (SÁ-insiderdutki), muhto eará sámi servodagaid/joavkku kultuvrra ja oskkoldaga dutkamis dát sámi dutkit livčče olgguldass álgoálbmot-insider’at (OÁ-insiderdutki). Álgoálbmot-outsiderdutkit (Á-outsiderdutki) sáhttet leat bajásšaddan álgoálbmotservodaga siskkobeaalde dahje lahkalaš, muhto sii leat – áistton Banks’a (1998, 8) – «vásihan garra kultuvrralaš assimilerema outsider- dahje nuppelágan kultuvrii» eige leat oahppan daid siskkáldas máhtuid mat leat dan álgoálbmotservodagas, masa sii gullet go leat riegeadan dasa. Álgoálbmot-outsiderdutkis lea dattetge sosiála fierpmádat (jogo aktiivvalaččat geavahusas dahje vejolaš) man doarjjan leat su bearašoktavuođat. Álgoálbmoga olggobealde boahtán dutkit vedjet ollit siskkáldas outsider’a sajádahkii (S-outsiderdutki). Jo álgoálggus S-outsiderdutki boahtá dutkojuvvon servodaga olggobealde, muhto hárrjehallama ja/dahje ovttasbarggu geažil sus lea vejolaš háhkat alces máhtu ja dáidduid mat leat dárbbaslaččat dutkojuvvon álgoálbmotservodaga árvvuid, jáhkuid, perspektiivvaid ja miellaguottuid dutkamii ja ipmirdeapmái. S-outsiderdutki álgoálgosaš outsider-vuohta bissu unnit eanet su árvodási oassin, muhto skáhppojuvvon siskkáldas máhttu sáhttá sutnje

rahat luotta dutkojuvvon servodahkii.⁴²

Siskkáldas álgoálbmot-insider'a (SÁ-insiderdutki), olgguldas álgoálbmot-insider'a (OÁ-insiderdutki) ja siskkáldas outsider'a (S-outsiderdutki) sajádagain lea juoga oktasaš. Buot golbma sajádaga leat iežas láhkai álgoálbmoga siskkobealde. Sámi konteavsttas sii buohkat doibmet sámi kultuvrralaš *oktavuohta*-dilis. Spiehkastahkan dain posišuvnnain, Á-outsiderdutki lea viehka ollu dán *oktavuohta*-dili olggobealde; dutkanproseasas son ferte beassat dán *oktavuohta*-dilláiseamma láhkai go buot earáge outsiderdutki dahket: son ferte skáhpput alccesis dárbbášlaš máhtu vai olaha muhtinlágan siskkáldas árvodási/stáhtusa dutkojuvvon servodagas. Gii ihkinassii dutkiid sáhtá friddja válljet báikkálaš sámi árbevieru dutkama várás, vaikko álgoálbmotmetodologijat ráddjejitge nugohčoduvvon «akademalaš friddjavuođa» geavahit álgoálbmogiid dutkanobjektan ja gáibidit ahte dutki vihkkedallá ja digaštallá rabasmielaid iežas dutkama váikkuhusa dutkojuvvon servodahkii. Muhto duššefal outsider-dutki sáhtá válljet guđe joavkku siskkobealde lea sus dárbu skáhppot alccesis duon dahje dán siskkáldas árvodási/stáhtusa. SÁ-insiderdutki, OÁ-insiderdutki ja Á-outsiderdutki (gč. govvosa 3) leat jo álgoálggus čadnon dihto báikkálaš sámi jovkui iežaset báikkálaš gullelašvuoda geažil. Dan gullelašvuoda ii leat vejolaš nupástuhttit. Jus álgoálbmot-outsiderdutki viggágoahtá identifiseret iežas muhtin eará sámi joavkkuin, masa son ii gula riegádeami ja sosiála gaskavuodaid dáfus, de son amasmahtá iežas ja čiekŋuda iežas outsider-stáhtusa sámi konteavsttas. Dan sivas go Á-outsiderdutki lea intellektuála ja kultuvrralaš outsider álggu rájis, de son sáhtá dovdat giktalusa boastut geavahit iežas insider-vuođa akademalaš máilmmis, dasgo su insider-árvodási sáhtá orrut čielggas olgguldas váldorávnnejádat servodahkii, muhto nu ii dárbbáš leat áiddo sámi máilmmis. Váldorávnnejádaga geahčadansajis ii

⁴² Rievtti mielde S-outsiderdutki lea vejolaš šaddat danin maid Banks gohčoda «the external insider», go son «doarju ollu dain árvuun, jáhkuin ja dieduin mat leat dutkojuvvon servodaga siskkobealde» (Banks 1998, 7). Muhto álgoálbmotkonteavsttas dat mearkaša ahte dán olbmo árvuun, jáhkuid ja dieduid vuogádat ferte viehka ollu nupástuvvat persovnnalaš ja dovddolaš dásis, iige duššefal virggálaš ja intellektuála dásis. Dat sáhtášii leat vejolaš jos dutki orošii dutkojuvvon servodagas ollu jagiid – miellasepmosit oppa eallinagis, iige duššefal barggu/dutkama geažil, muhto searvan dihtii servodaga eallimii mángga dásis – go vásiha ovttas olbmuiguin eallima dáhpusaid. Dalle livččii vejolaš – geardduhan Banksa – «su ipmirdit odda servodagas «adopterejuvvon» 'insider'in». Vaikko livččiige nu, de dat olmmoš muhtumassii – sihke diđolaččat ja diedeakehtá – dorjjošii muhtun jáhkuid, árvuun, láhttenvugiid, miellaguottuid ja dieduid mat vulget dan servodagas mas son bajásgešsojuvvui ja mii lea vieris álgoálbmotservodahkii.

leat álki fuomášit álgoálbmot-insider'a ja álgoálbmot-outsider'a erohusa.

Álgoálbmotdutkis lea vejolaš beassat siskkáldas outsider-dutki (S-outsiderdutki) sajádahkii go dutká dakkár kultuvrra/oskkoldaga mii gullá eará álbmogii go iežas.⁴³seamma láhkai go buot eará outsider-dutkitge, de sii fertejit háhkat máhtu dutkojuvvon servodagas/kultuvrras/oskkoldagas, muhto iežaset álgoálbmogiid máilmeoainnut ja filosofijat ja iežaset eallima vásáhusat álgoálbmotolmmožin («the Other»-olmmožin) sáhttet veahkehit sin beassat nuppi álgoálbmoga máilbmái. Dat ii leat dattetge mihkkege mii dáhkida lihkostuvvama, dasgo sierranas álgoálbmogiid kultuvrraid etihkalaš njuolggadusat sáhttet leat hui mánggaláganat, ja daid lea dárbu oahppat, eallit ja vásihit. Beatrice Medicine, amerihkáláš indiána dutki muitala cukcasa mii govvida su outsider-sajádaga muhtin álgoálbmotkultuvrra ektui mii lea eará go su iežas pueblo-álbmotjoavku. Vuoras, gean son galledii su ruovttustis, hálai sutnje iežas ruovttugiela. Go dutki dasto manjeleappos fuomášii ahte duot vuoras máhtá njuovžilit engelasgiela, de sutnje bođii dat dovdu ahte vuorasalmmái iskkadii su, vai oaidná leago son – iežas sániid mielde – «*native*» vai vilgesolbmo láhkai, ustit vai sealggobeal ikti (Harrison 2001, 49). Mu mielas dán fearánis vuoras olmmoš geavahii álgoálbmotgielas vuos gávnahan dihtii dutki siskkáldas–olggaldas gaskavuoda (dasgo álgoálbmogiidda vieris gielat leat álo leamaš outsider'a oinnoleamos dovdomearka), ja dasto son iskkadii mii lea dutki sajádat daid mánggalágan kultursiskkáldas posišuvnmaid joavkkus. Álgoálbmotkonteavsttas dutki-dutkojuvvoma *gaskavuoha* lea guovttebealat ja resiprohka, ja dutki ii sáhte leat maid T. A. Tweed (2002, 261) gohčoda «self-consciously positioned scholar»; su sajádat ferte mearriduvvot dutkama «objeavtta» ektui dahje dan vehkiin.

Sierra sajádagat dagahit sierralágan lahkonanvugiid sámi eamioskkoldahkii. Dás bajábealde ovdanbuktojuvvon sajádagat leat duodaid duššefal ideála tiippat. Duohtadilis dutki sajádat lea gitta etihkalaš, kultuvrralaš, politihkalaš ja persovnnalaš áššiin mat sáhttet dagahit erenoamáš váttisvuodaid álgoálbmotdutkiide, guđet iežaset servodagas barget muhtumassii insider'in ja dávjá geavahuvvojit danin, ja muhtumassii outsider'in sin oarjemáilmmi oahpahusa geažil dahje daningo sii sáhttet bargat joavkkuid, čearddaid, gielaid, agiid ja sohkabeliid rájáid rastá (Smith 1999, 5). Reflek-

⁴³ L. I. Rigney ([2000], 15) čujuha dakkár áššedovdáid outsider-dutkin.

sivitehta ja dáidu árvoštallat dutki-dutkojuvvoma gaskavuoda veahkeha dutki gávdnat heivvolaš lahkonanvugiid ja strategiijaid, beassat duon dahje dán lágan siskkáldas sajádahkii. Juohke sajádagas sáhttá leat dihtolágan bealátvuohka, juohke sajádat mearrida viehka ollu mihtilmas minstariid mo ipmirdit seammasullasašvuodaid, erohusaid ja *oktavuoda*. Dáinna lágiin juohke sajádagas lea iežaslágan vuoddu generaliseret.

Seammasullasašvuodát ja erohusat veardádallama proseassas, ja sámi epistemologiija

Seammasullasašvuodaid áicamis lea dehálaš rolla máhtu skáhppomis: ođđa ovttadagat sáhttet ipmirduvot sullasaš objeavttaid čuovggas mat leat olbmuide oahppásat jo ovddežis (Pinker 1997, 12). Dattetge, erohusa áican ja áddejupmi lea dat mii lea dutkanproseassa guovddážis. Dutkanproseassa sáhttá nappo meroštallat ođđa fenomena(id) intellektuála, akademalaš guorahallamin. Erohusaid áican ja ipmirdeapmi lea guovddášáši juohke lahkonanvuohkái mii vuolgá outsider-perspektiivvas. Okta sivva manne erohusaid abstrákta jurdda lea leamaš antropologiija ja etnografiija geađgejuolgin, sáhttá leat erohusa dehálašvuohka go dieđut galget háhkkojuvvot dihto kultuvrra dahje álbmoga birra (Wolcott 1999, 132–137).⁴⁴

Mii beare generaliseremiid guoskkaha seammasullasašvuodaid ja erohusaid, mat bohtet oidnosii veardádallanproseassas. Buktit oidnosii seammasullasašvuodaid ja erohusaid veardádallanproseassas lea leamaš dehálaš oskkoldatdutkanama árra historjjás, mii leamaš ja lea ain dálge, vuogáiduvvan «*Comparative Religion*» veardádalli oskkoldatdutkanamin (*Critical Terms for Religious Studies* 1998, 13–15; Martin 2000, 45). Veardádalli ja buohtastahtti čujuhusat oskkoldatlaš meannudeami sullasaš minstariidda – «erenomážit doppe gos kultuvrrat eai leat historjjálaččat leamaš makkárga guoskkahusas» – leat navdojuvvon lasihit jáhkehahtti-vuoda dutki čilgehussii juoga man oskkoldaga birra (Smart (1973) 1999, 233). Veardádalli ja buohtastahtti lahkonanvuogit leat hástaluvvon post-modernisma olis mii čuoččuha erohusaid, postkolonialisma olis mas gáibi-
duvvo ahte erohusaid ipmirdeami vuodđun berre leat kultuvrralaš máhttu, ja poststrukturalisma olis mas eahpiduvvo ahte lea oppanassiige vejolaš

⁴⁴ Wolcott deattuha Gregory Batesona (1972) jurdagiid erenomážit erohus-doahpapis.

seammasullasašvuodaid gávdnat (*Critical Terms for Religious Studies* 1998, 14–15). Lea maiddá miedihuvvon ahte juohke áidna duodalaš kultuvrraid rasttideaddji buohtastahttin eaktuda vuđolaš máhtu dain kultuvrrain ja oskkoldagain mat buohtastahttojuvvojit, ja ahte berrejit ovddiduvvot metodat mat garvet oarjemáilmmi bealálašvuodaid – ležžet de oskui dahje oskomeahttunvuhtii čadnon (eng. *theistic and atheistic*, *Critical Terms for Religious Studies* 1998, 155). Oskkoldatdutkit leat digaštallan ontologalaš navdduid ja jurddašemiid, madda juohke dulkojeaddji vuogádat lea huksejuvvon, ja dasto vel daid doarju teorehtalaš rámmaid, mat dahket veardádallama ja buohtastahttima lobálažžan (omd. Lawson 1996; Paden 1996).

Gieskat lea dutki veardádallan- ja buohtastahttinbargu gažaduvvon ja navdojuvvon leat eahpeluohtehahttin álgoálbmotrámmaid konteavsttas. Omd. Dale Stover (2002, 187) ákkastallá ahte «[c]omparative scholarship in a post-colonial era will be challenged to modify its usual framing by modernist, Eurocentric norms of subjectifying religious experience». Stover čájeha man dehálaš lea maid ieš gohčoda «indigenous discourse regarding the sacredness of place», mas juohke áidna oskui čadnon dáhpháhusa oktavuohtha báikái, áigái, vuoigŋalaš fuolkevuhtii (sus: *cosmic kinship*), persovdnii, servodahkii, višuvnnaide, niegude ja dovdduide adnojuvvo erenoamáš mearkkašeaddjin. Stover čujuha Robert Two Crow-nammasaš autoritatiiva lakota áššedoavdá, guhte lea dovddahan ahte su álbmoga oainnus lea heivetmeahtun dahkat nu go muhtin dutkit dahket go vigget buohtastahttit ovttá rituála *hocoka*-beaivvášdánsuma nuppi *hocoka*-dánsumiin, mat eai oppanassiige leat buohtastahttimis lakota olbmuid árbevieruid dovdamuša vuodul (Stover 2002, 186). Go eamioskkoldagat dutkojuvvojit kultuvrra siskkobealde, de kultuvrraid rasttideaddji ja oskkoldagaid rasttideaddji buohtastahttimiin lea unnán metodalaš mearkkašupmi. Deháleamos lea baicce seammasullasašvuodaid ja erohusaid čalmmustahttit ja čilget báikkálaš dásis, ovttá eamioskkoldaga ja ovttá kultuvrra siskkobealde. Mu mielas, dattetge, eamioskkoldagaid dutkama váldohástalus ii leat buktit oidnosii erohusaid ja seammasullasašvuodaid ovttá eamioskkoldagas, muhto baicce bidjat, ipmirdit ja dutkat dieđuid dihto eamioskkoldagas dan kultuvrralaš, historjjálaš, temporála, spatiála konteavsttas, vuhtiiválddedettiinsemmas olmmošlaš olahaga (eng. *human dimension*) (diehtima/dovdamušaid).

Dálá áiggi oskkoldatdutkanat állanit dasa ahte dohkkehit ja ovdánahttit naturalisttalaš dahje kognitiiva psykologalaš teorijaid ja hilgut kultuvrra mearridan dahje etnosentralaš teoretiserema rámmaid dan ipmárdusas mii dain lea seammassullasašvuodain, erohusain, veardádallamiin ja generaliseremiin (Martin 2000, 53–55). Eamoskkoldagaid dutkamis, ja erenoamážit insider-dutkamis, lea dattetge veadjemeahttun garvit álgoálbmotrámmaid (eng. *indigenous frameworks*), vaikko muhtin dutkit meroštalletge daid etnosentralažžan. Sámi eamoskkoldaga dutkamis lea dálá áigge vejolaš geavahit sámi diehtorámmaid maid duohken leat sámi epistemologiija, ontologiija ja árvovuogádat, ja mat rahpet mánggalágan siskkáldas vugiid mo vuohttit seammassullasašvuodaid ja erohusaid. Dán vuodul fas sáhtta dahkat kultuvrralaččat doallelaš ja heivvolaš veardádallamiid ja buohtastahttimiid. Dasto dán cealkámušas leat guokte davvesámi vearbba *veardádallat* (‘to compare to; to compare with’) ja *buohtastahttit* (‘to compare’). Goappašat vearbbat govvidit dakkár dutkanproseassa mas dutkojuvvon áššiid guovttebealat gaskavuolta iskojuvvu. Goappašat proseassat dovddahit ahte guokte dahje eanet konseptta, fáttá, ášši, jna. mat leat veardádallama ja buohtastahttima vuolde, galget biddjojuvvot oktii nu ahte dat eai leat vuostálassii (opposišuvnnas nubbi nubbái), muhto baicce konsepttan, fáddán, áššin jna. mat laktásit nubbi nubbái juoga man mearkkašumis: juoga oktasaš jogo árvvu dahje sajádaga dáfus. *Veardádallat* geavahuvvo erenoamážit jurddašemiin konseptta, fáttá, ášši, jna. árvvu birra ja konsepttaid, fáttáid, áššiid, jna. gaskavuodain. *Buohtastahttit* lea ođđa sámi tearbma mii boahdá sánis *buohta*, mas muhtin mearkkašumit leat ‘vuostálagaid; ovttá dásis juoidáin; bálddas’. *Buohtastahttin*-proseassas áššit biddjojuvvot ovttá dássái vai sáhtta oaidnit parallealla dahje analogiija daid gaskkas, geahčadan dihtii mo muhtin ášši laktása nubbái ja *vice versa*. Dat ii mearkkaš ahte áššit biddjojuvvot vuostálagaid, nugo *buohta*-tearpma vuoddomarkkašupmi sáhtásii oazžut lohkki jáhkkit. Dát oinnolaš vuostálasvuolta sáhtta álkit čilgejuvvot nuppi sáni vehkiin, namalassii *buohtalagaid*, mii boahdá sánis *buohta* ja man sáhtta jorgalit engelasgillii ná: ‘opposite one another’. Sámegillii *buohtalagaid* ii buvttu vuostálasvuoda konnotašuvnna nugo lea engelasgiel jorgalusas; das lea baicce siidomearkkašupmi ‘fárolagaid, seammá báikkis, seammá ráiddus dahje dásis’.

Okta gielddasámegiel dajaldat čielggada komparašuvdna-tearpmaid – *veardádallat* ja *buohtastahttit* – čuoovvovaččat: *öfff rajja pyje* mearkkaša ‘*buohtastahttit*’ ja bustávalaččat oaivvilda ‘*bidjat oktii*’ (‘to put to one’). Dat mearkkaša ahte olmmoš ohcá juoidá oktasačča guovtti dávviris dahje áššis, dahje eanebuin, go geahčada daid gullevažžan nubbi nubái oppalašvuoda oassin. Dát fas čielgasit buktá ovdan *oktavuođaid* mat leat seammassullasašvuodaid ja erohusaid gaskkas, ja nu govvida sámi holisttalaš máilmeipmárdusa, mii maid lea mihtilmas mángga álgoálbmotkultuvrii (geahča omd. Marsden & Henare 1992; *The Sacred* 1992; Deloria 1999).

Semmasullasašvuodát ja erohusat dutki posišuvnnas geahčadettiin

Oskkoldatdutki L. H. Martin (2000, 52) ákkastallá ahte go dutki fuomáša semmasullasašvuodaid oskkoldatfenomenain, de dat vuolgá dihto oktasaš sárgosiin mat leat olbmo jurddašeamis: dutki viggá intuitiivalaččat oheat juoga maid dovdá, dovddaha dahje dovddida dutkojuvvon árbevierus, mii spiehkasta su iežas árbevierus.⁴⁵ Dát minsttar orru goittotge boahtimin das mo outsider vuostáiváldá ja ipmirda oskkoldatfenomena.

Vuođđun semmasullasašvuodaid ja erohusaid fuomášupmái, mii insider’is lea sámi konteavsttas, lea dat resiprohka *gaskavuohta* mii leat dutki ja su iežas báikkálaš árbevieru gaskkas, ja vel oppalaš sámi kultuvrra/oskkoldaga ipmárdus *oktavuođain* oppalohkái. Dát *gaskavuođat–oktavuođat* leat iešguđetláganat juohke ovttaskas insider-dutki várás, ja dat váikkuhit dasa mo dutki fuomáša semmasullasašvuodaid ja erohusaid. Gáldokritihka dáfus gánneha guorahallat dárkileappot mo iešguđetláhkkái sáhttá semmasullasašvuodaid ja erohusaid ipmirdit. Čuoovvovaš suokkardallan, mii lea viehka oppalaš, vuođđuduvvo mu iežan vásáhusaide dieda-máilmmis ja dasa maid lean vuohtán sámi eamioskkoldaga giedahalli čállosiin, maid leat čállán sihke sámít ja sii geat eai leat sámít, dutkit ja studeanttat, sii geaid mun dovddan ja sii geaid mun in dovdda persovnnalaččat. Dát viiddis materiála ja eallinvásáhusat leat addán munnje vuodu suokkardallat inside–outside-sajádagaid girjáivuoda. Mu jurdagat das

⁴⁵ L. H. Martin geavaha dáikko dajaldaga «intuition about essences» maid S. Pinker geavahii govvidit olmmošlaš sáhkkiiivuoda, mii oažžu olbmo «gávnnaht mii dat dahká, ahte lunddolaš áššit doibmet» (Pinker 1997, 324).

mo seammasullasašvuodat ja erohusat leat dutki sajádagas gitta (gč. govvosa 3), leat ovdanbukton dás vuollelis iešdáhtolaččat álkiduvvon (simplifiserejuvvon) láhkái. Mu váldoulbmil lea daid suokkardallamiid bokte čájehit ahte generaliseremis leat mánggalágan dásit ja minsttarat.

Siskkáldas álgoálbmot-insiderdutki (SÁ-insiderdutki, gč. govvosa 3) orru fokuseremin lagabui dan báikkálaš árbevrrui mii lea sutnje jo ovddežis oahpis gullevašvuoda, kultuvrralaš duogáža, giela ja eará dakkáraččaid geažil. Daningo su geahčadeapmi vuolgá báikkálaš árbevieru siskkobeaide, de SÁ-insiderdutkis lea dáidu ja máhttu oaidnit sihke girjáivuoda ja rájaid, oheat dieđuid iežas báikkálaš árbevieru pespektiivvas, ja ipmirdit ja dulkot daid dieđuid báikkálaččat heivvolaš ja čielga vugiid mielde vuhtiiválddedettiinis báikkálaš etihkalaš gáibádusaid. Go lea árvoštallamin čállojuvvon gállduid, erenoamážit daid mat gullet boarrásat áigodahkii ja main ii leat álo čielggas makkár báikkálaš árbevrrui dieđut duođaid gullet, de SÁ-insiderdutki ohcala intuitiivvalaččat ovddimusat dan mii lea sullii nugo su iežas árbevierusge, iige bija nu stuorra deattu erohusaide. Máhttu dušše ovtta sámegeielas – mii lea SÁ-insiderdutki nanuvuohta – sáhtta dáttetge ráddjet SÁ-insiderdutki dáiddu oaidnit čielgasit sihke seammasullasašvuodaid ja erohusaid sámi árbevieruid girjáivuodas. Go lea buohtastahttimin moadde báikkálaš sámi árbevieru, de SÁ-insiderdutki orru bidjamin seammasullasašvuodaid ovddimussii. Su sodju dasa ahte unnibut váldit vuhtii erohusaid, orru leamen SÁ-insiderdutki ráddjehus. Dán váilivuoda lea vejolaš garvit dahje ankke jo unnidit dan nammii ovddiduvvon oahpu ja hárbhallamiid bokte, ja maiddái go oahppá álgoálbmotmetodologiijaid ovddidit ja geavahit. Nuppe dáfus, de vuđolaš máhttu iežas árbevierus bágge SÁ-insiderdutki leat erenoamáš kritihkalaš dieđuide mat geavahuvvojit dutkamisttis, ja leat geavatkeahtta dieđuid mat gullet eará báikkálaš sámi árbevrrui dego dat livčče gullamin SÁ-insiderdutki árbevrrui. Daid erohusaid berre SÁ-insiderdutki oaidnit čielgasit.

Njálmmálaš diehtogállduid (erenoamáš odđa áiggi gállduid) guorahallamis, erohusat sáhttet geasuhit SÁ-insiderdutki fuopmášumi eambo go seammasullasašvuodat. Justa dát lea SÁ-insiderdutki erenoamáš nanuvuohta, go son orru sáhttimin njálmmálaš gáldodieđuid sajuštit báikkálašvuhtii ja kontekstii, ja árvoštallat dieđuid luohtehahttivuođa báikkálaš ontologalaš ja aksiologalaš navdduid vuodul. Eahpeverbála

gáldoávdnasiid árvvoštallamii sáhttet váikkuhit SÁ-insiderdutki háliidus ja dáidu dulkot gáldodieduid iežas báikkálaš oskkoldaga ja njálmálaš árbevieru vuodul (mii lea SÁ-insiderdutki čehppodat); dutki sáhtta viggat dulkoma bokte nannet ja duodaštuhtit iežas báikkálaš árbevieru (mii sáhtta leat SÁ-insiderdutki ráddjehus). Dán minstarii vaikkuhit eahpitkeahhtá SÁ-insiderdutki báikkálaš joavkku beroštumit, ja vel insider-álgoálbmotdutki oppalaš ideologalaš ja metodologalaš állššat ja beroštumit. SÁ-insiderdutkanái orru leamen nu ahte seammasullasašvuodát galget duodaštit ja nannet su iežas joavkku árbevieru dainna lágiin ahte son gávdna oktasaš, dego «inter-oktasaš», vuodu dasa. SÁ-insiderdutkanis lea háliidus čuovvut váldorávnnejádaga álgoálbmogiid rahčamušain bisuhit iešmearrideami – mii lea álgoálbmotmetodologiijaid ideologalaš válddáhat, man muhtin dutkit gohčodit «viiddiduvvon oaidnun» (gč. Martin 2000; sus: *propagated view*). Nuppe beales, daid erenoamášvuodaid geažil mat leat SÁ-insiderdutki áddejumis erohusain ja seammasullasašvuodain, de sus lea nana vuoddu earuhit kultuvrralaččat dohkálaš ja kultuvrralaččat dohkemeahtun generaliseremiid. Okta málle das mo SÁ-insiderdutki sáhtta lahkoniit oskkoldatdieduid, sáhtášii govviduvvot ná: siskkobeaalde (*gaskavuohhta*) ⇒ olggos, girjái vuoda guvlui (*oktavuohhta*) ⇒ olggobeallái (girjái vuhtii, generaliseremiidda dobbeleappos). Dát málle čájeha ahte SÁ-insiderdutki máhtta guorahallat ja generaliseret oskkoldatdieduid dakkár vuogi mielde mas SÁ-insiderdutki iežas báikkálaš árbevieru bissu čalmmus áššin (*gaskavuodá* dásis). Eará báikkálaš árbevieruin dutki dábálaččat ohcá juoidá mii nanne su iežas árbevieru, vai legitimerešii dan erenoamášvuodaid. Muhto sus lea maid dáidu dovdat báikkálaš erohusaid mat sáhttet doalvut dutki viidát áddejumái girjái vuodas, mii lea oktiigullelaš seammasullasašvuodaid ja erohusaid fierpmádatdásis (*oktavuodá* dásis). Dát visot duddjo SÁ-insiderdutkanái vuodu ráhkadit generaliseremiid.

Eará láchkai go SÁ-insiderdutki, de *olgguldas álgoálbmot-insiderdutki* (OÁ-insiderdutki, gč. govvosa 3) viggá jáhkkimis oaidnit buotlágan gálduin erohusaid ovdalgo maidege eará. Nu lea ovddimusat dan sivas go dakkár dutki lea jo didolaš ahte su iežas árbevieru ja duon nuppi árbevieru (man lea dutkamin) spiehkastit nubbi nuppis. Dát hábme miellaguottu dahje ovddalgihtii jáhku ahte nubbi (dutkojuvvon) sámi árbevieru sáhtta

leat, ja várra leage, earálágan go su iežas. OÁ-insiderdutki galggašii duodas váldit gáibádusaid maid álgoálbmotmetodologiiat deattuhtit, nama-lassii ahte berre hálddašit báikkálaš sámegiela (jos dakkáraš gávndo iige leat jávkan). Dát nannešii OÁ-insiderdutki vejolašvuoda lihkostuvvat dutkanprošeavttainis. Dát veahkehivččii maid dárkilit ipmirdit ja dulkot oskkoldatdieđuid.⁴⁶ Čállojuvvon gáldodieđuin OÁ-insiderdutki orru fuomášeamen vuos ja ovddimusat dan, mii lea earálágan go su iežas árbevierus. Seammasullasašvuoddat ges várra eai fuomášuvvo nu álkit daningo dutki viggá ja lea ráhkkanan oheat juoga erenoamáš sárgosiid mat leat mihtilmasat nuppi (dutkojuvvon) báikkálaš sámi árbevrrui. Go lea veardádallamin ja buohtastahttimin, de OÁ-insiderdutki sáhtta giddet fuopmášumi measta duššefal seammasullasašvuodaide mat leat su iežas árbevieru ja dutkojuvvon árbevieru gaskkas. Son sáhtta de geassit generaliseremiid dušše dáid seammasullasašvuodaid ja erohusaid vuodul. Boadusin das, de dát generaliseremat sáhttet leat vuodduduvvon dušše guovtti sámi árbevrrui eaige váldde vuhtii viidát sámi *oktavuođaid*.

OÁ-insiderdutki lea jáhkkinis unnit kritihkalaš go geavaha dieđuid mat gullet su iežas árbevrrui, ja son sáhtta juoba meannudit daid dieđuid dego datge livčče gullamin dutkojuvvon árbevrrui. Dát, lassin su sodjui gáržžidit buohtastahttimiid ja generaliseremiid vuodu, orru leamen OÁ-insiderdutki ráddjehus, man duodaid sáhtášii garvit dahje unnidit, go dan ráddjehusa duodas váldá. Eará láhkai go SÁ-insiderdutki, de njálmmálaš gáldodieđuid (erenoamážit odđa áiggi dieđuid) guorahallamis OÁ-insiderdutki sáhtta giddet ollu eambo fuopmášumi feara makkár seammasullasašvuhtii. Sivvan dasa lea dat ahte son dovda viidát *oktavuohta*-relašuvnnaid sámi kultuvrras ja sus lea háliidus gávndat primára ávdnasiid mat dagašedje lobálaš ja nanusmahtáše oktasaš árbbi jurdaga. Eahpeverbála gáldoávdnasiid kritihkalaš guorahallamis sáhtta leat soames inkonsistensa (diehtemeahttun moivi) daid vuoddotearpmaid geavaheamis ja vuoddoeavttuid bidjamis: jogoson dat leat OÁ-insiderdutki iežas árbevrrui gullelaš tearpmat ja eavttut, vai gulletgo dat dutkojuvvon árbevrrui. OÁ-insiderdutki sáhtta

⁴⁶ Dás oaidná sullasašvuoda K. Pike čilgehussii emic-/etic-perspectiivvas: «if a person working in one dialect moves to a very similar neighboring dialect, his first transcription is an etic one, perforce, because he is alien to that dialect, but it may actually be very close to the final emic transcription which he will produce: many of his tentative etic units will turn out to be emic units as well.» (Pike (1954) 1967, sitáhtta McCutcheon 1999, 33 mielde).

čoavdit daid hermeneutihkalaš váttisvuodaid: go beare ovddimusat lea ieš didolaš das ahte sutnje alccesis leat dat áššit čielgasat. OÁ-insiderdutki čiekŋalis ipmárdus kultuvrralaš girjáivuodas ja ideologiijas mii lea álgoálbmotmetodologiijaid duogábealde, sáhtta váikkuhit dasa mo son oaidná seammasullasašvuodaid ja erohusaid, viehka mudduseamma láhkai-go SÁ-insiderdutkige OÁ-insiderdutki sáhtta maiddá viggat seammasullasašvuodaid geavahit vai nannešii jurdaga oktasaš árbevierus. Nugo SÁ-insiderdutki, de OÁ-insiderdutki maid sáhtta earuhit kultuvrralaččat doallelaš generaliseremiid ja daid mat eai leat doallelaš. OÁ-insiderdutki orru goit dárbbasamen árvoštallat vuđoleappot doallelašvuoda eavttuid: dat mii lea doallelaš ovttá báikkálaš árbevierus ii dárbbas leat nu doallelaš nuppi báikkálaš árbevierus. OÁ-insiderdutki lahkonomáalle sáhtta buktit ovdan ná: olggobealde (girjáivuodas, *oktavuođas*) ⇒ siskko-beallái (mas sihke *oktavuohta* ja *gaskavuoha* leat giehtalagaid) ⇒ fas olggobeallái (muhto guhkkeli go beare girjáivuhtii, namalassii generaliseremii). Go čuovvu dán málle, de OÁ-insiderdutki sáhtta lahkoniit dutkojuvvon báikkálaš árbevieru čiekŋalis ipmárdusain girjáivuodas ja erohusain. Suokkardallan, veardádallan, buohtastahttin ja generaliseren sáhttet fokuserejuvvot jogo dutkojuvvon báikkálaš árbevrrui dahje/ja iežaset báikkálaš árbevrrui. Dutki fertte dattetge leat hui dárkil iežas dutkama vuoddoeavttuiguin: galgágo báikkálaš árbevierru guorahallojuvvot iežas eavttuid vuodul, vai dutki árbevieru vuodul. OÁ-insiderdutki sáhtta állanit dasa ahte ohcá eará báikkálaš árbevieruin dan mii lea oktasaš ja mii oppalaččat adnojuvvo árbevierrun.

Álgoálbmot-outsiderdutki (Á-outsiderdutki, gč. govvosa 3) seammasullasašvuodain dahje erohusain, mat leat báikkálaš árbevieruid gaskkas, ii oro leamen makkárga erenoamáš intellektuála árvu ii dovdduid/vuoruhemiid dáfusge mange gáldošlájás. Ollu generaliseremat maid Á-outsiderdutki lea ovddalgihtii oahppan sámi oskkoldaga ja kultuvrra birra, sáhttet váikkuhit su ovdajáhkuide ja navdduide, maid doallelašvuoda Á-outsiderdutki ii dáidde opa eahpiditge. Dasto, stereotiipat ja gárvvis teoriijat mat leat ovddalgihtii ohppojuvvon, leat jáhkkmis cieggan dutki millii ja oaidninláhkái. Dáid ráddjehusaid lea vejolaš unnidit. Goittotge dutki álgoboahtimuš sihke iežas (fuolkevuoda ja soga dáfus) árbevieru olggobealde ja maiddá eará báikkálaš árbevieruid olggobealde dagahit dan

ahte Á-outsiderdutki dárbbáša oahppat báikkálaš árbevieru ja giela masa son gullá fuolkevuoda ja soga dáfus, muhto mas sus lea váilevaš máhttu. Nuppe dáfus fas, su olggobeal álgoabohtimuš dagaha sutnje dárbbu oahppat báikkálaš árbevieruid girjái vuodage. Kultuvrralaččat ja intellektuálaččat sáhtta leat váttis Á-outsiderdutki ásaht *gaskavuodaid*, dasgo dat gáibida olbmoss čiekŋalis siskkáldas máhtu iežas báikkálaš árbevierus. *Oktavuodaid* lea álkit ásaht, vaikko daid sáhtta báidnit dat maid dutki lea oahppan sekundára gálduin. Go lea veardádallamin ja buohtastahttimin, de Á-outsiderdutki sodju lea váldit vuhtii seammassullasašvuodaid maid gávdná sierranas báikkálaš árbevieruin. Generaliseremat maid son dahká, soitet dasto oppa ollu vuodduvuvot dan olgguldass máhttui man son lea alcces háhkan, muhto siskkáldas máhttu – man lea viehka váttis háhkat outsider-dutkiide – šaddá dasto jáhkkimis váilevažžan ja fragmenterejuvvo, dahje juo sáhtta boastut dulkojuvuvot. Geahpedan dihtii buot dáid outsider-ráddjehusaid, de Á-outsiderdutki sáhtášii geavahit iežas báikkálaš árbevieru vuolggasadjin. Nugo OÁ-insiderdutki, de Á-outsiderdutki ge dárbbáša máhttit dutkojuvvon árbevieru báikkálaš giela. Váttis lea dattetge cealkit, sáhtta Á-outsiderdutki *emic*-máhttu goassege nuppástuvvat insider-máhtun. Buotlágan outsider-dutkiin lea dat seammá ráddjehus. Á-outsiderdutki lea goittotge dávjá eahpitgeahtta ovdamunnin dat, go sáhtta ávkin atnit iežas álgoálgosaš álbmotjoavkku sosiála fierpmádagaid, mat leat olámuttus su sohka vuoda ja fuolkevuoda čatnasiid geažil. Á-outsiderdutki lahkona málle lea vejolaš buktit ovdan ná: olggobealde (girjái vuodas, oppalaš generaliseremis, *etic*-dásis) ⇒ girjái vuhtii (*oktavuhtii* ja generaliseremii oktasaš dásis) ⇒ siskkobeallái (*gaskavuhtii*, *emic*-dássái, ja *oktavuhtii* dábálaš dásis) ⇒ olggobeallái (girjái vuhtii, konkreahtaleabbo generaliseremiidda). Dát málle čájeha ahte Á-outsiderdutki lahkona dutkojuvvon árbevieru oktasaš árbbi dábálaš ipmárdusa perspektiivvas, maid son lea oahppan dahje maid son lea háhkan. Sus lea sodju ohcat siskkáldas girjái vuoda, vai sáhtta ásaht *gaskavuodaid* iežas báikkálaš árbevieruin. Su vuolggasadjin lea *etic*-máhttu ja son viggá oahppat siskkáldas *emic*-máhtu ja viidaseappot insider-máhtu. Dát visot hábme dan vuodu mas Á-outsiderdutki sáhtta generaliseret.

Go Á-outsiderdutki dutkama fáddá gullá báikkálaš árbevrrui mii lea earálágan go su iežas, de Á-outsiderdutki lahkona vuohki ii oro spiehkas-

teamen bearehaga siskkáldas outsider'a (S-outsiderdutki, gč. govvosa 3) lahknanvuogis. Áiggun dás duššefal guoskkahit oanehaččat muhtin áššiide mat govvidit *siskkáldas outsiderdutki* sajjádaga. S-outsiderdutki ja Á-outsiderdutki doaibmaminsttarat leat máŋgga dáfusseammaláganat, muhto S-outsiderdutki ipmárdus iežas olgguldasvuodas dagaha dan ahte son ferte oahppat báikkálaš giela(id) ja árbevieruid. S-outsiderdutki lea dábálaččat jo ovddalgihtii ráhkkanan deaividit erohusaid ja seammassullasašvuodaid, ja nu lea didolaččat ohcaleamen girjáivuoda. Nuppe láhkai go Á-outsiderdutki, gean viggamušat ásaht *gaskavuodaid* sáhttet čatnašuvvat duššefal su iežas álgoálgosaš jovkui, de siskkáldas outsider sáhtta válljet feara makkár báikkálaš árbevieru masa áigu searvvahit iežas. Dán lahknanmáalle lea vejolaš buktit ovdan ná: olggobealde (girjáivuodas duobbelis, etic-dásis) ⇒ siskkobeallái (*gaskavuhtii*, emic-dássái) ⇒ girjáivuhtii (viidát *oktavuhtii*) ⇒ olggobeallái (girjáivuhtii duobbelis, generaliseremiida).

Dánu lean suokkardallan mo iešguđet dutkisajádagat vaikkuhit lahknanvuogiide ja mo dat dagahit sierra generaliserendásiid. Dasto lea dárbu geahčadit generaliserema dásiid eambo detáljalaččat, ja árvvoštallat generaliserema guđege dási árvvu.

Girjáivuolta ja generaliseren

Go jurddaša sámi epistemologijja generaliserema ektui, de vuohtta ahte leat aŋkke moadde tearpma (ja daid duohken diehttelas doaimma) mat laktásit generaliseremii, namalassii *oktasas* 'common', *oppalaš* 'whole' ja *dábálaš* 'usual'. Generaliserema dáfus *dábálaš* čujuha eanemus čalbmáičuohcci oktasávuodaide. Dát dábálašvuodát leat jogo čielga njuolggadusat dahje leat šaddán man nu njuolggadusa dahje prinsihpa geažil, maid lea vejolaš analyhtalaččat fuomášit. Dáid dábálašvuodaid vuodđun leat čielgasit eallinvásáhusat, duohta dilli ovdalgo mihkkiige abstrakta áššiid. *Oktasaš* lea gittalagaid *oktavuolta*-doahpagiin. Spiehkastahkan *gaskavuolta*-doahpagis, mii mearkkaša dakkár bilaterála ja resiprohka čanastaga mas lea *gaska* goappát guoibmái čadnon ášši gaskkas, de *oktavuolta*-doaba govvida relašuvnnaid main leat eanet go guokte ášši/beali, ja main dat áššit leat gittalagaid ja dainna lágiin dahket *ovtta*, dihtolágan ollisvuoda. Nu generaliseren *oktasas* dásis oažžu oidnosii dan mii sierranas áššiin lea

oktasaš go dat leat ollisvuoda oasit, leat *okta*. Oktasaš generaliserendássi vuolgá ollisvuoda siskkobealde ja mielddisbukta alitdását abstraherema go *dábálaš* dási generaliseren. *Oppalaš* lea fas eanemus abstrákta generaliserendássi ja čujuha dakkár áššiide, mat leat viidát ja govddibut *dábálaččat* muhtin ollisvuhtii. *Oppalaš* áššiid lea vejolaš oaidnit go áici/dutki lea ollisvuoda olggobealde, dahje daid lea vejolaš maiddái hukset intellektuálalaččat abstrákta dásis.

Iešgudet insider–outsider-dutkis leat gudesge sierralágan návccat generaliseret, muhto ferte váruhit amaset seaguhit *oppalačča dábálaččain*, dahje nuppe gežiid. Sámi oskkoldaga ja kultuvrra dutkit leat dattetge dávjá generaliseren dan jáhkus ahte sin *oppalaš* abstrákta generaliseremat leat relevanttat generaliserema konkrehta *dábálaš* dássái, jáhkkimis iežaset váilevaš siskkáldas máhtu geažil. *Oppalaš* generaliseremat leat viehka dávjá ovddeš čállošiid dovdomearka, dakkáriid go omd. J. Schefferus (1673), E. Reuterskiöld (1912), ja, gieskadeappot, R. Karsten (1952), main geavahuvvon oppalaš namahus *Lapps* sáhtii oažžut lohkkiid jáhkkit ahte sámít ledje homogena joavku. Muhtun čállošiin mat bohte 1700- ja 1800-loguin, generaliseremat ledje dávjá ráddjejuvvon gáržžit *oktasaš* dássái dieđuid geográfalaš viidodaga dáfus, nugo *Duortnus* (Tornio) Sápmi ja *Giema* (Kemi) guovlu (Johannes Tornæus [1672] 1772), dahje *Giema* Sápmi Gabriel Tuderusas ([1670-l.?] 1773), dahje Hans Skanke «*Nordiske Lapper*» ([1728–31] 1945), dahje Pehr Högströma Ruota kruvnnu sámít ([1747]),⁴⁷ dahje N. Harusina Ruošša sámít (1890) jna.

H. Rydving ((1993) 1995) geahčada dutkamušastis julevsámi guovllu, man son guorahallá mikro-perspektiivvas, mii mearkkaša dakkár dutkanfáttá iskkadeami mii lea čielgasit ráddjejuvvon báikki, áiggi ja kultuvrra dáfus. Rydving ((1993) 1995, 22) ákkastallá ahte jus dutki viggá gávnnaht man nu oktasaš vuodđoráhkadusa sámi oskkoldagas oppa Sámeeatnama badjel (ja dás Rydving oaihvilda mu mielas namalassii *oppalaš* generaliserendási), de lea dárbu álggus earuhit báikkálaš ja oktasaš iešvuodaid (sárgosiid) (mii vástidá mu guorahallama doahpagiid *dábálaš* ja *oktasaš* iešvuodát). Dasto Rydving deattuha dárbbu álgit ovttaskas báikkálaš variašuvnnaid suokkardallamiin (ibid.). Mu mielas Rydving dás bealušta generaliserema *oppalaš* dásis mii berre álggahuvvot báikkálaš *dábálaš* generaliseremiin

⁴⁷ Bibliografálaš čujuhusaid dáiddá gálduide, gč. Rydving 1995, 198–202.

ja dasto sáhtttá fas *oktasáš* iešvuodaid buohtastahttit. Rydving lea ovttá oaivilis N. Storåin, guhte moaitá dan ahte sámi eamioskkoldaga ovdeš dutkamiin muhtin konkrehta sámequovllu oskofenomena (dávjjimusat lullisámi guvlui gullevaš) sáhtii oppalaččat adnojuvvot leat doallevažžan sámi oskkoldahkii oppalohkáii, maiddáii nuortan (Rydving (1993) 1995, 23 jn., vrd. Storå 1972, 9). Dát lea buorre ovdamearka *oppalaš* abstrákta generaliseremis, mii dahkkojuvvui olggaldas perspektiivvas, ja mii ii doala kritihka *dábálaš* iige *oktasáš* generaliserendásiin.

Jo 1970-logus miedihuvvui ahte sámi oskkoldaga dutkamis váilu diehtu báikkálaš gullevašvuoda árvvoštallamis. Juha Pentikäinen (1973) deattuhii ahte dakkár tendensa (sodju) buktá boadusin «duššálaš generaliseremiid» (gč. maid Rydving (1993) 1995, 19). Ain dálá áiggege muhtun diedalaš bargguin sáhttet leat viggamušat generaliseret muhtin dihto eamioskkoldaga, vaikko vel leatge báikkálaš variašuvnnat. Dakkár generaliseremiid sáhttet sihke álgoálbmotdutki ja eará dutkitge dahkat geat eai gula álgoálbmogiidda (sámi oskkoldaga dáfus, gč. omd. Hætta 1994; Myrhaug (1994) 1997). Ovdamearka dihtii maori dutki Peter Mataira (2000) hui oppalaš govvideapmi maori eamioskkoldagas sulastahtttá mu mielas viehka bures muhtun ovdeš čállosiid sámi eamioskkoldagas, dasgo Mataira dávjá buktá dieduid maori jáhkuin, filosofijias ja dábiin dego dat livčče mihtilmasat oppalaččat miehtá-maori oskkoldahkii beroškeahtttá báikkálaš erohusain.

Eatnašat dálá álgoálbmotdutkiin kritiserejit abstrákta dási generaliseren-vugiid, *oppalaš* dásis: miehtá-álgoálbmot (eng. *pan-indigenous*) generaliseremat dahkkojuvvot akademalaččat dohkálažžan, muhto álgoálbmot-konteavsttas dát abstrákta generaliseremat eai leat heivvolaččat eaige luohtehttit.⁴⁸ Eamioskkoldagat máilmmis leat mánggaláganat, iige gávdno mihkkige dakkár man sáhtášii gohčodit oppalaččat *Native American*, *Australian Aboriginal* dahje *African indigenous religion* (gč. omd. Swain & Trompf 1995; *The Study of Religions in Africa* 1996; L. Irwin 1998; *Native Religions and Cultures of North America* 2000; *Indigenous Religions* 2000; *Readings in Indigenous Religions* 2002). Afrihkálaš dutkiid digaštallamat Afrihká oskkoldagaid birra leat erenoamáš miellagiddevaččat álgoálbmotdutkami: gč. *African Traditional Religions in Contemporary*

⁴⁸ Miehta-aborigiinnavuoda (eng. *pan-Aboriginality*) birra gč. omd. Snow 1993 dahje Hume 2000.

Society 1991, *Religious Plurality in Africa* 1993, and *Beyond Primitivism* 2004. Lea veadjemeahttun hállat ovttá oktasaš amerihkálaš eamoskkoldagas dan stuorra girjáivuodas man Amerihká guhtta čuođi álgoálbmoga čearddalaš árbevierut hábmejit (*Native American Religious Identity* 1998; gč. maid L. Irwin 1998). Mu mielas, dieđuid ferte sajuštit báikkálaš gullevažvuoda mielde, ja daid atnit ja suokkardallat *dábálaš* dásis, dasgo, nugo austrálialaš aborigiinna dutki Lynne Hume (2000, 129) ákkastallá aborigiinna dieđuid olahahttivuoda, mearkkašumiid dásiid ja intellektuála opmodaga dáfus, «dieđut eai leat máilmmeviidosáččat, muhto báikkálaáččat čadnon». Hume cealkámušas leat čielga čanastagat sámi epistemologalaš rámmii mas generaliseren dahkkojuvvo báikkálaš, *dábálaš* dásis ja dasto mánggaid *dábálaš* generaliseremiid vuodul fas *oktasaš* generaliserendásis. Siskkál-das generaliseremat, dattetge, sáhttet dagahit boasttovuodaid, jos dutki (erenomážit SÁ-insiderdutki dahje OÁ-insiderdutki, gč. govvosa 3) jáhkká ahte duot dahje dát erenomáš sárggus su iežas báikkálaš oskoárbevierus (*dábálaš*) lea mihtilmas buot eará báikkálaš árbevieruid iešvuohtan (*oktasaš*) (nugo omd. M. Marsden 1992).

Sámi kultursiskkáldas oainnus oppalaš dási generaliseren lea veadjemeahttun báikkálaš *dábálaš* ja stuorát oktasaš generaliseremiid haga. Sivvan dasa lea dat ahte leat mánga báikkálaš árbevieru ja vuolle-árbevieru, mánggalágan terminologijiat ja vel olbmuid persovnnalaš oaviliinge lea girjáivuotta ja kompleksitehta (gč. omd. Rydving (1993) 1995, 20–22). Harvey maid fuomášuhtttá dárbbu váldit vuhtii mearkkašumiid girjáivuoda álgoálbmoga árbevieru siskkobealde, go kritihkalaáččat guorahallá gáldodieđuid: «When different Lakota groups do and see things differently, it becomes necessary to be careful to identify just who is being spoken about – and who is speaking.» (*Indigenous Religions* 2000, 6). Dán dutkama ulbmil lea ee. árvvoštallat generaliserendásiid mat leat gáldodieđuin mat geavahuvvojit.

Oktiigeassu

Álgoálbmotmetodologijiat bidjet álgoálbmoga epistemologijja akademalaš barggaid guovddázii. Metodologalaš vuodđu lea álgoálbmoga etihkalaš njuolggadusat ja dekolonisema proseassa, mii lea Linda T. Smith (1999,

39) oainnus: «about centring our concepts and worldviews and then coming to know and understand theory and research from our own perspectives and for our own purposes». Nugo lean ákkastallan eará sajis (Porsanger 2004 a, 106–107), «min áigumušat» leat álgoálbmogiid áigumušat, ja «min iežamet perspektiivvat» leat álgoálbmogiid lahknanvuogit mat leat álgoálbmotduktiide veahkkin dekoloniseret teoriijaid, duddjot álgoálbmotmetodologiijaid ja geavahit álgoálbmogiid epistemologiijaid. Dát lahknanvuogit dahket vejolažžan buktit oidnosii dan mii lea erenoamáš ja dárbbalaš, mas lea mearkašupmi ja logihkka álgoálbmogiid iežaset ipmárdusa mielde, mii sis lea alddiineaset ja máilmmis. Olles dát proseassa dahká vejolažžan dan ahte álgoálbmotdutkan viiddida oarjemáilmmi diehtaga epistemologalaš rámmaid ja beassá daid olggobeallái ge (ibid.). Oarjemáilmmi epistemologiijat sáhttet ollu spiehkastit álgoálbmogiid iežaset epistemologiijain, ja heivejit dieđusge oarjemáilmmi akademalaš jurddašeamái, muhto leat dattetge apmasat álgoálbmogiid jurddašanvugiide (ibid.).

Dattetge, nugo lakota áššedovdi Vine Deloria ákkastallá (1999, 39), jos dutki sáhttá ovttastahttit indiána diehtovuogádaga oarjemáilmmi diedalaš jurddašemiin, de govddit, čiekŋalut ja eambo fáttmasteaddji máhttu šaddá boadusin. O. Kawagley (1995) maid atná dehálažžan ahte lea dássedeaddu álgoálbmotdieđuid ja oarjemáilmmi oahpahusa gaskkas. Álgoálbmotduktiid hástalus leage mu mielas divvut dutkanjearaldagaid, hábmet heivvolaš metodologiijaid ja nannet álgoálbmotlahkonanvugiid vuđolaš ákkastallamiid bokte. Stuorra hástalus lea atnit álgoálbmotlahkonanvugiid analyhtalaččat vuodštuvvon lahknanvuohkin, iige fal liiban beassat luovus akademalaš gáibádusain. Dat mearkaša ahte dárbbášuvvojit sierra dutkanoahpahasprográmmat álgoálbmotdutkan várás, vai dat ovdána. Álgoálbmotduktit fertejit šaddat diđolažžan goappašiid máhtovuogádagaid birra, ja galggašedje leat hui dárkilat go guktuid geavahit. Álgoálbmotduktit fertejit váruhit ahte sii soitet navdit iežaset doaibmat álgoálbmotdoahpágiid ja –jurddašemiid siskkobeaide, ja vel álgoálbmotepistemologiija rámmaid siste, vaikko duohtadilis sii sáhttet diehtemeahttunvuodas dahje eahpedárkilisvuodas seaguhit váldorávnjádát-servodagas oahppan jurddašamálliid ja daid, mat bohtet sin iežaset álgoálbmoga jurddašemiin.

Eará váttisvuohta lea dat ahte viiddis diehtu álgoálbmogiid birra sisttisdoallá máŋga myhta, mat leat cieggan ja viidánan oarjemáilmmi oahpahusa ja akademalaš árbevieruid mielde, ja mat leat šaddan dábálaš diehtun mii lea dohkkehuvvon eahpádusaid haga (gč. Smith 1999, 48). Demystifiseret dieđuid, mat leat álgoálbmogiid birra, lea álgoálbmotdutkan dehálaš ulbmil (Smith 1999; K. Irwin 1994; Bishop 1999, Grenier 1998; Struthers 2001). Demystifiseren lea erenoamáš dehálaš sámi oskkoldaga dutkamii, mii «teorehtalaččat duodaštuvvon duohtavuohtan» lea dagahan arvat «čáppa giellásiid» («white lies» Deloria sániid mielde (1995) 1997). Dehálaš gažaldat lea, jogo muhtun oskumušat, dábit, meanut ja mearkkašumit leat duodaid sámi eamioskkoldaga oassin vai leatgo dat boasttu ipmárdusat ja boasttohuksehusat (eŋg. *misconstruction*) maid sihke sámit ieža ja earát jáhkket duohtan (vrd. Bishop 1999, 1). Sámi dutki Harald Gaski váldá ovdan seammasullasaš ášši go digaštallá hermeneutihkalaš lahknanvuogi álgoálbmogiid girjjálašvuođa dutkamii:

Vuolgágo duodaid min ‘sámi perspektiiva’ álohii *sámiid* perspektiivas, vai lea go ‘the rule of tradition’ nu garas ahte mii dohkkehat a priori duohtavuohtan dakkáriid maid dutkama árbi midjiide lea addán, muhto mat duodaid galggašedje leat vuos dutkama vuđoleamos smiehtamuššan? Hermeneutihkalaš jurddašeamis várra livččii jearaldahkan man muddui lea earáid ádden min birra báidnán min áddema alldisteamet? (Gaski 1994)

Dát mohkkás hermeneutihkalaš čuolbma lea áigeguovdil maiddái sámi eamioskkoldaga dutkamii. Go gáldodieđut leat sajuštuvvon báikki, áiggi ja kultuvrralaš-historjjálaš konteavstta dáfus, de dutkis lea buorre vejolašvuohta gávdnat vástádusaid ollu gažaldagaide, mat leat divvojuvvon dan metodologalaš suokkardallamis. Sámi oskkoldaga govvideaddji dieđuid demystifiseren berrešii álggahuvvot gálduid krihtihkalaš guorahallamis, masa sámi lahknanvuohki lea heivehuvvon. Álgoálbmotlahknanvugiid geavaheapmi lea áigeguovdilis jamiellagiddevaš hástalus oskkoldatdutkanii. Mu dutkamuša olis dat lea maid hástalus sámedutkanii, go mu áigumuš lea suokkardallat diehtogálduid mat gávdnojit nuortasámiid eamioskkoldaga dutkama várás. Geavahan guorahallamis sámi lahknanvuogi lassin vel religio-historjjálaš, muhtumassii lingvisttalaš ja folkloristtalaš lahknanvugiid, ja vikkan sámi epistemologiiija geavahit dutkama vuodđun.

2. Gáldokritihka kriterat

Kiiugân-uvdna, Njuõ'ttjäu'rr-siida.

Gáldodilli

Nuortasámiid eamioskkoldaga govvideaddji gáldut 1600–1900-loguin molsašuvvet kvalitehta, luohtehahttivuođa, hámi, báikkálaš ja temporála gullevašvuoda dáfus. Gáldodiedut gávdnojit njálmmálaš, čálalaš, almmustuvvan ja almmutkeahtes, verbála ja eahpeverbála materiálain, mat sáhttet gokčat guhkit dahje oaneheabbo historjjálaš áigodagaid, ja stuorát dahje smávit sámi guovlluid dahje sámejoavkkuid. Sámedutkama gáldokritihka ulbmil lea sirret primára ja sekundára materiáloid nuppi nuppis, sajuštit daid hierarkalaš ortnegii áiggi, báikki ja árvvu mielde, guorahallat gáldodieduid viidodaga ja luohtehahttivuođa (*reliability*). Dan bokte sáhtta čájehit, makkár primára ja sekundára gáldodiedut nuortasámiid oskkoldagas gávdnojit iešguđet áigodagas, makkár gáldut leat eanemus luohtehahtti ja makkár báikkálaš árbevieruide dat laktásit. Teorehtalaš vuođđun lean geavahan H. Rydvinga ((1993) 1995) smiehtamušaid sámi eamioskkoldaga gáldokritihka hárrái. Lean ee. deattuhan dárbbu vuoruhit dieduid, mat čalmmustahttet sámiid iežaset oainnu primára gáldun, sajuštit olggobeal oainnus dahkkon sámeoskkoldaga govvádusaid sekundára gálduide, geahčadit gáldodieduid ng. mikro-perspektiivvas sajuštettiin gáldodieduid konkrehta, čielgasit ráddjejuvvon sámejovkui, áigodahkii, kultuvrralaš, diedateorehtalaš ja historjjálaš kontekstii (gč. maiddái Rydving 1995, 18). Dáid metodologalaš gáibádusaid ala Rydving huksii iežas dutkamuša julevsámiid oskkoldaga molsunproseassa birra 1670–1740-loguin (Rydving (1993) 1995, gč. maiddái 1995, 29).

Jo 1900-logu álggus oskkoldatdutki E. Reuterskiöld (1912, 9) oinnii dárbbu earuhit gáldodieduid, mat bohtet sápmelaččain alddiineaset, ja dieduid maid sápmelaččaid gaskkas orron olbmot leat dokumenteren. Sámedutki Louise Bäckman (1975, 50–51) gohčodii sámi eamioskkoldahkii guoski 1600–1700-loguid čálalaš gálduid *second hand*-dokumeantan, oppalaš etnográfalaš govvádussan, mat sistisdollet dušše fal fragmentára dieduid sámi eamioskkoldagas (gč. maid Mebius 1968, 9). Maiddái Rydving (1995) lea eksplisihhta deattuhan ahte primára diehtu lea dat, mii ovdanbuktá sámi siskkáldas oainnu oskkoldaga hárrái (primára ja sekundára gáldodieduid veardádallan sámi goavddesgovaid dulkoma oktavuodas, gč. Rydving 1991). Su dutkamušat čuvvot dainna lágiin álgoálbmotmetodolo-

gijaid teorehtalaš digaštallamiid, mat leat mañemuš logijagi siste badjánan álgoálbmot- ja oskkoldatdutkiid gaskkas Australias, Aotearoas, Hawaiiis, Kanadas, Máttá- ja Davvi-Amerihkás ja Afrihkás, ja mat čalmmustahttet álgoálbmogiid iežaset vásáhusaid, oainnuid, dieđuid ja dulkomiid álbmogii lunddolaš epistemologalaš, ontologalaš ja aksiologalaš oktavuodas (gč. omd. *Our Religions* 1993; *Natives and Academics* 1998; *Native American Religious Identity* 1998; Smith 1999; Rigney 1999; [2000]; *Indigenous Religions* 2000; *Readings in Indigenous Religions* 2002; *Beyond Primitivism* 2004; Porsanger 2004 a).

1600–1700-loguid čálalaš materiálat lávejedje geavahuvvot 1800-logu molsumis oskkoldatdutkanis váldogáldun sámi eamioskkoldaga oppalaš gova rekonstrueremii. Teorehtalaš čilgehusat ledje oskkoldatdutkiid váldo-beroštupmin, erenoamážit Ruotas (gč. Pentikäinen 1995, 50), ja gažaldat boares čálalaš gálduid primára dahje sekundára árvvus ii leamašan dalle áigeguovdil. Ovdamearkan sáhtta namuhit dakkár klassihkarin šaddan dutkiid go J. Friis (1871 á), E. Reuterskiöld (1912), K. B. Wiklund (1913; 1916), U. Holmberg (Harva 1927 rájes) (1915) (gč. maid *Kildeskripter til den lappiske mytologi* 1910). Juoba 1900-logu gaskkamuttusge dutkit vigge hukset dulkomiiddiset boares čálalaš gálduide, omd. R. Karsten (1952). 1800-logu molsumis mánga dutki vigge geavahit boares čálalaš dieđuid lassin maiddái mañit áiggi folkloremateriála (omd. Harusin 1890; *Källskripter till lapparnas mytologi* 1910; Reuterskiöld 1912), muhto ledje hárvve dahje hui unnán bidjan fuopmášumi gáldodieđuid temporála ja spatiála erohusaide.

Sámesuopmaniid dovdamuš lei Wiklundii vuodđun gáldomateriálaid báikkálaš gullelašvuoda meroštallamis (gč. Wiklund 1916); son anii dieđuid spatiála gullelašvuoda dehálažžan juoba oanehis ensyklopediačállosiin (Wiklund 1913). Maiddái Harva (1915, 12) deattuhii sámi oskumušaid báikkálaš erohusaid, muhto ii Wiklund iige Harva leamašan doarvái konsekveanta dieđuid temporála gullelašvuoda hárrái (Rydving (1993) 1995, 20, jn. 76; Pentikäinen 1995, 47–48). 1900-logu gaskkamuttus sámi eamioskkoldaga ja árbevieruid dutkit álge giddet eambo fuopmášumi sámi njálmálaš árbevuirui gáldun, omd. T. I. Itkonen (1948), J. Pentikäinen (1968), H. Mebius (1972), L. Bäckman (1975), ja leat almmustahttán árbedieđuid árvvolaš čoakkáldagaid, maid omd. Johan Turi, Anta Pirak,

Torkel Tomasson, Kristoffer Sjulsson ledje vurken (gč. Turi (1910) 1987; Tomasson [1917] 1988; Pirak 1937; O. P. Pettersson [1905–06] 1979). Goittotge mánnga dutki oaivvildedje ahte manjit áiggi njálmmálaš dieđut eai leat doarvái luohtheahtti gáldut boares sámi eamioskkoldaga dutkamii.

Hans Mebius oaivvildii ahte 1800–1900-loguin čoggon sámi folkloremateriála ii sáhte geavahuvvot primára gáldun sámi ovdakristtalaš oskkoldaga dutkamis dan sivas go manjit áiggi folklorasisttisdoallá dološ sámi eamioskkoldaga bázahusaid iige buvttre relevánta dieđuid oskkoldaga birra dakkárin go dat lei dolin, ealli sáme kultuvrra oassin:

Vi sökt framställa och analysera den samiska religionen med material från den tid, då denna religion ännu kan betecknas som en levande föreställningsvärd. Det folkloristiska materialet utgör kvarlevor av en religion, som inte längre är en organisk del av samisk kultur. (Mebius 1968, 13–14)

Dás boahotá ovdan áddejupmi, mii lei sámi oskkoldatdutkanis dábálaš 1900-logu gaskkamuttus, ahte sámi álbmotdikten lea doloža bázahus (dáid smiehttamušaid ruohhtasiid oaidná jo omd. J. Fellmana ja J. Qvigstada buvttadusas) ja ahte sámi eamioskkoldat lea vássánáigái gullevaš «jápmán» árbevierru. Mebius (1968, 13–14) ii goittotge hilgon 1800–1900-loguid folkloremateriála oalát, muhto deattuhii dárbbu eará dutkančuolmma ásaheapmái ja eará bargovugiide go 1600–1700-loguid gálduid oktavuodas. 1970-logus Mebius gárggiidahtii, fuopmášumi njálmmálaš gálduid geavaheapmái ja folkloristtalaš dutkanmetodaide (ee. daid maid suomelaš dutkit Lauri Honko, Juha Pentikäinen ja earát ledje ovddidan). *Sjiele*-dutkanmušastis Mebius (1972) čilgii sámi oaffarmeánuid njálmmálaš materiála vuodul ja deattuhii erenoamážit gálduid temporála gullevašvuoda:

Det faller sig naturligt att räkna med ett samband, en historisk kontinuitet, mellan den samiska religion, som under den tid 1600- och 1700-talskällorna beskriver fortfarande var en levande och organisk del av samisk kultur, och den mer eller mindre initierade tradition om densamma, som finns bevarad under 1900-talet [...]. Detta innebär inte att de traditioner som kommer att redovisas och i någon mån belysas i fortsättningen, skall betraktas som en källa till en ca 250 år äldre religion. De samiska offertraditionerna är främst en källa till traditionsbärarnas egen kännedom om äldre förhållanden.

Att denna kännedom hos personer, som levat långt in på 1900-talet, står i ett kausalsammanhang med en gången tids förhållanden är en självklarhet. (Mebius 1972, 56)

Dás Mebius atná sámi eamioskkoldaga proseassan iige doloža bázahussan, ja sámi muitalusat leat su mielas dán proseassa lunddolaš oassin. Muhto njálmmálaš diedut sáhttet leat Mebiusa mielas primára gáldun dušše dalle go muitalusaid vurkema áigi lea seammá go dutkanáigodatge. Lea máinnašan veara ahte Mebius giddii unnán fuopmášumi dieduid spatiála lokaliseremii.

Bäckman (1975) fuomášii sáivojáhkuidda dutkamušastis njálmmálaš gálduid geavaheami váttisvuoda eará dimenšuvnnas, namalassii kvalitehta dáfus. Bäckman vikkai ee. veardádallat 1600–1700-loguid gáldodieduid ja ođđasut áiggi folkloremateriálaid daningo anii sámi muitalusaid ealli sámeárbevieru oassin. Goittotge stuorra hehttehussan lei su mielas dat ahte álbmotmuitalusat eai leat stádis teavsttat, muhto rivdet áiggi mielde, ja ahte muitaleaddjit sáhttet buktit daidda iežaset persovnnalaš dulkomiid (Bäckman 1975, 45–46). Dát guoská Bäckmana mielas sihke 1600–1700-loguid ja mañit áiggi njálmmálaš gálduide, mat unnit dahje eanet speadjalastet diehtoaddiid persovnnalaš posišuvnnaid:

Vid ett studium av källskrifterna får man ofta den uppfattningen att trosföreställningarna, eller åtminstone utsagorna om dem, var synnerligen personligt färgade, alltefter vars och ens fantasi och behov, varför en enda noajdies uttalande kan leda in på villovägar om det appliceras på folket i gemen. (Bäckman 1975, 54)

Folkloristtat ja oskkoldatdutkit leat suokkardallan muitalusaid persovnnalaš lasáhusaid ja dulkomiid folkloreslájaid erohusaid oktavuodas. Lea deattuhuvvon dárbu geahčadit árbevirolaš muitalusaid dan šládjajuogu mielde, mii lea mihtilmas dihto báikkálaš kultuvrii (Sergejeva [1997], 76–82). Go Bäckman (1975, 45–46) árvvoštallá diehtoaddiid persovnnalašvuoda váikkuhusa muitalusaid, de son searvá daidda teoriijaságastallamiidda, muhto geavaha tearpmaid *traditionsberättelse* ‘álbmotmuitalus’ ja *memorat* ‘memoráhitta’⁴⁹ synonyman, vaikke dát leat guokte sierra slája sihke folk-

⁴⁹ 1930-logus ráhkaduvvon memoráhitta-doaba (von Sydow 1948) lea muitalus badjelunddolaš vásáhusain, maid muitaleaddji dahje giinu su lagaš birrasis (kránnjá dahje sogalaš) lei vásihan. 1970–80-loguin doaba lei bivnnut skandináva folkloristtaid ja oskkoldatdutkiid gaskkas. Dálá folklori-

loristihkas ja oskkoldatdiehtagis (gč. omd. *Perinteinen terminologia* 1984, 38–39; Honko 1989). Dasa lassin dát tearpmat bohtet sáme kultuvrii amas epistemologalaš vuogádagas eaige čilge, makkár muitalusas lea sáhka sámi folkloresládjaortnega mielde (jus dakkáraš oppa leamašange).

Mumielas Bäckmanliiggástallápersovnnalaš dulkomajamiellagovvádusa váikkuhusa njálm málaš árbevieru rievdadeapmái. Lea čielggas ahte sámi čilgehusat, mat bohtet ovdan sámi muitalusain, sáhttet sisttisoallat viehka ollu persovnnalaš ávdnasiid, muhto ovdalgo persovnnalašvuoda báidnima árvvoštallá, de dutki galggašii ovddidit gažaldaga báikkálaš sámi muitalan-árbevieru dilis, vurkema konteavsttas, árbevieru ja innovašuvnna gaska- vuodas, sámi muitaleami siskkáldas stivrennjuolggadusain (dat áššit leat folkloristihka guovdileamos buncaraggát). Hutkáivuohta ja innovašuvnna leat muitalanárbevierus giehtalaga stereotipiseremiin ja konservatiiva álbmotsensuvrrain. Omd. nuortasámi guovssahasjáhkuid dutkkadettiin lean gávnahan ahte beannotčuođi jagi siste, áigodagas 1850–1990 vurkejuvvon sámi guovssahasmuitalusat sisttisdollet measta rievddakeahtes árbevirolaš dulkoma, man golbma buolvva sámit leat seailuhan ja ovddosfievrridan rievddakeahtta (gč. Sergejeva [1997], 125–134).

Sámi muitalanárbevieru jotkkolašvuolta ja árvu diehtogáldun ovddit áiggi árbevieruid dutkama várás ii leat leamaš dán rádjái doarvái ollu dutkojuvvon (gč. omd. Hirvonen 1995; 2000; Sergejeva 2000 a; 2000 á). Go geavaha njálm málaš árbevieruid gáldun, de árbevirolaš teavstta vejolaš rievdadeapmi muitalandilálašvuoda mielde galgá mu mielas vuhtii váldojuvvot. Muitalandilálašvuotahan sáhtta ráddjet muitalusa hámi (forpma), fáttáid ja sisdoalu, muhto ráddjema sivvan ii dárbaš leat vealtameahttumit persovnnalaš miellagovvádus iige fuones muitu, muhto dihto guovllus dábálaš njuolggadusat, mat stivrejit dan, maid oažžu dahje ii oáččo muitalit. Persovnnalaš čilgehusat leat vejolaččat eandalii dallego guldaleaddji dahje vuostáiváldi lea amas olmmoš iige báikkálaš birrasii gullelaš olmmoš dahje/ja árbevieru áššedovdi. Bäckman (1975, 52) fuomášahtta áibbas riehta ahte dakkár gulahallanproseassas, mas vuostáiváldi lea eará kultuvrra ja eará máilmeoainnu ovddasteaddji, sámi muitaleaddjit sáhtte iešdántus rievdadit árbevirolaš muitalusaid ja

---

stihkas doaba ii leat šat olus anus, omd. Norgga folkloristat geavahit dan sadjái doahpaga *personlige opplevelsesfortellinger*.

heivehit daid ođđa dillái: «I den tvångssituation samerna befann sig måste det ha frestande att t. ex. söka tillrättalägga sina begrepp för att därvid inte väcka förargelse eller visa sin fientlighet till det nya som var på väg.» Alkoholá geavaheapmi sáhtii maiddái váikkuhit dieđuid kvalitehttii, lasiha Bäckman (ibid.). Dáid čuoggáid lea buorre muittus atnit njálmmálaš gálduid suokkardallamis.

Bo Lundmark (1976; 1982) geahččalii ovttahttit čálalaš gálduid ja dokumenterejuvvon sámi árbedieđuid, maid birra son geavahii tearpmáid *memorat och senare dokumenterade traditioner*. Lundmark oaivvilda ahte sámi árbevirolaš materiála sáhtta mánggaláhkai lasihit ja čiekŋudit čálalaš dieđuid, ja ahte njálmmálaš árbevieu bokte dutki sáhtta čálalaš materiálain idihit dehálaš nyánsaid, maid ii soaitte ovdal fuomášit (Lundmark 1976, 55; vrd. Lundmark 1982, 9). Ná Lundmark oaidná njálmmálaš gálduid árvvu, muhto vuoruha goittotge čálalaš dieđuid, maidda sámi mitalusaid bokte sáhtta fidnet lasáhusaid. Lundmark ii leat guorahallan čálalaš govvádusaid iige sámi njálmmálaš árbevirolaš teavsttaid luonddu primára dahje sekundára gáldun, iige leat beroštan dieđuid áige- ja báikegullelašvuodas, mii lea su dutkamušaid stuorra váili. Ovdamearka dihtii sámi nissonoidiid guorahalli artihkkalis, man vuodđomateriálan leat sámi mitalusat, Lundmark (1987, 164) nágge ahte njálmmálaš árbevierru lea muhtimin ruossalassii boares čálalaš dieđuiguin: «In the recorded traditions about Rijkuo-Maja, however, there are a number of things which conflict with the woman's role in the cult as represented in the older sources». Son ii goittotge guorahala čálalaš gálduin ja folkloremateriálain vižžojuvvon dieđuid erohusaid spatiála, temporála iige historjjálaš konteavsttas, iige váldde vuhtii ahte sihke eamioskkoldat ja sámi nissonrolla sáhttet leat rievdan áiggiid mielde.

1970-logus Nils Storå ovdanbuvttii jurdaga liiggás generaliseremis sámiid dutkamis (man son gohčoda *Lappish research*) ja deattuhii geográfalaš ráddjema dahje eará ráddjenkriterá dehálašvuoda: «it can be misleading to talk about the Lapps as some kind of unit without any geographic or other restriction as long as no ethnic common origin can be proved» (Storå 1971, 11). Sivvan dasa ahte Storå ráddjii materiála báikkálaš gullelašvuoda mielde lea mu mielas dat ahte sámiid oktasáš álgoboahimuš ii lean vel duodaštuvvon. Dás vuohtta čielgasit dalá áiggi

duškiid stuorra beroštumi oskkoldatfenomenaid álgoboahimušas. Easka 1990-logu loahpas sámi oskkoldatdutkanii sajáiduvvagođii jurdda das, ahte dieđuid spatiála ja eará konkrehta sajušteapmi addá čiekŋaleabbo áddejumi dutkanobjeavttas.

Ovdalis máinnašuvvon ovdamearkkat čájehit sámiid dutkama ovdáneami gáldokritihka dáfus oppalaš generaliserendásis, gos báikkálaš ja temporála erohusat eai adnon dehálažžan, oktasaš generaliserendássái, gos sáhtii vuhtii váldojuvvot gáldodieđuid báikkálaš gullevašvuohta, temporála gullevašvuohta dahje konteksta. Gáldokritihka dábalaš generaliserendássi eaktuda mu mielas ahte gáldodieđut sajuštuvvojit temporála, spatiála ja kultuvrralaš kontekstii ja guorahallojuvvojit siskkáldas kultuvrralaš diversitehta čuovggas. Dakkár guorahallama várás gáldodieđut galget ordnejuvvot vuosttažettiin árvvu, kvalitehta ja luondu dáfus, ja dasto fas áigodaga ja báikki mielde. Gáldu árvvu ja kvalitehta evalueredettiin lea mu mielas dehálaš váldit vuhtii goittot čuovvovaš áššiid: (a) gáldu luohtehahttivuohta; (á) sámi árbevirrui dahje eará kultuvrralaš/dieđalaš kontekstii gullevašvuođa árvvoštallan; (b) luoikkaheapmi báikkálaš árbevierus nubbái (guoská vuosttažettiin primára gálduide); (c) luoikkaheami, lonema dahje dulkoma vejolašvuohta (guoská vuosttažettiin sekundára gálduide); (č) dutki/čállí/muitaleaddji kapasitehtta ovdanbuktit sámeoainnu kultuvrra siskkobealde dohkkehuvvon vuogi mielde (kultuvrra ovddasteaddji oaidnu). Gáldu luondu-kriterá oaivvilda gáldu hámi: verbála dahje eahpeverbála, njálmmálaš dahje čálalaš, vuoiŋgalaš dahje ávnnaslaš. Vuodđun dakkár juohkimii lea gáldoklassifikašuvdna, man Rydving (1995, 12) lea ráhkadan 1600–1700-loguid julevsámi eamioskkoldaga dutkama várás, ja su juohku verbála ja eahpeverbála gálduide, ja maiddáí njálmmálaš gálduid juohku čálalaš ja njálmmálaš gálduide (Rydving 1995, 29). Maiddáí Bäckman (1975, 25–49) jugii gálduid moatti oassái: čálalaš gáldut (*källskrifter*), goavdat (*trumman*), diggeáššegirjjit (*tingsprotokoll*), bassebáikkit (*kultplatser*) ja mitalusat (*memorat*). Dáid smiehttamušaid vuodul lean ráhkadan gálduid klassifiserema vuogádaga, man mielde sáhtta guorahallat 1600–1900-loguid gáldodieđuid nuortasámiid oskkoldagas (gč. tabealla 2):

Tabealla 2 Gáldoklassifikašuvdna

Primára gáldut
1. Njálmmálaš gáldut (sámi árbevirolaš teavsttat)
1.1. teavsttat
1.1.1. báddejuvvon dahje transkriberejuvvon teavsttat sámegillii
1.1.2. jorgalusat álgoteavstta haga
1.2. jearahallamat ja ságastallamat
1.3. sámi giellaávdnasat
1.3.1. tearpmat (boares ja odđa) ja terminologijiat
1.3.2. báikenamat
1.3.3. olbmuid namat
2. Eahpeverbála gáldut
2.1. báktedáidda, árkeologalaš gávdnoštumit
2.2. bassebáikkít, oaffarsajit, hávddit
2.3. eará ávnnaslaš materiála
Sekundára gáldut
1. Čállagat
1.1. mátkemuitalusat (mátkkošteaddjit, girječállit, dutkit, skandináva miššunearat jna.)
1.2. stáhta dahje guovlluhálddaha várás čállon čilgehusat dahje eará dokumeanttat (omd. vearuheami, ekonomijja, militára áššiid hárrái)
1.3. ortodoksa báhpaid čállosat
1.4. etnografálaš, antropologalaš, eará diedalaš govvádusat ja dutkamušat
2. Njálmmálaš gáldut (ee. báddejuvvon ja čállojuvvon/prentejuvvon)
2.1. eará sámejoavkkuid muitalusat nuortasámiid ja sin eamioskkoldaga birra
2.2. kránnjálbmogiid muitalusat nuortasámiid ja sin oskkoldaga birra
2.3. eará muitalusat

Dát gáldoortnet spiehkasta Rydvinga (1995, 12) klassifikašuvnnas mángga dáfus, ee. dát ii leat nu čavga čadnon konkrehta áigodahkii (fuomáš ahte Rydvinga gáldovuogádat guoská oskkoldatmolsuma prosessii 1600–1700-loguin). Mu gáldoklassifikašuvdna sáhtá heivehuvvot dan dutkanáigodahkii, man dutki vállje iežas dutkančuozáhaga ektui. Nuppádassii lean sajuštan sámi njálmmálaš árbevieru (ee. giellaávdnasiid) primára dieđuid vuollái meroštalakeahhtá konkrehta historjjálaš áigodaga ja lean guođđán rabasin gažaldaga das, goas njálmmálaš árbevierru sáhtá geavahuvvot primára ja

goas fas sekundára gáldun, vrd. Rydving (1995, 12) definere manjit áiggi sámi mitalusaid ja giellaávdnasiid čielgasit sekundára gáldun dološ sámi eamioskkoldaga ektui. Dieđateorehtalaš oainnus gáldu primára dahje sekundára luondu lea gitta konkrehta dutkančuolmmas, -gažaldagas ja -áigodagas. Goittotge álgoálbmoga árbevieru temporála sajušteapmi oarjemáilmmi dieđateorehtalaš smiehttamušaid mielde, maid vuodđun lea áiggi lineára áddejupmi, lea njulgestaga guovtte sierra epistemologiija beaškkeheapmi (vrd. mu metodalaš suokkardallamiin árbevierru–*tradition-*doahpagiid oktavuodas).

Árbedieđuid fievrredeapmi buolvvas nubbái vuoiŋnalaš árbin dagaha árbevieruid jotkkolašvuohta, mii dahká váttisin sajuštit njálmmálaš gálduid kultursiskkáldas oainnus čielga áigerámmaid sisa, omd. dan áigodahkii goas mitalus lei vurkejuvvon. Dát čuolbma gáibida mu mielas boahhteáiggis vuđolaš suokkardallama, mii eaktuda ahte dutkis lea nuppe dáfus buorre kultursiskkáldas dovdamuš ja nuppe dáfus fas diehtu eará álgoálbmogiid njálmmálaš árbevieruid dutkama teoriijain ja bohtosiin. Ovdamearkka dihtii go Saulteaux indiánadutki Linda Akan (1992) suokkardallá Amerihká álgoálbmogiid jurddašeami ja mitalusaid analysa ja dulkoma, de son deattuha ahte nuorat eamiálbmotbuolvvaid ovddasteaddjit galget vuhtii váldit holistalaš ja máŋggabealat máilmeoainnu (*sus a holistic-inclusive world view*). Dán máilbmeoidnui gullet su mielas eamiálbmotpsykologiija ja -filosofiija, nugo Akan (1992, 209) dadjá «[philosophy] of free will and personal moral choice, and an understanding that the past, present, and future are one» (vrd. Samson Creek indiána, Walter Lightning (1992) oaiviliiguin nuorat buolvva máhtolašvuođas boarrásiid mitalusaid áddet; vrd. maiddái dainna ahte Ojibwe indiánadutki Roxanne Struthers (2001, 126) ja Austráalia dutki L. I. Rigney (1999) vuoruheaba njálmmálaš álgoálbmotdieđuid primára gáldun).

Njálmmálaš árbedieđuid geavaheapmi historjjálaš gáldun lea maŋemuš áigge lassánan álgoálbmotdutkanis, masa lea váikkuhan ee. Jan Vansina teoretiseren njálmmálaš árbevieru hárrái.⁵⁰ Čálalaš gáldut lávejit oarjemáilmmi diehtagis vuoruhuvvot, muhto go geahččá kultursiskkáldas oainnus, de njálmmálaš kultuvrrain lea njálmmálaš diehtu seammaárvosáš go čállojuvvon historjjálaš dokumeanta oarjemáilmmis. Dán deattuha ee.

⁵⁰ Jan Vansina 1985.

ruoššalaš dutki E. Glavatskaya, guhte guorahalai gálduid, mat gusket hantiid ja mansiid jorgaleapmái kristtalašvuhtii 1700-logus. Son fuomášahtta ahte hantiid ja mansiid vuohkin seailluhit ja ovddosfievriddit iežaset árbedieđuid ledje 1700-logus persovnnalaš lávlagat; dát čálekeahces gáldut galget adnojuvvot seammaárvosažžan go čálalaš gáldut, mat govvidit álbmogiid, geaid vuohkin dieđuid seailluhit ja ovddosfievriddit leamaš čállin (Glavatskaya 1999, 87). Maiddái sámedutki Juho-Niillas (Nils Jernsletten) oaiivilda ahte oahppu oarjemáilmmi vuogádaga ja gáibádusaid mielde bidjá sámedutki guovtte jurddašannmáilmmi (mu áddejumi mielde guovtte epistemologiija) gaskii, muhto go sámedutkama ulbmil lea ovddidit árbevirolaš dutkama vugiid, de njálmmálaš gálduid geavaheapmi šaddá áigejuovdil. Juho-Niillasa mielde sámit ja eará álgoálbmogat leat jahkeduháhiid birgen čállagiid haga, ja dálá dutkama hástalussan lea geavahit daid dieđuid mat ledje sámiide oahpahuvvon njálmmálaččat (vrd. Alf Isak Keskitalo (1980) njálmmálaš dieđuid birra; gč. maid Gaski 1998; *Čállet sámi verddet* 2002).⁵¹ Gáldokritihkalaš čuolbma omd. hanti ja mansi lávlagiid dahje sámi mitalusaid agis galgá nappo čovdojuvvot álbmoga iežas iige oarjemáilmmi áigeipmárdusa ja dieđuid luohtehahttivuođa kriteraid vuodul.

Primára gálduid evaluerema gáibádusat

Der meddeles en række fortællinger om lapper, som blev forfulgt av onde aander. Mange av disse fortællinger skildrer anfald av sindssykdrom forbundet med hallucinationer og har betydning for vor kundskap om sindssykdommes forekomst hos lappere. (Qvigstad 1910, 6)

Siterejuvvon sánit čájehit radikála erohusaid ii-sápmelaš (dán dáhpáhusas dáčča) ja sámi áddejumis njálmmálaš árbedieđu árvvu hárrái. Amas árvovuogádat (aksiologiija) olis omd. sámi noiddiide ja vuoiŋgaide guoski mitalusat sáhttet hilgojuvvot eahperelevánta gáldodiehtun sámi eamioskkoldaga dutkamis (aistton Qvigstada) dahje geavahuvvot omd.

---

⁵¹ Juho-Niillas (Nils Jernsletten), ságastallan Romssas 18.06.2002.

psykiatrias relevánta diehtun sámiid psykalaš buohcuvuođaid dutkamis.⁵² Sáhtta leat earáge ravddamuš (ekstrema) oaidnu, man mielde feara makkár sámeviel teaksta váldojuvvo árvvolaš primára gáldun. Kultursiskkáldas oainnus goit muitaleapmi sámegeillii ii sáhte dáhkidit muitalusa primára luonddu, omd. anáraččaid muitalusat kránnjáideaset, nuortalaččaid vuoingnalaš dili birra leat sekundára gáldut nuortalaš árbevieru dutkamii. Sámi eamioskkoldaga dutkit leat dávjá leamaš fuomáškeahtta dán gáldokritihkalaš čuolmma.

Lean sirren primára gáldoluohkkái sámi árbevirolaš teavsttaid, mat leat 1800-logu rájes vurkejuvvon ja mat ovdanbuktet sápmelaččaid čilgehusaid ja dulkomiid árbevieruideaset ja oskkoldagaset birra. Seammá luohkkái lean sajuštan jearahallanmateriálaid, sámevielat sániid ja terminologiijaid, báikenamaid ja eahpeverbála gálduid, mat sáhttet sisttisdoallat relevánta dieđuid nuortasámiid oskkoldagas. Seammá vuogi mielde go Rydving (1995, 12), de anán munge primára gáldun dakkár eahpeverbála gálduid go báktemálemat ja -čuollamat, bassebáikkit, oaffarsajit ja dološ hávdesajit, sámi rituála biergasat, goavdá bajošgovat dahje sámeduoji hearvagovat, dahje rituála dingan dulkojuvvon muhtin arkeologalaš gávdnoštumit jna. Sámi verbála ja eahpeverbála diehtogáldut sáhttet leat dutkái váttis bunca- raggát, ee. daningo daid dieđuid duodalaš mearkkašupmi sáhtta leat dávjá kultuvrralaš kodaidda ja sámi dáiddalaš ovdanbuktima erenoamášvuođaid duohken, dahje ii oppa sáhte šat gávnnavuvotge stuorra historjjálaš áigegaska geažil.

Árbevirolaš teavsttat

Primára gálduid bajimus luohkkái gullá sámi njálmmálaš árbevierru. Dutkama várás sámi árbevirolaš teavsttat leat gávdnamis iešgudetlágan hámis, nugo báddejuvvon, čállojuvvon sámegeillii, transkriberejuvvon, jorgaluvvon bálddalagaid álgoteavsttain, čállon jorgalusveršuvna mielde, sáhtta gávdnot dušše jorgalusa hámis álgoteavstta haga dahje leat refere- rejuvvon muittu mielde jna. Juohke teavstta duohken leat unnimustá guokte váldopersovna, muitaleaddji ja vurkejeaddji, ja goappáge duoh- ken lea iežas kontekstuála muitalanárbevierru. Muitaleaddji duohken lea

⁵² Gč. omd. Berit Bongo [2002] váldofágadutkamuša dearvvašvuođadutkamis.

su báikkálaš muitalanárbevierru, mii lea hábmejuvvon mánggaid buolvaid čađa mánggabealat kulturbirrasis; kránnjásámejoavkkuid dahje kránnjáálbmogiid kultuvrralaš váikkuhusat sáhttet leat čuohean báikkálaš árbevirru. Sámi muitalanárbevierru lea čuvvon nuppe dáfus árbevirolaš minstariid, mat sihkkarastet lokála árbevieru erenoamášvuodaid seailluheami buolvaid čađa, ja nuppe dáfus odđa áiggi váikkuhusaid ja gáibádusaid, mat leat sáhttán dagahit mánggalágan innovašuvnnaid.

Vurkejeaddji kultuvrralaš ja gielalaš duogáš sáhttá čuohecat muitalusa ovdanbuktima vuohkái, mii muđuige sáhttá leat unnit dahje eanet báidnašuvvan dieđateorehtalaš árbevirru. Dát duogášváikkuhusat eai boađe doarvái čielgasit ovdan bádejuvvon eaige transkriberejuvvon teavsttaid oktavuodas, muhto jo bádden- dahje čállinproseassas vurkejeaddji beroštumit sáhttet leat stivren viehka ollu muitalusaid fáttáid válljema ja muitaleaddji vuogi materiála ovdanbuktit. Go sáhka lea jorgaleamis dahje referemis, de ovdalis máinnašuvvon dieđateorehtalaš ja/dahje amaskultuvrralaš muitalanvuohki sáhttet čuohecat garrasit álgoteavstta sisdollui dahje dán dulkomii ja doaimmaheapmái.

Álgoálbmotmetodologiijaid oainnus muitaleaddji ja su sámejoavku leat teavsttaid rivttes oamasteaddjit eaige sii, geat leat dieđuid háhkan, dokumenteren ja almmustahttán. Árbevirolaš sámi teavsttat fertejit dan geažil sajuštuvvot dan sámejoavkku oktavuhtii, masa muitaleaddji gullá. Dát mielddisbuktá ahte muitaleaddji gullelašvuoha ferte vuđolaččat suokardallojuvvot, ee. gullágo muitaleaddji dan báikkálaš sámejovkui, man guovllus teaksta lei vurkejuvvon. Etihka ja oamastanvuoigatvuodaid lassin muitaleaddji gullelašvuoha lea dehálaš gáldodieđuid lokaliseremii. Go dutká nuortasámi báikkálaš árbevieruid mikro-perspektiivvas, de báikkálaš erohusat leat erenoamáš dehálaččat. Dutki sáhttá divvut gažaldaga sierra sámi báikkálaš árbevieruid oktiičaskima vejolašvuodas, go omd. muhtin áhkkilsámi gilis ássan diehtoaddi muitala nuortalaš- iige áhkkil-sámegillii, dahje go gielddasápmelaš muitala darjjesámi *Kintuš*-siidda árbevirolaš muitalusa gielddasámegillii. Dalle lea dárbu vuhtii váldit ee. čuoovvovaš áššiid: diehtoaddi siida- dahje guovllugullelašvuoha, mii sáhttá gávnnašuvvot sohkaoktavuodaid bokte, muitalusa giela, suopmana dahje vuollesuopmana bokte; dehálažžan leat maiddá persovnnalaš duogáš-dieđut, mat eai goittotge leat álkit fidnemis, namalassii dieđut diehtoaddi

ássánbáikkiin, fárrestallamis, náittosoktavuođain, ealáhusain, sajádagas báikkálaš servodagastis jna.

Teavsttaid ovdanbuktimis sajuštan muitaleddjiid árbevieruideaset mielde darjje-, áhkkil-, gieldda- ja nuortalaš sámejoavkkuide ja daid siskko-bealde vuollejoavkkuide, dallego lea vejolaš. Juohke sámejoavku juohkása dábálaččat mángga báikkálaš vuolletradišuvdnii, man sáhtta guorrat gitta jo 1800-logus jávkan siiddaide dahje ankke historjjálaš ássanguovlluide (gč. tabealla 3). Vuolletradišuvnnat sáhttet goittotge leat čadnon oalle nannosit gaskaneaset oktii, omd. daningo muhtin joavkkuid ja vuollejoavkkuid gaskkas ledje gorálaččat bissovaš oktavuođat náittosvieruid, oktasaš bivdo- ja guodohaneatnamiid, gávppašeami jna. geažil (historjjálaš duogášdieđuid gč. omd. Kuropjatnik 1992 a, 1992 á; Kučinskij 1999 a; 1999 á). Buot dát áššit sáhtte váikkuhit teavsttain ovdanbuktojuvvon árbevieru mángga-bealatvuhtii.

Teavstta árvvu ja kvalitehta suokkardallamis muitaleddji čehppodat ja kultuvrralaš kompetánsa leat dehálaččat, ja daid galgá geahčadit báikkálaš sámi servodaga, birrasa oainnus: man čeahpes muitaleddji dahje kultuvrra áššedovdi diehtoaddi lea leamaš iežas servodaga dahje birrasa oainnus, man buorre kapasitehta sus lei sámeoainnu ovdanbuktit kultuvrra siskko-bealde dohkkehuvvon (*appropriate*) vuogi mielde. Mebius (1972, 57–59) deattu- hii dárbbu háhkat dieđuid informántta agis, servodatduogázis ja eará duogášdieđuid vai nagoda fidnet dievaslaš áddejumi guorahallojuvvon materiálas: «I någon mån kartlägges även upptecknarnas metoder samt traditionsbärarnas sociala bakgrund, ålder och övriga omständigheter av värde för förståelsen av materialet» (Mebius 1972, 57). Go geahčada kultursiskkáldas oainnus, de galgá njálmmálaš gáldu árvvoštallis leat dasa lassin viiddis máhttu sámi báikkálaš njálmmálaš ovdanbuktima erenoamášvuodaid ja etihkalaš ráddjemiid hárrái. Muitalančehppodaga árvvoštallamis lea dehálaš vuhtii váldit ahte muitalanvuohki ja -dáidda eai leat stádis fenomenat, muhto leat rievdan áiggi mielde. Dutki gártá nappo árvvoštallat muitalusa ja muitalanvuogi iežas áiggi kultuvrralaš áddejumi mielde, muhto dat ii galgga dattetge leat hehttehussan. Baicce nuppegežiid, dát galgá láchčit dutkái vejolašvuoda oaidnit sámi árbevieru jotkkolaš proseassan. Etihkalaš njuolggadusaid dáfus ferte vuhtii váldit sámi čálekeahpes norpmaid kultuvrralaččat rašes dieđuid suodjaleamis.

Kultuvrra ja persovnnalašvuoda gaskavuoda Navaho indiánaid gaskkas 1950-logus dutkan antropologa Clyde Kluckhohn lea ee. fuomášan Navaho álbmoga viggamuša divrras vuoiŋŋalaš opmodaga suodjalit olggobeal interpretašuvnnain. Dat bohtá ovdan muhtin indiána skeptihkalaš sániin: «What sort of Hopi or Navaho or Kwakuitl will tell his story to a white man?» (sitáhtta Wolcott mielde 1999, 156).

Sápmelaččaid dovddus čehppodat heivehit muitaleami guldaleddjiid ektui, ja maiddá koloniserema garra vásáhusat ja dieđuid buorringeavaheapmi dutkamis sáhtte dagahit dan ahte min máddarat sáhtte iešdáhthus čiehkát dahje rievdadit dieđuid olggobeal dutkiid várás (vrd. Bäckman 1975, 54). J. Qvigstada máinnasčoakkáldaga oktavuođas Harald Gaski máinnaša ahte máinnastemiin bajásšaddan sápmelaš áinnas fuomáša Qvigstada máinnasteavsttaid logadettiin «gokko su diehtoaddit leat vehá hilbošan dutkiin, dahje eará sivaidd geažil mohkasahtán muitalusá veháš» (*Min njálmmálaš árbevieru* 2004, 10). Muitaleaddji báikegotti olbmot leat su čehppodaga buoremus árvvoštallit, ja gáldokritihka hástalussan leage ee. oččodit dieđu muitaleaddji sajádagas báikkálaš servodagastis: leigo son dohkkehuvvon ja gudnejahtton autoritatiiva olmmoš dieđuidis ja máhtolašvuodas geažil? Autoritatiiva muitaleaddji lea báikkálaš árbevieru vuoiggalaš ovddasteaddji. Árbevieru representeren muitaleaddji bokte lea vel okta gáldokritihkalaš čuolbma, man ee. H. Wolcott (1999) lea guoskkahan etnográfalaš dutkanmetodaid suokkardaladettiin. Nu gohčoduvvon informántaguovddáš-etnográfijias (*informant-centered ethnography*) vuoruhuvvo okta diehtoaddi, guhte ovddasta persovnnalaččat dihto kultuvrra dahje oskkoldaga.⁵³ Diehtoaddi persovdna, máhttu, diehtu, autoritehta ja čehppodat leat gal dehálaččat, muhto dat lea dutki, amas kultuvrra ovddasteaddji, gean ovddasvástádus lea välljet dan diehtoaddi, gean diehtu šaddá kultuvrra representerejeaddjin informántaguovddáš-etnográfalaš dutkamušas.

Teavsttaid temporála gullevašvuoda árvvoštallama várás ferte addit dieđuid ankke vurkema áiggis, diehtoaddi agis ja, dallego vejolaš, de buolvvaid gaskavuodas (omd. lea gullan dahje oahppan áhkus, máttarádjás jna.). Teavstta dárkilis suokkardallan sáhtášii buktit eambbo dieđuid das, makkár historjjálaš áigodaga teaksta gokčá. Dán várás ferte suokkardallat,

⁵³ Suopmelaš álbmoskumušaid hárrái dán metoda geavahii omd. J. Pentikäinen 1987.

leatgo teavsttas čujhusat, mat leat sámi oainnus mávssolaččat temporála gullelašvuhtii, omd. historjááigodagaid govvideaddji tearpmat, obsolete sánit (mat leat boarásnuvvan ja/dahje jávkan giellageavahusas) dahje odđaaiggi sánit, dahje eará giellaáššit.

Teavstta vurkejeaddji doaibmá gaskaoapmin, «kanálan» man bokte teavsttat leat dál oazžumis fysalaš hámis. Dát lea vurkejeaddji gudni, muhto sus ii leat árbevirolaš sámi teavsttaid oamastanvuoigatvuohta. Juoba dallege go čáli lea bidjan sámi máidnasiid čáppagirjjálašvuođa hápmái, de vuoddoávdnasiid oamastanvuoigatvuohta bissu árbevieru guoddi, sápmelačča ja su joavkku luhtte, mii ferte árvvus adnojuvvot.⁵⁴ Vurkejeaddjis sáhtá leat stuorra váikkuhus ovdanbukton teavstta sisdoalu dulkomii dahje doaimmaheapmái. Danin leage gáldokritihka dáfus dehálaš diehtit, makkár eavttut ledje vurkejeaddjis oččodit autentalaš teavsttaid ja ovdanbuktit daid dan hámis go dat ledje muitaluvvon; man stuorra vejolašvuohta lei ahte muitaleaddji sáhtii čiehkát siskkáldas dieđuid, doaimmahit dahje bonjadit dieđuid vurkejeaddji várás; man bures vurkejeaddji ja diehtoaddi gulahallan lea doaibman, ja leašgo oppanassiige lihkostuvvan. Ovdamearkan lea Harald Gaski (1998) fearán 1990-logu gaskamuttus Suoma Girjjálašvuođa Searvvi jietnaarkiivvas Helssegis, gos son finai guldaleamen báddejuvvon sámemáidnasiid. Muhtin máinnas lei guldaleaddjái oahpis; dát gulai dihto muitalusráidui, man guldaleaddji lei jo vuorddašeamen návddašit, muhto jearahalli báifáhka gullui jietnabáttis gaskalduhttimin iežas diehtoaddi sámegillii ja bivdimin juoiggastit juoga. Vuordemeahtun gaskalduhttima geažil heahkastuvvan muitaleaddji gárttai nappo guoddit miellagiddevaš muitalusa ja juoigagoahtit dutkái (Gaski 1998, 39–40). Ferte dieđusge vuhtii váldit ahte báddema ulbmilin lei giellačájánasaid iige árbevieruid čoagginbargu, muhto ovdamearka čájeha ahte juoba bures hárrjána ja giela máhtán olggobeal dutkit sáhttet čurbošit go eai dovdda báikkálaš muitalanárbevieru.

Báddejuvvon sámegielat teavsttain lea vejolaš gullat muitaleaddji jiena ja njálmmálaš giela erenoamášvuođaid, dakkáriid go deattuheapmi,

⁵⁴ Árbevirolaš sámeteavsttaid oamastanvuoigatvuođat fertejit suodjaluvvot ja gozihuvvot. Ruošša beale sámiid vuoinjálaš opmodaga vuoigatvuođaid fasttes rihkkoma sáhtá mu mielas oaidnit 2003 Norggas almmustuvvan máinnasgirjjis, man dahkkit leat guodán oalát eret sámi muitaledjiid ja vurkejedjiid namaid, ja maiddái čujhusaid gálduide (Olsen, Astrid & Vigdis Våvang *Samiske eventyr og sagn fra Russland*. Kirkenes 2003: Barentsforlag).

muitaleaddji dovddut, ironiija jna., mat sáhttet leat dutkái veahkkin áddet teavstta nu lahka muitaleaddji oainnu go vejolaš, erenoamážit dallego dieđut muitaleami konteavsttas ja ovdanbuktima dilálašvuodas (*performance*) váilot. Álgoteavstta transkripšuvdna sáhtta čiehkát eambo go báddejuvvon teaksta, daningo dutkis lea dahkamuš dušše teavstta sisdoaluin, muhto ovdanbuktima hápmi ja duogáš, ja muitaleami čálekeahates erenoamášvuodát váilot. Transkriberejuvvon teavsttat leat dábbálaččat vurkejuvvon lingvisttalaš gieddeberggu oktavuodas, ja dát sáhtta leat ráddjen muitaleami njuovžilisvuoda, fáttáid válljema ja áššiid ovdanbuktima. Lohkkis sáhtta badjánit gažaldat: man sivas galgá dutki giddet fuopmášumi eará áššiide, go teavstta sisdollui? Vástádussan lea, ahte sámi muitalanárbevirrui miehtá Sámeeatnama gullá čihkkojuvvon ironiija ja mánggadássásaš mearkkašupmi, man ii leat juohke álo vejolaš áddet čállojuvvon sániid mielde, jus muitaleaddji jietna ii gullo, jus muitalandilálašvuoda konteaksta ii leat dihtosis, jus vurkejeadji-vuostáiváldi ja muitaleaddji gulahallan ii boađe ovdan. Ironiija sáhtta adnojuvvo máilmmi áddejumi sierralágan vuohkin, nugo ee. Kieran Egan (1997) lea fuomášan. Egan (1997, 137–171) oaivvilda ahte duohtavuoda ironalaš representeren lea kultuvrralaččat hábmejuvvon ja vuodđuduvvá kultursiskkáldas soabalašvuhtii (*a shared agreement*) das, makkár vuohki lea vuoggalaš duohtavuoda ovdanbuktit dihto ulbmila ektui, dihto áiggis ja konteavsttas; ironiija lea gaskaoapmi, man bokte dahkkojuvvo erohus duohtavuoda ja giellása gaskii hui ovdánan dásis (*on a sophisticated level*) dieđu suodjaleami nammii.⁵⁵ Erenoamážit sámi konteavsttas jurdda dieđu suodjaleamis ironiija vehkiin lea hui relevánta. Ironiija láve geavahuvvo diehtujuohkima strategalaš vuohkin vai gulahallat bajit intellektuála dásis. Dát gáibida sihke árbevieru ja ironiserema njuolggadusaid buori dovdamuša. Heivvolaš konteavsttas ironiseren sáhtta leat intellektuála gilvun. Maiddái Egan čuoččuha (1997, 155) ahte «The central constituent of irony is a high degree of reflexivity in our own thinking and a refined sensitivity to the limited and crude nature of the conceptual resources we can deploy in trying to make sense of the world.» Refleksiivvalašvuoda alla dásis lea mihtilmas ironiija geavaheapmái sámi njálmálaš árbevierus, aŋkke dálá áigge ja mánga buolvva maŋosguvlui, ja galgá dan geažil

⁵⁵ Ironiija ja álbmomora njálmálaš árbevierus folkloristtalaš oainnus, gč. Knuutila 1992.

muittus adnojuvvot go njálmmálaš árbevieruid geavaha gáldun.

Sámeielat teavsttaid jorgalusat leat gálduid árvoeahkkeskálás báddejuvvon ja transkriberejuvvon teavsttaid vulobealde, daningo jorgalus lea álo interpretašuvdna jogo amas giela dahje kultuvrra dahjege goappašagaid mielde. Mán̄ga oskkoldatdutki leat sámi njálmmálaš árbevieruid dutkamis duhtan jorgalusveršuvnnaide dahje teavsttaid referáhtaide, vaikke dát lea sámeoainnus problemáhtalaš dutkanvuohki. Jorgalus galgá leat ja dábálaččat lea nu lahka álgoteavstta go vejolaš, muhto sisttisdoallá dulkoma, man dássi lea vurkejeaddji čehppodagas ja goappašiid kultuvrraid ja gielaid dovdamušas gitta. Dulkonvejolašvuohta jorgalusteavsttas lea ollu unnit go govvádusain, omd. mátkemuitalusain, dutkamušain, mat sisttisdoallet kultuvrralaš dahje kristtalaš dahje dieđalaš dulkoma áššiid, dáhpáhusaid ja juoba muitalusteavsttaid sisdoalu hárrái ja leat dan geažil kultursiskkáldas oainnus sekundára gáldun sámi árbevieru dutkamis. Dán ektui jorgalusteavsttaid lea buorre sivva bidjat primára gálduid luohkkái, muhto sámeielat álgoteavsttaid ektui jorgalus lea álo sekundára. Dallego álgoteaksta ii leat gávdnomis, de jorgalusat leat sámi árbevieru dutkái viehka dehálaš gáldut, muhto gáldokritihkalaš suokkardallan galgá sisttisdoallat ee. jorgalusa veardádallama ja buohtastahttima eará sámeielat teavsttaiguin seammá áššis dahje fáttás, jorgalusa konteavstta guorahallama (gii, goas lei vurken, vurkejeaddji giellamáhttu, máhtolašvuohta sáme kultuvrra hárrái, jorgaleami/čállima ulbmil ja duogáš jna.). Gáldokritihka sáhtá bajidit dahje unnidit jorgalusa árvvu primára gáldun.

Álgoteavstta sisdoalu refereren, beroškeahtá das makkár gillii lea dahkon, ii sáhte adnojuvvot primára gáldun, muhto gullá sekundára gálduid luohkkái, dulkomiidda. Jus gáldokritihkalaš guorahallama bokte lea vejolaš duodaštit referáhta ja muhtin jorgalusa dahjege sámeielat teavstta oktiigullelašvuođa, de dalle sáhtá referáhta nannet gažaldatvuloš teavstta árvvu, muhto dat lea liikká sekundára diehtu. Sámi njálmmálaš árbevieru dutkamis lea mu mielas unnán fuopmášupmi leamaš giddejuvvon álgoteavstta, jorgalusa ja referáhta erohusaide. Ovdamearkka dihtii mán̄ga dutki leat geavahan primára gáldun teavsttaid beaivvi nieidda birra (von Düben (1873) 1977, 330–347) guorahalakeahtá teavsttaid dulkoma vejolašvuođaid: diehtoaddi A. Fjellner jorgalii teavsttaid von Dübena várás, guhte ii máhtán sámeielat; von Düben refererii jorgalusaid sisdoalu ja vejo-

laččat vel lasihii eará dieđuide, ja dan vuodul ráhkadii álgoteavstta hárrái odđa mitalusaid. Lea fuomášahttin veara ahte álgoálbmotdutkan metodologiijaid olis deattuhuvvo ahte álgoálbmotdutki, guhte váldá kritihka haga iežas álbmoga mitalusaid, mat leat olggobeal oainnus odđasit mitaluvvon (*retold stories*), sirre iežas dan bokte kultursiskkáldas konteavsttas eret *outsider*-dutkiid jovkui ja amasmahtá iežas álgoálbmotárbevierus (Smith 1999, 33). Sámedutki galgá mu mielas leat várrugas go geavaha primára gáldun mitalusaid, mat ledje diktejuvvon olggobeal oainnus, amas gillii ja amas máilmeipmárdusa vuodul.

Jearahallamat ja ságastallamat

Jearahallan sáhtá addit olu materiála sámi árbevieru dutkái, muhto nuortasámiid oskkoldaga ektui dakkár materiálat gávdnojit viehka unnán. Buorre jearahallan sáhtá idihit oktavuodaid dálá ja vássán áiggi gaskkas ja buktit dálá sámiid iežaset čilgehusaid máttarváhnemiiddiset ja iežaset áiggi árbevieruin. Jearahallan lea plánejuvvon ja ovddalgihtii jurddašuvvon vuohki čoađggit dieđuid. Dán várás iešguhtege dieđasuorgi lea ovddidan iežas metodaidda, mat dábaččat sisttisdollet rávvagiid jearahallama teknihkalaš ja etihkalaš beliin. Mu suokkardallama ulbmil ii leat dáid metodaidda árvvoštallat, muhto baicce buktit kultursiskkáldas duogášdieđuid, mat sáhttet leat čuohean jearahallama bohtosiidda, materiálii, man dálá dutki sáhtá geavahit gáldun. Buori ja etihkalaččat vuoiggalaš jearahallama eaktun leat álgoálbmotmetodologiijaid mielde ee. kultuvrralaš norpmaid ja dábiid dovdamuš, álgoálbmogii mihtilmas diehtjuohkima ja gulahallama erenoamášvuodaid dovdamuš, dutki máhttu ovttaštahtit iežas kultuvrralaš duogáža ja máhtolašvuoda daiguin dieđuiguin ja máhtuiguin, maid son lea skáhpon eallima áigge oarjemáilmmi oahppoortnega ja mánggakultuvrralaš servodaga olis, dutki viggamuš guovttebealat gulahallamii, man earutkeahkes oassin lea dieđuid máhcaheapmi (*reporting back*) (Smith 1999, 143–161; gč. maiddái Kawagley 1995, 141–157; Yates-Smith [1998], 16–25; Struthers 2001, 131). Ovddeš áiggi dutkit leat bidjan dáidda áššiide unnán fuopmášumi, mii ii sáhte leat čuožakeahhtá jearahallamiid bohtosiidda.

Nils Storå, guhte gažadii nuortalaččaid jearahallanskoviid bokte 1960–63,

miedihii ahte lei fidnen unnán materiála hávdádanvieruid birra daningo su mielas čálalaččat jearahallojuvvon nuortalaččaid gaskkas eai leamaš doarvái ollu oahppan olbmot, geat máhtášedje čállit (Storå 1971, 25; vrd. E. Mankera (1957) vásáhusaiguin jearahallanskoviid bokte čoaggit dieđuid oaffaruššánvieruid birra). Maiddá njálmmálaš jearahallamis jápmima ja hávdádeami birra fáttá rašes luondu hehtti Storå mielas sámiid muitaleames áššis dievaslaččat; giellamáhttu sáhtii leat maid váttisvuohtan, go jearahallan čadahuvvui suomagillii (Storå 1971, 25–26). Liikká Storå (1971, 26) mielas dát gáržžes materiála attii dehálaš lassedieđuid arkeologalaš gávdoštumiid dutkamii: «A description of the burial customs would furthermore be incomplete without the light cast in many cases by the traditions and beliefs that underly them». Sivvan dasa ahte jearahallojuvvon sámít eai leat muitalan Storái nu beare ollu sáhtta leat sámiid garra ja guhkesáigásaš vásáhusat leat dutkama objeaktan, goas dieđut háhkkojuvvojedje ja vižžojuvvojedje eret Sámis riggodahhtit dutkiid ja dutkanmáilmmi ovdalگو sápmelaš diehtoaddiid (lean iežan dutkanbarggus gielddasámiid gaskkas 1990-logus vásihan sámiid vuostemiela jearahallamiidda, gč. Sergejeva [1997], 54–58). Dieđuid čoaggin dutkama bokte sáhtta álgoálbmotoainnus adnojuvnot suoládeapmin daningo vižžojuvvon dieđut (*stolen knowledge*) leat geavahuvvon daidda olbmuide buorrin, geat leat dieđuid viežžan (gč. Smith 1999, 56; Porsanger 2004 a, 107). Sámekonteavsttas jearahallamii ii leat doarvái dušše oktasaš giella, sámegiella, iige leat doarvái ahte jearahalli dovda sámeservodagas dohkkehuvvon vugiid oažžut jearahallojuvvon olbmo luohttámuša. Váttisvuohtan lea dávjá dat ahte dieđuid buorrin- ja boasttogeavaheami vásihan sápmelaččat, nugo mánga earáge álgoálbmoga, leat viggan dieđuideaset suodjalit, čiehkát dahje addit eahpedievaslaš hámis.

Jearahallanmateriála viidodat sáhtta ráddjejuvnot dutki váilevaš máhtolašvuohta geažil sámi vuoiñjalaš kultuvrra hárrái. Antropologiijas dovddus gieddebargometodologa H. R. Bernard muitala čuovvovaš, mu mielas mearkkašahtti, fearána ovttasbarggustis Meksiko Nähñu indiánain, gean namma lei Jesús Salinas Pedraza ja geasa Bernard oahpahii etnográfalaš dutkama vuodđoprinsihpaid ja metodaidd vai son čoakkáši kultursiskkáldas dieđuid Nähñu álbmogis (Bernard & Salinas Pedraza 1989). Viššalis oahppi, Salinas hirpmástuhtii Bernarda go jearai leigo dohkálaš háleštit diehtoaddiiguin dan birra, gos sierralágan biekkat ja

galbmádagat bohtet ja mo dát váikkuhit olbmuide ja eelliide (Bernard & Salinas Pedraza 1989, 29). Bernard dovddasta ahte ii livčče goassege hutkan divvut dakkár gažaldagaid, ja ná ii livčče beassat diehtitge daid álbmotsmiehtamušaid birra (ibid.). Kultursiskkáldas máhtolašvuohta ja diehtu addet dutkái vejolašvuođa beassat iežas kultuvrra čiekŋalassii iežas kultuvrra premissaid, iige oarjemáilmmi teoriijaid ja metodaid, vuodul ja čalmmustahtta dan, mii lea kultuvrii dehálaš ja mihtilmas.

Gažaldat jearahallamiid bokte oččoduvvon dieđuid verifiseremis dahje luohteahhtivuodas lea geassán sámedutkiid fuopmášumi jo 1960-logu rájes, goas Johkagaskka julevsámeaguovllu árbevieruid dutkkadettiin sámedutki Israel Ruong (1964, 43) bijai gáibádussan ahte unnimustá 3 informántta diehtu dáhkida ahte diehtu lea verifiserejuvvon ja duodaštuvvon. Easka logimat jagi manjá, Asbjørn Nesheima ávvodoaluin Qvigstada gudnemedálja geigema oktavuodas, Ruong mieđihii almmolaččat iežas gáhtat go ii lean nuorran duostan čoaggit ja almmustahttit sogalaččaidis dieđuid boazobargguid birra, go balai fidnemis dieđuid, maid ii lean vejolaš verifiseret, ja go dáidda dieđuide eai leamašan duodaštusat čálalaš gálduin.⁵⁶ Juho-Niillas (Nils Jernsletten) oaivvilda ahte njálmmálaš dieđuid bággeheapmi čálalaš hápmái ii daga dieđuid eambo luohteahhtin (vrd. Struthers 2001, 126).

Ságastallan earrána jearahallamis dan dáfus ahte dat ii dárbbas leat plánejuvvon. Beaivválaš eallima iešguđetlágan oktavuodain sáhtta dutki gullat kultuvrra áššedovdiin dieđuid, maid ii leat dovdan dahje gullan ovdal. Dárkilis guldaleaddji ja čeahpes ságastalli máhttu lea stuorra veahkin dutkái ja seammás bidjá su dillái, goas su eallinvásáhusat šaddet sutnje dutkanmateriálan, mii skáhppojuvvo eallima áigge. Dakkár materiála lea divrras, ja erenoamážit sámedutki sáhtta leat iešge diehtoaddin ja su diehtu leat gáldun.⁵⁷ Nuortasámiid dutkamis lea ollu ságastallamiidda vuodduvvon diehtu sihke báddái vurkejuvvon ja čálalaš referáhta hámis (ii leat gávdnomis oktage publikašuvdna, mas ságastallan livččii transkriberejuvvon nugo omd. ságastallan anáraš buorádusmeanuid birra, gč. E. Itonen 1992, 282–302). Ságastallamii vuodduvvon dieđuid geavaheapmi gáldun gáibida ahte čielggaduvvo konteaksta, giella, vurkejeaddji máhtolašvuohta

⁵⁶ Juho-Niillas (Nils Jernsletten), ságastallan 18.06.2002 Romssas.

⁵⁷ Juho-Niillas (Nils Jernsletten), ságastallan 18.06.2002 Romssas.

sámekultuvrra hárrái, seamma láhkai go sámi teavsttaid evalueremis. Čállaččat refererejuvvon ságastallama geavaheapmi gáldun lea seammá váttis go árbevirolaš teavstta referáhttageavaheapmige.

Sámi giellaávdnasat

Sámi giellaávdnasiid vuollái lean sajuštan sámi boares ja odđa tearpmaid, sániid, sátnehámiid ja dadjanvugiid, terminologijaid, persovdna- ja báikenamaid. Rydving (1992, 37) oaivvilda ahte omd. bassi dahje eará oskumušaid almmuheadji báikenamaid, sámetearpmaid ja terminologijaid suokkardallan sámequovlluid ja -suopmaniid mielde (suopman-geográfalaš suokkardallan) ja boares čálalaš dieđuid guorahallan sáhtášedje addit viehka dievaslaš gova iešguđetge sámequovllu vuoiñjalaš árbevierus.

Giellaávdnasat sáhttet leat dálááigásaččat dahje sáhttet leat vižžojuvvon boares čálalaš gálduin. Historjjálaš áigegaskka geažil tearpmat sáhttet leat molson mearkkašumi, ožžon odđa liigemearkkašumiid dahje leat boarásnuvvan ja/dahje vajálduvvan (šaddan obsolete). Giellaávdnasiid evaluerema vuodđun lean geavahan metodologija, man Rydving (1987 a; 1987 á; 1992) lea ovddidan. Rydving oaivvilda ahte sámegeiella sáhtta geavahuvvot njuolga (*direct*) ja primára gáldun sámi eamioskkoldagas, erenoamážit govvádusaid ja dulkomiid ektui, ja sáhtta eará gáldodieđuid dievasmahttit:

The study of the lexicon of a language, of special semantic fields, changes in the meaning of words and comparisons between the lexicon or parts of it in different dialects can provide valuable complements to other types of sources. (Rydving 1987 a, 185)

Ovdamearkka dihtii sámi ipmiliid namahusat, mat leat gávdnomis boares čálalaš gálduin, sáhttet Rydvinga mielas dutkojuvvot suopman-geográfalaš lahkonaovuogi mielde, man olis lea vejolaš idihit makkár sámequovllus ja man áigodagas iešguđetge namma dahje tearbma boahtá (Rydving 1992, 37). Rydving (1987 á, 185–188) dahká erohusa golmma sierra giellaávdnasluohká gaskii: (1) boares čálalaš gálduin vurkejuvvon sánit, (2) dálá sánit, ja (3) terminologija, man su mielas galgá áddet tearpmaid vuogá-dahkan (*a system of terms*).

Boares sámetearpmat, mat sáhtte leat dokumenterejuvvon ovdal 1800-logu, galget sajuštuvvot dan historjjálaš, kultuvrralaš ja báikkálaš kontekstii, masa čálalaš gáldu gullá, ja vejolaš kristtalaš dulkomis vuolgán negatiiva konnotašuvnnat galget maiddá vuhtii váldojuvvot (Rydving 1987 a, 188). Ođdasut áiggi tearpmat, mat leat gávdnomis dálá gielas, sátnegirjiiin dahje vurkejuvvon sámeteavsttain, eai galgga Rydvinga mielas biddjojuvvot seammá dássáigo boares tearpmat, daningo áiggi mielde mearkkašupmi ja liigemearkkašumit sáhttet leat rievdan (Rydving 1987 a, 198). Ovtta ja seammá tearpma boares ja dálá mearkkašumit sáhttet spiehkastit oalát nubbi nuppis, dahje sátni sáhtta leat jávkan dálá gielas dahjege leat váilevažžan (ii leat oppa leamašange báikkálaš suopmanis). Ovdamearkka dihtii sieiddi vástideaddji sátni lea jáhkkimis obsolehta dálá nuortalašgielas ja adnojuvvo aŋkke Čeavetjávrris suopmelaš loatnasátnin sánis *seita*, mii lea dálá nuortalaččaide oahpis doaba ja čilgejuvvo biron, *bie š s š*, dahje eahpeipmilin (*bie š s š*-sátni boahhtá ruoššagielas, vrd. rš. *bes*, mii lea navdimis boahhtán nuortalašgillii kristtalaš konnotašuvnnaiguin, nugo birovuoras, bahávuoiŋna, demona, geahččaleaddji); goittotge 1900-logu álggus vurkejuvvon giellaávdnasiid mielde nuortalašgiela *Njuđ 'ttjäu 'rr*-suopmanis sátni sieidi *seŋtidtta* geavahuvvui cielussátnin (gč. Sergejeva [1997], 194) Ášši čielggadeapmi gáibida lassedieđuid; sáhtta maiddá ovdidit jearaldaga nuortalašgiela guovtti sierra vuollesuopmana oktiigullevašvuodas ja erohusain (*Suđ 'nn 'jel*, man ovddasteaddjit ássat dál Čeavetjávrris, ja *Njuđ 'ttjäu 'rr*).

Tearpmaid evalueremis leat ee. čuovvovaš áššit dehálaččat: vorkema áigi, jietnadatlaš giella-, suopman- dahje vuollesuopmaniešvuodas, suopmanvariašuvnnat, sániid suorggideapmi ja goallosteapmi, geavahankonteksta, lonema vejolašvuodas, jorgaleapmi ja dulkomat, lingvisttalaš ja álbmotetymologijiat, mat leat veahkkin oaidnit ja áddet dihto tearpma mearkkašumi ja konnotašuvnnaid historjjálaš konteavstta oktavuodas.⁵⁸ Álbmotetymologijia sáhtta spiehkastit dieđalaš etymologijias daningo giellageavaheaddji sáhtta iežas kognitiiva máilmeáddejumi olis dovdat dakkár sániid oktiiguvllevašvuoda, maid lingvista ii livčče giellahistorjjá-

⁵⁸ Lundmark (1982, 9) deattuhii ahte tearpmaid etymologijia suokkardallan sáhtta dievasmahttit dieđuid dihto fenomenas, man birra boares gáldut addet dávjá unnán informašuvnna. Son ii goittotge daga nu čielga erohusa ovttaskas tearpmaid ja terminologijaid (tearpmaid vuogádagaidd) gaskkas, nugo Rydving (1987 á).

laččat čatnan oktii. Lonejuvvon tearpmaid dulkomis ferte muittus atnit dan ahte loatnasátni ii dárbbáš vealttakehtá máksit dan ahte ieš fenomena, man loatnasátni govvida, lei luoikkahuvvon (gč. Rydving 1987 a, 198). Tearpmaid evalueremis maiddáí sámegiela metaforalaš vuogádat galgá vál-dojuvvot vuhtii, erenoamážit go dadjanvuogi dahje sátnevádjasa guorahallá.

Tearpmaid vuogádaga, terminologijja, guorahallan mielddisbukta abstraherema dábálaš dásis, man ovttaskas tearpmat ovddastit, oktasaš dássái man dutki sáhtá ráhkadit muhtin fáttá, fenomena dahje doaimma govvideaddji tearpmaid vuodul. Tearpmaid vuogáidahttin báikkálaš terminologijjai galgá vuodđuduvvat báikkálaččat ja temporálalaččat čielgasit ráddjejuvvon suopmantearpmaide, maid gaskavuodát ja posišuvnnat guhtet guoimmiset ektui oppalašvuoda oassin galget guorahallojuvvot. Omd. Rydving (1987 a, 199) guorahalai golmma darjjesámi noaidetearpma gaskavuoda mearkkašumiid ja konnotašuvnnaid ektui noaideterminologijjan, goittotge giddekeahhtá fuopmášumi darjjesámi siskkáldas vuollesuopmaniid erohusaide; Rydving (1987 a, 199–201) suokkardalai maiddáí davvi- ja julevsámi noaidetearpmaid konseptuála vuogádahkan ja oppalašvuoda oassin. Doahpagat ja tearpmat leat čielgasit njálmmálaš primára materiálat, muhto terminologijja lea muhtin muddui dutki iežas konstrukšuvdna, mii lea árbevirolaš materiála dulkon daid kriteraid vuodul, maid dutki ieš lea válljen tearpmaid ordnema várás. Omd. darjjesámi noaideterminologijja ordnema kriteran Rydving anii sániid mearkkašumi (noaidi dego *sorcerer*), goavdá geavaheami ja noaidetearpma oktavuoda muhtin ipmila namahussii (Rydving 1987 a, 199), vaikke tearpmaid buohtastahttimii livččii sáhtán váldit dakkár kriteraid go omd. buoridanmáhttu, oaffaruššan, oktavuoha ealáhusaide dahje fámoláshvuoda árvoštallan. Goittotge Rydving válljii iežas suokkardallama várás dakkár kriteraid, maid ektui su geavahas leamašan giellaávnasmateriála sáhtášii addit vástádušaid.

Báikenamat leat seailuhan sámi doloža sierra láchkai, nuppe dáfus ieš namahusas, man oassin sáhtá leat oskkoldatdutkan dáfus miellagiddevaš sátni, ja nuppe dáfus báikkálaš muitalusain, mat sáhttet leat dihto báikái dahje báikenammii čadnon. Báikenamat leat guovllu ja álbmoga historjjá čálekeahtes gáldu (Nesheim 1968, 132; Magga 1991), ja leat eahpitkeahhtá dehálaš diehtogáldun sámi eamioskkoldagasge (Rydving 1990). Nuortalaš

árbevieruid ja báikenamaid dovddus dutki Karl Nickul (1934) deattuhii ahte nuortalaččaid ealáhusat, dološ dáhpáhusat sin ássanguovlluin ja máttarváhnemiiddiset jurdagat luonddu suollemasvuodas ja vuoinjain leat guoddán mearkkaid báikenamaide. Nickul oaivvildii ahte kristtalašvuohta dan hámis go ruoššat ledje dan buktán nuortalaččaid gaskii, ii leat nácken dáid ollisvuoda čilgejeaddji áddejumiid duššadit (Nickul 1934, 27–28).

Báikenamat sáhttet mitalit bassebáikkiid, oaffarsajiid, hávdesajiid, dološ meanuid, kultuvrralaš guoskkahusaid birra ja das, mo «duovdagat leat adnojuvvon doložis ja gos sámit leat eloštan» (Magga 1991, 6). Báikenamat sáhttet seailuhit otná beivái dološ ipmiliid namahusaid ja addit dieđuid dáid ipmiliid bálvleami guovlluin, omd. Tiirmes-bajánipmilis muittuha várri *Tiirmesoajjv* ‘dearpmisoaivi’ *Koarrdögk*-siidda guovlluin, dahje *Kavraj*-nammasaš ipmilii oamastuvvon geađgebázzi *Pyõnne*-joga, *Kintuš*-siidda lahkosiin, gos vel 1920-logus ledje oaidnimis basuheapmái čujuheadđji dinggat (Čarnoluskij 1972, 99–103; gč. maid Sergejeva [1997], 192–193). Báikenamat čilgejit dárkileamos lági mielde gos báiki lea ja makkár oskkoldatgeavadagat ledje báikkái čadnon, omd. namahus *Kuamdespaahhk* ‘goavddisvárri’, mii lea *Lujaav’r-u’rt*-duoddariid oarjeosiin, gielddasámi guovddáš ássan-guovllus, basuhuvvon *Seejjtjaavv’r*-guovllu lahkosiin, ja báikkálaš mitalusat vári birra addet divrras materiála eamioskkoldaga dutkamii; árbevieru temporála gullevašvuoda árvoštallamii lea mávssolaš ahte sátni *kuõmdes* ‘goavddis’ lea dálá gielddasámegielas obsoletehta sátni. Lea čielggas ahte stuorra oassi dálá báikenamain ii sáhte šat dulkojuvvot dálá giela mielde (Magga 1991, 7) ja ná gáibida viiddis lingvisttalaš ja giellahistorjjálaš guora-hallama. Báikenamma sáhtta sisttisdoallat olbmo nama, man bokte báikkálaš historjjá ášše-dovdi sáhtášii gávdnat lassieduid guovllu historjjás olbmui čadnon mitalusaid dahje persovnnalaš luđiid bokte. Lea dovddus ahte nuortasámi árbevirolaš vuohkin servodaga historjá-dieđuid seailluheamis ja ovddosfievrrideamis leamašan levden (gč. omd. E. Itkonen 1963, 538; Senkevič-Gudkova 1959 á; 1972; 1973; Korhonen 1983; gč. maid Sergejeva [1997], 91, jn.)

Maiddá giellaoktavuodat ja guoskkahusat eará álbmogiiguin leat sáhttán báidnit muhtin báikenamaid muhtin guovlluin, omd. *Söörnets-aittsuelo* (čállinhápmi Nickul (1934, 68) mielde) ‘*černec*-muñkka áiddi suolu’ *Suõ’nn’jel*-guovllus boahťa ortodoksa sierraorut-muñkkaid ruošša-

giel namahusas *černec*. Dakkár báikenamaid dulkon gáibida viiddis giellamáhtu ja historjjálaš duogáža dovdamuša; loatnasánit báikenamaid oassin sáhttet geavahuvvot veahkkin báikenama gorálaš agi meroštallat. Jus dutkama čuožáhaga ektui lea dárbu báikenammavieruid sajuštit vássán áiggis konkrehtaleabbo áigodahkii, de gáldu (mátkemuitalusaid, virggálaš atnui ráhkaduvvon čilgehusaid, dutkamušaid, báikenammalisttuid, kárftaid jna.) ráhkadeami áigi ja duogášdieđut sáhttet leat veahkkin; jus gáldun lea njálmmálaš mitalus, de dán hárrái doibmet seammá gáldokritihkalaš njuolggadusat go njálmmálaš gáldodieđuid hárrái oppalohkáige.

Eahpeverbála gáldut

Eahpeverbála gálduid luohkkái sáhtta sajuštit ee. báktedáidaga (ovdahistorjjálaš báktemálemiid ja -čuollamiid), bassebáikkiid, oaffarsajiid, dološ ássansajiid, hávdesajiid, geađgelabyrinttaid, arkeologalaš roggamiin gávdnon ráhkkanusaid dahje diŋggaid, maid dološ olbmot ledje huksen dahje ráhkadan, ja main sáhtta leat mearkkašupmi oskkoldaga dahje rituálaid dáfus. Eahpeverbála gálduid searvái sáhtta sajuštit maiddái rituála biergasiid (omd. goavddis, noaideboagán, noaideveažir jna.), sárgumiid ja govvosiid, main sámekultuvrras lea leamaš symbolalaš mearkkašupmi. Muhtin etnográfát leat árvalan omd. ahte nuortasámi muorranamain lea mahká oktavuoha totemistalaš oskumušaide ja muhtin oarjesámi goavdáid bajošgovaide (omd. Harusin 1890, 251; Komšilov 1927). Maiddái sámi duodjeornamentihkka lea maŋemuš áigge geavahuvvon sámi oskkoldatdutkan oktavuođas (omd. máttasámi hearvagovaid ja oskumušaid oktavuohta, gč. Dunfjeld [2001]; gielddasámi bearralhearvagovaid dulkon astrálamytologiija oktavuođas, gč. Sergejeva 2000 á, 238–239).

Eahpeverbála gáldut leat sámi eamioskkoldaga dutkái váttis bunca-
raggát. Dat spiehkastit njálmmálaš primára gáldodieđuin dan dáfus go dutki ferte eahpeverbála gáldodieđuid dulkot sierra suokkardallanvugiid bokte. Báktedáidaga, dološ ássan- ja hávdesajiid, geađgelabyrinttaid dahje arkeologalaš gávdnoštumiid birra lea veadjemeahttun gávdnat kultuvrra ovddasteaddji primára čilgehusaid. Báikkálaš árbevierus soitet goittotge leat mitalusat muhtin baktegovaid, bassebáikkiid dahje oaffarsajiid birra. Báktedáidaga, oaffar-, ássan- ja hávdesajiid jna. dulkomis galgáge mu

mielas geavahit lassediehtun njálm málaš gálduid, mat čálm mustahttet sámi báikkálaš historjjá ja sáhttet láhčit lunddolaš báikkálaš konteavstta materiála dulkomii (gč. omd. Čarnoluskij (1965, 102–129), guhte heivehii darjjesámi myhtaid permalaš (ob-ugralaš) arkeologalaš gávdnoštumiid dulkomii). Maiddái dieđut sámi hearvagovaid symbola mearkkašumis leat oažžumis dálá áiggi duojárin, muhto fertte váldit vuhtii ahte dálá čilgehusat soitet spiehkastit dološ mearkkašumis. Ođđa dieđuid dehálašvuoda ii goittotge galgga badjelgeahččat, daningo ođđa áiggi dieđut gullet kultuvrra joatkašuvvi ovdáneapmái ja addet dutká, gii govaid dulko, kultuvrralaš áigeperspektiivva.

Njálm málaš árbevierru lassemateriálan lea erenoamáš dehálaš dakkár objeavttaid dutkamis, maid báikkálaš olbmot ain dálge atnet bassin, muhto sámedutki fertte bures suokkardallat dutkama etihkalaš beali, namalassii dutkanprošeavtta dárbbu ja vuoiggalašvuoda báikkálaš servodaga oainnus (vrd. Pentikäinen (1995, 63), guhte oaivvilda ahte arkeologalaš dutkamuš galgá čadahuvvot erenoamážit dain báikkiin, maid birra leat gávdnomis ollu báikenamat ja rikkis mitalusárbevierru). Dutkama etihkalaš bealli lea erenoamážit dehálaš go lea sáhka hávdeeatnamiid dutkamis.

Mánja dutki leat geavahan báikedáidaga ja goavdátgovaid sámi eami-oskkoldaga dutkama diehtogáldun (gč. omd. Friis 1871 á; Manker 1938; 1952; 1957; 1961; Zacharisson & Iregren 1974; *Saami Religion* 1987; Siikala 1980; *Saami Pre-Christian Religion* 1985; Hoppál & von Sadovskij 1989; *The Saami Shaman Drum* 1991; Pentikäinen 1995). Dehálažžan lea adnojuvvon báktedáidaga, sámi goavdáid bajošgovaid ja noaidehávddiid veardádalli dutkamuš (Pentikäinen 1995, 59–63; bakte- ja goavdátgovaid veardádallan, gč. E. Manker (1938); Lid 1956; Autio 2000; Pentikäinen & Miettinen 2003, 59–66). Pentikäinen (1995, 63) oaivvilda ahte ássan- ja hávdesajit ja muhtin arkeologalaš gávdnoštumit sáhttet adnojuvvot duodaštussan dološ oskkoldagas, muhto eaktun lea vuđolaš mánngadiedalaš guorahallan.

Eahpeverbála gálduid suokkardallama guovddáš gažaldat lea objeavttaid čearddalaš (ovdasámi, sámi dahje ii-sámi) gullelašvuolta, mii lea erenoamážit áige guovdilis ášši báktemálemiid ja -čuollamiid, geađgelabyrinthaid ja mánngaduhátjagi boares ássan- ja hávdesajiid oktavuodas, daningo dát objeavttat ovddastit dábálaččat nu dološ árbevieru, man etnihkalaš gulle-

vašvuoda lea váttis dahje veadjemeahtun duodaštit (gč. omd. Gurina 1997, 108, 128–131; Pentikäinen 1995, 62). Báktemálemat ja -čuollamat ja arkeologalaš gávndnoštumit Nuorta-Sámis leat eahpitkeahhtá nuortasámiid kultuvrra ja historjjá dutkama dehálaš gáldut. Dáid objeavttaid temporála gullevašvuoha sáhtá gávnnavvot arkeologalaš, historjjálaš dahje etnográfalaš dutkama vuodul, spatiála gullevašvuoha fas meroštallojuvvo diehttelas báikki dahje guovllu mielde, gos objeavttat leat gávdnon.

Eahpeverbála gálduid sajušteapmi rivttes sámi historjjálaš kontekstii eaktuda konkrehta báikkiid/siiddaid historjjá dovdamuša, ee. dan ektui ahte gudemuš siidda eatnamiin dutkojuvvon objekta lea, leago gažaldagas geasse-/dálveorohagat dahjege gidđa-/čakčajohtolatguovllut, vejolaš okta-vuodát eará álbmogiiguin, guovllu ealáhusat, báikkálaš mitalusat, luond-dubirrasa rievdan jahkodagaid mielde (vrd. nenetsa dutki Elena Puškareva (2004), guhte deattuha ahte buori kultursiskkáldas dutkama eaktun lea dutki čiekŋalis diehtu ee. dutkojuvvon álgoálbmotjoavkku luond-dubirrasa, dálkkiid ja duovdagiid hárrái). Lea goittotge fuomášahttin veara ahte báktedáidaga dahje arkeologalaš gávndnoštumiid ii leat vejolaš sajuštit konkrehta nuortasámi jovkui, daningo áhkkil-, darje-, gieldda- dahje nuortalašsámiid ássanguovlluin eai leat historjádutkamis dieđut, mat livčče seamma boarrásat go omd. báktedáidda.⁵⁹ Mánngadieđalaš dutkama bokte, mii válddášii vuhtii arkeologalaš, folkloristtalaš, oskkoldatdieđalaš, gielladieđalaš, genehtalaš jna. dutkama bohtosiid, sáhtášii buktit odđa dieđuid Sámeeatnama sierra osiid historjjá áigebajiin (gč. Shumkin 1990 á, 3–4; nuortasámiid arkeologalaš dutkama birra gč. omd. Hallström 1911; Shmidt 1928; Shumkin 1986; 1988; 1990 a; 1990 á; Carpelan 1982; 1994; 1990 a; 1990 á; Lukjančenko 1971; 1979; 1980; Gurina 1956; 1961; 1997).⁶⁰

⁵⁹ Mánnga álgoálbmotdutki leat deattuhan ahte báktedáidda ovdanbukta koderejuvvon hámis álgoálbmoga máilmi višuvnna, ja ahte ferte ovddidit heivvolaš metodaid, maid vehkiin livččii vejolaš sajuštit báktedáidaga rivttes áigekontekstii (Austráalia báktedáidaga dutkama birra gč. omd. Watchman & Jones 1998).

⁶⁰ Dán dutkamušas in guorahala nuortasámi eamioskkoldaga eahpeverbála gáldodieđuid; čuovvovaš publika-šuvnnain leat dieđut Nuorta-Sámi báktemálemiin ja -čuollamiin (Hallström 1960, 337–359; Gurina 1980; 1982; Shumkin 1987; 1989; 1990 á; 1990 b; 2000; 2001; *Myandash* 2000; Lihachev 2000; 2001; Kučinskij & Vorobjev [2002]); hávde- ja oaffarsajiin, siiddiin (Fris 1871 a, 310; Kelsiev 1878 a; 1878 á; 1882; Vise 1912; Hallström 1921; 1922; Shmidt 1928; Gurina 1956; Storå 1971 (ee. *Tudd'suel-hávdeana, Paaččjokk-siida*, s. 134–142); Lukjančenko 1985; Volkov [1946] 1996 a; [1946] 1996 á; Shumkin 2000); geađgelabyrinthain (Gurina 1953; 1997; Shumkin 2000); rituálabiergasiin (Genetz 1877–78; Šatkov 1911); muorranamain (Harusin 1890, 250; Komšilov 1927; Kelsiev 1880; Volkov [1946] 1996 á, 67–68).

Álgoálbmogiid gaskkas lea maŋemuš guoktelogi jagi badjánan lihkadus máhcahit ruovttoluotta musealiserejuvvon historjjáset bihtáid, ee. bassin adnojuvvon geađe- dahje muorragovvosiid dahje siiddiid, báktedáidaga, oaiveskálžžuid, dákerikkiid jna. (Everett 1994; Smith 1999). Tasmánialaš aborigiinna aktivista ja girječálli Jim Everitt (1994, 7) mielde ollu aborigiinna báktemálemat ja -čuollamat, mat leat dolvojuvvon sierra dávvirvuorkkáide, gullet aborigiinnaid historjái ja dálázii, ja fertejit dan dihtii máhcahuvvot ruovttoluotta Tasmánia aborigiinnaide. Maiddái Sámisge leat álggahuvvon ságastallamat sámi vuoinjalaš opmodaga máhcaheamis Sápmaí.

Sekundára gálduid evaluerema gáibádusat

Beroškeahhtá das ahte ollu dieđut sámi mytologiijas leat seilon min rádjái, de livččii goitotge boastut jáhkkit ahte dát dieđut govvidit sámi oskkoldaga dievaslaččat. Dušše fal dan, mii lei eanemustá čalbmáičuohcci, mátkkošteaddjit čálle iežaset mátkegovvádusaide, eaige sii atnán dárbbaslažžan vuodjut sámiid oskumušaid vuđolaš dutkamii. Dát lea sivva dasa ahte valjis dieđuin oaidná duojážassii váilivuodaid, maid dál ii oro leamen mange láchkai vejolaš divvut. (Harusin 1890, 140)

Sekundára gáldun sámi eamioskkoldaga dutkamii sáhttet leat buot govvádusat, sámiid dili, historjjá ja oskkoldaga čilgehusat ja dulkomat, ja maiddái oskkoldaga ja vuoinjalaš kultuvrra dutkamušat. Dáid čálalaččat dokumenterejuvvon diehtogálduid duohken leat maŋemuš moadde čuohtejagi leamaš eanaš sáme kultuvrra olggobeal olbmot, mátkkošteaddjit, kristtalaš vuolggahusbargit, maiddái guovllus fitnan lingvisttat, etnográfát, luonddudutkit, kártográfát, girječállit jna. Nuortasámiid oktavuodas dáid materiálaid stuorámus oassin leat persovnnalaš vásáhusaid govvádusat; áibbas unnán leat dutkamušat, maid čuožáhahkan livččii nuortasámi oskkoldat. Nuorta-Sápmaí guoski čálalaš gálduid luondu lea dávjá deskriptiiva; olggobeal olbmot lávejedje čállit muitui dakkár áššiid birra, mat ledje sidjiide eanemustá čalbmáičuohccit. Dutkamušat iešguđetge dieda-

suorggis, mat gusket nuortasámiid vuoinjalaš dillái, leat maiddáí árvvolaš diehtogáldut, muhto dát ovdanbuktet vuoddomateriálaid diedateorehtalaš dulkoma, man vuodđun lea eará, ii-sámi epistemologija.

Čálalaš sekundára gáldun sáhttet geavahuvvot maiddáí Ruošša stáhta dahje Guoládaga guovlluhálddahusa várás čállon čilgehusat dahje reivvet vearroássiin, ekonomijjas, eatnamiid oamasteamis dahje geavaheamis, militára dárbbuin jna. Dáin čállosiin lea vejolaš ohecat báikkálaš sámiid vieruid, dábiid ja oskumušaid govvádusaid, mat leat dábálaččat oanehaččat ja fragmentárat (Bäckman (1975, 50) čujuhii boares skandináva čálalaš gáldodieđuid fragmentára lundui; gč. maiddáí Mebius 1968, 9).

Dehálaš ja lea bidjat iešguđetge čálalaš gáldu rivttes historjjálaš, kultuvrralaš ja diedateorehtalaš kontekstii. Čállosa árvvu ja luohtehahttivuođa evalueremis galgá oazžut čielgasa das, mii lea čállosa ulbmil ja čáli duogáš ee. daningo «govvideaddji lea govvádusa guovddášoassi» (*the describer is as integral part of the description*), nugo oskkoldatdutki Jan Platvoet (1982, 12) lea čuoččuhan. Sámeoskkoldaga dutkama olis seammá jurdda lei vuodđun miššunearaid čállosiid guorahallamis (omd. Bäckman 1975, 50–51; Rydving (1993) 1995, 31–40; 2000); mañit áiggi čálalaš gálduid kritihkalaš evaluerema seammá vuodđoeavttuin sáhtta oaidnit omd. S. Paulaharju materiála hárrái (gč. Pentikäinen 1995, 58–59) dahje L. L. Læstadiusa dieđuid hárrái (gč. Pentikäinen 1997, 238–263).

Sekundára gáldodieđuid guorahaladettiin sáhtta divvut čuoovvovaš gažaldagaid: gii ja goas lei čállán, makkár oahppoduogáš sus lei, man viiddis ja relevánta dieđuid lea ovdanbuktán, man gillii dieđut ledje čoggon ja makkár ulbmila ektui, makkár ovdagáttut sáhtte čállis leat (iežas áiggi, kultuvrra, oahpu, barggu, oskkoldaga dáfus), gean várás lei čállán (populára dahje dieđuid populáriserejeaddji čálus, čáppagirjjálašvuohta, virggálaš čálus, dutkamuš, eará). Erenoamážit dutkamušaid evalueremii laktásit lassii gažaldagat, ee. dat maid L. T. Smith (1999, 173) ovddidii maori dieđuid validitehta (*the validity of Maori knowledge*) geahčadettiin: «Who defined the research problem? For whom is this study worthy and relevant? Who says so? [...] To whom is the researcher accountable?» Smith oaivvilda ahte dutkan lea leamaš koloniserema proseassa gaskaoapmin, daningo dutkan definerii legitiima, dohkkehahtti dieđu. Smith deattuha ahte olggo-beal dutkiin lea dán rádjái leamaš váldi ja fápmu mearridit, makkár diehtu

dihto álgoálbmogis lea legitiima ja relevánta, ja dát válljen sáhttá spiehkastit viehka ollu álgoálbmoga iežas oainnus relevánta ja luohtehahtti dieđuid hárrái (ibid.).

Dulkon dahje interpretašuvdna lea álo govvádusa dahje dutkamuša dehálaš oassi. Dieđalaš dulkon vuodđuduvvo dihto teorehtalaš jurddašeamái ja epistemologijai; eará kultuvrra ovdasteaddji láve buktit iežas kultuvrralaš dulkoma, man ontologalaš ja aksiologalaš vuodus vuolgán subjektii vitehta dássi galgá guorahallojuvvot; kristtalaš dulkon lea mielde go sámi vuoiñjalaš kultuvrra suokkardallan lea kristtalaš oidnui vuodđuduvvon. Vieris epistemologijja lea dulkoma duohken ja sáhttá čalmmustahttot gáldokritihka vehkiin. Dulkon lea interpretašuvnna das, maid čállit lea ieš oaidnán, vásihan dahje gullan sámiin alddiineaset (omd. sámi muitalusa, máidnasa, luodi, oskumuša čilgehusa jna.) dahje gullan earáin sámiid birra. Dulkon sáhtii leat relevánta, muhto sáhtii maiddá leat boasttoipmárdussan (álgoálbmotmetodologijaid čoavddasáni *misunderstanding* ja *misinterpretation*); čuovvumuššan sáhtii leat dieđuid sirren lundolaš konteavsttas eret (*fragmentation*). Bäckmana (1975, 51) mielde lea buorre sivva jáhkkit ahte Ruota ja Norgga čálalaš gálduin čállit jorgaledje (*översatte*) iežaset vásáhusaid iežaset referánsarámma ja árvokategoriijaid mielde; fenomena govvádus sáhtii spiehkastit oalle ollu sámiid iežaset smiehtamušain.

Jus gažaldagas lea dutkamuš, de lea dárbu vuhtii váldit dalá diedateorehtalaš konteavstta, dieđasuorggi ovdáneami ja váldoteoriijaid, mat sáhtte leat báidnán dutki oainnu. In leat dákkár guorahallama bokte viggamin ovdeš áiggi dutkamušaid fuotnut inge duššin dahkat. Ovdeš áiggi dutkit čuvvo iežaset áiggi ja dieđasurggiid gáibádusaid ja ledje *children of their time*, nugo Olof Pettersson (1987, 70) dajai 1600–1700-loguid miššunearaid čállosiid oktavuodas. Mu áigumuššan lea baicce veahkehit otnábeavvi lohkki buorebut áddet ovdeš dutkamušaid metodalaš lahkoineami, mii dávjá sáhttá otná čalmmiiguin orrut váilevaš.

Dieđalaš dulkoma vuodđun leat dihto dieđasuorgái mihtilmas jurddašeammi, teoriijat ja metodat. Oarjemáilmmis dieđalaš dulkon lea ovdánan oarjemáilbmái mihtilmas filosofijja, diehtaga ja máilmeoainnu mielde. Jo 1960-logu rájes oskkoldatdutkit álge ságastallat teoriija birra kultuvrralaš doaibman (*theories as cultural activities*), ja das ahte teoriijat sáhttet

vuodđduvot ideologijai, filosofijai ja viidáseappot máilmeoidnui (gč. Platvoet 1982, 9).⁶¹ Álgoálbmogiid dutkan lea ovdánan dasa lassin koloniserema ulbmiliid ja eavttuid mielde (Smith 1999; Stover 2002). Dát visot sáhtta leat báidnán diedalaš dulkoma. Objektiiivvalášvuohta, analysa ja ákkastallan diehtagis dohkkehuvvon ákkastallanvugiid mielde leat deattuhuvvon diehtaga eaktun, ja omd. oskkoldagaid čilgejeddji analysa (*explanatory analyses of religions*) ulbmilin lea «oskkoldagaid ‘sisdoalu’ dárkilis ja objektiiiva ovdanbuktin» (gč. omd. Platvoet 1999, 253). Objektiiivvalášvuohta lea goittotge oalle relatiiva (gč. Rigney 1999; Crazy Bull 1997 a, 18). Nugo lean jo ovdal máinnašan, de álgoálbmot- ja feministadutkit leat kritiseren erenoamážit oarjemáilmmi diedafilosofalaš vuodus vuolgán ovdagáttuid ja jurddašanmáliid. Álgoálbmotdutkit leat álgán deattuhit erohusaid dohkkehuvvon diehtogálduid ja ng. alternatiiva diehtogálduid (*sources of knowledge*) gaskkas, ja maiddá álgoálbmogiid erenoamáš filosofija (gč. omd. *Redefining Nature* 1996; Smith 1999; Kuokkanen 2000; Saler (1993) 2000).

Dieda- ja servodatmáilmmiit nuppástuvvet áiggi mielde, teorijat ja daid mielde dahkkon dulkomat sáhttet boarásmuvvat ja juoba šaddat eahperelevántan. Juohke dutkamuš ferte guorahallojuvvot diehtaga ja teorehtalaš jurddašeami historijá konteavsttas. Epistemologalaš váttisvuodát sáhttet badjánit oarjemáilmmi ja álbmoga iežas doahpágiid geavaheami oktavuođas, daningo omd. etnográfalaš dutkamušat leat viggan jorgalit eará kultuvrraid erenoamášvuodaid oarjemáilbmái áddehahti hápmái. Omd. oskkoldat-doahpaga meroštallama suokkardaladettiin J. Platvoet (1999, 256) fuomášahtta ahte oskkoldatdiedalaš meroštallama ulbmilin lea «jorgalit eará oskkoldaga(-gaid) erenoamášvuodaid nu lahka [go vejolaš] tearpmaide, mat leat áddehahti oarjemáilmmi [dahje dasa báinnašuvvon] dutkiide, ohppiide ja almmolaš lohkkiide čilgedettiin, makkár oktasas dovdomearkkat leat dan oskkoldagas(-gain) ja oarjeoskkoldagain⁶², ja makkár dehálaš erohusat leat daid gaskkas». Jorgaleapmi gullá maiddá álbmoga iežas doahpágiid heiveheapmái:

By reformulating the Western concept of religion in terms derived from other religions which are very, or even radically, different

⁶¹ Oarjemáilmmi teorehtalaš smiehttamušaid historijálaš ja politihkka-filosofalaš suokkardallan álgoálbmotperspektiivvas, gč. Smith 1999, 19–57.

⁶² Platvoet geavaha tearpma *Western religions*.

from traditional Western religion, the epistemological problem of translation is addressed. The process exposes both the Western origin of the concept of religion and its limited capacities for the adequate expression of the different traits proper to non-Western religions. (Platvoet 1999, 256)

Dát proseassa mielddisbukta oskkoldat-doahpaga progressiiva, muhto liikká oasálaš amasmuvvama oarjekonteavsttas (*de-Westernization*), man geažil oskkoldat-konsepta sáhtta áiggi mielde šaddat eambo neutrála, eambo geavatlaš, unnit «Western» dutkaneavvu (Platvoet 1999, 256), ja dát orru leamen odđa oskkoldatdutkanama hástalus. Ovddeš oskkoldatdutkanama bohtosiid guorahaladettiin ferte atnit muittus dieđafilosofija ja álbmotfilosofija, «Western» ja álbmoga iežas doahpagiid erohusaid.

Lagaš oktavuodas dán metodalaš čulbmii lea kultuvrralaš dulkon ja jorgaleapmi, mainna oaivvildan nuppi kultuvrra fenomenaid dulkoma nuppi kultuvrra áddema ja doahpagiid bokte. Kultuvrralaš dulkon lea geahččaleapmi čatnat guokte kultuvrra oktií go «dulka» ohcala nuppi kultuvrra fenomenii vástideaddji fenomena nuppi kultuvrras. Čeahpes dutki sáhtta iežas dulkomis idihit erenoamáš oktiigullelašvuodaid, muhto dat gáibida goappáge kultuvrra vuđolaš dovdamuša. Feminista dutki Kadiatu Kanneh, guhte lea čállán ee. pan-afrihkálaš identitehtas, deattuha ahte etnográfalaš čállošiid olgguldas ulbmilin lea vieris kultuvrra ovdanbuktit nu riehta go sáhtta, muhto liikká kulturihtagat biddjojuvvojit objektiivvalašvuoda čavga rámmaid sisa:

Gaining knowledge of other cultures is not a simple, uncomplicated matter of neutral translation from one social order to the direct relativity of another. Cultural translation, which is central to the creation of ethnographic texts, paradoxically insists on the possibility of cultural relativism, and operates, at the same time, within a problematic which insists on radical non-relativity. (Kanneh 1997, 272)

Kanneh (1997, 273) dasto joatká ahte dutkama fápmorelašvunnat bidjet govviduvvon vieris kultuvrra dan dillái ahte kultuvrralaš dulkon dahje jorgaleapmi speadjalastá kultuvrralaš dominerema: «cultural translation [...] depends on the existing dominating stance of one politically and economically powerful culture over another.» Kultuvrralaš dulkon lea álo mielde etnográfalaš ja antropologalaš dutkamis. Antropologija lea ovddidan sierra

metodaid dán váttisvuoda čoavdit, omd. 1960-logu rájes ovddiduvvon ng. *emic*-lahkonanvuohki man vehkiin antropologat leat viggan kultuvrralaš *insider*-dieđu idihit (gč. omd. Pike (1954) 1967; Headland & Pike & Harris 1990, 16–24; Wolcott 1999, 131–168; McCutcheon 1999). Muhto mánggain, erenoamážit 1900-logu etnográfalaš dutkamušain, lea dávjá váttis diehtit gokko álgojietna (ng. *insidera* jietna) nohká ja gokko dulkka jietna (dutki) joatká. Etnográfá Harry Wolcott govvida dán váttisvuoda hui govalaččat:

Using ethnographic techniques, with a heavy reliance in key informant interviewing, ethnographers have been collecting life stories, or helping informants frame their own stories, throughout most of the 20th century. Sometimes the anthropologist disappears altogether from the final account, or seems surreptitiously to slip away after a brief introduction, somehow managing nonetheless to retain authorship as editor or collaborator. (Wolcott 1999, 160)

Etnográfalaš dutkamušaid kritihkalaš suokkardallama ulbmil leage earuhit álgojiena ja álgodieđuid kultuvrralaš, dieđalaš dahje eará dulkomiin.

Kristtalaš dulkoma oaidná kristtalaš jorgalusbargiid čálalaš buvttadasas. Kristtalaš dulkoma čalmmustahttin lea gálduid evaluerema dehálaš oassi. Dakkár evalueremis ii galgga leat negatiiva dubmejeaddji šuokŋa, daningo kristtalaš dulkon lei gitta dalá áiggi dieđafilosofijas, erenoamážit Skandinávia bealde, gos miššunbargit ledje allaoahppan olbmot. Teologalaš ja eará skuvlema, kristtalaš máilmmeoainnu ja ovdagáttuid geažil miššunbargiid oaidnu sáhtii leat ráddjejuvvon; maddái sin barggu mihttomearrin lei «ipmilmeahttun» sámi vieruid duššadit (gč. Bäckman 1975, 50; Rydving (1993) 1995, 31–32; 2000). Olof Pettersson čállá ná:

Those who compiled these records [JP: from the 17th and 18th centuries] were «children of their time» and bound by the conceptual models of the day and by the frames of reference of their religion—Christianity. These chroniclers—priests and missionaries—were limited in their knowledge of religions other than Christianity to a certain familiarity with classical antiquity and the old Norse sagas of the gods—of which all except of course Christianity were the «work of the devil»—a knowledge they had possibly acquired during their training. (Pettersson 1987, 70)

Miššunbargiid govvádusaid evalueremis galgá vuhtii váldit maiddái luoikkaheami vejolašvuoda, mii lea dávjá leamaš deattuhuvvon skandináva gálduid oktavuodas (gč. omd. Mebius 1968, 31–34; Bäckman 1975, 50; Rydving (1993) 1995, 32–34).⁶³ Dánmárku-Norgga sámemiššuvnna oktavuodas S. Mathisen (1990, 66) čuoččuha ahte miššunearaid čállosat leat dávjá eahpidahtti seammalárganat, man geažil daid gálduid galgá su mielas geahčadit dieđuid ovddosfievrredeami dihtolágan árbevierrun miššunearaid gaskkas ovdalgo relevánta primára gáldun sámi eamioskkoldagas. Álgoálgošaš gáldu ohcan leat hui dehálaš gáldokritihkalaš gáibáduš.

Erohussan allaoahppan skandináva miššunearain, Nuorta-Sámis doaimman Ortodoksa Girku bálvváid oahppu lei dávjá vuolledásis, mii lea okta sivva dasa ahte ortodoksalaš jorgalusbargit eai leat čállán sámi eamioskkoldagas olus maidege. Maiddái Oarje- ja Nuortagirkuidd miššunstrategiijat ja bargometodat ledje mángga dáfus earálárganat, mii lea mielddisbuktán čálalaš dokumeanttaid váilli nuorttabeal Sámis. Kristtalaš jorgalusbargu lea mannan giehtalaga koloniseremiin Nuorta-Sámis nugo eará álgoálbmogiid ássanguovlluinge. Dát lea čuoččan álbmotkultuvrii ja olbmomillii. Stuurra oassi koloniserejuvvon ja kristtalaš oskui jorgaluvvon álbmogiid kultuvrras váldojuvvui eret veagal dahje lei dađistaga bákko-huvvon eret, ja koloniserejuvvon álbmogat oahpahuvvojedje eanetlogu álbmogiid kultuvrra ja máilmeoainnu eavttuid mielde. Mánnga álbmoga dohkkehedje áiggi mielde vieris kultuvrraid váikkohusaid, heivehedje daid iežaset eallimii ja atnigohte daid iežaset árbevierrun (omd. girkostallan lea šaddan nuortalaččaide mávssolaš, identitehta nannejeaddji doaimman, gč. Sergejeva 2000b, 26) ja gárte leat mielde iežaset árbevieruid duššadanproseassas. Dán sáhttá roahkkadit gohčodit olbmomiela koloniseremin, man čuočču dávjá suddadeapmi váldoálbmogii ja álbmotkultuvrraid ja -gielaid jápmin (Smith 1999, 64). Sámi vuoiŋŋalaš kultuvrra govvideaddji gálduid evalueremis galgáge vuhtii váldit olbmomillii čiekŋjalit bákko-huvvon jurdaga sámi vuoiŋŋalaš árbbis doloža bázahussan ja čádjádušsan.

Sekundára gáldodieduid temporála gullevašvuotta sáhttá gávnna-huv-

⁶³ Ovdeš áiggi dutkanparadigma, man sáhttá gohčodit árvoneutrála namain «lappologalaš dutkanparadigma» (lappologiija birra gč. omd. Hirvonen 1999, 26–27; Mathisen 2000, 104–105; Sergejeva [1997], 73–75), váldodovdomearkan lei oalle guhká dieđuid luoikkaheapmi dutkamušas dahje govvádus nubbái. Sámi eamioskkoldaga dutkama oktavuodas dasa čujuhedje ee. Mebius (1968, 21), Pentikäinen (1973, 135–146; 1995), Pettersson (1985, 163), Mathisen (1990, 66); 1600–1700-loguid čálalaš gálduid gaskavuodaid erenoamáš dárkilis kritihkalaš guorahallan gč. Rydving (1995).

vot čállima áiggi ja čállosis geavahuvvon álgogálduid dutkama vuodul. Báikkálaš konteavstta sáhtta gávnnaht omd. čujuhusaid bokte konkrehta báikkiide, sámejoavkkuide, siiddaide, sámegielaide, olbmo- ja báikenamaide ja eará áššiide, mat leat sámekonteavsttas ja sámecoainnu mielde mávssolaččat spatiála gullevašvuhtii. Áige- ja báikekontekstii sajušteami bokte sáhtta beassat eret oppalaš generaliserendásis.

II GÁLDODIEÐUID GUORAHALLAN

Njöll-njalla, Njuð'ttjäu'rr-siida.

3. Historjjálaš duogáš

Historjjálaš konteksta lea dehálaš gáldodieđuid guorahallamis. Lea unnán čállon nuortasámiid historjjás. Vuollelis leat oanehis duogášdieđut Nuortasámi siiddain ja guovllu juohkimis stáhtaid gaskkas, Ruošša ortodoksa girku moaddečuohtejagi guhkkošaš doaimmas ja 1900-logu rievdadusain nuortasámiid birgenlágis ja vuoiŋnalaš dilis.⁶⁴ Deaivvadeapmi ortodoksalaš oskkoldagain čuožai garrasit sámi eamioskkoldahkii (oskkoldatmolsuma proseassa nuortasámiid gaskkas lea ain dutkkakeahhtá) ja lei stuorámuš dáhpáhus nuortasámiid vuoiŋnalaš eallimis áigodagas, man mun guorahalan dutkamušastan.

Oanehaččat nuortasámi siidavuogádaga dutkamis

Sámi servodatdutkanama guovddáš doaban lea *siida* (sáNrt *sijdd*, sáGld *syjtt*, sáÁhk ja sáDr *sijjt*). Siida lea bearrašiid ja sogaid ovtastupmi, servodat, masa gullet oktasáčat geavahuvvon eatnamat. Siiddaid gaskasaš ráját ledje dárkilit mearriduvvon ja gozihuvvon. Siidaeatnamat sáhtte viiddiduvvot dahje gáržžiduvvot siiddaid dárbbuid mielde gaskasaš soahpamušaid vuodul (gč. omd. Aikio 1992, 104–114; nuortasámi siiddaid historjjá birra gč. omd. Harusin 1890, 72–83, 98–99; Tanner 1929; Nickul 1970; Lukjančenko 1971; Aikio 1992, 104–116; Kučinskij 1998 á; 1999 a; 1999 á; 1800-logu siidavuogádaga birra gč. omd. Kuropjatnik 1992 a; 2000; Polla & Kuropjatnik 2004; Pennanen 2000; Ruotsala 2002). Lean geavahan dutkamušastan nuortasámi siiddaid kárta (kárta 1), man Karl Nickul (1970,

⁶⁴ Dán kápihtala váldogáldun leat ee. čuoovovaš publikašuvnnat: Sergejeva 1999; 2000 b, 2002 á; Porsanger 2004 á; Ušakov 1997; Preobraženskij 1988.

187) ráhkadii 1800-logu gálduid vuodul, ja masa lean bidjan siiddaid namahusaid báikkálaš sámegillii⁶⁵ (vrd. kárttain 2, mas leat davvisámegiel báikenamat).

Sámi servodathistorjjá dutkama gáldun leat válđoáššis leamaš 1800–1900-loguid materiálat ja viehka unnán 1600–1700-loguid historjjálaš dokumeanttat, maid gaskkas leat válđoáššis Ruošša ja Dánmárku-Norgii vearromáksui guoski áššebáhpárat. Materiálaid stuorámus oassi guoská nuortalaččaide (gč. omd. Tanner 1929; 2000, Nickul 1933; 1970; 1973). Viehka unnán lea diehtu eará nuortasámi joavkkuid historjjás (omd. Jefimenko 1878; Harusin 1890).⁶⁶

Sámi servodathistorjjá dutki K. Eidlitz Kuoljok (1987) oaivvilda ahte 1800-logu Ruošša dokumeanttat, mat leat servodatdutkanama gálduid eanetlogus, speadjalastet sámi servodateallima ruoššalaš dulkoma, mii sáhtii leat báinnahallan ruošša servodatortnega čilgenmálliide. Sámiid iežaset čilgehusat álge geavahuvvot gáldun easka 1900-logu álggogeahčen. Eidlitz Kuoljok navdá ahte dalle sámi árbevirolaš servodatstruktuorra sáhtii leat jo earálágan go dološ siidavuogádat, ja sáhtii leat báinnahallan ruošša boanddaid iešmearrideami ortnegii, mii sajáiduvai Ruoššas 1861 rájes, goas eanašlávavuohtha⁶⁷ lei loahpahuovvon (ibid.). Eidlitz Kuoljok oaivvilda ahte dát čuohte- dahje guoktečuohtejagi boares dieđut ledje sámi servodatdutkanamis doaibman vuodđun rekonstrueret ja čilget dološ sámi siidavuogádaga; dáid dieđuid vuodul ráhkaduvvon mállat heivehuvvojedje hypohtetalaččat olles Sápmaí (ibid.).

Nuorta-Sámi siidavuogádaga rievdan 1600–1900-loguin lea unnán dutkojuvvon fáddá. Lea vuordimis ahte siiddaid oktiičaskimat ja juohkimat, siidaeatnamiid rájaid rievdadeamit, siidanamahusaid rievdamat ja siiddaid gaskavuodat bohtet lagamus áigge vuđolaččat dutkojuvvot.⁶⁸ Nuortasámi siiddaid ja báikkálaš sámeservodagaid doaibma livččii gelddolaš dutkanfáddán, mii lea goittotge mu dutkanprošeavtta olggobealde.

⁶⁵ Siiddaid vástideaddji namahusaid ruošša-, suoma- ja/dahje dárogillii gč. báikenammalisttus.

⁶⁶ Maiddái 1700-logu Sis-Finmmárku siidavuogádat lea dutkojuvvon (omd. Vorren 1978) ee. 1600–1700-loguid arkiivamateriálaid vuodul, Várjjat-guovllu mearrasámi siiddaid birra gč. omd. Vorren 1977.

⁶⁷ Eanašlávavuohtha (rš. *krepostničestvo*) lea ekonomiijaortnet, man mielde boanddat ledje eatnama oamasteddjiid šláván, opmodahkan; eanašlávavuohtha bisttii Ruoššas 1400-logu loahpas 1861 rádjái.

⁶⁸ Ruošša etnográfá Maksim Kučinskij (Ruošša dieđakademia Etnologiiija ja antropologiiija instituhtta) lea gárvvisteamen dutkamuša 1500–1600-loguid nuortasámi siidavuogádagas.

Nuorta-Sámi koloniseren, soadit ja stáhtarájat

Vuosttaš ruošša odđaássit bohte Nuorta-Sámi máttaosiide, Vilgesmeara riddui Novgorod-guovllus jo 1000-logus. Guoládatnjárga máinnašuvvo Novgoroda vearovuloš guovlun vuosttas geardde Novgoroda historjákronihkas 1216. Novgoroda ja Norgga 1251 rádjásoahpamuša mielde eatnamat Málátvuonas *Ummptōk*-váriide Guoládatnjárgga sisosiin šadde oktasas vearroguovlun, man geažil rádjáguovllu nuortalaččat, áhkkišámit ja jáhkkimis oassi gielddasámiin gárte vearuhuvvot mánggageardásaččat.⁶⁹ Nöteborgga (rš. Orehovec; suom. Pähkinäsaari) ráfišiehtadusa mielde 1323 Novgoroda ja Ruota gaskasaš rádjá Gárjila bokte mearriduvvui (gč. Aikio 1986, 25–27; 1992, 26),⁷⁰ muhto Ruotta lei liikká vikkahan lagabui 250 jagi oččodit davvenuortaguovlluid iežas válddi vuollái. Čuovvumuššan ledje ráfehivuohta ja soadit Sámeeatnamis ja ee. Nuorta-Sámis; lea jáhkkimis ahte dát áigi lea dovdus sámi muitalanárbevieru čuđiidáigi (Lehtola 1997, 23).

1474 vuodđuduvvon Moskova stáhta válddii Novgoroda iežas oamasteapmái 1471–78, mielde čuovui Nuorta-Sápmige. 1500-logu rájes Moskova stáhta nannegodii sajádagas odđa koloniserejuvvon eatnamiin davvin, oarjin ja nuortan, ee. Sibirjjás, ekonomalaš ekspanšuvnna (vearuheami ja odđaássama) ja vuoiŋgalaš ekspanšuvnna (kristtalašvuoda báčkuheami) bokte.⁷¹ Ruošša stáhta doarjjui 1500-logu rájes ortodoksa miššunbarggu koloniserejuvvon guovlluin doalahan dihtii sosiála- ja politihkalaš stádisvuoda ja oččodan dihtii ekonomalaš vuoittu (Kappeler 1997, 107). Kloastarat, mat váldigohte oamasteapmái viiddis eatnamiid Nuorta-Sámis, šadde áiggi mielde stuorámuš koloniserejeaddji fápmun davveoarjin (gč. Preobraženskij 1988, 49, 64–79; Hansen [1990]). Nuortasámit massigohte kloastariidda vuoigatvuodaide iežaset bivdoeatnamiidda ja gárte leat iežaset eatnamiid láigoheaddjin (gč. Ušakov 1997, 50–63).

1595 Teusina ráfišiehtadusa mielde rádjá Ruota ja Ruošša gaskkas

⁶⁹ Rájáid geassima ja vearuheami birra Nuorta-Sámis, gč. Fellman 1847, 146–161; Aikio 1992, 122–150; Ušakov 1997, 34–37; muhtin välljejuvvon historijálaš dokumeanttaid oasit leat heivehuvvon sámegillii, gč. Aikio 1986. Sámeeatnama kárttat áigodagas 800–1900-loguin, gč. *Sámi atlas* 1996, 22–32.

⁷⁰ Ráfišiehtadus Novgoroda ja Norgga gaskkas 1326, gč. Hansen 2003; Aikio 1992, 122–123.

⁷¹ Davvi- ja davveoarjeguovlluid ruošša koloniserema kárta áigodagas 1300–1689, gč. *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, 12, 631.

mearriduvvui Suomaluovttas Anárjávrrri bokte Várjjavutnii (Aikio 1992, 143), ja sirrii Nuorta-Sámi ássiid – nuortalaš-, áhkkil-, gieldda- ja darjjesámiid – oarjesámiin hálddahaslaččat ja maiddái kultuvrra ja oskkoldaga dáfus. Dát mielddisbuvttii nuortasámi vuoiŋŋalaš ja ávnnaslaš kultuvrra sierralágan ovdáneami 1600-logu rájes (gč. Lehtola 1997, 23).

1600-logu álggogeahčen Dánmárku-Norga, Ruota ja Ruošša gilvu Nuorta-Sámi alde dagahii máŋga soađi, muhto Ruošša nagadii soahtefámu ja politihkalaš šiehtadallamiid bokte stáđásmahttit iežas válddi Nuorta-Sámi badjel. 1602 rájes eanaš nuortasámi siiddaid vearuheapmi šattai Ruošša oktovoigatvuohtan, muhto Dánmárku-Norggas lei ain lohpi vearuhit *Njauddâm-*, *Paaččjokk-* ja *Peäccam*-siiddaid (Ušakov 1997, 95). Ruošša rádjá davveoarjin mearriduvvui loahpalaččat easka 1800-logus, goas 1809 Suopma šattai Ruošša vuložin, ja go 1826 rádjasoahpamuša mielde Norga fidnii *Njauddâm*-siidda, stuorámuš oasi *Paaččjokk*-guovllus ja muhtin oasi *Peäccam*-guovllus. Odđa riikarájái ii lean šat lohpi rasttildit bohccuiguin. Norgga riikkavuložin šaddan nuortalaččat manahedje 1800-logu mielde vuoigatvuođaideaset luossabivdui, masa sis lei vel 1800-logu álggus oktovoigatvuohta, ja boazodoaluset ee. davvisámiid stuorra ealuid leavvama geažil *Njauddâm-* ja *Peäccam*-siiddaid eatnamiidda, mii lei 1852 stáhtarájáid giddema čuovvumuš. Stuorra rievdadusat birgenlágis, dáčča-koloniseren ja odđaássan dagahedje dan ahte nuortalašgiela *Njauddâm*-suopman jávkkaš jo 1800-logu molsumis.

1800-logu loahpas Nuorta-Sámi ekonomii ja rievdagodii Ruošša stáhta ekonomalaš politihka geažil. 1880-logu rájes komi-syrjáni boazodoallit fárregohte Guoládatnjárgii, mii čuožai sámi árbevirolaš boazodoallo-ortnegii.⁷² 1800-logu molsumis Ruošša plánegodii Guoládatnjárgga industriija ovdánahttima, ee. ruovdegeainnu huksema Gáddeluoovttas davás, ja hápmana huksema Guoládatvutnii. Industriija ovdáneapmi, guohtuneatnamiid gáržžideapmi, sámi bivdovuoigatvuođaid ráddjen, náhkkeealliid ja goddečorragiid unnideapmi mielddisbukte rievdadusaid sámi ealáhus- ja servodatstruktuvrii. Máŋga sámi bearraša heite áiggi mielde boazodoalus ja ásaiduvve bissovaččat (gč. Jefimenko 1878, 14), omd. 1800-logu molsumis *Sosnyõffke*-siidda ja *Pyõnne*-joga guovllu sámit ásse jo bissovaččat mearrarittus *Sosnovka-* ja *Ponoj*-gilliin.

---

⁷² Gč. omd. Ruotsala 1996; Pennanen 1994; 2000.

Vuosttaš máilmmesohti, Ruošša revolušuvdna 1917, Dálvesohti Suoma ja Sovjetlihtu gaskkas 1939, ja nubbi máilmmesohti mielddisbukte Nuorta-Sápmái ekonomalaš ja vuoiŋŋalaš rievdadusaid. 1920 Tartu ráfi-soahpamuša mielde Sovjet-Ruošša ja Suoma rádjá sirdašuvai nuorttas, gitta *Peäccam-* ja *Mue'kk-*riddoguovlluid rádjái, ja guovllu nuortalaččat šadde Suoma vuložin. Nuppi máilmmesoadi maŋŋá 1947 Parisa ráfišiehtadusa mielde *Suõ'nn'jel*⁷³ ja *Peäccam* máhcahuvvojedje Sovjetlihttui, muhto guovllu nuortalaččat fárrjedje Supmii. Rádjá dasto giddejuvvui ja nuortalaččat Suomas manahedje oktavuodaid sogalaččaiguin rájá nuppi bealde gitta 1980-logu lohppii.

Ruošša ortodoksa girku doaibma Nuorta-Sámis

Miššunbarggu álggaheami duogáš

Ortodoksalaš oskkodat sajáiduvai 900-logus Ruošša máttabeale furstagottiide ja leavvagođii ee. davás, gitta Stuurra Novgorod-furstagoddái, gos sajáiduvai birrasii 1100-logus. Dalle Novgorod oačču arkabismagotti stáhtusa (Preobraženskij 1988, 39). 1200-logu molsumis Novgoroda gávpot-hálddašeami oktavuhtii áсахuvvui odđa institušuvdna, man olis gávpoga hálddahusčoahkkin válljii báikkálaš kloastara báhpaid gaskkas oaivámučča, guhte galggai ovddastit kloastara eiseválddiid dásis. Dán ortnega bokte kloastarat nannejedje hálddahuslaččat sosiála sajádagaset ja ekonomalaš doaimmaset. Čuovvumuššan lei kristtalašvuoda váikkuhusa starggasmahttin 1200-logu rájes ee. Nuorta-Sámi máttabealde, dálá Gárjila guovllus,⁷⁴ Vilgesmeara ja Jiekŋameara riddoguovlluin. Goittotge Nuorta-Sámi ekonomalaš ávkkástallan lei Stuurra Novgoroda girko- ja siviilaeiseválddiid váldoberoštupmin 1200–1400-loguin (gč. omd. Jahontov 1881, 5).

Beaktileabbo miššunbargu álggahuvvui 1500-logus, Moskova stáhta áigodagas. Dalle Ruošša ortodoksa girku beasai Konstantinopela patriarkáhta⁷⁵ stivrema vuolde eret ja šattai iešstivrejeaddjin. Ruošša girku

⁷³ *Suõ'nn'jel*-siida lei maŋemuš doaimbi nuortalaš siida 1900-logus, gč. Nickul 1948.

⁷⁴ Gárjila gástašeamis 1200-logus muitala *Lavrentjevskaja letopis'*-kronihkka (PSRL (1926) 1997, 449; gč. maid Preobraženskij 1988, 51).

⁷⁵ Patriarkáhta lea girkostivrema systema, man oaivámužžan lea patriárka, girkohierarkii ja bajimus virgeolmmoš; Nuorta Girkus patriárkan ledje áiggu buot arkabismmat, muhto áiggi mielde dušše muhtin válljejuvnon arkabismmat sáhte šaddat patriárkan.

vuodđudii 1589 Moskovai iežas patriarkáhta ja šattai autokefála (*autocephalous*) našunála girkun. Miššundoaimmaid čavgema sivvan lei ee. Ruošša girku viggamuš vuoiŋgalaš oktovuoigatvuoda (monopoliija) nannet. Mihttomearrin lei nuppe dáfus jávkadit eahpekristtalaš dábiid ja geavadiid ruoššaid gaskkas, nuppe dáfus fas jorgalit vieris oskkoldagaid čuovvuleddjiid, ee. ii-ruoššalaš álbmogiid ortodoksalaš oskui (Preobraženskij 1988, 69–70). Girku sisriikkapolitihkalaš ulbmilat heivejedje oktii Ruošša stáhta olgoriikkapolitihkain. Ortodoksa girku sajáiduvvan Nuorta-Sápmái lei Ruošša stáhtii dehálaš ággan politihkalaš ságastallamiin guovllu oamasteamis. Girku doaibma nannii ja dáhkidii politihkalaš stádisvuoda rádjáguovlluin davveoarjin, ee. dallego Ruošša vikkai eastadit katolismma leavvamis Ruššii máttaoarjin, ja 1520-logu rájes fas luteránalaš oskkoldaga leavvamis davveoarjin.

1600–1800-loguid ruošša historjjálaš dokumeanttain ja eará čálalaš gálduin geavahuvvojit sierra tearpmat, mainna ruoššat gohčodedje eará čearddaid, geaid Ruoššariika anii vierisin ja amasin etnisitehta, oskkoldaga ja kultuvrra dáfus. Oskkoldaga dáfus vieris álbmogiid namahussan lei *inoverty* ‘eará [ii-kristtalaš] oskkoldaga čuovvuleaddjit’. Dán namahusa geavaheami sámiid ektui oaidná 1680-logu dokumeanttain (gč. Simonov [1682]; [Belokurov] 1887, 152–153). Eará čearddaid etnikkalaš ja kultuvrralaš earáláganvuohta deattuhuvvui namahusain *inozemtsy* (rš.) ‘eará [ii-ruoššalaš] eatnama olbmot’. Ruošša ja davviálbmogiid gaskavuoda historjjá dutkan Yuri Slezkine (1994, 43) mielde koloniserejuvnon davvieatnamiid *inozemtsy* gulle Ruošša cára válldi vuollái, muhto ledje liikká vierisin ja bággehalle máksit vieris álbmogiid vearu (rš. *dan*), man bokte fidnejedje Ruošša eiseválddiid doarjaga ja nama «ráfálaš álbmot», muhto eai goittotge šaddan dán dihtii seammaárvosažžan ruoššaiguin. Áidna lobálaš vuohki heaitit leahkimis vieris Ruoššariikkas lei gásttašuvvot kristtalaš oskui (ibid.). 1800-logu rájes *inozemtsy*-namahusa sadjái bodii eará tearbma, *inorodtsy* ‘eará [ii-ruoššalaš] álgoboahtimuša olbmot’, man bokte čearddalaš amasvuohta deattuhuvvui (Slezkine 1994, 53).

Ruošša girku doaibmastrategiijat 1800-logu lohppii

Ruošša girkohistorjá dutkamis leat unnán dieđut ortodoksa miššunbarggus Davvi-Ruoššas⁷⁶ ja Nuorta-Sámis, muhto dábálaš oainnu mielde ortodoksa girku lei gierdavaš nuortasámiid ovdakristtalaš oskkoldaga hárrái (omd. Olsen [1715] 1910; von Westen [1717] 1826, 20, 30; Læstadius [1839–45] 2000, 285; T. I. Itkonen 1948: 2, 335). Badjelaš 400 jagi guhkkosaš miššunhistorjá Nuorta-Sámis lei girjái. Girkopolitihkka lei miššunbarggu álgomuttus 1400–1500-loguin duođaid eambo moderáhta sámi eami-oskkoldaga hárrái go omd. Sámemišuvnna doaibmabijut Skandinávias 1700-logus, muhto Ruošša girku strategiijat ja doaibmabijut molsašuvve áigodagas nubbái.

Ruošša girku geavahii veahkaválddi álgomiššunbarggustis ruoššaid gaskkas gitta 1200-logu rádjái.⁷⁷ Go kristtalašvuohta lei sajáiduvvan oalle nannosit ruoššaid gaskii 1200-logu rájes, de Ruošša girku giddegođii eambo fuopmášumi eará čearddaid vuoiŋjalaš dillái. Mánnggaid suoma-ugralaš ja sibirjálaš álbmogiid gaskkas doaibman miššunearaid álgostrategiija 1300–1400-loguin lei odđa oskkoldaga oahpaheapmi ráfálaš ja loavddes doaibmavugiid bokte. Strategalaččat dehálažžan lei ee. báikkálaš giela oahpahallan ja geavaheapmi miššunbarggus.⁷⁸ Kloastarat serve miššunbargui beaktilit 1400-logu rájes. Muŋkkat ledjege vuosttas miššunearat sámiid gaskkas.

Jahki 1526 adnojuvvo ruošša historjádutkamis kristtalašvuoda sajáiduvvama álgun Guoládatnjárgga máttaosiin, goas *Rostovskaja letopiskronihka* mielde pomorat ja sámit Gáddeluovttas Niva-joga (sáNrt *Njââ* 'vv-jokk) lahkosiin ledje gásttašuvvon (Karamsin (1833–35) 1989: 2: 7, 115; maiddái 371. mielddus; Buharov 1885, 35; Šestakov 1868 a, 242, 255; gč. maid Andreev 1920 a, 24). Novgoroda historjákronihkas, mii lea dovddus namas *Nikonovskaja* dahje *Patriaršaja letopis*, mitaluvvo ahte 1532–33 Guoládat- ja *Tuallam*-joga sámiid gohččuma geažil Novgoroda báhpát vihahedje odđa girkuid ja gásttašedje báikkálaš sámiid, «geat orro *Svjatoi*

⁷⁶ Sáhtta namuhit E. Glavatskaya (1998, 1999 a) čállošiid, mat gusket hantiid ja mansiid jorgaleapmái kristtalašvuhtii.

⁷⁷ Maŋemuš máinnašupmi ruoššalaš noiddiid (rš. *koldun* 'noaidi') boaldimis dolas Novgorod-gávpo-gis lea jagis 1227 (gč. *Novgorodskaja pervaja letopis* 1950, 65).

⁷⁸ Omd. bassi Stefan Velikopermskij 'Stefan Permalačča' doaibma komiid gaskkas 1300-logus; gč. Šestakov 1868 á; gč. maid Preobraženskij 1988, 51–52.

nos-njárgga duohken» (PSRL 1965, 63), áddemis Barentsábi riddoguovllus *Svjatoi nos-njárggas* oarjjás. Darjjesámiid jorgaleapmi kristtalašvuhtii álggahuvvui 1530–70-loguin, goas vuosttaš girku (Bassi Bávlosa ja Biehtára nammii) huksejuvvui *Pyõnne*-siidii (*AJV* 1889: 18, 317–322; *AJV* 1896: 3, 235). Báikkálaš miššunbargin 1570-logus máinnašuvvo Troitse-Sergijev kloastara muŋka Feognost (*AJV* 1896: 3, 235; Ušakov 1997, 62). Čálalaččat dokumenterejuvvon dieđut eará nuortasámi joavkkuid jorgaleamis kristtalaš oskkoldahkii eai leat dihtosis. 1500-logus Nuortasámi stuorámuš oassi šattai ortodoksa girku váikkuhusa vuollái (Jahontov 1881, 6–7; Ušakov 1997, 58; Aikio 1992, 154–161).

Ruošša girkohistorjái lea 1800-logus sajáiduvvan oaidnu ahte 1500-logus Ruošša girku vikkai duššadit «báhkinvuoda bázahusaid» sámiid gaskkas, vaikke historjjálaš dokumeanttaid vuodul 1500-logus nuortasámiid jorgaleapmi kristtalašvuhtii easkka álggahuvvui. Sivvan boastoáddejupmái sáhtá leat mu mielas diehtu, maid Ruošša historjáčáli N. Karamsin, gean historjágovvadásat leat hábmen Ruošša historjáádejemii badjel 150 jagi, lea buktán historjágirjjistis (Karamsin (1833–35) 1989⁷⁹). Historjjálaš dokumeanttaid vuodul Karamsin čuoččuhii ahte 1534:s miššunbargit sáddejuvvojedje Novgorod-guovllus «čuđiid» lusa, geat ain čuvvo boares eahpekristtalaš dábiid, jáhkke «eahpeipmiliidda» ja oaffarušše (Karamsin (1833–35) 1989: 2: 7, 371. mielddus). Miššunbargit bolde «báhkinlaš basserođuid», duššadedje «eahpeipmiliid» ja ipmilsáni vehkiin nannejedje «kristtalašvuoda riepmovuoittu»⁸⁰ čuđiid gaskkas (Karamsin (1833–35) 1989: 2: 7, 115–116; maidái 371. mielddus). Dokumeanttas máinnašuvvon báikegottiid mielde (*Pjatina Vodskaja* ja *pogost-gilit Toldožskij, Ižerskij, Dudrovskij, Zamošskij, Jegorskij, Opoleckij, Kipenskij, Pskovskij, Zareckij*) čuđdin ledje nuortamearasuopmelaččat ja/dahje Gárjila ássit. Karamsin ovdanbuvtii dán dieđu teakstabihtás, mii guoská sámiid gásttašeapmái jagiin 1526 ja 1533 (ibid.), man geažil 1800-logu girkohistorjáčállit navdimis heivehedje dieđu sámiide (omd. Šestakov 1868 a, 256; Makarij 1878, 32), vaikke sámit eai leat álgoteavsttas «čuđiid» gaskkas máinnašuvvon.

1500–1600-loguin miššunstrategiija Ruošša davviguovlluin molsašuvai

⁷⁹ Historjágirji *Istorija gosudarstva Rossijskogo* (Ruošša stáhta historjá).

⁸⁰ Aistton mearkkaid siste leat Karamsina dadjanvuogit.

ekonomalaš čavgemis ja politihkalaš bággemis moderáhta politihkkii ja juoba vearrogeahpádusaide daidda, geat válljejedje gásttašuvvot. Ekonomalaš čavgema ovdamearkan Nuorta-Sámis lea ee. cára mearrádus 1500-logu gaskkamuttus, man mielde sámit fertejedje máksit beali guollebivddu dietnasiin Bassi Bávlosa ja Biehtára girku bajásdoallat *Pyõnne*-siiddas; sámiid duhtameahttuvuođa ja vuostehágu geažil máksu unniduvvui njealjádassii (Ušakov 1997, 62).⁸¹ Maiddái *Peäccam*-kloasttar bearai bákkolaš mávssuid, mat ledje báikkálaš sámiide lossa ekonomalaš noadđin (gč. omd. Jefimenko 1878, 10; gč. maid Ušakov 1997, 116).

1600-logus Ruošša stáhta deattuhišgođii moderáhta, ráfálaš miššunpolitiikka davviálbmogiid, erenoamážit Sibirijjá čearddaid gaskkas, ja gilddii veahkaválddalaš miššunvugiid, ee. miššunbargit eai ožžon bálvvosbáikkiid eaige hávdeeatnamiid bilidit (Glavatskaya 1998, 55). Miššunbarggu ráfálaš vugiide lei stuorra dárbu rádjáguovlluin, ee. Nuorta-Sámis, ráfehisi olgoriikkapolitiikkalaš dili geažil, goas Ruotta ja Dánmárku-Norga vigge oččodit Guoládatnjárgga eatnamiid.⁸² *Solovetskij* kloastara (gč. dobbelis Solovki) arkiivvas lea seilon muhtin dokumeanta (gč. Dosifej 1836, 38), mii gullá áramustá 1630-lohkui⁸³ ja mas čilgejuvvo boares Ruošša ja Ruota rádjá (ee. jogat *Sigovka*, *Lemen'ga*, *Ovluja*, *Ija*, *Kem'*, *Tornija*, *Keinša*; báikenamat čujuhit dálá Gárjila guvlui). Dokumeantta mielde rádjáeatnamiin ásse «gásttašmeahttuv sámit» (rš. *lop' nekreščenaja*), geat galge oččoduvvot Ruošša vuollái ráfálaš doaibmavugiid bokte, amaset ribahit daid eatnamiid Ruttii. 1600-logus ávžžuhuvvui addit sámiide vearrogeahpádusaid, omd. cára Fjodor Alekseevič (1661–82) mearrádus Guoládat- ja *Pustosersk*- (dálá áigge *Pečera*) gávpogiid oaivámuččaide, man mielde Guoládat-guovllu sámit, *inovertsy i idolopoklonniki* ‘eahpekristtalaččat ja idolaid bálvaleddjit’, galge geasuhuvvot kristtalaš oskui ráhkisvuodain, ustitvuodain ja ángirvuodain iige veahkaválddil, amaset ráfehuhttit

⁸¹ Máksu girkebálvalusaid ovddas leamaš sámiid geatnegasvuohtan gitta 1800-logu rádjái. Vaikke mávssu sturrodat rievddadii áigodagas nubbái, de sámit lávejedje váldit báhpaid vuostá eahpeustitlaččat go báhpá boahtin siidii dagahii stuorra goluid (Harusin 1890, 14).

⁸² Maiddái Sibirijjás miššunbargit eai ožžon veahkaválddi geavahit 1600-logu lohppii, dannego Ruošša stáhta balahii bilidit oktavuodaid Sibirijjá čearddaiguin, mii sáhtášii hehttet Sibirijjá ekonomalaš ávkkástallama; Sibirijjás vižžojuvvon divrras náhkit ledje dalle Ruošša eksportta váldogálvun (Glavatskaya 1999 a, 29).

⁸³ Dokumeantas ii leat čállináigái čujuheaddji dáhton, muhto máinnašuvvo cára Aleksej Mihailovič (1629–76) namma; maiddái máinnašuvvo *Stolbovskij* ráfisoahpamuš (1617) Ruota ja Ruošša gaskkas.

vieris oskkoldaga čuovvuleddjiid ja ádjit sin kristtalaš girku váikkus-
husas (gč. Kučinskij 1998). Dán oktavuodas báhppa A. Simonov dagai
1681–82 miššunmátkki nuortasámi siiddaide (ibid.). Báhppat ja munjkat
geatnegahttojuvvojedje hohkahallat sámiid vuostáiváldit gástta, man
ovddas galggai dihto ruhtasubmi máksojuvvot ja vearrogeahpáduusat galge
addojuvvot guovtte ja juoba golmma jahkái. Eambo mávssut ja geahpá-
duusat boahpteáiggis galge lohpiduvvot vai earáge *inovertsy*-álbmogat dán
fuomášettiin livčče háldan ortodoksalažžan gásttašuvvot.

1600-logu loahpageahčen, cára Biehtár I áigodagas (1689–1725) čav-
gejuvvojedje miššunbarggu vuogit oppa Ruoššas. Dalle *inovertsy*-álbmo-
gat, erenoamážit muslimat, bággejuvvojedje luohpat iežasat oskkus eko-
nomalaš čavgema ja juoba roavva veahkaválddi bokte (Kappeler 1997,
108–109, 113). 1706 Biehtár I attii mearrádusa gásttašit *Ob*-joga guovllu
čearddaid Sibirijás, boaldit báhkinlaš bálvvosmuoraid, bilidit bálvvos-
báikkiid ja hukset daid sadjái girkuid dahje rohkosviesuid, ja gástta-
šit visot guovlluásiid unnimusain boarrásepmosiid rádjái; moatte jagi
geažes cára odđa mearrádusas ávžžuhuvvui átitit jápmimiin daid, geat
biehttaledje gásttašuvvot (Glavatskaya 1998, 64–65).⁸⁴ Njuolga duodaš-
tusat veahkaválddi geavaheamis sámiid vuostá eai gávdno, muhto muht-
tin almmutkeahtes arkiivamateriálat čujuhit dasa ahte miššunvuogit ankke
Guoládatnjárgga sis- ja nuortasámiid čavgejuvvojedje 1700-logu loahpa-
geahčen (gč. Andreev 1930 á, 15). Lea maiddái vejolaš ahte miššun-
barggu vugiid čavgen 1700-logus čuovui Ruošša girku ránggáštuspolitihka
diedalaš jurddašeami vuostá (gč. Preobraženskij 1988, 128–132).

Ruošša historjjálaš dokumeantaid mielde buot nuortasámi siiddat
ledje gásttašuvvon 1700-logu loahpageahčen, muhto sámi eamioskkoldat
ii lean duššaduvvon loahpalaččat. Dát fuomášuvvui 1800-logus, go Davvi-
Ruoššas doaibmagohte allaoahppan báhppat, geat viššalit čálligohte báik-
kálaš vuoiñjalaš dili birra (K. Ščekoldin, G. Terentjev jna.). Báhpaid
čállosiid ja Nuorta-Sámis fitnan mátkkošteddjiid govvádusaid vuodul
1800-logu mielde hábmejuvvui dábalaš oaidnu, man mielde sámít ledje
dušše «olgguldasat» ortodoksa kristtalaččat. Etnográfá N. Harusin (1890,

⁸⁴ Glavatskaya (1999 a) lea duodaštan ahte miššunbargit geavahedje veahkaválddi Sibirijá čearddaid, ee. hantiid ja mansiid guovlluin 1700-logu álggogeahčen, vaikke mánga ruoššalaš historjádutki leatge čuoččuhan dušše ráfálaš miššunvugiid geavaheami.

69) buvtii dán oainnu dieđalaš máilbmái čuočuhettiin ahte «sámit sealluhedje báhkinaš dábiideaset ja meanuideaset, ja gulle ortodoksa girkui dušše formálalaččat». Maiddái 1800-logu dovddus Ruošša dieđansyklopedia čuočuhii ahte sápmelaččain lea ain «báhkinaš eahpeosku, jáhkku buotlágan ipmiliidda ja vuoiŋŋaide ja erenoamážit noiddiide, geat leat ovddeš šamánaid vástideaddjit ja geain lea ain stuorra váikkuhusváldi álbmoga badjel» (Brokgaus & Efron 1896: 18, 2). 1800-logu loahpageahčen ruoššaid gaskii sajáiduvai stereotiipagovva, man mielde nuortasámit ledje oahppan dovdat kristtalašvuoda dušše girkomeanuid dáfus eaige ádden kristtalaš oskku sisdoalu dađi buorebut, omd. mátkkošteaddji Vereščagin (1849, 98–99) čuočuhii ahte sámenissonat geavahedje ruossaid dušše čikŋan ja atne «bassi bestojumi symbola duhkorassan» (gč. maid Harusin 1890, 136). Ii leat buorre diehtit sámiid iežaset oainnu áššis primára gálduid vátnivuoda geažil.

Kloastarat Nuorta-Sámis

Kloastarat nannegohte iežaset váikkuhusa davviguovllus 1400-logu loahpageahčen ja ledje gitta 1700-logu rádjái fámoláš institušuvdnan, mii lei Ruošša girko- ja stáhtaeseválddiid veahkkin davviguovllu atnui váldima proseassas.⁸⁵ 1550-logu rádjái kloastarat viiddidedje eanaoamasteamiset gávppašeami bokte dahje vuostáiválde eatnamiid ja čáziid jogo skearŋkan kristtalaččain dahje máksun vealggi, vuoiŋŋalaš bálvalusaid, ekonomalaš doarjaga dahje vearu ovddas. 1500-logu loahpageahčen, cára Ivan IV áigodagas (1547–84), Ruošša hálldahus addigodii Guoládatnjárgga eatnamiid ja ássiid sierra kloastariid oamasteapmái. 1551:s mearriduvvui ahte kloastarat fertejedje jerrat cáras lobi, jus áigo háhkat eatnamiid. Dát lei vuosttaš láhka, mii ráddjii kloastariid eanaoamasteami (Preobraženskij 1988, 68–69). Patriarkáhta áigge (1589–1721)⁸⁶ Ruošša stáhta jotkkii ráddjet kloastariid ekonomalaš ekspanšuvnna. 1684 rájes cára hálldahus heittii addimis sámeeatnamiid kloastariidda (Ušakov 1997, 119).

1500–1600-loguin nuortasámi eatnamiid stuorra oassi sirdašuvai čuoovvo- vaš kloastariid oamasteapmái: *Peäccam*-kloastarii (mii hálldašii 1500-logu

⁸⁵ Davvi-Ruošša kloastariid kárta 1000–1500-loguin, gč. Porsanger 2004 á, 117.

⁸⁶ Patriarkáhitta áigi bisttii 1589 rájes 1721 rádjái, goas cára Piehtar I vuoddudii odđa girkohállda- husortnega, man njunušinstitušuvdnan šattai *Svjaščennyj Sinod* ‘bassi čeahkkin’.

lohppii eanaš eatnamiid Guoládatnjárgga davveoarjin⁸⁷), Antonijevo-Sijskij (1618 rájes oamastišgođii oasi Vilgesmeara rittus *Pulonga-* ja *Sosnyõffke-*jogaid gaskkas), Voskresenskij ja Krestnyj (hálddašeigga *Pyõnne-*, *Jofkyj-*, *Arsjogk-* ja *Leijaavv’r-*siiddaid eatnamiid⁸⁸), Troitse-Sergijev (hálddašii eatnamiid *Varsuga-*guovllus Vilgesmeara rittu mielde gitta *Pyõnne-*joga rádjái), Kirillo-Beloserskij (1500-logu álggogeahčen oamastii eatnamiid *Umm’p-*guovllus).⁸⁹ Gáddeluohtta ja Guoládaga kloastarat hálddašeigga 1500-logus ráddjejuvvon guovlluid kloastariid lahkosiin.⁹⁰

1500–1600-loguin eatnamat Guoládatnjárgga sisosiin, Gáddeluohta-Guoládat johtolaga lahkosiin eai leat leamaš kloastariid opmodat, muhto gulle stáhtii.⁹¹ Ušakov (1997, 119) čuoččuha ahte dát lei cára sisriikkapoliitihka strategia boađus. Gáddeluohta-Guoládat johtolaga lahkosiin ássan sámit ledje geatnegahtton johtolaga doalahit, ee. ordnet mátkkošteddjiide sáhtu. Johtolaga sihkarastin lei Ruošša stáhtii strategalaččat dehálaš stivrema, oktavuodaid doallama, gávppašeami ja soahteulbmiliid ollašuhttima dáfus (ibid.).

*Peäccam-*kloastara 1589⁹² duššadeami maŋŋá mearriduvvui ovttaštahtit *Peäccam-* ja Guoládat-kloastariid. Ovttaštahttojuvvon kloasttar oaččui ruoššagiell nama *Kol’sko-Pečenskij* ‘Guoládat-beahcánlaš’, ja fidnii goappašiid kloastariid eatnamiid ja viiddidišgođii eanaoamasteami gitta 1700-logu álgui (gč. omd. Korol’kov 1908, 22–23). Davviguovllu fámoaleamos kloasttar, Solovki kloasttar, váldigođii vuodđudeami rájes

⁸⁷ Ruošša historjjáalli A. Andreev duodaštii historjjálaš dokumeanttaid bokte ahte *Peäccam-*kloastariid 1556 addon cára skeaŋkagirji, man mielde kloasttar fidnii nuortalaččaid eatnamiid (gč. Aikio 1986, 66–67), lea falsifiserejuvvon dokumeanta (Andreev 1920 á). Historjjádatkamušain dovdus ja dávjá siterejuvvon 1556 skeaŋkagirji mielde kloasttar oaččui vuoigatvuodaid eatnamiidda *Peäccam-*, *Njaud-dám-* ja *Mue’kk-*guovlluin.

⁸⁸ Maŋŋá go dát kloastarat heaittihuvvojedje 1700-logu loahpas, sámit *Pjalica-*jogas *Jofk-*johkii sirdašuvve cára válddi vuollái ja máksigohte vearu rudain (ovdal sii mákse vearu ee. náhkiguin) (Pošman 1866: 2, 69).

⁸⁹ Kloastariid sajádagat ledje čuovvovaččat: Antonijevo-Sijskij kloasttar *Dvina-*joga lahka, *Sii-*jogas; Krestnyj kloasttar *Kij-*sullos *Onega-*joga njálmmis Vilgesmeara *Onega-*luovttas; Troitse-Sergijev Moskova lahkosiin, Kirillo-Beloserskij kloasttar *Onega-*joga badjin (gč. omd. RPC 2000).

⁹⁰ Čujuhusat arkiivadokumeanttaide, mat gusket kloastariid opmodahkii áigodagas 1507–1709, gč. Uljanov (1930, 27–121) ja Andreev (1930 a).

⁹¹ Kloastariid eanaoamasteami Guoládatnjárggas 1500–1600-loguin čalmmustahtá kárta, gč. Ušakov 1997, 118–119.

⁹² Ruošša historjjálaš gálduid mielde kloasttar duššaduvvui 1590, muhto dánska historjjálaš dokumeanttaid mielde fas 1589 (gč. omd. Ostrovskij 1888). Erohusa sivvan lea dat ahte boares áigelogu mielde, mii lei anus Ruoššas Biehtár I rádjái, jagi álgun rehkenastojuvvui čakčamánu iige odda-jagimánu, nugo dalá Oarje-Eurohpas leamaš.

1420-logus geavaheapmái pomoraid riddoguvlluid Vilgesmeara mátta- ja oarjjabealde. Kloasttar oaččui 1500-logus *Umm' pjaavv'r*-guovllu (Ušakov 1997, 56) ja sáddii iežas miššunbargiid miehtá davveoarjeguovllu. Ruošša girkohistorijás deattuhuvvo Solovki historjákronihkaid vuodul ahte Solovki munjkat ledje nuortasámiid vuosttas kristtalašvuoda oahpaheaddjit (Dosifej 1836, 41; Makarij 1878, 32; Šestakov 1868 a, 255, jn.).

1764 Katariina II mearrádusa mielde kloastariid eatnamat ledje bidjon stáhta stivrema vuollái, ja ee. *Kol'sko-Pečenskij*-kloasttar lei heaittihuvvon.⁹³ Kloasttaropmodaga sirdin stáhta válldi vuollái mielddisbuvttii girku ekonomalaš, politihkalaš ja ekonomalaš iehčanasvuoda hedjoneami ja cára ráddjetmeahttun válldi nannema. Kloastariidda gullevaš Nuortasámi eatnamat máhcahuvvojedje sámiide jagis 1778 (Ušakov 1997, 58–65, 118–119; gč. maid Friis 1910, 113; kloasttarinstitušuvnna historijá birra gč. omd. RPC 2000, 380–424⁹⁴), muhto ekonomalaš ovdáneapmi Nuortasámis, odđáássan ja vearuheapmi ledje sivvan dasa ahte sámit eai šat goassege šaddan iežaset eatnamiid oktoráđejeaddjin.⁹⁵

Teologalaš oahppu ja čálalaš dieđuid vátni

Kristtalašvuoda leavvama álggus, 900-logu rájes gitta 1700–1800-loguid rádjái ruošša ortodoksa báhpaid ja erenoamážit munjkaid oahppu lei viehka vuollegis dásis (Preobraženskij 1988, 136; Kartašev 1993: 1, 210). 1400–1500-loguin kloastariid vuodđudeddjiid gaskkas ledje ain olbmot geat eai máhtán lohkat (Ključevskij (1871) 1968, 371). Sivvan lei ee. teologalaš oahppolágádusaid váili ja maddái dat ahte gaskaáigge Ruošša kloastariin lohkan ja skuvlavázzin ii lean munjkaid geatnegasvuolta.⁹⁶ Ortodoksa miššunbargiid ja maŋŋá báhpaid váilevaš oahppu lei okta sivva dasa ahte nuortasámiid eamioskkoldagas leat hui unnán čálalaččat dokumenterejuvnon dieđut.

1700-logu rádjái suohkanbáhppa välljejuvvui searvegotti válggain, ja evttohasa oahpus ii leamaš olus mihkkige mearkkašumiid virgáibidjamis.

⁹³ *Peäccam*-kloasttar lei áshuvvon odđasit Arhangelska bismagotti mearrádusa bokte 1882 (gč. Korol'kov 1908, 32–54).

⁹⁴ Sierra kloastariid doaimma birra, ee. Nuorta-Sámis, gč. omd. *Pečenskij monastyr'* 1892; KIOAJ 1896; KIOAJ 1902; Korol'kov 1908; Makarij 1878 a; 1878 á; 1879; *Trudy* 1998.

⁹⁵ Kloastarat ja nuortasámiid vuoigatvuodat bivdui, gč. Storå 1993, 51–76.

⁹⁶ Oarje Girkus munjkaid oahppu ja girjeviisodat lei kloastarnjuolggadusaid mielde gáibádussan (gč. Kartašev 1993: 1, 237).

Áiggi mielde sierranas báhppasehtu hábmejuvvui, ja 1700-logu rájes báhppastáhtusa sáhtii árbet⁹⁷ ja teologalaš oahppu deattuhuvvogođii.⁹⁸ Vuosttaš teologalaš oahppolágádusat ledje vuodđduuvvon jo 1600-logus Ruošša stuorámuš gávopogiidda (Kiev ja Moskva). 1706 Novgorodii vuodđduuvvui báhppaskuvla mas lei viiddis humaniora oahppu, muhto easka Biehtár I nuppástusaid áigge 1721 rájes báhpaid teologalaš oahppu šattai bákkolažžan. Arhangelska teologalaš allaskuvla vuodđduuvvui 1729 Holmogory-gávopogii ja 1771 sirdojuvvui Arhangelskii, gos skuvlejuvvojedje báhpaid davviguovllu várás (gč. *AJV* 1893: 20). 1808 Ruošša oahpahusreformma geažil báhppaoahppu juhkkajuuvvui golmma dássái, namalassii báhppaskuvllaide, teologalaš allaskuvllaide ja akademiaide.⁹⁹

1800-logu loahpageahčen allaoahppan báhpaid doaibmagohte sámiiid gaskkas. Eanaš báhpaid gazze oahpu Arhangelska teologalaš allaskuvllas, gos oahppu sáhtii bistit gitta 14 jagi. Boahhtevaš báhpaid ohppe allaskuvllas ipmilbálvalusaid hámi, sisdoalu ja doahpágiid, filosofii ja ortodoksa teologiiija (gč. *AJV* 1893: 20), muhto vieris gielaide eai gal lohkan. Oahppan báhpaid sáddejuvvojedje sierra davvičearddaid gaskii almmá báikkálaš giela dovdamuša haga. Mánja Nuorta-Sámis doaibman čuvgejuvvon báhpaid 1800-logus oahpahalle ieža báikkálaš sámesuopmaniid, barge skuvla-oahpaheaddjin, čálle dáid guovlluid etnográfalaš govvádusaid ja jorgaledje vuoiŋjalaš girjjálašvuoda ruoššagielas báikkálaš sámesuopmaniidda ankke muhtin searvegottiin (omd. *Paaččjokk-*, *Njuđ'tjäu'rr-* ja *Lujaavv'r-guovlluin*). Dán olis čálalaš dieđut nuortasámiiid vuoiŋjalaš kultuvrras ledje čoagganišgoahtán 1800-logu loahpageahčen, mihá maŋjeleappos skandináva miššungovvádusaid ektui. Girkoskuvllat álge vuodđduuvvot 1880-rájes. Sáme giela máhtu ja sáme gielat skuvlaoahpahas dárbu deattuhuvvogođii 1890-logus. Arhangelska ja Holmogory árkabisma Nikanor doarjjui doaibmaáigodagastis (1893–96) Nuorta-Sámis doaibman báhpaid viggamušaid sáme giela geavahit skuvlaoahpahas (*AJV* 1893: 20, 517). Nikanor ávžžuhii ja doarjjui vuoiŋjalaš girjjálašvuoda jorgaleami sáme giellii ja eará gielaide, man nammii ásahii sierra lávdegotti (*AJV* 1894: 17).¹⁰⁰ Vuosttaš almmuhus dán prošeavtta olis lei Matteusa evangeliuma

⁹⁷ Báhppastáhtusa árben heaittihuvvui lága bokte 1869.

⁹⁸ Historjjálaš geahčastaga báhppaseadu ohppui gč. *Hristianstvo* 1993, 498–505.

⁹⁹ Dát ortnet bisttii gitta 1917 revolušuvnna rádjái.

¹⁰⁰ Lávdegoddi áhahuvvui Ruošša ortodoksa miššunsearvvi (vuodđduuvvon Moskvai 1870) Ar-

jorgalus nuortalašgiela *Paaččjokk*-suopmanii (Ščekoldin 1884).

Cára Aleksandr III áigge (1881–94) odđa čearddalaš ja skuvlenpolitihka olis ortodoksa miššundoaibma lei aktiviserejuvvon, muhto sámít eai lean šat dán miššuvnna guovddážis. Odđa miššundoaibma lei juhkkojuvvon olgguldas ja siskkáldas oassái. Olgguldas miššuvnna ulbmilin lei eahpekristtalaš čearddaid jorgaleapmi ortodoksa oskui, ja siskkáldas miššuvnna váldočuozáhahkan šadde boaresoskkolaččat¹⁰¹ ja sierrasearvvit (Preobraženskij 1988, 160). Ruošša iešdovddu nannenproseassa oktavuodas 1800-logu mielde ortodoksalašvuolta deattuhuvvogođii ruoššalaš kultuvrra vuodđun, ja Ruošša viggagođii starggasmahttit ortodoksalašvuolta ja ruoššalaš kultuvrra váikkuhusa buot Ruošša keaisárriikii gullevaš čearddaid badjel (Glavatskaya 1999 á, 31). 1800-logus álggahuvvuige ruoššaiduhttima garraseamos áigodat, mii joatkašuvai 1917 revolušuvnna maŋŋá ja čuozaí sámiide garrasit.

Nuortasámít odđa áiggis Sovjetlihtus ja Suomas

Dakkaviđe revolušuvnna maŋŋá ortodoksa girku sirrejuvvui stáhtas lága bokte; girkut giddejuvvohte 1920-logu mielde. 1930–40-loguin lei garra ránggáštuspolitihkka sihke ortodoksa oskkoldaga ja sierra čearddalaš oskkoldagaid vuostá. 1960-logus Sovjetlihttu čavgii odđasit politihka oskkoldagaid vuostá (Glavatskaya 1999 á, 32). Ateismii ja ruošša kultuvrii vuodduvvan odđa bákolaš oahppoortnet, mas «kommunisma huksejeadđi» morála ja kollektiiva árvvut deattuhuvvojedje, váldojuvvui atnui 1920-logu rájes. Máŋgga sámebuolvva mánát 1930–80 leat bajásgesson ja oahpahuovvon internáhtain. Dán áigodagas Sovjetlihtu oahppoortnega mielde bajásšaddan sámi nuoraid dieđut ja máhtut ortodoksalašvuodas

---

hangelska lávdegotti oktavuhtii (*AJV* 1894: 17). Nikanor ávžžuhii 1893 bismagotti girkohearráid ja kloasttarbargiid čálligoahtit bismagotti historjja ja sáddet dan lávdegoddá (*Arhangel'skij Jeparhial'nyj Cerkovno-Arheologičeskij Komitet*, Arhangelska bismagotti girkoarkeologalaš lávdegoddi), man olis bismagotti historjja lei almmustuvvan (KIOAJ 1896; KIOMAJ 1902).

¹⁰¹ Eai leat dieđut das ahte nuortasámiid gaskkas livčče boaresoskkolaččat (oskkolaččaid joavkkut ja muhtin girkut, mat eai leat dohkkehan 1600-logu Ruošša girkoreformma ja leat šaddan opposišuvdnan stáhtagirku). Goittotge 1670–80-loguin boaresoskku doarjjabáikin Guoládatnjárggas doaimmai Gádde-luovtta kloasttar, gos boares ipmilbálvalusgirjjit seailuhuvvojedje suoli ja gos odđa girkoreformma vuostildeaddji čállosat čállojuvvojedje ja sáddejuvvojedje miehtá Davvi-Ruošša (Ušakov 1997, 151). Máddeleappos, Gárjila guovllus boaresoskkolaččaid guovddážin lei Vyg kloasttar (gč. Pentikäinen & Raudalainen 1999, 44).

ja sámi árbevierus ledje viehka ráddjejuvvon dahje jo váilevaččat.¹⁰² 1920-logu rájes Sovjetlihtus kollektiviseren, čearddalaš politihka roasut (Stalina áigge), davviguovllu industrialiseren (ee. ruvkedoaimmat ja mearrabivdu stuorra fatnasiin), militearaguovlluid ásaheapmi, elrávdnjebuoðuid huksen leat čuohcan garrasit nuortasámiid eallinvuohká. Vaikke muhtin nuortasámit jo 1800-logu mielde heaitigohte beallenomáda eallinvuogis, de 1917 revolušuvdna, ekonomalaš nuppástusat 1920-logus ja Sovjetlihtu čearddalaš politihkka cagge oalát sámi árbevirolaš ealáhus- ja servodatstruktuorra ovdáneami.

1930- ja 1960-loguid bággo fárrema geažil Sovjetlihtu sámit gárte guođdit árbevirolaš orrunguovlluideaset ja fárrehuvvojedje stuorát báikkiide, ee. *Lujaavv'r*-gillái. Bággo fárrema geažil máŋga sámesuopmana ja báikkálaš árbevieru leat jávkan, go sámit sirrejuvvojedje sin árbevirolaš luonddu-, kultuvrralaš- ja giellabirrasis. *Njuõ'ttjäu'rr*-sámit gárte fárret *Tuloma*-gillái ovttas muhtin *Mue'kkk*-guovllu nuortalaš bearrašiiguin; eará *Mue'kkk*-guovllu sámit fárrehuvvojedje ee. *Titovka*-, *Zapadnaja Litsa*- ja *Šongui*-gilliide ovttas muhtin *Kiillt*-siidda gielddasámi bearrašiiguin. Eanaš *Kiillt*-siidda sámit ledje 1934 sirdojuvvon *Čudzjaavv'r*-guvlui, mas sii 1960-logus fárrehuvvojedje *Lujaavv'r*-gillái ovttas eará smávit báikkiid gielddasámiiguin (ee. *Arsjogk*- ja *Koarrdõgkjogk*-guovlluin). *Lujaavv'r* leage dál stuorámuš sámegilli, mas nuortasámiid stuorámuš oassi orru. *Lyymbes*- ja *Jofkyi*-siiddaid árbevirolaš guovlluid darjjesámit fárrehuvvojedje *Jokanğa*-gillái. Eanaš *Kintuš*-siidda darjjesámit fárrejedje *Čalmny-Varre*-gillái. *Ču'kksuâl*-siidda áhkkilsámit fárrehuvvojedje *Oaverjávri* davvenuerta- ja nuortagáddái, *A'kkel*- ja *Sââ'rvesjäu'rr*-siiddaid árbevirolaš guovlluid áhkkilsámit fas *Jona*-gillái.¹⁰³ *Tuloma* (*Tuallam*), *Titovka* (*Vaales'luuhht*), *Zapadnaja Litsa* (*Laččvuõnn*), *Šongui*, *Babino* (*A'kkel*), *Jona* (*Juonn*) ja *Jokanğa* (*Jofkyi*) leat giliid ruoššagiel namahusat (ruoðuid siste sámegielat vástideaddji namahusat), mat leat sajáiduvvan giellageavaheapmái ja kárttaide; daid ruoššagiel namahusaid geavahan odđáiggi gáldodieduid oktavuođas.

¹⁰² Glavatskaya gohčoda dán proseassa oskkoldatmolsuma sierra dássin, mas leat su mielas guokte vejolaš málle: nuppe dáfus lea oskkoldaga hedjoneapmi almmá eará oskkoldaga dohkkeheami haga, nuppe dáfus fas oskkoldaga massin. Dáid oskkoldatmolsuma málliid Glavatskaya (1999 á, 32–33) oaidná mángga čeardda vuoiŋŋalaš eallimis Sovjetlihtu áigge.

¹⁰³ Fárrehemiid birra gč. omd. Kert 1969; Kiselev & Kiseleva (1979) 1987, 31–34; Larsson-Kalvemo [1995]; Ruotsala 2002; Pennanen 2000.

Nuortalaččat, geat fárrejedje sodiid ja rádjageassima geažil Suoma beallái 1930–40-loguin ásaiduvve čuovvovaččat: *Suõ'nn'jel*-siidda sámít ásaiduvve Čeaveťjávrii ja *Njauddâm*-joga lahkossii, *Paaččjokk*- ja *Peäccam*-siiddaid sámít ásaiduvve Anárjávrii máttabeallái Nellimii (*Njeä'l'lem*) (mánŋa jagi bistán evakuerema birra gč. Lehtola 1994). Supmii fárren nuortalaččat ožžo vejolašvuoda doalahit iežaset sosiála ortnega, eallit muhtin muddui iežaset ealáhusmálle mielde ja čuovvut ortodoksa oskkoldaga. Ortodoksa girku šattai nuortalaččaide institušuvdnan, mii nannii sin identitehta ja kultuvrralaš oktiigullelašvuoda (gč. Porsanger 2004 á, 119; Leo 1995).

Ruošša bealde ortodoksa girku stáhtusa ja váikkuhusa ođđasithuksen álggii 1988 Ruošša ortodoksa girku duhátjagi ávvudeami oktavuodas. Vuoijŋalaš friijavuohtha attii Ruošša girkui vejolašvuoda čavget bargguid ee. sámiiid gaskkas, muhto seammás mánŋgat kristtalaš, buddhistalaš ja eará vuolggahuslihkadusat, ee. Norgga sámii (luteránalaš) mišuvdna, leat boahťan ja doaibmagoahťan Ruošša beale Sámis 1990-logu rájes (gč. Sergejeva 2002 á, 114).

Siiddaid namahusat ja gáldodieđuid lokaliseren

Gáldodieđuid lokaliseremis lean geavahan siiddaid sámegiel namahusaid 1800–1900-loguid dieđuid vuodul (omd. Genetz 1891; T. I. Itkonen 1958: 2, 965–1038), daningo boarráseabbo dieđut sámegiel namahusain leat ilá unnán, ja nuppádassii daningo mu gáldomateriála stuorámus oassi boahťa 1800–1900-loguid diehtogálduin. Boarráseabbo dieđuid čanan sámii árbevirolaš váldojoavkkuide (darjje-, áhkkil-, gieldda- dahje nuortalaš-sámii), jus gáldus ii leat čujuhus konkrehta siidii dahje báikái.

Boarráseamos čálalaš dieđut nuortasámii siiddain gávdnojit ruoššalaš áššegirjjiin jo 1500-logu loahpageahčen (gč. Harusin 1890, 98–99) ja 1600-logu čálalaš dokumeanttain (omd. Simonov [1682], gč. maid Kučinskij 1998 a). Dáin áššegirjjiin leat eanaš siidanamahusat anjke ruoššagiel hámiid dáfus seammát, go siidanamahusat 1800-logu gálduinge, maid vuodul Nickul ráhkadii siiddaid kárta¹⁰⁴ (gč. kárta 1). Muhtin siidanamat sáhtte leat jávkán (omd. maŋemuš čálalaš máinnašupmi darjjesámii *Pyöñne*-siiddas

¹⁰⁴ Nickula gáldun ledje ee. O. Kihlman, A. Petrelius, A. Genetz.

gávdno 1608–11 sámiid olmmošlogu girjjis, gč. Harusin 1890, 98, jn.) dahje rievdan (omd. *Maaziell 'k*-siidda sadjái šattai *Puuljaavv 'r*-siida 1900-logu álggus). Muhtin namat leat fas seilon jahkečudiid čađa, dakkárat go omd. *Paaččjokk*, *Peäccam*, *Suõ 'nn 'jel*, *Njuõ 'tjäu 'rr*, *Mue 'tkk*, *A 'kkel*, *Ču 'kksuâl*, *Koarrdõgk*, *Lujaavv 'r* ja *Jofkyi* (gč. Harusin 1890, 98, jn.). Dát čájeha nuortasámi siidavuogádaga gorálaš bissovaš luonddu. 1600–1700-loguid čálalaš gálduin máinnašuvvon siiddaid ráját eai vealttakeahtta leat leamaš seammát go 1800-logu siiddaid kárttas, muhto go dieđut boarráseabbo áigodagain váilot, de válddán vuodđun árbevirolaš siidaeatnamiid gorálaš rájaid, nu go dát leat čájehuvvon kárttas 1.

Gálduid guorahallamis galgá váldit vuhtii ahte muhtin kránnjásiiddat ledje čavga čadnon oktii ee. oktasaš luondduresursaid geavaheami ja náittosvieruid geažil, nugo omd. *A 'kkel* ja *Ču 'kksuâl*, *Sââ 'rvesjäu 'rr* ja *Njuõ 'tjäu 'rr*, *Suõ 'nn 'jel* ja *Njuõ 'tjäu 'rr* (Sergejeva 2000 b, 11; vrd. Tanner 1929, 339, 347–348). Gielddasámi siiddat *Arsjogk* ja *Leijaavv 'r* ledje ovtastuvvon jáhkkimis jo 1600-logus; siiddaid oktasaš namahussan lea leamaš ruoššagiel namma *Semioštrovje*,¹⁰⁵ masa máŋga čálalaš gáldu čujuhit. Geavahan vuollelis *Semioštrovje*-namahusa gárvin dihtii boasttodulkomiid, daningo 1800-logu dieđuid vuodul siidda gielddasámi namahussan lei *Nurr 't syjyt* ‘nuortasiida’, muhto darjjesámi kránnját gohčodedje siidda davvesiidan, *Vyerjel sijjt*.

Gáldodieđuid spatiála lokaliserema várás lean ráhkadan kodavuogádaga, mii veahkeha ovdanbuktit dieđuid dihto sámejovkui, siidii dahje gillái gullevažžan (gč. tabealla 3 ja kártta 1; vrd. kárttain 3, mas leat nuortasáme-giel báikenamat, gč. mildosa). Kodavuogádagas lean geavahan romalaš ja arábalaš lohkosániid. Romalaš lohkosátni čujuha stuorát sámi guovlluide, ja arábalaš lohkosátni čujuha siidii dahje gillái/báikái. Váldoguvolluid nummirastinortnet ii čuovo geográfalaš posišuvnnaid nuortin oarjjás iige nuppe gežiid. Lean nummirastinortnega bokte viggan ovddimužžan čalmmustahttit unnimusat dovddus darjje- ja áhkkilsámi guovlluid, ja dasto daid maŋná gieldda- ja nuortalašsámi guovlluid, maid birra dutkamis leat gorálaččat ollu dieđut. Nummirastinortnega ulbmil lea nappo ovdanbuktit gáldomateriálaid unnimus dovddus nuortasámi guovlluid rájes eanemus

¹⁰⁵ *Semioštrovje* lea ožžon nama čieža sullo mielde Barentsábis *Arsjogk* ja *Leijaavv 'r* siiddaid riddo-guovlluin.

dovddus guovlluid rádjái. Kodavuogádat lea čuovvovaš (gč. tabealla 3):

Tabealla 3 Dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádat

I Darjjesámi guovlu

I:1 *Kintuš*-siida, ee. *Čalmny-Varre*

I:2 *Jofkyi*-siida, ee. *Jokan̄ga*-gilli

I:3 *Lyymbes*-siida

I:4 *Sosnyõffke*-siida

II Áhkkielsámi guovlu

II:1 *Oaver-jávri (Imandra)*, ee. *Ču'kksuâl*-siida

II:2 *A'kkel*-siida, ee. *Babino (A'kkel)* ja *Jona (Juonn)*

II:3 *Sââ'rvesjäu'rr*

III Gielddasámi guovlu

III:1 *Kiillt*-siida, ee. *Šongui, Tyrr'byr'* ja *Čudzjaavv'r*

III:2 *Koarrdõgk*

III:3 *Lujaavv'r*-siida, ee. *Umm'pjaavv'r*-guovlu

III:4 *Puuljaavv'r*-siida (*Maaziell'k*-siida ovdal 1900-logu álggu)

III:5 *Semioštrovje*-siida (*Arsjogk* ja *Leijaavv'r*)

IV Nuortalašsámi guovlu

IV:1 *Paaččjokk*-siida

IV:2 *Peäccam*-siida

IV:3 *Suõ'nn'jel*-siida

IV:4 *Njuõ'tjäu'rr*-siida

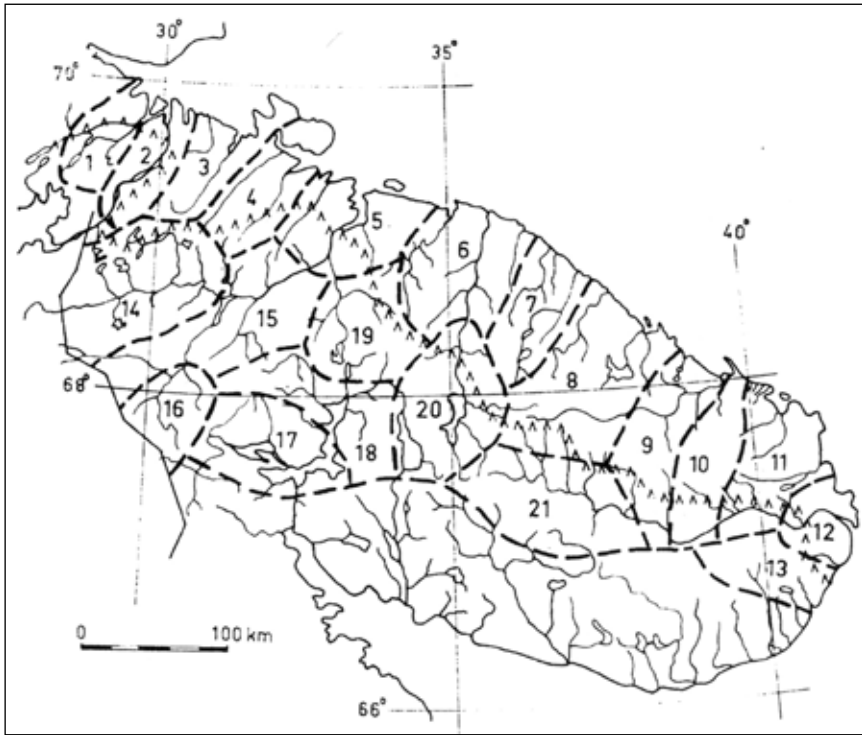
IV:5 *Mue'kk*-siida

IV:6 *Njauddám*-siida

V Eahpečielga siidagullevašvuohta

Kodavuogádat doaibmá buoremusat njálmálaš gálduid buohta. Čálalaš sekundára gáldodieđuid lokaliseren dán kodavuogádaga mielde lea buktán váttisvuođaid, eanemustá dan sivas go ovdeš áiggi govvádusat sáhttet gokčat máŋga sámi guovllu, siidda, gili jna., dahje ovdanbuktit dieđuid oppalaš generaliserejeaddji dásis. Liikká lean viggan gálduid suokkardaladettiinan čatnat dieđuid kodavuogádahkii dallego lei vejolaš.

Kárta 1 Nuortasámi siiddat 1800-logu gálduid vuodul Nickula (1970, 187) mielde

Kodavuogádaga (tabealla 3) ja siiddaid nummiriid (kárta 1) gaskaguoh-
ta:¹⁰⁶

I Darjjesámi guovlu

I:1 <i>Kintuš</i> -siida:	kárttas nr. 21	<i>Kintuš</i>
I:2 <i>Jofkyi</i> -siida:	kárttas nr. 9	<i>Jofkyj</i>
I:3 <i>Lyymbes</i> -siida:	kárttas nr. 10	<i>Kuõddemjaavvre</i>
	kárttas nr. 11	<i>Lyymbes</i>
I:4 <i>Sosnyõffke</i> -siida:	kárttas nr. 13	<i>Sosnyõffke</i>
	kárttas nr. 12	<i>Pyõnne</i>

II Áhkksilási guovlu

II:1 <i>Oaver</i> -jávri:	kárttas nr. 13	<i>Ču'kksuâl</i>
II:2 <i>A'kkel</i> -siida:	kárttas nr. 17	<i>A'kkel</i>
II:3 <i>Sâá'rvesjäu'rr</i> -siida:	kárttas nr. 16	<i>Sâá'rvesjäu'rr</i>

¹⁰⁶ Nákkosgirjji teavsta geavaheami álkidahttima nammii tabealla 3 ja kárta 1 leat biddjon girjji miellodusin.

III Gielldasámi guovlu

III:1 <i>Kiillt</i> -siida:	kárttas nr. 5	<i>Kiillt</i>
III:2 <i>Koarrdõgk</i> -siida:	kárttas nr. 6	<i>Koarrdõgk</i>
III:3 <i>Lujaavv 'r</i> -siida:	kárttas nr. 20	<i>Lujaavv 'r</i>
III:4 <i>Puuljaavv 'r</i> -siida:	kárttas nr. 19	<i>Maaziell 'k</i>
III:5 <i>Semioštrovje</i> -siida:	kárttas nr. 7	<i>Leijaavv 'r</i>
	kárttas nr. 8	<i>Arsjogk</i>

IV Nuortalašsámi guovlu

IV:1 <i>Paaččjokk</i> -siida:	kárttas nr. 2	<i>Paaččjokk</i>
IV:2 <i>Peäccam</i> -siida:	kárttas nr. 3	<i>Peäccam</i>
IV:3 <i>Suõ 'nn 'jel</i> -siida:	kárttas nr. 14	<i>Suõ 'nn 'jel</i>
IV:4 <i>Njuõ 'tjäu 'rr</i> -siida:	kárttas nr. 15	<i>Njuõ 'tjäu 'rr</i>
IV:5 <i>Mue 'kk̄</i> -siida:	kárttas nr. 4	<i>Mue 'kk̄</i>
IV:6 <i>Njauddâm</i> -siida:	kárttas nr. 1	<i>Njauddâm</i>

4. Primára gáldut

Galkin-bearaš, Lujaavv'r.

Árbevirolaš sámegiell teavsttat

Min čoarvegárđi lei das lahka. Ná eliimet. Go giinu das didoštišgoahtá, muhtin professor dahje doavttir go didošta muhtin dološ áššiin, de das ii leat mihkkige. Muhto dakkár olmmoš guhte dušši hállagoahtá dahje álgá boagustit, de son buohccái. Jaakko Sverloff «Čuá'rvvká'rdđ» (*Maaddárää'jji mainnáz* 1992, 38)¹⁰⁷

Suokkardalan vuollelis árbevirolaš sámi teavsttaid, mat leat leamaš 1800-logu rájes báddejuvvon, transkriberejuvvon, jorgaluvvon dahje vurkejuvvon jorgalushámis darjje-, áhkkil-, gieldda- dahje nuortalašsámi guovluin. Bijan eanemustá deattu darjje-, áhkkil- ja gielddasámi materiálaide, mat leat leamaš dán rádjái unnán dovdosat dahje goasii dovdameahhtumat. Lean ráddjen nuortalaš sámi teakstamateriálaid mu mielas deháleamos, árvvoleamos ja unnimus dovddus gálduide, dan sivas go nuortalaš njálm-málaš árbevierru ja oskumušat leat leamaš sámedutkamis gorálaččat bures dihtosis ee. Suoma beal dutkiid ánsus, geain lei politihkalaš dili geažil vejolašvuolta 1940-logu rádjái dutkat nuortalaččaid Suoma bealde.

Deattuhan daid njálm-málaš diehtogálduid, mat mu mielas leat erenoamáš diehtoriggát sámi oskumušaid dáfus. Gáldodieđuid riggodaga ja gelddolašvuoda árvvoštallan lea eahpitkeahtá gitta dutkanfáttás. Mu gáldokritihkalaš suokkardallama ulbmilin lea sajuštit iešgudetge teavstta dahje teakstačoakkáldaga konkrehta sámejovkui, áigodahkii ja muitaleaddjái, ja dainna lágiin oahpistit boahhteáiggi dutkiid diehtogálduide, maid sáhtášii suokkardallat konkrehta dutkangažaldagaid ektui. Čujuhan daidda báikkálaš vuolleárbevieruide dahje kulturváikkuhusaide, maid lea vejolaš gáldus gávdnat. Juohke muitaleaddji oktavuodas namuhan eanaš su teavsttaid, mat leat dihtosis, vaikke muhtin teavsttat eai soaitte leat miellagiddevaččat oskkoldatdutkan dáfus. Mañemuš vuollekapihhtalis suokkardalan dakkár teavsttaid, maid báikkálaš gullevašvuolta ii boađe doarvái čielgasit ovdan, ja ovdanbuvttán iežan árvalusaid teavsttaid árbevirolaš gullevašvuodas daid čujuhusaid (báikenamaid, sániid, olbmuid namaid jna.) vuodul, mat leat oazžumis teavsttas. Goittotge dán suokkardallamis in

¹⁰⁷ Álgositáhtta: «Mee'st leäi čuá'rvvká'rdđ tá'st áálda. Tõ'st jie'liim. Ku kii-ne teädstááll tõ'st, nákam professor – le'be dáhttaroomaž, teädstááll nákan vuá'mm aa'sšid, tõ'st i'lla ni mii. A takai ooumaž ku puásttad sárnškuutt le'be álgg págsted, son puáčcai.» (*Maaddárää'jji mainnáz* 1992, 38)

sáhte vuodjut juohke áidna teavstta detáljaguorahallamii ja leange ráddjen suokkardallama oppalaš fuopmášumiide, mat sáhttet leat ávkin viidáset guorahallamiidda. Muhtin vuollelis guorahallojuvvon álgoteavsttat dahje giehtačállosat sáhttet leat jávkosis dahje eai leat leamaš fidnemis geavatalaš sivaidda; dakkár gálduid oktavuodas čujuhan vurkensajiide, jus dakkárat leat dihtosis, dahje máinnašan dieđuid, maid vehkiin sáhtášii álgogálduid luottaidda guorrat.

Teavsttat leat sirrejuvvon čuovvovaččat: sámejoavkku, siidda dahje orrunsaaji mielde, ja daidda siskkobeaidda muitaleddjiid mielde (nuortasámegiellá báikenamaidda gč. kárttas 3, davvisámegiellá báikenamaidda gč. kárttas 2, gč. maid báikenamaidda listtuid). Áiggi dáfuš diehtoaddit leat maŋŋálaga, jagi dahje áigodaga mielde, goas teavsttat leat vurkejuvvon; seammá vurkenjagi diehtoaddit leat sajuštuvvon alfabehtalaš ortnegii. Veahkkeneavvun leat tabeallat, main primára ja sekundára gáldut leat vuogáidahtton spatiála ja temporála distribušuvnna, muitaleddjiid ja vurkejeddjiid mielde (gč. tabeallaid listtu).

Sámi diehtoaddit leat teavsttas nummiraston romalaš ja arábalaš lohkosániiguin seammá prinsihpa mielde go dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádatge (gč. tabealla 3). Diehtoaddi nummira romalaš lohkosátni čujuha sámejovkui čuovvovaččat: I = darjjesámi, II = áhkkil-sámi, III = gielddasámi ja IV = nuortalaš sámi; V-lohkosáni vuolde leat namahis informánttat dahje dakkár diehtoaddit, geaid siidagullelašvuhta lea eahpečielggas. Vuosttas arábalaš lohkosátni čujuha siidii dahje gillá iehšguđetge sámevuovllu siskkobeaidda, omd. darjjesámeguovllu siskkobeaidda 1 = *Kintuš*, 2 = *Jofkyi*, 3 = *Lyymbes* ja 4 = *Sosnyõffke*; báikenamaidda siida-appellatiiva čujuha árbevirolaš siidii dahje siidaeatnamiidda. Kodanummira nubbi arábalaš lohkosátni čujuha muitaleddjái, omd. Nr. I:1:4 lea darjjesámi *Kintuš*-siidda diehtoaddi nummir 4. Diehtoaddi nummir čatná váldoteavstta ja tabeallaid oktii ja doaibmá čujuhussan váldoteavstta siskkobeaidda. Tabeallas 13 (gč. mildosa) diehtoaddit leat juhkkujuvvon njealji váldosámeguovllu mielde ja daidda siskkobeaidda nummiriid mielde. Dát tabealla addá dieđuid diehtoaddi duogázis, báddema áiggis, báikkis, konteavsttas ja vurkejeddjis, teavsttaidda kvalitehtas (makkár gillii lei

muitaluvvon, leago álgoteaksta, jorgalus, referáhtta jna.), dálá vurkensajis ja/dahje publikašuvnnas. Diehtoaddiid ovdanbuktimis, sihke tabeallas 13 ja primára gállduid váldoteavsttas, olbmo ovdanamma boahdá vuosttasin diehtoaddi nummira maŋŋá, ja dasto čállo áhči namma (ruoššalaš namma-vierru, mii lea geavahuvvon eanaš čálalaš gállduin), goargu, gohčodannamma (jus dakkáraš lea) ja sámenamma, jus dát spiehkasta virggálaš namma.

Dán rádjái diedamáilmmis lea leamaš dáhpá sámi árbevieru ovdanbuktimis čujuhit dan dieđalolbmo dahje čálle nammii, gii dieđuid lea háhkan dahje vurken. Lean spiehkastan dán árbevierus ja vuoruhan sámi diehtoaddiid, muhto lean čohkken dieđuid vurkejeddjiiid birra tabellii ja vuogáidathtán daid alfabehtalaš ortnega mielde (tabealla 14, gč. mildosa); dán tabealla ulbmil lea čatnat ovddeš áiggi vuogi odđá áiggi álgoálbmotmetodologijaid gáibádusaiguin oktii nu ahte lohkki sáhtá dárbbu mielde gávdnat gáldodieđuid vurkejeddji nama mielde. Diehtoaddiid nummiriid bokte oázžu oktavuoda diehtoaddiid tabellii ja váldotektii. Vurkejeddjít-tabealla sisttisdoallá oanehis dieđuid vurkejeddjiiid ámmát- ja fágaduogázis, vurkenbarggu áiggis, báikkis ja ulbmilis, diehtoaddiin, materiála dálá vurkensajis dahje publikašuvnnas.

I Darjjesámi guovlu

Kintuš-siida, ee. Čalmny-Varre (Nr. I:1)

Čalmny-Varre-gilis báddejuvvon materiála ii leat nu boaris. Boarráseamos gáldut leat 1950-logus, muhto muitaleddjiiid gaskkas ledje sihke vuoras ja nuorra olbmot. Dát addá dutkái áigeperspektiivva 1800-logu loahpas 1900-logu lohppii (vrd. jorgalusveršuvnnaiguin *Kintuš-siiddas* 1920–60-loguin).

Nr. I:1:1

Tatjana Filipovna Danilova (r. 1887) muitalii 1955 ee. máidnasa, mas nuortasámi máinnasárbevierus dovddus *aadz*-oruhis (vástida Áhčešeani davvisámi árbevierus) lea vampyra doaibma (Kert 1961, 171–179). Vurkejeddjín lei nuorra *Čalmny-Varre* sámenisu Oktjabrina Vladimirovna Matrjohina (gč. maŋŋelis Voronova),¹⁰⁸ guhte lei veahkkebargin nuorta-

¹⁰⁸ Nuortasámi kulturhistorjja mearkkašahti olmmoš, vuosttas darjjesámi diktačálle, dovddus namma Oktjabrina (Biina) Voronova (6.10.1934 – 16.6.1990).

sámegielaide dutkanproševttas, man Sovjetlihtu dieđaakademia Gárjila ossodaga Giela, girjjálašvuoda ja historjjá instituhta (*Institut jazyka, literatury i istorii Karel'skogo filiala Akademii Nauk SSSR*, gč. dobbelis IJALI)¹⁰⁹ bargi professor Georgij Kert jodihii 1954–65. Álgoteavsttat leat IJALI jietnaarkiivvas, Petrosavodsk-gávpoigis.

Nr. I:1:2

Tamara Vladimirovna Matrjohina muitalii 25-jahkásažžan 1965 iežas guovllu máidnasiid; vurkejeaddjin lei ungaralaš gielladutki Lázsló Szabó Petrosavodsk-gávpoigis. Matrjohina lei *Čalmny-Varres* eret, muhto lei bajásšaddan *Lujaavv'r*-gili internáhtas, gos duon áigge orro mángga heaittihuvvon sámegili ássi ja badjeolbmo mánát, ja gos kultur- ja giellabiras lei hui girjái. Matrjohina logai Leningrada pedagogalaš Hertsen-allaskuvllas ja lei maŋŋá veahkkebargin darjjesámegiela dutkanproševttas Sovjetlihtu dieđaakademia Gárjila juhkosa Gielladutkama ossodagas (rš. *Sektor jazykovedenija Karel'skogo filiala Akademii Nauk*) Petrosavodsk-gávpoigis. Szabó čálii čieža teavstta *Čalmny-Varre* suopmanii; miellagiddevažžan sáhttá leat ainjuo teaksta beaivvi bártni birra (Szabó 1968, 46–55; lean heivehan dán teavstta davvisámegillii, gč. *Min njálmálaš árbevierru* 2004, 34–39). Muđui Matrjohina teavsttain boahtá ovdan sámi njálmálaš árbevieru dilli 1960-logus nuorat sámebuolvva oainnus ja muittu mielde. Vaikke giela dáfus teavsttain leat muhtin veardde ruošša loatnasánit, de árbevieru dáfus Matrjohina ii oro leat báidnašuvvan ruoššalaš muitalanárbevirrui, muhto baicce bisui dovdoseamos muitalus- ja máinnasfáttáid siskkobealde. Materiála geavaheapmi gáibida báikkálaš árbevieruid buori dovdomuša, man vuodul sáhttá veardádallat ovddit ja maŋit áiggi árbevieruid. Szabó (1967, 132–152; 1968, 32–57) almmustahtii teavsttaid roavva transkripšuvnnas duiskkagiel jorgalusaiguin.

Jofkyi-siida, ee. *Jokanga* (Nr. I:2)

Nr. I:2:1–2

Jofkyi-guovllus lea vurkejuvvon gorálaččat ollu darjjesámi materiála, mii gokčá áigodaga 1800-logu álggogeahčen 1900-logu loahpageahčái.

¹⁰⁹ Dálá áigge *Institut jazyka, literatury i istorii Karel'skogo naučnogo centra Rossijskoj Akademii Nauk*, Petrosavodsk, Gárjil.

Giddat 1856 guokte darjjesápmelačča, geaid namat eai leat dihtosis (Nr. I:2:1–2) ledje Suoma dieđaolbmo ja gielladutki D. E. D. Europæusa (1820–1884) giellainformántan *Jofkyi*-sámesuopmanis. Darjjesámit ledje eret (dahje orro) *Svjatoi nos*-guovllus, mii gulai *Jofkyi*-siidda eatnamiidda Jieknameara rittus, gielddasámi *Semiostroye*-siidda lahkosiin. Europæus, guhte finai Guoládatnjárgga máttanuortaosiin Ruošša Keisarlaš geografalaš searvvi (RGO) mátkedoarjagiin čoaggimin nuortasámi giellačájánasaid, báikenamaid ja guovllu ovdahistorjjá dutkama várás, jearahalai darjjesámiin *Kusomen*’-gilis Vilgesmeara rittus, gos informántta-guovttos jáhkkmis leigga fitnamin gávppašanmátkkis. Europæus máhtii bures ruoššagiela, muhto čálii 20 álbmotmuitalusa darjjesámegillii lingvisttalaš transkripšuvnnas. Teavsttat eai leat almmustuvvan Europæusa eallináigge, earret guokte darjjesámi čudđemáidnasa maid J. Friis geavahii máinnasčoakkáldagastis (1871 á, 112–117) dárogillii.¹¹⁰ 1930-logus T. I. Itkonen gávnnai Europæusa giehtačállosa *Lapska ord och sagor* (Sámi sánit ja mitalusat) Suoma-ugralaš searvvi arkiivvas Helssegis, divodii roavva transkripšuvnna ja almmustahtii teavsttaid suomagiel jorgalusaiguin (T. I. Itkonen (1931) 1981, 281–323). Miellagiddevažžan sáhttet leat ee. teavsttat *aadz birra* (T. I. Itkonen (1931) 1981, 285–287) ja olbmo birra, guhte lei noiddohallan guovžan (T. I. Itkonen (1931) 1981, 297–301).

Nr. I:2:3

Suoma gielladutki Arvid Genetz vurkii 1876 golbma mitalusa darjjesámegillii *Jofkyi*-guovllu anonyma darjjesámiin. Iežas áiggi lingvisttalaš árbevieru mielde Genetz ii leat almmuhan diehtoaddiidis namaid, iige leat buorre diehtit galle muitaleaddji ledje. Genetz orui jahkebeale Guoládatnjárggas, dutkkai nuortasámi gielaid ja čökkii giellačájánasaid; beali dutkanmátkkistis son anii darjjesámegiela (Genetz 1891) ja darjjesámi árbevieruid (Genetz 1877–78) dutkamii. Dán bargui sus ledje buorit eavttut, namalassii ruošša- ja mánggga suoma-ugralaš giela máhttu. Genetz almmustahtii golbma teavstta *Jofkyi*-suopmana giellačájánassan oktageardásaš transkripšuvnnas unġáragiel (Genetz 1879–84) ja duiskkagiel jorgalusaiguin (Genetz 1891,

¹¹⁰ Europæus doalahii oktavuoda J. Friisain, gean hásttii fárrui Guoládhkii, muhto Friis ii sáhttan dalle searvat mátkái. Easka 1867 vulggii Friis Nuorta-Sápmái, su mátkeguobmin lei norgalaš dutki L. K. Daa. Lea navdimis ahte Europæus movttiidahtii Friisa dán mátkái (gč. *D. E. D. Europæus* 1988, 224; Friisa birra gč. sekundára gálduid buohta).

239–244). Goddemáinnas sáhtta leat miellagiddevaš Meantaš-myhta dutká (Genetz 1891, 241–242), muhto teaksta orru leamen oaniduvvon dahje iešdáhtolaččat oktageardánin dahkkon, mii sáhtta leat mearkan dasa ahte Genetz doaimmahii ja oanidii teavstta dahje čálii dán muittu mielde sámegillii, dahje ahte su informánttat ledje iešdáhtus muitalan sutnje hui oanehaččat.

Nr. I:2:4

Ustinja Pavlovna Tarunova (r. 1899) muitalii 11 máinnas- ja muitalusteavstta 1955 *Jokanga*-gilis, gos son lei riegádan, muhto son orui guhká *Lyymbes*-gilis. Son adnojuvvui iežas ássanguovllus čeahpes máinnasteaddjin. Su teavsttat eai leat čadnon njuolga sámi oskumušaide, muhto terminologiija ja árbevirolaš geavadiid dáfus teavsttat sáhttet leat miellagiddevaččat; goittotge teavsttain lea čalbmáičuohcci gárjillaš ja ruoššalaš váikkuhus, mii gáibida dutkis dáid árbevieruid dovdamuša. Vurkejeaddjin lei suoma-ugralaš gielaiddutki V. V. Senkevič-Gudkova. Čieža teavstta leat almmustuvvan roavva suoma-ugralaš (fonehtalaš) transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiquin (Kert 1961, 188–214), njealje teavstta leat almmustuvvan transkripšuvnnas esttegiela jorgalusaiquin, jorgaleaddjin lei K. Kont (Senkevič-Gudkova 1960). Senkevič-Gudkova čilgehusat teavsttaid sisdoalu hárrái leat máinnašan veara (gč. juolgehohtaid). Tarunova birra gč. maiddái jorgalusveršuvnnaid buohta.

Nr. I:2:5

Olga Lasarevna Danilova (r. 1907) lei Senkevič-Gudkova nubbi informánta *Jokanga*-gilis 1955 ja muitalii *aadz*-máidnasa (vrd. *aadz* suoláda bárdnemáná) (Kert 1961, 212–214). Álgoteavsttat leat IJALI jietnaarkiiivvas.

Nr. I:2:6

Marija Ivanovna Matrjohina (r. 1900 *Jokanga*-gilis) lei darjjesámi árbevieruid ja meanuid áššedovdi.¹¹¹ Son muitalii 1960 *Jokanga*-gilis sámi árbevirolaš náittosvieruid birra hui vuđolaččat; son muitalii maid miehtá Nuorta-Sámi dovddus máidnasa gáranasain, njuorjuuin ja gottiin náitalan

---

¹¹¹ Son lea jáhkkimis seammá olmmoš go diehtoaddi Nr. I:3:3.

oappáid birra (Kert & Zaikov 1988, 79–99, 162–174; dán máidnasis lea navdimis oktavuoha *Meantaš-myhtii*, gč. Sergejeva 1994; [1997], 152–161; Ernits 1999; 2000). Vurkeaddjin lei G. Kert, veahkkebargin lei T. V. Matrjohina (Nr. I:1:2) guhte transkriberii ja jorgalii teavsttaid ruoššagillii, dárkkisteaddjin lei O. V. Voronova. Originála jietnabáttit sealluhuvvojit IJALI jietnaarkiivvas (Kert & Zaikov 1988, 6–7).

Mánga *Jofkyi*-guovllu sápmelačča ledje 1960-logus informántan sáme-giela dutkanprošeavtta olis, man esttelaš gielladutki Karl Kont, Tallinna Giela ja girjjálašvuoda instituhta bargi (gč. manjnelis EKI),¹¹² čadahii 1960, 1962–63 ja 1966–67, eanaš *Jokanga*-gilis. Lagabui 60 diimmu báddečoakkáldat, mas leat darjjesámi (ja muhtin muddui gielddasámi) máidnasat, mitalusat, luodit ja jearahallamat, sealluhuvvojit EKI jietnaarkiivvas Tallinnas, mas báttit leat ordnejuvvon suopmana mielde (darjje- ja gielddasámi) ja suopmana siskkobealde diehtoaddiid namaid oanádusaid mielde. Diehtoaddiid listu oanehis duogášdieđuiguin lea EKI arkiivva katalogas. Diehtoaddiid gaskkas ledje ee. Nikolaj Prokopievič Danilov (Nr. I:2:7; r. 1903 *Jokanga*-gilis; arkiivvaonádus [Teri, DN]), Mihail Timofeevič Koivin (Nr. I:2:8; r. 1922 *Jokanga*-gilis, [Teri, KM]), Timofej Jakovlevič Koivin (Nr. I:2:9; r. 1887, *Ivanovka*-gilis, [Teri, KT]), vejolaččat son lea *Kintuš*-siiddas eret) ja Grigorij Jevdokimovič Kuroptev (Nr. I:2:10; r. 1924 *Jokanga*-gilis, [Teri, KG]). Dáid diehtoaddiid máinnas- ja mitalusteavsttat leat valjis. In sáhte dán materiála kvalitehta árvvoštallat, go in leat beassan dan geahčadit (berošteaddji gávdná lassedieđuid maiddáid Diehtoadditabeallas 13). Lean maiddáid guođđán dán guorahallama olggobeallái muhtin 1960-logus báddejuvvon darjjesámi diehtoaddiid, geat muitaledje ovttaskas teavsttaid dahje levdejedje ovttaskas ludiid (lassedieđuid gávdná EKI arkiivva katalogas).

Ruovttueatnan gielaide dutkanguovddáža (*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*, KOTUS) jietnaarkiivvas Helssegis sealluhuvvojit darjjesámi giellačájánasat, maid Mikko Korhonen báddii 1975 Murmánkas. Korhonenas ledje moadde diehtoaddi *Jokanga*- ja *Čalmny-Varre*-giliin eret; in leat šaddan oahpásnuvvat materiála sisdollui (gč. 12419–12421, 12424–12425/Lp, KOTUS).

¹¹² 1947–96 instituhtta gohčoduvvui *Keele ja Kirjanduse Instituudi* (Giela ja girjjálašvuoda instituhtta), dálá áigge *Eesti Keele Instituut*, EKI (Esttelaš giela instituhtta).

Lyymbes-siida (Nr. I:3)

Lyymbes-guovllu árbevieru boarráseamos gáldut leat 1800-logu loahpa rájes. Guovllu njálmmálaš árbevierru lea eanemusat dokumenterejuvvon 1960-logus.

Nr. I:3:1

Arvid Genetz čálii 1876 *Lyymbes*-guovllu anonyma informánttaid vuodul (Nr. I:3:1) ovcci teavstta darjjesámegillii, main miellagiddevažžan sáhttet leat ainjuo moadde teavstta *aac* (vrd. *aadz*) birra (Genetz 1891, 235–237), muhto teavsttat leat hui oanehaččat, oktageardásaš giella oažžu lohkki navdit ahte teavsttat leat čállon eahpenjuolga muittu mielde. Vurkema báiki ii leat dihtosis.

Nr. I:3:2

Jelisaveta Aleksandrovna Gorbuntsova (r. 1907 *Lyymbes*-gilis) lea *Lyymbes*-guovllu árbevieru áššedovdi, gean dieđut leat bures dokumenterejuvvon. Son orui eallinagi *Jokanğa*-gilis ja adnojuvvui gili ássiid gaskkas erenoamáš čeahpes máinnasteaddjin. Su gullevašvuohta *Lyymbes*-guvlui ja eallin *Jofkyi*-guovllus fertejit vuhtii válđojuvvot daid materiálad guorahallamis. K. Kont geavahii J. A. Gorbuntsova 1960-logus válđodiehtoaddin. Kont báddii *Jokanğa*-gilis 1960 ja 1963 lagabui guhtta diimmu jietnabáttiid, main leat árbevirolaš máidnasat, luođit, duohtamuitalusat, diiddat jna. Teavsttat beaivvi, beaivvi bártne (vrd. *Min njálmmálaš árbevierru* 2004, 19–39) ja guovssahasaid birra sáhttet geavahuvvot eahpenjuolga gáldun sámi kosmologijias. Muđuid eanaš Gorbuntsova teavsttain leat sáme giela ja darjjesámi árbevieru diehtogáldun. Goittotge teavsttaid gaskkas leat muhtin veardde ruošša árbeviriid gullevaš mitalusat ja máidnasat. Mitalandáiddu ja njuovžilis gielas geažil Gorbuntsova bovdejuvvui Tallinnai 1963, gos son mitalii báddái eambo mitalusaid ja máidnasiid. Goittotge Tallinna materiálas, man báddema ulbmilin lei čielgasit giellačájánasaid vurken, leat ollu geardduheamit ja seammá mitalusaid mánga variántta iešguđetlágan lasáhusaiguin. Báttit sealluhuvvojit EKI jietnaarkiivvas Tallinnas (jietnabáttiid koda jietnaarkiivvas lea [Teri, GJ]). Báddema maŋŋá dát árvvolaš ja viiddis materiála ii leat leat transkriberejuvvon iige almmustuvvan. Bargadettiin EKI arkiivvas 1990-logu álgogeahčen

fidnejin Karl Kontas lobi mángnet muhtin darjjesámi jietnabáttiid ja geavahit daid dutkamušastan. Maiddái Kert báddii J. A. Gorbuntsovas moadde teavstta, maid almmustahtii transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusain (Kert & Zaikov 1988, 100–109, 175–181); ainjuo *taall*-teaksta (vrd. stállu) sáhtta leat beroštahti (Kert & Zaikov 1988, 100–102, 175–176).

Nr. I:3:3

Lyymbes-suopmana eará diehtoaddi lei ee. Marija Ivanovna Matrjohina (r. 1903 *Lyymbes*-gilis). Kont báddii lagabui diimmu mitalusaid, maid Marija Ivanovna máinnastii (arkiivoanádus [Teri, MM]). Lea jáhkkimis seammá olmmoš go diehtoaddi Nr. I:2:6.

Nr. I:3:4

Marija Ivanovna Danilova (r. 1908 *Lyymbes*-gilis), fárrii *Jokanga*-gillái 1945:s. Doppe son mitalii 1960:s máidnasiid ja duohtamitalusaid lagabui beannotdiimmu jietnabáddái, maid Kont ja Kert báddiiga ovttasbarggus (EKI, arkiivoanádus [Teri, DM]) ja mat leat almmutkeahtá. 1988:s almmustuvvan darjjesámi teakstačoakkáldagas (Kert & Zaikov 1988), leat teavsttat, maid Marija Ivanovna Danilova mitalii, muhto teakstačoakkáldaga dieđut mitaliaddji riegádanáiggis ja -báikkis (r. 1903 *Jokanga*-gilis) spiehkastit EKI arkiivadieđuin. Suopmana guorahallan ja báddejuvvon teavsttaid veardádallan almmustuvvan teavsttaiguin livččii čielggadan, leago gažaldat seammá olbmoss beroškeahtá faktadieđuid ruossalasvuodas. Miellagiddevažžan lea teaksta golmma oappá náittosdilis njuorjuin, gáranasain ja gottiin; teaksta lea almmustuvvan transkripšuvnnas sámegillii ja jorgaluvvon ruoššagillii (Kert & Zaikov 1988, 110–114, 182–184; originálat leat IJALI arkiivvas).

II Áhkkilsámi guovlu

A'kkel-siida (Nr. II:2), ee. *Babino* (*A'kkel*) ja *Jona* (*Juonn*) gilit

Nr. II:2:1

Irina Kus'minična Černyh (r. 1905), jáhkkimis *A'kkel*-siiddas eret, lei diehtoaddin lingvisttalaš dutkanmátkkiin 1971–74 *Jona*-gilis, vurkejeaddjin leigga G. Kert ja áhkkilsámegeiela dutki P. Zaikov (originálat leat IJALI

arkiivvas, teavsttat leat almmustuvvan transkripšovnnas, jorgalusat ruoššagillii). Teavsttaid gaskkas leat mitalusat ee. čáhcevuoiŋnain, *koldalyš-guovžža bohccis* (sáÁhk *possjim*), man čađa bosudettiin sáhtttá ealáskahttit dahje goddit, čáhkalgáid (sáÁhk *čakkli*) riggodagain (Kert & Zaikov 1988, 69–78, 155–161) ja *aadz-oruhis* (báikkálaš giellahápmi *aaz*), guhte suoláda bárdnemáná (Zaikov 1987, 183–185, 194–196).

Nr. II:2:2

Fedosja Timofeevna Mošnikova (r. 1910), *Njuđ'ttjäu'rr*-gilis eret, 1929:s fárrii *Sââ'rvesjäu'rr*-gillái ja 1931:s fas *Babino*-gillái. Lei áhkilsámegiela diehtoaddin 1971–74 *Jona*-gilis, vurkejeddjin lei Zaikov (originálat IJALI arkiivvas, almmustuvvan transkripšovnnas, jorgalusat ruoššagillii). Mošnikova-goargu ja riegeđanbáiki čujuhit diehtoaddi álgoálgosaš gullevašvuhtii *Njuđ'ttjäu'rr*-siidii, muhto su mitalusat leat goittotge áhkilsámegillii. Sámi eallinvuogi ja árgabeaiáššiid čilgejeddji teavsttaid gaskkas (Kert & Zaikov 1988, 47–60, 141–149) miellagiddevažžan lea ee. teaksta *pobbyš-guovžža birra*, guhte suoláda mánáid (Zaikov 1987, 180–181, 192–193).

Nr. II:2:3

Fjodor Romanovič Sergin (r. 1924) *Babino*-gilis eret, čeahpes juoigi (levdejeddjii), fárrii ollesolmmožin *Jona*-gillái ja lei váldodiehtoaddin lingvisttalaš dutkanmátkkiin 1971–74, vurkejeddjii leigga Kert ja Zaikov. Sergin'a mitalusat leat báddejuvvon (sealluhuvvojit IJALI arkiivvas) ja almmustuvvan transkripšovnnas ruoššagiel jorgalusaiguin (Zaikov 1987, 175, 187; Kert & Zaikov 1988, 8–33, 115–131). Miellagiddevažžan leat ee. teavsttat *čokkõpper* 'čohka gahpir'-nammasaš vuoiŋŋa birra, man jáhkke sivalažžan jus boazu lei jápmán oinnolaš siva haga (Kert & Zaikov 1988, 21–22, 124–125), dahje *tiermis*-bajánipmilla birra, guhte *čokkõpper*-vuoiŋŋa doarrida, mainna čeargun ja álddagasat čilgejuvvojit, mitalusas leat mielde árvvolaš dieđut baján-jáhkuin (Kert & Zaikov 1988, 27–30, 128–129).

Nr. II:2:4

Marija Prokofjevna Sergina (r. 1925), F. R. Sergin'a (Nr. II:2:3) eamit, *Sââ'rvesjäu'rr*-gilis eret, lei Zaikova informántan 1971–74 *Jona*-gilis (originálat IJALI arkiivvas, almmustuvvan transkripšuvnnas, jorgalusat ruoššagillii). Su muitalusaid gaskkas miellagiddevažžan leat teavsttat čáhcevuoiŋnain, ee. ráfehís čáhcevuoiŋnain (Zaikov 1987, 182–183, 193–194), čáhcevuoiŋŋa ádjimis *Sjaptjäu'rr*-jávrris eret (Kert & Zaikov 1988, 66–67, 153–154; vrd. jorgalusveršuvnnaiguin, muitaleaddjin leigga Artamon Semjonovič Sergin (Nr. II:2:8) ja Avdotja Parfentjevna Gerasimova (Nr. IV:4:5), gč. Alymov 1929, 25–26). Čáhcevuoiŋŋaide guoski eará áhkkilsámi muitalusat, gč. Ksenija Romanovna Randa (r. 1928, jáhkkimis *A'kkel*-siiddas eret, Nr. II:2:9; gč. Kert & Zaikov 1988, 46–47, 140–141).

KOTUS jietnaarkii vvas Helssegis seailuhuvvojit áhkkilsámi giellačájá-nasat, maid Leif Rantala báddii 1993 *Jona*-gilis máŋggain diehtoaddiin; in leat šaddan oahpásnuvvat materiála sisdollui (gč. 16599–16604/Lp, *KOTUS*).

III Gielddasámi guovlu

Kiilt-siida, ee. *Šongui* ja *Tyrr'byr'* gilit (Nr. III:1)

Nr. III:1:1 ja Nr. III:1:2

Andrej Dmitriev (r. 1854) lei T. I. Itkonena informánta 1914:s *Vočem'luuhht*-vuonas (rš. *Vajen'ga*, árbevirolaš *Kiilt*-siidda guovlu Guoládatvuonas) ja muitalii ee. biro ja olbmo oktasaš bivddu birra (T. I. Itkonen (1931) 1981, 255–257; vrd. I. P. Gerasimov (Nr. IV:4:7), gč. *Saamskie skazki* 1980, 62–63; vrd. maid Jaščenko (1892, 32) namahis áhkkilsámi informánttaid (Nr. II:1:1–3) muitalusaiguin). A. Dmitriev'a eará teavsttaid gč. T. I. Itkonen ((1931) 1981, 247–250, 253–265, 274–277). A. Dmitriev'a eamit Matrona Dmitrieva (r. 1869, Nr. III:1:2) muitalii ee. das mo olmmoš jorgala iežas guovžan (T. I. Itkonen (1931) 1981, 252–253; gč. maiddái s. 275–278). Almmustuvvan dárkilis suoma-ugralaš transkripšuvnnas suoma-giel jorgalusai guin.

Nr. III:1:3

Maksim Vasiljevič Antonov (r. 1919), *Šongui*-gilis eret, suoma gohčodanamma Antimo, lei giełddasámi diehtoaddi 1943:s Helssegis, gosa son gárttai soahtefánjan nuppi máilmmesoadi áigge. Gielladutki E. Itkonen báddii sus 19 máidnasa ja ovttu luoheteavstta. Goittotge eanaš teavsttat leat giełddasámegillii mitaluvvon ruoššalaš máidnasat, man geažil materiála geavaheapmi gáldun gáibidá davviruoššalaš álbmotdiktema dovdamuša. Suoma-ugralaš gielladutki Juhani Lehtiranta (1985) almmustahtii teavsttaid duiskkagiel jorgalusaiguin. Álgoteavsttat seailuhuvvojit *SKSÄ* arkiivvas Helssegis (A 151, *SKSÄ*); okta teaksta *aacce* (vrd. *aadz*) birra lea almmustuvvan suomagiel jorgalusain (E. Itkonen 1971, 108–110).

Nr. III:1:4

Marija Makarovna Dmitrieva (r. 1880, nieidanamma Arhipova) lei *Tyrr'byr'*-vuollesuopmana diehtoaddin 1954:s IJALI dutkanprošeavttas, mitalii ee. *pienne torrk* 'beatnatdorka'-máidnasa, mii lea dovddus árbevirolaš nuortasámi máinnas beanan riegeádan albmá náitaleamis eatnanlaš nissonolbmuin (vrd. Darja Markovna Galkina, Nr. III:3:1). Vurkejeaddjin ja loahpalaš transkripšuvnna dárkkisteaddjin lei A. A. Antonova (Nr. III:1:22); teavsttat leat almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiguin (Kert 1961, 151–157), originálat leat IJALI jietnaarkiivvas. M. M. Dmitrieva oabbá lea Agrafena Makarovna Arhipova (Nr. III:3:4), gean lean sajuštan *Lujaavv'r*-gili vuollái, dan sivas go su mitalusat ovddastit lujávrelaš vuollesuopmana.

Nr. III:1:5

Marina Artemjevna Antonova, sámenamma *Moaren'* (r. 1900–1987), sohkaruohttasat leat *Kiillt*-siiddas; *Tyrr'byr'*-vuollesuopmana diehtoaddi 1954 IJALI dutkanprošeavttas, mitalii ee. gáranasa, njurjo ja gotti soagnu birra (vrd. Agrafena Makarovna Arhipova, Nr. III:3:4) ja olmmošborri birra guhte borai mánu almmis (vrd. stállu borrá mánu). Vurkejeaddjin ja loahpalaš transkripšuvnna dárkkisteaddjin lei diehtoaddi nieida, A. A. Antonova (gč. Nr. III:1:22); almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiguin (Kert 1961, 158–168), originálat leat IJALI jietnaarkiivvas.¹¹³

---

¹¹³ Kerta publikašuvnnas Marina Artemjevna ovdanamma lea čállon boastut (Marija).

Nr. III:1:6

Anna [Timofeevna] Fefelova (r. s. 1915 *Kiillt*-siiddas) lei diehtoaddin *Lujaavv'r*-gilis 1975:s esttelaš gielladutkanprošeavtta olis EKI bargogohččosis, vurkejeddjin lei esttelaš dutki V. Klaus. Fefelova muitalus- ja máinnasteavsttat, oktiibuot lagabui 190 min. (sisdoallu ii leat dihtosis, gč. EKI jietnaarkiivvas, arkiivakoda [Kildini, FA]; fuomáš ahte seammá kodain leat merkejuvvon materiálat, maid diehtoaddin lei Aleksandr Fefelov, Nr. III:3:5). Maiddái Anna Fefelova ja A. Antonova (Nr. III:1:21, gean ovdanamma ii leat dihtosis, r. 1923 *Tyrr'byr*-gilis) ságastallamat ledje báddejuvvon, ee. muittašeami ja daid olis mitaluvvon máidnasat ja mitalusat, oktiibuot 245 min.; vurkejuvvon EKI báddečoakkáldagas (koda [Kildini, FA, AA]).

Nr. III:1:7 ja Nr. III:1:8

Uljana Ignatjevna Jakovleva (r. 1920 *Kiillt*-gilis) ja Jelena Osipovna Sobakina (ahki ii leat dihtosis, *Kiillt*-siiddas eret, Nr. III:1:8) ságastallamiid, duohtamitalusaid ja máidnasiid Klaus báddii 1975:s *Lujaavv'r*-gilis; materiála viidodat ja sisdoallu eai leat dihtosis, gč. EKI báddečoakkáldaga, koda [Kildini JU, SJ].

Nr. III:1:9

Marija Pavlova (r. 1914 *Harlovka*-gilis, Barentsábi gáttis, *Tyrr'byr'*-gili lahkosiin) máinnastii ja levdii jietnabáddái 1975:s *Lujaavv'r*-gilis, vurkejeddjin lei V. Klaus; báttit, oktiibuot lagabui 70 min., leat EKI jietnaarkiivvas, koda [Kildini PM], sisdoallu ferte dárkkistuvvot.

Koarrdōgk-siida (Nr. III:2)

Nr. III:2:1

Marija Pavlovna Fefelova (r. 1904), *Koarrdōgk*-vuollesuopmana diehtoaddi IJALI dutkanprošeavttas 1954:s *Koarrdōgk*-gilis, mitalii ee. luovtta rastá beassamis noaidegoansttaiguin (*Zahrebetnaja*-luokta, *Bolšoi Olenij*-sullo nuorttabealde Barentsábis) (Kert 1961, 97–99; vrd. Vise (1917: 2, 65), diehtoaddin áhkkilsápmelaš Vasilij Barhatov, Nr. II:1:7); miellagiddevažžan sáhtta leat teaksta sorpmi ja albmá soahpamuša birra buohcciolbmuid dikšut, mitalus lea navdimis báidnašuvvan kránnjáálbmogiid árbevrrui

(Kert 1961, 127–131). Vurkejeaddjin lei A. A. Antonova (gč. Nr. III:1:22), transkripšuvnna dárkkisteaddjin G. A. Šaršina (Nr. III:2:3); almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiguin (Kert 1961, 97–99, 115–131), originálat leat IJALI jietnaarkiivvas.

Nr. III:2:2

Galina Petrovna Dmitrieva (r. 1936) lei Kerta diehtoaddin *Koarrdōgk*-vuollesuopmanis 1956:s *Koarrdōgk*-gilis; miellagiddevaš muitalus *tiidtij niijit* ‘diehtti nieidda’ birra, guhte dagahii dálkki, man geažil čuđit geađgiluvve ja šadde *Ruc*-suolun (sáGld *ruhč* ‘čuđđi’). Teavsttat leat almmustuvvan transkripšuvnnas, jorgalus ruoššagillii (Kert 1961, 95–97), originálat leat IJALI jietnaarkiivvas. Transkripšuvnna dárkkisteaddjin lei G. A. Šaršina (Nr. III:2:3).

Nr. III:2:3

Galina Alekseevna Šaršina (r. 1940 *Koarrdōgk*-siiddas) lei Hertsen-instituhta (Leningrada pedagogalaš allaskuvlla Davviálbmogiid fakultehta) studeanta 1965:s, goas gielladutki L. Szabó finai Leningrad-gávpojis čoaggimin nuortasámi giellačájánasaid. Šaršina mitalii mánga mitalusa ja máidnasa, maid gaskkas leat ee. mitalusat noaideáhkás, guhte sirdii eatnanbihtá jávrris, *šajnaš*-jámežiin (vrd. *šainešk*, guhte lea darjjesámi árbevierus guovssahasaid njunuš), das mo nissonolmmoš jorgala iežas guovžan (gč. Szabó 1967, 70–82); mielde leat maiddái diiddat ja mánnogovaid čilgehusat (Szabó 1967, 44; 1968, 30–31). Szabó almmustattii teavsttaid transkripšuvnnas duiskkagiel jorgalusaiguin.

Nr. III:2:4

Valentina Maksimovna Zaharova (r. 1942 *Koarrdōgk*-siiddas) lei Szabó nubbi gielddasámi diehtoaddi 1965:s, gii mitalii ee. *oadzaahhk* ‘Áhčeš-eatni-áhká’ birra ja golmma oappá náitaleamis njuorjjuin, gáranasain ja gottiin (Szabó 1967, 92–102). Teavsttat leat almmustuvvan transkripšuvnnas duiskkagiel jorgalusaiguin.

Lujaavv'r-siida, ee. *Umm'pjaavv'r*-guovlu (Nr. III:3)

Nr. III:3:1

Darja Markovna Galkina (r. 1872, nieidanamma Kon'kova, sohkaruohttasat *Semiostroye*-siiddas) lei diehtoaddin IJALI dutkanprošeavttas 1958:s *Lujaavv'r*-gilis. Galkina mitalii ee. beatnatdorka-máidnasa; teaksta lea almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusain (Kert 1961, 56–61). Vurkejeaddjin lei nuorra sá mestudeanta V. N. Želesnjakova, transkriberijuvvon teavsttaid dárkkisteaddjin lei S. Jurjev. Originálat leat IJALI arkiivvas.

Nr. III:3:2

Akulina Fjodorovna Sorvanova (r. 1913), *Lujaavv'r*-siidda eatnamiidda gullelaš *Umm'pjaavv'r*-guovllus eret, lei diehtoaddin IJALI dutkanprošeavttas 1958 *Umm'p*-gilis, mitalii ee. mo *tall* (jáhkkinis guovža) viežžá alccesis eamidiid. Vurkejeaddjin lei V. N. Želesnjakova; almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiguin (Kert 1961, 87–90), originálat leat IJALI jietnaarkiiivvas.

Nr. III:3:3

Anna Vasiljevna Želesnjakova (r. 1888, *Symmpjaavv'r*, rš. *Symbosero*) lei 1958:s *Lujaavv'r*-vuollesuopmana diehtoaddin nuortasámegielaide IJALI dutkanprošeavtta olis. Vurkejeaddjin lei V. N. Želesnjakova, transkriberijuvvon teavsttaid dárkkisteaddjin lei S. Jurjev; almmustuvvan transkripšuvnnas jorgalusaiguin ruoššagillii (Kert 1961, 47–56). Mitalusaid gaskkas leat ee. čuovvovaččat: nieida beastá *Maaziell'k*-siidda čudiin noaidegoansttaiguin, maid várás sierra gohti huksejuvvui ja čearpmat oaffaruššojuvvui vai noaidenieida dagahivččii neavrres dálkki (Kert 1961, 51–52, 54–55; originálat leat IJALI jietnaarkiiivvas). Geasset 1960 G. Kert vurkii *Lujaavv'r*-gilis Želesnjakova mitalusaid ja máidnasiid jietnabáddái, oktiibuot lagabui diimmu; originálat seailuhuvvojit EKI jietnaarkiiivvas Tallinnas K. Kont báddečoakkáldagas (arkiivaoanádus [Kildini, ŽA]); teavsttat eai leat transkriberijuvvon eaige almmustuvvan.

Nr. III:3:4

Agrafena Makarovna Arhipova (r. 1903) lei Kerta diehtoaddin *Lujaavv’r*-vuollesuopmanis 1959 *Lujaavv’r*-gilis ja mitalii ee. gáranasa, njurjo ja gotti soagjus; almmustuvvan transkripšuvnnas, jorgaluvvon ruoššagillii (Kert 1961, 79–81; originála IJALI arkiivvas). Transkripšuvnna dárkkisteaddjin lei S. Jurjev. Arhipova-goargu lea *Ču’kksuâl*-siidda áhkkilsámi sohka, muhto A. M. Arhipova giella lea čielga gielddasámi lujávrelaš suopman (gč. su oappá Marija Makarovna Dmitrieva, Nr. III:1:4, *Tyrr’byr’*-gili vuolde).

Nr. III:3:5

Aleksandr [Grigorjevič?] Fefelov (r. 1923 *Aleksandrovsk*-gilis, odđasut ruoššalaš namahus *Poljarnyj*) lei diehtoaddin *Lujaavv’r*-gilis 1975:s esttelaš gielladutkanprošeavtta olis EKI bargogohččosis, vurkejeddjin lei Klaus. Báddejuvvon mitalusat, muittašeamat ja máidnasat (ee. beatnatdorkamáinnas), oktiibuot 45 min., mat seilluhuvvojit EKI jietnaarkiivvas, eai leat transkriberejuvvon eaige almmustuvvan; berošteaddji gávdná dieđuid materiála sisdoalus arkiivvas (koda [Kildini, FA]; fuomáš ahte seammá kodain leat Anna Fefelova (Nr. III:1:6) materiálat merkejuvvon).

Semioštrovje-siida, *Arsjogk* ja *Leijaavv’r* (Nr. III:5)

Nr. III:5:1

Anna Galkina (ahki ii leat dihtosis, *Arsjogk*-gilis eret) lei *Arsjogk*-guovllu informánta EKI dutkanmátkkis 1975:s, vurkejeddjin lei Klaus; mitalusat ja máidnasat, oktiibuot badjelaš 25 min., ledje báddejuvvon *Lujaavv’r*-gilis (originálat leat EKI jietnaarkiivvas, koda [Kildini, GA]), teavsttaid sisdoallu ferte dárkkistuvvot.

Nr. III:5:2

Praskovja Nikolajevna Pavlova (1904–1980, nieidanamma Jurjeva) *Arsjogk*-gilis eret, mitalii 1976 *Lujaavv’r*-gilis jietnabáddái ee. *voafshõss* ‘guovssahas’-máidnasa, mas beaivebárdni (sáGld *peejjvall’k*) ja guovssahasaid njunuš leaba vuostálagaid, mielde lea čilgehus ahte guovssahasat leat veahkaválddálaččat sorbmejuvvon, «ruovdái jápmán» alm-máiolbmuid vuoiŋnat. Vurkejeddjin lei diehtoaddi nieida Anastasija Jeliseevna Mozolevskaja (r. 1936 *Arsjogk*-gilis). Jietnabáddi seilluhuvvo

KOTUS jietnaarkiivvas Helssegis (16624–16625/Lp, *KOTUS*; gč. maiddái 16621–16623/Lp, *KOTUS*).

Eará gielddasámi materiálat

KOTUS jietnaarkiivvas Helssegis sealluhuvvojit gielddasámi giellačájá-
nasat, maid Mikko Korhonen báddii 1975:s Murmánskas (12417–12419/
Lp, *KOTUS*) ja Leif Rantala fas *Lujaavv’r*-gilis 1993:s (16605–16619/Lp,
16623/Lp, *KOTUS*). Leat mánnga diehtoaddi sierra gielddasámi giliin eret;
in leat šaddan oahpásnuvvat materiála sisdollui.

Mu iežan priváhta arkiivvas lea maiddái gielddasámi materiála, man
lean čoaggán 1991 rájes. Dat leat ee. jietnabáttit, giedain čállon teavsttat,
jearahallamat, giedde barggu notáhtat *Lujaavv’r*-gilis, diehtoaddin leat ee.
Aleksandra Andreevna Antonova (Nr. III:1:22) ja Lasar Dmitrievič Jakovlev
(Nr. III:1:16) (Lasara mitalus das mo ipmil sivdnidii iešguđetge ealli, gč.
Sergejeva [1997], 101–108; teaksta lea jorgaluvvon suomagillii).

IV Nuortalašsámi guovlu

Paaččjokk-siida (Nr. IV:1)

Nr. IV:1:1

Mikko Fedotov (r. s. 1905) lei T. I. Itkonena váldoinformánta 1927:s
Ķeeu’nes-gilis (ii leat čielggas, leigo Fedotov eret doppe). Son lei erenoa-
máš čeahpes máinnasteaddji ja báikkálaš árbevieru áššedovdi «beroškeahtá
nuorravuodastis» (T. I. Itkonen (1931) 1981, 3). 1929:s Fedotov bovdejuvvui
giellainformántan Helssegii. Oktiibuot 46 teavstta leat vurkejuvvon, maid
gaskkas leat máidnasat, mitalusat ja diiddat, čállon dárkilis suoma-
ugralaš transkripsuvnnas suomagiela jorgalusaiguin (T. I. Itkonen (1931)
1981, 10–59; 60–78; 80–89; 93–160), ee. čuovvovaš fáttáin: biro váldá
bajána gitta, ipmil ja biro ráhkadeaba bassinmuoraid, *sild*-nammasaš
einnosteaddji vuoigŋa (vrd. *sild*-jáhkut Ohcejotguovllus, gč. E. Itkonen
1963, 558), nisu oazžu goddesarvás máná (mielde lea čilgehus manne
goddi lea várrugas; vrd. Meantaš-mitalusaiguin; vrd. Kaisa Gavrilloff,
Nr. IV:3:2), noaidástallamat, olmmošborrit stállu ja su áhkká (sáNrt
stáll ja *stäl ákk*). Miellagiddevažžan lea gufihtarmáinnas, mii sisdoalu ja
vuoigŋa namahusa (sáNrt *kufettar*) dáfus lea navdimis loatna oarjesámi

árbevierus. Vurkejeaddji ii goittotge čujuhan dađi dárkileappot goappá báikkis, *Ķeeu'nesis* vai Helssegis, iešguhtege teaksta lei vurkejuvvon. Teavsttaid árvvu guorahallama dáfus lea goittotge metodalaččat dehálaš diehtit, čállojuvvojedjeho materiálat lunddolaš birrasis vai lingvisttalaš vurkenbarggu oktavuodas.

Nr. IV:1:2, Nr. IV:1:3 ja Nr. IV:1:4

T. I. Itkonena informánttaid gaskkas 1927 ledje ee. *Paaččjokk*-siidda čuovvovaš olbmot: Matvej Gerasimov, sámenamma Mašša (r. 1899, Nr. IV:1:2), guhte mitalii ee. *čokká'pper* 'čohka gahpir'-vuoingna ja bajána fággádallama birra (T. I. Itkonen (1931) 1981, 59–60; vrd. áhkksámi diehtoaddi Fjodor Romanovič Sergin (Nr. II:2:3), gč. Kert & Zaikov 1988, 115–131); Domna Titov (r. 1849, Nr. IV:1:3), guhte mitalii Áinnáidsulluid šaddanhistorjjá birra (sáNrt *Ainisudla*), gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 79–80); Aleksanteri (Olli) Fedotov (r. s. 1865, Nr. IV:1:4), guhte mitalii stálu ja stálu bearraša birra, ee. mo stállu suoláda mánáid ja sámenieiddaid (T. I. Itkonen (1931) 1981, 90–93).

Peäccam-siida (Nr. IV:2)

Nr. IV:2:1

Oksenja Jefremov (r. 1853) mitalii *Riehp*-sieidegeađggi álgoboahimušas 1927 *Peäccam*-gili lahkosiin *Vuoggoaiv*-váris, vurkejeaddjin lei T. I. Itkonen, almmustuvvan transkripšuvnnas suomagiel jorgalusaiquin (T. I. Itkonen (1931) 1981, 78–79; vrd. Harusin 1890, 186–187; Ščekoldin lei diehtoaddin).

Suõ'nn'jel-siida (Nr. IV:3)

Nr. IV:3:1

Huotari Feodorov (r. s. 1870) lei T. I. Itkonena diehtoaddin *Suõ'nn'jel*-gilis jogo 1913:s dahje 1926:s ja mitalii ee. dovddus nuortasámi mitalusa heavvanan guovžža náhki vuolde gávdnon ruhtaboahkána birra, ja maiddái noaideáhku birra, guhte noaidui nieiddaidis geađgin; almmustuvvan transkripšuvnnas jorgalusaiquin suomagillii (T. I. Itkonen (1931) 1981, 176–186; mañemuš teavstta gč. maiddái *Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 50).

Nr. IV:3:2

Kaisa Gavriloff (r. 1884) lei okta erenoamáš čeahpes muitaleaddji, gean muitalusaid ja máidnasiid E. Itkonen ja suomelaš folklorista J. Hautala báddiiga Avvilis 1953:s nuortalašgillii (A 95–100, *SKSÁ*). Mielde leat muitalusat ee. nissonolbmos gotti eamidin (vrd. Meantaš-muitalusaiguin; vrd. *Paaččjokk*-diehtoaddi Mikko Fedotov, Nr. IV:1:1), meahccevuoiŋgas (sáNrt *káhttel*) guhte falleha olbmuid. Erenoamáš miellagiddevaš ja detáljariikkis lea Kaisa máinnas guovssahasaid ja beaivváža birra, (A 95/10–96/1, *SKSÁ*), man E. Itkonen (1959) analyserii kultur- ja giellahistorjjálaččat ja almmustahtii suomagillii ovtas seammasullasaš máinnasteavsttain, man K. Ščekoldin čálii ruoššagillii *Paaččjokk*-guovllus 1870–80-loguin (diehtoaddin lei ee. Vasilij Letov (Nr. IV:1:5), gč. Ščekoldin 1880: 1, 18–24). Eará, 1953:s báddejuvvon Kaisa Gavriloff nuortalašgiel teavsttat eai leat transkriberejuvvon.¹¹⁴

Nr. IV:3:3

Olli Gavriloff (r. 1900) lei nubbi nuortalaš informánta 1953:s Avvilis, vurkejeaddjin leigga E. Itkonen ja J. Hautala (A 87/6–7, 89/3–11, 90–91/3, 93/3, *SKSÁ*). Mielde leat ee. muitalusat ránggášteamis bassejávrris guoli borrama dihtii *Må'kkjäu'rr*-bassejávrris, olbmo jorgaleamis gumpen; ee. almmái lohpidá bártnis jávreháldái oaffarin, muhto gártá mannat ieš bártnis sadjái ja vuodjá herggiin jávrái (A 89/ 10, *SKSÁ*; vrd. njuohttejávrelaš Trifon Gerasimov (Nr. IV:4:1), gč. T. I. Itkonen 1981, 221–223). Nuortalašgiel jietnabáttit eai leat transkriberejuvvon.

Nr. IV:3:4

Jaakko Sverloff (r. 1894) fárrii Supmii nuppi máilmmesoadi maŋŋá *Suõ'nn'jel*-siiddas. E. Itkonen ja J. Hautala báddiiga su nuortalaš giela informántan Avvilis 1953:s (A 87/1–5, 87/8-11, 89/12–13, 91/4, 11, 93/3, *SKSÁ*). Teavsttaid gaskkas leat ee. muitalusat láibbi oaffaruššamis jávrái buori dálkki nammii, čoarvegárdi ráhkadeamis goddebivdolihku nammii (sáNrt *čuä'rvvkä'rd*), basseváriin (ee. *Vuõnnijäu'rr* bassevári luohiti),

¹¹⁴ Berošteaddji gávdná eará *Suõ'nn'jel*-guovllu nuortalaš materiála SKS jietnaarkiivvas, gč. giehtačállošiid: *SKSÁ* 133. 1964; 198, 240. 1966; 30. 1971; 154–161, 243, 246. 1972; 39. 1975; 306–309. 1979; 124. 1980.

Suõ'nn'jel-siidda nama álgoboahtimišas báikkálaš noaidi namas, ja diiddat. Nuortalašgiel máidnasiid sisttisoalli jietnabáttit leat erenoamáš árvvolaččat sisdoalu dáfus, muhto eai leat dán rádjái leamaš transkriberejuvvon. Satu Mosnikoff almmustahtii máinnasčoakkáldagasttis moadde teavstta, maid Jaakko mitalii nuortalašgillii (*Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 38, 58–59). Mitalusas čoarvegárdi fámu birra sámi oskumušat ja kristtalaš dulkon leat giehtalagaid; Jaakko deattuha dološ oaffarsajiid várjaleami dárbbu vuoŋŋalaš sivaid geažil (gč. *Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 38).

Nr. IV:3:5

Anastasia Mosnikoff, *Suõ'nn'jel*-siiddas eret, orron Čeavetjávrris Suoma bealde; lea čeahpes máinnasteaddji, gean máidnasiid Satu Mosnikoff dokumenterii máinnasčoakkáldagastis (*Maaddârää'jji mainnâz* 1992) (lea jáhkehahti ahte A. Mosnikoff lea seammá olmmoš go N. Storå diehtoaddi Anastasia Moshnikov, riegádan 1893, Nr. IV:3:6, gč. Storå 1971, 288). Nuortalašgiel teavsttaid gaskkas leat ee. guovssahas- ja beatnatmáinnas (beakkán fáttát nuortasámi árbevierus oppalohkáii), mitalusat guovžan dahje guollin jorgalan olbmos, čoarvegárdi-oaffarsajis ja dan bálvalan guollebivdis, bajánalbmás (sáNrt *tie'rmes*) biro fáŋgan, stálus (sáNrt *stá'Immstääll*), *kaammgaž*-nammasaš oruhis (vrd. guovža ja stállu) gean eadni oamasta ealáskahti bohcci (sáNrt *päässnja*; vrd. *Mue'kk*-siidda mitalussii *stallo-stal* ja su ealáskahti bohcci birra, diehtoaddi F. Čuprov, Nr. IV:5:1, gč. *Saamskie skazki* 1980, 74–75), gopmohalli *Njuõ'ttjäu'rr*-noaidis jna. (*Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 9–11, 30–31, 40–49, 75–82, 84–87). Teakstačoakkáldagas lea nuortalašgiel mitalus čuoikkaid álgoboahtimišas, diehtoaddin lea Anni Feodoroff (ahki ii leat dihtosis, Nr. IV:3:7, gč. *Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 67–68).

Njuõ'ttjäu'rr-siida (Nr. IV:4)

Nr. IV:4:1

Trifon Gerasimov (r. 1895) *Risttke'dd*-gilis eret, lei diehtoaddin *Njuõ'ttjäu'rr*-guovllus 1914:s (su eadni: Marinja Gerasimova, Nr. IV:4:2). Vurkejeaddji T. I. Itkonen čálii su sániid mielde čieža mitalusa, ee. noaideádjás guhte juoigga oaččui goddečorraga jávrris rastá, noaidi jápmimis ja olbmo oaffaruššamis jávrái (vrd. suonnjellaš Olli Gavriloff, Nr. IV:3:3, vrd. maiddái

njuohttejávrelaš Avdotja Parfentjevna Gerasimova, Nr. IV:4:5, gč. *Saamskie skazki* 1980, 66–67). Almmustuvvan dárkilis transkripšovnnas suomagiel jorgalusaiquin (T. I. Itkonen (1931) 1981, 221–223; jorgalusteavstta gč. maiddái T. I. Itkonen 1926, 113–114).

Nr. IV:4:2

Marinja Gerasimova (r. 1864), muitalii 1914:s badjel logi mitalusa, ee. máidnasa mátkkis beaivváža lusa (vrd. namahis njuohttejávrelaš máinnasteaddji (Nr. IV:4:4), gč. Harusin 1890, 463–464) ja čáhceatnis (sáNrt čää'33jeä'n'n) (gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 194–206, 218–219). Marinja nieidanamma lea Sverlov; su eadni lea Irinja Sverlov (Nr. IV:4:11).

KOTUS jietnaarkiivvas Helssegis seailuhuvvojit nuortalašsámi giellačájánasat, maid Mikko Korhonen báddii 1975:s *Verhnetulomskij*-gilis (*Tuallam*). Sus ledje mánga njuohttejávrelaš diehtoaddi (12422–12423/Lp, *KOTUS*). Arkiiivvas leat maiddái giellačájánasat, maid Leif Rantala báddii *Verhnetulomskij*-gilis 1993:s (16620/Lp, *KOTUS*); in leat šaddan oahpásnuvvat materiála sisdollui. Njuohttejávrelaš diiddat, gč. T. I. Itkonen ((1931) 1981, 243–246) čujuhusaid haga diehtoaddiide.

Njauddâm-siida

Nr. IV:6:1

Ondrei-nammasaš *Njauddâm*-nuortalaš lei E. Lagercrantza informánta 1920:s (lea vejolaš ahte son lea seammá olmmoš go Jak Ondre Romman, Nr. IV:6:2). Lagercrantz čálii teavsttaid transkripšovnnas sámegillii; mearrasámi- ja nuortalašsámi suopmanat leat dain teavsttain seaguhuvvon. Teavsttat leat ee. stálu, mearravuoiŋŋa, noiddiid geađgiluvvamis Áhko-bávttis (Lagercrantz 1961, 187–206). Jorgalusat leat duiskagillii.

Jorgalusveršuvnnat álgoteavstta haga ja referáhtat

Mun sáhtán dán [isida luodi sisdoalu] muitalit, muhto šaddetgo sánit su luohitin, dan in dieđe. Jus šaddet, ja jus háhppehat čállit, de lea dus lihkku. Jus čierrugoadan, de divtte mu čierrut. Tatjana Filipovna Danilova, darjjesápmelaš, *Kintuš*-siida (Čarnoluskij 1965, 84)

Jorgalusveršuvnnaid kvalitehtta molsašuddá teavsttas nubbái. Go álgo-teaksta váilu, de lohkkis ii leat vejolašvuohta dárkkistit, leago dat jorgalus sánis sátnái vai sisdoalu referáhtta vai «friija»dulkon, ja leago jorgaleaddji ádden álgoteavstta riehta. Nuortasámi njálmmálaš árbevierus leat vurkejuvvon ollu teavsttat vieris gillii, daningo eanaš vurkejeaddjit eai máhttán sámegiela. Dán geažil áimmuin leat mánnga árbevirolaš muitalusa veršuvnnat, maid diehtoaddit máinnastedje ruošša- dahje suomagillii (vurkejeaddjin ledje omd. A. Jaščenko, V. Vise, S. Paulaharju), dahje mat leat dulkkaid bokte oččoduvvon (omd. K. Ščekoldin), dahje mat leat muitaleddjiid čilgehusaid vuodul čállon (omd. V. Čarnoluskij). Vurkejeaddjit leat mielddisbuktán jorgalusveršuvnnaide unnit dahje eanet iežaset áddejumiid ja dulkomiid, leat ovttaštáhtán sierra teavsttaid, oanidan dahje lasihan, dahje guođđán muhtin ovttaskasčuoggáid eret. Muhtun teavsttat leat dahje orrot leamen detáljajorgalusat, eará teavsttat fas leat čállon muittu mielde dahje leat sisdoalu čavga referáhtat. Muhtin vurkejeaddjit ledje máinnašan diehtoaddiideaset namaid ja duogáža, earáid mielas fas muitaleddjiid namat eai lean namuhan veara.

Lean sirren jorgalusveršuvnnaid váldoguvlluid ja áigodagaid mielde seammá láhkai go sámegiel álgoteavsttaidge. Muhtin jorgalusveršuvnnaid diehtoaddit leat seammá olbmot go ovddit kapihtalis namahuvvon muitaleddjit (gč. tabealla 13). Dát addá báikkálaš árbevieruid dutkái vejolašvuođa čuovvut seammá muitaleddji mánnga logijagi, veardidit álgo-teavsttaid ja jorgalusveršuvnnaid. Árvvolaš lassi duogášmateriála sáhtta oččodit vurkejeaddji ja diehtoaddi ságastallamiin (gč. vuollekapihtala ságastallamiidda vuodđuduvvon primára gálduid birra, gosa lean sajuštan ee. diehtoaddiid, geaid dieđut leat leamašan refererejuvvon ságastallamiid vuodul iige oktage unnit dahje eanet dievaslaš teaksta leat leamaš vurkejuvvon).

I Darjjesámi guovlu

Kintuš-siida (Nr. I:1)

Nr. I:1:3

Ilja Semjonovič Matrjohin (r. s. 1856–1938) lei *Kintuš*-guovllu dovddus noaidi, guvllár ja goddebivdi. Ruošša etnográfá V. V. Čarnoluskij, gii dutkkai guovllu 1920–30-loguin, deaivvai su *Jokangas* 1927 ja gulai sus ruoššagillii mitalusa máilmmi ja olmmošsoga álggu birra, man mielde čáhceloddi veahkehii Ipmila ráhkadit eatnama suoidnečalmmis; mielde lea čilgehus elliid ja olbmuid álgoboahtimišas čáhcelotti maniin (Čarnoluskij 1972, 83–85). Čarnoluskij máinnašii ahte teavstta lei veadjemeahtun čállit sánis sátnái daningo mitalaeddji lei báneheapmi ja sániid lei váttis áddet (ibid.). Go Matrjohin biehttalii geardduheames mitalusas, de vurkejeaddji gárttai čállit teavstta muittu ja iežas áddejumi mielde, muhto miedihi ahte sáhtii leat massán muhtin detálgaid (Čarnoluskij 1972, 84). Lea mearkkašahhti ahte logimat jagi das ovdal almmustuvvan girjjis Čarnoluskij (1965, 122) ovdanbuvttii dán teavstta oaniduvvon hámis čujutkeahtá diehtoaddi nammii ja máinnašii vuollečujuhusas ahte «mitalaeddji ii leat čielgasit dadjan olmmošsoga álggus» čáhcelotti maniin (Čarnoluskij 1965, 137). Ná olmmošsoga álgoboahtimiša myhtalaš čilgehus (Čarnoluskij 1972, 84–85) lea eahpidahtti, muhto lea goittotge šaddan etnográfalaš girjjálašvuodas máilmmeálggu dovddus darjjesámi čilgehussan. Matrjohin mitalii ee. šattolašvuoda nissonsuođjaleaddji ja stálu birra (*raziajke* (Čarnoluskij čállinhápmi) ja *taall*); Čarnoluskij ovttahtti dán mitalusa eará teavsttain, man mitalaeddjin lei I. F. Koibina (Nr. I:1:5) (teavstta gč. Čarnoluskij 1962, 115–130).¹¹⁵

Nr. I:1:1 (gč. maiddái báddejuvnon teavsttaid buohta)

Tatjana Filipovna Danilova (r. 1887, *Čalmny-Varre*).¹¹⁶ Danilova lei *Kintuš*-guovllu árbevieru áššedovdi ja son mitalii mitalusráiddu Meantaša birra. Čarnoluskij vurkii dáid teavsttaid 1927:s *Jokanga*-gilis. Danilova nuorran oahpahalai luđiid ja mitalusaid Ilja-isit-rohkistis, guhte lei *Kintuš*-siiddas

¹¹⁵ I. S. Matrjohin'a duohtamitalus guovžabivddu birra ruoššagillii, gč. Čarnoluskij 1962, 231–232.

¹¹⁶ Čarnoluskij (1962, 292) dieduid mielde T. F. Danilova lea rieġádan 1874:s, mii lea navdimis boastoipmárdus.

eret, dovddus goddebivdi ja adnojuvvui Meantaš-luđiid ja muitalusaid áššedovdin (Čarnoluskij 1965, 83). Danilova máidnasat ledje belohakkii luodit ja belohakkii muitalusat. Diehtoaddi gohčodii dáid máinnas-luđiid «*lovta*»-tearpmain (vrd. sáDr *luvvte* ‘luohti; epihkalaš luohti’) ja anii dáid «duohta doložin»(ibid.). Guhkes ja detáljarikkis teaksta lei čállon sihke sáme- ja ruoššagillii mángga deaivvadeami vuodul (Čarnoluskij 1965, 82), muhto lea almmustuvvan dušše ruoššagillii. Vuosttas háve teaksta ilmmai máinnasčoakkáldagas njuolggosánálaš (prosa) hámis mánggain luohtedajahusain, mat ledje biddjon diktahápmái (Čarnoluskij 1962, 94–101).¹¹⁷ Buot dán máinnasčoakkáldaga teavsttat leat garrasit doaimmahuvvon, daningo Čarnoluskij ulbmilin lei dahkat sámi máidnasiid «eurohpalaš lohkkái»áddehahttin, mii bohtá ovdan girjji álgoániin. Nuppádassii teaksta ilmmai 1965:s ja sisttisdoalai ovttá lassiluohtedajahusa, mii ii lean biddjon diktahápmái; vurkejeddji ovdanbuvttii teavstta dološ sámi «legendan» (Čarnoluskij 1965, 83–90; lean heivehan dán teavstta davvisámegillii, gč. *Min njálmmálaš árbevierru* 2004, 40–47). Dat lea beakkáneamos teaksta nuortasámiide guoski etnográfalaš, antropologalaš ja folkloristtalaš girjjálašvuodas (omd. Autio 1993; Ernits 1999; 2000; Robinson & Kassam 1998, 17–22). Miellagiddevažžan lea T. F. Danilova čilgehus ahte Meantaša eamit, *Meantaš-koab*, lea *Kintuš*-siidda sámesogaid (ee. Koibin, Telyšev, Matrjohin) máttaráhkku (Čarnoluskij 1965, 83).

Nr. I:1:4

Ilja Koibin (r. s. 1904, su eadni lei Irinja Fominična Koibina, Nr. I:1:5), oahpistii Čarnoluskij 1929:s *Kintuš*-siidda dálveorohagas *Vulijaavv’ra* bassebáikái, ng. «máttarádját»-bassegeđggiid lusa (maid Čarnoluskij gohčoda girjjistis ruoššagillii *praudedki* ‘máttarádját’) basseváris, man sámegeiel nama báikkálaš olbmot eai vuollánan dutkái muitalit (Čarnoluskij 1972, 72–76). Koibin muitalii ee. *ravvk*-gopmi ja *Kavraj*-ipmila geadgefiguvrra birra (Čarnoluskij 1972, 80–83, 99–103); dáid muitalusaid vurkejeddji čálii muittu mielde mátkki manjá mátkemuitalusa hámis. Čarnoluskij buktá ollu etnográfalaš dieđuid, mat vuodduduvvet ságastallamiidda Ilja-oahpisteddjiin (gč. Čarnoluskij 1972, 72–76, 80–83, 99–103). Oskkoldahkii guoski miellagiddevaš detáljat gávdnojit Čarnoluskij ja I. Koibin’a

¹¹⁷ Čarnoluskij máinnaša ahte jorgaleaddji ja diktačálii lei G. Junakov.

ságastallamiin, muhto lohkki ferte earuhit Čarnoluskij dulkomiid ja etnográfalaš lasáhusaid ságastallamiin oččoduvvon dieđuin. Ferte maiddái váldit vuhtii ahte Sovjet Ruošša politihkalaš ja ekonomalaš nuppástusat ja čuvgehusdoaimmat sáhtte čuoheat 25-jahkásaš I. Koibin'a máilmeoidnui ja árbevieru dovdamuššii.

Nr. I:1:5

Irinja Fominična Koibina (1890–1931), *Kintuš*-siidda dovddus máinnas-teaddji, čalmmehis nisu, lei Čarnoluskij informántan 1929:s *Kintuš*-siidda dálveorohagas. Su vuodul leat njeallje teavstta čállon ruošša- ja sámegillii sánis sátnái, muhto almmustuvvan teavsttat leat heivehuvvon ruoššagillii (Čarnoluskij 1962, 115–130, 198–201, 178–186, 278–290). Vurkejeadji hábmii ja doaimmahii teavsttaid máinnasčoakkáldaga várás (Čarnoluskij 1962). Máinnašan veara leat ee. máinnas *vaar 'jiillej*-meahcevuoiŋŋa birra (Čarnoluskij 1962, 178–186), teaksta *Razijake* ja *Taall* birra, mas lea geavahuvvon teakstavariánta, man I. S. Matrjohin (Nr. I:1:3) muitalii (Čarnoluskij 1962, 115–130; dát teaksta lea Čarnoluskij mielas *lovta*, vrd. *luyvte*).

Čarnoluskij (1972, 66–67) máinnašii Irinja Fominična Koibina iežas diehtoaddin *Seejjtjaa 'vrr*-oaffarrituála etnográfalaš govvádusas, nubbi diehtoaddi lei *Kintuš*-sápmelaš Jegor Petrovič Koibin (Nr. I:1:10). Čarnoluskij girjji bokte lea oaffarrituála *Kintuš*-siidda *Seejjtjaa 'vrr*-bassejávrris šaddan dovddusin. Dán govvádusa mielde báikkálaš sámít bivde jávreguoli dušše oktii jagis, geasset ovttasbarggus, dan beaivve man báikkálaš diehtti mearridii. Čarnoluskij (1972, 65) ii leat čállán rituála čilgehusa sánis sátnái, muhto «muittu mielde ja geahččalii buoremus lági mielde dan rekonstrueret». Ná ferte leat gažaldat muittu mielde čállon govvádusas. Lea mearkkašahtti ahte Čarnoluskij (1972, 66–67) ii leat buktán dieđuid informánttaid birra ieš govvádusa oktavuodas, muhto maŋŋelis seammá girjjis goit máinnaša ahte Jegor Petrovič Koibin (Čarnoluskij 1972, 65, 72–74) ja Irinja Fominična Koibina muitaleigga sutnje *Seejjtjaa 'vrr*-oaffarrituálas (Čarnoluskij 1972, 98).

Nr. I:1:6

Mihail Maksimovič (goargu ii leat dihtosis), ruoššalaš gohčodannamma Maksimyč, lei vuoras olmmoš (r. s. 1890). Čarnoluskij deaivvadii suinna

1961:s *Laplanskij zapovednik*-ráfáidahttinguovllus (gč. kártta 2), gos moadde goddečorrage ledje ráfáidahtton ja gos Čarnoluskij (1972, 107) doaivvui gávdnat sámi myhtalaš muitalusaid gottiid birra. Čarnoluskij máinnaša ahte Mihail Maksimoviča árbevirolaš orrunsadji lei Čurosero-jávrris, mii lea *Pyöñne*-joga badjin. Vaikke diehtoaddi oruige 1961:s ráfáidahttinguovllus árbevirolaš áhkkil- ja nuortalašsámi eatnamiin, de Čurosero-guovlu lea čujuhus diehtoaddi darjjesámi gullevašvuhtii (*Kintuš*-siidda guovlu). Mihail Maksimovič muitalii ruoššagillii goddečorrageid álgoabohtimuša ja Meantaša birra (Čarnoluskij 1972, 114–117), muhto lei biehtalan muitaleames dán birra dievaslaččat ja detáljalahččat (Čarnoluskij 1972, 113). Diehtoaddi gullevašvuhta *Kintuš*-siidii lea lunddolaš čilgehus dasa ahte su muitalusaid váldofáddán lei Meantaš, *Kintuš*-siidda njálmálaš árbevieru guovddáš hápmi.

Jofkyi-siida, ee. *Jokanga*-gilli (Nr. I:2)

Nr. I:2:11

Jestrat Nikandrovič (goargu ii leat dihtosis), gohčodannamma *ded Jestrat* ‘Jestrat-áddjá’, lei eallilan olmmoš (r. s. 1860) *Jofkyi*-siiddas eret. Lei Čarnoluskij oahpisteaddjin *Jokanga*-gilis duoddarii 1927:s. Ságastallamiid bokte mátkkistis Čarnoluskij lei čoaggán sierranas dieđuid ja muitalusbihtáid (eahpedievaslaš muitalusaid) dološ sámi jáhkuin, ee. Meantašgotti ja olbmuid gaskavuodas (Čarnoluskij 1965, 78–79)¹¹⁸ ja baján-ípmila birra, man Čarnoluskij (1965, 79) gohčoda bajánipmilin (rš. *bog-gromovik*) ja man birra son hábmii ja diktii ollislaš epihkalaš teavstta *Tiermes*-ípmila kosmolaš goddebivddus. Dán teavsttas Čarnoluskij ovttastahtii dieđuid, maid fidnii Jestrat-ádjás, lasihii eahpedievaslaš muitalusbihtáid, maid Vasilij Telyšev (Nr. I:3:7) muitalii, ja teavstta, man V. Nemirovič-Dančenko almmustahtii iežas girjjiin (1875, 136–137; 1877 a, 209; 1881 á, 170–171). Boadusin lea šaddan odđa teaksta, maŋážassii dovddusin šaddan

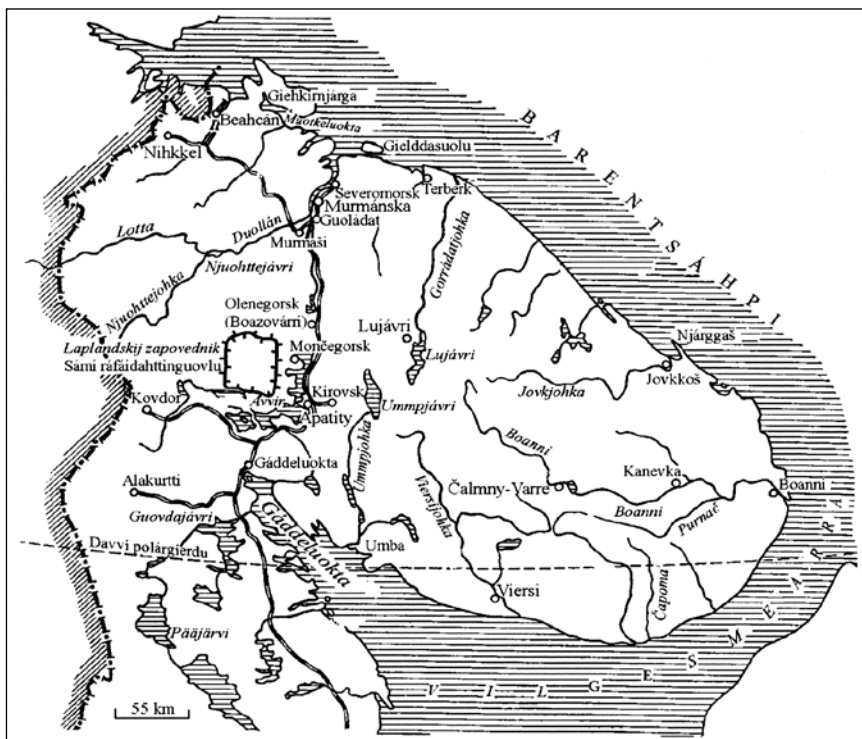
¹¹⁸ Lea máinnašan veara ahte govvidettiin deaivvademiid Jestrat-ádjáin Čarnoluskij (1965, 36–37) ovdanbuvttii muhtin teavstta goddin riegádan albmá náittosdilis eatnanlaš nieiddain. Konkrehta dieđut muitaleaddjis váilot, muhto Čarnoluskij (1965, 35) čujuha A. Genetzii, guhte máinnaša mahkáš dan máidnaša girjijistis (navdimis Genetz 1891). Helssega universitehta Suoma-ugralaš lágádusa girjerádjosis lea Čarnoluskij girji *Legenda ob olene čeloveke* (1965) Erkki Itkonena priváhta girječoakkáldagas; girjji marginálii E. Itkonen lea čállán čuovvovaš kommentára ovdalis máinnašuvvon tekstii: «jos tämän pitäisi olla Genetzin tekstiksi, niin kyseessä on erehdys» (jus dat galggašii leat Genetza teaksta, de dat lea feaila).

myhta, man mielde *Tiermes* doarrida čáhpesoavvat ja gollečoarvvat kosmolaš gotti, guhte dagaha máilmmeloahpa jus baján-ipmilii gottáhallá (Čarnoluskij 1965, 80–81; teavsta historjá ja kritihkka, gč. Nr. V:1).

Nr. I:2:12

Varvara Vasiljevna Kuropteva (dahje Varvara Ivanovna, jus gažaldagas eai leat guokte sierra olbmo, vrd. Čarnoluskij (1962, 292) ja (1965, 28)), gohčodannamma *Šurr-Varvan* ‘Stuorra-Varvan’ (r. s. 1867–1932) lei *Jofkyi*-guovllu beakkán máinnasteaddji. Čarnoluskij geavahii su informántan 1927:s *Jokangas*. Kuropteva mitalii ruoššagillii ovcci teavsta (Čarnoluskij 1962, 104–114, 142–145, 169–175, 202–211, 225–227; 1965, 29). Čarnoluskij (1965, 29) oaivvildii ahte mitalus miesi birra, mii riegiidii nissonnoaiddis ja sarvás, gullá Meantaš-myhtaráidui.

Kárta 2 Guoládatnjárga (Čarnoluskij (1972, 29) kárta vuodul)

Nr. I:2:4 (gč. maiddái báddejuvvon teavsttaid buohta)

Ustinja Pavlovna Tarunova (r. 1899, *Jokanga*-gilli) lei Čarnoluskij diehtoaddin 1927:s *Jokangas* ja mitalii ruoššagillii njeallje teavstta (Čarnoluskij 1962, 146–154, 212–214, 216–221); teaksta *vygaahhke* ‘vyg-áhká’, eatnavulošmáilmmi hálddašeaddji birra, lea hábmejuvvon U. P. Tarunova ja Irinja Fominična Koibina (Nr. I:1:5) teakstavariánttaid vuodul (Čarnoluskij 1962, 146–154). Čarnoluskij mielde Tarunova lávii seaguhit sámii ja ruoššalaš máinnas- ja mytologalaš hámiid, omd. *vygaahhke* ja *baba-jaga* (Čarnoluskij 1962, 294).

Nr. I:2:13

Mihail Ivanovič Titov (r. s. 1867–1940), *Jofkyi*-siiddas eret, badjeolmmoš, lei dovddus máinnasteaddji sihke siiddastis ja olles darjjesámi guovllus (Čarnoluskij 1972, 35). Son lei Čarnoluskij diehtoaddin 1927 *Jokangas* ja mitalii sámegillii ee. *ravvk*-gopmi birra (Čarnoluskij 1962, 155–158); Čarnoluskij (1962, 187–190) hábmii teavstta hávgan jorgalan noaiddis *Pyõnne*-jogas ee. teakstavariántta vuodul, man Nikita Semjonovič Matrjohin (Nr. I:1:9), *Kintuš*-siiddas eret (r. s. 1859–1938) mitalii *Jokangas* 1929 (Čarnoluskij 1962, 295).¹¹⁹ Almmustuvvan teavsttat leat heivehuvvon ruoššagillii.

Nr. I:2:14

Foma Ivanovič Danilov (ahki ii leat dihtosis), *Jokanga*-gili buoremus levdejeaddji, levdi 1930-logus bivdui ja noaidástallamiidda gullelaš luđiid, vurkejeaddjin lei ruošša etnográfá N. N. Volkov ([1946] 1996 a; [1946] 1996 á). Danilov’a sániid vuodul Volkov čálii referáhta hámis njuorjjobivddu ráhkkanameanuid birra, ee. máinnašii njuorjjobivdiid rituáladadjamušaid sámegillii (*Jofkyi*-suopman) ja ruoššagillii (Volkov [1946] 1996 a, 33); originála sáhtta leat MAE RAN arkiivvas Volkov’a persovnnalaš čoakkáldagas (Volkov [1927–47]). Guovžabivddu govvádusas Volkov geavahii ee. luhtedajahusaid sáme- ja ruoššagillii, mat gullet guovžabivddu luhtái, man Danilov levdi (Volkov [1946] 1996 a, 67–69). Erenoamáš árvvolážžan leat noaideluođi dajahusat sáme- ja ruoššagillii;

¹¹⁹ Miellagiddevažžan sáhtta leat mitalus *Jofkyi*-guovllu engelas okkuperema birra 1854–55, man M. I. Titov mitalii (Čarnoluskij 1972, 31–34).

Danilov gulai luođi oahpes noaideáhkus, gean nama son ii hálidan almmu- hit. Luohti gulai noaidástallamii, man ulbmilin lei gávdat láhpon bohccuid; mielde leat ee. čilgehusat noaideáhku niibbi geavaheamis noaidástallamisttis. Danilov levdii dán noaideluođi nu njuovžilit ahte Volkov ([1946] 1996 a, 70) dulkui levdema čeahpes improvisašuvdnan. Lea goittotge eanemustá jáhkehahti ahte luohti lei diehtoaddái hui oahpis. Volkov máinnaša ahte sihke guovžabivddu luohti ja noaideluodit ledje vurkejuvvon fonográf-rusttegiin muhtin folkloredutkanmátkkis 1930-logus. Fonográf lea gitta 1930-logu rádjái Ruoššas geavahuvvon rusttet jiena mekánalaš vorkema ja ovdanbuktima várás, man vuoddoelemeantan lea váksaludni (dg. *voks cylinder*, rš. *voskovoj valik*, suom. *vahatela*). Volkov máinnaša maiddái ahte folkloredutkanmátki lei čadahuvvon Sovjetlihtu dieđakademia Etnográfia instituhta folklorekomišuvnna olis (rš. *Folklor- naja komissija Instituta etnografii*), muhto Volkov ii leat čujuhan makkár- ge arkiivačoakkáldahkii, mas vurkejuvvon materiálat sáhtášedje seail- luvvot, ja dát hehte materiálaid lokaliserema dálá áigge (gč. álgoálgosaš giehtačálusmateriálaid Volkov’ a persovnnalaš čoakkáldagas MAE RAN arkiivvas, Volkov [1927–47]).¹²⁰ Dáid materiálaid sáhtá ohcat Antro- pologii ja etnográfija instituhta folklorejuhkosa (rš. *Folklor naja sekcija Instituta antropologii i etnografii Akademii Nauk SSSR*)¹²¹ arkiivvain; instituhta fonográmmaarkiivva čoakkáldagaid birra 1936 rádjái gč. Magid (1936) ja Gippius (1936) (gč. maid Astahova & Gippius 1931).

Nr. I:2:15

I. A. Matrjohin (ahki ii leat dihtosis) muitalii 1937:s *Jokanga*-gilis beaivvi bártni, su moarsi ja *adz*-bearraša birra (vrd. Szabó (1968, 46–55), infor- mántan lei Tamara Vladimirovna Matrjohina, Nr. I:1:2). Teavsttaid vurke- jeaddjin lei Murmánska guovlludutki V. K. Alymov; publikašuvdna ruošša- gillii Alymova giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?])¹²², *Saamskie skazki* (1980, 309) mielde), mii seaillohuvvo *Apatity*-gávpogis, Davviguovllu dutkama ja geavaheami musea arkiivvas (AMIOS) (gč. maid *Saamskie skazki* 1980, 87–91, 136–138, 191–194). Almmustuvvan teavsttaid gaskkas

¹²⁰ Almmustuvvan dieđuid eahpedievaslašvuoda sivvan sáhtá leat maiddái Volkov’ a giehtačállošiid doaimmaheapmi publisierema várás Sámi instituhta olis.

¹²¹ Dát instituhta lei Volkov’ a bargosadjin 1935 rájes, dálá áigge MAE RAN.

¹²² Giehtačálus «Sámi njálmmálaš árbevieruid válljejuvvon bihtát» (Alymov [1938?]).

miellagiddevažžan lea muitalus bákteháldiid nieidda (sáDr *paa'kkt-jiellei nijte*) náittosdilis eatnanlaš albmáin (*Saamskie skazki* 1980, 191–194).

Lyymbes-siida (Nr. I:3)

Nr. I:3:5

Jefim Andreevič Danilov (1850–1928), vitmes badjeolmmoš, lei Čarnoluskij diehtoaddin ja oahpaheaddjin darjjesámi boazodoalloáššiin *Lyymbes*-siiddas 1927:s. Ovtta ng. oahpahusdiimmu vuodul Čarnoluskij hábmii teavstta, masa bijai bajilčállaga *Zemljuška prosti* (Ándagassii ráhkis eana). Teaksta lea eatnama ja duovdagiid várjaleami birra, ja das mo vuoigŋa-máilbmi (ee. *čonnkapper*’-vuoigŋa) mávssaha eatnama boasttogeavaheami ovddas (Čarnoluskij 1972, 19–20). Teavstta hábmemis vurkejeaddji geavahii sullasaš muitalusa seammá fáttás, man gulai masá 30 jagi maŋŋá, 1961:s; muitaleaddjin lei áhkkilsámi nisu Vasilisa Arhipova (Nr. II:1:10) *Laplanskij zapovednik*-ráfáidahttinguovllus *Oaver*-jávrrri oarjjabealde (Čarnoluskij 1972, 20).

Danilov muitalii ee. Meantaša birra, gean gohčodii *Meandaš-pyrre* ‘Meantaš-buorre’ dahje ‘Meantaš-buorrevuolta’, guhte adnojuvvo goddečorragiid máttaráddján ja eallima álgaheaddjin (Čarnoluskij 1972, 89; 1965, 74). Ruoššagiella lei teavsttaid váldogiella, muhto muhtin oasis leat vurkejuvvon sámegeillii (Čarnoluskij 1965, 73; 1972, 22–23). Čarnoluskij (1972, 88–89) kommentáraid mielde Meantaš-teaksta lea čadnon geográfalaččat *Syivyn*’-duoddarii (sus rš. *vozvyšennost*’), *Vulijaavv*’ra lahkosiin, *Kintuš*-siidda guovllus (teavsttas leat ollu geográfalaš detáljat mat veahkehit saji lokaliseret). Čanastagat *Syivyn*’-duoddarii čujuhit dasa ahte muitalus gullá *Kintuš*-árbevirrui, vaikke Čarnoluskij deattuha Danilov’a gullevašvuoda *Lyymbes*-siidii. Lea dárbu čielggadit, makkár čanastagat dahje oktavuodát ledje J. A. Danilov’as *Kintuš*-guovllu árbevirrui, ja man lagaš gaskavuolta lei *Kintuš*- ja *Lyymbes*-guovlluid njálmálaš árbevieruin. Dán vuodul diehtu *Meandaš-pyrre* birra sáhtášii sajuštuvvot rivttes árbevirolaš kontekstii. Ášši čielggadeami váttásmahtá dat ahte máinnasčoakkáldagas Čarnoluskij (1962, 82–83) sajuštii *Meandaš-pyrre*-teavstta gielddasámi muitaleaddji, Pjotr Vasiljevič Sorvanov (Nr. III:3:6) nama vuollái.

Nr. I:3:6

Avdotja Nikolaevna Matrjohina, gohčodannamma *Bespaliha* (r. s. 1860–1933), okta *Lyymbes*-siidda buoremus máinnasteddjiin (Čarnoluskij 1972, 14–15). Čarnoluskij deaivvadii suinna *Lyymbes*-siiddas finadettiin 1927:s ja čálii guokte teavstta sámegillii, ee. *taall*-bearraša, su bohccuid ja olmmošborri *taall-aahhke* ‘taall-áhkká’ birra; almmustuvvan teavsttat leat heivehuvvon ruoššagillii (Čarnoluskij 1962, 131–134).

Nr. I:3:7

Vasilij Telyšev (r. s. 1860–70), okta darjjesámeovuollu ovddeš riggámuš badjeolbmui, guhte báifáhka álggii 1800-logu molsumis bohccuidis skeŋkestallat, gefui ja ballagođii olbmui, ságaid mielde daningo oktii «geahčastii Meantaš-gotti čalmmiide» (Čarnoluskij 1972, 15; gč. maid Čarnoluskij 1972, 24; 1965, 75). Čarnoluskij jearahalai sus 1927:s *Lyymbes*-siiddas, veahkkii ja dulkan sus lei Jefim Andreevič Danilov (Nr. I:3:5). Jearahallama fáddán lei máilmmelohppii guoski muitalus, man Telyšev galggai dovdat. Dulkoma bokte Čarnoluskij oaččui diehtit das mo baján-ípmit bivdala kosmolaš gotti; ieš Telyšev ii veadján muitalit dievaslaččat, muhto namuhii ahte lei gullan dán muitalusa *luyvte*-hámis *Kintuš*-sámi boarrásiin (Čarnoluskij 1972, 24–25; gč. maddái 1965, 75–76). Čarnoluskij (1965, 79) gulai seammá teavstta gorálaččat dievaslaš veršuvnna 1927:s *Jokanŋa*-gilis *Jofkyi*-sámelaččas Jestrat-ádjás (Nr. I:2:11), gean muitalusa ovttahtii Telyšev’a muitalusbihtáiguin ja Nemirovič-Dančenko (1875, 136–137; 1877 a, 209; 1881 á, 170–171) teavsttaiguin ja diktii myhta *Tiermes*-meahčasteaddji birra (Čarnoluskij 1965, 80–81). Golbma jagi das ovdal Čarnoluskij (1962, 80–81) almmustahtii dán teavstta máinnasgirjjis almmá dieđuid haga muitaleddjiid birra (teavstta historjjá ja kritihka gč. Nr. V:1).

Sosnyõffke-siida (Nr. I:4)

Nr. I:4:1

I. A. Telyševa (ahki ii leat dihtosis), *Sosnyõffke*-siidda sámenisu muitalii 1926:s sieidegeađggi birra *Ščuče*-jávrris *Kejyv-váriin* (*Pyõnne*-jogas davás), vurkejeddjin lei V. K. Alymov. Teaksta lea almmustuvvan ruoššagillii Alymova giehtačálloša vuodul (Alymov [1938?]; gč. maid *Saamskie*

skazki 1980, 54–55; vrd. anonyma muitaleaddjit (Nr. V:3), vurkejeaddji J. A. Komšilov, *Saamskie skazki* 1980, 52–54).

Nr. I:4:2–3

Pjotr Telyšev ja (?) Koivin (ovdanamma ii leat dihtosis) *Sosnyõffke*-siidda sámealbmát leigga Alymov’a diehtoaddin sámi eamioskkoldahkii gullevaš áššiin 1928:s, jáhkkimis muhtin darjjesámi gilis. Sudno sániid vuodul Alymov čálii ruoššagillii referáhta čuovvovaš áššiin: bálvosmeanut *Aa’kkjaa’vre* ‘Áhkkájávrii’ (rš. *Babje osero* mas vuolgá *Babja*-johka, mii golgá Vilgesmerrii) *Seejji-kaalles* ‘Sieideáddjá’-váris bivdoličku nammi (Alymov 1929, 23–24); gč. maiddá referáhta *Celei*-nammasaš sullo álgo-boahtimušas noaidi doaimmas (rš. *Sosnovec*-suolu Guoládatnjárgga nuorttamus geažis) (gč. Alymov 1929, 25).

II Áhkkilsámi guovlu

Oaver-jávri (Imandra), ee. *Ču’kksuâl*-siida (Nr. II:1)

Nr. II:1:1–3

Namahis diehtoaddit muitaledje ee. siiddiid ja noaidegoansttaid birra ruoššagillii 1887:s luonddudutká A. Jaščenko. Jaščenko (1892, 30–35) almmustahtii teavsttaid hui čavga hámis, mii sáhtá leat mearkan dasa ahte gažaldagas leat máidnasiid sisdoalu referáhtat eaige jorgalusat sánis sátnái, go Jaščenko ii máhtán sámegiela. Jaščenko namuha ahte eanaš sámi muitalusat ledje viehka eahpečielgasat, dannego su čilgehusa mielde «doložat lávejit boahit min beivviid rádjái muhttašuvvan hámis» (rš. *v iskažennom vide*) ja nuppádassii daningo sámít eai lean su mielas beare čeahpit muitalit, eandalii ruoššagillii (Jaščenko 1892, 25). Lea čielggas ahte sámi oskumušat ledje áiddu álgi ruošša biologijadutkáí amas áššit, maid su namahis diehtoaddit eai máhtán čilget sutnje objektiivva sivaidd geažil, ee. giellaváttisvuodaid ja soaitá vel dieđuideaset čiegadeami dihtii.

Jaščenko oaiivildii ahte ovttá diehtoaddi muitalus ii leat doarvái jáhkehahtti diehtu. Jaščenko vikkai objektiivvalašvuhtii, man dáhkádussan galggai su mielas leat dat ahte seammá muitalusa duohken galge leat eambo go guokte diehtoaddi (vrd. I. Ruonga gáibádusaguin dieđuid verifiserema hárrái). Ovdamearkka dihtii Jaščenko (1892, 25) ovdanbuvttii

guokte mitalusa *čahlyn*’-‘čáhkalaggáid’ birra ja fuomášahtta ahte dát guokte teavstta eaba leat doarvái jáhkehahti dannego daid duohken leat dušše guokte mitalleadjji. Dán detálja vuodul sáhtta navdit ahte buot mitalusteavsttat, maid Jaščenko bijai čállosa mielddusin, fertejit leat čállon mángga, unnimustá golmma mitalleadjji máinnasveršuvnnaid vuodul. Teavsttat fertejit leat stereotipiserejuvvon mángga veršuvnna vuodul ja danin Jaščenko ii leat namuhan informánttaidis (earret ovttá čuddemáidnasa mitalleadjji). Jaščenko ovdanbuvttii oktiibuot 13 mitalusreferáhta *Oaver-jávrris*, main miellagiddevažžan sáhttet leat ee. mitalus gotti birra, guhte sáhtii nuppástuvvat olmmožin (Jaščenko 1892, 34–35; vrd. Meantaš-mitalusaiguin) ja golbma sieidemitalusa (1892, 30–32, gč. nr. 1, 2 ja 4). Ovttá mitalussii (Jaščenko 1892, 30–31) sieiddi fárremis *Seejitsuál* ‘Sieide’-sullos *Vudjäu’rr-jávraí* (rš. *Vydosero*, *Oaver-jávrris* lahkosiin) gávdnojit veardádallandieđut (gč. *Ču’kksuál*-informánta gielddasápmelaš Pjotr Vasiljevič Sorvanov, Nr. III:3:6, gč. *Vise* 1917: 2, 68; gč. maiddái áhkkilsápmelaš Lavrentij Paršukov, Nr II:2:6, gč. Komareckaja 1927, 41). Juohke teavstta Jaščenko publikašuvnna lea álki sajuštit báikkálaš kontekstii báike- ja olbmuid namaid vuodul; miellagiddevažžan lea mitalusreferáhta ee. Mannd-Jakov ‘Máttar-Jakov’-nammasa olbmoss, guhte divššui boares áhčis dearvvasin viežžamiin su sielu dávddaidda máilmmis eret (Jaščenko 1892, 31). Guovtti sieidemitalusteavstta báikkálaš gullevašvuodas ii leat diehtu (nr. 5 ja 6, gč. Jaščenko 1892, 32–33), muhto leat ákkat navdit ahte dát gullaba *Oaver-jávrris* guvlui, gos Jaščenko vurkkii stuorámuš oasi mitalusain.

Nr. II:1:4

Kalina Ivanovič Arhipov (r. s. 1864–1937), áhkkilsápmelaš *Oaver-jávrris* *Modžvuun*-vuonas (Monče-guba, *Ču’kksuál*-siidda árbevirolaš guovlu) mitalii ruoššagillii luonddudutká V. J. *Visei* 1912:s *Modžvuun*-vuona guovllu siiddiid ja sieidebálvaleami birra. *Vise* čálii mitalusaid referáhta hámmis iežas oanehis kommentáraiguin ja lasáhusaiguin golmma sierra sieiddi birra *Njudjokk* (johka *Oaver-jávrris* davvinoarjin) ja *Čuđn’jäu’rr* (*Oaver-jávrris* máttaoarjin) -guovlluin máinnašettiin siiddiid ja báikkiid sámegeiel namaid (*Vise* 1917: 2, 66). Seammá siiddiid birra Kalina Arhipov mitalii maiddái 1926:s; mitalusaid vuodul vurkejeddji O. Komareckaja čálii ruoššagillii

golbma oanehis referáhta, main leat lassedetáljat láhttenorpmaid ja siiddiide guoski fearániid birra (Komareckaja 1927, 40; su giedde barggu notáhtaid birra gč. sekundára gálduid buohta). Kalina Ivanovič lei 1936:s oahpis-teaddjin Čarnoluskij folkloristtalaš mátkkis *Mončegorsk*-gávpogii, ja son muitalii sutnje sáme- ja ruoššagillii (Čarnoluskij 1962, 162–168, 223–224, 264–269) golbma teavstta, ee. čáhkalgáid birra, muhto čáhkalkkis-teavsttas Čarnoluskij (1962, 162–168) geavahii máŋga máidnasa, maid sámemánát leat sutnje muitalan.¹²³

Nr. II:1:5

Agrafena Arhipova (ahki ii leat dihtosis) muitalii 1912:s *Oaver*-jávrris ruoššagillii golbma čuddemuitalus, mat leat čadnon konkrehta báikkiide *Oaver*-jávrris ja *Umm'ptõk*-váriin ja sáhttet lokaliserejuvvot teavsttain geavahuvvon sámegeiel báikenamaid vehkiin (Vise 1917: 1, 19–21); ee. miellagiddevaš lea muitalus das ahte noaidenisu ráhkada neavrres dálkki noaidegoansttaiguin. Teavsttat leat giela dáfus doaimmahuvvon. Vurkejeaddjin lei Vise.

Nr. II:1:6

Ilja Barhatov sániid vuodul Vise čálii čavga referáhttahámis ruoššagillii guovtti sieiddi birra *Oaver*-jávrris davábealde (1917: 2, 68). Ilja Barhatov ja Vasilij Barhatov (Nr. II:1:7) muitaleigga čáhkalgáid birra *Oaver*-jávrris ja *Monžtundar*-duoddariin; dáid muitalusaid vuodul Vise almmustahtii muitalusreferáhtaid eatnanvuložiid birra (1917: 2, 69–70).

Nr. II:1:7

Vasilij Barhatov lei Vise váldoinformántan 1912:s *Oaver*-jávrris, gos muitalii máŋga árbevirolaš muitalus ruoššagillii. Vise ovdanbuvttii dieđuid jogo muitalusteakstan čállosiiddis mielddusin, dahje sisdoalu referáhtan, dahje máinnaši muhtin dieđuid artihkkalistis čujuhettiin V. Barhatov-diehtoaddái (Vise 1917: 1; 1917: 2). Čieža muitalus (Vise 1917: 1, 22–24; 1917: 2, 65–67, 69–72) leat ee. noaidegoansttaid (Vise 1917: 1, 24; 1917: 2, 65, 69) ja *Vuotčlumbal* (luobbal *Oaver*-jávrris máttaoarjin) sieiddi birra (Vise

¹²³ Miellagiddevaš lassedieđuid Kalina Arhipov'a ja su bearraša historijá birra lea su mánáidmánná Valentina Karavaeva buktán artihkkalistis *Modžvuun*-guovllu álgoássiid birra (Karavaeva 2000).

1917: 2, 66–67). *Vuotčlumbal*-sieidemuitalusá sáhtii Vise mielas sajuštit golbma buolvva maajosguvlui, 1800-logu álgui, goas elii muitalusas máinnašuvvon Nikolaj-noaidi, gean bártni Barhatov-muitaleaddji dovddai persovnnalaččat. Vise (1917: 1, 16) vikkai seailluhit álgoteavsttaid ieš-vođaid, muhto doaimmahii daid giela dáfus. Sisdoalu referáhtat leat ee. *tschag lyg*-‘čáhkalgaggá’ birra (Vise 1917: 2, 69–70), nubbi informánta lei Ilja Barhatov (Nr. II:1:6). Erenoamáš miellagiddevažžan leat mielastan V. Barhatova dieđut noaidevuodas ja noaidebiergasiin áhkksámiin ja *Leijaavv’r*-siidda dovddus noaidi Kersch Mjachkal (Mihailo Kirillovič) noaidástallanvuogiid birra, mat ledje Barhatova oainnu mielde dábálaččat *Leijaavv’r*-ja *Koarrdögk*-gielddasámiin gitta 1900-logu álgui. Dáid dieđuid Vise (1917: 1, 17–18) ovttahtii sámi noaidevuoda govvádussii. Sámegiel báikenamat ja maiddá báikkálaš doahpagiid, jáhkuid ja dábiid čilgehusat, mat leat juolgenohtain, addet árvvolaš lassedieđuid, mat veahkehit sajuštit dieđuid báikkálaš mikro-dássái.

Nr. II:1:8

Fjodor Kalinovič Arhipov (ahki ii leat dihtosis), *Modžvuun*-vuona sápmelaš, bivdi, muitalii 1926 meahcce- ja guollebivddu siiddiid birra *Oaverjávri* davveosiin; su muitalusaid vuodul Komareckaja čálii guokte referáhta ruoššagillii sámegiel namahusaiguin (1927, 41). Nuppi referáhtas máinnašuvvon sieiddis *Modžvuun*-vuotnabađas (*Piest-keddik* ‘čohka geađgi’) lea maiddá eará muitalusreferáhtta, mii lei čállon muitalusá mielde, man F. K. Arhipov’a áhčči Kalina Ivanovič Arhipov (Nr. II:1:4) máinnastii; miellagiddevažžan leat dieđut čoarvegárdi birra sieiddi luhtte (K. I. Arhipov), ja dieđut geađggi vuoiddameis bohccovarain (F. K. Arhipov).

Nr. II:1:9

Leontij Aleksandrovič Arhipov, gohčodannamma *Levk* (r. 1922), lei Čarnoluskij nuoramus diehtoaddi folkloristtalaš čoađginmátkkis áhkksámiguovllus 1936. Levk lei *Oaverjávri* guovllu buoremus máinnasteaddji bárdni, muhto su áhčči vuosttildii muitaleami (Čarnoluskij 1962, 291). Levk muitalii goittotge 1936:s *Mončegorsk*-gávppogis sámegillii golbma teavstta (Čarnoluskij 1962, 35–40, 191–196, 233–235), ee. baján-máidnasa (Čarnoluskij 1962, 35–40).

Nr. II:1:10

Vasilisa Arhipova (r. 1900) lei goarggu mielde áhkkišámi nisu. Su siidagullevašvuohta lea eahpečielggas, jáhkkiš Vasilisa gullá *Ču'kksuál*-siidii, gos Arhipov-sohka lea árbevirolaččat leamaš. Čarnoluskij čálii su sániid vuodul ovtta mitalusa 1961 *Laplanskij zapovednik*-ráfáidahttinguovllus, jáhkkiš ruoššagillii. Dán mitalusa Čarnoluskij ovttaštahtii eará teavsttain, man sutnje mitalii Jefim Andreevič Danilov (Nr. I:3:5), *Lyymbes*-siiddas eret, ja man Čarnoluskij čálii muittu mielde 1927:s. Boađusin šattai J. A. Danilov'a oktavuodas namuhuvvon teaksta eatnama várjaleami ja *čonnkapper*'-vuoigga birra (Čarnoluskij 1972, 19–20). Diehtu Vasilisa Arhipova mitalusa geavaheamis lasseteakstan boahtá ovdan dán teavstta vuollečujuhusas (Čarnoluskij 1972, 20).

Nr. II:1:11

Fedosja, gohčodannamma *Babuška Fedosja* 'Fedosja-áhkku', lei 1961 Čarnoluskij diehtoaddi *Laplanskij zapovednik*-ráfáidahttinguovllus, gos Fedosja barggai ja orui bearrašiinnis.¹²⁴ Fedosja goargu ii leat dihtosis iige leat konkrehta diehtu su agis, jáhkkiš son lei 60–70-jahkásaš 1961:s, goas Čarnoluskij finai *Laplanskij zapovednik* –ráfáidahttinguovllus. Čarnoluskij máinnaša Fedosja sámegeiela leat *ekostrovskij govor*, áhkkišámi *Ču'kksuál*-suopman, mii vurkejeaddjái lei váttis áddet. Čarnoluskij hábmii sámegeillii mitaluvvon teavstta gottiid álgoboahtimiša birra (Čarnoluskij 1972, 111–112) Fedosja jearahallamiid vuodul ja su Tanja-mánáidmáná, uhca nieiddaža čilgehusaid vuodul. Go Čarnoluskij mieđiha ahte lei hábmen loahpalaš teavstta nu ahte máinnas «oaččošii girjjálašvuođa hámi» (Čarnoluskij 1972, 111), de gažaldagas ferte leat teavstta oalle garra doaimmaheapmi.

A'kkel-siida (Nr. II:2), ee. *Babino* (*A'kkel*) ja *Jona* (*Juonn*) gilit

Nr. II:2:5

Risto Ahkila (jáhkkiš suomaiduvvan namma; r. 1903 *Oaver*-jávrrii lahkosiin) lei *A'kkel*-siiddas eret, muhto nuorran fárrii *Njuõ'tjäu'rr*-siidii ja doppe sus lei oktavuodta ee. *Suõ'nn'jel*-, *Peäccam*- ja *Kiillt*-siiddaid nuortasámiiguin. Samuli Paulaharju oaččui sus 1920:s Roavvenjárggas

¹²⁴ Lassediedut su bearrašis: Fedul isit-rohkki ja Tanja-mánáidmáná.

ollu dieđuid nuortalaš mitalusárbevierus, dábiin ja oskumušain, maid ovdanbuvttii nuortalaš árbevieruid girjjistis (Paulaharju 1921). SKS arkiivvas Helssegis seailuhuvvojit Paulaharju suomagiel giehtačállosat ja jearahallamiid notáhtat, ee. gumpe-olbmui ja noiddiid jorgaleamis eallin (SKS.KRA, *Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset* 26397–26403).

Nr II:2:6

Lavrentij Paršukov (ahki ii leat dihtosis) mitalii 1926:s *A'kkel*-gilis *Vudjäu'rr*-guovllu (*Oaver*-jávrrri lahkosiin) guolle- ja meahcebevdu suodjaleaddji sieidái guoski oaffaruššan- ja láhttenorpmaid birra; vurkejeaddjin lei Komareckaja (1927, 41; vrd. mitalusaiguin ja referáhtaiguin seammá sieiddi birra, gč. Jaščenko (1892, 30–31) namahis informánttat *Ču'kksuâl*-siiddas (Nr. II:1:1–3), gč. maiddái Pjotr Vasiljevič Sorvanov, Nr. III:3:6, *Vise* 1917: 2, 68). Fuomáš ahte *Vudjäu'rr* lea árbevirolaččat leamaš *Ču'kksuâl*-siidda bivdojávri.

Nr II:2:7

Onisim Sergin (r. 1844) mitalii 1926:s iežas guovllu jávresulluid ja stuorra bávtiid álgoboahimušas. Su čilgehusaid mielde muhtin sullot ja bávtit leat šaddan noiddiid doaimmaid geažil, omd. go noaidit sirddašedje muhtin sullo *Kandas*-jávrris sajis nubái. Okta mitalus lea noiddiid geađgiluvvama birra *Kalajäu'rr*- ja *Pirendžjäu'rr*-jávrriin, mat leat *Oaver*-jávrrri máttaoarjin. Vurkejeaddji Komareckaja (1927, 42–43) čálii vihtta oanehis referáhta ruoššagiel mitalusaid vuodul. Onisima sániid vuodul Alymov čálii 1929:s refererejeaddji dieđuid *Pirendžjäu'rr*-sieidegeađggi birra (Alymov 1929, 24).

Nr II:2:8

Artamon Semjonovič Sergin (r. 1903) mitalii 1929 *Ču'kksuâl*-siidda *Leušk*-noaidi birra guhte sáhtii *Ču'kksullu-Oaver*-jávrrri (*Oaver*-jávrrri gaskkamus oassi, rš. *Ekostrovskaja Imandra*) rastá bohccuiguin vuodjat, ja guhte geađgiluvai *Ču'kksuâl*-sullo lahka (sieidi *Leušk-ke'ke* ‘Leušk-geađgi’). Vurkejeaddji Alymov (1929, 24) čálii mitalusa referáhta ruoššagillii. Sergin mitalii maiddái njuohttejávrelaččaid ja sarvvisjávrelaččaid gaskkas dovddus mitalusa jávrevuoijña báhtareamis jávrris dan

sivas go nissonolbmot bivdigohte jávrris (Alymov 1929, 25–26; vrd. Avdotja Parfentjevna Gerasimova, Nr. IV:4:5).¹²⁵

Sââ'rvesjäu'rr

Nr. II:3:1

Platon Parfentjevič Gluhih (ahki ii leat dihtosis), orron *Kačkelim*-jávrris (jáhkkimis *Kackemjäu'rr*, mii lea *Njuð'ttjäu'rras* oarjjás), mitaliï 1926:s *Kackemjäu'rra* guollebivdosieiddi birra ja *Sjaptjäu'rra* (*Sââ'rvesjäu'rra* davábealde) guollebivddu suodjalansieiddis, masa lei dáhpin iešráhkaduvvon dohkáid oaffaruššat; muitaleaddji oainnu mielde dakkár oaffaruššanvuohki sulastahtá olbmo sielu oaffaruššama (vrd. Alymov 1927, 44). Vurkejeaddji Komareckaja čálii oanehis referáhtaid ruoššagiel mitalusaid vuodul (1927, 41–42).

III Gielddasámi guovlu

Kiillt-syjijt (Nr. III:1), ee. *Čudzjaavv'r*-gilli

Nr. III:1:10

Timofej Andreevič Dmitriev (r. s. 1896) lea *Kiillt*-siiddas eret, su áhčči lea Andrej Dmitriev, Nr. III:1:1). T. A. Dmitriev'a sániid vuodul Alymov lea čállán 1920-logus guokte oanehis referáhta siiddiid birra *Šongui*-gili lahkošiin (oaffarčoarvvit čoarvegárddis, sáGld *čuõrr'vkarrt*) ja *Aa'k-jaavv'r* jávregáttis (50–60 km máttanuorttas *Kiillt*-siiddas). Referáhtat leat ruoššagillii (Alymov 1927).

Nr. III:1:11

Aleksandr Afanasjevič Jakovlev (ahki ii leat dihtosis), *Kiillt*-siidda sápmelaš, mitaliï 1929:s *Kiillt*-sullo (rš. *ostrov Kil'din*) álgoboahtimušas čuovvovaččat: *Maares-aakanč* 'Mares-áhkoš'-noaidi gaikkui noaidevuodainis bihtá Giehkirnjárggas (*Kihkkernjargg*) eret. Lea máinnašahtti ahte Giehkirnjárga ja *Kiillt*-suolu leaba geologiija dáfus seammalárganat ja spiehkaseaba geologalaččat nannámis. Vurkejeaddji Alymov (1929, 25) máinnaša ahte su geavahas ledje *Kiillt*-sullo šaddanhistorjja čilgejeaddji mitalusaid golbma sierra variántta (vrd. Dmitrij Afanasjevič Jakovlev, Nr.

¹²⁵ Áhkkilsámi eallinvuogi ja ealáhusaid čilgejeaddji moadde sámegiel teavsta (transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiquin) gč. Kert & Zaikov 1988, 34–39, 132–135.

III:1:15, *Kiillt-sullo birra, Saamskie skazki* 1980, 58–59).

Nr. III:1:12

Dmitrij Nikolajevič Jakovlev (ahki ii leat dihtosis), jagis 1934 heaittihuvvon *Kiillt*-siidda sápmelaš, mitalii *Čudzjaavv’r-gilis* 1936:s čuđdemáidnasa, mas máinnašuvvojit noaidástallan čoarvegárddis ja čilgejuvvo *Seejjtjaavv’r-gátti* geađgesieiddi álgoboahtimuš; almmustuvvan ruoššagillii muhtin sámegeiel sániiguin referáhttalágan hámis, mii addá siva navdit ahte teaksta lei čállon muittu mielde; vurkejeaddjin Volkov ([1946] 1996 a, 62–63).

Nr. III:1:13

Trifon Dmitrievič Jakovlev (ahki ii leat dihtosis; áhčči lei jáhkkimis Dmitrij Nikolajevič Jakovlev, Nr. III:1:12) *Čudzjaavv’r-gilis* eret lei 1930-logu gaskkamuttus Volkov’a informántan. Jakovlev mitalii ruoššagillii das mo olmmoš oaččui boazolišku čáhcevuoiŋŋa vehkiin (Volkov [1946] 1996 a, 22–23); miellagiddevažžan sáhttet leat dieđut giełlddasámi soagŋomeanuin (Volkov [1946] 1996 a, 54).

Nr. III:1:14

Pjotr Trofimovič Karpov (ahki ii leat dihtosis) *Čudzjaavv’r-gilis* eret, gii barggai *Odt syjyt* ‘Ođđa siida’ kollektiiva boazodoalus (rš. *kolhos*) *Čudzjaavv’r-guovllus*, mitalii 1935:s iežas vásáhusaid vuodul mo son guržžohalai noaiddeslágan nissonii, vurkejeaddjin lei Volkov, teaksta ruoššagillii ([1946] 1996 a, 56–57). Ságastallamiid vuodul Volkov čálii referáhta mo goadjinin jorgalan almmái doalvvui bajás gorgŋon luosaid buođu lusa (Volkov [1946] 1996 a, 30).

Nr. III:1:15

Dmitrij A.-č Jakovlev, jáhkkimis Dmitrij Afanasjevič (ahki ii leat dihtosis), *Kiillt*-siidda sápmelaš, mitalii 1936:s *Šeltosero-gilis* *Kiillt-sullo* álgoboahtimušas *Mores-aakanč* ‘Mores-áhkoš’ noaidi doaimmas. Miel-lagiddevažžan lea Alymov-vurkejeaddji kommentára *Mores, Maares jna.* -namaid dulkomis diehtoaddi čilgehusaid vuodul (*Saamskie skazki* 1980, 291). D. A. Jakovlev’a mitalus lea almmustuvvan ruoššagillii Alymova giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]) ja sisttisoallá sámegeiel

báikenamaid (*Saamskie skazki* 1980, 58–59). Seammá giehtačállosa vuodul almmustuvvan čuddemáidnasis leat sierranas diedut sieiddi ja čoarvegárdi birra (*Saamskie skazki* 1980, 17–18).

Nr. III:1:16

Lasar Dmitrievič Jakovlev (r. 20.03.1918–1993), sámenamma Midtre Lasar, su áhčči lei Dmitrij Afanasjevič Jakovlev (Nr. III:1:15), orui ovdalaš soađi áhčiinis ja bearrašiinnis *Čudzjaavv’r*-gilis, maŋŋá soađi fas ovttá áiggi *Njuđ’ttjäu’rr*-gilis, skuvlejuvvui oahpaheaddjin Murmánskas, man maŋŋá barggai ja orui *Lujaavv’r*-gilis. Lei čeahpes máinnasteaddji. Nuorran lei 1937:s Alymov’a diehtoaddin *Šeltosero*-gilis ja Murmánskas. Alymov vurkii máŋga muitalusa, main miellagiddevažžan sáhttet leat ainjuo čuovvovaš teavsttat: *occeakk* ‘áhčešeatni-áhkká’ suoláda bárdnemáná, mielde lea čilgehus jorba jeaggebovnnaid, mat eai biso julggiid vuolde, álgo-boahtimuša *occe*-áhká oaivvis (sáGld *oadzepoa’vvn* ‘áhčešeani bovdna’) (*Saamskie skazki* 1980, 98–100); *ravvk*-gobmi (*Saamskie skazki* 1980, 138–140; gč. maiddái s. 155–156, 181–183). Almmustuvvan giehtačállosa vuodul ruoššagillii (Alymov [1938?]).

Nr. III:1:17 ja Nr. III:1:18

Anton Pjanov (ahki ja riegádanbáiki eai leat dihtosis, jáhkkimis ovddeš *Kiillt*-siiddas eret) lei Volkov’a oahpisteaddjin 1936:s *Čudzjaavv’r*-guovllu dovddus *Aahkjaavv’r* ‘Áhkká’-jávrru sieiddi lusa, man vuolde etnográfá ovttas oahpisteddjiinis fuomášeaiŋga oaffarčorvviid ja -dávttiid bázahusaid. Pjanov muitalii iežas vásáhusaid birra «áhkká»-sieiddi hárrái go huksii goađi sieiddi lahkosiin sullii 1920-logus; vurkejeaddji čuoččuha ahte almmustahtii dán duohtamuitalusa «sánis sátnái» ruoššagillii (Volkov [1946] 1996 a, 74). Diehtoaddi eamit, (ovdanamma ii leat dihtosis) Pjanova (Nr. III:1:18), *Kiillt*-siiddas eret, vuoras nisu geasa Volkov oahpásnuvai bures 1937:s, levdii ovdalis máinnašuvvon *Aahkjaavv’r* áhkká-geađgesieiddi álgoboahtimuša birra. Volkov vurkii luodi fonográf-rusttegii sámegillii ja almmustahtii luohtedajahusaid referáhta levdejeaddji ruoššagiel čilgehusaid vuodul (Volkov [1946] 1996 a, 74; originála vurkensadji ii leat dihtosis, muhto gč. dieđuid MAE RAN fonogrammaarkiivvas Foma Ivanovič Danilov (Nr. I:2:14) oktavuodas).

Koarrdögk-siida (Nr. III:2)

Nr. III:2:5

S. P. Dmitriev (ahki ii leat dihtosis) mitalii *Koarrdögk*-siiddas 1936:s *čahkkli*-čáhkcalaggás ja vuona rastá beassamis noaidegoansttaiguin (vrd. Vise 1917: 2, 65, informántan Vasilij Barhatov, Nr. II:1:7). Vurkejeaddjin lei Alymov. Almmustuvvan ruoššagillii vurkejeaddji giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 77–78).

Lujaavv'r-siida, ee. *Umm* 'pjaavv'r-guovlu (Nr. III:3)

Nr. III:3:6

Pjotr Vasiljevič Sorvanov (1874–1943) lei eret dahje bajásšaddan *Oaver*-jávrrí *Modžvuun*-vuonas (rš. *Monče-guba*), mii lea *Ču*'kksuâl-siidda árbevirolaš guovlu. Goittotge Sorvanov-sohka gulai *Lujaavv*'r-siidii, Sorvanov-soga árbevirolaš sohkaeatnamat ledje *Umm* 'p-jávrrí mátta- dahje máttanuorttabealde. P. V. Sorvanov'a mitalusain vuohtá ahte son dovddai bures *Ču*'kksuâl-guovllu. Sorvanov lei mángga dutki diehtoaddin ja oahpis-teaddjin. 1912:s Vise čálii su sániid mielde mánga mitalusa ruoššagillii *Eneman-luhht* (rš. *Belaja Guba*) -luovttas *Oaver*-jávrris, ee. sieidevuoigŋa fárremis *Seejtsuâl* 'Sieide'-sullos *Eneman-luhht*-luovttas *Juon-Vudjäu* 'rr (rš. *Nižneje Vydosero*) -jávrrái (Vise 1917: 2, 68; vrd. seammá sieidái guoski referáhtaiguin, gč. namahis *Ču*'kksuâl-informánttat (Nr. II:1:1–3), Jaščenko (1892, 30–31); gč. maiddá áhkksilápmelaš Lavrentij Paršukov, Nr. II:2:6, Komareckaja 1927, 41). Nubbi mitalus lea lujávrelaččaid gaskkas dovddus *Kuiv*-sieiddi birra *Kuivčorr*-nammasaš čorus *Lujaa* 'vr-u'rt-váriin (Vise 1917: 2, 68; vrd. lujávrelaš mitalusaid referáhtaiguin, Vise diehtoaddin ledje čuovvovaš olbmot: Kusma Danilov (jáhkkimis seammá olmmoš go G. Hallströma diehtoaddi Kusma Levontjevič Danilov, Nr. III:3:12), Semjon Galkin (ahki ii leat dihtosis, Nr. III:3:13) ja Filip Sorvanov (ahki ii leat dihtosis, Nr. III:3:14), gč. Vise 1912: 10, 455–457). Vise čálii daid mitalusaid referáhtaid máinnašettiin siiddiid ja báikkiid sámegeiel namaid. Lea maiddá navdimis ahte Pjotr Sorvanov lei G. Hallströma informántan *Eneman-luhht*-guovllus (sus *Bjälaja giba*) 1908:s ja mitalii guovllu oaffaruššanvieruid birra (Hallström 1921, 183; 1922, 182).

Pjotr Sorvanov lei Čarnoluskij váldodiehtoaddin 1936 *Modžvuun*-vuonas. Sovjetlihtu girječálliid rádi folkloreossodat (dálá SRP) sáddii

Čarnoluskij (1962, 13) dohko čoaggit sámi máidnasiid ja muitalusaid. Sorvanov muitalii *Mončegorsk-gáv* pogis logimat máidnasa ja muitalusa, maid Čarnoluskij čálii sáme- ja ruoššagillii, muhto maŋŋá doaimmahii, lasihii etnográfalaš dieđuid ja ovttahttii eará diehtoaddiid teavsttaiguin ja almmustahitii ruoššagillii (1962, 293–294). Ná eanaš Sorvanov’a almmustuvvan teavsttat leat hábmemejuvvon njálmmálaš ja čálalaš dieđuid vuodul. Čarnoluskij (1962, 15) čuoččuha iežas máinnasčoakkáldaga álgosániin ahte ii leat rievdatahtán iige olus doaimmahan myhtalaš Meantaš-teavsttaid. Goittotge *Meandaš-niijjt* ‘Meantaš-nieida’-teavstta oktavuodas son mieđiha ahte dievaslaš teaksta ii lean seilon ja ahte vurkejeaddji gárttai geavahit veahkkien etnográfalaš, ee. von Dübena dieđuid N. Harusin’a vuodul (Čarnoluskij 1962, 294; teavstta gč. s. 84–93). Seamamá teaksta lei almmustuvvan moadde jagi maŋŋá, ja Čarnoluskij (1965, 62; teavstta gč. s. 54–62) čilgii ahte álgoteaksta lei čállon sihke ruošša- ja sámegillii sánis sátnái. Álgoálgosaš giehtačállosa guorahallan livččii čielggadan dieđuid ruossalasvuoda.¹²⁶ Lea máinnašan veara ahte teaksta *Meandaš-pyrre* ‘Meantaš-buorre, buorrevuolta’ lea 1962:s almmustuvvan máinnasčoakkáldagas biddjon P. V. Sorvanov’a nama vuollái (Čarnoluskij 1962, 82–83), muhto maŋŋelis almmustuvvan girjjiin muitaleaddjin lea namuhuvvon Jefim Andreevič Danilov (Nr. I:3:5) (Čarnoluskij 1965, 74; 1972, 89).

Čarnoluskij mieđiha leat ollu doaimmahan astrálamytologiijai (beaivváš, mánnu, guovssahasat) guoski teavsttaid (1962, 15; teavsttaid gč. s. 19–34), maid vuodđun geavahii P. V. Sorvanov’a muitalusaid; ee. teaksta das mo beaivváš náittii *Peejvall’k*-bártnis mánu nieiddain vuodđuduvvá čielgasit von Dübena (Harusina bokte) dieđuide ja dušše muhtin muddui Sorvanov’a dieđuide (Čarnoluskij 1962, 19–24). *Oadz’* (vrd. *aadz*) ja *Nainas* (guovssahasaid njunuš) -teavsttaid hábmemis leat geavahuvvon darjjesámi teavsttat, gč. ee. V. V. Kuropteva (Nr. I:2:12) (Čarnoluskij 1962, 50–89). Čuđdemáidnasiin leat geavahuvvon Harusina ja Castréna čállosat (Čarnoluskij 1962, 236–241, 247–263). Miellagiddevažžan lea Sorvanov’a diehtu boazolihku ja *červečullt* (Čarnoluskij čállinhápmi sánis *čuõr’vvčuullt* ‘čoarvečuolda’) birra, mii jáhkuid mielde doalaha bohccuid dihto guovllus (Čarnoluskij 1972, 226–227; vrd. ságastallamiiguin, diehtoaddin ledje L.

¹²⁶ Álgoteavsttaid sáhtta ohcat Čarnoluskij arkiiivačoakkáldagaid lassin maiddái Ruošša girječálliid rádi (SRP) bokte Moskvas, gč. <<http://www.writers.ru/kontakt.htm>>).

F. Matrjohin (Nr. I:2:16) ja Afanasij Vasiljevič (Nr. I:1:7), gč. Čarnoluskij 1972, 38–50, 52–62).

Nr. III:3:7

Ivan Arefjevič Fefelov (r. s. 1905) lei Volkov'a ([1946] 1996 a, 74) mielde «ovdal revolušuvnna» *Lujaavv'r*-guovllu dovddus noaidi. Son ja Jegor Zaharov (Nr. III:5:3, ahki ii leat dihtosis, *Semioštrovje*-siiddas eret) attiiga 1930-logu gaskkamuttus árvvolaš dieđuid bohccuid oaffaruššanrituálas, man vurkejeaddji Volkov ovdanbuvttii referáhta hámis iežas sániiguin (gč. Volkov [1946] 1996 a, 74–75). Fefelov mitalii maiddái rituálalaš ráhkkaneamis guovžabivdui (ságastallamiid referáhtat) ja levdii guokte guovžaluodi, main nuppi guovžabivdi galggai levdet maŋŋá go fuomášii guovžža ja nuppi fas maŋŋá go lei guovžža njuovvan; luhtedajahusat leat almmustuvvan sámegillii ruoššagiel jorgalusaiguin (Volkov [1946] 1996 a, 75–76), originálat sáhttet leat Volkov'a persovnnalaš arkiivačoakkáldagas (Volkov [1927–47]).

Nr. III:3:8

A. A. Fefelov (ahki ii leat dihtosis) lei informántan *Lujaavv'r*-gilis 1936; Fefelov'a sániid vuodul vurkejeaddji Volkov čálii oanehis referáhta ruoššagillii mo olmmoš veahkehii *čavg* 'biro' vielja, guhte suoli meahcástalai guovllus, masa sus ii leat leamaš geavahanvuoigatvuohta (Volkov [1946] 1996 a, 34).

Puuljaavv'r-siida

Nr. III:4:1–3

Namahis muitaleddjiid máŋggaid mitalusaid vuodul Jaščenko ráhkadii referáhta *Puuljaavv'r*-guovllu dovddus sieiddi álgoboahimušas. Jaščenko čokkii mitalusaid 1887:s. Referáhta vuodđun fertejit leat eambo go guovtti muitaleddji teavsttat (vrd. áhkkilsámi mitalusaiguin, muitaleddjit Nr. II:1:1–3, *Oaver*-jávrris, gč. Jaščenko 1892, 31–32).

Nr. III:4:4

Isosim Kuimov (ahki ii leat dihtosis) lei Vise informántan 1915:s *Pauljaavv'r*-gilis ja mitalii sieiddi birra, mii lea *Umm'ptõk*-váriid davvi-nuortan. Vise (1917: 2, 68–69) ovdanbuvttii daid dieđuid čavga ruoššagiell referáhttan. Alymov čálii ruoššagillii Kuimov'a sániid vuodul 1929:s referáhta geađgiluvvan noaidi-guoktá birra, geat gilvaleygga jávrrri rastá vuodjamis *Ču'kksuál*-sullo lahkosiin (Alymov 1929, 24). Erenoamáš árv-volažžan leat dieđut oaffarvieruin čoarvegárddiin ja bohccuid skenjkemis noiddiide noaidebálvalusaid ovddas, man geažil noiddiide lávejedje šaddat gorálaččat stuorra ealut (Alymov 1929, 25). Vise čuoččuha ahte Kuimov lei áhkkilsápmelaš, muhto ássanbáikki ja daid guovlluid dáfus, maid Kuimov govvidii iežas mitalusain, diehtoaddi sáhtii leat gielddasápmelaš.

IV Nuortalašsámi guovlu

Paaččjokk-siida (Nr. IV:1)

Nr. IV:1:5, Nr. IV:1:6 ja Nr. IV:1:7

Vasilij Letov (r. s. 1800-logu álggogeahčen, Nr. IV:1:5) lei *Paaččjokk*-guovllu čeahpes muitaleaddji, gean sámegiela oahpahallan suohkanbáhppa K. Ščekoldin geavahii váldodiehtoaddin 1870-logus, go lei vurkemin *Paaččjokk*-guovllu sániid njálmálaš árbevieruid. Su ulbmilin lei rihkkut dalá áigge ruoššalaš ovdagáttuid ja boasttoipmárdusaid sápmelaččaid hárrái, ee. ahte sámít ledje bázahallan oahpu ja vuoiŋgalaš kultuvrra dáfus (Ščekoldin 1880: 1, 17). Ščekoldina sámegiela máhttu lei váilevaš, ja son fertii dorvvastit dulkkaid veahkkái. Ii leat goittotge dihtosis, ledjego su muitaleaddjit seammás su dulkange. Ščekoldin deattuha ahte teavsttat, maid V. Letov mitalii, leat čállon dulkkaid bokte ja muitaleaddji sániid mielde (rš. *so slov*) eaige lean jorgalusat sánis sátnái. Letov lea máinnašuvvon ovcci teavstta oktavuodas, mat ledje čállon mángga muitaleaddji sániid vuodul; muhto áidna muitaleaddjin Letov lea njealji teavsttas: olmmoš šaddá guovžan, noaidi fievrrida goddealuid Norggas Báhčevoadjái, čáhcevuoiŋga dahká baháid ja buried daguid, ja noaidit sirddašit Áinnáidsulluid noaidegoanstaiguin (Ščekoldin 1880: 2, 158–159, 164–165). Teaksta beaivváža ja guovssahasaid njunnoža *Nainasa* birra lea čállon golbma muitaleaddji sániid vuodul: Vasilij Letov, Marja Letova ja Marja

Gerasimova (Nr. IV:1:6-7) (1880: 1, 18–24; juoba detáljaid dáfus sullasaš máinnas lei báddejuvvon 1953 Avvilis, muitaleaddjin lei suonnjellaš Kaisa Gavriloff, Nr. IV:3:2, jorgalus suomagillii, gč. E. Itkonen 1959, 97–100). Čuovvovaš nuortalaččat leat muitalan máidnasa oaidnemeahttun boranoaidi birra ja beatnatdorka-máidnasa (dovddus nuortasámi máinnas): V. Letov, Maksim Fedotov (Nr. IV:1:8) ja Jefim Letov (Nr. IV:1:9), geaid sániid mielde teavsttat ledje čállon (Ščekoldin 1880: 2, 160–162). Teaksta *čeäk'kli-čáhkalaggáid* birra lea hábmejuvvon Maksim Fedotov'a ja V. Letov'a sániid mielde (Ščekoldin 1880: 2, 162–163). *Acek'* ja *acek'nijdd* (Áhčešeatni ja Áhčešeani nieida) -teavstta muitaleaddji ii leat máinnašuvvon, muhto teavstta sajušteapmi publikašuvnnas (Ščekoldin 1880: 1, 24–25) addá buori siva navdit ahte diehtoaddin lei Vasilij Letov.

RGO arkiivvas seailluhuvvo K. Ščekoldina giehtačálus, mii sisttisdoallá moadde dán rádjái almmutkeahces muitalusa ruoššagillii, main miellagiddevažžan sáhtta leat teaksta Mäšš-nammasaš noaidi birra (Ščekoldin [1870]).¹²⁷ Muitaleaddjin lea jáhkkimis V. Letov.

Nr. IV:1:8 ja Nr. IV:1:9

Maksim Fedotov (r. s. 1800-logu álggogeahčen, Nr. IV:1:8) lei Ščekoldina nubbin deháleamos diehtoaddi (čállon vihtta teavstta). Fedotov lea áidna muitaleaddjin guovtti teavsttas, ee. noaidenissona birra, guhte oaččui goddesarvás máná (Ščekoldin 1880: 2, 163, 165–168; M. Fedotov ja V. Letov (Nr. IV:1:5) gč. Ščekoldin 1880: 2, 162–163; M. Fedotov ovttas V. Letov'ain ja Jefim Letov'ain (Nr. IV:1:9, r. s. 1800-logu álggogeahčen), gč. Ščekoldin 1880: 2, 160–162).¹²⁸

Njuo'ttjäu'rr-siida (Nr. IV:4)

Nr. IV:4:3

Sergej Gerasimov (r. s. 1800-logu álggogeahčen) *Njuo'ttjäu'rr*-siiddas eret, lei fárren *Paaččjokk*-siidii, gos Ščekoldin čálii su sániid mielde ruoššagillii 1870-logus muitalusa heittogis dálkkiid dagaheamis noaidegoanstaiguin (Ščekoldin 1880: 2, 159).

¹²⁷ Giehtačálus lea eahpedievaslaš, das váilot siiddut 1–31 (fitnen RGO arkiivvas geasset 2002).

¹²⁸ Ščekoldin čálii 1870-logus golbma máidnasa anonyma muitaledjjiid sániid vuodul; dáid teavstaid Harusin (1890, 464–469) almmustahtii iežas monografiija mielddusin; teavsttain vuohtá ruoššalaš váikkuhusa.

Nr. IV:4:4

Namahis máinnasteaddji *Njuõ'ttjäu'rr*-siiddas mitalii N. Harusinii 1887:s muhtin albmá mátkki birra beaivváža lusa. Mitalusa mielde mátkkošteaddji deaivvai mátkkistis beaivváža oappáid ja eatni (Harusin 1890, 463–464). Harusin (1890, 464) čuoččuha vuollečujuhusas ahte čálii teavstta sánis sátnái, rievdatkeahtá dadjan- ja ovdanbuktinvugiid. Harusin (1890, 143–144) navddii ahte teavsttas lea «muittašeapmi» sámi dološ jáhkuin, maid mielde beaivvážis leat oappát ja eadni, geasa beaivváš addá oasi barggustis, namalassii eatnama ligget. Sisdoalu dáfus seammasullasaš máinnas lea vurkejuvvon *Njuõ'ttjäu'rr*-siiddas 1914:s (gč. Marinja Gerasimova, Nr. IV:4:2, T. I. Itkonen (1931) 1981, 203–106), muhto teavsttas eai leat máinnašumit beaivváža eatnis eaige oappáin.

Nr. IV:4:5

Avdotja Parfentjevna Gerasimova (ahki ii leat dihtosis) riegádan *Sââ'rvesjäu'rr*-gilis, gulai Gluhih-sohkii, orui *Risttke'dd*-gilis *Njuõ'ttjäu'rr*-guovllus. Lea buorre sivva navdit ahte sarvvisjávrelaš ja njuohttejávrelaš árbevierut leat čavga čadnon oktii Avdotja mitalusain. Alymov jearahalai Avdotja 1929:s ja čálii ruoššagillii oanehis referáhtaid su mitalusain. Referáhtat leat ee. čoarvegárddi birra *Vuljäu'rra* lahkosiin, gos sámit oaffarušše bohccuid ja bohccočorvviid guollebivdolišku nammii (1920-logus *Vuljäu'rra* čađa golggai *Lått*-johka, dál lea guovlu dulvaduvvon), čáhkalgáid birra *Čahkli-pä'htt* 'Čáhkalkakkis'-váris *Njuõ'ttjäu'rra* lahkosiin, *Sjaptjäu'rra* čáhcevuoiŋŋa birra (sáÁhk *čaadz-jiille* 'čáhce-ássi'), guhte suhtai jávrris lobiheamet bivdán nissonolbmuide (Alymov 1929, 25–26). Guokte maŋemuš teavstta leat almmustuvvan Alymova giehtačálloša vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 67, 76–77). Seammá giehtačállošis lea Avdotja Gerasimova ruoššagiel mitalus, mas *Sââ'rvesjäu'rr*-nama álgoboahtimuš čilgejuvvo dainna ahte bivdit godde goddečorrage oavámušsarvá, vaikke dan ii lean lohpi goddit (*Saamskie skazki* 1980, 66–67; vrd. njuohttejávrelaš mitalusain, man Trifon Gerasimov (Nr. IV:4:1) mitalii, gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 221–223).

Nr. IV:4:6

A. I. Gerasimov (ahki ii leat dihtosis) *Njuõ'ttjäu'rr*-siiddas, mitalii 1931:s *čahkkli* 'čáhkalgá' dábis áddestallat olbmuid; almmustuvvan ruoššagillii vurkeaddji Alymov'a giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 77). Alymov geavahii A. I. Gerasimov'a lasáhusaid beaivváš- ja guovssahasmaidnasii, man K. A. Osipov (Nr. IV:4:8) mitalii; Alymov hábmii dán vuodul odđa teavstta (gč. *Saamskie skazki* 1980, 92–96).

Nr. IV:4:7

I. P. Gerasimov (ahki ii leat dihtosis) lei Alymov'a diehtoaddi *Kolnosero-gilis* 1935:s ja mitalii ee. *nalet* 'ovdagiehta'-oaffarčoarvvi fámu birra doalahit gottiid sieiddi lahkosiin; eará teaksta lea biro (ruoššagiel teavsttas *bes* 'biro', vrd. sáNrt *bie š š*) ja meahcásteaddji oktasaš bivddus, mas olmmoš oáččui gávvilisvuodainis iežas sállassa alccesis (vrd. áhkkišámi muitalusaiquin sieiddi ja meahcásteaddji oktasaš bivddu birra, namahis informánttat (Nr. II:1:1–3), gč. Jaščenko (1892, 32)). Almmustuvvan ruoššagillii giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 62–63, 145–146).

Nr. IV:4:8

K. A. Osipov (ahki ii leat dihtosis) mitalii *Risttke'dd*-gilis 1937:s nuortalaš maidnasa beaivealbmá (ieš beaivváža), guovssahasaid njunnoža (*nainas*) ja Áhčešeani (sáNrt *accy*) birra. Seammá fáttás leat muitalusat, maid Ščekoldin (1880: 1, 18–24) vurkii, su informántan ledje V. Letov (Nr. IV:1:5), M. Letova ja M. Gerasimova (Nr. IV:1:6-7); gč. maid Kaisa Gavrilov (Nr. IV:3:2); gč. maiddái muitalusaid, maid Čarnoluskij (1962, 19–34) informánttat, Pjotr Vasiljevič Sorvanov (Nr. III:3:6) ja V. V. Kuropteva (Nr. I:2:12), leat muitalan. Vurkeaddji Alymov čálii K. A. Osipov'a teavstta ruoššagillii ja geavahii lasáhusaid, maid oáččui seammá gilis 1938:s, diehtoaddin lei A. I. Gerasimov (Nr. IV:4:6); lea almmustuvvan ruoššagillii giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 92–96, 292).

Nr. IV:4:9

Marina Fadeevna Moškina (ahki ii leat dihtosis), *Njuõ'ttjäu'rr*-siiddas eret, lei *Vosmus* 'Vuosttas' kollektiiva boazodoalu bargi. 1930-logu gaskka-

muttus Volkov vurkii luodi, man M. F. Moškina levdi. Luohti lei diehtoaddi áhči Fadej Romanovič soakŋomátkkis njuohttejavrelaš Katerina Fedotovna lusa, ee. noaidegoansttaid birra soakŋorituálas. Volkov jorgalii dajahusaid ja refererii luodi sisdoalu ruoššagillii (Volkov [1946] 1996 a, 55; álgoteavstta vurkensadji ii leat dihtosis, gč. Volkov’a persovnnalaš arkiivačoakkáldaga, Volkov [1927–47]; seammá luodi dajahusaid álgoosi variántta gč. Harusin 1890, 281–282, diehtoaddi ii leat dihtosis).

Mue ’kkk-siida (Nr. IV:5)

Nr. IV:5:1

F. Čuprov (ahki ii leat dihtosis) *Mue ’kkk*-siiddas mitalii 1937:s *stallo-stal*-oruha birra, gii njurggu hástala sámi almmáiolbmuid fággádallat, ja stálu bearraša birra. Miellagiddevažžan lea detálja stálu bohcci birra (ruoššagiel teavstta vuodul ii leat buorre diehtit leago dat bohcci vai njurggonas, rš. *trubka*), man čađa bosudettiin sáhtta olbmo goddit dahje ealáskahttit. Lea almmustuvvan vurkejeddji Alymov’a giehtačállosa vuodul, mii seailuhuvvo AMIOS arkiivvas (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 74–75).

Nr. IV:5:2

(?) Lukin (ovdanamma ja ahki eai leat dihtosis) lei Alymov’a informánta 1937 *Šongui*-gilis; miellagiddevažžan lea mitalus biros guhte iežas áittis doalahii giddagasas bajánalbmá, álddagasa ja *tiermes-te ’kkk* ‘bajándihki’, mii lea čáhppes gobbá (*Oarabus*), mii láve ihtit eatnamis ovdalaš bajándálkki; sivvan lea njálmmálaš árbevieru mielde dat ahte «bajándihkke»-gobbá beasai giddagasas eret ovdalaš bajánalbmá, go áiteuksa vahágis rahpasii. Mielde lea maiddái čilgehus ahte álddagas šloavggeha dávjá geđggiide ja muoraide danin go daid duohken čiehkádallá biro. Mitalusa ruoššagiel jorgalus lea almmustuvvan Alymova giehtačállosa vuodul (Alymov [1938?]; *Saamskie skazki* 1980, 146–147). Leat máŋga siva navdit ahte diehtoaddi lei *Mue ’kkk*-siiddas eret, vuosttažettiin dannego Lukin lea muotkesámi sohka. Lukin sáhtii leat fárrehuvvon *Šongui*-gillái 1930-logus heaittihuvvon *Mue ’kkk*-siiddas; *Šongui*-gilli lei 1924’ rájes maiddái máŋggaid *Kiillt*-siidda gielddasámiid ássanbáiki. Maiddái teavsttas geavahuvvon *tiermes-te ’kkk* namahus (*tiermes tōk*’) lea nuortalaš iige gielddasámi namahus, ja dát doarju mitalusa muotkesámi gullevašvuoda.

Njauddâm-siida

Nr. IV:6:2

Jak Ondre Romman (Ondre Jakovič Romman; navdimis seammá olmmoš go njávdamlaš Ondrej, Nr. IV:6:1) (r. 1857) lei Isak Peter Saba informánta *Njauddâm*-gilis 1918:s, go Saba čohkkii mitalusaid ee. sámi kulturmuittuid vurkenprošeavtta olis *Norsk folkeminnesamling*-čoakkáldaga ja Qvigstada (1927) máinnasčoakkáldaga várás. Saba čálii dahje jorgalii davvisámegillii Jak Ondre mitalusaid, maid gaskkas leat ee. teavsttat ráimmahaddamis, oainnáhusain, neahkameahttumiin, sámenissona jorgaleamis guollin, *Njauddâm*-noiddiid viežžamis gottiid Áhkobávttis, čoarvegárddis *Njauddâm*-vuona njálmis (Qvigstad 1927, 276–277, 294–300, 304–308, 326–327, 458–461). Máinnašan veara lea mitalus das ahte ruoššalaččat bidjet stálu *Njauddâm*-sámiid ala (Qvigstad 1927, 496–499; vrd. Læstadius 2000, 331); gč. maddái Jak Ondre áhku mitalusaid (Qvigstad 1927, 412–417). Teavsttat leat davvisáme- ja dárogillii.¹²⁹

*V Namahis diehtoaddit ja/dahje eahpečielga
siidagullevažvuohta*

Nr. V:1. *Aroma-Telle*.

Mitalus *Aroma-Telle*-nammasaš kosmolaš meahcásteaddji birra, guhte doarrida almmis stuorra gollečoarvvat gotti ja sáhtta dagahit máilmmeloahpa, lea šaddan dovddusin Nemirovič-Dančenko Guoládatnjárgga govvideaddji girjjiid bokte 1870-logu rájes. Mitalus beasai viidáseappot Harusina, Čarnoluskij ja eará čálliid teavsttaide ja oaččui mánggalágan dulkomiid. Teaksta gáibida gáldokritihkalaš guorahallama.

Mitalus bođii vuosttas háve ovdan dáiddalaš hámis Nemirovič-Dančenko čáppagirjjálaš mátkemitalus-essayas *U okeana* (Ábi luhte, 1875 a, 136–137). Essayá mielde sápmelaš oahpisteaddji *Oaver*-jávrris Vasilij Bykov¹³⁰ gulai meahcis ártegis jienaid, madda ohcališgođii čilgehusaid ja muittašii mahká dološ sámi mitalusa das ahte «stuorra várre-voioiŋŋa» (rš. *velikij gornyj duh*) *Aroma-Telle* doarrida čáhpesoavvat ja

¹²⁹ Gč. maddái teavstta *Haccešen*-nieidda ja gonagasa birra, muitaleaddjin máinnašuvvo leamaš Ondre Nikolajaš [?] *Njauddâm*-siiddas, vurkejeaddjin lei fas I. Saba (Qvigstad 1927:1, 120–125).

¹³⁰ Ii leat buorre diehtit, leigo son duodalaš historjjálaš persovdna vai leigo Nemirovič-Dančenko hutkan dán nama essaya várás.

gollečoarvvat gotti. Jus ealli gottahallá, de máilmmeloahppa šaddá; jus olmmoš deaivá geahčastit dan gotti čalmmiide, de čalmmehuvvá, bealje-huvvá ja gielahuvvá, muhto maŋemuš eallinbeaivve oažžu son sihke gulu, oainnu ja giela ruovttoluotta vai beassá mitalit, maid son lei oaidnán ja gullan iežas siste buot daid jagiid (Nemirovič-Dančenko 1875 a, 136–137).

Guokte jagi maŋŋá almmustuvvan *Strana holoda*-girjjis (Galbmadaga riika, 1877 a) Nemirovič-Dančenko ovdanbuvttii seammá mitalusa árbevirolaš teakstan «seamma láhkai go okta suonnjellaš áddjá dán mitalii» (1877 a, 209) *Tuallam*-joga stuorra luossagoržži luhtte (ferte leat *Padungorži*), gos mitalleaddji barggai guollebivdin muhtin ruošša kolonistta ovddas. Mitalusa mielde máilmmeloahppa lea dallego «stuorra meahcás-teaddji» (rš. *velikij ohotnik*) juksá jievja sarvá ja goddá dán njuolainis (Nemirovič-Dančenko 1877 a, 209). Nemirovič-Dančenko (1877 a, 209) gohčodii dán mitalusa dološ sámi legendan, mas su oainnu mielde sáhtii vuohttit dološ skandináva oskkoldaga váikkuhusa. Dán teavsttas ii máinnašuvvo *Aroma Telle*-namma eaige leat dakkár detáljat go sarvá gollečoarvvit dahje dat ahte lea várálaš geahččat gotti čalmmiide. Dáid ovttaskasčuoggáid eret guođdin lea ártet, eandalii daningo Nemirovič-Dančenko lávii sámekultuvrra govvidettiin deattuhit eksotlaš iešvuodaid ja ruošša olbmui čalbmáičuohcci áššiid, muhto liikká duđai mátkemuitalusgirjjistis (1877 a) ovddit publikašuvnna ektui (1875 a) oaniduvvon veršuvdnii, mas válddii čalbmáičuohcci duogášdetáljaid eret. Sivvan sáhttá leat ahte Nemirovič-Dančenko hutkkai sihke nama *Aroma-Telle* ja muhtin eará ovttaskasčuoggáid kosmolaš gotti várálaš luonddus go čálii čáppagirjjálaš essaya (1875 a), muhto ii sáhttán dahkat dan áššálaš mátkemuitalusa teavsttas.¹³¹ Moadde jagi das maŋŋá Nemirovič-Dančenko almmustahtii Sámeeatnama govvádusa, masa fas bijai mitalusa *Aroma-Telle* birra (1881 á, 171–172) dološ sámi myhta referáhttan, mii lea sisdoalu dáfus seammá go vuosttas publikašuvnnas (1875 a, 136–137); dás Nemirovič-Dančenko ovdanbuvttii mitalusa *Umm 'ptōk*-váriid mátkegovvadásaid oktavuodas (gielddasámi guovlu).

¹³¹ B. Rippas, guhte finai Guoládagas ruovdegeainnu huksenprošeavtta oktavuodas geasset 1894, fuomášahtá ee. ahte Nemirovič-Dančenkos lei tendeansa dáiddalaš liiggástallamiid, effeavttaid ja miellagovvadásusa geavahit vai girjjit šattašedje lohkkái miellagiddevažžan (Rippas 1895, 21).

Li leat buorre diehtit teavstta autenttalašvuodas iige das, gullágo teaksta *Oaver*-guovllu áhkilsámi vai gielddasámi vai *Suõ'nn'jel*-nuortalašsámi árbevrrui. Ieš teavsttas eai leat makkárgé čujuhusat báikkálaš gullevašvuhtii. Dasa lassin mitalusa badjelmearálaš allaáiggálaš stiila addá siva eahpidit ahte dát lea árbevirolaš sámi mitalus, ainjuo dan hámis movt teaksta boahtá ovdan Nemirovič-Dančenko teavsttain (1881 á, 170–171; 1877 a, 209). Dáid teavsttaid vuodul Harusin čuoččuhii ahte *Aroma-Telle* lea myhtalaš kosmolaš meahcásteaddji ja adnojuvvo sámiid gaskkas meahcásteddjiid ipmilin ja sulastahtá bajánipmila (1890, 148). Harusin dulkui mitalusa dološ myhtan, mas su mielas vuohtá dološ sámi jáhkuid bajánipmilii ja eskatologalaš oskumušaid maid mielde máilmmeloahppa lea dallego bajánipmil juksá stuorra kosmolaš gotti ja goddá dan dollanjuolainis (álddagasain) (Harusin 1890, 148–149). Harusina *Aroma-Telle*-bajánipmil dulkomat sajáiduvve maŋážassii nuortasámi eamioskkoldaga govvádusaide ja eambo dulkomat ilbme 1960-logus.

Čarnoluskij ohcalii iežas gieddeberggu oktavuodas 1920-logus darjjesámiid gaskkas dološ sámi cukcasiid, maid vuodul son čálii myhtaráiddu Meantaš-nammasaš gottis, guhte sáhtii leat sihke olmmos ja goddi ja lei goddečoraggiid máttarváhnen. Čarnoluskij dovddai mitalusa *Aroma-Telle* birra Nemirovič-Dančenko ja Harusina girjjiid vuodul ja ohcalii darjjesámi njálmálaš árbevierus duodaštusa iežas hypotesii, man mielde *Aroma-Telle*-mitalusas galggai leat oktavuohta Meantaš-myhtii. Čarnoluskij namalassii čuoččuhii ahte kosmolaš goddi, man *Aroma-Telle* doarrida, lea seammá goddi go Meantaš (1965, 79–80). Čarnoluskij čilgii ahte son gulai 1920-logus darjjesápmelačas (Vasilij Telyšev, Nr. I:3:7) sámegillii sierranas bihtáid seammasullasaš mitalusas go Nemirovič-Dančenko «legeanda» *Aroma-Telle* birra. Čarnoluskij ii máhtán sámegiela ja bivddii veahkin 77-jahkásaš sápmelačča Jefim Andreevič Danilov'a (*Lyymbes*-siida, Nr. I:3:5) dulkot sutnje V. Telyšev'a ságaid, maid mielde bajánipmil bivdala čáhppesoavvat gotti, ja olbmuide lea várálaš geahččat dán gotti čalmmiide (1965, 76). Vasilij Telyšev mitalusat ledje Čarnoluskij sániid mielde hui moivasat. Čarnoluskij čuoččuha maiddái ahte eará, oalle eallilan darjjesápmelaš, Jestrat Nikandrovič (Jestrat-áddjá, Nr. I:2:11, gč. Čarnoluskij 1965, 32–33), mitalii njuovžilit sullii seammalágan cuvcasbihtá dán myhtalaš gotti birra, go dat maid Vasilij Telyšev vikkai

sutnje máinnastit (Čarnoluskij 1965, 79). Čarnoluskij válddii Nemirovič-Dančenko teavstta vuoddun ja lasihii dasa darjjesámiid gaskkas čállon muitalusbihtáid ja Harusina dulkomiid, muhto almmá čujutkeahttá sutnje. Dán vuodul Čarnoluskij diktii odđa teavstta, mas *Aroma-Telle* sadjái lea *Tiermes*-bajánipmil doarrideamen gollečoarvvat Meantaš-gotti; jus goddi juvssahallá ja gottáhallá bajánipmilii, de máilbmi duššá (1965, 80). Teavstta autenttalašvuohta lea Čarnoluskij girjjis seammá eahpidahtti go Nemirovič-Dančenko girjjálaš buvttadusas ge. Čarnoluskij hábmii mitalusa allaáiggálaš čáppagirjjálaš stiilii, mii lea amas sámi mitalan-árbevrrui. Teavsttas lea váttis earuhit árbevirolaš ávdnasiid girječálli iežas diktemušas.

Nr. V:2 *Eahpečielga nuortalaš siidagullelašvuohta*

Samuli Paulaharju giehtačálus *Tarinoita (Kuollan Lappi)* (Muitalusat: Guoládaga Sápmi), man Paulaharju čálii 1914:s (gč. Paulaharju [1914]) sisttisoallá T. I. Itkonena ((1931) 1981, 7) mielde 28 mitalusteavstta suomagillii. Itkonena dieđu mielde giehtačálus seaillohuvvui 1930-logus Suoma-ugralaš searvvi arkiivvas Helssegis (*Suomalais-ugrilaisen seuran arkisto*, SUSA), muhto lei maŋŋá váldon arkiivačoakkáldagas eret muhtin dutkanprošeavtta olis ja sáhtta leat dálá áigge jogo SKS folkloreakiivvas dahje lea gártan muhtin priváhta čoakkáldahkii.¹³² Giehtačállosa dálá vurkensadji ferte čielggaduvvot (Paulaharju giehtačállosat ja gieddeberggu notáhtat muđuid, gč. *SKS.KRA, Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset*, 26397–26403).

Nr. V:3 *Anonyma informánttat sierra báikkiin Nuorta-Sámis 1920–30-loguin*

Etnográfá J. A. Komšilov čálii ruoššagillii sámi mitalusaid sámi muorranamaid čoagginmátkkiin (Komšilov 1927). Su informánttaid namat eai leat dihtosis. Mitalusteavsttat leat almmustuvvan Komšilov’a giehtačállosa vuodul, mii seaillohuvvo AMIOS arkiivvas (Komšilov [1920–30-1.]; gč. *Saamskie skazki* 1980, 31–32, 52–54, 114–121, 144, 179–181, 212–214). Miellagiddevažžan leat ee. čuovvovaš teavsttat: sieidi *Ščučje*-jávrris (*Saamskie skazki* 1980, 52–54; vrd. darjjesámi diehtoaddi I. A. Telyševa

---

¹³² Ságastallan SUSA arkiivabargiin Helssegis 2000.

dieduiguin (Nr. I:4:1), gč. *Saamskie skazki* 1980, 54–55), mátki beaivváža lusa (*Saamskie skazki* 1980, 119–121; vrd. njuohttejávrelaš muitalusaiguin: namahis máinnasteaddji Nr. IV:4:4, gč. Harusin (1890, 463–464), ja Marinja Gerasimova (Nr. IV:4:2), gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 203–106).

Nr. V:4 *Eahpečielga darjjesámi siidagullevašvuohta*

Davviguovllu dutkama ja geavaheami musea arkiivvas (AMIOS) *Apatity-gáv*pogis seailluhuvvo Čarnoluskij giehtačálus sámi historjjá birra (Čarnoluskij [1960-l.], *Saamskie skazki* (1980, 310) mielde), mii lea navdimis vuodđun moatti almmustuvvan máinnastekstii (gč. *Saamskie skazki* 1980, 106–112, 157–161, 244–249). Muitaleaddjin lei A. V. Danilova *Kanevka*-gilis 1961; teavsttat leat almmustuvvan ruoššagiel álgoteavsttaid vuodul ruoššagillii. Miellagiddevažžan lea teaksta beaivebártni (*peejjvall'k*) ja eatnanvuloš máilmmi hálddašeaddji *vygaahhke* birra (*Saamskie skazki* 1980, 106–112). *Kanevka* lea 1923:s vuodđuduvvon komilaš gilli, gosa *Lyymbes*-dálveorohaga ássit fárrehuvvojedje gaskaboddasaččat 1927–34 *Ačerjogk*-guovllus. Ii leat buorre diehtit leigo muitaleaddjis oktavuoha *Lyymbes*-siidii, muhto Danilova-goargu goit lea eahpenjuolga čujuhus darjjesámi duogázii.

Jearahallan- ja ságastallanmateriálat

Čálalaččat dahje jietnabáddái vurkejuvvon jearahallamat dahje ságastallamat, maid primára ulbmilin livččii oččodit dieđuid nuortasámiid oskumušain, leat oppa unnán ja datge gokčēt viehka odđa áiggi, birrasii 1960–90-loguid. Boarrásut čálalaš materiálain, omd. Friis (1871 a), Genetz (1877–78), Vise (1912), Paulaharju (1921), Hallström (1921; 1922), Harva (1928 a, 1928 á), Čarnoluskij (1965; 1972), leat maddái muhtin muddui ovttaskas ságastallamiidda vuodđuduvvon árvvolaš dieđut sámi vuoŋŋalaš kultuvrras, muhto dát leat dábálaččat jo dulkojuvvon ja doaimmahuvvon dahje refererejuvvon dieđut, maid ii sáhte sajuštit njuolga ságastallamiid primára gáldoluohkkái. Čujuhan vuollelis odđaseamos, maŋemuš logijagi siste báddejuvvon materiálaide, maid sisdollui in leat šaddan oahpásnuvvat vuđolaččat, muhto dát materiálat čalmmustahttet eahpitkeahhtá nuortasámi vuoŋŋalaš kultuvrra dálá sámiid oainnus. Eanaš odđaseamos báddejuvvon

materiálat eai leat vel dutkojuvvon, an̄kke oskkoldatdiehtaga dahje kultur-
dutkanama dáfus, eaige dát leat jorgaluvvon/almmustuvvan. Mán̄ggat diehto-
addit leat ain eallimin, earát fas sáhttet leat guođđán dán máilmmi. Dálá
ja boahttevaš sámedutkiide ja diehtoaddiid mājisbohttiide lea mu mielas
dehálaš diehtit, gos ođđaseamos báddejuvvon materiálat seailuhuvvojit ja
makkár guovlluid dat gokčet.

I Darjjesámi guovlu

Kintuš-siida (Nr. I:1)

Nr. I:1:7

Afanasij Vasiljevič (goargu ii leat dihtosis), gohčodannamma Afonja, lei
Čarnoluskij oahpisteaddjin *Jokanga-gilis Kintuš-siidii*, *Čalmny-Varre-*
gillái ja *Varsugai* 1927:s (Čarnoluskij 1972, 38–50, 52–62). Son muitalii
červečullt (Čarnoluskij čállinhápmi sánis *čuōr 'vvčuullt* ‘čoarvečuolda’)
birra, mii doalaha bohccuid ja boazolihku dihto guovllus. Dán birra
vurkejeaddji gulai vuosttas háve Lasar Fedotovič Matrjohin-diehtoaddis
(Nr. I:2:16, gč. Čarnoluskij 1972, 42) ja māṅá seammá áššis muitalii Pjotr
Vasiljevič Sorvanov (Nr. III:3:6, gč. Čarnoluskij 1972, 226–227); māṅemuš
diehtoaddi hárrái gč. tabealla 13 bokte linjkkáid primára teavsttaide ja
jorgalusveršuvnaide.

Mán̄ggaid Čarnoluskij teavsttaid, mat leat jorgalusveršuvnnat, ovdan-
buktimis váilot dieđut diehtoaddi dahje/ja báikkálaš gullevašvuoda birra.
Afanasij Vasiljeviča nama oktavuodas Čarnoluskij ovdanbuvttii myhta
máilmmi ál̄ggu birra, man mielde guoihgáhrít (*Cinclus*, rš. *oljapka*),
smávva loddi mii orru johkagáttiin ja lea buorre buokčat, buvttii Ipmilii
suoidnečalmmi, mas eana šaddagođii ál̄goál̄gosaš máilmmeábis (Čarnoluskij
1972, 53–56). Dán barggu ovddas loddi oaččui nama *jimmel-čudzai* ‘ipmila
lottáš’¹³³ (teavsttas lea mielde muitalus das mo Áttán beasta olbmuid ja
elliid máilmmedulvvis; muitalusas lea čielga Biibbala váikkuhus). Dán
máilmmeál̄ggu čilgejeaddji myhta ovdanbuvttedettiin Čarnoluskij ii leat
namuhan konkrehta diehtoaddi, muhto teaksta lea sajuštuvvon mátkki
oktavuhtii, man vurkejeaddji dagai 1927:s *Jokanga-gilis Kintuš-siidii* ja
Varsuga-gillái, goas su oahpisteaddjin lei Afanasij Vasiljevič. Čarnoluskij

¹³³ Maiddái gielddasámegielas guoigáhrít lea *jimmel loa'nnt* ‘ipmila loddi’.

(1972, 53) mielde Afanasij galggai dovdat guoihgáhrít-muitalusá, muhto čujuhii iežas eamidii (*Kintuš*-siiddas eret), guhte galggai dovdat dán buorebut. Lea navdimis ahte teavsttas lea ollu vurkejeaddji iežas diktemuš Afanasij ja su eamida sániid vuodul. Konteavstta vuodul lea buorre sivva navdit ahte guoihgáhrít-teaksta gullá *Kintuš*-siidda árbevrrui.

Eará oktavuodas Čarnoluskij (1972, 82) árvala ahte *Syvyn* 'nammasaš duottar *Kintuš*-siidda ja *Vulijaavv* 'ra lahkosiin ferte leat dat várri, gos vuosttas suoidni šaddagođii dan maŋŋá go guoihgáhrít buvtii Ipmilii suoidnečalmmi (sáDr *syjyn*) máilmmedulvvi áigge. Dát lea Čarnoluskij dulkon, mii vuolgá jáhkkimis su viggamušas čatnat báikenama *syvyn* ' ja sáni *syjyn* 'suoidni' etymologalaččat oktii olgguldas sullasašvuoda geažil. *Syvyn* ' lea lagabui 300 mehtera alla várri, mii gohčoduvvui aŋkke 1870-logu gálduid mielde *Sivn-lyðhka* 'Sivn-luohkkán' (Genetz 1891, 187). T. I Itkonen (1958: 2, 1061a) navdá ahte *sivn*-sánis sáhtta leat hypotetalaččat oktavuohta gielddasámi sátnái *siun* ' mii lea muhtin sáivačázi guolli (vrd. suom. *säynäs*). Báikenamma lea merkejuvvon dálá kártaide ruoššaiduvvan hámis *Seivin*.

Nr. I:1:8

Grigorij Trifonovič (goargu ii leat dihtosis), gohčodannamma Trifon Griška, jáhkkimis *Kintuš*-siiddas eret, gean Čarnoluskij (1972, 72–73) deaivvai 1929 *Kintuš*-siiddas, mitalii *lyhte-verra* ('bálvvosvierru') ja *lyhte*-báikkiid birra (sáDr *lyhte*- 'oaffar'). Čarnoluskij máinnaša ahte Grigorij orui diehtimin ollu oaffaruššanvieruid birra, muhto ii hálidan juohkit daid dieđuid dutkiin, man geažil mitalii oaffaruššanvieruin eahpedievaslaččat (ibid.).

Jokanga (Nr. I:2)

Nr. I:2:16

Lasar Fedotovič Matrjohin, jáhkkimis *Jokanga*-gilis eret (ahki ii leat dihtosis), lei dán guovllus gudnejahtton boazoolmmoš (Čarnoluskij 1972, 35). Lasar Fedotovič Matrjohin mitalii Čarnoluskij muhtin dieđuid *červečullt* birra *Jokanga*-gilis 1927:s (Čarnoluskij 1972, 42); vrd. Afanasij Vasiljevič (*Kintuš*-guovlu, Nr. I:1:7) ja Pjotr Vasiljevič Sorvanov (gieldda-áhkilsámi guovlu, Nr. III:3:6).

Nr. I:2:17

Vlas Dmitrievič (goargu ii leat dihtosis), gohčodannamma *Las' mitraj-kalles* 'Las' mitraj-áddjá', gean dálveorohat lei *Njuhhčjogk*-guovllus (rš. *Lebjažja*, *Jofkyi*-siidda eatnamiin), lei *Jofkyi*-ruovttuguovllus beakkán diehti (Čarnoluskij 1965, 37–38). Čarnoluskij deaivvadii suinna 1927 *Jokanga*-gilis, gos *Las' mitraj-áddjá* mitalii Meantaša eamida, Matrjona birra, guhte adnojuvvo *Kintuš*-sámiid máttaráhkkun (Čarnoluskij 1965, 43).

Nr. I:2:18

Pronej Vlasovič (goargu ii leat dihtosis) lei *Las' mitraj-ádjá* (Nr. I:2:17) 15-jahkásaš bárdni, guhte oahpistii Čarnoluskij *Jofkyi*-guovllu dovddus sieiddi lusa 1927:s. Čarnoluskij gulai dán mátkkis mánga sieidemitalusa. Dáid mitalusaid ja ságastallamiid vuodul Čarnoluskij (1972, 36–38) čálii referáhtaid báikkálaš siiddiid birra.

II Áhkkilsámi guovlu

Sámi vuoijnalaš kultuvrra hárrái eai leat mu dieđuid mielde sierra vurkejuvvon jearahallan- eage ságastallanmateriálat áhkkilsámi guovllus, muhto gielladieđalaš dutkanmátkkiid jearahallanmateriálat gal leat, gč. Kert & Zaikov (1988).

III Gielddasámi guovlu

Kiillt-siida (Nr. III:1), ee. *Čudzjaavv'r*-gilli

Nr. III:1:19

Leontij Jakovlev (ahki ii leat dihtosis) *Čudzjaavv'r*-gilis eret, barggai 1930-logus *Čudzjaavv'r*-guovllus ovtastuvvon kollektiiva *Odt syjyt*-namasaš boazodoalus. Volkov čálii 1930-logu gaskkamuttus Jakovlev'a máinnastemiid vuodul muhtin máidnasa referáhta das, mo noaidenissonat ledje noidon guollebivdiid nuohti (Volkov [1946] 1996 a, 30).

Nr. III:1:20

Marija Julina (ahki ii leat dihtosis) *Čudzjaavv'r*-gilis eret mitalii iežas ádjá Vasilij Kobelev *čuõrr'v-karrt* 'čoarvegárddi' birra *Čud'osero*-jávrris (*Umm'pjaavv'r*-guovllus), maiddái láhtten- ja oaffaruššanvugiid birra

gárddi luhtte ádjás oahpahusa mielde. Vurkejeaddji Volkov refererii Julina dieduid ságastallamiid vuodul 1930-logu gaskkamuttus (Volkov [1946] 1996 a, 73).

Lujaavv'r-gilli (Nr. III:3)

Folkloredutkit Minna-Riikka Järvinen ja Pentti Leppäaho (Helssegis) ja Marju Sarv (Estteeatnamis) fitne Helssega universitehta ovddas Guoládatnjárggas borgemánus 1994 báddemin nuortasámi luđiid. Dán mátkki oktavuodas sii báddejedje moadde jearahallama *Lujaavv'r-gili* vuoras sámiin; jearahallamiid váldofáddán lei gielddasámi luhteárbevierru ja vuoinjalaš kultuvra (dárkileabbo dieđut jearahallamiid sisdoalus váilot; báttit seaillohuvvojit SKS jietnaarkiivvas Helssegis, gč. *SKSÄ* 159–172.1995). Jearahallamiid informántan leat ee. čuovvovaš olbmot: Agafja Polikarpovna Zubec (r. 1932 *Lujaavv'r-gilis*, nieidanamma Jurjeva, Nr. III:3:9), sámenamma Voagask, *Lujaavv'r-gilis* eret (*SKSÄ* 164.1995); Ivan Aleksandrovič Kirillov (r. 09.01.1941, Nr. III:3:10) (*SKSÄ* 164.1995), Aleksandra Andreevna Antonova, sámenamma Sanndre (r. 5.06.1932, Nr. III:1:22), *Tyrr'byr'-gilis* eret, geas jearahallojuvvui Guoládaga sámiid historjjá birra (*SKSÄ* 166.1995).¹³⁴

Puuljaavv'r-gilli

Nr. III:4:5

Prohor Kiprijanovič (goargu ii leat dihtosis) lei vuoras gielddasápmelaš *Puuljaavv'r-gilis* (rš. *Pulosero*) eret, gainna Čarnoluskij deaivvadii 1936:s mátkkistis *Mončegorsk-gávpogii* (Čarnoluskij 1965, 92). Čarnoluskij namuha ahte ságastallamat Prohor Kiprijanovič'ain ja *Tuallam*-guovllu sápmelaččain Mihail Petrovič Kitov'ain (Nr. V:5) ledje dehálaš diehtogáldut, maid vuodul Čarnoluskij oaččui Meantaš-myhtalaš gottis «dievaslaš gova» (Čarnoluskij 1965, 92). Mihail Kitov'a siidagullevašvuolta lea eahpečielggas.

¹³⁴ Materiála lea muduid viiddis ja sisttisdoallá mánga diimmu báddejuvvon gielddasámi ja nuortalaš luđiid.

IV Nuortalašsámi guovlu

Paaččjokk-siida (Nr. IV:1)

Nr. IV:1:10

Marja Lietov (r. 1883 *Paaččjokk*-siiddas) lei Nils Storå informánta. 1959:s Storå jearahalai sus Mustola-gilis suomagillii nuortalaš hávdádanvieruin. Storå ii leat dahkan jearahallamiid gažaldagaid almmolažžan dutkamušastis (Storå 1971); čálalaččat dokumenterejuvvon jearahallamiid materiálat seailluhuvvojit Storå (Storå 1971, 26) mielde Åbo Akademia kulturhistorijjá ossodaga arkiivvas (*Kulturhistoriska institutionen vid Åbo Akademi, KIVÅ*). Marja jearahallamiid materiálaid koda lea *KIVÅ FM* 1803 (gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:1:11

Vasilij Afanasjev (r. 1881 *Paaččjokk*-siiddas), orui 1960-logus *Njeä'l'lem*-gilis ja lei informántan Storå nuortalaš hávdádanvieruid dutkanprošeavttas. Vasilij lei nubbi guovtti nuortalaččas (gč. Omeljan Afanasjev, Nr. IV:1:13), guhte lea vástidan čálalaččat Storå gažadanskovi gažaldagaid, mat ledje sáddejuvvon poastta mielde 1960:s; gažadeami ulbmilin lei čoaggit njálmálaš árbevieruid, mat gusket jápmimii ja nuortalaš hávdádanvieruide (Storå 1971, 25). Gažadanskovvi ja vástádusat leat suomagillii (*KIVÅ FM* 1804, gč. Storå 1971, 288). Jagiin 1961 ja 1962 Storå jearahalai Vasilij Afanasjev'as ovttas Marja-eamidiinnis (Nr. IV:1:12) sierra (*KIVÅ FM* 1807, gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:1:12

Marja Afanasjev (r. 1890 *Paaččjokk*-siiddas) lei Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin 1961 ja 1962 ovttas Vasilij-isidiinnis (Nr. IV:1:11) suomagillii, jáhkkimis *Njeä'l'lem*-gilis (*KIVÅ FM* 1807, gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:1:13

Omeljan (Eemeli) Afanasjev (r. 1903 *Paaččjokk*-siiddas), orui 1960-logus Avvilis. Son lei Storå nubbi informánta, guhte vástidii čálalaččat gažadanskovi nuortalaš hávdádanvieruin (gč. Vasilij Afanasjev, Nr. IV:1:11) 1960. Storå jearahalai Omeljanas Avvilis 1963. Vástádusreive ja jearahallan-

materiálat seailuhuvvojit Åbo Akademias (*KIVÁ FM* 1805, gč. Storå 1971, 288). Jagis 1961 Storå jearahalai Omeljan Afanasjev’as ja su eamidis Evtokeijas (Nr. IV:2:2) ja su mágas Alexei Jefremov’as (Nr. IV:2:3) suomagillii Avvilis (*KIVÁ FM* 1806, gč. Storå 1971, 288).

Peäccam-siida (Nr. IV:2)

Nr. IV:2:2

Evtokeija Afanasjev (r. 1906 *Peäccam*-siiddas, nieidanamma Jefremov) lei 1961:s Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin ovttas Omeljan-isidiinnis (Nr. IV:1:13) ja Alexei-vieljainis (Nr. IV:2:3) suomagillii, jáhkkimis Avvilis (*KIVÁ FM* 1806, gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:2:3

Alexei Jefremov (r. 1904 *Peäccam*-siiddas) lei 1961:s Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin ovttas Evtokeija-oappáinis (Nr. IV:2:2) ja mágainis Omeljan Afanasjev’ain (Nr. IV:1:13). Jearahallama suomagiel materiálat seailuhuvvojit Åbo Akademias (*KIVÁ FM* 1806, gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:2:4

Uljana (Ulla) Fofanov (r. 1921 *Peäccam*-siiddas, nieidanamma Semenov) lei Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin 1959:s Kirakkajärvibáikkis. Suomagillii čadahuvvon jearahallama materiálat, gč. *KIVÁ FM* 1801 (gč. Storå 1971, 288).

Suõ’nn’jel-siida (Nr. IV:3)

Nr. IV:3:6

Anastasia (Naska) Moshnikov (r. 1893 *Suõ’nn’jel*-siiddas, nieidanamma Sverlov) lei Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin 1959:s ja 1963:s Čeavetjávrris. Suomagillii čadahuvvon jearahallama materiálat seailuhuvvojit Åbo Akademia arkiivvas (*KIVÁ FM* 1802, gč. Storå 1971, 288; vrd. Anastasia Mosnikoff’ain, Nr. IV:3:5, gč. *Maaddârää’jji mainnâz* 1992, 9–11, 30–31, 40–49, 75–82, 84–87).

Nr. IV:3:3 (gč. Gavriloff, báddejuvvon teavsttaid buohta)

Olli Gavrilov’as (Gavriloff) (r. 1900 *Suõ’nn’jel*-siiddas) lea jearahallojuvvon

suomagillii nuortalaš hávdádanvieruin Čeavetjávrris 1963; čálalaččat dokumenterejuvvon jearahallama materiálad gč. *KIVÁ FM 4734* (gč. Storå 1971, 288).

Nr. IV:3:4 (gč. Sverloff, báddejuvvon teavsttaid buohta)

Jakk (Jaakko) Sverlov'as (Sverloff) (r. 1894 *Suõ'nn'jel*-siiddas) lea jearahallojuvvon suomagillii nuortalaš hávdádanvieruin Čeavetjávrris 1963:s; čálalaččat dokumenterejuvvon jearahallama materiálad gč. *KIVÁ FM 4735* (gč. Storå 1971, 288).

Mue'kkk-siida (Nr. IV:5)

Nr. IV:5:3

Ivan Agiev lei *Mue'kkk*-guovllu dovddus johttisápmelaš, geainna Čarnoluskij deaivvadii 1928:s *Zapadnaja Litsa*-gilis *Mue'kkkvuõnn*-vuonas Jieknamearas, gos son dutkkai johtti boazosámiid (nuortalaččaid) eallima, boazodoalu bargovugiid ja johtolagaid. Čarnoluskij (1972, 214) govvidii mo Agiev divššui bohcco ng. *čertova pulja* (rš.) 'biro luodđa'-nammasaš dávddas, mii navdojuvvui boahit bahás vuoiŋgas (gč. gova das mo «biro luodđa» báhččojuvvo eret buohcci bohccos, gč. Čarnoluskij (1930 á, 60), váldon 1920-logu loahpas *Pyõnne*-guovllus, *Njaljaavv'r*).

Nr. IV:5:4

Katerina Lukina, nuorra boazosápmelaš (r. s. 1890-logus), geainna Čarnoluskij deaivvadii 1928:s *Zapadnaja Litsa*-gilis *Mue'kkkvuõnn*-vuonas. Čarnoluskij fuomášahtá ee. báikkálaš sámiid jáhkuid das ahte bussá lea bassi ealli (Čarnoluskij 1972, 171); gč. maddái johtti nuortalaččaid eallima govvádus K. Lukina máinnastemiid vuodul (Čarnoluskij 1972, 175–183).

Njauddâm-siida

Nr. IV:6:3

Sarofima (Sara) Romanov (r. 1887 *Njauddâm*-siiddas) lei Storå informántan nuortalaš hávdádanvieruin 1959:s ja 1962:s *Njauddâm*-gilis. Jearahallama materiálat suomagillii sealluhuvvojit Åbo Akademia arkiivvas (*KIVÁ FM 1800*, gč. Storå 1971, 288).

V Eahpečielga siidagullelašvuhta

Nr. V:5

Mihail Petrovič Kitov, gohčodannamma *ded Myhkkal* ‘Myhkkal-áddjá’ lei *Tuallam*-jogas eret, muhto ii leat dihtosis leigo son dan dihtii *Njuõ’tjäu’rr*-guovllu sápmelaš, go 1930-logus sámit fárrehuvvojedje eret árbevirolaš orrunsašineaset. Čarnoluskij (1965, 92) geavahii su diehtoaddin 1936:s mátkkistis *Mončegorsk*-gávpogii. Ságastallamat Myhkkal-ádjáin ledje vurkejeddji sániid mielde veahkin oažžut «dievaslaš gova» Meantaš-goddái čadnon jáhkuin (Čarnoluskij 1965, 92–96); Čarnoluskij (1965, 92) máinnaša maiddá ságastallamiid iežas diehtoaddiin Prohor Kiprijanovič’ain (*Puuljaavv’r*-gilis eret, Nr. III:4:5) Meantaša birra.

Nr. V:6

1994–95 Romssa universitehta čadahii nuortasámi luohtradišuvnna dutkan- ja vurkenmátkki Guoládatnjárgii, jodiheaddjin lei álbmotmusihka dutki Ola Graff. Jietnabáddemateriálat sisttisdollet luđiid ja ee. ságastallamiid ja jearahallamiid. Váldofáddán lei luohteárbevierru, diehtoaddin ledje ee. gielldasámit *Lujaavv’r*- ja *Koarrdõgk*-guovlluin, nuortalaččat *Njuõ’tjäu’rr*-guovllus ja áhkkišámit *Jona*-gilis. Báttit seailuhuvvojit Romssa musea álbmotmusihkkačoakkáldagas (Tromsø Museum, Folke-musikksamlinga); materiála kopijiat leat Suomas, Máilmmi musihka guovddázis¹³⁵ (gč. Saastamoinen 2000, 98–118). Báttit eai leat vel transkriberjuvvon.¹³⁶

Sámi giellaávdnasat

Tearpmat (boares ja ođđa) ja terminologijiat

Boares čálalaš gálduin vedjet leat gávdnomis boares tearpmat, mat gullet nuortasámiid eamioskkoldahkii. Boarráseamos gálduid gaskkas lea 1589 almmustuvvan darjjesámi sátnelistu (gč. Hakluyt [1589] 1965, 326) ja 1680-logu ruošša báhpa čilgehus sámi siiddaid vuoijjalaš dilis (gč. Kučinskij 1998). Visot dutkamušastan suokkardallon sekundára čálalaš

¹³⁵ *Maaïman musiikin keskus / Global Music Centre*, <http://www.globalmusic.fi/>.

¹³⁶ Prošeaktabargi, gielldasápmelaš Katrin Korkina, ságastallan Romssas skábmanánuš 2003.

gáldut sáhttet leat gelddolaččat boares tearpmaid dutkamii; maiddái ovdalis guorahallojuvvon teakstamateriálat leat buorit gáldut oddasut áiggi ja dálá tearpmaid dutkamii. Tabeallat 13 ja 14 (gč. mildosiid) leat veahkkin dádjadit valjis gáldomateriálas ja ohcat tearpmaid, sániid, dadjanvugiid ja terminologiijaid válljejuvvon áigodaga, guovllu dahje dihto vurkejeaddji mielde.

Vuollelis lean bidjan deattu dakkár nuortasámi sátnevuorkkáide ja sámeziel teavsttaide, mat eai leat leamaš ovdal namuhuvvon, erenoamážit sátnegirjiide, mat gokčēt 1870-logurájes čoggon nuortasámi giellamateriála. Namuhan maiddái gálduid, maid vuodul sátnelisttut ja sátnegirjijt leat ráhkaduvvon, ee. giellainformánttaid, geaid namat leat dihtosis. Dát lea etihkalaččat ja metodalaččat dehálaš, daningo dieđut giellainformánttas bidjet giellaávdnasiid guorahallama dábálaš generaliserendássái.

Dán dutkamuša olis ii leat leamaš vejolaš guorahallat juohke áidna sátnelisttu dahje sátnegirjji ollásit juohke sáni dáfus. Lean ráddjen guorahallama oktasaš generaliserejeaddji fuopmášumiide. Goittotge lean deattuhan muhtin tearpmaid, mat leat mu mielas gelddolaččat ja sámi eamioskkoldaga dutkama dáfus mávssolaččat, ja dalle luoittán ovdanbuk-tima konkrehta ovttaskas dássái. Ovdamearkasánit ja -báikenamat dalle leat čállon gáldus geavahuvvon čállinvuogi mielde, muhto báikenamaid buohta máinnašan dálá sámeziel namahusaid. Eará dutki sáhtášii vissásit oaidnit iežas dutkanfáttá olis giellaávnasmateriálain miellagiddevaš sániid, jna., mat soitet leat báhcán mu fuopmášumi olggobeallái. Dan sivas lean ovdanbuktán giellaávnasmateriála oalle viidát, bijakehtá dan «noaidi» dahje «oskumuš»-fáddarámmaid sisa, ja láhčán nappo boahthevaš dutkiide dili dádjadit materiálas beroštumiideaset mielde. Muhtin giellaávnasmateriálat eai leat leamaš fidnemis gihtii dán guorahallama válbmedettiin, ja dakkár materiálad leat ovdanbuktán oppalaš generaliserendásis, go in leat šaddan vuđolaččat vuodjut materiála sisdollui.

Terminologiijaid ektui nuortasámi suopmanat leat leamaš unnán dutkojuvvon, earret moadde ealáhusaide guoski leksihkkačoakkáldaga, omd. geográfalaš sámeziel terminologiija (Richter 1931; Tanner 1928, 6–10; Nickul 1934, 30–31; GKP 1939, 123–127), fanasduddjoma ja guolásteami terminologiijat (Hallström 1909; Vilkkuna 1929; T. I. Itkonen 1939; 1944), ja boazodoalu terminologiija (Čarnoluskij 1930 a; 1930 á). Muhtin ruošša

dutkit leat viggan ráhkadit oppalaš nuortasámi noaideterminologiijaid oppalaš generaliserendásis, muhto sii eai leat máhttán sámegiela eaige leat meroštallan áigodaga, guovllu eaige suopmana, ja sii leat seaguhan ruošša- ja sámegiel sániid (Čarnoluskij 1966; Kuropjatnik 1997). Ovttaskas nuortasámi noaidetearpmat leat geavahuvvon etnográfalaš dutkamušain (omd. Genetz 1877–78; Harusin 1890; Alymov 1937; Lundmark 1985). Maiddái iežan lisenšiáhttadutkamušas (Sergejeva [1997], 209–237) lean geavahan noaidetearpmat ja oskumušaide guoski sániid, dajaldagaid, namaid jna., muhto dutkamuša váldoulbmilin lei luonddu ja olbmo oktavuoda oppalaš oskkoldathistorjjálaš guorahallan (noaideterminologiija diedapopulára hámis, gč. Sergejeva 1997). Rydving (1987 a, 199) lea ráhkadan noaideterminologiija golmma darjjesámi noaidetearpma vuodul, mat leat A. Genetza (1891) giellamateriálain.¹³⁷ F. Äimä (1932) lea guorahallan gielladiedalaččat ruoššagiela *kebun*-sáni ja davvisámi gievvotvearbba gaskavuoda.

I DARJESÁMI GUOVLU

Sámegiela dutkanhistorjjá boarráseamos sámegiel sátnelistu lea darjjesámi guovllus, gos *Jofkyi*-gilis 1556 fitnan engelas mearrajohtti Stephen Barrow dokumenterii moaddelogi sáni ja dadjanvuogi báikkálaš suopmanii; listu lei almmustuvvan 1589 (gč. Hakluyt [1589] 1965, 326; Abercromby 1895; Gotje 1937, 119–120; Aikio 1992, 22).

1856:s Guoládatnjárgga máttanuortaosiin fitnan suopmelaš lingvista D. E. D. Europæus lea dokumenteren nuortasámi suopmanávdnasiid. Su nuortasámi giellaávnnaščoakkáldagat adnojuvvojit sámegiela ja álbmotdiktama dutkama dáfus hui árvvolažžan (T. I. Itkonen 1923).¹³⁸ Čoakkáldagat sisttisdollet sániid ja báikenamaid njealji nuortasámi suopmanii, ee. darjjesámegillii *Jofkyi*-siiddas. Ovdalis namuhuvvon giehtačálus *Lapska ord och sagor* galgá T. I. Itkonena (1923) mielde seailuhuvvot Suomaugralaš searvvi (SUSA) arkiivvas Helssegis.

¹³⁷ Rydving geavahii darjjesámi noaidetearpmat T. I. Itkonena sátnegirjji (1958) mielde, muhto meaddá go čuoččuha ahte Itkonen vurdii dáid tearpmat iežas dutkanmátkkis *Jokanga*-gilis 1914; duohtadilis Itkonen geavahii Genetza giellačájánasaid.

¹³⁸ RGO arkiivvas St. Petersburgas seailuhuvvojit Europæusa reivvet dán mátkkis, oasit leat almmustuvvan (gč. D. E. D. Europæus 1988). Lea mearkašahtti ahte RGO anii árvvus Europæusa tradišuvdnačoagginbarggu ja bálkkašii su 1879:s silbamedáljain.

A. Genetza sátnegirji *Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä* (Guoládaga Sámi suopmaniid sátnegirji giellačájánaiguin, 1891) lea nuortasámesuopmaniid vuosttas vuđolaš ja gielladieđalaččat dárkilis čoakkáldat. Sátnegirjji giellaávdnasat leat vurkejuvvon Guoládatnjárggas 1876:s. Sátnegirji sisttisdoallá njealji nuortasámesuopmana giellačájána-said. Darjjesámegiella, man Genetz oahpahalai vuđoleappot go eará suopmaniid, lea dán sátnegirjji vuodđun (Genetz 1891, iv; eará detáljaid gč. sátnegirjji álgoániin). Sánit leat čohkkejuvvon mearkkašumi ja giellahistorjjálaš oktiigullevašvuoda mielde eaige alfabehtalaš ortnega mielde. Mánngas Genetza áigeuimmiin, geat ledje neogrammáhtalaš lingvisttalaš dutkanskuvlla čuovvuleaddjit, atne su dutkan- ja bargovugiid boaresáigá-sažžan, muhto áigi lea čájehan ahte Genetz lei duohta dilis iežas áiggi ovddabealde. M. Korhonen (1989, 245) deattuha ee. ahte Genetza nuortasámesuopmaniid sátnegirjji materiála ovdanbuktinteknikkas sáhtá oaidnit odđasut áiggi generatiiva lingvistihkkii mihtilmas jurddašuvuogi. Genetza sátnegirji lea árvvolaš gáldu, mas leat mánnga boares sámegiel sáni, mat eai leat šat anus dálá sámegielas. Mielde leat maiddá báikenamat, olbmuid namat ja dološ ipmiliid namahusat. 1800-logu gielladieđalaš čállima árbevieru mielde Genetz jorgalii giellamateriála suoma- ja duiskkagillii ja ráhkadii registariid goappáge gillii.¹³⁹ 1870-logu obsoletehta sánit leat sátnegirjjis merkejuvvon sierra ruossamearkkain. Darjjesámi giellamateriála informánttat ledje čuovvovaš báikkiin eret: *Pyönnne*, *Sosnyöffke*, *Lyymbes*, *Jofkyj*, *Kyöddemjaavvre* ja *Kintuš*, eanaš materiálat ledje vurkejuvvon *Pyönnne*-gilis (Genetz 1891, iv).

Genetz almmustahtii *Suomen Kuvalehti*-bládis mátkemuitalusa *Matkamuistemia Venäjän Lapista* (Mátkemuittut Ruošša Sámis, 1877–78), mii sisttisdoallá ee. sámi ipmiliid ja vuoiŋjaid namaid ja eará sániid etymologalaš čilgehusaiguin ja ipmiliid doaimmaid čilgehusaiguin. Eanaš namat ja tearpmat bohtet darjjesámegielas. Dutki vikkai gávdnat sámetearpmaide vástideaddji tearpmaid suopmelaš ja gárjillaš oskkoldagas, ee. gielladieđalaš buohtastahttima ja giellahistorjjálaš guorahallama bokte. Mátkemuitalusas leat sámegiel sánit, mat leat miellagiddevaččat eamioskkoldaga dáfus, ja maid Genetz lea guorahallan giellahistorjjá ja álbmotoktavuodaid dáfus.

¹³⁹ Suoma diedasearvvi 50-jagi ávvudeami oktavuodas cuoŋománu 29. beaivve 1888 Genetz oáččui Suoma stáhta bálkkašumi sátnegirjji ovddas, man atne buoremus historjá-gielladieđalaš bargun.

Ovdamearkka dihtii Genetz árvala ahte *kyõmdes* (sáDr) ja *gobdas* (sáDv) ‘goavddis’ leat lagaš oktavuodas ‘lohkki’-sátnái, *koamplõs* (sáGld), *kansi* (suom.). Dát doarju su mielas J. Friisa nággosa ahte *sampo*, mii lea suomelaš *Kalevala*-eposa «hearvalohkki» (suom. *kirjakansi*), lea seammá go sápmelaččaid *gobdas* (Genetz 1877–78, 374).¹⁴⁰

Nuortasámi suopmaniid dehálaš gáldun lea nuortalaš, gieldda-, darjje- ja áhkkilsámi sátnegirji, man T. I. Itkonen almmustahtii (1958) giellaávdnasiid vuodul, maid čohkkii ieš 1913’ rájes ja vieččai sierra čálalaš, almmustuvvan ja almmutkeahtes gálduin (sátnegirji gáldut, gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xxiii–xxvi). Darjjesámi giellamateriálan sus ledje giellaávdnasat, maid son vurkii ieš *Jokannga*-gilis 1914:s, informántan lei ee. Elisej Matrjohin (Nr. I:2:19; gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xv), muhto eanaš oassi darjjesámi giellamateriálas boahá eará dutkiid čoakkáldagain, maid gaskkas leat ee. Genetza (1891) ja Europæusa [1856 á] giehtačállosat, J. Friisa (1877) sámi sátnegirji, man gáldun nuortasámegielaidda hárrái ledje Genetza ja Europæusa čállosat. Itkonen bijai sátnegirjái sániid sojahanminstariid, dajaldagaid ja lasihii muhtin sániid oktavuhtii oskumušaid čilgehusaid dahje mitalusaid ja máidnasiid sisdoalu oanehis referántaid. Sámegeiel sánit leat dárkilis suoma-ugralaš transkripcuvnnas, jorgalusat leat suoma- ja duiskkagillii. Sátnegirji nuppi oasis leat suoma- ja duiskkagiel systemáhtalaš sátnelisttut ja oanehis sátnelistu davvisámegillii (T. I. Itkonen 1958: 2, 1073–1236).

II ÁHKKILSÁMI GUOVLU

Europæusa giehtačálus *Laponika, aufgezeichnet in Kantalaksi. Juli 1856* (Laponika, čohkkejuvvon Gáddeluovttas, Europæus [1856 a]) sisttisdoallá 1856:s *Oaver*-guovllus vurkejuvvon áhkkilsámi sániid suomagiel jorgalusaiquin ja *Oaver*-jávrru guovllu báikenamaid; mielde leat maiddái sánit ja báikenamat Gáddeluovtta guovllus (gč. maid T. I. Itkonen 1923).

Sámi doahpagaidda geavaheapmi kristtalaš oktavuodas sáhtá leat miella-giddevaš dutkanfáddá. Áhkkilsámegiela hárrái gáldun sáhtá leat Matteusa evangeliuma oasi jorgalus áhkkilsámegillii, logut 23–28, man Genetz

¹⁴⁰ Ruošša etnográfá ja Guoládaga guovllu dutki V. Alymov (1937) nágge dán árvalusa vuostá iežas kulturhistorjjálaš suokkardallamis *sampo*-sáni historjjás. Dološ čálalaš gálduid vuodul (J. Schefferus ja su bokte Olaus Magnus, S. Rheen, O. Niurenius, J. J. Tornæus jna.) son lea viggan duodašit ahte Kalevala myhtalaš bierggas *sampo* ferte leat oktavuodas sámesátnái *cuõmb* ‘cuobbu’ (boares gálduin dát lea *árpa*, noaidebierggas mii johtá goavdá bajoža mielde).

(1879–84, 3–25; 1878; 1891, 247–262) dagai 1876:s Gáddeluovttas, dutkanmátkkistis Guoládatnjárggas. Áhkkilsámi informántan sus lei Artamon Kornilovič (Nr. V:7), gean goargu ii leat dihtosis, iige leat čielggas, guđemuš áhkkilsámesiiddas Artamon Kornilovič lea eret. Dát giellaávnasmateriála lea vuoiŋjalaš teavstta jorgalus áhkkilsámegillii lingvisttalaš dutkanbarggu olis.

Mátkkis áhkkilsámi eatnamiin *Oaver-jávrr*i lahkosiin suoidne-borgemánus 1910:s¹⁴¹ ruottelaš arkeologa Gustaf Hallström merkii muitui báikkálaš sámegeiel sániid. Sátnelistu seailuhuvvo Upmi dutkanarkiivvas (*Forskningsarkivet i Umeå*) Hallströma arkiivačoakkáldagas (D1:5, *FAUm*). Sánit leat čoggon čuovvovaš báikkiin: *Ahkelsijt* (*A'kkel*-siida), *Bjälaja guba* (*Eneman-luuhht*); *Jagilnyj bor* (rš. *Jagel'nyj Bor*, *Oaver-jávrr*i lahkosiin, *Maaziell'k*-guovlu), *Imandra* (*Oaver*), okta informánta lea jáhkkimis Pavel Sorvanov (Nr. III:3:11). Arkiivakataloga mielde sátnelistu lea «jáhkkimis» Helmer Smith čállán buhtisin¹⁴² (gč. maiddá [\[http://www.foark.umu.se\]](http://www.foark.umu.se)). Hallström (1922, 174–178) lea iežas artihkkalis ovdanbuktán boaššu-sáni vástideaddji tearpmaid áhkkil-, gieldda- ja nuortalašsámegillii.

T. I. Itkonena nuortasámi sátnegirjji (1958) áhkkilsámi oassi ii leat nu viiddis; dán deháleamos gáldun leat Europæusa giehtačállosat *Oaver-jávrr*is, ee. *Ču'kksuâl*-siiddas, Matteusa evangeliuma jorgalus áhkkilsámegillii (Genetz 1878), Friisa mátkegovvadás *Oaver-jávrr*is 1867, mii lea sihke almmustuvvan teakstan (Friis 1871 a) ja giehtačálusin, ja Hallströma čállosat mátkkistis áhkkilsámi guovllus (1909; 1911; 1922) (sátnegirjji giehtačálusgálduid birra, gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xxvi–xxvii).

III GIELDDASÁMI GUOVLU

Europæus dokumenterii gielddasámi sániid ja báikenamaid 1856:s mátkkistis *Lujaavv'r-*, *Leijaavv'r-* ja *Arsjogk*-guovlluin; sánit leat sátnelistu oassin, mii seailuhuvvo Suoma-ugralaš searvvi arkiivvas Helssegis (Europæus [1856 a; 1856 á]; gč. maiddá T. I. Itkonen 1923). Genetza sátnegirjji (1891) sisttisoallá árvvolaš gielddasámi giellamateriála, mii lei čoggon

¹⁴¹ Suoidnemánu 22. b. – borgemánu 5. b. 1910.

¹⁴² Helmer Smith (1882–1956) lei gielladutki (Uppsala universitehta) ja Hallströma ustit, ja oassálastii Hallströma dutkanmátkkiide, ee. 1907 ja 1909, muhto ii jagi 1910 mátkái Guoládahkii (gáldu: ságastallan Upmi arkiivva bargiin, Göran Larsson, 04.11.2004).

1876:s sierra gielddasámi siiddain ja báikkiin: *Kiillt*, *Koarrdögk*, *Arsjogk* ja *Leijaavv'r*, *Lujaavv'r* ja *Maaziell'k* (Genetz 1891, iv); giellaávdnasiid ja báikenamaid gč. maiddái Genetz (1877–78).

Matteusa evangeliuma jorgalus gielddasámegillii (Genetz 1879–84, 3–25; 1878; 1891, 247–262) sáhtta leat miellagiddevaš gáldu dutkat makkár sámegiel tearpmat leat heivehuvvon kristtalaš kontekstii. Genetz jorgalii Matteusa evangeliuma loguid 1–22 gielddasámegilii 1876:s *Kiillt*-siiddas, dutkanmátkkistis Guoládatnjárggas; giellainformántan lei Parfentij Alexandrov (jáhkkmis Aleksandrovič) Pjanov (Nr. III:1:23). Ferte vuhtii váldit ahte teaksta lea jorgalus iige leat álgogiel sámegiel teaksta, ja dát lei čállon lingvisttalaš dutkanbarggu olis.

Mátkkoštettiin *Lujaavv'r*-siidda guovlluin (*Umm'pjaavv'r*, *Lujaavv'r*) suoidne-borgemánus 1910¹⁴³ G. Hallström merkii mátkbeaivegirjái báikkálaš sámegiel sániid, diehtoaddin sus ledje ee. Pavel-nammasaš 30-jagi boaris almmái, jáhkkmis Pavel Sorvanov (Nr. III:3:11) gean Hallström máinnaša eará oktavuodas iežas oahpisteaddjin, ja gielddasápmelaš Kusma Levontjevič Danilov (Nr. III:3:12), gean geasseorohat lei *Seejttjaavv'r*-guovllus (gč. Hallström 1921, 186–193). Sátne-listu, oktiibuot 15 siiddu giedain čállon teavsttat ruotagiel jorgalusaiguin, seailuhuvvo Upmi dutkanarkiivvas (D1:5, *FAUm*). Dieđut leat vurkejuvvon jáhkkmis *Lujaavv'r*-, *Seejttjaavv'r*- ja *Umm'pjaavv'r*-guovlluin. Erenoamáš miellagiddevažžan leat mu mielas tearpmat *loht virr* ja *loht verr* ‘oaffarvierru’, mat leat gielddasámegielas boarásmuvvan tearpmat; *lohtpoads* lea Hallströma mielde *offerrenen*, ‘oaffarboazu’ (diehtoaddin lei K. L. Danilov, gč. Hallström 1921, 187).

Hallströma arkiivačoakkáldagas lea máinnašuvvon eará sámegiel sátne-listu, mas leat gielddasámi sánit *Simbosero* (*Sympjaavv'r*), *Umbosero* (*Umm'pjaavv'*), *Lovosero* (*Lujaavv'r*), *Moatkloht* (*Moatkluuhht?*), *Seitjaur* (*Seejttjaavv'r*) guovlluin (D1:5, *FAUm*). Arkiivakataloga mielde Helmer Smith lea čállán sámegiel sániid buhtisin (gč. maiddái [<http://www.foark.umu.se>]). Hallström (1922, 174–178) lei iežas artihkkalis ovdanbuktán boaššu vástideaddji sániid gielddasámegielas (ja maiddái áhkkiil- ja nuortalašsámegielas).

T. I. Itkonena nuortasámi sátnegirjji (1958) gielddasámi oassi lea oalle

¹⁴³ Suoidnemánu 22. b. – borgemánu 14. b. 1910.

viiddis, gokčá máŋga vuollesuopmana ja áigodaga 1900-logu álggus gitta 1940-logu materiálaide. Gáldun leat Itkonena iežas dutkanmátkkit ee. *Vajen'ga*-gilis (*Kiillt-siida*), informántan ledje ee. Andrej Dmitriev (Nr. III:1:1), su bárdni Timofej Andreevič Dmitriev (Nr. III:1:10) ja su eamit Matrona Dmitrieva (Nr. III:1:2). Sátnegirjji materiálan ledje maiddá giellačájánasat, maid Erkki Itkonen vurkii 1943:s (Lehtiranta 1985), informántan lei Maksim Vasiljevič Antonov (Nr. III:1:3) *Šongui*-gilis eret. Oddasut áiggi gáldomateriálan ledje ee. 1930-logus Sovjetlihtus almmustuvvan sámegiell oahpponeavvut ja lohkgangirjjit, maid ee. Z. J. Černjakov ja A. Endjukovskij čáliiga (gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xxv).

Oddaseamos gielddasámegiell vuoinjalaš girjjálašvuoda hárrái Biib-bala jorgalus mánáid várás gielddasámegillii lea máinnašan veara, jorgaleaddjin lea A. A. Antonova (Nr. III:1:22) (*Iisus paarrne kaann'c* 1996). Oddaseamos giellaávdnasiid fidne gielddasámi-ruošša sátnegirjjis (*Saamsko-russkij slovar'* 1985), mas leat lagabui 8 000 sáni ja man vuoddomateriála lei čoggon 1970–80-loguin, váldogiellainformántan ledje A. A. Antonova (Nr. III:1:22), Nina Jeliseevna Afanasjeva (*Arsjogk*-gilis eret, Nr. III:5:4), Jekaterina Ivanovna Mečkina (nieidanamma Sverlova, *Lujaavv'r*-gilis eret, Nr. III:3:15), Lasar Dmitrievič Jakovlev (Nr. III:1:16). Sátnegirjji vuoddomateriála seailluhuvvo sátnegirjji doaimmaheaddji, Rimma Dmitrievna Kuruč, priváhta arkiivačoakkáldagas (Murmánska). Sánit sátnegirjjis leat ordnejuvvon muhtin vuodđosáni oktavuhtii, omd. *laahhj* 'skeanġa; addámuš'-sáni oktavuodas leat sánit *laahhje* 'skeŋket', *loahjess* 'addámuš' jna. Sátnegirjjis ii leat ruošša-sámi registtar, mii dahká sátnegirjji geavaheami váttisin daidda, geat eai hálddaš gielddasámegiela. Veahkkín sáhttet leat čuovvovaš sátnegirjjit: gielddasámi-ruošša-gielddasámi sátnegirji (Kert 1986), mas leat lagabui 4000 sáni;¹⁴⁴ davvisámi-gielddasámi-davvisámi sátnegirji, mas leat lagabui 2800 sáni (Sammallahti & Hvorostuhina 1991).

IV NUORTALAŠSÁMI GUOVLU

Europæusa giehtačálusmateriálan leat 1856:s *Njuđ'tjäu'rr*-guovllus vurkejuvvon nuortalašgiell sánit suomagiell jorgalusaiuin (Europæus [1856

¹⁴⁴ Gč. maiddá gielddasámi-ruošša-gielddasámi sátnegirjji skuvlla álgoluohkáid várás, lagabui 1000 sáni (*Saam'-ruušš soagkehk'*, 1991).

a; 1856 á]; gč. maid T. I. Itkonen 1923). 1876:s Genetz čokkii giellaávdnasiid sátnegirjji várás guovtti nuortalaš kránnjásiiddas, *Suđ'nn'jel* ja *Njuđ'ttjäu'rr* (Genetz 1891). Sánit sátnegirjjiis leat ordnejuvvon oktii eará sániiguin, mat gielladiedalaččat gullet oktii ja mat vedjet ovddastit sierra nuortasámi suomansániid; giellaávdnasiid ja báikenamaid gč. maddái Genetz (1877–78).

Nuortalašgiela geavaheapmi kristtalaš girjjálašvuodas sáhtta dutkojuvvot mángga vuoiñjalaš teavstta vuodul (gč. Lindin & Rydving 2005), ee. Matteusa evangeliuma jorgalus *Paaččjokk*-suopmanii, man báikkálaš suohkanbáhppa K. Ščekoldin (1884) dagai 1880-logus ja almmustahtii Helssegis; nubbi preanttus bođii olggos maddái Suomas (Ščekoldin (1884) 1990).

T. I. Itkonena nuortasámi sátnegirjji (1958) nuortalašsámi giellaávdnatat váldet stuorámuš oasi ja gokčēt buot vuollesuopmaniid (*Njauddám*, *Paaččjokk*, *Peäccam*, *Njeä'l'lem*, *Mue'kkk*, *Suđ'nn'jel*, *Njuđ'ttjäu'rr*). Vuodđun leat Itkonena iežas dutkanmátkkit *Suđ'nn'jel*is 1913:s ja 1926:s, *Njuđ'ttjäu'rr*-siiddas 1914:s ja *Paaččjokk*-guovlluin 1927:s ja viiddis čálalaš materiálat (čujuhusaid gč. T. I. Itkonen 1958: 1, ix–xiii, xvii–xix, xxiii–xxvi). Itkonena informántan ledje ee. čuovvovaš olbmot: *Njuđ'ttjäu'rr*-siiddas 1914:s Fedot Gerasimov (Nr. IV:4:10), su eamit Marinja Gerasimova (Nr. IV:4:2) ja sudno bárdni Trifon Gerasimov (Nr. IV:4:1), maddái Irinja Sverlov (Nr. IV:4:11); *Ķeeu'nes*-gilis Roman Titov (Nr. IV:1:14); 1927 *Paaččjokk*-guovllus Krisan Titov (Nr. IV:1:15), Mikko Kalinin (Nr. IV:1:16), Aleksander Fedotov (Nr. IV:1:17) ja Mikko Fedotov (Nr. IV:1:1); *Peäccam*-gilis 1927:s Aksinja Jefremov (Nr. IV:2:5) ja 1945:s Nikifor Koputov (Nr. IV:2:6, jearahallojuvvon evakuerenáigge nuppi máilmmesoadi mañjá); *Suđ'nn'jel*-siiddas Naska (Anastasia) Mošnikov (Nr. IV:3:6) ja Darja Efremov (Nr. IV:3:8) jearahallojuvvon 1955:s Helssegis (gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xii, xxvii–xxviii, xix). Sátnegirjji čálalaš gálduid gaskkas ledje materiálat, maid vurkejeaddjin ledje ee. U. T. Sirelius (*Suđ'nn'jel*, *Njuđ'ttjäu'rr*), F. Äimä (*Paaččjokk*), E. Lagerkrantz (*Njauddám*). Itkonen geavahii maddái čuovvovaš giehtačállosiid: Europæusa giehtačáluš (*Njuđ'ttjäu'rr*-guovllus, 1856), J. Qvigstada arkiivvas seailluhuvvon Ođđa Testameantta jorgalus *Njuđ'ttjäu'rr*-suopmanii, man Europæus lea dahkan, J. Friis (*Paaččjokk*, 1867), D. J. Sjöstrands (*Tuallam*,

Njuõ'ttjäu'rr, 1887), G. Sandberg ja J. Qvigstad (*Njauddâm, Paaččjokk*, 1880-logus), Hannes Pukki (*Peäccam*, 1923), S. Paulaharju (*Suõ'nn'jel, Njuõ'ttjäu'rr*, 1924), A. O. Väisänen (*Suõ'nn'jel*, 1926), P. Ravila (suom. Kolttaköngäs, sáNrt *Ķeeu'nes*, 1929), K. Nickul (*Suõ'nn'jel*, 1930-logus), K. Vilku (*Suõ'nn'jel*, 1938) (čujuhusat giehtačállosiidda, gč. T. I. Itkonen 1958: 1, xxvii).

Ođđaseamos giellaávdnasiid fidne suoma-nuortalaš-suoma sátnegirjjis (Sammallahti & Mosnikoff 1991), mas leat lagabui 10 000 sáni, man váldosuopmanin lea *Suõ'nn'jel*-suopman; muhtin *Paaččjokk-* ja *Njuõ'ttjäu'rr*-suopmansánit leat merkejuvvon (P) dahje (N) -mearkkain; gč. maiddái nuortalaš-suoma sátnegirjji (Mosnikoff & Sammallahti 1988), man vuodđun lea sátnelistu, man Jouni Mosnikoff ráhkadii 1980:s ja mas leat lagabui 6 200 ohcansáni.

Báikenamat

Nuortasámi báikenamat gávdnojit kárttain, main boarrásepmosat ráhkaduvvojedje 1500-logus, ja maiddái báikenammačoakkáldagain ja báikenamaid dutkamušain, mátkkošteddjiid reivviin ja govvádusain ja eará Nuorta-Sápmái guoski čálalaš dokumeanttain (gč. vuollelis sekundára gállduid buohta). Báikenammačoakkáldagaid ovdanbuktimis lean deattuhan erenoamážit dan, goas báikenamat leat čohkkejuvvon, man várás, makkár gállduid vuodul ja makkár sámevuolluid čoakkáldagat gokčet. Materiálat eai leat dán kapihttalit juhkkjuvvon dieđuid spatiála lokaliserema koda-vuogádaga mielde, daningo báikenammamateriála lea ilá viiddis ja dušše hárvve gokčá ovtta smávit sámevuollu.

Hollándalaš ja engelas mearrajohttit, mátkkošteaddjit ja ruošša ođđasit Nuorta-Sámeatnamis leat 1500-logu rájes ráhkadan guovllu kártaid, maida leat merken ee. sámegeiel álgonamaid. In leat sáhtán dán dutkamuša bargohivvodaga geažil vuodjut vuđolaččat Nuorta-Sámi kártaid guorahallamii, mii livččii muđuid sierra miellagiddevaš dutkanfáddá. Davvi-Ruošša, Nuorta-Sámi dahje Guoládatnjárgga govvideaddji boares kártaid gaskkas sáhtta namuhit aŋkke čuovvovaš kártaid: 1500-logu Guoládatnjárgga kárta (van Linschoten 1594; gč. maiddái Aikio 1992,

136–137, 239); 1600-logu Skandinávia kárta (Bureus [1624] 1964),¹⁴⁵ Davvi-Ruošša kárta (Isaac Masa mielde 1600-logu álggogehčen, gč. Kordt 1906, kárta Nr. 11), 1627 ráhkaduvvon Ruošša riikka *Bolšoj čertež* (‘stuorra tevnnet’) -nammasaš kártta čilgehusat, mat sisttisdollet 71 báikenama Guoládatnjárggas (gč. [Serbina] 1950),¹⁴⁶ 1700-logu Ruoššariikka kártaid leat omd. *Atlas-kártačoakkáldagas* (gč. *Altas* 1745; kárta nr. 1. *Rossijaskaja Laplandija* ‘Ruošša Sápmi’), gč. maiddái Georgi (1799).

1800-logu kártaid gč. omd. čuovvovaš publikašuvnnain: F. P. Lütke (1828), M. F. Reineke (1830), Anton fon Pošman (1866–73), von Düben ((1873) 1977), J. Friis (1871 a),¹⁴⁷ D. N. Buharov (1885, kárta jagis 1883), Rippas (1895, kárta jagis 1884); báikenamaid gč. maid Molčanov (1813), Vereščagin (1849), Maksimov (1859), Jefimenko (1878).

1900-logu kárttat, main oaidná sámegiel báikenamaid, gč. Tanner (1909; 1928) ja Nickul (1934). Nuorta-Sámi kártografii ja birra oppalohkái gč. Ušakov (1972, 280–290; 1998 á, 429–434), boares kárttat arkiivamateriálain, gč. Lukjančenko (1971, 15), gč. maid Tanner (2000, 75–78). 1930-logus ledje Guoládatnjárgga báikenamaid vuodul ráhkaduvvon kárttat, main oaidná sámi báikenamaid suopmandistribušuvna: báikenamaid distribušuvdna gielddasámi, áhkkilsámi, darjjesámi ja *Njuđ’ťjäu’rr*-suopmana mielde, ja maiddái seaguhuvvon sámi-ruošša ja sámi-gárjil guovlluid mielde gč. GKP (1939, 123). Sámi báikenamaid distribušuvdna nuortalaš vuollesuopmaniid mielde (*Paaččjokk, Peäccam, Suđ’nn’jel ja Njuđ’ťjäu’rr*) gč. Kasakov (1952, 352).

Dás vuollelis lean ovdanbuktán báikenammačoakkáldagaid ja báikenammalisttuid, maid lean bidjan áigeortnegii.

Boarráseamos gáldut nuortasámi báikenamaid birra gávdnojit Ruošša dološ áššegirjjiid stáhtaarkiivvas (ovddeš *Moskovskoje drevlehranilišče*

¹⁴⁵ Gč. maiddái online kártta, Du Tralage et. al. [1600-l.] 2001.

¹⁴⁶ Ieš kárta ja boarrásut kárttat, maid vuodul *Bolšoj čertež* lei ráhkaduvvon, eai leat seilluhuvvon (gč. Ušakov 1972, 281; 1998 á, 431). Áimmuin lea dušše *Bolšoj čertež*-kártta čilgejeaddji girji, man K. N. Serbina válmmaštii oddasut publiserema várás 1950:s.

¹⁴⁷ Gielladutkin Friis giddii erenoamáš fuopmášumi báikenamaid sáme-, dáro-, ruošša- dahje suomagiel variašuvnnaide ja etymologijai. Dán dáfus su Ruošša Sámi mátkki govvideaddji girji (Friis 1871a) ja dasa gullevaš máteruvvta kárta *Originalkart over Russisk Lapland* (Ruošša Sámi kárta) leat dehálaš gáldut nuortasámi báikenamaid dutkamis. Maiddái kárttas *Etnografisk kart over Finmarken J. A. Friis 1861* (Finnmárkku etnográfalaš kárta) lea detálljarikkis geográfalaš ja etnográfalaš gáldu ee. guovllus Várjjavuonas nuorttas, gitta *Vuorjema-johkii* (dg. *Jakobselv*) (online, gč. [http://www.dokpro.uio.no/omfriis.html], [http://www.dokpra.uio.no/friiskartene/1861]). Friisa etnográfalaš kárttain oaidná ee. sápmelaččaid logu ja ássánbáikkiid jahkeáiggiid mielde.

‘Moskva doložiid arkiiva’, dálá RGADA) Moskvás, gos seailuhuvvojit nuortasámiide ja Guoládatnjárgii guoski historjjálaš dokumeanttat ainjuo 1400-logu rájes. Dáin dokumeanttain máinnašuvvon báikenamaid ja olbmuid namaid listu lea almmustuvvan (gč. Uljanov 1930, 162–191). Genetz ráhkadii dutkanmátkkistis 1876:s nuortasámi báikenammalisttu, man bijai sátnegirjjiis mielddusin ovttas olbmuid namaiguin, ipmiliid, vuoingaid ja eará mytologalaš hámiid namahusaiguin (Genetz 1891, 181–192). Dát lea mu dieđuid mielde nubbin boarráseamos systemáhtalaš nuortasámi báikenammalisttu. Listtu váldodeaddu lea darjjesámi namahusain.

1930-logus ráhkaduvvui Guoládatnjárgga dárkilis geográfalaš sátnegirji (GKP 1939), mas báikenamat leat biddjon alfabehtalaš ortnegii čujuhusaiguin geográfalaš koordináhtaide geográfalaš kárttas. Muhtin báikegottiid namahusaid oktavuhtii leat lasihuvvon historjjálaš duogášdieđut, omd. *Lovosero*-siidda dahje *Teriberka*-gili historjábajit ja ássiid lohku (GKP 1939, 58, 97).¹⁴⁸ Sátnegirji gokčá olles njárgaoasi ja lagat nannáeatnamiid gitta odđa riikkarádjái, mii biddjojuvvui Ruošša ja Suoma gaskii 1920:s Tartu ráfisoahpamuša mielde; dát mielddisbuvttii ahte guovllut *Peäccamis* oarjjás eai leat sátnegirjjiis mielde; máttásguvlui sátnegirji gokčá guovlluid gitta *Kanda*-johkii, mii golgá Gáddeluktii. Sátnegirji sisttisdoallá 5702 báikenama, main 1924 leat čielgasit sámi namahusat ja badjel 1000 nama gielalaš gullelašvuohta ii leat čielggaduvvon; reasta leat ruošša-, gárjil-/suoma- dahje komigielas vuolgán báikenamat. Sátnegirjji ráhkadeaddjit, Leningrada stáhtauniversitehta Geográfija-ekonomiija dutkaninstituhta bargit, vigge jorgalit ruoššagillii dahje aŋkke áddet namahusaid mearkkašumi báikkálaš sámiid, guovlludutkiid ja Murmánska pedagogalaš skuvlla Sámi ossodaga studeanttaid vehkiin (Voščinin 1939, 7–8). Badjel bealli (67%) sámenamahusaid mearusosait leat jorgaluvvon unnit dahje eanet dárkilit; jorgalusat leat merkejuvvon vinjučállagiin, eahpesihkkaris jorgalusaid buohta lea lasihuvvon gažaldatmearka, omd. *Nialuaiv* [? *njoall* ‘njálla’] (GKP 1939, 67); namahusat, maid báikkálaš sámit jorgaledje ieža, leat merkejuvvon násttiin, omd. *Kintšemluht* [*Kentiščnyj zaliv* ‘orrongieddeluokta’*] (GKP 1939, 43). Sátnegirjji váldodeaddu lea 1930-logus eanemustá ásaiadhtton ja ekonomalaččat atnui váldon guovl-

¹⁴⁸ Ovdamearkkat dás ja vuolleis leat čállon gáldus (GKP 1939) geavahuvvon čállinvuogi ja hámi mielde, muhto latiinnalaš bustávaiguin.

luin Gáddeluokta-Murmánska ruovdegeainnu ja industriijaguovddážiid lahkosiin, njárgga sisosiid báikenamat leat gokčon viehka eahpedievaslaččat (Voščinin 1939, 8).¹⁴⁹

Nuortasámi báikenamaid oalle viiddis ja vuđolaččat gielladiedalaččat kommenterejuvvon listu lea T. I. Itkonena nuortasámi suopmansátnegirjjiis (T. I. Itkonen 1958: 2, 965–1057), mas kommentárat leat suoma- ja duiskka-gillii. Gáldun ledje Itkonena iežas dutkanmátkkit ja ee. Genetz (1891), Buharov (1885), Europæusa 1850-logu giehtačállosat, Fellman ([1844] 1906), Friis (1871 a), Hallström (1911; 1922), Harva (1927; 1928 á), Nickul (1934), Tanner (1913; 1928; 1929), Vise (1911), Paulaharju (1921), Richter (1931), GKP (1939). Váldodeaddu lea nuortalaš báikenamain.

Lujaavv’r ja *Čudzjaavv’r* gielddasámi giliin 1930-logus bargan etnografa N. N. Volkov lea dutkanmátkkiinis čoaggán sámesániid ja báikenamaid. *Kunstkamera*-musea arkiivvas (*Arh. MAE RAN*, St. Petersburg) sealluhuvvojit Volkov’a giedde barggu notáhtat, ee. báikenamat, navdimis gielddasámi guovlluin (*Lujaavv’r* ja *Čudzjaavv’r*), muhto jáhkkiimis materiálain sáhttet leat earáge sáme guovlluid báikenamat (Volkov [1927–47]; Volkov’a birra gč. sekundára gálduid buohta; gč. maiddái Volkov [1946] 1996 a; [1946] 1996 á). Volkov’a arkiivačoakkáldagas lea maiddái giehtačálus, man Murkánska guovlludutki V. K. Alymov čálii 1936:s, *Kratkij spisok saamskih slov, vstrečajuščihsja v geografičeskih nazvanijah Kol’skogo poluostrova* (Sámesánit mat gávdnojit Guoládatnjárgga báikenamain: oanehis sátnelistu), oktiibuot 17 siiddu (Volkov [1927–47]; gč. Alymov [1936]). Arkiivakataloga mielde ii leat čielggas, makkár sámi guovlluid giehtačálus gokčá, muhto jus váldá vuhtii Alymova viiddis dutkanberoštumiid, de lea navdimis ahte báikenamat ledje čoggon 1920–30-loguin miehtá Nuorta-Sámi, earret dain nuortalaš guovlluin mat gárte Supmii 1920’ maŋŋá.

Biologa O. I. Semenov-Tyan-Shanskij (1906–1990), guhte lea *Laplandskij zapovednik-ráfáidahttinguovllu* vuodđudeaddji ja ángiris dutki, lea máŋga logijagi dokumenteren ee. ráfáidahttinguovllu (*Oaver-jávrris davveoarjjas, áhkkiil- ja nuortalašsámi guovllut*) badjel 1000 sámi báikenama. Báikenamaid listtut sealluhuvvojit Semenov-Tyan-Shanskij pri-

¹⁴⁹ Dán sátnegirjji nubbi oassi almmuhuvvui 1941:s Murmánskas. Dán dutkamuša oktavuodas in leat ožžon dán girjji gihtii.

váhtha arkiivačoakkáldagas Apatity-gávpoigis; mielde leat maiddá su beavegirjijt 1917' rájes 1990' rádjái. Arkiivamateriálat eai leat dan rádjái leamaš guorahallojuvvon eaige almmustuvvan. *Oaver-jávrr*i guovllu áhkkiilsámegiell báikenamat, oktiibuot 32, leat dokumenterejuvvon guovllu fysihkka-geográfalaš dutkama oktavuodas 1920–30-loguin, ja almmustuvvan *Umm'ptōk*-váriid mátkeoahpisteaddji girjijis ja vuogáidahtton sámegiell geográfalaš terminologijai (Richter 1931). Dát báikenamat leat mielde maiddá Guoládatnjárgga geográfalaš sátnegirjijis (GKP 1939).

Sámi konteavsttas ieš báikenamma ii juohke álo sisttisdoala sániid dahje čujuhusaid, mat livčče sáhttán dulkojuvvot eamioskkoldaga oktavuodas, muhto báikái čadnon mitalusat, luodit, gildosat, norpmat dahje mearkkašahtti dáhpáhusaid čilgehusat sáhttet sajuštit báikki árbevirolaš kontekstii, ja ná addet gelddolaš materiála vuoiŋŋalaš kultuvrra dutkamii.¹⁵⁰ Nuortasámi árbevierus dakkár báikenamaid čilgenmitalusat eai leat goittotge vurkejuvvon nu ollu, eanaš gokčet nuortalaš guovllu (omd. Nickul 1934; Tanner 1928). Väinö Tanner (1913; 1928; 1929) ja Karl Nickul (1934; 1948; 1978) leaba vuđolaččat dokumenteren nuortalaš *Peäccam*-, *Suō'nn'jel*- ja *Njuō'ttjäu'rr*-guovlluid báikenamaid.

Tanner vurkii mátkkistis *Suō'nn'jel*-guovllus *Njuō'ttjäu'rr*-guvlvi (*Nautsjok*, *Karnijok*, *Luttojok* ja *Nuorttijärvi*, Tannera čállinvuogi mielde) čakčamánu 1909 máŋga báikenama ja báikkiide čadnon mitalusa. Dán materiála ja *Peäccam*-guovllu ng. antropogeográfalaš dutkama (gč. Tanner 1929; 2000) vuđul Tanner ráhkadii sámi báikenamaid listtu (Tanner 1928), mii sisttisdoallá 817 báikenama *Paaččjokk*-, *Peäccam*- ja *Suō'nn'jel*-suopmanii; jorgalusat ja kommentárat leat suomagillii.

Karl Nickul (1934) dokumenterii ja vuogáidahtii 1930-logus nuortalašgiell báikenamaid *Peäccam*-guovllu máttaoasis, dárkileappot *Suō'nn'jel*-siidda eatnamiin. Báikenamat leat biddjon alfabehtalaš ortnegii ja dan siskkobealde iešguđet báikenamma lea nummiraston (mielde lea guovllu kárta). Máŋggaid báikenamaid oktavuodas Nickul ovdanbuvttii báikkálaš mitalusaid čavga referáhtaid, mat čilgejit báikki dahje nama álgoboahtimuša

¹⁵⁰ Nuortalaš ludiid fáttáid govvidettiin E. Itkonen (1963, 533) namuha myhtalaš ludiid (sus *myyttis-aiheisia leuddeja*), mat ledje su mielas oktavuodas myhtalaš oruhiidda diktejuvvon giitosludiiguin. Myhtalaš ludiid duogážin leat su mielas «bassebáikkiide dahje muđuid mearkkašahtti báikkiide laktašuvvi badjelunddolaš dáhpáhusaid čilgenmitalusat. Mitalusaid oktavuodas dat [luodit] ledje ovdanbuktojuvvonge.» (ibid.)

dahje mearkkašahtti dáhpáhusaid dain báikkiin. Báikkálaš diversitehtta ja siskkáldas sámehistorjá boahá ovdan Nickula báikenammalasttus, go olbmo namma, mii lea báikenama mearusoassi, čilgejuvvo ee. sohka- ja siidagullevašvuoda dáfus. Nickul (1934, 27–28) fuomášahtá ahte eanaš báikkálaš muitalusat ledje adnojuvvon duohtan nuortalaččaid gaskkas. Nickul lea guorahallan iežas báikenammačoakkáldaga ee. dan mielde, man ollu namat speadjalastet omd. sámi ealáhusterminologiiija, guoskkahusaid čuđiiguin ja oktavuodaid eará álbmogiiguin. Son lea gávnahan ahte dološ eamioskkoldaga govvideaddji sánit leat njealljelohkái (Nickul 1934, 17–20). Muhtin báikenamat ja daidda gullelaš muitalusat sáhtte Nickula mielas leat sierra dutkamuša fáddán. Nickul čálii omd. sierra artihkkala *Aijektšoalm*-guvlui (*aijek* ‘áddjá’ lea guovžža buddestatnamma nuortalašgielas) čadnon muitalusaid birra, ee. jávrái heavvanan guovžža náhki vuolde gávdnon ruhtaboahkána birra. Nickul ovdanbuvttii ee. čoalmmi kárta, masa merkii ollu smávit báikenamaid ja čájehii dan bokte ahte báikkálaš sámi servodat sáhtá ráhkadit detáljarikkis historjjá ovttaskas smávva báikenama oktavuhtii (Nickul 1978; vrd. 1934, 33). *Suõ’nn’jel*-siidda guorahalli girjjistis Nickul (1948) ovdanbuvttii ovttaskas fuopmášumiid dihto báikkiide čadnon jáhkuid ja muitalusaid birra. Dát dieđut dievasmahttet ovddit báikenammačoakkáldaga (1934); gáldun Nickul geavahii ee. Harva (1928 á) ja Paulaharju (1921) čállošiid, omd. *Vilgesjaur*-guvlui čadnon jáhkuid čilgehusaid (sus *superstitions*) Nickul lasihii ahte sápmelaš Kuesm-Illep lávii oaffaruššat bohccuid dieppe lahkosis, *Passvarr*-váris, vai fidnešii luonddufámuid miehtemiela (Nickul 1948, 28; čujuha Harvai 1928 á). Maiddái Paulaharju (1921) máinnaša mátkkistis nuortalaččaid luhtte mánga báikki historjjá čilgenmuitalusaid.

Nuortasámi báikenamaid unnit dahje eanet vuogáidathton guorahallamat gielladiehtaga oainnus dahje namahusaid etymologiiija ja mearkkašumiid dáfus eai leat nu galle. Máinnašan veara leat aŋkke moadde publikašuvnna, main báikenamat leat guorahallojuvvon populáradiedalaš dahje populára dásis namaid mearkkašumiid dáfus, muhto almmá sámegeiela máhtu haga, gč. Richter (1931), Voščinin (1939), Kasakov (1952; 2000), Minkin (1972), Ušakov (1998 á, 289–330), Kučinskij (1998); spiehkastahkan lea lingvistica Senkevič-Gudkova (1953, 104; 1966), guhte oahpahalai mánga nuortasámi suopmana.

Sámi giellaávdnasiid spatiála ja temporála distribušuvdna

Nuortasámi giellaávdnasmateriálaid spatiála ja temporála distribušuvnna sáhtta buohtastahttit tabealla vehkiin vai oaidná, makkár áigodagas ja makkár váldoguovlluin leat čoggon eanemus dahje unnimus giellaávdnasmateriálat. Tabeallas 4 lean juohkán nuortasámi sátnovuorkká vorkema áigodagaid ja sámevuolluid mielde. Rehkenastima ja buohtastahttima ovttadahkan lean váldán sátnelisttu dahje sátnegirjji dahje báikkenammalisttu, beroškeahtta sániid logus dahje čoakkáldaga viidodagas. Ovdamearkka dihtii okta ovttadat lea Barrow [1589] sátnelistu dahje Genetza (1891) sátnegirji dahje Nickula (1934) báikenammačoakkáldat. Kárttat eai leat buohtastahttimis mielde.

Go materiála buohtastahttojuvvo dakkár ovttadagaid mielde (sátnedahje báikenammačoakkáldat), de tabealla addá olgguldas ja kvantitatiiva gova giellaávdnasiid juohkásumis, daningo ovttadaga sisdoallu, namalassii sániid dahje báikenamaid lohku iešguđetge sátnegirjjis dahje čoakkáldagas, sáhtta leat unnit dahje stuorát, muhto dát ii boađe tabeallas ovdan. Dakkár kvantitatiiva rehkenastinvuohki addá goittotge vejolašvuoda oaidnit, guđemuš váldoguovllus ja makkár áigodagain gávdnojit eanemus giellaávdnasčoakkáldagat.

Tabealla 4 Sámi giellaávdnasmateriálaid spatiála ja temporála distribušuvdna

Guovlu	Tearpmat, terminologiija			Báikenamat			Oktiibuot
	1500– 1799	1800- lohku	1900- lohku	1500– 1799	1800- lohku	1900- lohku	
Darjjesámi	1	2	1	–	2	3	9
Áhkkilsámi	–	2	2	–	1	5	10
Gielddasámi	–	2	6	–	2	5	15
Nuortalašsámi	–	3	3	–	2	7	15
Oktiibuot	1	9	12	–	7	20	49

Tabeallas oaidná ahte giellaávdnasmateriála áigodagas 1500–1799 ii leat nu viiddis. Dán áigodagas lea vurkejuvvon dušše okta darjjesámi sátnelistu,

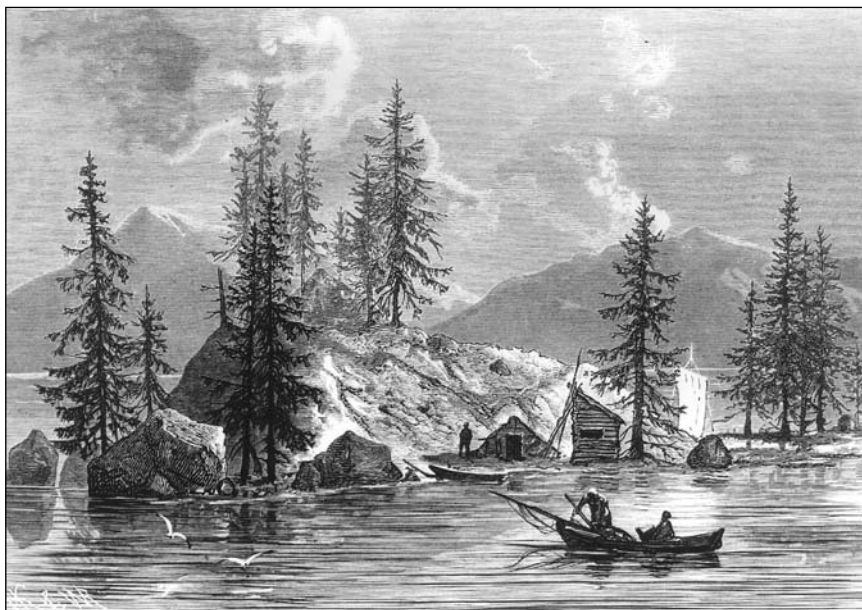
muhto báikenamaid birra ii leat dokumenterejuvvon diehtu (earret boares kárttat, mat eai leat buohtastahttimis mielde). 1800-logus buot nuortasámi váldoguovllut leat measta seammá bures dokumenterejuvvon sátnelisttuid ja báikenammačoakkáldagaid dáfus. 1900-lohku lea lunddolaččat buoremusat dokumenterejuvvon áigodat giellaávdnasiid dáfus, muhto dieđuid hivvodat variere guovllus guvlui. Sátnelisttuid dáfus gielddasámi guovlu lea dokumenterejuvvon buoremusat, darjjesámi guovllus lea fas unnimus diehtu 1900-logus. Báikenamaid dáfus nuortalaš guovlu lea buoremusat dokumenterejuvvon, dasto gieldda- ja áhkkilsámi guovlluin gávdnojit seamma ollu báikenammačoakkáldagat (báikenamaid logu dáfus čoakkáldagat sáhttet almmatge leat earáláganat), ja unnimusat dokumenterejuvvon lea darjjesámi guovlu.

Oktiibuot, darjjesámi guovllus lea unnimus diehtu sihke sátne- ja báikenammalisttuid dáfus 1500–1900-loguin. Nubbin heajumusat dokumenterejuvvon lea áhkkilsámi guovlu, gos leat 1800–1900-loguin vurkejuvvon veháš eambo giellaávnasmateriálat go darjjesámiid luhtte. Gieldda- ja nuortalašsámi guovlluin leat 1800–1900-loguin vurkejuvvon oktiibuot seamma ollu giellaávnasmateriálat.

Lean buohtastahtán giellaávnasmateriálaid oktasaš generaliserendásis (gč. ovdalis generaliserema birra sámi epistemologiija vuodul), daningo generaliseren mikro-perspektiivvas eaktuda iešgudetge čoakkáldaga vuđolaš guorahallama báikkálaš vuolleárbevieruid, sániid dahje báikenamaid logu, diehtoaddiid lokaliserema, vurkenbarggu konteavstta dáfus jna. Giellaávnasmateriálaid dábálaš generaliserendási buohtastahttima vuodđun galggašii dalle leat eará ovttat, omd. sániid dahje báikenamaid lohku, omd. >10 (ii eanet go 10) dahje >50 (ii eanet go 50) jna. Dákkár buohtastahttin galggašii dahkkojuvvot čielgasit mearriduvvon dutkanfáttá olis, masa giellaávnasovdamearkkat laktásivčče. Dutki galggašii váldit mielde giellaávnasčoakkáldagaid lassin maiddá buot ovdalis guorahallojuvvon árbevirolaš sámi teavsttaid. Iežan guorahallama olis in oainne dán prošeavtta vejolažžan čadahit, dan sivas go dákkár buohtastahttima várás galggašii válljet konkrehta dutkanfáttá dahje -čuolmma, ja nuppe dáfus dannego bargohivvodat livččii menddo stuoris.

Eará primára gáldodieđuid buohtastahttin temporála ja spatiála juohkašumi mielde lea konklusuvnnaid vuolde.

5. Sekundára gáldut

Njuõ'ttjäu'rr-suolu, N. Karasin'a litografija (Nemirovič-Dančenko 1877á).

Ortodoksalaš gáldut

Ortodoksalaš hagiográfalaš čállosat

Žitie-eallingeardái ii leat dehálaš [bassiolbmo] luonddu duođalaš ollislaš govva persovnnalaš iešvuodaiguin dahje juohkebeaivválaš birra-siin, muhto baicce olbmo luonddu dakkár bealli, mii heive dihto norpma vuollái, mii speadjalastá dihto ideála. (Kljuševskij (1871) 1968, 436)

Hagiográfiija (eng. *hagiography*) greikalaš sánis *hágios* ‘bassi’, lea doaba mii gokčá čállosiid kristtalaš bassiolbmuid eallima birra, bassiolbmuid ng. eallingerddiid (rš. *žitie*). Muhtin davvirooššalaš ortodoksalaš *žitie*-teavsttat sáhttet leat gáldun sámi oskkoldatdutkanii, muđuid dat vedjet leat gáldun maiddái historjjá, giela ja girjjálašvuoda dutkamii. *Žitie* lea ruošša álgogirjjálašvuoda šládja, mii ovdánišgođii 1100-logu rájes ja šattai ere-noamáš bivnnuhin 1300–1700-loguin. Bassiolbmuid eallingearddit leat luondusteaset moraliserejeaddji ja oahpaheaddji čállosat, maid bokte Biibbala dáhpáhusat ja kristtalaš oahppa dahkkojuvvojedje dábálaš olbmuide eambo áddehahttin ja jáhkehahttin. Seammás *žitie*-muitalusain lei oskkoldaga čilgejeaddji ja nannejeaddji doaibma. Ruošša ortodoksa girku basuhii (kanoniserii) kristtalaš barggu dáfus mearkkašahtti historjjálaš persovnnaid bassiolmmožin. Báikkálaččat dovddus bassiolbmot ledje konkrehtaleabbo persovnnat go Biibbala sángárat. Bassiolbmuid eallingerddiid dáhpáhusat sajuštuvvojedje lunddolaččat báikkálaš historjái, kultuvrii ja luondubirrasi, konkrehta áigodahkii dahje dihto kloastara oktavuhtii. Dán bokte kristtalaš osku dahkkojuvvui dábálaš olbmuide oahpsin ja lunddolažžan.

Bassiolbmuid eallingearddit ledje oaivvilduvvon morála ideálan kristtalaččaide ja geavahuvvojedje ipmilbálvalusaid ja miššunbarggu oktavuodas beaivválaččat oskkoldaga ja Girku ideologijja nannema veahkkeneavvun. Basuheamis lei maiddái girkopolitihkalaš mearkkašupmi: bassiolbmot čadnojuvvojedje oktii stáhtaválddiin, Ruošša ortodoksa girku njunušeiseválddiiguin ja báikkálaš kloastariiguin (gč. Preobraženskij 1988, 45–46).

Ruoššalaš hagiográfiija ovdagovvan ledje bysánttalaš muñkkaid eallingearddit. Boarráseamos, 1100–1300-loguid ruoššalaš *žitie*-teavsttat ledje

oanehaččat ja oktageardá-saččat, almmá liiggás moraliserma haga; retorihkka ii leat leamaš dehálaš (Ključevskij (1871) 1968, 78). 1300-logu loahpa rájes bassiolbmuid rámidapmi álggii deattuhuvvot bysánttalaš ja máttaslavihkalaš váikkuhusas, ja hagiográfija sajáiduvvagođii sierra šládjan, mas ledje hápmái ja sisdollui guoski sierra njuolggadusat (Lihačev (1958) 1970, 74; 1973, 83; Dmitriev 1973, 3–4; gč. maid Børtens 1988, 88–109), mat mielddisbukte allaáiggálaš-vuoda ja moalkás sánálašvuoda¹⁵¹ ja stiilla čábbudallama. Dát čállinnjuolggadusat *žitie*-teavsttaid hámi, giela, stiilla ja sisdoalu hárrái sajáiduvve loahpalaččat 1500-logu álggogeah-čen (Jahontov 1881, 7–10). 1300–1400-loguin máŋga eallingearddi čállojuvvojedje ođđasit; ođđa njuolggadusaid mielde teavsttaide ledje lasihuvvon allaáiggálaš sátnegovat, bassiolbmuid rámidapmi, teologalaš retorihkka, liiggástallaneffeavttat, moraliseren ja mitalusat imašdaguid birra, maid bassiolbmot dahke jápmima maŋŋá (Ključevskij (1871) 1968, 358, 363–364; gč. maid Dmitriev 1973, 6–7; Golubinskij 1903, 40). *Žitie* stiilla ja hámi ođastusat čuhce teavsttaid sisdollui (Ključevskij (1871) 1968, 358). Áiggi mielde *žitie*-teavsttaide sáhtte boahit lasáhusat ja rievdadusat (Ključevskij (1871) 1968, 359–363), go boares teavsttat čállojuvvojedje buhtisin dahje ođđasit ođđa čállinnjuolggadusaid mielde dahje ođasmahttojuvvon ipmilbálvalusaid várás. Seammá áigge čállojuvvojedje maiddái oktageardánis *žitie*-veršuvnnat álkes lohkamuššan dábálaš olbmuide (Ključevskij (1871) 1968, 381–382). Ovtta *žitie*-teavsttas sáhtte áiggi mielde šaddat máŋga veršuvnna. Bassiolbmuid eallingerddiid muhtin dáhpáhusat sáhtte sajáiduvvat báikkálaš njálmmálaš árbevrrui sierra mitalussan,¹⁵² omd. nuortalaš mitalusat bassi Trifona birra (gč. Porsanger 2004 á).

Go *žitie*-teavsttat geavahuvvojit gáldun, de lea vealtameahttun buot čálaláš veršuvnnaid suokkardallat (gč. Lihačev (2001, 100–127), guhte lea tekstologalaš dutkama oktavuodas ovddidan ohcanneavvuid 1000–1600-loguid ruoššalaš čállošiid ja arkiivamateriálaid systemáhtalaš ohcama várás). Vejolašvuoda mielde maiddái báikkálaš njálmmálaš árbevierru galgá geavahuvvot.

¹⁵¹ Rš. *pletenje sloves* ‘sániid bárgideapmi’, eng. *word-weaving*.

¹⁵² Folkloristtalaš terminologiija mielde álbmotmitalusat kristtalaš bassiolbmuin gohčoduvvojit legendan; legendda deháleamos dovdomearkan lea imaš dahje imašdahku (*Perinnetieteen terminologia* 1984, 34–35; fuomáš ahte Oarje-Eurohpa hagiográfija dutkamis legendan sáhttet gohčoduvvot sierralágan hagiográfalaš šlájat (gč. Børtnes 1988, 26).

Hagiográfija árvu historjjálaš dokumeantan lea dutkáii váttis bunca-rakkis (Ključevskij 2000, 5–6; Jahontov 1881, 10).¹⁵³ Gáldokritihka dáfus Jahontov (1881, 10) anii dehálažžan guorahallat čállima agi ja dahkki, čállima ulbmila, eavttuid ja historjjálaš dili, ja jus vejolaš, de gávnnaht čállosa gálduid ja geahčadit daid dan dáfus ahte namuhago čáli buot gálduidis vai guođđago muhtin sivas muhtin gálduid namutkeahttá, lasihago iežas dulkoma, guođđago muhtin gáldodieđuid eret jna. Hagiográfija dutkama klassihkkara Ključevskij ((1871) 1968, ii-iii; 2000, 6) mielde hagiobiográfija čáli persovnnalašvuohta ja su čállinattáldagat galget vuhtii váldjuvvot. Ključevskij ohcala lassedieđuid, maid vehkiin sáhtášii eallingerddiid luottehahttivuođa árvvoštallat. Gáldokritihka ulbmilin lea earuhit historjjálaš duohtavuoda miellagovvadásain ja dulkomiin. Ferte goittotge muitit ahte máilmmi ja historjjá ipmárdus dan áiggis, goas eallingearddit ledje čállon, spiehkasta sakka dálá áiggi máilmmegovas, duohtavuoda ja historjjá ipmárdusas (Børtnes 1988, 27–28, Egeberg 1992, 183–184, gč. maiddái Sildnes [1997], 38–39).

Žitie ii leat eallingeardemuitalus, muhto čájeha bassiolbmo vuoiŋŋalaš bestojumi dynamihka, sisttisoallá bestojumi abstrakta stereotiippalaš gova (vuostegeahččin duodalaš eallima konkrehta dáhpáhusaide) (gč. Živov 1994, 10; vrd. Jahontov 1881, 133–135; Dmitriev 1973, 4–5). *Žitie*-teavsttat sáhttet leat primára gáldun bassivuoda ipmárdusa hárrái dan áiggis goas eallingearddit čállojuvvojedje ja geavahuvvojedje. *Žitie*-teavsttat leat sámi eamioskkoldaga dutkamii eahpitkeahttá sekundára gáldut, daningo dat leat čállon girku atnui, ortodoksa ja teologalaš oainnus, kristtalašvuođa čilgejeaddji ja nannejeaddji veahkkeneavvun. 1400-logu rájes *žitie*-teavsttat galge maiddái deattuhit miššunbarggu olahusaid ja doibme ortodoksalaš miššunbargiid bassi daguid duodaštussan nannen dihtii báikkálaš kloastariid sajadaga ja váikkuhusa. Kloastariid vuodđudeaddjit lávejedje basuhuvvot báikkálaš imašdahkkin ja bassiolmmožin (gč. omd. Ključevskij (1871)

¹⁵³ Hagiográfija historjjálaš gáldun gč. omd. V. O. Ključevskij ((1871) 1968; 2000), guhte oaivvildii ee. ahte girjjálašvuođa hápmi lea ráddjen *žitie*-čállosiid árvvu historjjálaš dokumeantan; dutkamuš *Drevnerusskije žitija svjatyh kak istoričeskij istočnik* (Dološ ruoššalaš eallingearddit historjjálaš gáldun, (1871) 1968) lea leamaš ruošša hagiográfija dutkama vuodđogirjin; I. Jahontov (1881), ovddimučča oahppi ja čuovvuleaddji, guorahalai teologiiija magisterbarggustis Davvi-Ruošša pomora-guovllu bassiolbmuid eallingerddiid historjjálaš gáldun ja deattuhii miššunbargiid váikkuhusa davviguovlluid koloniseremii. Hagiográfija girjjálašvuođadutkama oainnus gč. omd. Dmitriev 1973; Børtnes 1988; gč. maid *Slovar knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi* 1988.

1968, 386–387); nu lea maid geavvan sámiid gaskkas bargan ortodoksa muŋkkaid Lasara, Trifona ja Feodorita hárrái.

Bassi Lasar Muromlaš Onega-jávrrri lahkosiin 1300-logus

Muŋka Lasar (r. s. 1284–1391) lei vuosttaš ortodoksa sárdnideaddji *Onega-jávrrri* (sáDv Jietnajaš) lahkosiin, ee. sámiid gaskkas 1300-logus. Muroma kloastara¹⁵⁴ vuodđudeami geažil son oačui nama *Muromskij* (Muromlaš) ja kanoniserejuvui jorgalusbarggus geažil. Kanoniseren ii veadján dáhpáhuvvat ovdal 1540-logu, goas Ruošša girku ollesčoahkkimat (rš. *sobor*) 1547:s ja 1549:s dohkkehedje sierra geavadiid, maid bokte bajimus girkoeiseválddit sáhtte virggálaččat miedihit kristtalaš barggu dáfus mearkkašahti olbmui bassiolbmo stáhtusa (*Hristianstvo* 1995, 676–679).¹⁵⁵ Ovdal 1540-logu muhtin báikkálaččat dovddus kristtalaš miššunbargi sáhtii basuhuvvot báikkálaš dásis báikkálaš bassiolmmožin (rš. *mestnočtimyj svjatoj* ‘báikkálaččat basuhuvvon’) kristtalaš daguidis geažil almmá virggálaš kanoniserema haga (gč. omd. Ključevskij (1871) 1968, 383–387). Dakkár báikkálaš bassiolbmuid eallingearddit ledje álggus njálmálaččat (Ključevskij (1871) 1968, 373). Sierra ipmilbálvalusat ja girkogeavadagat ráhkaduvvojedje báikkálaš basuheami oktavuodas, ja áiggi mielde Girku fertii kanoniseret báikkálaččat basuhuvvon olbmo bassin. Lasara muitobeaiivi njukčamánu 23. b. šattai Muroma kloastaris bassebeaivin jo 1300-logu molsumis (SIOS 1836, 164). Lea navdimis ahte Lasar basuhuvvui báikkálaš bassiolmmožin ainjuo Muroma kloastaris miehtá 1400-logu gitta 1500-logu lohppii, goas Girku kanoniserii su virggálaččat, ja goas Lasar čálihuvvui ortodoksa bassiolbmuid listui ja goas su *žitie* sáhtii ráhkaduvvot girku atnui.¹⁵⁶

Muroma kloastara girjerádjosis lea seilon hagiográfalaš čáluš *Duhovnoje zaveščanije Lasarja Muromskogo* (Lasar Muromlačča vuoiŋŋalaš testamenta, gč. vuollelis Testamenta), mas muitaluvvo Lasara eallima ja miššunbarggu birra. 1800-logu vuoiŋŋalaš girjjálašvuoda čálli Amvrosij alm-

¹⁵⁴ Dálá áigge Svjato-Uspenskij Muromskij kloasttar (RPC 2000, 133). Lasar huksii maiddá girku (*Cerkov’ Uspenija Bogorodicy*) *Onega-jávrrri* sullui.

¹⁵⁵ Kanoniserema historjá Ruošša ortodoksa girkus, gč. omd. Golubinskij 1903.

¹⁵⁶ Guoládatnjárggas 1850-logus orron ruošša girječálli S. Maksimov sajušta essay-girjjistis *Godna Severe* (Jahki davvin, 1859) Lasara doaimma boastut 1100-logu gaskkamuddui. Eahpedárkilvuotta historjjálaš dieuid hárrái lea muduige mihtilmas Maksimov’a buvttadussii (gč. maid Šestakov 1868 a, 264, jn.). J. Vahl (1866, 184) geardduha sámi miššuvnna historjágirjjistis Maksimov’a boasttuvuoda.

mustahtii dán teavstta rievdadusaid haga Ruošša girkohistorjjá girjjistis (Amvrosij 1813: 5, 115–130). Testamentta agis ii leat diehtu, muhto lea navdimis ahte teaksta lea bassi Lasara eallingearddi viehka ođđa veršuvdna, mii čállojuvvui *žitie*-álgoteavstta vuodul.¹⁵⁷ Amvrosija (1813: 5, 120) mielde sii, geat leat Testamenta-teavstta čállán buhtisin, leat dahkan máŋga teakstaosi eahpečielggasin. Maiddái historjjá-teologalaš sátnegirjjis, mas leat bassiolbmuid namat (SIOS 1836, 164–165) máinnašuvvo ahte Testamenta lea Lasara *žitie*-teavstta eahpedárkilis kopiiija. Das čuovvu ahte *žitie*-álgoteaksta lei máŋgii čállon ođđasit, man geažil sáhtii leat máŋgga dáfus rievdaduvvon.

Lasar bodii Novgorodii Konstantinopelis ja vulggii 1340:s vuoiŋgalaš gohččuma geažil *Onega*-jávrru nuorttabeallái, *Muromka*-joganjálbmái miššuneret báikkálaš álbmogiid, sámiid ja čuđiid (rš. *lopljane i čud'*) gaskkas (Amvrosij 1813: 5, 115; vrd. SIOS 1836, 164–165; Šestakov 1868 a, 254–255).¹⁵⁸ Testamentta mielde sámit, *lopljane* (vrd. rš. *lop'*, dg. *lapp*), vuosttildedje garrasit ja veahkaválddálaččat muŋkka rahčamušaid jorgalit sin kristtalaš oskui, sii ledje *syrojadcý* ‘njuoska bierggu borrit’ ja *zveropodobnyje ljudi* ‘ealli lágan olbmot’ (Amvrosij 1813: 5, 120). Dákkár namahusaid bokte Lasara gillámušat ledje stuorástallon, hagiográfalaš čállosii dábálaš liiggástallanvuogi mielde. Seammás dát namahusat čájehit ruoššaid badjelgeahččama sámiid hárrái (vrd. *lopari dikije* ‘vilda sámit’ bassi Feodorita eallingearddis).¹⁵⁹

Testamenttas bohtet ovdan Lasara imašdagut, omd. *Rondosero*-jávrru sámeoaivámučča čalmmehis gándda dikšun dearvvasin, man geažil gándda áhčči válddii kristtalaš gástta vuostá ja maiddái mánáidis gásttašii. Biibbala metaforagiela láhkaš čalmmehis gánda ovddasta báhkinvuhtii láhppon olbmo, oainnu oažžun lea fas giellagovva kristtalaš besto-

¹⁵⁷ Máinnašupmi giedain čállon Lasara *žities*, gč. Petrov 1886, 92, jn.

¹⁵⁸ Čuđdin ruoššagielas gohčoduvvojede Nuortameara guovllus ássan suoma-ugralaš álbmogat, ee. vepsat.

¹⁵⁹ Ruoššat atne namahusa *dikij* ‘vildas’ jo doloža rájes ii-ruoššalaš čearddaid, ee. davviálbmogiid namahussan. Sáni konnotašuvdnan leamaš ee. eahpesiviliserejuvvon, báhkinlaš, eallilágan olbmot. Jo 1500-logu ruošša historjjálaš dokumeanttain sámit gohčoduvvojit njuoska bierggu borrin, vilda olmmožin, *dikaja lop'* (omd. 1526 *Rostovskaja letopis'*-kronihkka, gč. Karamsin (1833–35) 1989: 2:7, 115; maiddái 371. mielddus; Šestakov 1868 a, 242, jn.). Maiddái Nuortariikka ambassadevra Ruoššas 1500-logu álggogeahčen S. Herberstein gohčodii Sámeeatnama nuortaoasi *Strana dikiloppov* ‘vilda sámiid eanan’ (Herberstein (1559) 1908, 189–190). 1700-logus *dikij*-sáni mearkkašupmái bodii lassekonnotašuvdna, namalassii ‘amas’ (gč. Slezkine 1994, 58). Ruoššat gohčodedje sámiid roavva barbáran ain 1800-logu loahpas, gč. omd. *AJV* 1896: 3.

jumis ja kristtalašvuoda dearvvaslaš váikkuhusas olbmo sillui ja eallimii oppalohkái. Ii leat buorre diehtit leago *Rondosero* konkrehta historjjálaš báiki; báikenamma sáhtii lasihuvvot vai *žitie*-teaksta šattašii eambo jáhkehahttin. Historjjálaš detáljaid ja olmmoš- ja báikenamaid lasiheapmi *žitie*-teavsttaide lei muđuige vuohki nannet luohttámuša *žitie*-eallingerddiide (gč. Dmitriev 1973, 7).

Ruošša hagiográfalaš, teologalaš, diedapopolára ja ensyklopedia čállošiiin čalmmehis gánda buorideapmi dulkojuvvo Lasara imašdahkun, man geažil sámit dohkkehišgohte kristtalaš oskkoldaga: «go son buoridii imašláhkai sámi oaivámučča gánda, de báhkinlaččat heite garrudeamis ja oaguheamis su, ja álge váldit su vuostá ráhkisvuodain ja luohttámušain, muhtumat jorgaledje Kristusii ja muhtumat ripme vel muŋkange» (Šestakov 1868 a, 254; gč. maid Maksimov 1859; Harusin 1890; Harusin 1890, 18–19; Brokgaus & Efron 1896: 18, 1–2). Deaddu kristtalaš imašdagu ja miššunbarggu olahusaid govvideapmái lea 1800-logu čálliiide lunddolaš, go váldá vuhtii 1800-logu Ruošša girkoistorjjá, vuoiŋgalaš eallima ja allaoahpu vuogádaga dili. Historjáčállit eai leat giddden fuopmášumi Testamenta-teavstta eará ovttaskasčuoggáide, mat čalmmustahttet báikkálaš sámiid ja kristtalaš miššunbargiid gaskavuoda. Mu mielas lea fuopmášan veara ahte gástašuvvon *Rondosero* sápmelaš váiddii Lasara mielbargiid veahkaválddálaš láhttema sámiid vuostá, man geažil sámit fárrejedje «Ipmila sállemušain» Muroma guovllus eret ábi guvlui (Amvrosij 1813: 5, 123). Lea guorahallan veara, man sivas bassiolbmo eallingearddis muitaluvo ortodoksa muŋkkaid negatiiva daguid birra, jus *žitie* primára ulbmilin lea oskku nannen kristtalaš sáŋgáriid ovdamearkkaid bokte. Lea vejolaš ahte muitalus Lasara mielbargiid veahkaválddálaš doaibmavugiin geavahuvvui negatiiva ovdamearkan, oahppun Muroma kloastara muŋkkaide. Jus dát diehtu galggašii dulkojuvot njuolga, de lea navdimis ahte eanaš oassi *Onega*-guovllu sámiin biehttaledje váldimis kristtalaš oskkoldaga vuostá ja fárrejedje *Onega*-jávrris davásguvlui, man máŋga historjjálaš gáldu maid duodaštit. Dutki hástalussan livččii suokkardallat, sáhttago Lasara eallingeardi leat mange lágan historjjálaš gáldu sámiid ja kristtalaš oskkoldaga deaivvadeami hárrái, čielggadan dihtii ee. ahte sáhtiigo sámiid vuosteháhu kristtalaš oskkoldahkii ja miššunbargiid doaibmavugiide leat sivvan dasa ahte sii fárrejedje davás.

Jus geahčada teavstta historjjálaš perspektiivvas ja váldá vuhtii ahte kristtalaš miššunbargu sámiid ja eará ii-ruoššalaš čearddaid gaskkas Davvi-Ruoššas ja ee. Sibirijjás lei oassin davviguovlluid atnui váldima ja báikkálaš álbmogiid ruoššaiduhttima proseassas (Slezkine 1994, 59), de Lasara Testamenta sáhttá dulkojuvvot eahpenjuolga diehtun báikkálaš sámiid ruoššaiduhttimis *Onega*-guovllus.¹⁶⁰ *Onega* ja Gárjila historjjá, arkeologiija ja báikenamaid dutkan lea čájehan ahte sámegeielas vuolgán báikenamat ja appellatiivvat leat *Onega*-jávrris nuorttas (*Onega*-joganjálmis gitta *Pinega*-johkii ja *Beloje osero*-jávrrái *Vologda*-guovllus) enetlogus nuortamearasuomagiel leksihka ektui, mii lea váldoposi-šuvnnas *Onega* máttaja oarjjabealde (Matveev 1979, 7; gč. maid Mullonen 1991, 192–194; Mamontova & Mullonen 1991). Luohtehahti historjjálaš gáldut čájehit ahte vuosttas ruošša odđáássit boahtigohte *Onega* nuorttabeallái 1300–1400-loguin (Kosmenko & Kočkurkina 1996, 378), ja ahte jo 1500-logu álggogeahčen 1600-logu rádjái sámi siiddat ledje gávdnomis *Onega*-, *Vygosero*- ja *Liekša*-jávrriid lahkosiin Davvi-Gárjilis (Lukjančenko 1979, 16–19).¹⁶¹ Jus historjjá, arkeologiija ja báikenamaid dutkama vuodul sáhttá čájehit ahte sámit ásse *Onega* nuorttabealde gitta 1300-lohkui, de lea buorre sivva navdit ee. Lasara *žitie* vuodul ahte sámit jogo fertejedje fárret 1300-logu rájes davásguvlui ruošša odđáássiin ja kristtalaš miššunbarggus eret dahje gástašuvvojedje ja áiggi mielde ruoššaiduvve.

Etnográfá N. Volkov ([1946] 1996 a, 92) oaivvilda ahte sámi historjjá dáfus Lasara Testamenta sáhtášii duodaštit sámiid ássama *Onega*-jávrrii lahkosiin 1300-logus, muhto čálus lea duohta dilis manit áiggi dokumeanta iige galggaše adnojuvvot 1300-logu gáldun.¹⁶² Volkov'a mielde ruoššalaš

¹⁶⁰ Ruošša riikkavuloš álbmogiid ruoššaiduhttima proseassa lea viehka unnán dutkojuvvon fáddá. Muhtin váldolinjjáid dán proseassa ja ortodoksa miššunbarggu gaskavuodas lea namuhan A. Kappeler (1997, 114), guhte lea jearran ee. gažaldagaid das mo ruoššaiduhttin dáhpáhuvvá ovttaskas olbmo, stuorát etnikkalaš joavkku dahje smávit etnikkalaš joavkku dásis.

¹⁶¹ Arkeologat atnet Lasara eallingearddi viehka eahpeluohtehahti historjjálaš diehtun sámiid ja čuđiid ássamis *Onega* lahkosiin (Kosmenko & Kočkurkina 1996, 378–379). Arkeologalaš gávdnošumiid ja báikenamaid dutkama birra *Onega*-guovllus, gč. Kosmenko & Kočkurkina 1996, 371–379.

¹⁶² Volkov'a oainnu mielde Lasara áiegeguoimmi, Stefana Permalačča (bassiolmmoš *Stefan Velikopermskij*) eallingeardi lea dehálaš gáldu sámi ássanhistorjái. Dán eallingearddis máinnašuvvo *lop'*-álbmot, mii gullá mahkás permalaš álbmogiidda (Volkov [1946] 1996 a, 92; vrd. Šestakov 1868 a, 242; bassi Stefana eallingeardi historjjá- ja girjjálašvuodadutkama dáfus, gč. Børtnes 1988, 136–171). Volkov'a ([1946] 1996 a, 92) mielas diehtu lea eahpedárkil, muhto sáhtášii dulkojuvvot duodaštussan sámiid ássamis *Perm'*-guovllus; vrd.: «Stefana Permalačča giedain čállon eallingearddis ja *Stepenna-ja kniga*-girjjis permalaš álbmogiid ja sin lahkosiin orron eará álbmogiid gaskkas máinnašuvvo ee. Lop', masa eará dološ čálalaš gáldut lasihit namahusa «dikij»—Dikaja Lop' [JP: villa, vilda sámit]»

historjjálaš gálduid áššedovdi A. I. Andreev (njálmálaš informašuvdna) oaivvildii gažaldatvuloš dokumeantta leat ráhkaduvvon easka 1700-logus dahje vel maŋnelis (ibid.). Lasara eallingearddi sierra veršuvnnat sáhtte duodaid leat čállojuvvon 1600–1700-loguin, goas Lasar lei jo virggálaččat kanoniserjuvvon. Eallin-gearddi dieđut leat eahpitkeahttá sekundárat 1300-logu dáhpáhusaide ja sámiiid jorgaleapmái kristtalaš oskui. Lasara doaimmaáiggis Testamentta čálalaš veršuvnnaid rádjái lea masá 200 jagi. Dán áigodagas diehtu Lasara eallimis seailuhuvvui jogo njálmálaš mitalussan dahje muhtin lágan čálusin. Muŋka Lasar lea eahpitkeahttá historjjálaš persovdna, muhto su Testamenta lea 1300-logu dáhpáhusaid ja *žitie*-álgoteavstta hárrái sekundára gáldu *Onega*-guovllu historjjás ja sámiiid jorgaleamis kristtalaš oskui; dasa lassin dát sisttisoallá viehka unnán dieđuid sámiiid eamioskkoldaga dutkama hárrái.

Feodorit Guoládatlaš, Guoládatjoganjálmis 1500-logu álggogeahčen

Muŋka Feodorit (r. s. 1480–1571) doaimmai miššunbargin Guoládatjoganjálmis lahkosiin 1500-logu álggogeahčen.¹⁶³ Feodorit oaččui nama *Feodorit Kol'skij, prosvetitel' loparej* (Feodorit Guoládatlaš, sámiiid čuvgejeadji) ja stáhtusa *prepodobnyj* (lat. *sanctus*), manin ruošša ortodoksa árbevierus gohčoduvvo sánjárlaš muŋkaeallima eallán bassiolmmoš. Dárkilis diehtu Feodorita kanoniseremis váilu.¹⁶⁴ Spiehkastahkan eará Davvi-Ruošša bassiolbmui, Feodorita basuheami oktavuodas ii leat ráhkaduvvon sierra *žitie*, muhto áimmui lea su eallima govvádus, man čálii fursta A. M. Kurbskij (1528–1583), guhte lei Feodorita áigeguobmi ja vuoiŋgalaš oahppi. Ruošša hagiográfija dutkamušain Kurbskij čálus láve geavahuvvot seammá dásis go bassiolbmuid *žitie*-eallingearddit (omd. Ključevskij

(Šestakov 1868 a, 242). Šestakov (ibid.) ii ane bassi Stefana eallingearddi makkárgé dehálaš gáldun sámiiid jorgaleamis kristtalašvuhtii (bassi Stefana eallingearddi birra, gč. Šestakov 1868 a).

¹⁶³ Feodorita rieggádeamis leat ruossalas dieđut: 1489 (Šestakov 1868 a, 262), s. 1480 ortodoksa girkoistorjjá mielde (*Hristianstvo* 1995: 3, 93; Mitrofan 2002, 3–4), 1495 teologalaš gálduid mielde (omd. *AJV* 1896: 3, 60). Bassi Feodorita jápmibeaivi lea borgemánu 17. b.; su muitobeaivi lea Solovki ja Novgoroda bassiolbmuid muitobeivviid oktavuodas.

¹⁶⁴ Lea mearkkašahhti ahte Feodorita namma ii leat mielde 1836 almmustuvvan Ruošša girku báikkálaččat basuhuvvon bassiolbmuid listtus (SIOS 1836), man gáldun ledje ee. Amvrosij (1813) ja Karamsin ((1833–35) 1989), muhto lea bassiolbmuid ođđaseamos listtuin (omd. *Hristianstvo* 1995: 3, 576–700; Makarij (Bulgakov) 1996, 349). Sivvan sáhtta leat ahte Ruošša 1000–1600-loguid kanoniserema geavadat spiehkastedje 1700–1800-loguid (Sinoda áigodaga) kanoniserema geavadis, ja ahte dokumeanttat kanoniserema birra 1000–1600-loguin leat unnán (gč. Makarij (Bulgakov) 1995, 651).

(1871) 1968, Jahontov 1881). Goittotge čálus gullá gáldokritihkalaš oainnu mielde eallingeardemuitalusaide iige bassiolbmuid eallingerddiide, nugo historjáčállii Ušakov (1998 á, 422) deattuha. Lea máinnašan veara ahte Murmánaska bismagotti girkohistorihkkarat leat gieskat dievasmahttán ja kommenteren Kurbskij čállosa dieđuid bassi Feodorita *žitie* ráhkadeami oktavuodas (gč. Mitrofan 2002).

Kurbskij čálii Feodorita doaimma birra sámiiid gaskkas girjjistis *Istorija o velikom knjaze Moskovskom* (Historjá stuorra Moskova furstta birra, Kurbskij [1573] 1868, 110–124). Kurbskij vikkai girjjistis čáhpodahttit cára Ivan IV nama, gean eahpeárpmus son fertii báhtarit olgoriikii 1564:s. Muhtin historjáčálliid oainnus loavkašuvvan Kurbskij-furstta bealálaš-vuohta ja subjektiivvalašvuohta sáhtii ráddjet čállosa árvvu historjjálaš gáldun (Šestakov 1868 a, 260), earát fas oaivvildit čállosa leat luohtehahti historjjálaš dokumeantan (Jahontov 1881, 120–121). Kurbskij mielde Feodorit riemai muŋkan, skuvle-juvvui Solovki kloastaris, vánddardii sierra kloastariin¹⁶⁵ ja šattai sierraoruhin gáiddus davvi-guovllus, gos «roavva barbárat, vilda sámít» orro. Son orui Guoládatjoganjálmmis 20 jagi, oahpahalai sámegeiela, jorgalii muhtin rohkosiid ja sálmmaid sáme-gillii ja sárdnidii sámiiide kristtalaš oskku.¹⁶⁶ Finadettiin Novgorodas Feodorit oaččui báhpa stáhtusa, čokkii ruđaid, maid ovddas huksii Guoládatjoganjálbmái kloastara ja dan oktavuhtii Golmmaoktalašvuoda girku (*Cerkov' prebeznačal'noj Troicy*).¹⁶⁷ Kurbskij mitalusa mielde sámít ledje «roavva barbárat», muhto siivos ja vuollegis olbmot, geat mielas vuostái-válde vuoiŋŋalaš bestojumi oahpa, ja ovttá beaivvis ledje «2000 olbmo gásttašuvvon ovttas eamidiiguin ja mánáiguin» Feodorita, «ávdugas,

¹⁶⁵ Feodorit oahpásmuvai ee. Aleksandrovskij Svirskij kloastara vuoddeaddjái Aleksandr Svirskij (1448–1533, kanoniserejuvvon 1641; gč. Kurbskij [1573] 1868, 110; gč. Šestakov 1868 a, 261, jn). Lea máinnašan veara ahte diehtu Feodorita ja Svirskij gaskavuodas botnjasa omd. ovttá ruošša mátkemitalusas, man mielde Svirskij lei Feodorita mielbargi ja gásttašii Guoládatjoga sámiiid ja finai dávjá Sámis (Buharov 1885, 35–36).

¹⁶⁶ Dálá sámi kulturpolitihkalaš ságastallamiin Ruošša bealde deattuhuvvo dávjá ahte Feodorit lei sámegeiela čállinvuogi vuoddeaddji, vaikke historjjálaš gálduin eai leat das njuolgodiedut. Kurbskij ([1573] 1868, 115) máinnašii ahte Feodorit jorgalii muhtin rohkosiid sáme-gillii. 1800-logu ruošša historjáčállii N. M. Karamsin dulkui dán dieđu dainna lágiin ahte Feodoritas «lei gudni gásttašit mánggaid vilda sámiiid; [...] oahpahaladettiin báikkálaš ássiid geiela dulkoi son sidjiide Evangeliuma, hutkkai bustávid sin várás» (Karamsin (1833–35) 1989: 3: 9, 159; vrd. Šestakov 1868 a, 268–269). Karamsina dulkoma vuodul Feodorit adnojuvvo ain dálge čállinvuogi vuoddeaddjin.

¹⁶⁷ Eará dieđuid mielde Golmmaoktalašvuoda girku vuoddeaddjin lei Trifon, muhto Feodorit vuodduid guokte eará girku Guoládatjoga lahkosiin, *Blagoveščenskaja* ja *Nikolskaja*, gč. Mitrofan 2002, 11.

apostala lágan albmá» ánsus (Kurbskij [1573] 1868, 114–115). Dán manjá Feodorit gudii odđa kloastara ja easkagásttašuvvon sámiid ja vulggii máttás; eallima loahpas son finai odđasit sámiid luhtte (ibid.). Vaikke Feodorita doaibmaáigodat orru leamen oalle guhki, de sámiid gaskkas eai leat seilon mitalusat su birra¹⁶⁸ (dan sadjái leat valjis mitalusat Feodorita áigeguommi, *Peäccam*-guovllu miššunbargi muŋkka Trifona birra) eage Solovki kloastara boares historjágirjjit máinnaš Feodorita nama (gč. omd. Dosifej 1836, 36–41).

Lea mearkkašahhti ahte Kurbskij čálii viehka oanehaččat ja eahpečielgasit das mo Feodorit jorgalii sámiid kristtalašvuhtii, muhto Kurbskij giddii olu eanet fuopmášumi smávit dáhpáhusaide Feodorita eallimis (gč. Jahontov 1881, 121; Šestakov 1868 a, 267). Muhtin hagiografíija dutkiid mielas sámiid jorgaleapmi ii leat leamaš Feodorita eallima váldoulbmil, muhto baicce soaitáhatdoaibma (omd. Šestakov 1868 a, 270), muhto dálá girkohistorjá-dutkit eai mieđa dán árvalussii (Mitrofan 2002). Ušakov (1998 á, 422) oaivvilda ahte sivvan lea *žitie* ja eallingeardemitalusa (biografíija) šládjaerohus. Feodorita áigeguommi ja lagaš olmmoš čálii eallingeardemitalusa muittu mielde. Kurbskij ii leat čuvvon hagiografíija njuolggadusaid iige leat dan geažil deattuhan jorgalusbarggu sámiid gaskkas nu erenoamážit, oaivvilda Ušakov (gč. maid Ušakov 1993).

Ruošša historjjás Feodorita namma lea earutkeahttá čadnon nuortasámiid jorgaleapmái kristtalašvuhtii oppalaččat, almmá konkretiserema haga makkár sámejovkui su doaibma laktásii (omd. Karamsin (1833–35) 1989: 3: 9, 158–159; Ušakov 1997, 58–59; Mitrofan 2002). Historjádutkit leat buktán iešgudetge dulkoma Feodorita doaibmaguovllus ja su barggu mearkkašumis. Dábálažžan lea Kurbskij čállosa vuodul čatnat Feodorita Guoládat-joganjálmmi guvlui, muhto gávdnojit maid dulkomat Feodorita ja Trifona gaskavuodas. Muhtin nággosiid mielde Mitrofan-nammasaš vuoras almmái, geainna Feodorit deaivvadii Kurbskij mitalusa mielde ja geainna miššunerii ovttas Guoládatjoganjálmmis ja *Peäccam*-guovllus, lei bassi Trifon gean eatnanlaš namma leige Mitrofan; nuppi nággosa mielde Trifon ja Feodorit eaba leat dovdan goabbat guoimmiska; goalmát čilgehusa mielde muŋkka-guovttos barggaiga goappáge báikkis iešrádálaččat, nubbi

¹⁶⁸ Máinnašupmi muhtin sámi mitalusas Feodorita birra, gč. Mitrofan 2002, 10; gč. maidái Šergin 1989, 249.

vuodđudii kloastara *Peäccamii* ja nubbi fas Guoládatjoganjálbmái (Andreev 1920 a, 30–31). Andreev lea čájehan Guoládatnjárgga koloniserema čalm-mustahtti dokumeanttaid vuodul ahte Feodorit ii leat leamaš Guoládat-kloastara vuodđudeaddjin, muhto lei Trifona mielbargin *Peäccam*-guovllus (1920 a, 31).¹⁶⁹ Oddaseamos dulkomiid mielde Feodorit barggai ovttá áiggi ovttas Trifoniin, muhto vuodđudii iešráđálaččat guokte kloastara, nuppi Guoládatjoganjálbmái ja nuppi fas *Niva*-johkii Gáddeluovtta guovllus (Mitrofan 2002, 19–20).

Spiehkastahkan eará davviguovllu bassiolbmuid eallingerddiin Feodoriga eallingerde-muitalus ii máinnaš maidege sámiid vuostehágu birra miššunbargui iige vuostálastima birra. Jahontov (1871, 125) oaivvilda ahte dát duodašta Feodorita miššunerema čehppodaga, muhto mu mielas dát lea ovttageardánis čilgehhus.¹⁷⁰ Lea navdimis ahte vuostálastit eai namuhuvvo daningo Feodorita eallingerdemuitalus ii čuvvon *žitie*-eallingerdáii mihtilmas stereotiipaskoviid ja -motiivvaid, maid vuodul bassiolbmo abstrakta ideálagovva huksejuvvo, omd. ahte boahhtevaš bassiolmmoš riegeáda hurskkis váhnemiin dahje gillá báhkinlaččaid vuostálastima geažil (gč. Živov 1994, 10; vrd. Jahontov 1881, 133–135; Dmitriev 1973, 4–5). Bassi Lasara ja Trifona eallingerddiid mitalusat veahkaválddálaš sámiid birra sáhttet leat báhkinlaš álbmogiid ruošša stereotiipagovva, mii heivehuvvui sámiide, vaikke duohtadilis sámit eai vealtameahttunit vuostálastánge miššunbarggu.

Sámi oskkoldathistorjjá dáfus eallingerdemuitalus sisttisdoallá unnán dieđuid, ja dátge dieđut fertelijt guorahallojuvvot kritihkalaččat eará historjjálaš materiálahid vehkiin. Eahpidahttin lea ee. diehtu 2000 sápmelačča gásttašeamis ovttá beaivvis, mii buorre sivas adnojuvvo hagiográfalaš liiggástallaneffektan, go sámiid oppalaš lohku miehtá Guoládatnjárgga

¹⁶⁹ Simon van Sallingena mátkegovvádusa vuodul (čállon 1560-logus, gč. Filipov 1901, 299) Andreev atná vejolažžan ahte vuosttas kloasttar (bassi Biehtára ja Bávlosa nammi) lei huksejuvvon 1556:s Guoládat-gávpogii ovdal Feodorita, ja huksejeaddjin (Sallingena teavsttas *ein stifter*) lei ruoššalaš Semen Vensin (muŋkalohpádusa manŋá Sergij Vensin) (Andreev 1920 a, 27). Ušakov (1997, 79) čuoččuha ahte Vensin hüksii sierra Biehtára ja Bávlosa kloastara Guoládat-gávpogii s. 1582:s, muhto Ušakov ii čilge guovtte seammanammasaš kloastara huksema Guoládat-gávpogii seammá jahkečuodis 1556:s ja 1582:s, soaitá dan sivas ahte diehtu Vensina ja su kloastara birra ii heiven otkii historjádogmain, man mielde Feodorit lei vuosttas kloastara vuodđudeaddji.

¹⁷⁰ Jahontov (1871, 125) navdá ahte Kurbskij, guhte deattuhii Feodorita martyr-gillámušaid, livččii áinnas geavahan dieđuid sámiid veahkaválddálaš vuostehágu birra miššunbargui čájehan dihtii muŋkka vuollegašvuoda ja ángirvuoda, jus dakkár dieđut livčče gávdnomis.

ja lagaš nannáneatnamiin ii leat leamaš badjel guokte duháha¹⁷¹ (gč. maid Jahontov 1881, 123; vrd. Mitrofan 2002, 17). Lea dárbu čielg-gadit Feodorita doaimma-guovllu ja -áigodaga ja divvut ee. čuovvovaš gažaldagaid: barggai go Feodorit Guoládatjoga-njálmmis orron gieldda-sámiid vai lagaš guovlluid nuortalaččaid gaskkas; leigo sámiid vuosttaš deaivvadeapmi ortodoksa oskkoldagain 1520–40-loguin vai 1500-logu loahpas; leago Feodoritas mihkkege oktavuodaid Gáddeluovtta sámiid gásttašeapmái? Lea maddái dehálaš gávnnahit, man sivas Feodorita eallingeardemuitalusas váilot dieđut sámi ovdakristtalaš oskkoldagas, ja makkár kloastariidda gusket dieđut muŋkan riepman sámiid birra: Guoládat-, *Peäccam*- vai Gáddeluokta-kloastarii.

Feodorita eallingearddi sáhtta guorahallat guovllu historjjálaš dokumenttaid vehkiin, omd. jus livččii vejolaš gávdnat ovttahttojuvvon *Kol'sko-Pešengskij*-kloastara arkiivabáh-páriid, main stuorra oassi duššai kloastara ja dasa gullelaš girkuide buollimiin 1600- ja 1800-loguin. Ruošša historjáčállima njuolggadusaid mielde eanaš girkodokumeanttat fertedjedje mángejuvvot, ja giedain čállon kopijiat soitet leat gávdnomis sierra arkiivvain (kloastar- ja girkoarkiivvaid birra gč. omd. Andreev 1920 á; 1930, 3–4; Ušakov 1997, 60; Korol'kov 1908, 22–54), muhto ohcanbargu váttasmahtta 1917' rájes dáhpáhuvvon bismagottiid arkiivvaid heaittiheapmi, man olis arkiivadokumeanttat sáddejuvvojedje sierra stáhtavuorkkáide (gč. Andreev 1930 a, 3–14; arkiivvaid ođastusa birra gč. Presnjakov 1918; almmutkeahtes ruoššalaš giehtačállosiid ohcama veahk-keneavvuid birra gč. Lihačev 2001, 108–109, 126–127).

Bassi Trifon Beahcánlaš, Peäccam-guovllus 1500-logus

Trifon (1495–1583) lea Nuorta-Sámi eanemus dovddus miššunbargi, gean birra nuortalaččat ja sin kránnját, mearrasámit, dážat ja ruoššat ain muitalit (gč. omd. Porsanger 2004 a, 112–115; Qvigstad 1927, 506–511; *Maaddârää'jji mainnâz* 1992, 58, 95). Trifon doaimmai *Peäccam*-guovl-

¹⁷¹ Vuosttas olmmošlohkamat sámiid gaskkas čadahuvvojedje 1600-logus, goas sámit eai leat orron seammá sajis, muhto ásse biedgguid. 1608–11 olmmošlogu mielde (čállit Alaj Mihalkov ja Vasilij Martemjanov; gč. Harusin 1890, 409–462) sámiid lohku lei birrasii 1000 olbmo (vejolaččat dušše almmáiolbmot), 1600-logu loahpas fas lagabui 1300, ja 1700-logu loahpas lagabui 1600 (Ušakov 1997, 107).

lus s. 1520–83, huksii girkuid,¹⁷² gásttašii báikkálaš sámiiid s. 1530-logus, riemai muŋkan s. 1533:s ja vuodđudii *Peäccam*-kloastara.¹⁷³ Trifon lea kanoniserejuvvon jáhkkinis 1600-logu álggogeahčen ja oaččui nuortalašgillii nama *Pá'zteei Treffan Peäccamnekĳ* (Bassi Trifon Beahcánlaš). Su jápminbeaivi juovlamánu 15. b. lea leamaš *Peäccam*-kloastara bassebeaivvin. 1700-logus ráhkaduvvui sierra liturgiija Trifona muitui ja dat váldui atnui ipmilbálvalusain. Das ovddosguvlui Trifona basuheapmi sajáiduvai miehtá Guoládatnjárgga sihke sámiiid ja pomoraid gaskkas, ja Trifona ikonat šadde girkuid guovddáš bassegovvan.¹⁷⁴ Trifona basuheapmi ovdiduvvui erenoamážit 1700-logus, jáhkkinis girkoreformmaid geažil maid olis *Kol'sko-Pešenskij*-kloasttar heaittihuvvui 1764:s. Áiggi mielde ipmilbálvalusat Trifona muitui šadde earutkeahtes oassin girkoeallimis¹⁷⁵ ja báikkálaš sámiiid álbmotárbevieruin.¹⁷⁶

Trifona *žitie* čuovvu hagiográfijja váldonjuolggadusaid sisdoalu hárrái: Trifon riegádii hurskkis váhneimiin, lei unnivuoda rájes ráhkkanan bassi eallimii ja vulggii «beasti almmustusa» mielde «vilda olbmuid», sámiiid lusa 1500-logu álggus čájehan dihtii sidjiide bestojumi geainnu. Sámis son deaivvai garra vuostehágu ja gillái sakka veahkaválddálaš báhkinlaš vuostalastiid geažil, muhto áiggi mielde vuollegis ja sámegeiela oahppan, sánálaš miššunbargi hálahii mángasiid kristtalaš gástta vuostáiváldit. Trifona *žitie* lea áidna hagio-gráfalaš teaksta, mii addá oanehis, muhto detáljarikkis govvádusa sámiiid eamioskkoldagas hagiográfijjai mihtilmas vuogi mielde. *Žitie* mielde sámiiid elle dohkketmeahttun ipmil-meahttun eallima nugo vilda eallit, čádjidedje eahpeipmiliid bálvaleapmái (teavsttas: gopmirdedje olbmo gieđain dahkkon ráhkadusaide), gudnejahtte biruid, bálvaledje njoammu

¹⁷² *Sretenskaja cerkov', Cerkov' Borisa i Gleba ja Časovnja Svjatogo Georgija, Njauddám.*

¹⁷³ Historijjáláš dieđut Trifona ja *Peäccam*-kloastara birra leat valjis, ee. Amvrosij 1813: 4, 579–585; Sjögren 1828, 374–378; Šestakov 1868 a; Makarij 1878 a; Ostrovskij 1888; Dergačev 1869; Harusin 1890, 47–48; Korol'kov 1908; Andreev 1920 a; 1920 á; *Pečenskij monastyr'* 1892; *Pyhittäjä Trifon* 1976; Ušakov 1997, 58–63, 324–330; Panteleimon 1990; Egeberg 1992; Sildnes [1997], 9–28; Johansen & Egeberg 2004; Kalugin 2003.

¹⁷⁴ Ušakov'a (1998 a, 316–317) mielde Trifona ikonat ledje 1800-logus Guoládat-gávppoga ja *Peäccam*-guovllu girkuid lassin maiddái *A'kkel-*, *Suõ 'nn'jel-*, *Kiillt-* ja *Lyymbes*-siiddaid girkuin.

¹⁷⁵ *Peäccam*-kloastaris 1901:s fitnan dáža giełddabáhppa Mads le Maire muitalii kloastarmuŋkkaid dábi birra lohkat bassi Trifona eallingearddi boradanlanjas Trifona muitobeavivve (Maire 1982, 77).

¹⁷⁶ *Ķeeu 'hes*-gili lahkosiin lea muhtin bákti, mas lea ng. Trifonráigi (rš. *peščera*), gos *žitie* mielde Trifon čiehkádalai vuostalastiin; Friisa mielde oaffarušše báikkálaš nuortalaččat dán báikki meattá jođedettiin veaikeruda bivdoličku nammii (*ofre en Kobbermynt til Trifan, for at han skal hjælpe dem til et rigt Udbytte*), muhto jus bivdu eahpelihkostuvvui, de lávejedje váldit iežaset oaffara ruovttoluotta (Friis 1871 a, 148).

elliid (rš. *gady*), náhkkesojiid (boares rš. *njatopyr* ‘stuorra girdisáhpán’) ja eará elliid, borre njuoska bierggu ja ásse biedgguid, čuohtekilomehteriid gaskka guhtet guoimmisteaset (*Pravoslavnyj sobesednik* 1859, 98). Govvá-
 dus dubme sámevieruid roavva vuoiŋŋalaš seavdnjatvuohtan, mii deattu-
 huvvo ee. ruošša álbmotkultuvrii mihtilmas giellagovaid bokte, nugo
 omd. «bálvaledje njoammu elliid (*gady*) ja náhkkesojiid». Slavihkalaš ja
 ee. ruošša álbmotárbevierus *gady* lea eahpebuhtes elliid ja biro sivdnidan
 oruhiid luohkká (gč. Gura 1997, 273–277), masa gullet ee. gearbmašat,
 cubbot, divrrit, máđut jna., maida čatne demonalaš funkšuvnnaid.¹⁷⁷ *Gady*-
 sánis lea ruoššagielas metaforalaš mearkkašupmi, man konnotašuvnnan lea
 duonbeale máilbmái gullelaš, guoktilaš, vearrái, bahá. Girdisáhpán-giella-
 govva mielddisbuktá konnotašuvnnaid ‘seavdnjat, duonbeale máilbmái
 ja bahás vuoiŋŋaide gullelaš, várálaš’ (Gura 1997, 603–609). Dajaldat
 «bálvaledje njoammu elliid ja náhkkesojiid» deattuha nappo sámeoskkol-
 daga sevdnjes, bahás, ipmilmeahttun ja várálaš vierrun, mii lea čadnon
 duonbeale máilbmái.

Žitie mielde sámiid vuoiŋŋalaš njunnožat (*kebun* Trifona eallin-
 gearddis), vuostálaste garrasit ja veahkaválddálaččat Trifona miššunbarggu
 geahččalettiin goddit su. Veahkaváld-dálaš *kebun*-vuostálastit gohčoduvvojit
 biro bálván, rš. *slugi djavol’skije* (*Pravoslavnyj sobesednik* 1859, 99), geat
 doibme maiddái oaffarbáhppan (rš. *žrec*) (*Pravoslavnyj sobesednik* 1859,
 93). *Kebun*-sáni denotašuvnna ‘biro bálvá’ dahje ‘oaffarbáhppa’ buktet
 lohkkái áddejumi ahte *kebun* lea sámi eamioskkoldaga čuovvuleaddji,
 oaffarmeanuid čađaheaddji, noaidi geas lei stuorra váikkuhanváldi sáme-
 servodaga badjel, vejolaččat lei sus maiddái njunušposišuvdna servo-
 dagas.¹⁷⁸ Lea mearkkašahtti ahte sátni ii gávdno ruošša čállingielas iige
 davviruošša suopmaniid sátnegirjjiin, muhto geavahuvvo buot publika-
 šuvnnain, mat guoskkahit bassi Trifona eallingearddi. Historjáčáli S. M.
 Solovjev (1820–1879) geavaha Ruošša historjja girjjistis ruoššagiell sáni
koldun ‘noaidi’ *kebun*-sáni vásttan bassi Trifona oktavuodas (Solovjev
 1854–81: 7: 85). *Kebun*-sáni álgoboahhtimuš árvaluvvui leat sámiid krán-

¹⁷⁷ Gura (1997) suokkardallá elliid symbolihka dološ slavihkalaš álbmotárbevierus, masa sierra
 slavihkalaš čearddaid njálmálaš árbevierut vuodduduvve, sajuškeahtta dán dološ árbevieru mange
 konkrehtalaš áigodahkii.

¹⁷⁸ Sjögren (1828, 376) jorgala *kebun*-sáni *nojder* dahje *trollkarlar*, J. Vahl (1866, 186) fas *troid-
 maend*.

njáid, suomelaččaid gielas ja árbevierus (Šestakov 1868 a, 250–151) dahje sáme gielas, mii ii leat giellahistorjjálaččat vejolaš.¹⁷⁹ Čarnoluskij (1966, 301–315) geavahii *kebun*-sátni darjjesámi eamioskkoldaga ja ee. noaide-terminologijja govvádusastis, man mielde *kebun* «lea seammá go *šamána*, sámi kulta bálvaleaddji» ja vearba *kebovat* 'máksá 'noidošit, noaidás-tallat' ja sáhtta boahit sáme gielas. Čarnoluskij lea ovdanbuktán goittotge goappašiid tearpmaid ruoššagillii iige leat buktán makkárge sáme giel vástaga; sátni fertii leat sutnje oahpis Trifona *žitie* vuodul.

Erohussan bassi Lasara ja Feodorita eallima govvádusain Trifona *žities* leat sierra áigodagain čállon mánga veršuvnna (veršuvnnaid vurken-sajiid birra gč. Kalugin 2003, 418–423). Álgoveršuvdna duššai 1589:s *Peäccam*-kloastara buollimis, muhto *žitie* lea maŋŋá čállon ođđasit muŋkkaid mitalusaid ja boares «uhca girjjážiid» mielde, mat ledje oanehis mitalusat Trifona eallima ja bassi daguid birra, maid muŋkkat ledje čállán (Ušakov 1998 a, 296–297). Okta giedain čállon *žitie*-veršuvdna seailluhuvvui 1800-logus Solovki kloastara girjerádjosis¹⁸⁰ ja lei čállon 1600-logu gaskkamuttus, jáhkkinis patriárka Nikona áigodagas (1652–66) daningo su namma máinnašuvvo *žitie* loahpas (Jahontov 1881, 127);¹⁸¹ dán *žitie*-tekstii lei lasihuvvon ipmilbálvalusa teaksta bassi Trifona nammii, teavsttas lea ee. *akafist*.¹⁸² Ipmilbálvalusas máinnašuvvon Ruošša nissonkeaisára nama geažil Šestakov (1868 a, 257, jn.) navddii ahte teaksta lei čállon 1700-logus, áidna áigodagas goas nissonkeaisárat stivrejedje Ruošša. Jahontov (1881, 127–128) ja Ključevskij ((1871) 1968, 337) oaivvildea-ba ahte buot boarráseamos *žitie*, mii lea áimmuin, gullá 1600-lohkui, muhto 1700-logus dasa lasihuvvui ipmilbálvalusteaksta Trifona nammii (teaksta lea oaniduvvon hámis almmustuv-von ráiddus *Pravoslavnyj sobesednik* 1859, 94–120). Nubbi giedain čállon veršuvdna seailluhuvvui *Kol'skij sobor*-girkus Guoládat-gávpogis aŋkke 1800-logu álggogeahčen (almmustuvvan ŽSRC 1856, 390–429; gč. Šestakov 1868 a, 276, jn.). Erik Egeberg (1992, 174) čujuha giedain čállon *žitie*-tekstii, mii seailluhuvvo dálá áigge Ruošša dieđakademia girjerádjosa arkiivvas

¹⁷⁹ Pekka Sammallahti, njálmálaš diehtu; vrd. Äimä 1932.

¹⁸⁰ Jahontov'a (1881, 127–128) mielde giehtačálus nr. 188, Ključevskij ((1871) 1968, 337) mielde nr. 182, listu 86.

¹⁸¹ Ključevskij ((1871) 1968, 337) atná goittotge vejolažžan ahte Nikona nama máinnašeddji teakstabihtta sáhtii leat lasihuvvon boares *žitie*-tekstii Nikona áigge.

¹⁸² *Akafist* lea rávideaddji girkolávlagiid šládja ortodoksa girkus.

Moskvas (*Arh. BAN* s. 263).¹⁸³ Girjjálašvuodadutki U. Sildnes suokkardalai dárkilit dán arkiivateavstta sisdoalu (gč. Sildnes [1997], 40) ja veardádalai dán *Pravoslavnyj sobesednik*-ráiddus almmustuvvan teavsttain. Son lea čájehan ahte *Pravoslavnyj sobesednik*-ráiddus almmustuvvan teaksta lea guhkit go arkiivateaksta ja sisttisoallá ee. mitalusaid cára Fjodor Ioannovič beastima birra jápmimis soađis, *Peäccam*-kloastara duššadeamis ja ođđasithuksemis. Dat sisttisoallá maid máinnašumi das ahte 1619:s Guoládatjoga duohkái ođđasit huksejuvvon kloastar «lei ain sajis» (*Pravoslavnyj sobesednik* 1859, 119), mii čujuha áigodahkii ovdal 1764 (Sildnes [1997], 47–72). Ušakov (1997, 151; 1998 a, 296–299) namuha *Kol'sko-Pečenskij*-kloastara girjerádjosis seailuhuvvon giehtačállosa *Služba i žitije prepodobnogo Trifona Pečenskogo Čudotvorca* (Bassi Trifona, Beahcánlaš imašdahkki eallingeardi ja ipmilbálvalus),¹⁸⁴ muhto ii namut dađi dárkileabbo giehtačállosa dálá vurkensaji.¹⁸⁵

Trifona *žitie*-teavstta sierra veršuvnnaid veardádalli tekstologalaš ja oskkoldat-historjjálaš dutkan sáhtášii addit ođđa dieđuid das, leago *žitie* sisdoallu rievdan veršuvnnas nubái áiggi mielde ja makkár historjjálaš duohtavuoda *žitie* speadjalastá (Trifona eallin-gearddi tekstologalaš dutka-muš, gč. Kalugin 2003). Mánnga gažaldaga badjánit sámi ovdakristtalaš oskkoldaga govvádusa hárrái. Leago dát 1500-logu ruoššalaš muñkkaid oaidnu sámiid báhkinvuodas (dat muñkkat geat čálle Trifona eallingearddi 1580-logus Trifona jápmima maññá)? Vai leago dát govvádus báidnašuvvan mañjit áiggi, namalassii 1600–1700-loguid, ruošša stereotiipagovaide báhkinlaš álbmogiid birra oppalohkái, mat heivehuvvojedje Trifona *žitie*-eallin-geardái? Bassiolbmuid ruoššalaš eallingearddit galge čájehit bassiolbmo áñgirvuoda ja kristtalaš vuollegisvuoda beroškeahttá veahkaválddálaš vuostedaguin. Sámi veahkaválddálaš vuoiñjalaš njunnožat doibmet bassi Trifona eallingearddis ruoššalaš hagiográfija njuolggadusaid mielde seammá láhkai go báhkinlaš vuostálastit bassi Lasara eallingearddisge.

¹⁸³ Jorgalus dárogillii, gč. Johansen & Egeberg 2004.

¹⁸⁴ Teavstta čáli lea Solovki muñka Sergej Šelonin (eatnanlaš namma Semen Mihailovič Moskvitin, jámii 1667); gč. Filipov 1901, 311.

¹⁸⁵ Filipov (1901, 311) máinnaša čuovvovaš giedain čállon *žitie*-veršuvnnaid: Solovki girjerádjosa giehtačálus Nr. 188; Arhangel'ska Seminariuma arkiivvas seailuhuvvon veršuvdna (rš. *Arhiv Arhangel'skoj Seminarii*; gč. Viktorov 1890, 41) ja *Peäccam*-kloastaris seailuhuvvon veršuvdna (gč. Ostrovskij 1898, 107). Sovjet áiggi arkiivareformma geažil lea váttis diehtit ovdalis namuhuvvon veršuvnnaid dálá vurkensajis; čielggadeapmái dárbbášuvvo vudolaš arkeográfalaš dutkan. *Žitie*-veršuvnnaid birra gč. maid Lihačev 1988, 339.

Lea máinnašan veara ahte bassi Trifona govva olmmožin ruošša hagiografíijas ja publikašuvnnain spiehkasta radikálalaččat das, mii Ruošša olggobealde lea čállon Trifona birra (van Sallingen, Friis). Ruoššalaš čállošiin Trifon lea hurskkis kristtalaš ja ángiris miššunbargi, muhto 1568:s Guoládat-gávpegis fitnan hollándalaš gávpejasa van Sallingena mátkegovvádusa mielde Trifon dovddastii sutnje vearredaguidis, maid son barggai ovdal go riemai muŋkan, namalassii ahte son lei nuorran garra soahtealmmái, gottašii «vašálaččaid» rájá alde, muhto gáđai daguidis, šattai hurskkis kristtalažžan, vulggii davás, riemai muŋkan ja miššuneregodii (Filipov 1901, 302¹⁸⁶). Sallingena dieđuid luoikkahii Friis (1884, 23), gean čállosa bokte Ruošša olggobealde lea sajáiduvvan ipmárdus, man mielde Trifon lei vearre-dahkki ovdal go riemai muŋkan (gč. Storå 1977, 84–85; Aikio 1992, 158). Dáid dieđuid Ruošša hagiografíija orru leamen sensuren eret, go eai heiven bassiolbmo govvii.¹⁸⁷

1700-logu ortodoksalaš arkiivamateriálat

Almmutkeahtes arkiivamateriálaid gaskkas leat golbma 1700-logu čállosa, mat leat máinnašan veara sámi eamioskkoldatdtkama oktavuodas: okta čálus lea 1700-logu álggogeahčen ja guokte áššebáhpára fas 1700-logu loahpas.

Solovki kloastara historjáronihkka *Sad spasenija* (Bestojumi gárdi) lea giehtačálus, mas leat oanehis dieđut sámiid vuoŋŋalaš dilálašvuodas ovdal jorgaleami kristtalaš oskui. Čálus seailuhuvvui álgoálggus Solovki girjerádjosis, gos sáddejuvvui 1855:s *Kasan-gávpega Báhppaakademii* (rš. *Kasanskaja duhovnaja akademija*), muhto 1882:s máhcahuvvui

¹⁸⁶ Álgoteaksta lea almmustuvvan 1773:s bládis *Büsching's Magazin für die neue Historie und Geographie* (Filipov 1901, 295).

¹⁸⁷ Populára čilgehusat bassi Trifona birra veardeahkkin ja olmmošgoddin leat dovdosat Norgga bealde. Mu mielas lea jáhkehahti ahte dán áddejupmái lea ovdalis namuhuvvon publikašuvnnaid lassin váikkuhan eará báikkálaččat dovddus davvirooššalaš bassiolbmo, Varlaam Keretskij eallinhistorjá. Son lei Ivan IY áigge báhppan Guoládagas; balahkesvuodas son gottii iežas eamida, muhto gáđai veardagu, ealligodii askehtalaš eallima ja riemai muŋkan. Jápmima maŋŋá su bázahusat (rš. *mošči*) sirdojuvvojedje *Keret'-gillái*; áiggi mielde Vilgeseameara guovllu pomorat álge basuhit su bassi suodjaleadđijn «heavvaneami vuostá» (rš. *ot vodnogo potopenija*). Varlaam Keretskij lea pomoraid legenddaid dovddus hápmi (gč. omd. Nemirovič-Dančenko 1881 a, 154; Pošman 1866: 2, 81). Legenddaid vuodul lea ráhkaduvvon Varlaam Keretskij *žitie*, mii lea oalle guhkás gáidan ruošša hagiografíija njuolggadusain (gč. *Hristianstvo* 1993–95: 1, 332; Varlaam Keretskij eallingeardi girjjálašvuodadatkama oainnus gč. Dmitriev 1973, 234–249, historjjálaš gáldun gč. Ključevskij (1871) 1968, 341–342, Jahontov 1881, 154–157).

Solovki kloastarii daningo adnojuvvui dehálaš gáldun kloastara historjái (*AJV* 1894: 21, 608). Sovjetlihtu áigge bodii čálus mánngga mohki bokte *Moskovskij Kreml'*-musea čálalaš gálduid ossodahkii Moskvai, gos maŋŋá lea sirdojuvvon Stáhta historjjálaš musea (*Gosudarstvennyj istoričeskij musej*) arkiivaossodahkii Moskvas. Doppe seailuhuvvo čálus dálá áigge.¹⁸⁸ Murmánska bismagotti dieđuid mielde (Mitrofan 2002, 34) giehtačálloa kopiiija seailuhuvvo Murmánska guovllumusea girječoakkáldagas (gč. *Sad spasenija* [1700-l.]).

Sad spasenija-čálloa ovdasániin mitaluvvo ee. Solovki kloastara kránnjáálbmogiid roavva čuvgetmeahttunvuodas ja báhkinvuodas. Solovki historjágirjjiid mielde kloastara kránnjáálbmogin ledje *ižery, čud', lop', kajane, murmane i inyje mnozi jazycy* 'ižorat, čudit [JP: vejolaččat nuortamearasuopmelaččat], sámít, gárjillaččat/suopmelaččat, dážat ja mánnggat amasgielagat [álbmogat]' (Dosifej 1836, 36). *Sad spasenija*-čálus ii leat almmustuvvan, muhto báhkinlaš álbmogiid govvideaddji teakstaoassi lea geavahuvvon mánngga 1800-logu historjjálaš čállois (omd. Dosifej 1836, 39–40; Šestakov 1868 a, 247; Jahontov 1881, 5–6; Harusin 1890, 136–137). Dát govvádus lea geavahuvvon dávjá sámiid oktavuodas:

Dolin elle dát [ovdalis namuhuvvon] čearddat vilda elliid láhkai čadabeassameahttun mehciin ja bákteleaiggahagain, eaige sii atnán tempela eaige maidege eará, mii olbmo ássamii lea heivvolaš, muhto borre dušše meahcceelliid ja lottiid ja mearraguliid; bivttasin atne sii bohconáhkiid ja dien diekkáriid. Eai sii dáhtton diehtit eaige áddet duohta ja áidna Ipmila eaige Jesusa Kristusa, muhto go de lei dárbu čoavjji deavdit, de ipmila alcceseaset bidjaledje, ja vel go de muhtimin geđggiin ealli godde, de dán geađggi bálvaledje, ja de go šluppohiin fuodđu fidnejedje, de dán šluppoha ipmilin atne. Ain dálge samojedain lea dat neavrras baháosku, mii lea sámiinge seilon, aŋkke muhtin muddui. (Dosifej (1836, 40) mielde, boares ruoššagiella lea heivehuvvon sámegillii)

Čállois deattuhuvvo kloastara kránnjáálbmogiid báhkinvuolta, man báza-husat leat čálloa mielde seilon muhtin muddui sámiid gaskkas dološ áig-gis gitta dan áigái, goas *Sad spasenija* lei čállon. 1800-logu publikašuvn-nain lei govvádus njuolggá heivehuvvon sámiide, vaikke álgoteavsttas namuhuvvojit ee. samojedat (jáhkkinimis neneccat), nuorta-mearasuopme-

¹⁸⁸ Ruošša historjádutki Maksim Kučinskij, ságastallan miessemánus 2002 Tromssas.

laččat, gárjillaččat ja sámít. Dajaldat «mearraguoli borrit» čujuha meara luhtte orron álbmogiidda, Vilgesmeara dahje Jieknameara riddoguovllu ássiide, vejolaččat Guoládatnjárgga riddoguovllu sámiide. Solovki lei vuosttas ruoššalaš kloasttar, mii váldigodii Guoládatnjárgga riddoguovlluid atnui jo 1400-logu gaskkamuttu rájes. 1500–1600-loguin Solovki ja eará kloastarat vearuhedje eatnamiid *Umm’p*-guovllus Guoládatnjárgga máttabealde Vilgesmeara rittu mielde njárgga nuorttamus riddoguovlluide (*Pyõnne-, Jofk-, Lyymbes-johkanjálmmít*) gitta *Semioströvje*-siidda (*Ars-jogk*-guovllu) rádjái (gč. kárta 3 mielddusin),¹⁸⁹ muhto siseatnama siiddat Gáddeluokta–Guoládat-váldogainnu goappáge bealde eai gullan dalle kloastariid vuollái (Ušakov 1997, 118–119). *Sad spasenija*-čállosis máinnašuvvon sámít sáhttet leat Guoládatnjárgga riddoguovllu ássit Vilgesmeara rittus nuorttamus darjjesámi eatnamiid bokte *Semiostorovje*-siidda rádjái.

Sad spasenija ii leat nu boares čálus go muhtin dutkit leat navdán, omd. Harusin (1890, 136–137) čuoččuhii ahte čálus gullá 1500-lohkui.¹⁹⁰ Maiddái Šestakov (1868 a, 247) sajuštii čállosa Trifona doaibmaáigodahkii 1500-logus. Jahontov (1881, 5–6) čujuha Solovki kloastara njunnoža Dosifeja historjágirjái, mas *Sad spasenija*-čállosa ahki ii máinnašuvvo, muhto čálus gohčoduvvo «dološ gieđain čállon girjin» (Dosifej 1836, 39–40). Solovki kloastara girjerádjosa govvádusa mielde (*AJV* 1894: 21, 608) duhásiidosas čálus *Sad spasenija* lei čállon 1711 ja sisttisdoallá ee. Solovki bassiolbmuid eallingerddiid.¹⁹¹ Ii leat buorre diehtit *Sad spasenija*-čállosa gálduid birra, muhto lea jáhkkimis ahte čallosis geavahuvvojedje 1400-logu historjjálaš dieđut, mat ledje vižžojuvvon Solovki vuoddu-deddjiid, bassi Zosima ja Savvatij eallingearddi ovdasániin.¹⁹² Gáldun soitet leat maiddái kloastara giehtačállosat, mat ledje čállon sámiid luhtte fitnan sárdnealbmáid, kloasttarvearu geassán kloasttarbargiid dahje Solovki-

¹⁸⁹ Kárta, mii čájeha Nuorta-Sámi eatnamiid, maid kloastarat oamastedje 1500–1600-loguin, gč. Ušakov 1997, 118.

¹⁹⁰ Dát lea ovdamearka Harusin’a eahpedárkilvuodas ja váilevaš gáldokritihkas. Harusin siterii *Sad spasenija*-čállosa N. Dergačeva dieđapopolára artihkkala bokte (Dergačev 1869), mas *Sad spasenija*-čállosa ahki ii leat máinnašuvvon, ja gáldun čujuhuvvo Karamsina (1833–35) historjágirji.

¹⁹¹ Ruošša Stáhtagirjerádjosa (Rossijskaja Gosudarstvennaja biblioteka, St. Petersburg) Giehtačállo-siid ossodaga bargi Jekaterina Krushelnitskaya mielde (ságastallan guovvamánu 2002) *Sad Spasenija* sáhtii leat čállon cára Biehtár I’ galledeami oktavuodas Solovki kloastaris. Solovki kloastara historjái mielde Biehtár I finai Solovki-sulluin guktii, vuosttas háve 1694:s ja nuppes fas 1702:s (IPSSM 1899, 115–118).

¹⁹² Solovki-kloastara jodiheaddji 1400-logus, Dosifej lei vuosttas gii čálii Zosima ja Savvatij eallingearddi 1400-logu loahpas.

kloastaris fitnan sámiid mitalusaid mielde. Jus dát doallá deaivása, de 1700-logu álggus čállon *Sad spasenija* sáhtta speadjalastit historjjálaš dili ja munkkaid áddejumi báhkinlaš kránnjain, ee. sámiin, gorálaččat guhkes historjááigodagas, 1400–1700-loguin. Dieđuid dárkileabbo áige- ja báikegullelašvuolta sáhtta gávnnavuvot *Sad spasenija* álgoteavstta suokkardallama bokte historjjálaš, girkohistorjjálaš konteavsttas, ja omd. tekstologalaš dutkama bokte.

Guovtti eará arkiivadokumeanttas 1700-logu loahpageahčen (Andreev 1930 á, 15) nubbi guoská darjjesámiide ja nubbi fas darjje- ja navdimis gielddasámiide. Áššebáhpárat gullet *Pyõnne*-gili Biehtára ja Bávlosa girku¹⁹³ 1710–69 dokumeantačoakkáldahkii, mas leat ee. Arhangelsk ja Holmogory-bismagotti Girkohálddahuš- ja girkoriekteorgána (rš. *konsistoriija*) mearrádušat ja Guoládaga vuoiñjalaš stivrra (rš. *Kol'skoje duhovnoje pravlenije*) mearrádušat. Nubbi arkiivadokumeanta lea mearráduš *Pyõnne*-siidda darjjesápmelaččaid A. Kuroptev'a ja E. Druženkov'a áššás-kuhttimis noaidevuoda geažil, man oktavuodas eiseválddit vuđolaččat dárkkistedje sudno ruovttuid noaidevuoda duodaštusaid ozus. Áššebáhpára konkrehtaleabbo sisdoallu ii leat dihtosis. Dokumeanta, man Andreev sajušta áramustá jahkái 1764, gomihá dábálaš oainnu das ahte Ruošša ortodoksa girkus lei moderáhta politihkka sámi ovdakristtalaš oskkoldaga hárrái. Sápmelaš-guokta áššáskuhttin ferte leat 1700-logu Ruošša girku miššunpolitihka čavgema čuovvumuššan.

Nubbi áššebábir lea Guoládaga vuoiñjalaš stivrra mearráduš, mii guoskkai viđa siidda ássiide (rš. *terskaja lop'* 'darjjesámit') ja man mielde buohkain lei bággu suttuid dovddastit girkus (Andreev sajušta dán dokumeantta áramustá jahkái 1762). Andreev (1930 a, 15) čujuha dán áššebáhpárii, muhto ii namut konkrehta siiddaid, mat gohčoduvvojedje *terskaja lop'*-namahusain. Sámiid olmmošlogu girjji mielde (rš. *piscovaja kniga Alaja Mihalkova* 'Alaj Mihalkov áššegirji', gč. Harusin 1890, 409–462) áigodagas 1608–11 *terskaja lop'*-namahusain gohčoduvvojedje sámit, geat ásse *Lujaavv'r*, *Koarrdõgk* ja *Semioštrovje* gielddasámi siiddain ja dáid siiddaid nuortta-bealde, gitta nuorttamus darjjesámi *Pyõnne*-gilis (gč. Kučinskij 1999 a, 84, 90; vrd. Lukjančenko 1971, 28; *terskaja lop'* ruošša kárttain 1500-logus

¹⁹³ Rš. *Ponojskaja Petropavlovskaja cerkov'*.

gč. Ušakov 1997, 42).¹⁹⁴ Álgodokumeantta guorahallama bokte sáhtášii čielggadit, makkár gieldda- ja/dahje darjjesámi siiddaid birra lea sáhka.

Goappašat dokumeanttat seilluhuvvojedje Ruošša dieđakademia Arkeográfalaš lávdegottis (rš. *Arheografičeskaja komissija*) St. Petersburgas (Leningradas) aŋkke 1930-logu rádjái (Andreev 1930 á, 15).¹⁹⁵ Arkiiva-reformma geažil goappašat dokumeanttat sirda-šuvve Moskvai, Ruošša dološ áššegirjjiid stáhtaarkiivii (RGADA),¹⁹⁶ bargu materiálaiguin eaktu-da máhtu lohkat 1700-logu ruoššalaš kronihkaid čállingiela (rš. *skoropis* 'jodánis čállin').

Ortodoksalaš báhpát Nuorta-Sámis 1680–1800-loguin

Ortodoksalaš sámi miššuvdna 1681–82 (Nr. II:1–2, Nr. III:2–5; Nr. IV:1, IV:3–4, IV:6)

1680-logu álggus Ruošša stáhta- ja girkoeiseválddit čavgegohte bearrái-geahču vuoiŋnalaš dili badjel Davvenuorta-Ruoššas. Cára Fjodor Aleksevič attii 1680:s mearrádusa Guoládat-gávpoga njunnožii ja *Pečera*-guovllu *Pustosersk*-gávpoga¹⁹⁷ oaivámužžii, mas guovllueiseválddit ledje geatnegahtton dárkkistit kristtalašvuoda dili guovlluássiid gaskkas (dokumeantta vurkensadji, 159:1:1128, 99–100, *RGADA*, Kučinskij (1998 a, 110) mielde). Cára mearrádusa mielde Gáddeluovtta guovllubáhpát ja *Peäccam*-kloastariid muŋkkat fertejedje geasuhit ortodoksalaš oskui daid sámiid, geat ledje «ain eahpekristtalaččat»; nuppádassii báhpát ja muŋkkat galge nannet kristtalaš oskkoldaga vuodu daid olbmuid gaskkas, geat ledje jo ovdal gásttašuvvon; doaibmavuohkin evttohuvvojedje ee. vearrogeahpádušat ja ustitlaš, ráfálaš bargovuogit.¹⁹⁸ Doarjjan cara mearrádussii Ruošša

¹⁹⁴ Eambo dieđuid *Ter*- ja *Turja*-namahusaid birra gč. Kučinskij 1998 á.

¹⁹⁵ St. Petersburgas 1836:s vuodđuduvvon Arkeográfalaš lávdegoddi almmustahtii dieđuid 1200–1800-loguid ruošša historjjálaš arkiivamateriálain, ee. historjjálaš čállagiid, gáldokritihkalaš dutkamušaid, Arkeográfalaš lávdegotti giehtačállošiid jna. Systemáhalaš dieđuid dáid materiálaid birra gč. *Letopis* '1987. Čujuhusat boares arkiivamateriálaide, mat gusket sámiide ja maid čohkkii historjáčállii Pjotr Jefimenko, gii lei Arhangelska guovlludutki, gč. *Letopis* '1877: 6: 4, 43–44.

¹⁹⁶ Konkretealeabbo arkiivanummirat eai leat dihtosis; gáldu: M. Kučinskij, ságastallan miessemánuš 2002 Romssas.

¹⁹⁷ *Pustosersk* lei 1600-logu loahpageahčen boaresoskkolaččaid guovddášbáiki (gč. omd. Pentikäinen & Raudalainen 1999), mii sáhtii leat sivan dasa ahte miššunbarggu čavgema geatnegahtán reive lei sáddejuvvon ee. *Pustosersk*-njunnožii.

¹⁹⁸ Cára mearrádusa referáhtta lea gávdnon Solovki arkiivvas, báhpa A. Simonova 1681–82 miššuvdnii guoskevaš dokumeanttas, ja almmustuvvan Ruošša Historjjá ja Doložiid Dutkama Searvvi áigečállagis, gč. [Belokurov] 1887, 152–153.

patriárkage sáddii seammá áigge Guoládat-guovllu báhpaide gohččuma čavget miššundoaimma sámiid gaskkas (dokumeantta vurkensadji, 159:1:1128, 106–107, *RGADA*, Kučinskij (1998 a, 110) mielde). Cára nubbi mearráduš lei sáddejuvvon 1681:s muittuhussan báikkálaš eiseválddiide ja sisttisdoalai jo áitagiid healbadeami ovddas (dokumeantta vurkensadji, 159:1:1128, 298–301, *RGADA*, Kučinskij (1998 a, 110) mielde).

Skábmamánuš 1681 Guoládat-gávpoga girkohearrá Aleksej Simonov vulggii sámiid lusa, mielbargin lei guoládatlaš Fjodor Suslov. Njealje mánu guhkkošaš miššunmátkkis soai finaiga guovtti áhkkiisámi siiddas *Ču'kksuál* ja *A'kkel* (Nr. II:1–2), njealji gielddasámi siiddas *Koarrdōgk*, *Lujaavv'r*, *Maaziell'k* ja *Semioštrovje* (Nr. III:2–5) ja njealji nuortalaš siiddas *Paaččjokk*, *Suō'nn'jel*, *Njuō'ttjäu'rr* ja *Njauddâm* (Nr. IV:1, IV:3–4, IV:6). Dát siiddat ledje Guoládatnjárgga sisosiin ja nannáma bealde oarjin. Nuorttamus darjjesáme-siiddat eai leamaš miššunmátkki čuozáhahkan. Etnográfá Kučinskij (1998 a, 104) mielde miššunmátkki várás válljejuvvojedje dušše dat siiddat, mat gulle Guoládat-gávpoga hálddašeami vuollái; eará siiddat Guoládatnjárgga nuorttabealde gulle sierrá kloastariid oamasteapmái, man geažil Simonov ii sáhttán geatnegahttojuvnot čadahit doppe miššundoaimmas. Nuortalaš siiddaid gaskkas *Peäccam* bázi eret Simonova 1682' miššunmátkkis; mu mielas sivvan sáhttá leat dat ahte siida lei báikkálaš kloastara opmodat, ja ahte báikkálaš ássiid kristtalaš vuoinjalaš dilli fertii leat girkoiseválddiide oahpis. Goittotge Simonov finai *Kol'sko-Pečenskij*-kloastara vuollái gullevaš *Suō'nn'jel*, *Njuō'ttjäu'rr*, *Njauddâm* ja *Paaččjokk* nuortalaš siiddain, navdimis dannego 1600-logu loahpas Ruošša olgopolitihkalaš beroštupmin lei ee. davvirájáid starggasmahttit. Miššunbarggu čavgema sivvan Guoládaga ja *Pečora*-guovlluin 1600-logus lei politihkalaččat ráfehisi dilli nuorta-sámiid mánggagewardásaš vearuheami geažil (gč. Ušakov 1997, 95). Dánmárku vikkai dalle oččodit Guoládatnjárgga ja *Pečora*-guovllu *Dvina*-joga lahkosiin iežas oamasteapmái dainna ákkain ahte norgalaš mearrajohttit ledje mahká daid eatnamiid vuosttas gávdnit (Kučinskij 1998 a, 105–106).

Miššunmátkki boadusin lei Simonov'a čilgehus, mii čalmmustahttá iešgudege sámi siidda vuoinjalaš dili ja miššunbarggu ollašuhhtima áigebajiid sámiid gaskkas 1600-logu loahpageahčen (Simonov [1682], Kučinskij (1998 a, 110) mielde). Dát árvvolaš dokumeanta seaillohuvvo *RGADA* arkiivvas

Moskvas. Dokumeanta bođii Nuorta-Sámi historjádutkama geavahussii easka 1998:s, heivehuvvon *skoropis*’-čállinvuogis dálá ruoššagillii (Kučinskij 1998 a, 106–109).¹⁹⁹ Čilgehusa mielde Simonova bargun lei guorahallat sápmelaččaid oskkoldatdili ja jorgalit «bestojumi geainnus gáidan» olbmuid kristtalašvuhtii. Báhppa galggai oažžut čielgasa, čuvvogo sámit ain «ipmilmeahtun dábiideaset», namalassii oaffaruššamiid čáziide, dollii, miestagiidda, geđggiide dahje muoraide (Kučinskij 1998 a, 107). Čilgehusa mielde *Koarrdōgk*-siidda (Nr. III:2) sámit ledje gásttašuvvon 20–30 jagi ovdal Simonova miššunmátkki (birrasiid 1650-logus), muhto *Lujaavv’r*- (Nr. III:1) ja *Semiostrovje*-siiddaid (Nr. III:5) sámiid gásttašeami áiggis eai lean dárkilis dieđut. Guhkes gaskkat sámesiiddaid ja Guoládat-gávppoga gaskkas ja báhpaid hárvves galledeamit (eanemustá oktii jagis) eai veadján sámiid kristtalašvuoda nannet. Máddariid dábiid čuovvuletettiin sámit oaffarušše «muoraide ja geđggiide» meahce-, godde- ja guollebivddu ovdal ja maŋŋá (Kučinskij 1998 a, 107). Simonova čilgehus lea boarráseamos čálalaš dokumeanta nuortasámiid oaffaruššanmeanuid birra 1680-logus, mii čájeha čielgasit ahte *Koarrdōgk*-, *Semiostrovje*- ja *Lujaavv’r*-siiddain ovdakristtalaš oaffarmeanut seailuhuvvojedje bures, omd. *Lujaavv’r*-siidda ássit oaffarušše Simonov’a mielde árvodávviirid, silbba, veaikki ja láibbi čáziide doivvodettiin alcceseaset dearvvasvuoda ja bivdoličku; bohccuid oaffarušše sii váriide ja muoraide bivdoličkuet nam-mii (ibid.). *A’kkel*-, *Ču’kksuâl*-, *Maaziell’k*-, *Njuō’tjäu’rr*-, *Suō’nn’jel*-, *Njauddâm*- ja *Paaččjokk*-siiddain Simonov gávnnašii «ipmilsáni ja kristtalaš meanuid váidalahtti diehtemeahttunvuoda», muhto báhkinlaš oaffaruššamat eai sámiid sániid mielde leamašan dalle šat dáhpin (Kučinskij 1998 a, 108–109).

Dokumeantta luohtehahttuvuoda guorahallama olis ferte mu mielas čielggadit báhppa čilgehusa ulbmila: leigo áigumuššan čilget báikkálaš dili nu go dat duodai lei (nugo báhppa čállá iežas čilgehusa álggus), vai galgego baicce lihkestuvvan miššundoaimma bohtosat ja olahusat čájehuvvot roavva báhkinvuoda govvádusa vuostá? Teaksta addá muhtin dulkon-vejolašvuodaid

¹⁹⁹ Vuosttas čálalaš máinnašupmi Simonova mátkkis lea Solovki-kloastara arkiiabáhpáriid govvdas 1887; dás lea almmustuvvan Guoládat-gávppoga njunnoža V. I. Averlakov’a čilgehusa álgoaassi (gč. [Belokurov] 1887, 152–153), mas Averlakov raporterii eiseválddiide ee. 1682:s čadahuvvon miššunmátkki birra (dokumeantta publikašuvdna lea váilevaš, čállaga loahppa váilu). Harusin almmustahhtii dán dokumeantta girjjistis (1890, 47) Belokurov’a publikašuvvna vuodul.

báhpa áigumuša hárrái. Miššuvnna bohtosat *Koarrdōgk-*, *Semiostrovje-* ja *Lujaavv'r*-siiddain govviduvvojit ovttá láhkai dego skovi mielde: cára mearrádusa geažil ja báhpa gohččumis «sámit ieža bilidedje ipmilmeahttun oaffarsajiideaset, čulle eret oaffarmuoraideaset ja -miestagiiddiset, maidda ledje ovdal oaffaruššan, biđgejedje oaffar-geđggiideaset ja lohpidedje bassi Evangeliuma ovddas luohpat ipmilmeahttun dábiineaset boahhteáiggis ja heaitit mánáidasasetge oahpaheames daid bahás ipmilmeahttun doaimmaid; rohkosiid várás vuodđudedje sii *časovnja*-rohkosdáluid». Eará siiddain fas «cára mearrádusa jeagadan sámit vuodđudedje *časovnja*-rohkosdáluid» (álgoteavstta gč. Kučinskij 1998 a, 106–109). Lea navdimis ahte Simonov'a oanehis raporta ulbmilin lei diedihit miššuvnna positiiva bohtosiid ovdal go čilget iešgudege siidda duodalaš vuoiŋgalaš dili sámi eamioskkoldaga hárrái. Báikkálaš stáhta- ja girkoeiseválddit soite leat vuordimin miššunbarggu olahusaid čájeheadji raporta.

Vuojukeahtta dán erenoamáš miellagiddevaš dokumeantta ovttas- kasčuoggáid guora-hallamii sáhtta čujuhit oskkoldathistorjjá dáfus dehálaš dieđuide, mat čalmmustahttet bures Nuorta-Sámi koloniserema áigodagas 1400–1680. Simonova raporta mielde sámesiidat Gáddeluokta–Guoládat-johtolaga lahkosiin (*A'kkel*, *Ču'kksuál*, *Maaziell'k*) ja nuortalaš siiddat (*Njuō'ttjäu'rr*, *Suō'nn'jel*, *Njauddâm*, *Paaččjokk*) ledje dat mat ovddimuš oahpásnuvve ortodoksalaš oskkoldahkii ja ledje kristtalašvuoda dáfus nannoseabbo posišuvnnas go nuortaleabbo gielddasámi siiddat (*Koarrdōgk*, *Semiostrovje*, *Lujaavv'r*), mat ledje guhkkín eret Gáddeluokta–Guoládat-johtolagas nuorttas. Dáid gielddasámi siiddaid ássit eai leamaš geatnegahtton stáhtaeseválddiid bealis johtolaga fuolahit ja fitne siiddai-deaset olggobealde dušše stuorámuš márkaniid oktavuodas. Sis ii leat leamaš njuolga oktavuoha kristtalašvuoda guovddáziin, ii Gáddeluktii, ii Guoládhkii iige *Peäccamii*, gosa siseatnamis lei váttis beassat. *Koarrdōgk-*, *Semiostrovje-* ja *Lujaavv'r*-siiddat ledje cára (eaige kloastariid, eaige Guoládat-gávppoga hálddahusa) vuložat, eaige leat leamaš čadnon ovttage kloastara váikkusbiirii, man geažil sáhtte leat vuoiŋgalaččat gorálaččat iešrádálaččat. Dát sáhtii leat láhčán dili, gos sámi oskumušat ja oaffarvierut sáhtte seailluhuvvot dán siiddain gitta 1600-logu lohppii. Dáid siiddaid jorgaleapmi kristtalašvuhtii ferte leat dáhpáhuvvan 1500–1600-loguid molsumis dahje maŋjeleappos, 1600-logus, muhto duohta dilis gásttašeapmi lei dušše olgguldahku, mii

ii rievdadan dalánaga sámiid máilmmioainnu, jáhkuid ja rituálageavadiid.

Simonov'a čilgehusa dieđuide gávdnojit eahpenjuolga duodašusat mañit áiggi čálalaš gálduin. Čára mearráduš jagis 1684, man mielde *Semioštroyje*-siida addojuvvui *Voskresenskij*-kloastarii (Ušakov 1997, 119), fertii leat Simonov'a miššuvnna boadusin, mii čalmmustahtii siidda roavva «báhkkinlaš» meanuid. *Voskresenskij*-kloasttar, mii lei Gaska-Ruoššas, guhkkinn eret Sámeeatnamis, oamastii *Semioštroyje*-siidda váile 100 jagi, muhto kloastara miššundoaibma ii veadján kristtalašvuoda nannet. Muhtin čálalaš gáldut 1870–1910-loguid loahpas govvidit oaffaruššanrituálaid *Semioštroyje*-siiddas, maid sámit čadahedje birrasiid 1850-logus (gč. Genetz 1877–78; Šatkov 1911). V. Vise (1912: 9, 395) fuomášahtii 1900-logu álggus ahte sámi oskumušat ledje *Lujaavv'r*-siiddas seilon buorebut go eará nuortasámi siiddain; dat ahte siida lei luonddubirrasa dáfus sirrejuvvon eará siiddain, lei su mielas oktan sivvan dasa. Simonov'a čilgehus ja eará čálalaš gáldut čájehit ahte ankke *Semioštroyje*- ja *Lujaavv'r*-siiddaid sirrejuvvon geográfalaš sajádat, johtolagaid váili ja miššunbarggu čadaheami láivves vuogit dagahedje sámi eamioskkoldaga gorálaččat nana seailluheami giehtalagaid ortodoksalašvuodain čada áiggiid gitta 1900-logu álgui.

*Báhppa G. Terentjev nuortalaš (Nr. IV:2–4) ja gielddasámi (Nr. III:3)
guovlluin 1800-logu loahpageahčen*

Georgij Terentjev (1823–1904) gaccai filosofalaš oahpu Arhangelska báhppaskuvllas ja doaibmagodii 1862:s báhppan *Njuđ'tjäu'rr*-guovllus,²⁰⁰ *Njuđ'tjäu'rr*- ja *Suđ'nn'jel*-siiddain, ja sullii 1870-logu loahpa rájes barggai *Lujaavv'r*-gilis, *Peäccam*-siiddas ja mañemuš eallinjagiid Guoládatgávpois. Terentjev čohkkii viššalit dieđuid báikkálaš sámiid eallimis ja árbevieruin ja čálii fuopmášumiidis vuodul máñga etnográfalaš govvádusa sámiid dili ja dábiid birra, maid almmustahtii Arhangelska guovllu dieđapopulára bládis 1860-logu rájes. Muhtin Terentjev'a giehtačállosat seailuhuvvojit RGO arkiivvas, omd. sámiid etnográfiiija guorahalli giehtačálus (Terentjev [1885 a]; sáddejuvvon arkiivii 1885, almmustuvvan *Arkangel-skije Gubernskije Vedomosti*-bládis 1868: 2), mii sisttisdoallá dieđuid ee. girkohistorjjás, sámi diiddain, vuoignja-jáhkuin, guvlláruššamis, sámi bor-

²⁰⁰ *Njuđ'tjäu'rr*-siiddas Terentjev'a doaimmas huksejuvvui girku ja rahppui girkoskuvlla, mii máinašuvvo *Njuđ'tjäu'rr*-guovllu báhpa Pavel Dmitriev'a skuvladili čilgehusas (P. Dmitriev 1889, 98).

randábiide guoski gildosiin. Iešgudege fáttá oktavuodas dieđuid báikkálaš gullevašvuohta boahťa bures ovdan. *Peäccam*-sámiid heajaid govvdusastis (Terentjev [1885 á]) Terentjev árvalii muhtin sámi headjadábiid boahťit «ovdakristtalaš» sámi náittosvieruin. Etnográfalaš čállima geažil Terentjev sáhtta gohčoduvvot etnográfabáhppan, gii «attii buot attáldagaidis ja asttoáiggis Sámeeatnama dutkamii» (Nemirovič-Dančenko 1877 á, 196).²⁰¹

Báhppa K. Ščekoldin nuortalaččaid luhtte (Nr. IV:1–4, IV:6) 1800-logu loahpageahčen

Paaččjokk-guovllu báhppa Konstantin Ščekoldin (1845–1916) šattai dovddusin čuvgehus-barggus geažil. Son oahpahalai nuortalašsámegiela *Paaččjokk*-suopmana, jorgalii sámegillii vuoiŋjalaš ja eará girjjálašvuođa,²⁰² vuodđudii *Paaččjokk*-gillái girkoskuvlla, mas báikkálaš sámemánat gazze vuodđooahpu sáme- ja ruoššagillii (gč. Ščekoldin 1903). Sámegiela máhttu, báikkálaš sámiid eallima ja vieruid dovdamuš adde báhppii buori áddejumi sáme-kultuvrras ja movttiidahte su čoaggigoahťit dieđuid sámi njálmálaš árbevieruid birra iežas doaibmaguovllus. Ščekoldin čohkkii 1870-logus ja almmustahtii nuppelohkáii máinnas-teavstta (Ščekoldin 1880); muhtin almmutkeahtes teavsttat leat vurkejuvvon RGO arkiivvas (Ščekoldin [1870]; [1870-1.]).²⁰³ Máidnasiid čoagginbarggu álggahettiin báhppa fuomášii iežas sámegiela máhtu váilevažžan ja dorvvastii dulkkaid veahkkái. Mánnggaid gerddiid guldalettiin seammá máidnasa Ščekoldin dagai muituimerkejumiid ja čálii alccesis sisdoalu čilgehuseid dulkkaid bokte. Muitaleaddjit jorgaledje ieža muhtin dajaldagaid, maid Ščekoldin čálii loahpalaš tekstii jogo sámegillii dahje ruoššagillii lahka álgoteavstta.

²⁰¹ Vrd. Pentikäinen (1995, 42–45) *mytologipappi* ‘mytologabáhppa’-doahpapiin, mainna son gohčoda 1800-logus sámi árbedieđuid čohkken ja dokumenteren báhpaid, ee. Jakob ja Isak Fellmana ja L. L. Læstadiusa.

²⁰² Ščekoldin jorgalii ee. Matteusa evangelioma nuortalaš gillii (Ščekoldin (1884) 1990), daningo Matteusa evangelioma jorgalus gieldda- ja muhtin muddui áhkkilsámegillii (Genetz 1878) ii lean *Paaččjokk*-sámiide áddehahtti (gč. *AJV* 1894: 17, 460–461). Nubbin sivvan lea Arhangelska árkabismma gohččun suohkanbáhpaide 1890-logu álggus jorgališgoahťit vuoiŋjalaš girjjálašvuođa báikkálaš gielaide (*AJV* 1894: 17). Ščekoldin almmustahtii maidđái áppesa *Azbuka dlja loparej, živuščih v Kol’skom uezde* (Áppes Guoládatleanas ássi sámiid várás, 1895), mii lea vuosttas sámegieli oahppo-girji Ruošša bealde.

²⁰³ Ščekoldin čohkkii maidđái árvvolaš etnográfalaš materiála, ee. *Peäccam*-guovllu sámeheajaid govvdása; giehtačálus seailluhuvvo RGO arkiivvas St. Petersburgas (Ščekoldin [1870-1.]).

Dán materiála vuodul báhppa hábmii ruoššagiel teavsttaid, maid čáldettiin vikkai bissut nu lahka álgoteavstta go vejolaš (Ščekoldin 1880: 1, 17). Ščekoldin almmuhii muitaleddjiidis namaid (gč. tabealla 14), muhto deattuhii ahte teavsttat ledje čállon muitaleddjiid sániid mielde eaige lean jorgalusat sánis sátnái. Ná teavsttat leat viššalis báhpa, sámi muitaleddjiid ja dulkkaid guhkesáigásaš ovttasbarggu boadus, man eaktun lei báikkálaš sámiid luohttámuš Ščekoldinii, gii dovddai sámegiela ja sámi árbevieruid. Ščekoldin'a čállošiid luohtehahtti-vuoda ja árvvu nanne maiddá mañit áiggi nuortalaš ja eará nuortasámi mitalanárbevierru, mas leat sisdoalu dáfus ja juoba smávva detáljaid dáfus seammalágan mitalusat.

Ščekoldin beroštii sámi oskumušain, muhto ii leat čállán dán fáttás eará go oanehis fuopmášumiid máinnasteavsttaid kommentáran (Ščekoldin 1880; arkiivamateriálat, gč. Ščekoldin [1870]; [1870-1.]). Báhppa kommenterii iežas mielas eanemus čalbmáičuohcci áššiid, omd. jáhkuid bálv-vosgeđggiide ja noiddiide. Son máinnaša ee. ovttá *Paaččjokk*-nuortalačča mitalusa «geađgeáhku» birra, mii lei duoddaris *Paaččjokk* (Báhčeveaijohka) ja *Peäccamjokk* (Beahcánjohka) gaskkas; Ščekoldin oaivvildii dan geađggi leat dološ sámi «eahpeipmil», dáhtui iežas diehtoaddi čájehit geađggi, muhto sápmelaš biehttalii oahpisteamis su dohko ja čilgii iežas gildosa fuones muittuin (Ščekoldin 1880: 1, 17). Ščekoldin čuoččuhii ahte su dieđuid mielde noiddiin fertii leat dolin dehálaš sadji sámi servodagas. Duodaštusat dan birra gávdnojedje su mielas ee. bassi Trifona eallingearddis ja sámi mitalusain. Muhtin vuoras *Paaččjokk*-nuortalaš mitalii sutnje, man láhkai olmmoš sáhtii šaddat noaidin ja mo noaidevuoiñjat doibme odđa noaidi virgáibidjamis (Ščekoldin 1880: 1, 17). Ščekoldin attii ollu dieđuid sámi oskumušain Harusinii, guhte čujuhii *Paaččjokk*-báhppii go omd. govvidii bálvossaji *Vak*-jávrru lahkosiin, *Kalgoiv*-duoddaris, *Kalgnjargg*-njárggas, gos nuortalaččat lávejedje «ovdalaš áigge» bohccuid oaffaruššat čanadettiin oaffarelliid «oaidne-meahtun» fámuiguin sadjái nu ahte ealli ii sáhttán vuolgit eret (Harusin 1890, 193).²⁰⁴ Ščekoldin'a arkiivamateriálain gávdnojit fuopmášumit sámi dábiin, vieruin ja diiddain, mat báhpa mielas bohte ovdakristtalaš áiggis (Ščekoldin [1870]; [1870-1.]).

²⁰⁴ Namuhuvvon báiki lea s. 80 km eret *Keuu* 'nes-orohagas, *Paaččjokka* badjin; guovlu gulai *Paaččjokk*-siidii.

Dieđuid báikkálaš gullevašvuoda hárrái lea fuomášan veara ahte 1800-logu loahpas *Paaččjokk*-searvegoddái (searvegotti girku lei *Paaččjokk*-girku) gulle *Paaččjokk*- ja *Njauddâm*-nuortalaččat, muhto *Peäccam*-siidda nuortalaččat gulle fas *Peäccam*-searvegod-dái (searvegotti girku lei Trifona girku ruošša odđaašsiid márkanbáikkis *Peäccam*-báikkis). Lea jáhkkimis ahte Ščekoldin dovddai buoremusat iežas searvegoddái gullevaš *Paaččjokk*- ja muhtin muddui *Njauddâm*-sámiid vieruid, muhto eará nuortalaččaid kultuvrras ja eandalii oskumušain ii soaitán diehtit nu ollu. Vaikke okta su diehtoaddiin lei *Paaččjokk*-siidii fárren *Njuđ'tjäu'rr*-siidda sápmelaš Sergej Gerasimov (Nr. IV:4:3), de lea liikká buorre sivva navdit ahte Ščekoldin ii sáhtán vuđolaččat oahpásnuvvat *Njuđ'tjäu'rr*- ja *Suđ'nn'jel*-árbevieruide báikki alde, dáin siiddain. Siseatnansiiddat *Njuđ'tjäu'rr* ja *Suđ'nn'jel* ledje luonddubirrasa ja ealáhusaid geažil sirrejuvvon *Paaččjokk*, *Njauddâm* ja *Peäccam* kránnjáin, geaid eatnamat ledje Barentsábi rittus. Buot viđa siidda nuortalaččat deaivvadedje stuorámuš gávpemárkaniid ja deháleamos girkobasiid oktavuodas. *Njuđ'tjäu'rr*- ja *Suđ'nn'jel*-sámit ledje čavga čadnon oktii náittosdiliid, seammasullasaš ealáhusaid ja rádjá-guovlluid oktasaš geavaheami geažil (gč. omd. Kuroijatnik 1992 a; 1992 á; Sergejeva 2000 b, 9–12), ja gulle 1800-logus *Njuđ'tjäu'rr*-guovllu ortodoksa searvegoddái, mas lei sihke iežas searvegoddebáhppa ja -girku *Njuđ'tjäu'rr*-dálveorohagas (Ipmila almmustusa girku, rš. *Bogojavlenskaja cerkov'*) ja smávit girku *Risttke'dd*-báikkis (*Ristikenttä*), Suoma ja Ruošša rájá lahkosiin (gč. omd. KIOAJ 1896). Dá nu *Paaččjokk*-báhpas lei unnán vejolašvuolta čoaggit dieđuid dain siiddain, mat eai gullan su doaibmaguvlui.

Luteránalaš miššunearaid ja báhpaid máinnašumit

Jus gearddi diidaosku lea nanus Sámis muđui, de Ruošša Sámis dat beaggá leat vel nanoseabbo. (Læstadius [1839–45] 2000, 319)²⁰⁵

Dánmárku-Norgga ja Ruota-Suoma luteránalaš miššunbargit ja báhpat leat 1600-logu rájes giddden fuopmášumi ortodoksalaš kránnjáideaset,

²⁰⁵ Álgositáhtta: «Jos kohta taikausko on suurta muualla Lapissa, kuuluu se Venäjän Lapissa olevan vielä suurempaa» (Læstadius [1839–45] 2000, 319).

nuortasámiid vuoiŋjalaš dillái, muhto gielalaš dahje eará sivaid geažil leat bidjan muitui unnán dieđuid nuortasámiid eamioskkol-dagas. Eanaš dain vátna dieđuin leat vižžojuvvon sámeoskkoldaga ektui sekundára gálduin, ja leat temporála ja spatiála viidodaga dáfus ráddjejuvvon. Oassi dain dieđuin lea luoikkahuvvon čállošis nubbái 1600-logu rájes 1800-logu lohppii. Skandináva miššunearaid áramus máinnašumit bohtet 1600-logu loahpageahčen (G. Tuderus) ja gusket *Peäccam-* ja *Njauddâm*-siiddaid nuortalaččaide. Nubbin boarráseamos lea I. Olsena diehtu Várjavuonas 1700-logu álggus ja guoská jáhkkimis kránnjánuortalaččaide (*Peäccam*, *Njauddâm* ja *Paaččjokk*). Goappašat čállošat leat eará čálalaš gálduin sorjjasmeahtumat. Birrasii 1717 Th. von Westen geavahii Olsena dieđuid čállošis (von Westen [1717] 1826), masa 1800-logu báhppačállit čujuhit (L. L. Læstadius, J. Fellman); Olsena govvádus lea nappo primára diehtu von Westena čálloša ektui, muhto sekundára diehtu nuortasámi eamioskkoldaga hárrái. Fellman čohkkii 1820–30-loguin muhtin veardde odđa dieđuid Ruošša beale sámiid oskumušain. Dát diehtu lei vuorustis Læstadiusa gáldun 1840-logus. Goappašagaid čállošat ilbme easka 1900-logus (Fellman [1844] 1906; (1907) 1961; Læstadius [1839–45] 1997).

Gabriel Tuderus (1638–1705) (Nr. IV:2, IV:6)

Tuderus lei báhppan Giema Sámis ja čálii iežas miššunbarggus birra ja báikkálaš sámiid oskkoldagas Soađegilis, Soabbadis, Guolájávrris, Kitkajávrris ja Másealggis Giema Sámis (Tuderus [1670-l.] 1773). Áimmuin lea maiddá Tuderusa čáluš, mii sisttisoallá dieđuid ee. sámiid álgoboahtimišas, eamioskkoldagas ja kristtalaš oskkoldagas (gč. Rydving 1995, 23). Dát čáluš lea mángga oskkoldatdutki mielas árvvolaš gáldu etnográfija, oskkoldathistorjja ja folkloristihka dáfus (Rydving 1995, 23; Mebius 1968, 19). K. B. Wiklund, guhte almmustahtii Tuderusa giehtačálloša 1905:s, navdá ahte Tuderus čálii dan áigodagas 1672–79 (Tuderus [1670-l.] 1905, 3). Čálloša válđočuožáhahkan leat Giema-guovllu sámit (sus *The Österbotniska lappar som under Kiemi Gebiet lyda* ‘Nuortabađaeatnama sámit, geat gullet Giema-guvlui’), muhto Tuderus máinnaša ahte son lea galledan 1672:s Várjratguovllu ja guovtti nuortalaš siidda, *Njauddâm* ja *Peäccam* (sus *Naytämäe* ja *Petzämä*, gč. Tuderus [1670-l.] 1905, 8; gč. maid Rydving

1995, 56). Tuderus ([1670-l.] 1905, 11–17) ovdanbuvttii oppalaš dieđuid sámi oaffaruššamiin, noaidástallamiin, goavdá geavaheamis, gásttašan- ja hávdádanvieruin. Teavsttas eai leat čujuhusat (eai báikenamat eaige sierra sámegeiel tearpmat), maid vuodul livččii vejolaš duodaštit ahte govvádusa muhtin oasit gusket *Peäccam* ja *Njauddâm* nuortalaččaide.²⁰⁶ Tuderusa giehtačállošiid álgoteavsttaid guorahallan sáhtá addit lassedieđuid ášši čielggadeapmái (álgoteavsttat seailuhuvvojit Uppsalas, čujuhusat arkiivanummiriidda gč. Rydving 1995, 23, jn. 23).

Isaac Olsen (r. s. 1680–1730) Guoládagas 1713–16, (Nr. IV:1–2, IV:6)

Olsen lei miššunearan ja oahpaheaddjin ee. Várjjagis 1708–16 ja finai golbmii Guoládagas 1713–16 vearuheddjiid dulkan (Qvigstad 1910, 4). Olsena *skattereiser til Kola* ‘vearuhanmátkkit Guoládhkii’ sáhttet dulkojuvvot mátkin Guoládatnjárgii (gč. omd. Rydving 1995, 25), muhto guovlluhistorjjá mielde 1602 rájes Dánmárku-Norggas lei lohpi vearuhit dušše *Njauddâm*, *Paaččjokk* ja *Peäccam* nuortalaččaid (Ušakov 1997, 95). Dán vuodul lea navdimis ahte Olsen čađahii «vearuhanmátkkiidis» nuortalaš sámesiiddaide nannáma bealde (*Njauddâm*, *Paaččjokk* ja *Peäccam*) iige leat fitnan nuortaleappos Guoládatnjárggas. Su dieđut Ruoššabeal sámiin galget nappo guoskat vuosttažettiin ovdalis namuhuvvon nuortalaččaide. Čállošis sápmelaččaid «čádjádusaid ja eahpeoskku» birra Olsen ([s. 1715] 1910) ii geavahan čálalaš gálduid, muhto vuodđudii govvádusas iežas vásáhusaide, áicamiidda ja njálmmálaš gálduide (Qvigstad 1910, 10). Nu dahke maiddá su áigeguimmit, Johkamohki luhkkár sápmelaš N. Lundius 1600-logus ja Jiellevári girkohearrá Pehr Högström 1700-logus (gč. Rydving 1995, 26). Qvigstad gávnnaí jagis 1897 Olsena giehtačálloša, mii lei álgoálggus navdojuvvon Thomas von Westena čálusin (Rydving 1995, 26), ja almmustahtii dan 1910:s.²⁰⁷ Oppalohkáí sámi eamioskkoldaga ektui Olsena čálus adnojuvvo oskkoldathistorjjás luohtehahti gáldun (Mebius 1968, 22; Bäckman 1975, 31, jn., 35, jn.; Rydving 1995, 26–27).

Nuortasámiid oskumušaid hárrái Olsena govvádus lea goittotge sekun-

²⁰⁶ Vrd. ortodoksa báhpa Simonov’a dieđuiguin, maid mielde sullii seammá áigodagas, 1682, *Njauddâm*-siidda sámit ledje jo dohkkehan kristtalašvuoda, gč. Kučinskij 1998 a, 109.

²⁰⁷ Giehtačálus seailuhuvvo Troanddimis, *Det kgl. norske Videnskabers Selskabs skrifter* (Qvigstad 1910, 3–4; Rydving 1995, 26, jn.).

dára, vuosttažettiin dan dáfus ahte son čohkkii dieđuid «ruoššasámiid» (sus *Russefinnerne*) noaidevuodas várjjagaččaid iige nuortasámiid iežaset mitalusaid vuodul. Nuppádassii, miššuneara govvádus lea muđuige sekundára gáldu sámi eamioskkoldaga dutkamii (gč. omd. Rydving (1993) 1995, 31–34). Olsen čálii várjjatsámiid (sus *Waranger finnerne*) mitalusaid mielde Anders Pedersøna birra Várjjagis, guhte lávii sáddet herggiid ja ruđaid skeanjan «ruoššasámi» noiddiide vai sii «juoiggašedje» su ja su bohccuid buresbirgema ovddas, go beakkán «ruoššasámi» noaidit ledje čeahpit ja fá moleabbo go várjjatnoaidit (Olsen [s. 1715] 1910, 91). Várjjatmitalusaid vuodul Olsen čálii maiddái guovtti ruošša boranoaidi birra, geat gottiiga muhtin várjjagaš nissona nieidda noaidevuodaineaskka (Olsen [s. 1715] 1910, 96–97).

Thomas von Westen (1682–1727)

Dánmárku-Norgga Sámemišuvnna jodiheaddji, Thomas von Westen lea mearkkašahtti olmmoš sámi miššunhistorjjás. Son lea čállán miššunhistorjjá ja sámi eamioskkoldaga govvádusaid ja ee. guoskkahii Ruoššabeal sámi noaidevuoda ja oskkoldatdili. von Westena álgoálgosaš giehtačállosat eai leat leamaš almmustahtton su eallináigge, muhto ledje giedain mánjejuvon, traderejuvon ja geavahuvvon sierra publikašuvnnain (gč. Rydving 1995, 27–34). von Westena miššunmátkkiid nuorttamus sadjin lei Čáhcesuolu, vaikke omd. Læstadius ([1839–45] 2000, 27) navddiige su fitnan gitta Guoládatnjárggas.²⁰⁸ Mátkkistis Čáhcesullui 1716:s von Westen deaivvadii Goaskinvákkis (dg. *Kjelvik*) Isaac Olseniin, gean sániide ja čállosiidda vuodđudii Finnmárkku vuoiŋŋalaš dili govvádusa (von Westen [1717] 1934) ja Dánmárku-Norgga ja Ruošša rádjaguovlluid vuoiŋŋalaš dili govvádusa (von Westen [1717] 1826; vrd. Olsena ([s. 1715] 1910) dieđuiguin),²⁰⁹ mas son čuoččuha ruoššasámi noaidevuoda hárrái čuoovvo-vačča:

²⁰⁸ Dánmárkku miššunhistorjjái guoski čállosa vuodul (von Westen [1717] 1826) Læstadius ([1839–45] 2000, 27) navddii ahte von Westen mátkkoštii Troanddimis Norgga rittu mielde gitta Guoládat-guovllu rádjái (sus *Kuolan seuduille asti*), mii lea boasttoipmárdus.

²⁰⁹ J. Chr. Berg, guhte almmustahtii von Westena čállosa *Topographica arctarchiae Danicae ecclesiastica dividenda in Lapmarkiam et Finmarkiam* (von Westen [1717] 1826) *Budstikken*-bládis, atii vuollečujuhusas oanehis dieđuid giehtačállosa birra, gč. von Westen [1717] 1826, 8, jn.

Ruoššasámit leat fámoláš noaidit, nu ahte min sámít, vaikke man čeahpit sii livčče dáiddusteaset, eai duostta mannat sin lusa jus sis ii leat skeaŋka mielde; iige dat leat oppa imašge, dannego Ruošša sámebáhpat [JP: Ruošša ortodoksa báhpat] (nugo sámít ieža muitalit) suvve sin [JP: ruoššasámiid] noaidedáidduset geavahit, jus sii eai bargan geasage maidege baháid. Ii leat muđuige gullon ahte ruoššat livčče dubmen dahje dutkan noaidevuoda sámiiid gaskkas, vaikke sii gottašedje guhtet guimmiideaset dego šibihiid; ja Ruoššasámit (geat muđui fitnet rihpain iežaset báhpaid luhtte, nugo katolihkatge) eai goassege dovddastan makkárge noaidevuoda, go eai atnán dan oppa suddunge. (von Westen [1717] 1826, 20)²¹⁰

Dát čuočuhusat vuodduuvvet eahpitkeahhtá Olsena govvádussii. Miššunearaid ja dutkiid gaskkas luohtheahhtin adnojuvvon von Westena čállosat leat leamaš gáldun omd. Læstadiusa ([1839–45] 2000, 285) cealkámuššii ahte ruoššasámi noaidit leat eará sámenoidiid fámeabbot,²¹¹ dahje T. I. Itkonena (1948: 2, 335) nággosii ahte Nuorta-Sámis ledje álo mirkkoleamos noaidit daningo noaidevuohta ii leamaš doppe dubmejuvvon.

Jacob Fellman (1795–1875) Nuorta-Sámis 1829 (Nr. II:1–2, III:1, III:4; IV:3–4; Nr. I:1–4?)

Fellman lei Ohcejoga girkohearrá, Ohcejoga ja Anára báhppa 1820–31. Son mátkkoštii geasset 1829 Roavvenjárggas Gárjila bokte Vilgesmeara riddui ja dasto Gáddeluktii, *Njáá'vvyokk*-joga mielde *Oaver-jávraí*, *Umm'ptõk*-duoddariid meattá Guoládat-gávpogii ja dasto *Tuallam*-joga mielde *Njuõ'ttjäu'rr*-siidii ja *Lått*-joga mielde Anárii. Son jearahalai mátkkistis báikkálaš sámiiin, ruoššain ja suomelaččain sámí oskumušaid ja vieruid birra, ja čálii dán vuodul detálljagovvádusa, mii lea oassin mátkemuitalusčoakkáldagas, man su bárdni Isak Fellman almmustahtii áhčis jápmima maŋŋá njealjioasát girjin *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* (Merkejumit mu finadeamis Sámis, gč. Fellman [1844] 1906). 1907:s Fellmana girjji muhtin oasis ilbme suomagillii (Fellman (1907)

²¹⁰ Álgositáhtta: «Derimod ere de Ryske Finner stærke Troldmaen, saa at vore Finner selv, hvor erfarne de ere i sin kunst, tør ikke komme til dem, med mindre de føre skjenk med sig; og det er ikke at undre over, efterdi de Ryske Lappe-Praester (som Lapperne fortaelle) tillade dem at bruge deres Kunst, naar de ikke gjøre nogen ondt dermed. Man har heller ikke hørt, at Trolddom af Rysserne er bleven straf-fet og undersøgt hos Finerne, endskjøndt de draebe hverandre dermed som Fae; og Ryske Finerne (som ellers bigte for sine Praester ligesaa, som Romersk Catholske) bekjende dog aldrig nogen Runeri eller Trolddom, thi de holde det ikke for Synd» (von Westen [1717] 1826, 20).

²¹¹ Læstadius ([1839–45] 2000, 27) čujuha *Budstikken*-bládis almmustuvvan von Westena čállosii.

1961). Fellman ([1844] 1906: 1, 554–602) govvidii mátkemuitalusgirijjistis dárkilit báikkálaš sámiid dábiid, bivttasvieruid ja láhttenvugiid.

Sámi mytologiijas beroštan Fellman čohkkii viiddis dieđuid Suoma beale (Ohcejogas, Anáris) ja muhtin muddui Ruošša beale sámiid jáhkuin ja meanuin, ja lea vurken árvvolaš materiála oskumušain, mitalusain ja luđiin (Fellman [1844] 1906: 2, 13–340).²¹² Fellman buohtastahtii ja kommenterii dieđuid sámi mytologiijas, lasihii oskumušaide laktašuvvi báikenamaid ja bijai mytologiija dieđuid alfabehtalaš ortnegii ohcansániid mielde. Læstadius oaččui dán giehtačállosa árvvoštallan láhkai 1845:s ja áiggui bidjat dan sámemytologiijagirijjis mielddusin iežas kritihkalaš kommentáraiguin. Dát ollašuvai easka 1900-logus, goas sihke Læstadiusa ja Fellmana giehtačállosat almmustuvve ruoŋa- ja suomagillii (Læstadius [1839–45] 1997, 200–229; 2000, 285–327). Fellmana álgogiehtačálus Læstadiusa kommentáraid haga ilmmai jo 1906:s (Fellman [1844] 1906: 2, 13–190). Vuollelis geavahan Fellmana álgopublikašuvnna lassin ([1844] 1906: 2, 13–190) maiddái oaniduvvon suomagiel veršuvnna (Fellmana (1907) 1961) ja sámemytologiija listtu Læstadiusa ([1839–45] 2000, 285–327) suomagiel publikašuvnna mielde, Læstadiusa kommentáraiguin.

Fellmana Ruošša beale sámiid oskumušaide guoski dieđuid lea gorálaččat álki sajuštit báikkálaš kontekstii. Fellman jugii nuortasámiid golmma jovkui ássanbáikkiid mielde. Vuosttas joavkun leat *Imandra lapper* ‘*Oaverjávrii sámit*’, geat orro *Ču’kksuâl-*, *A’kkel-*, *Raassnjaarrk-*, *Maaziell’k-* ja *Kiillt-giliin* (sus *Ekostrof*, *Babia*, *Akkala*, *Rasnjarga*, *Maanselkä*, *Kildin*), ja leat siidanamahusaid mielde áhkkil- (Nr. II:1–2) ja gielddasámit (Nr. III:1, III:4). Nubbin leat sámit, geat orro Guoládat-gávopogis nuorttas *Arsjogk* ja *Lujaavv’r* (vejolaččat maiddái *Leijaavv’r*), *Koarrdögk-* ja *Pyöñne-giliin* ja ruoššalaš gilis *Svjatoi Nos* (sus *Semiostroff*, *Lavosero*, *Voroninsk*, *Ponoji*, *Svjätonos*). Dán guovllu Jiekñameara rittus ja Guoládatnjárgga sisosiin Fellman gohčoda suomagillii *Turja* ja báikkálaš sámiid fas *turjanlappalaiset* (ruoŋ. *terska*) ‘darjjesámit’ (vrd. ruošša namahusain *terskaja lop*’, gč. Kučinskij 1999 a, 84, 90; Lukjančenko 1971, 28; Ušakov 1997, 42). Siidanamahusain boahtá ovdan ahte *turja*-namain Fellman gohčoda siseatnama ja mearrarittu gielddasámiid (Nr. III:3, III:5) ja buot darjjesámiid (Nr. I:1–4). Goalmmát joavkun leat sámit, geat orro Guoládatvuonas oarjjás,

²¹² Dán geaziil Pentikäinen (1995, 42) atná Fellmana mytologabáhppan (sus *mytologipappi*).

muhtin muddui riddoguoovllus *Njauddám*, *Paaččjokk*, *Peäccam* báikkiin (sus *Nejden*, *Patsjoki*, *Peisen*) (Nr. IV:1–2, IV:6), ja muhtin muddui siseatnamis *Tuallam*-joga lahkosiin (*Tuallam*-guovllu ássiid Fellman juohká *Njuõ'tjäu'rr-* ja *Suõ'nn'jel*-sámiide) (Nr. IV:3–4) (Fellman [1844] 1906: 1, 554–555).

Ruošša beale sámi mytologiija čilgehusain Fellman giddii eanemustá fuopmášumi *Oaver*-jávrrí ja *Tuallam*-joga sámiide, ja moatti dáhpáhusas *turja*-sámiide. Fellmana mátkegovvadásas ii boade ovdan man gillii son gulahalai Nuorta-Sámis jođidettiin, muhto sámegiela Ohcejogas oaahpallan báhpas ledje diehtelas buorit eavttut sámiiguin áddehallat. Lea goittotge mearkkašahtti ahte Fellman govvidii sámiid dábiid ja oskumušaid mátkkistis Gáddeluovttas *Tuallam*-johkii hui oanehaččat, muhto *Tuallam*-guovllu sámiid jáhkuid Fellman čilgii olu dárkileappot, navdimis dannego suomagiela máhttu lei guovllu nuortalaččaid gaskkas dábálaš. Go Fellman ii leat ieš fitnan *Umm'ptõk*-váriid nuorttabealde iige leat leamaš darjjesámiiguin oktavuodas, de lea buorre sivva jáhkkit ahte dieđut *turja*-sámiid birra laktásit gielddasámiide ja sáhttet muhtin dovdameahhtun gálduid (ruoššaid, gárjillaččaid dahje sámiid muitalusaid) vuodul guoskat gieldda- ja/dahje darjjesámiide. Čielggadan dihtii goappá jovkui Fellmana dieđut laktásit, ferte geahčadit teavsttas máinnašuvvon báikenamaid ja sámegiel tearpmaid, mat sáhttet goittotge leat dutkái váttis buncarakkisin. Ovdamearkan lea Fellmana čilgehus bieggaiipmilis: «*Bieg Olmai*: ‘Dálkealmái’ dahje dálkki ipmil. Sutnje ležžet ain oaffaruššamin Turja ja Imandra guovlluin Ruošša Sámis, gos su bálvalit várrederpmiin» (Læstadius [1839–45] 2000, 292). Dán čilgehusa mielde lea váttis diehtit, makkár joavkkus lea sáhka: *Oaver*-guovllu áhkkilsámiin (Imandra), siseatnama ja rittu gielddasámiin vai darjjesámiin. Maiddá *bieg olmai*-namahusa giellahámi nuortasámi gullevašvuolta lea eahpidahtti, go hápmi heivešii buorebut davvisámegillii dahje ainjuo nuortalašsámegillii (*piõğ ģ*) ovdalگو áhkkil-, gieldda- dahje darjjesámegillii. Lea vejolaš ahte Fellman heivehii davvisámegiel ipmilnamahusa nuortasámi oskumušaid govvádussii.

Ruoššalaš muitalusat mádjitbivddu birra ledje Fellmanii ((1907) 1961, 327) gáldun, man vuodul son čálii *Oaver*-jávrrí sámiid sieidebálvalemis, noaidástallamis ja oaffaruššamis *Oaver*-jávrrí čáhceháldái (Læstadius [1839–45] 2000, 292). Mátkki alde Fellman beasai gullat ruoššalaččain

ja gárjillaččain mánŋa duohtamuitalusu muhtin sámealbmá birra, guhte lei dovddus diehtti *Raassnjaarrk*-ruovttuguovllustis (gielddasámi ássanguovlu, suom. *Heinäniemi*). Son lei ovttá gaskka Fellmana sáhttoalmmájinge, ja dalle mitalii diehtti attáldagaid birra. Su čilgehusaid diehtti máhtolašvuoda hárrái Fellman ((1907) 1961, 327–328) merkii muitui mátkemuitalusastis. Dieđut gielddasámi diehtti-árbevieruin bohtet nappo sihke primára (sámi sáhttoalmmái ja diehtti) ja sekundára (báikkálaš ruoššat) gálduin, muhto dán materiála hárrái jorgalusválttisvuodát ja dulkonvejolašvuodát galget vuhtii válđojuvvot. Sámi mitalusaid ja iežas áicamiid vuodul Fellman čilgii ee. *Tuallam*-joga sámi áddejumiid ipmila hárrái oppalohkái, oskumušaid beaivváš-, baján- ja bajándávgeipmilii, goržžiid ráđdejeaddji vuoŋŋaide jna. Son fuomášahtii ahte dološ sámi jáhkut elle su áicamiid mielde giehta-lagaid ortodoksa kristtalaš áddejumiiguin ja láhttenorpmaguin (Fellman (1907) 1961, 337–339).

Fellmana mielde *Ponoj*-darjjesámit, geat ásse «njárgga olggumuš geažis Guoládat-gávppoga ja Gáddeluohtta gaskkas» (*ytterst på halfön emellan Kola och Kantalaks fjordarne*),²¹³ lávejedje oaffaruššat bohcco *Kovvre*- dahje *Kevrre*-ipmila gudnái boazolihku nammii; boazu galggai goddojuvvot almmá niibbi dahje eará ruovdeneavvu haga (Fellman [1844] 1906: 2, 43, 113); diehtogáldu ii leat dihtosis. Máinnašuvvon geográfalaš posišuvnna mielde gažaldagas lea guovlu *Pyöŋne*-joganjálmmis, muhto jus lokaliserema vuoddočujuhussan válđá olles *Pyöŋne*-joga, de dieđu sáhtta čatnat *Lyymbes*-, *Jofkyi*-, *Kyöddemjaavvre*- ja *Kintuš*-siidii. Veardádalli materiála *Kovvre/Kevrre*-ipmilis gávdno ee. čuovvovaš gálduin: darjjesámi ipmil *Karva* (*Arsjogk* ja *Leijaavv'r*) dahje *Karvaj* (*Pyöŋne*), gč. Genetz (1877–78, 339, 375); *Kavraj*-ipmila bálvaleapmi darjjesámiin 1920–30-loguid dieđuid vuodul, gč. Čarnoluskij (1972, 102–103); gč. maid Sergejeva ([1997], 232–238). J. Friis luoikkahii Fellmana dieđu *Kovre*- dahje *Kevre*-ipmila birra *Lappisk Mythologi*-girjái Læstadiusa giehtačállosa vuodul, man fidnii N. Stockflethas (Friis 1871 á, 143–145). Gielddus geavahit niibbi dahje eará ruovdeneavvu čujuha Friisa ja Fellmana mielas oaffaruššanrituála dološ ruohttasiidda (gč. Fellman

²¹³ Fuomáš ahte Læstadiusa mytologiija oddaseamos ruotagiell prentosa ja suomagiell jorgalusa doaimmaheaddjit leat spiehkastan dakko bokte álgoteavsttas ja guoddán «*ytterst på halfön*»-dajaldaga eret; dán jorgalusa mielde darjjesámit ásse «Guoládat-gávppoga ja Gáddeluohtta gaskkas» (Læstadius [1839–45] 2000, 293; [1839–45] 1997, 205), mii buktá báikkálaš gullelašvuoda dáfus eahpedárkilis dieđu.

[1844] 1906: 2, 43–44, jn.). Læstadius ([1839–45] 2000, 293–294) oaivvildii ahte dieđut darjjesámi oaffaruššamis *Kevrre*-ipmilii viiddidit sáme-mytoigiija dutki oainnu nuorttas ja sáhttet leat doarjjadiehtun sámi oaffaruššanvieruid dutkamii oppalohká, ee. Finnmárkku sámiid (sus *Ruijan lappalaiset*) oaffaruššanvieruid hárrái.²¹⁴

Stállojáhkuidd hárrái Fellman fuomášahtá ahte sámi muitalusaid mielde muhtin olbmot vedjet bidjat stálu nuppi olbmo ala, gean lea jurdda goddit dahje vahágahttit (Fellman Læstadiusa mielde [1839–45] 2000, 331). Erenoamáš várálaččat ledje su dieđuid mielde Gáddeluohtta ássit, geat nagadedje sáddet stáluidd Suomá, dasgo «Imandra Sámis [...] leat dakkáraš noaidit, geain lea máhttu stáluidd čuoččáldahttit» (ibid).²¹⁵ Suomá beale sámit lávejedje Fellmana mielde doalahit buriid oktavuodaid Ruošša beale sámiiguin, geaid gaskkas dakkár fámoláš noaidit jáhkkimis ledje (ibid.). Diehtoaddin Fellman (1847, 13) namuhii muhtin boanddaid *Kemielf* ja *Ijo* guovlluin, geaid mielde giemasámit dorvvastedje «Ruošša sámi» noiddiid (sus rt. *trollkarlar* dahje suom. *lovemiehet* ‘noaidealbmát’, vrd. suom. *langeta loveen* ‘jámálgit’-sániin) veahkkái buhcciid dikšumis. «Ruošša sámi» noaidit ledje Fellmana (1847, 97–98) dieđuid mielde dovdosat dainna ahte máhtte sáddet iežaset sielu máilmmi sierra dásiide buohcuvuođa siva čielggadit. Dát dieđut leat nappo oččoduvvon giemasámiin suopmelaš dahje gárjillaš boanddaid bokte.

Lars Levi Læstadius (1800–1861)

Sámi njálmmálaš árbevieu, Fellmana ja von Westena dieđuid vuodul Lars Levi Læstadius konkluderii Fellmana giehtačálloša árvoštalli reivvestis ahte Ruošša sámiid gaskkas jáhkkimis leat leamaš stuorát noaidit go gostege eará sajis Sámis (Læstadius [1839–45] 2000, 285; vrd. von Westen [1717] 1826, 20; Olsen [s. 1715] 1910, 91). Læstadius oaivvilda muđuige ahte «giivámus sámenoaidit» ledje Ruošša bealde, gos diidaosku lei su mielas erenoamáš nanus (Læstadius [1839–45] 2000, 223, 319; vrd. T. I.

²¹⁴ Læstadiusa diehtogáldun Finnmárkku sámi oaffaruššanvieruin lei K. Leem; veardádalli materiálan Læstadius geavahii dieđuid gárjillaš *kekri*-nammasaš oaffaruššanvieruin K. Ganandera ([1789] 1995) dieđuid vuodul.

²¹⁵ Álgositáhta: «*Stallot* lähetetään tänne (Suomen Lappiin) Imandran Lapista läheltä Kantalahtea, sillä siellä on sellaisia noitita, joilla on kyky nostattaa niitä. Venäjän lappalaisten kanssa ollaan kernaasti hyvissä väleissä, koska näillä on sikäläiset noitat palveluksessaan» (Læstadius [1839–45] 2000, 311).

Itkonen 1948: 2, 335). Fellmana mitalus *Varsukka*-ohcansáni²¹⁶ oktavuodas duodašta Læstadiusa mielas diida-oskku givrodaga Ruošša bealde. Mui-talusa mielde guokte «ruoššalačča» oaffarušše olbmo čáhceháldái oažžun dihtii bivdoličku (Læstadius [1839–45] 2000, 319), muhto lea eahpe-čielggas, oaivvildiigo Fellman dás ruoššasámiid vai ruoššalaččaid (vrd. Fellmana ruohtagiel álgoteavsttain). Læstadius iešge gulai sámiin alddii-neaset mitalusaid, mat duodaštedje ruoššasámi noiddiid fámolašvuoda. Mytologiija-girjjistis Læstadius ovdanbuvttii mitalusa *Muonioniska-guovllu* leansmánni fearánis «Guoládaga sámiid» (sus *Kuolan seudun lappalaiset*) luhtte, man mielde muhtin Ruošša sámi noaideáhkku, guhte muhtin sivas lei suhttan leansmánnii, noaidui buohccin leansmánni eami-da, guhte lei dalle guhkin eret Guoládagas (Læstadius [1839–45] 2000, 223). Læstadius anii dán mitalusa mearkkašahtti ovdamearkan sáme-noiddiid máhtus vuolgit siellomátkái, man olis sii sáhtte rasttildit tempo-rála- ja spatiálarájáid. Dát attáldagat, maid vehkiin noaidit sáhtte viežžat dieđuid boahhtevaš dáhpáhusain dahje gáiddusguovlluin, ledje Læstadiusa mielas sámiid einnostusdáidduid čilgehussan (Læstadius [1839–45] 2000, 223–224; vrd. Læstadius [1839–45] 1994²¹⁷).

Mátkemuitalusat

Mátkemuitalusat Nuorta-Sámis ilbmagoahte jo 900–1500-loguin. Čállin ledje vearuheadjit ja gávpejasat (omd. Ottar, S. van Sallingen), olgopoli-tihkalaš virgeolbmot (omd. Grigorij Istoma, Sigismund F. von Herberstein), mearraolbmot (omd. Stephen Barrow, William Barrow, Anthony Jenkinson) jna. 1553–88 *Dvina*-joganjálbmái Englánddas johtán engelas gávpejas W. Barrow diđii mitalit ahte Guoládatnjárgga mearrarittu sámiid leat «báhkina», geaid gaskkas muhtumat ledje «Ruošša oskku vuostáiváldán» (Gotje 1937, 92). S. Barrow mátkkoštii Englánddas 1556 *Jofkyi*-siidda rádjái ja vuosttasin dokumenterii čálalaččat báikkálaš sámesuopmana sátnelisttuinis (gč. Hakluyt (1589) 1965, 326; Abercromby 1895; Gotje 1937, 119–120; Aikio 1992, 22), muhto mátkegovvadásastis eai leat dieđut sámiid vuoŋŋalaš dilis.

²¹⁶ *Varsuga* (rš.) lea johka, mii golgá Guoládatnjárgga nuortaosiin Vilgesmerrii, gč. kárta 3 (gč. mildosa).

²¹⁷ Dát lea Nilla Outakoski jorgalus suomagillii.

Nuortariikka ambassadevra Ruoššas von Herberstein almmustahtii 1549:s Moskovia-riikka govvádusa, mas čujuhii ruošša ambassadevrra G. Istoma mitalussii mátkkistis Moskvaa Københámmanii 1496:s, ee. *Finlappia* ‘Sámeeatnama’ ja *dikiloppi* ‘vilda sámiiid’²¹⁸ eatnamiid bokte (gš. omd. Herberstein 1550; jorgalus ruoššagillii, gč. Herberstein (1559) 1908; gč. maid Šaskolskij 1965; Aikio 1986, 67–70). Istoma dieđuid mielde *Sviatoj Nos*-njárgga lahkosiin *Semes*-nammasaš bávtiid luhtte (jáhkkinis okta čieža sullos *Semiostrrovje*-siidda guovllus, gč. Šaskolskij 1965, 18–19; vrd. Šestakov 1868 a, 249) mearrajohtit oaffa-rušše mearrarávnnji ráfáidahttima nammii (Herberstein (1559) 1908, 184–191). Mitalus lei dovddus pomoraid gaskkas ja sáhtii leat oahpis engelas mátkkošteaddjái Jenkinsonii, guhte jođii Londonas Moskvai 1557:s Davvinjárgga (*Nordkapp*) ja Čáhcesullo bokte «Sámeeatnama davimus geahčái» *Kigor*-njárgii (sáGld *Kihkkernjargg*, sáDv *Giehkirnjárga*) ja viidáseappot máttanuorttas. Jenkinson mitalii ee. stuorra geađggi birra *Sviatoj Nos*-njárgga lahkosiin Jieknameara rittus, man meattá jođidettiin mearraolbmot oaffarušše vuoja, bierggu dahje eará borramuša amaset duššat garra mearrarávnnji geažil (Gotje 1937, 74). Go gáldun leat pomoraid mitalusat, de diehtu ferte guoskat pomoraide iige báikkálaš sámiiide. Ovdalis namuhuvvon mátkemitalusat sistisdollet oalle oppalaš máinnašumiid sámiiin ja sáhttet leat gáldun guovlluhistorijá dutkamii, muhto sámii oskkoldatdutkanama dáfus eai leat nu relevánttat.²¹⁹

Pierre Martin de la Martinière 1670:s Várjjagis Guoládat-gávpogii
(Nr. IV:2–5, III:1)

Fránskka doavttir de la Martinière mátkkoštii Dánmárku-Norgga mearrarittu mielde *Novaja Zemlja*-sulluide.²²⁰ Mátkemitalusa *Voyage des pays septentrionaux* (1671; ruoššagillii 1911; dárogillii 2001) mielde son mátkkoštii Várjjagis mearrarittu mielde Guoládatvutnii (sus *Mourmanskoï more*), finai Guoládat-gávpogis (sus *Kola*) ja muhtin siseatnansiidda bokte

²¹⁸ *Strana dikiloppov* ‘vilda sámiiid eana’ (Herberstein (1559) 1908, 189–190), lei su čilgehusa mielde ollán *Dvina*-jogas gitta Dront-gávpoga (Romssa) rádjái.

²¹⁹ Berošteaddji gávdná on. mátkemitalusaid jorgaluvvon mángga gillii, ee. van Linschoten 1594–95; Molčanov 1813; Pošman 1866 (mátki 1802); Lütke 1828 (1820-logu mátkkit); Reineke 1830; Vereščagin 1849; Maksimov 1859; Rabot 1885 (mátki nuortalaččaid lusa); Kihlman 1890 (mátki Guoládatnjárgii 1889); Buharov 1885 (mátki 1883); Rippas 1895; Slezskinskij 1898 (mátki Guoládatnjárgga davveosiide); Filipov 1901; Gotje 1937.

²²⁰ la Martinière birra gč. omd. Meriot 1978.

máhcai fas Várjjagii. Guovllu sámegiela spiehkastedje de la Martinière mielde sihke nubbi nuppis ja Várjjat-guovllu sámegielasge. Guoládatvuonas ássan *Muscovite* ‘Moskovia-sámit’ ledje su mielas «vildaseabbo ja eambo brutálat» go várjjatsámit (de la Martinière (1671) 2001, 41). Jus lokaliserema vuoddu vieldá čujuhusa Guoládatvutnii, de gažaldagas galget leat *Mue tkk*-nuortalaččat dahje riddoguovllu *Kiillt*-siidda gielddasámit. Sis-eatnamis ásse govvádusa mielde *kilopper*, geat ledje vel «vildaseabbo», fárrestalle sajis nubái ja elle bivdduin (de la Martinière (1671) 2001, 42). Siidda luonddubirrasa govvádusa vuodul lea navdimis ahte dat lei *Njuđ’ťjäu’rr* dahje *Suđ’nn’jel*, dahje *Peäccam*-siidda dálveorohat. Mátk-kistis Guoládat-gávpogis Várjjagii de la Martinière ((1671) 2001, 46–47) čuovui sámi hávdádanmeanuid muhtin orrunbáikkis stuorra joga lahkosiin, mii lea navdimis *Tuallam*-johka. Govvádusa mielde, mii lea okta boarráseamos čálalaš dieđuin hávdádanmeanuin Nuorta-Sámis, jápmán olmmoš biddjojuvvui álggus guovžžanáhki ala ja maŋŋá fas gistui, masa lagamuččat bidje buolleviinni, goikeguoli, sáltebohccobierggu ja ruđaid, mat galge addojuvvot bassi Biehtárii sisabeassanmáksun almmiriikii; gisttu báldii biddjojuvvui bassi Nikolaosa govva (ibid.). Harusin (1890, 320) navdá de la Martinière govvádusa guoskat Guoládat-gávpoga sámiiide,²²¹ muhto luonddubirrasa govvádus, ee. máinnašupmi «stuorra jogas» heive buorebut *Tuallam*-joga muhtin sámesiidii (*Njuđ’ťjäu’rr*), ovdal go Guoládat-gávpogii, mii lei vuotnabađas *Tuallam*-joganjálmmis. Bassi Biehtára ja bassi Nikolaosa dehálaš sadji hávdádanmeanuin čujuha dasa ahte 1670-logus kristtalašvuohta fertii leat jo sajjáiduvvagohtán báikkálaš sámiiid gaskkas (vrd. báhpa Simonov’a miššuvnna dieđuiguin 1680-logu nuortalaš siiddaid kristtalašvuođa dohkkeheamis, gč. Kučinskij 1998 a).

Kulturhistorjjálaččat miellagiddevažžan lea máinnašupmi datneárppuin duddjomis dan nuortalaš siiddas, gos hávdádeapmi dáhpáhuvai; dát doarju duodjedutkiid hypotesa, man mielde nuortasámit činahedje dujjiideaset datneárppuin ovdal go geavahišgohte bearraliid birrasiid 1600–1700-loguid (gč. Kosmenko 1993, 60–61). de la Martinière mátkegovvadás lei 1700-logu molsumis jorgaluvvon ee. fránska-, engelas-, duiska- ja itáliagillii ja šattai

²²¹ Harusin eahpidii la Martinière govvádusa luohtehahttivuođa ja navdii ahte hávdádeapmi dáhpáhuvai Guoládat-gávpogis, gos sámit fitne soaitáhagas, man geažil govviduvvon hávdádanrituála ii sáhtán leat su mielas albma árbevirolaš geavat, gč. Harusin 1890, 320.

oktan dovdoseamos diehtogáldun davviguovlluid birra.

*Ruošša akademalaš ekspedišuvdna Guoládat-gávpogii 1720-logus
(Nr. III:1, IV:3–4)*

Ruošša dieđakademia vuodduuvvui 1724:s ja álggahii dutkanbarggus prošeavttain, man ulbmilin lei oččodit dárkilis dieđuid Ruoššariikii gulle-vaš eatnamiin, álbmogiin ja johtolagain. Ruošša, mii lei vuoitán soađi Ruota gonagasriikka vuostá, vikkai dalle starggasmahttit sajádagas Nuortameara guovllus ja huksegodii gávpeoktavuođaid oarjjás. Dalle davveoarjeeatnamiid dovdamuš dieđalaš vuodu alde šattai áigequovdilin. Akademalaš dutkanekspedišuvdna, man dalá Ruošša dieđakademia bargi fránska dieđaoimmoš professor Louis de l’Ile de la Croyère (r. s. 1680–1741) johihii, finai 1727–30 ee. *Kiillt*-sullos Barentsábis, Guoládat-gávpogis, Guoládat- ja *Tuallam*-jogain ja máhcai máttás Gárjila bokte (Gnučeva & Černikov 1935, 57). Ekspedišuvdna sáhtii johtit mángga sámesiidda bokte, mátkeruvtta govvádusa mielde aŋkke gielddasámi *Kiillt*-siidda (Nr. III:1) ja nuortalaš *Suđ’nn’jel-* ja *Njuđ’ttjäu’rr-*siiddaid (Nr. IV:3–4) bokte. Detálljadieđuid fidne beaivegirjjis, man de la Croyère čálii fránskkagillii 1727–29 (oktiibuot 245 giedain čállon siiddu). Beavegirji sisttisdoallá oanehis dieđuid báikkálaš sámiid (navdimis gieldda- ja nuortalašsámiid) dilis, vieruin ja erenoamážit hávdádanrituálas (Gnučeva & Černikov (1935) mielde). Ain dálge almmutkeahces beavegirji seailuhuvvo Ruošša dieđakademia arkiivvas Moskvás (de la Croyère [1727–29]; gč. Gnučeva & Černikov 1935, 57) ja lea mu dieđuid mielde áidna čálalaš gáldu 1700-logu nuortasámi hávdádanmeanuin. In leat sáhtán oahpásnuvvat dán arkiivamateriálii gielalaš váttisvuodaid geažil. Lea buorre sivva navdit ahte de la Croyère sáhtii dovdat de la Martinière (1671) mátkegovvádusa.

A. J. Sjögren 1820-logus Nuorta-Sámis (Nr. III:5, IV:1, IV:4–5)

Suoma-ugralaš gielaid dutki Andreas Johan Sjögren (1794–1855) lei movttáskan nášuvnnalaš lihkadusas, mii badjánii Suomas 1800-logu álggogeahčen ja man olis oahppan-olbmot (omd. Castrén) rahčagohte dutkat suoma-ugralaš álbmotkultuvrraid ja gielaid. 1824–29 dutkanmátkkiin Ruošša davvinnuortan ja -oarjin Sjögren čökkii viiddis lingvisttalaš, historjjálaš,

geográfalaš, arkeologalaš ja luonddudiedálaš materiála sierra suoma-ugralaš álbmogiid birra. Sjögren govvidii mátkegovvadásastis (1828) ee. nuortasámiid (*Semioštrovje*, *Njuõ'ttjäu'rr*, *Mue'ikk* ja *Paaččjokk*) vuoiŋgalaš dili ja ortodoksalaš miššunhistorjjá (Sjögren 1828, 374–381).²²² Giemasámi muitalusaid vuodul Sjögren (1828, 135) čuoččuhii ahte stuorámuš ja fámoamos noaidit gávdnojit Ruošša bealde. J. Fellman kommenterii Sjögrena mátkemuitalusaid kritihkalaččat ja divodii Sjögrena mátkegovvadásas máŋga faktaboastuvuođa, muhto miedai Sjögrena čuoččuhussii ahte giemasámit atne Ruošša beale noiddiid stuorra árvvus (Fellman 1847, 97–98). Fellman buvttii kommentárateavsttastis lassedieduid sámi noaidevuoda hárrái, ee. ahte giemasámiid mielas *Oaver-jávrr*i (sus *Imandra*) noiddiin lea čehppodat buhcciid dikšut (ibid.). Vásáhusaidis vuodul Fellman čálii deaivvadeamistis *Oaver-jávrr*i gáttis *Raassnjaarrk*-guovllus diehttin adnojuvvon gielddasámi ádjáin, gean čilgehusa mielde su einnostándáiddu bohte lunddolaš attáldagain eaige sáhttán oahpahuvvot geasage (Fellman 1847, 98; eambo detáljat, gč. Fellman (1907) 1961, 327–328). Dát diehtu soahpá oktii oktasaš nuortasámi njálmmálaš árbevieruin, man mielde noaideattáldagat fievrriduvvojedje árbin ja čuvvo soga.

M. A. Castrén 1841 nuortalaččaid, áhkkil- ja gielddasámiid birra
(Nr. II:2, III:4, IV:3–4)

Matthias Alexander Castrén (1813–1852) lea suoma-ugralaš gielaid ja árbevieruid veardádalli dutkama ja davviguovllu etnográfalaš dutkama vuodđudeaddji (gč. Pentikäinen 1995, 55–58). Suomelaš mytologiija dutkkadettiin Castrén fuomášii dan lagaš oktavuoda sámi mytologiijai.²²³ Máŋgga dutkanmátkkis, ee. Sápmai, Castrén čálii mátkemuitalusaid, mat leat almmustuvvan su jápmima maŋhá su muituimerkejumiid ja reivviid vuodul.²²⁴ 1841:s Castrén ja Elias Lönnrot vulggiiga Nuorta-Sápmai ja Gárjilii. Dutki-guovttos jodiiga Anáris *Suõ'nn'jela*, *Njuõ'ttjäu'rr*ia ja *Tuallam*-joga bokte Guoládat-gávpogii ja das máttás Gáddeluktii gieldda-

²²² Ruošša girku miššunhistorjjá gáldun Sjögren geavahii Karamsina (1833–35) historjagirjii.

²²³ Sivvan dasa ahte Castrén veardádalai sámi ja suoma mytologiijaid lea jáhkkimis K. Ganandera girjii *Mytologia Fennica* (Ganander [1789] 1995), mas Ganander ovttahtii goappašiid mytologiijaid.

²²⁴ Geavahan dás Castréna mátkemuitalusaid ruošša- ja suomagiel publikašuvnnaid (1858; 1967); vrd. duiskkagiel álgo publikašuvnnain, almmustuvvan 1853 St. Petersburgas.

sámi siiddaid (ee. *Maaziell'k*) bokte. Dutki-guoktá áigumuššan lei fitnat *A'kkel*-siiddas, gos suomelaš boanddaid mielde galggai sihke sáme-giella ja sámi árbevierut leat seilon buorebut go eará sajiin Sámis. Dáid mitalusaid ja vel navdimis Skandináva miššunearaid ja báhpaid govvádusaid vuodul Castrén čuočuhii ahte áhkkilsámit adnojuvvojedje čeahpimus noaidin oppa davviguovllus (Castrén [1840-l.] 1858, 263; [1840-l.] 1967, 91; vrd. Olsen [s. 1715] 1910; Læstadius 2000, 223, 285). Mátki *A'kkeli* ii lihkostuvvan, muhto Castrén čohkkii sámiid kránnjáálbmogiin, eanaš suomelaččain, mitalusaid fámoláš áhkkilsámi noiddiid ja sin noaidástallandáidduid birra, ee. das ahte siellu guođđá jámálgan noaidi rupmaša ja vuolga oheat dieđuid suoláduvvon diŋggaid dahje buohcuvuođa siva birra. Veardádalli vuohki oáččui Castréna navdit ahte sámi noaidevuhtii leat vástideaddji fenomenat eará «čuvgetmeahtun» (rš. *neobrazovannyj*) álbmogiin (Castréna [1840-l.] 1858, 274; 1967, 91). Castrén sajuštii noaidevuoda *šamanisma*-doahpaga vuollái, man son ovddidii Suoma mytologijai guoski dutkamušain ja logaldallamiin 1851–52. Castrén gohčodii šamanisman buot altáilaš álbmogiid (maid son oaivvildii suomahkii gullevažžan) boarráseamos oskkoldaga (Castrén [1840-l.] 1858; vrd. Pentikäinen 1995, 159).

Sámi vuoiŋŋalaš ja ávnnašlaš kultuvrra ja ortodoksa girku váikkuhusa govvidettiin Castrén ii defineren, guđemuš nuortasámejovkui su dieđut laktásedje, muhto geavahii neutrála oppalaš doahpaga «Ruošša sámit», vaikke sutnje lei oahpis ahte ainjuo giella dáfus Nuorta-Sámis ledje unni-mustá golbma sierra sámejoavkku (gč. Castrén [1840-l.] 1858, 285). Castréna čuočuhusat das ahte «Ruošša sámit» ledje kristtalašvuoda ipmárdusa vuolimus dásis buot eará sámiid ektui, dihte unnán kristtalaš oahpu birra ja jáhkke noaidefápmui (Castrén [1840-l.] 1858, 274), sajáiduvve nannosit 1800-logu ruošša etnográfalaš girjjálašvuhtii (gč. omd. Sámeeatnama govvádusa (Dergačev 1869; 1877), man dehálaš gáldun lei Castréna mátkegovvádus; Dergačeva publikašuvdna (1877) lei vuorustis Harusin'a (1890) diehtogáldun).

Suoma beale sámiid mitalusat «Ruošša sámi» noiddiid birra, maid Castrén refererii mátkemitalusastis mottiin sániin, leat maŋŋá geavahuvvon primára gáldun nuortasámi eamioskkoldaga govvadásain, vaikke eamioskkoldaga ektui dát mitalusat leat čielgasit sekundára gáldut.

Ovdamearkka dihtii girkoistorjáčáli Šestakov čujuha Castréna duiskkagiel mátkemuitalusaide čuočuhettiin ahte Suoma sámít jáhkke Nuorta-Sámis leat noiddiid, geat máhtte jorgalit iežaset boazun, guovžan, gumpen, guollin, loddin jna. (Šestakov 1868 a, 250). Iežas áicamiid vuodul Castrén ([1840-l.] 1858, 276; 1967, 93) govvidii nuortasámi guvlláruššangoansttaid, ee. mo «okta Ruošša sámi nisu» divššui ladabákčasa; ruoššagiel jorgalusa vuodul dáhpáhusa báikkálaš gullelašvuhta lea eahpečielggas (vrd. duiskkagiel álgoteavsttain). Castrén ([1840-l.] 1858, 276) oaivvildii ahte sus ii lean doarvái gelbbolašvuhta nuortasámiid noaidevuoda suokkardallat, go son ii máhtán sámegeiela doarvái bures iige lean ieš fitnan dain báikkiin, gos noaidevuhta lei ain juohkebeaivválaš geavadin. Dát badjel beannotčohtejagi boares ieškritihkalaš fuopmášupmi lea mu mielas erenoamáš áigeovuodil dálá áigge sámedutkamii.

J. A. Friis Várjjagis Guoládatnjárgii 186:s 7 (Nr. II:1, III:4, IV:1–2, IV:4, IV:6)

Oslo universitehta professor sáme- ja suomagielas 1866' rájes Jens Andreas Friis (1821–1896) jodii geasset 1867 Várjavuonas rittu mielde Guoládatgávvgii ja das *Tuallam*-joga mielde máttás, *Maaziell'k*- ja *Ču'kksuâl*-siiddaid bokte Gáddeluktii ja Giema-Sápmái (mátkeruvtta kárta, gč. Friis 1871 a, mielddus).²²⁵ Daid sámiid, geat ásse *Tuallam*-joga lahkosiin Friis (1871 a) gohčodii *skoltelapper* ja govvidii sin vieruid, dábiid ja oskumušaid. *Tuallam*-jogas gitta *Maaziell'k*- ja *Ču'kksuâl*-siiddaide, *Umm'ptök*-duoddariid, *Oaver*-jávri ja Gáddeluovtta lahkosiin ássan sámít ledje fas Friisa terminologijja mielde *Lapparne* (ibid.), geat báikegottiideaset mielde leat gieldda- ja/dahje áhkilsámit. Friisa dieđuid siidagullelašvuoda lea gorálaččat álki gávnnaht báikenamaid vuodul, mat leat su teavsttas valjis ja maid son čálii sáme-, dáro-, ruošša- dahje suomagiel hámis ja guorahalai etymologalaččat. Dán dáfus sihke girji ja dasa gullelaš Ruošša Sámi kárta (Friis 1871 a) leat dehálaš gáldun nuortasámi báikenamaid dutkamii.

Friis ovdanbuvttii ja čilgii nuortasámiid jáhkuid ja dábiid dalá evolusionisttalaš oain-nus, man olis árbevierut adnojuvvojedje bázahallan álbmoigiid vássán áiggi historjái gullelaš tradišuvdnan, ja árbevieruid hilgun lei

²²⁵ Friisa mátkeguobmin lei professor Ludvig Kristian Daa (1870).

gehččojuvvon ovdáneami lunddolaš proseassan. Friis omd. fuomášahtii ahte nuortalaččat ledje ruoššaiduvvamin bivttasvieruideaset, gielaset, náit-
tos-, gásttašan- ja hávdádanvearuideaset dáfus, muhto sis ledje ain muhtin
vierut, mat bohte dološ áiggis «*som iblant andre vilde Folkeslag*» ('nugo
earáge vilda álbmogiid gaskkas', Friis 1871 a, 152). Ná sámiid namahus
dikij 'vilddas', man ruoššat geavahedje jo doloža rájes, oaččui Friisa čilge-
husas odđa, sosialdarwinisttalaš sisdoalu.

Friis vikkai veardádallat sámiid stuorát, «kultuvrralaččat ovdánan»
álbmogiiguin ozadettiin kulturloanaid. Son oaivvildii ee. ahte nuortalaččat
ledje ruoššaid ektui bázahallan kristtalašvuoda ipmárdusa dáfus, muhto
liikká lonejedje ollu ortodoksalaš ja ruošša kultuvrras. Kulturloanaid
ovdamearkan Friis buvtii moadde bohconamahusa, mat ledje lonejuvvon
ruoššagielas sámegillii, omd. *svitsch* ja *pomitj* (Friisa čállinvuohki). *Svitsch*
(vrd. rš. *sveča* 'ginttal'-sániin) lea boazu, man olmmoš lohpidii bassi Tri-
fonii vai beasttášii várálaš dilis. Go uhki lei mannan badjel, de dolvo-
juvvui boazu girkobáikái ja vuvdojuvvui; ruđaid ovddas oston gintalat
cahkkehuvvojedje kapeallas bassi Borisa ja Gleba nammii *Ķeeu* 'hes-báik-
ki lahkosiin, dahje *Peäccam*-girkus giittusin bassi Trifonii (Friis 1871 a,
151). *Pomitj* (vrd. rš. *pominal'nyj* 'muito-') lea váinni buoremus boazu, mii
vuvdojuvvui hávdádeami oktavuodas váinni sogalažžii; ruđaid ovddas osto-
juvvon gintalat cahkkehuvvojedje oamehasa muitun (*Paaččjokk*-guovlu)
(ibid.). Goabbáge sátni lea njuolga čadnon kristtalašvuhtii ja lea lunddo-
laš ja dárbbalaš loatna dan kulturbirrasis, mas nuortalaččat ledje eallán
1500-logu rájes; dakkár loanat duodaštit sámekultuvrra návccaid vuogái-
duvvat muhttašuvvi birrasii dan sadjái go čájehit sámekultuvrra geahnohis-
vuoda ja kultuvrralaš geafivuoda.

Friisa govvádus nuortalaččaid jáhkuid sielu vánddardeamis olbmo
jápmima maŋŋá lea vuosttas čálalaš čilgehus nuortalaččaid sielloipmárdusas
(Friis 1871 a, 151–152). Friis čilge dan čuovvovaččat:

Álbmotjáhkuid mielde engel, olbmo iežas várjalanengel, bohtá
oainnat almmis olbmo sielu viežžat. Son ii doalvo sielu almmatge
njuolga albmái, muhto olles čieža vahku galgá siellu ovttas engeliin
johtit bohccuin ja fitnat juohke sajis, gos váidni lei ealidettiin fitnan
ja lei dahkan juoga buriid dahje baháid. Siellu muittuhuvvo olbmo
eatnanlaš eallimis, buriin ja baháin, lihkus ja heajos lihkus, ilus ja

morrašis, ja jus juoga nu ii leat áibbas buoritmeahttun, de [sielus] lea vejolaš gáhtat mañemužžii, ja de dasto beassá almmiriikii. (Friis 1871 a, 151–152)²²⁶

Dát čilgehus lea čielgasit báidnašuvvan ortodoksa sielloáddejupmái. Mánja mañit áiggi čálii čujuhit dán sielloipmárdusa čilgehussii. Nemirovič-Dančenko (1881 á, 183) lasihii Friisa čilgehussii iežas áicamiid, maid mielde jábmi barta galggai guđdejuvvot guorusin čieža beaivvi siste. Mañit áiggi ruoššagiell gálduid gaskkas gávdnojit doarjjadieđut Friisa in-formašuvdnii, omd. báhppa K. Ščekoldin (1880: 1, 24) čálii logimat jagi Friisa mañná ahte *Paaččjokk*-guovllus lei dáhpin vuovdit bohcco olbmo jápmima mañná ja oastit gintaliid daid ruđaid ovddas. Sullasaš jáhkuid máinnaša T. I. Itkonen (1948: 2, 357) čujuhettiin Harusini, muhto lea navdimis ahte Harusin luoikkahii dieđuid Ščekoldin'as. Lea goittotge máinnašan veara ahte dát dieđut čájehit sámi árbevieru ovttabealáláččat, daningo čálliid geavahas eai leat leamaš sámiid iežaset čilgehusat áššis, mat attášedje čiekŋaleabbo ádejjumi sámi árbevirolaš ja kristtalaš oskumušaid oktiičaskimis. Áhkksámi hávdádanbáikki *Mogilnyj*-nammasaš sullos *Oaver*-jávrris govvidettiin Friis (1871 a, 309–311)²²⁷ máinnašii muorraruossaid boares sámi hávdđiin ja ee. ákšu doddjon nađain muhtin hávdđi alde, mii lei Friisa árvalusa mielde biddjon oaffarin, muhto biliduvvon amaset doalvut olbmuid geahččalussii dan oaffara suoládit (Friis 1871 a, 310).²²⁸ Dán oalle pragháhtalaš čilgehussii gávdnojit veardádalli dieđut sihke nuortalaš ja viidásut suoma-ugralaš árbevierus, muhto áššis eai leat sámi primára muitalusat.

Sámi mytologiija girjjistis Friis (1871 á, 143–145) máinnašii hui

²²⁶ Álgositáhtta: «Efter Folketroen kommer der nemlig en Engel, Individets specielle Skytsengel, ned fra Himmelen for at hente Sjaelen. Denne fører han dog ikke direkte til Himmels, men i hele 7 Uger maa Sjaelen i Følge med Engelen kjøre omkring med Renen og besøge ethvert Sted, hvor den Afdøde i levende Live nogensinde har vaeret og udrettet Noget, enten Godt eller Ond. Sjaelen bliver herved mindet om hele sit forudgaaende jordiske Liv, om Godt og Ondt, Lykke og Ulykke, Glaede og Sorg, og dersom den ikke er aldeles uforbederlig, vil det vaere muligt for den ved Anger endnu i sidste Stund at faa Adgang til Himmerig» (Friis 1871 a, 151–152).

²²⁷ Friis máinnašii *Mogilnyj*-sullo sámegiell nama *Jamis suolo* 'jámešsuolu' (Friisa čállinvuohki) ja oaiivilda dan leat seammá go *Ču'kksuál*, mii ii doala deaivása. Báikkálaš sámit gohčodedje *Mogilnyj*-sullo eará namahusain, namalassii *Lann suál* 'gárdesuolu', mii lei *Ču'kksuál*-siidda hávdebaiki. Ruoššagiell namahus *Mogilnyj* boahtá *mogila* 'hávdi'-sánis; lea vejolaš čatnat *Ču'kksuál*-namahusa etymologiija *ču'kk*-sátnái 'skáhppu, bumbá, gistu', muhto ášši gáibida vuđolaš etymologalaš guorahallama, mii sáhtášii addit lassedieđuid sámi dološ hávdádanvugiid dutkamii.

²²⁸ Ákšu nuortalaš hávdđiin, gč. Hallström 1922; T. I. Itkonen 1948: 2, 356.

unnán nuortasámiid birra, ee. diehtu *terske lapper*-sámiid oaffaruššamis *Kovre*- dahje *Kevre*-nammasaš ipmilii ferte leat lonejuvvon Læstadiusa sámi mytologiija giehtačállošis. Læstadius vuorustus geavahii Fellmana dieđuid Ruošša sámiid mytologiijas (vrd. Fellman [1844] 1906: 1, 554–555). Mátkevásáhusaid vuodul Friis čálii maŋjel *Peäccam*-kloastara govvideaddji novealla (1884), mas leat dieđut sámi vuoiŋgalaš dili birra, muhto girjji čáppagirjjálaš hápmi ferte vuhtii váldojuvvot, jus dieđuid geavaha dieđalaš oktavuodain.²²⁹ Friis lei dárkilis dutki, muhto songe lei muhtin muddui báidnašuvvan sámekultuvrra eksotiseremii, omd. dulkui noaidebierrgasin dahje šiellan *Ču'kksuâl*-siidda áhkkišámenissona beallje-čijaid, bohccoguolggas ráhkaduvvon dihpaid, main Friisa mielas galggai leat muhtin «čiegus» oskkoldatfunkšuvdna (Friis 1871 a, 311).

Friis lea vuosttas čáli, guhte čilgii *skoltelapper*-namahusa álgoboahhtimuša muhtin liikedávddas, mii lei dábálaš Borisa ja Gleba kapealla lagaš guovlluin (*Paaččjokk*-siida) orron sámiid gaskkas (Friis 1871 a, 149).²³⁰ Maŋga ruoššalaš mátkkošteaddji dokumenterejedje dán liikedávdda álbmot-čilgehusaid Guoládatnjárgga ruoššaid ja sámiid muitalusaid vuodul, omd. mátkkistis *Ču'kksuâl*-gilis *Njââ'vvnje'škk*-gillái V. I. Nemirovič-Dančenko (1877 a, 206) gulai mitalusa, man mielde Guoládat-gávpogis oarjjásguvlui orron sámit ledje báljesoavvagat daningo sin máddarat biehttaledje kristtalaš gástta vuostáiváldimis; mitalusa mielde sii, geaid bassi Trifon gásttašii, ožžo dearvvas maŋisbohttiid. Mátkkošteaddji A. G. Slezskinskij (1898, 60) gulai sullasaš čilgehusa geasset 1897 *Peäccam*-kloastaris, gos muŋka Emmanuil mitalii sutnje báljesoavvat sápmelaččaid iežaset čilgehusa, man mielde sin liikedávda lei Ipmila ránggáštus dan ovddas go sin máddarat hehttejedje bassi Trifona miššunbarggu. Lea máinnašan veara ahte *skolt*-namahus ii gávdno ruoššagielas ja lea leamaš oppanassiige dovdameahttun nuortasámiide gitta maŋemuš logijagiide, goas dutkit geavahišgohte *skolt*-namahusa ruoššagillii almmolaš oktavuodain.²³¹ Suoma bealde ássi nuortalaččat dovdet namahusa suomagiela vástideaddji sáni *koltta*.

²²⁹ Girjji sierra veršuvnnaid birra gč. omd. Sildnes [1997], 97–100.

²³⁰ Gč. maid Tanner (1929, 83–84); T. I. Itkonen (1948: 1, 129) čujuha J. Qvigstadii, gean publikašuvnnaš *skolt*-tearbma ilmmi vuosttas háve dárogiel girjjálašvuodas 1827:s.

²³¹ Dálá ruoššagiela girjjálašvuodas *skolt*-namahusas leat guovttelágan variánttat, namalassii *saam-skol't* (dárogiela mielde) dahje *koltasaam* (suomagiela mielde).

A. Genetz darjje-, gieldda- ja nuortalašsámiid luhtte 1876:s
(Nr. I:1–4, II:1, III:1–5, IV:3–4)

Suoma-ugralaš gielaide dutki Arvid Genetz (1848–1915) finai jahkebeale guhkkosaš mátkkis Guoládatnjárggas Helssega universitehta doarjagiin 1876:s dutkamin nuortasámi suopmaniid ja čoaggimin giellačájánasaid, maid vuodul son almmustahtii nuortasámi suopmansátnegirjji (Genetz 1891).²³² Stuorra ovdamunnin dutkái lei dat ahte son máhtii ruošša- ja mánga suoma-ugralaš giela. Son jodii Gáddeluohttas Guoládat-gávvgonii ja das rittu mielde *Jokanğa*- ja *Ponoj*-gilliide darjjesámeguovllus ja dasto gielldasámi siiddaide siseatnamis (*Arsjogk*, *Kyöddemjaavvre*, *Kintuš*, *Leijaavv'r*, *Lujaavv'r*, *Ču'kksuâl* ja *Maaziell'k*), muhto vuoruhii darjjesámi guovllu ja govvidii mátkemuitalusastis (Genetz 1877–78) enaš darjjesámi árbevieruid.

Genetz máinnašii stuorát ja smávit báikenamaid ja siiddaid, muhto anonymiserii diehtoaddiidis, nugo lei dalá áigge lingvisttalaš dutkanárbevierrun. Genetz govvidii gieldda- ja darjjesámi oskumušaid, vieruid, noaidevuoda ja oaffaruššanmeanuid daid dieđuid vuodul, maid fidnii *Arsjogk*-, *Leijaavv'r*-, *Kintuš*- ja *Jofkyi*-siiddain. Mánngat áššit (omd. boaššo-uksa) ja geavadat (omd. bivdui rituálaráhkaneapmi) sámiid beaivválaš eallimis ledje su mielas čadnon dahje sáhtte čadnojuvvot dološ sámi oskumušaide. Sierra vuoiŋgaide ja máinnashámiide nuortasámi árbevierus Genetz vikkai gávdnat vástideaddji mytologalaš hámiid oarjesámi árbevierus, omd. stállu, Áhčešeatni jna. Genetz (1877–78, 330, 339) logahalai 16 nuortasámi ipmila, čilgii daid guovddáš doaimmaid ja veardádalai gárjil- ja suomagieli ipmilnamahusaiguin ja suoma-ugralaš tradišuvnnain. Dutki vikkai bidjat ipmiliid muhtin hierárkalaš ortnegii, sámi «Olympusii», nugo lei dalá oskkoldathistorjjas dáhpin. Ii leat buorre diehtit, leigo sámiin alddiineaset áddejupmi ipmilhierarkijjas, muhto Genetza logahallamis vuohtá ahte su klassifiseren lea vuodđuduvvan veardádalli analysii ja ipmiliid doaimma

²³² Genetz (1879–84; 1891, 233–265) almmustahtii giellačájánasteavsttaid iešgudet nuortasámi suopmanii oktageardásaš transkripsuvnnas ungáragiel ja duiskkagiel jorgalusaiguin. Genetz sajuštii teavsttaid jogo daid siiddaid oktavuhtii gos son vurkii teavsttaid, dahje gos diehtoaddi lei eret. Darjjesámi teavsttat leat *Lyymbes*-, *Jofkyi*- ja *Kyöddemjaavvre*-siiddain (Genetz 1891, 233–244), gielldasámi teavsttat leat *Lujaavv'r*-siiddas (Genetz 1891, 244–246), nuortalaš teavsttat leat *Suõ'nn'jel*- ja *Njuõ'ýtjäu'rr*-siiddain (Genetz 1891, 262–265). Genetz jorgalii maiddá Matteusa evangeliuma, kapihttaliid 1–22 gielldasámegillii ja kapihttaliid 23–28 áhkkišámegillii (Genetz 1879–84, 3–25; 1891, 247–262).

dehálašvuoda árvvoštallamii olggobeal oainnus ovdal go sámi siskkáldas kriteaide. Jo Læstadius ([1839–45] 2000, 45) fuomášahtii beakkán girjjistis sámi mytologiija birra ahte «jáhku mielde noaidit eai klassifiseren ipmiliiddiset», muhto miššunearat leat viggan bidjat sámi ipmiliid árvoortnegii. Oarjemáilmmi allaoahppan ovddasteaddjit, miššunearat, báhpát ja dutkit ledje jo 1500-logu rájes čuvvon dihto jurddašánmálle, man mielde lei dárbu klassifiseremii ja hierárkalaš buohtastahttimii.

Noaidevuoda čilgedettiin Genetz govvidii dárkilit buohcuvuoda buoridanmeanuid, maid beasai ieš vásihit *Arsjogk*-siidda dálveorohagas, gos son merkii muitui erenoamážit meanuid jođihan noaidi ja su veahkkejoavkku gorutlihkestagaid, noaideludiid, noaide-tearpmaid (Genetz 1877–78, 339–341). Genetz ovdanbuvttii noaidástallanvugiid govvádusa *Arsjogk*-ja *Jofkyi*-sámiid gaskkas, guorahalai goavdái čujuheadji sámegiel sániid (Genetz 1877–78, 374–375), govvidii *Arsjogk*-siidda oaffaruššanrituála, mii galggai su dieđuid mielde leat dáhpáhuvvan mañemustá 1874:s, ja darjjesámi oaffarmeanuid (Genetz 1877–78, 375). Genetz máinnašii oskumušaide laktašuvvi mánga árvvolaš detálja, nugo oaffarmuoraid (sus *lyhte-myry*, sáDr *lyhte-myrr*) ceggema, oaffarealli dávtiid ásaheami rivttes rumašlaš ortnegii, noaidi doaimma oaffarbáhppan jna. (dát dieđut sohpēt mángga dáfus oktii dieđuiguin, maid F. Šatkov (1911) buvtii *Semioštrovje*-siidda 1850-logu oaffaruššanrituála hárrái).

Genetz fuomášii ahte sámit eai leat leamaš mielas háleštit eamioskkoldagaset ja vieruideaset birra, muhto orodettiin golbma jándora *Arsjogk*-siidda dálveorohagas dutki nagodii oažžut sámiid luohttámuša:

go vázzen barttas bartii, osten sin ártegis diŋggaid, juhken ja sidjiide jugahin fuones romma idđedis gitta eahkedii, odđen bálddalagaid noiddiin seammá gokčasa vuolde mas munnje báhce ealli muittut mátkki lohppii, bidjen namaid Aleksander ja Maria [...] guovtti unno-ražžii, geat leigga riegádan mañná go báhppa mañemuš háve (ovddit dálvve) finai dáppe ja geat eaba livčče diehttelas nammaduvvon ovdal go báhppa fas juovllaid áigge boadášii gillái; go válden nim-morkeahttá vuostá sihke buot cummáid ja salastemiid, maid liekkus juhkanskihparat munnje adde, ja maiddái sámenama Ärwei Kawrel äljk (Ärwei Kawrela bárdni) man munnje ráhkadedje rivttes namastan ja áhččán namas – dán bokte mun vuiten sin luohttámuša dan made ahte jáhkán sii dovddastedje munnje oskkoldagaset oalle

dievaslaččat ja čiegatkeahhtá, muitaledje ja muhtin muddui čájehedje meanuideaset. (Genetz 1877–78, 330)²³³

Genetza govvádus *Arsjogk*-sámiid ja darjjesámiid oskkoldagas lea nuortasámi dutkanhistorjjás vuosttas gorálaččat vuđolaš ja sisdoalu dáfus rikkis geahčastat, man árvvu nanne áŋgiris dutki bures jurddašuvvon giedde-bargometodat, giellamáhttu ja gielladieđalaš guorahallanvugiid geavaheapmi. Genetz lei dárkilis dutki, guhte máhtii oaidnit kulturhistorjjálaččat mávssolaš detálgaid. Son fertii leat plánen ovddalgihtii, maid galggai geahčadit sáme kultuvrras ja -eallimis, masa galggai giddet fuopmášumi ja maid galggai jerrat sámiin. Dát lea mearkan dasa ahte Genetz lei jurddašan iežas gieddebargu etnográfalaš perspektiivvas, vaikke son lei oahpu dáfus lingvista. Lea mearkašahtti ahte Genetz guoskkahii etnográfalaš čoaŋginbarggu etihkalaš beali, go anii lobálažžan almmustahttit oččoduvvon dieđuid sámeoskkoldaga birra dan sivas go ii oktage su informánttain lean gieldán su muitaleames dan birra viidáseappot (Genetz 1877–78, 330). Genetz leage mu mielas erenoamáš dan sivas go válddii duodas ovddasvástádusa sámi vuoiŋŋalaš árbedieđuid fievrreidemis.

V. I. Nemirovič-Dančenko Guoládatnjárggas 1870-logus

(Nr. II:1–3, III:1, III:4, IV:3–4)

Ruošša girječálli Vasilij Ivanovič Nemirovič-Dančenko (1848–1936) mátkkoštii 1870-logus Vilgesmeara ja Jiekŋameara riddoguovlluin, jođii Guoládatnjárgga oarjeosiin Gáddeluvvttas Guoládat-gávpgogii ja čálii máŋga essaya báikkálaš diliin ja álbmogiin, ee. sámiin (Nemirovič-Dančenko 1875 a; 1875 á; 1877 a; 1877 á; 1881 a; 1881 á; 1892). Son finai ee. *Njuõ'ttjäu'rr-*, *Suõ'nn'jel-*, *Kiillt-*, *Maaziell'k-*, *Ču'kksuâl-* ja *A'kkel-siiddain*, *Juonn-áhkksilásamegilis* ja *Tuallam-joga* guovllus. Nemirovič-

²³³ Álgositáhtta: «káyden mökistä toiseen, ostellen heidän omituisempia kapineitaan, juoden ja heille juottaen huonoa rommia aamusta iltaan, maaten yön yhden peitteen alla noidan kanssa, josta minulle jäi eläviä muisteja koko loppumatkaksi, pannen nimet – Aleksander ja Maria, syntymäajan mukaan niinkuin venäjän uskoisilla on tapana – kahdelle lapsukaiselle, jotka olivat syntyneet sen perästä kun pappi viimein (edellisena talvena) oli heillä käynyt ja joita ei siis tiedetty nimittää ennenkuin hän taas joulujen seudussa tulisi kylään; ottaen nurisematta vastaan sekä kaikki suutelot ja syleilyt, joita herttaiset juomatoverini antoivat, että myös sen lappalaisen nimen Árwei Kawrel äljk (Arhippa Kaaprielin poika) joka minulle muodostettiin oikeasta omastani ja isäni nimestä – kaiken tämän kautta saavutun siinä määrässä heidän luottamuksensa, että luullakseni jotenkin täydellisesti ja peittelemättä tunnustivat minulle uskonsa, kertoivat ja osaksi näyttivät sen menoja.» (Genetz 1877–78, 330).

Dančenko čohkkii ruoššagillii sámi mitalusaid dahje mitalusaid sámiid birra, su informántan ledje sámit, ruoššat, pomorat ja gárjillaččat. Su mátkemitalusain ii leat álo čielggas makkár álbmogii iešgudetge mitalleadddji gulai; mitalleadddjiid namaid dovddusin dahkan ii lean čálli oainnus dárbbaslaš. Son doaimmahii mátkkiinis čoggon materiála essayhápmái, ovttahttii álbmotmitalusaid iežas mátkemitalusaiguin nu ahte lea measta veadjemeahttun earuhit nuppi nuppis (gč. omd. Nemirovič-Dančenko (1875 b), mas leat jagi 1873 vurkejuvnon mitalusat siiddiin ja čáhka-laggáin ruoššagillii essayhápmis; gč. maid *Saamskie skazki* 1980, 37–39). Mitalus gollečoarvvat gotti doarrideaddji *Aroma-Telle*-nammasaš kosmolaš meahcásteaddji ja máilmmeloahpa birra (gč. Nr. V:1), lea šaddan dovddusin Nemirovič-Dančenko (1875 a, 136–137; 1877 a, 209; 1881 á, 171–172) essay-čállošiid vuodul. Harusin, Čarnoluskij ja máŋga eará čálli leat atnán dán teavstta árbevirolaš «myhtan». Máŋga ruošša dutki leat geavahan Nemirovič-Dančenko čállošiid sámi eamioskkoldagas kritihka haga, dulkon ja buktán daid vuodul máŋggalágan nággosiid sámi oskumušain. Ovdamearkan sáhtta leat *Radien*, *Jabme-akko* ja eará skandináva sámi árbevrrui gullevaš ipmiliid ja oruhiid govvádus, man Nemirovič-Dančenko (1881 á, 174) dagai Friisa (1871 á) vuodul; sámi eamioskkoldaga govvádusas Harusin (1890, 141–148) geavahii gáldun sihke Friisa ja Nemirovič-Dančenko čállošiid, mat geardduhit goappat guoimmi; čuovvumuššan lea informašuvnna luoikkaheapmi (traderen).

Diedut nuortasámiid oskumušain Nemirovič-Dančenko essayain leat máŋgga dáfus sekundárat ja galget geavahuvvot várrugasvuodain, ee. seammá dieduid máŋggalágan dulkomat sierra publikašuvnnain gáibidit buot su teavsttaid buori dovdamuša, jus su essay-čállošat galget geavahuvvot mange lágan gáldun.

*A. Jaščenko Nuorta-Sámi oarjeosiin 188:s 7, ee. Oaver-jávrris
(Nr. II:1–2, III:3–4, IV:4)*

St. Petersburga universitehtas biologan skuvlejuvnon Jaščenko (1868–1943) finai studeantan dutkamin šattuid Nuorta-Sámi oarjeosiin geasset 1887, sullii seammá áigge go Harusinge, Gáddeluohta–Guoládat-váldogainnu mielde. Jaščenko orui beannot mánu *Oaver-jávrris* ja dasto jođii *Maaziell 'k-*

ja *Puuljaavv'r*-siiddaide ja Guoládat-gávpgii. Sámekultuvra dagai nuorra dutkái stuorra váikkuhusa, ja son álggii čoaggit sámi dujiid ja gažadit sámiid árbevieruideaset birra.²³⁴ Ruošša sámiid eallinvuogi, ávnnaslaš ja vuoigŋalaš kultuvrra govvádusastis Jaščenko (1892) miedihii ahte su giedde barggu áicamiid logahallan geardduhivččii máŋgga dáfus Harusin'a «dárkilis ja dievaslaš» govvádusa, man Jaščenko dovddai bures. Muhto nuorra dutki oinnii iežas materiála árvvuge, eandalii dannego su dutkan-guovlun lei *Oaver-jávri* ja dan lahkosiin orron áhkkilsámit (Nr. II:1–2) ja gielddasámit (Nr. III:3–4), geaid birra Harusin didii viehka unnán (Jaščenko 1892, 11). Iežas giedde barggu dieđuid veardádallan ja buohtastahttin Harusin'a dieđuiguin, dáhkidii Jaščenko mielas su mátkemuitalusa objektiivvalašvuoda (ibid.).

Gažadettiin *Oaver-jávri* sámiid siiddiideaset ja luondduvuoigŋaid birra Jaščenko vásihii vuostehágu informánttaidis bealis, geat biehttaledje muitaleames dahje čujuhedje iežaset diehtemeahttunvuhtii. Etnográfalaš barggu dáfus iešoahppan dutki, Jaščenko nagadii iežas rehálašvuodain oažžut sámiid luohttámuša, čohkkii ja čálii ruoššagillii oktiibuot 20 oanehis máinnasreferáhta, main badjel bealli leat eamioskkoldaga hárrái miellagiddevaččat (Jaščenko 1892, 29–30, 30–35; *Oaver-jávri*, *Puuljaavv'r*, *Lujaavv'r*, *Njuđ'ttjäu'rr*). Teavsttaid vuollečujuhusain leat kommentárat, main vuohtta ahte Jaščenko (1892, 19) oahpai dovdat bures sámi vuoigŋalaš eallima, ee. noaidevuoda; omd. son fuomášii sohka beallái čadnon erohusaid bohccobierggu giedeahallama hárrái: nissonolbmot eai ožžon lobi borrat bohcco vuoigŋamaččaid ja muhtin sajiin nissonolbmot eai ožžon oppa guoskatge varas bohccobirgui eaige vuoššat dan (vrd. Harusin 1890, 207–208; Čarnoluskij 1966).²³⁵

Sieidejáhkuid govvádusastis Jaščenko čuoččuhii ahte báikkálaš sámit atne iežaset albma kristtalažžan, geavahedje ruossaid, čuvvo buot girko-basiid ja atne siiddiid «biron dahje bahás vuoigŋan» (Jaščenko 1892, 22).

²³⁴ Mátkkis čoggon etnográfalaš čoakkáldat, mas leat garraduojit, biktasat ja dološ fievruid muorra-modeallat, seailuhuvvo RGO museas ja arkiivvas St. Petersburgas. RGO bálkkašii Jaščenko silbamedálgain etnográfalaš barggu ovddas.

²³⁵ Ii leat buorre diehtit oaivvildiigo Jaščenko das bohcco vai gotti, go ruoššagielas dát earru ii boade nu čielgasit ovdan go sáme gielas. Jaščenko máinnašupmi das ahte sámit báhče elliid bissuin dahje bivde gielaiguin ja ággásiiguin (rš. *gančes*, vrd. suom. *hangas* 'goddegiella') čujuha goddebivdui, mii lei birgenláhki Nuorta-Sámis gitta 1900-logu álggogeahčái, erenoamážit *Umm'ptõk-váriin* ja *Pyõnne-joga* guovlluin. Nemirovič-Dančenko (1881 á, 181) mielde goddečorragat ledje *Umm'ptõk*-duoddariin ja *Lujaavv'r*-gili lahkosiin ain 1870-logus, gč. maid Hallström 1911.

Sámiid iežaset čilgehusat sieidejáhkuid hárrái kristtalaš oainnus leat lundolaččat 1800-logu sámiid vuoiŋjalaš dili ja kristtalaš dilálašvuoda ektui, ja maiddái dannego sámit čilgejedje daid áššiid olggobeal olbmui.²³⁶ Goittotge sámi duohtamuitalusat, maid Jaščenko refererii, duodaštit eahpitkeahhtá dalá sámiid nana jáhkuid siiddiid fápmui, váikkuhussii olbmo dearvasvuhtii, bivdolihkku ja dálkái. Jaščenko govvidii sieidevuoiŋnaid olmmožin, guhte sáhtii náitalit, jápmit, bohccuid guođohit, šaddat eallin dahje geađgin jna. daid dieđuid vuodul, maid fidnii ruoššagillii *Oaver-jávri* ja *Puuljaavv’r-guovllu* sámiin. Lea máinnašan veara ahte Uno Harva (Holmberg) referere dovddus čállosisttis sámi oskkoldaga birra (gč. Holmberg (1915) 1987) Jaščenko dieđuid sieidebálvalemis ja -jáhkuin hui oppalaš dásis earutkeahhtá sámejoavkkuid guhtet guimmiineaset, dego Jaščenko dieđut livčče gokčan visot Ruošša beale sámiid árbevieruid. Jaščenko dieđuid ja dulkomiid vuodul Harva čuoččuha ahte «Ruošša sámiin lea dábálaččat áibbas seammá áddejupmi siiddiin go jábmiinge» (Holmberg 1915, 36). Dát čuoččuhus lea mu mielas mángggageardásaš dulkon. 1800-logu etnográfija čuovggas Jaščenko oinnii sieidejáhkuid álgoboahtimiša sámiid vuollegašvuodas lundui, mii mearridii olbmuid badjel; das son čuovvulii evolušonisttalaš čilgehusa, man mielde «primitiva» oskkoldaga čuovvuleaddji viggá čilget luondduihtagiid badjelunddolaš fámuid doaimma vuodul.

V. J. Vise áhkkiil- ja gielddasámiid luhtte 1910–15:i (Nr. II:1, III:3–4)

Vladimir Juljevič Vise (1886–1954) šattai dovddusin Ruoššas árktalaš guovllu áibmogearddi ja meara dutkin. Vise beroštii davviguovllu álbmotkultuvrrain ja lei movttáskan Schefferusa, Högströma, Castréna, Harusin’a jna. girjjiin. Son finai 1910–15:i moddii Nuorta-Sámis,²³⁷ ee. *Ču’kksuál* áhkkiilsámi siiddas ja *Maaziell’k* (ee. *Puuljaavv’r*) ja *Lujaavv’r* gielddasámi siiddain. Vise beroštii erenoamážit sámi eamioskkoldagas, ee. noaidevuodas ja siiddiid bálvalemis, juoigan- ja mitalanárbevierus.

²³⁶ Ruošša girkohistorjáčálili, teologa Kartašev fuomášahtta ahte ovdakristtalaš vuoiŋnaid ádden biron lea mihtilmas mángga álbmogii mat leat kristtalašvuhtii gástašuvvon. Ruošša girku historijá govvidettiin son čuoččuha ahte ortodoksalaš ráfálaš miššunstrategiija oaččui áigái dan ahte ovddeš «báhkina» seailuhedje gástašeami maŋŋáge ovdakristtalaš oskumušaideaset viehka guhká (rš. *dvojeverije* ‘guovttelágan osku’). Dološ ipmilat eai jávkan olbmuid muittus dalánaga ja elle guhká bálddalagaid odđa kristtalaš oskumušaiuin, muhto áiggi mielde sirdašuvve biruid luohkkái (Kartašev 1993, 147).

²³⁷ Guovlu gohčoduvvui ruoššaid gaskkas Laplandia’n gitta Sovjet áiggi rádjái.

Vise anii báikkálaš konteavstta dehálažžan álbmotárbevieru dutkamis ja čalmmustahtii govvádusainis konkrehta guovllu árbevieruid, omd. *Lujaavv’r*-juoigantradišuvnna (1911²³⁸), áhkkiil- ja gielddasámi bálvvos-báikkiide laktašuvvi árbevieruid (Vise 1912: 9–10) dahje *Ču’kksuâl*-guovllu muitalanárbevieru (Vise 1917: 1–2).²³⁹

Ruošša stereotiipajurdda sámiiid jođánis assimileremis bohtá čielgasit ovdan Vise čállosiin. *Ču’kksuâl* ja *Maaziell’k* sámít ledje su mielas sakka ruoššaiduvvan, man geažil sámi eamioskkoldaga ozus Vise doaivvui gávdnat eambo relevánta dieđuid siseatnamis, *Lujaavv’r*-guovllus, gos sámít geasi áigge ledje measta áibbas sirrejuvvon eará máilmmis ja fitne muđuige oalle háreve stuorát báikkiin, nugo Gáddeluovttas dahje Guoládat-gávpogis (Vise 1912: 9, 395). Vise mielde lujávrelaččat dovde ollu dološ muitalusaid, muhto ledje várrugasat muitalit dieđuideaset ja muhtimin biehtaledje muitaleames. Stuorámus sivvan dasa lei dat ahte sámít eai ollásit luohttán dutkiide. Lujávrelaččaid muitalusaid vuodul muhtin «ruottelaš etnográfá» finai 1910 *Umm’p*-jávrris ja suoli, jearakeahttá lobi rokkai sámi hávddiid *Vuulsuel*-nammasaš sullos. Muitaleddjiid mielde ruottelaš dutki vieččai dákerikkiid sihke hui boares hávddiin ja viehka ođđa hávddiinge, daid olbmuid hávddiin, geaid sámít ledje ain muitimin (Vise 1912: 9, 396–397). Nuortasámi dutkanhistorjjá mielde 1910:s *Umm’p*-jávrris finai ruottelaš arkeologa Gustaf Hallström, gean birra dát sámi «horror story» lea.²⁴⁰ Áiggi mielde Vise nagadii ángirvuodainis oažžut sámiiid luohttámuša, finai muhtin bálvvosbáikkiin ja vurkii máŋga muitalusa.

Vise oaidnu sámiiid hárrái lei positiiva, muhto báidnašuvvan sosialdarwinisttalaš, evolušonisttalaš jurddašeapmái, mii lei mihtilmas álbmotdutkanmii 1800-logu molsumis. Vise definerii sámiiid kultuvrralaččat «báza-hallan» álbmogiidda gullevažžan, «vuoiŋŋalaš ovdáneami vuolimus dási» álbmogin (gč. omd. Vise 1911, 481–482). Vise, gii lei iežas áiggi etnográfalaš teoriijaid báidnašuvvan, sajuštii siiddiid bálvleami fetišismma vuollái, muhto nággii Harusin’a, von Dübena jna. oainnuid vuostá maid mielde sieidejáhkut ledje álgoálggus vuolgán máddariid bálvleamis. Vise

²³⁸ Vise mielas negatiiva áddejupmi sámi juoigama hárrái, mii lei dábálaš čálalaš gálduin 1700-logu Acerbi rájes 1880-logu Kelsiev’a antropologalaš čállosiid rádjái (omd. Kelsiev 1878; 1882), lei váidalahtti ovdagáddun.

²³⁹ Dutkanmátkkiid bohtosat leat almmustuvvan Arhangel’ska Davvi-Ruošša dutkansearvvi ráidduš (rš. *Izvestija Arhangel’skogo obščestva izučeniija Russkogo Severa*); searvi doaimmai 1908–17.

²⁴⁰ Guovllus vižžojuvvon dákerikkít seailuhuvvojít Upmi dutkanarkiivas (*FAU*).

mielas boares skandináva čállagat ja sámi mitalusat duodaštedje ahte sámiin, nugo earáge «ovdáneami vuolledási» álbmogiin, lei animisttalaš jurddašuvuohki, man mielde navdojuvvui ahte bávtiin ja geđggiin ásse badjelunddolaš oruhat (Vise 1912: 10, 459). Siiddiid «personifiserema» duodaštussan Vise anii siiddiid gohčodannamaid «áhkku» dahje «áddjá» (Vise 1912: 10, 457).

Vise čuoččuhii ahte oaffaruššama mearkkat, nugo omd. čoarvegárddit, gávnojedje 1900-logu álggus Nuorta-Sámis eambo go Skandinávia bealde; son vuodđudii dán čuoččuhusa iežas mátkevásáhusaide ja skandináva čálalaš gálduide. Vise finai muhtin čoarvegárddis *Umm 'p-jávri* sullos; doppe oaffarčoarvvit ledje biddjon čoarvegeažit bajásguvlui, mii Vise mielas sakka sulastahtii gova Schefferusa girjiis, mas sápmelaš čippostallá ja rohkadallá sieiddi luhtte (Vise 1912: 10, 455; vrd. Schefferusain (1673) 1963, 172). Vise ii leat fidnen dieđuid bohccuid oaffaruššamis dalá áigge, muhto lujávrelaččat mitalledje sutnje iežaset dábi addit iežaset bassejávvrái (*Seejjtjaavv'r*) smávva skeaŋkkaid finna dálkki ja bivdoličku ovddas (Vise 1912: 10, 456). Noaidejáhkuid hárrái leat Vise čállošiiin árvvolaš dieđut, ee. *Ču'kksuâl-*, *Leijaavv'r-* ja *Koarrdōgk-*siiddaid noaidástallan-vugiin, tearpmain ja biergasiin (Vise 1917: 1–2). Dutki fuomašáhtii ahte jáhkku noiddiid erenoamáš fápmui lei nanus Guoládatnjárgga sisosiin, eandalii báikkiin, mat ledje guhkkín eret Gáddeluohta–Guoládat-váldogeainnus (Vise 1917: 1, 17). *Oaver-jávri* áhkkilsámiid duohtamitalusaide vuodđuduvvon noaidástallama detálljarikkis govvádusat leat miellagiddevaš, muhto sekundára diehtogáldut sámi oskumušain ja rituálain (Vise 1917: 1, 17–18; 1917: 2, 65–70).

Vise, gii ii máhttán sámegeiela, čálii sámi mitalusaid ruoššagillii²⁴¹ ja almmustahtii daid referáhta hámis lasihettiin áššálaš kommentáraid, báikenamaid ja sámedoahpágiid čilgehusaid. Spiehkastahkan máŋgga ovddeš ja maŋit áiggi čállis (nugo omd. Harusin dahje Čarnoluskij) Vise čálii sámegeiel sániid ja báikenamaid viehka lahka álgogiela. Vise mieđihii ahte lei veháš «šliipen» sánis sátnái čállon teavsttaid giela gokko lei su mielas dárbu, muhto muđui vikkai seailluhit teavsttaid lunddolaš «oktageardánvuoda» (Vise iežas dajaldat) ja mihtilmas dadjanvugiid (Vise 1917:1, 16). Árvvolažžan leat

²⁴¹ Vise (1917: 1, 16) mielde báikkálaš sámit hálle ruoššagiela pomora-sámesuopmana (rš. *pomorsko-loparskij govor*).

mu mielas referáhtat sieidejáhkuin, siiddiid bálvaleamis ja noaidevuodas áhkksámiin (Vise 1917: 2, 65–70), nuortalaččain (Vise 1912: 10, 454) ja lujávrelaččain (Vise 1912: 10; gč. maid Vise 1917: 2, 65, 68). Áhkksámi jáhkuid čáhkcalaggáide (sus *tschag lyg*) Vise (1917: 2, 69–70) anii dološ sámi mytologiija bázahussan dalá sámi árbevierus.

Vise lei čeahpes iešoahppan etnográfá, guhte oáččui báikkálaš olbmuid muitalit dakkár rašes áššiid go omd. árbevirolaš jáhkut, mat ledje guhká badjelgehččon ortodoksa girku bealis, dahje levden, man sámit sakka heahpanedje ruoššaid ovddas. Vise lei dárkil olmmoš- ja báikenamaid hárrái, mii lei dalá áigge ruošša etnográfijjas viehka eahpedábálaš. Erohussan mángga ovddeš áiggi čállái, geat atne informánttaideaset eksotálaš kultuvrra namahis ovddasteaddjin (omd. Harusin dahje stuorámuš oassi skandináva miššunearain), Vise anii diehtoaddiidis stuorra árvvus. Sámi nammavierut, informánttaid sohka- ja siidagullevažvuohta bohtet bures ovdan Vise čállošii (liŋkkat informánttaide, gč. tabeallaid²⁴²). Lagamus luonddubirrasa ja báikenamaid dáfus dárkilit govviduvvon guovllut lámččet Vise čállošii lunddolaš konteavstta báikkálaš árbevrrui. Muitaleddjiid namat, báikenamat, sámegeiel sámit ja báikkálaš doahpagat, jáhkuid ja dábiid čilgehusat, maid Vise bijai juolgenohtaide, veahkehit sajuštit buot ruoššageiel referáhttateavsttaid báikkálaš kontekstii ja juoba mikro-dássái báikkálaš árbevieru siskkobealde, ja duodaštit čállii áššedovdamuša báikkálaš árbevieru hárrái.

²⁴² Tabealla 14 oahpista nummiriid bokte tabellii 13 ja dán bokte váldotekstii.

Etnográfalaš, antropologalaš ja eará dutkamušat ja govvádusat

Ruoššas

N. Harusin «Russkije lopari» (Ruošša sámít, 1890)

(Nr. II:1, III:1, III:3–4, IV:1–6)

Sámi muitalusat sahtáshedje ollu čilget, muhto leat dálá áigge duššan máhcatkeahtá, ja mii fertet duhtat dasa ahte mánggaid oskumuš-áššiid lea veadjemeahttun govvidit dahje čilget (Harusin 1890, 140)

Ruoššalaš etnográfá Nikolaj Harusin (1865–1900) lei Moskva universitehta Juridihkalaš fakultehta studeantan fitnan mángga mátkkis dutkamin álbmotriekteipmárdusa.²⁴³ Geasset 1887 son vulggii vuosttas iehčanas etnogáfalaš dutkanmátkái Nuorta-Sápmái ovttas Vera-oappáinis, guhte 1900-logu álggogeahčen šattai dovddus etnográfán Ruoššas.²⁴⁴ Soai vulggiiga *Kandalakša*-gávpogis *Oaver*-jávraí, dasto *Umm'ptók*-duoddariid meattá *Maaziell'k*-siidda bokte *Puuljaavv'r*-guovllus viidáseappot Guoládat-gávpogii, mii lei sudno mátkki váldobisánanbáiki.²⁴⁵ *Tuallam*-joga mielde soai fitnaleigga *Njuđ'ttjäu'rr*- ja jáhkkimis *Suō'nn'jel*-siiddain, meara mielde fas finaiga *Paaččjokk*- ja *Peäccam*-siiddain. Mátkkis čoggon etnográfalaš materiála vuodul, ja ruoššalaš ja olgoriikkalaš čálalaš gálduid dutkama vuodul Harusin čálii girjjis *Russkije lopari* (Ruošša sámít, 1890) ja almmustahtii dan Ruošša Keaisárlaš luonddudutkama, antropologii ja etnográfii berošteddjiid searvvi áigečállagis (IOLEAE).²⁴⁶ Harusin jugii girjjistis sámiiid riikkagullevašvuoda mielde Skandinávia, Ruošša ja Suoma

²⁴³ 1891' rájes Harusin lohkagođii etnográfiija Duiskkas ja Fránkariikkas, daningo etnográfiija ii lean dálá Ruoššas sierra diedasuorgin. Son skuvlejuvvui etnográfán 1894:s *Jurjevskij* universitehta (dálá áigge Tartu universitehta Estteeatnamis) filologalaš fakultehta etnográfalaš-geográfalaš ossodagas. Maŋŋá son oassálasttii kulturmuittuid kártemii ee. Nuortameara guovllus ja arkeologalaš roggamiidda Čáhpesmeara gáttis *Krym*-guovllus, Kaukasusas, Estteeatnamis, *Perm'*-guovllus Davvinuorta-Ruoššas, ja čökkii materiála sierra álbmogiid kultuvrras ja njálmmálaš árbevieruin.

²⁴⁴ Vera Harusina (1890) čálii Guoládatmátkki govvádusa, mas leat árvvolaš fuopmášumit dalá sámiiid bivttasvieruin, gielas ja luđiin; gč. maid Vera Harusina 1902.

²⁴⁵ Lea máinnašan veara ahte *Maaziell'k*-sámít bidje Nikolaj Harusini luodi, man biologa A. Jaščenko beasai gullat finadettiin *Oaver*-jávrris 1887:s (Jaščenko 1892, 25–26).

²⁴⁶ *Imperatorskoje občestvo ljubitelej jestestvoznanija, antropologii i etnografii*; Harusin lei ovttá gaska IOLEAE etnográfalaš ossodaga ovdaolmmožin.

sámiide (Suopma lei 1809 rájes Ruošša vuolde), ja dagai earu Suoma luteránalaš sámiid ja sin ortodoksalaš kránnjáid, nuortalaččaid gaskii. Harusin ii dovdan dakkár namahusaid go anáraš dahje davvisápmelaš, muhto geavahii goappašiid sadjái ruoššagiell namahusa *finljanskije lopari* ‘Suoma sámit’ dahje *fil’man* ‘johtti davvisápmelaš’.

Beroškeahttä «Ruošša sámit»-namas girjji sisdoallu ii govčča olles Ruošša beale Sámeeatnama, muhto eanemustá guovllu Guoládat-gávppoga ja *Paaččjokk*-siidda lahkosiin. Oskkoldatdieđalaš girjjálašvuodas čujuhuvvo dávjá kapihttalii «Sámiid dološ oskkoldaga ja dološ oskumušaid báza-husaid birra dálá sámiid gaskkas» (Harusin 1890, 134–236; gč. vuollelis Oskkoldat-kapihtal), muhto Harusin’a dieđut eai leat dan rádjái leamaš suokkardallon kritihkalaččat. Stuoarámus oassi Oskkoldat-kapihtalis guoská skandináva sámi eamioskkoldahkii, muhto Ruošša sámiid oskumušaid govvádusat váldet dušše lagabui ovttá viđat oasi olles kapihttalii ja gusket váldoáššis eanemustá nuortalaččaide (*Paaččjokk* ja *Peäccam*, *Suõ’nn’jel*, *Njuõ’ttjäu’rr*). Sivvan sáhtta leat nuppe dáfus dat ahte Harusin’a váldodiehtoaddin lei *Paaččjokk*-guovllu báhppa Konstantin Ščekoldin, nuppe dáfus fas geasset lei vejolaš beassat *Paaččjokk*- ja *Peäccam*-siiddaid oktasaš geasseorohagaide mearrarittus (Lukjančenko 1971, 58–59; gč. maid Sergejeva 2000 b, 10) ja oahpásnuvvat muhtin muddui sámi árbevieruide dain siiddain, báikki alde. Dieđut *Ču’kksuál*-áhkkielsámiid ja gielddasámiid (*Kiillt* ja *Lujaavv’r*) oskumušaid birra leat Harusin’a girjjis viehka unnán. Harusin ii leat presiseren ahte livččii leat fitnan *Lujaavv’r*-siiddas, muhto Guoládagas 1911–12:i johtán Vise (1912: 9, 397) mielde Harusin garvvii *Lujaavv’r*-gili mátkkistis, mii leage pragmáhtalaččat áddehahtti, go geassejohtolagaid váilli geažil suoidne- ja borgemánus lei dalle measta veadjemeahttun beassat Guoládatnjárgga sisosiide, ee. *Lujaavv’r*-siidii. Dieđut darjjesámiid oskkoldaga birra eai leat oppanassiige govvadásas mielde, go Harusin ii leat fitnan Guoládatnjárgga siskkimus iige nuorttamus osiin.

Harusin’a gáldut

Materiálan Ruošša beale sámiid (gč. vuollelis «Ruošša sámit») eamioskkoldaga govvádussii ledje čálalaš gáldut, ruoššalaččaid muitalusat, muhtin muddui dieđut Harusin’a gieddebarggus ja Ščekoldin, geas Harusin fidnii

ee. máinnasteavsttaid *Paaččjokk-* ja *Peäccam-*guovlluin. N. Storåa (1971, 31) mielde Ščekoldin «soaitá leat» (sus *probably*) Harusin'a deháleamos diehtoaddin «Ruošša sámi» oskkoldagas oppalohká, muhto gáldokritihkalaš guorahallan čájeha ahte Ščekoldin'a dieđut gullet *Paaččjokk*, *Peäccam*, muhtin muddui *Njauddâm* ja vejolaččat vel *Mue'kk* nuortalaš siiddaide. Oskkoldat-kapihttalis Ščekoldin hárvve namuhuvvo diehtoaddin, muhto son lea eahpitkeahttá buot máinnašuvvon dahje refererejuvvon *Paaččjokk-* dahje *Peäccam-*guovllu sámemáidnasiid duohken. Harusin'a sámi informánttaid gaskkas ledje *Ču'kksuâl-*, *Maaziell'k-*, *Njuđ'ttjäu'rr-*, *Suđ'nn'jel-*, *Lujaavv'r-* ja *Kiillt-siiddaid* sámit, geaid Harusin deaivvai dutkanmátkkistis, muhto čujuhii oanehis deaivvademiide (Harusin 1890, 57, jn.). Dát lea dulkomis ahte Harusin jearahalai sámiid máinnašuvvon siiddaid olggobealde, vejolaččat Guoládat-gávpogis, márkanbáikkiin dahje mátkki alde, dalle go áhkkil- ja gielddasámit ledje su sáhttolazžan Guoládat-gávpogii. Geasset ássi siseatnama sámit (*Ču'kksuâl*, *Maaziell'k*, *Lujaavv'r*, *Njuđ'ttjäu'rr*, *Suđ'nn'jel*) biedgguid iežaset geasseorohagain. Dan geažil dutkis lei vissásit váttis háhkat dieđuid njuolga daid siiddaid sámiin, báikki alde. Iežas áiggi ruoššalaš etnográfalaš dutkanárbevieru mielde Harusin čohkkii materiála dulkkaid bokte dahje ieš jearahalai sámiid ruoššagillii. Harusin ii máhttán sáme giela ja navddii buot sámiid máhttit ruoššagiela áibbas njuovžilit.²⁴⁷ Viehka gáržžes dieđuid *Maaziell'k-* ja *Ču'kksuâl-siiddaid* sámiid oskumušain Harusin sáhtii oažžut iežas sámi sáhttoláččain dahje ruoššain. Dieđuid Guoládat-gávpoga lahkosiin ja Barentsábi rittus orron sámiid vieruin Harusin oaččui ee. ruošša ássiid bokte, geaid son gohčodii guoládatlazžan (sus rš. *koljane*). Vuoiggalazžan leat D. N. Ostrovskij [1891] ja Vise kritihkalaš fuopmášumit ahte Harusin hágai dieđuid sámiid birra eanemustá «eará olbmuid sániid bokte iige iežas dutkanáicamiid bokte» (Vise 1912: 9, 397).

Ruošša beale sámi eamioskkoldaga čálalaš gálduid gaskkas ledje eanaš

²⁴⁷ 1800-logu ruošša etnográfijas navdojuvvui ahte sámit ledje buori muddui assimilerejuvvon ja máhtte ruoššagiela. Dát stereotípa lea beassan eallit ruošša dutkanmáilmmis gitta min beivviid rádjái. Lea deattuhan veara ahte *Njuđ'ttjäu'rr*-searvegotti báhppa Pavel Dmitriev (1889, 101) máinnašii 1889:s ahte mánggat sámemánát eai dalle máhtán veaháge ruoššagiela; antropologa Zolotarev (1927, 42) fuomášahtii 1926:s ahte darjjesámi mánát ja boares olbmot máhtte dušše fal sáme giela. 1950–60-loguinge ledje Ruošša bealde muhtin vuoras sámit, geat ledje seailluhan gielaset ja kultuvrraset bures, omd. mu áhči edno eamit, njuohttejávrelaš Jevdokija Antonovna Gerasimova hálddašii sáme giela ollu njuovžileappot go ruoššagiela.

mátkemuitalusat, essayat ja maiddái čáppagirjjálašvuohta. Dat gáldut ledje Harusini seammá árvvolaččat go njálmmálaš diedutge, mii čájeha su gáldokritihka stuorra váilli. Mátkemuitalusaid čállin ledje omd. Arhangelsk-guovllu hálddahusbargi Dergačev (1877) Guoládatnjárgga riddoguovllu birra, Friis (1884) *Peäccam*-kloastara birra ja Castrén (1858) áhkkišámiid ja nuortalaččaid birra, ee. sin «roavva báhkinvuodas» ja ortodoksalaš vieruid coages ipmárdusas.²⁴⁸ Essay- ja čáppagirjjálašvuođateavsttaid gaskkas leat omd. Nemirovič-Dančenko (1875 á, 1877 a, 1877 á) govvdusat siseatnama sámiid ja nuortalaččaid birra ja Friisa *Lajla*-girji (1888).²⁴⁹ Castrén ja Friis leigga suoma-ugralaš álbmogiid dutkit, ja sudno diedalaš duogáš ja giellamáhttu sáhtášii nannet sudno dieduid árvvu Harusin'a gáldun. Goittotge sudno čállosiid árvu diedalaš gáldun gáržu mátkemuitalusšlájá geažil ja vel dannego Friis ja Castrén leigga oskkáldagat iežaska diedasurggiid teoriijaide ja dát ráddjii oainnu. Soai ohcaleigga oktasaš suoma-ugralaš ruohttsiid, nugo lei 1800-logu loahpas dáhpin. Dát čuožai sudno veardádallamiidda, mat ledje fokuserejuvvon semmasullasašvuođaide. Seammá vuogi vuohtta maiddái Harusin'a girjjis.

Veardádallanmateriálan Harusin vieččai dieduid skandináva sámi eamioskkoldaga birra mángga čálalaš gáldus, ee. mátkkošteddjiid muitalusain,²⁵⁰ etnográfalaš govvdusain (ee. von Düben (1878)) dahje oskkoldatdiedalaš čállosiin (omd. F. J. Mone (1822) ja A. Réville (1883), geat goappašagat suokkardalaiga sámi oskkoldaga oppalaš dásis sekundára gálduid vuodul). G. Acerbi (1803) govvdus mátkkistis Ruotas ja Sámis 1798–99, lei Harusin'a mielas hui luohtehahtti ja dehálaš gáldu, mii govččai su mielas sámi mytologiija oppalohkái ja lei «sámi ipmiliid buot dárkileamos klassifikašuvdna» (Harusin 1880, 140).²⁵¹ Acerbi mytologiija-oasi váldogáldun lei ee. Finnmarkkus 10 jagi bargan miššuneara Knud

²⁴⁸ Harusin geavahii maiddái Castréna duiskkagiel publikašuvnnaid.

²⁴⁹ Harusin geavahii Friisa mátkemuitalusa *Peäccam*-kloasttaris gáldun čilget muhtin nuortalaš jáhkuid ja nuortalaččaid oktavuoda ortodoksa girkui; *Lajla*-girjái Harusin čujuhii eahpárašmuitalusaid oktavuodas, mat leat su čilgehusa mielde dovdosat Sámeeatnama sierra osiin, muhto eanaš Skandinávias (Harusin 1890, 163).

²⁵⁰ Omd. P. M. de la Martinière (Davvi-Norggas ja Guoládagas 1671), J. F. Regnard (Durdnošis 1600-logu loahpas, 1753), M. F. Hogguer (Ruota Sámis, 1841), L. von Buch (Davviriikkain ja ee. Muonás, 1810), F. W. von Schubert (Davviriikkain, 1823).

²⁵¹ Acerbi teaksta lea ožžon ruossalas árvvoštallamiid; omd. Læstadius ([1839–45] 2000, 28) ii atnán dan árvvus: «vähämielisestä Acerbista ja hänen kaltaisistaan taas ei maksa vaivaa edes mainita»; N. Storå fás gohčoda Acerbi mátkegovvdusa árvvolaš bargun (*great work*), mii addá su mielas detálljadeduid sámiid birra (Storå 1971, 31).

Leem, gean Harusin gohčodii «namahis» *missionarius* ‘miššonearan’ máinnaškeahttä bargo-guovllus, mii čájeha Harusin’a eahpedárkilvuoda ja luoitá su teavstta viehka oppalaš dássái.²⁵² Harusin geavahii gáldun 1500–1600-loguid Skandináva miššunearagovvadásaid (omd. O. Magnus, S. Rheen, J. Torneus), maid siterii dahje refererii J. Schefferusa (1673) vuodul, gii leige Harusin’a váldogáldun. Pehr Högströma čálus [1747] lea áidna primára miššunearagovvadás,²⁵³ man bokte Harusin refererii ee. G. Tuderusa ([1670-1.?] 1773) dieđuid giemasámiid oskkoldagas. Dálá áigge gáldokritihka čuovggas Harusin’a guora-hallama váilin leage sekundára gálduid geavaheapmi eará sekundára gálduid vuodul.²⁵⁴

Dávjjimusat čujuhuvvon Harusin’a gálduid gaskkas lea arkiivačoakkáldat, man duiskkalaš egyptologa A. Erman (1860) almmustahtii. Čoakkáldat sisttisoallá Ruoššariikka iešgudet álbmogii, ee. sámiide guoski dieđuid, maid Erman čohkkii sierra čálalaš ja almmutkeahtes gálduin. Ermana váldogáldun lei *Suomi-áigečállagis* 1859:s almmustuvvan Ohcejoga báhpá A. Andelina čálus (Erman 1860, 167, jn.), mas leat sierra gálduin čoggon dieđut sámi eamioskkoldagas, maid duohken leat vejolaččat K. Leem (1767) ja Eric Jessen-S.²⁵⁵ Eará dehálaš gáldun lei ruota–sámi–latiinagiell sátnegirji *Lexicon Lapponicum* (Lindahl & Öhrling 1780), mas leat Ruota beale sámi tearpmat ja doahpagat.²⁵⁶ Mielde lea maiddái artihkal A. Fjellnera ja beaivvi bártniide guoski epihkalaš luđiid ja dajahusaid birra. Harusin’a teavsttas vuohtá ahte muhtin «Ruošša sámi» jáhkuid čilgehusaid duohken lea Ermana čoakkáldat, vaikke dieđut bohtetge áibbas eará guovlluin Sámis.

Harusin sámi eamioskkoldaga birra

Harusin (1890, 136–138) deattuhii áibbas riehta ahte sámi eamioskkoldaga

²⁵² Storå fuomášahtta ahte mánga detálja hávdádanmeanuin Harusin’a teavsttas leat váldon Leema govvádusas Acerbi čállosa bokte (Storå 1971, 31).

²⁵³ Harusin geavahii Högströma čállosa 1748:s almmustuvvan duiskkagiell jorgalus.

²⁵⁴ Harusin lei muhtimin kritihkalaš gálduidis hárrái, omd. Schefferusa láhkai son máinnašii duiskalaš Jacob Zieglera dieđuid iehčanas diehtogáldun sierra O. Magnusa teavsttas (vrd. Schefferus (1673) 1963, 279).

²⁵⁵ Dása čujuha ee. *Ailekes-Olbmak* namma, man -k mánggaidlogu hápmi lea mihtilmas Porsáŋggu suopmanii; máttasámi oskkoldahkii gullevaš ipmiliid namaid duohken lea vejolaččat Eric Jessen-S., gean govvádus lea almmustuvvan Leema (1767) publikašuvvna mielddusin.

²⁵⁶ Eric Lindahl barggai Ruota Sámis badjel 30 jagi, ee. girkohearrán Suorssás, Upmis, Lyckeles; Johan Öhrling lei riegeádan Ruota Sámis ja bargan báhppan Árjepluovves, Bitomis ja maŋŋá vel Johka-mohkis.

govvidettiin ferte earuhit skandináva sámiid Ruošša beale sámiin. Buohtastahttin ii lean su mielas vejolaš kulturloanaid, eallinvugiid erohusaid ja dieđuid sierralágan temporála gullelašvuoda geažil. Skandináva mytologiija sáhtii su mielas váikkuhit sámi eamioskkoldahkii muhtin guovlluin, eará guovlluin fas sáhtii gárjillaš dahje suopmelaš mytologiija váikkuhit.²⁵⁷ Harusin'a mielas «Ruošša sámit» šadde beallenomádan ollu ovdal skandináva sámiid, ja sin birgenlági rievdadusat fertedje čuočat oskumušaide. Haru-

Nikolaj Harusin (Harusin 1890).

sin deattuha maiddá dieđuid temporála erohusaid ja čuoččuha kritihkalaččat ahte su mielas ii oaččo bákkuhit 1600-logu «Ruošša sámiide» seammá oskumušaid go mat ledje 1600-logu skandináva sámiin (Harusin 1890, 138). Harusin oaivvildii goittotge ahte miehtá Sámeeatnama ledje ollu seammasullasašvuodát meanuid, jáhkuid ja ávnnaslaš kultuvrra dáfus, ja navddii ahte sivvan dasa lea oarje- ja nuortasámiid oktasaš álgo-boahtimuš.²⁵⁸ Seammasullasašvuodaid ruohttasat sáhtte su mielas boahit dološ áiggis, goas sierra sámejoavkkuid erohusat eai lean vel nu čielgasat (ibid.). Jurdda Skandinávia ja Ruošša sámi mytologiija oktasaš álgo-boahtimušas manná rukses árpun Harusin'a suokkardallama čađa. Son sajuštii geavahuvvon gáldodieđuid báike- ja áigekontektii ja earuhii Skandinávia ja Ruošša sámiid nuppi nuppis, muhto giddii fuopmášumi dušše seammasullasašvuodaide. Dakkár ovttabealat veardádallanvuohki vuhtto sámi eamioskkoldaga dutkamis sihke ovdal Harusin'a ja su maŋŋáge. Jurdda sámi eamioskkoldaga oktasaš vuodus lea geasuhan ollu

²⁵⁷ M. A. Castréna láhkai Harusin deattuhii sámi ja suopmelaš mytologiijaid lagašvuoda, muhto mieđihii maiddá ahte sierra sámejoavkkuid oskumušain sáhtte leat ollu loanat gárjillaš, heammolaš (suom. *hämäläinen*) ja skandináva krännjain, ee. ipmilid namat sáhtte lonejuvot (Harusin 1890, 139).

²⁵⁸ Harusin'a čilgehus sierra sámejoavkkuid antropologalaš erohusain čuovui dalá áigge oainnu «vieres vara» váikkuhusas (Harusin 1890, 138).

oskkoldatdutkiid, ja measta 100 jagi Harusin'a maŋŋá L. Bäckman ja Å. Hultkrantz čuoččuheigga: «we have cause to believe that there is a common basic structure in the religion over the whole Saami area» (*Saami Pre-Christian Religion* 1985, 9). Lea goittotge dárbu vuosttažettiin dutkat smávit báikkálaš sámi árbevieruid vuđolaččat ja veardádallat daid gaska-neaset (Rydving 1995, 22) ja dan vuodul easka generaliseret dábálaš ja oktasaš dásiin ovdalgo mannat oppalaš generaliseremiidda. Dát hástaleaddji bargu lea easka álgomuttus.

Harusin lei báidnašuvvan Castréna jurdagiidda «šamanismma» hárrái ja oaivvildii Castréna láhkai ahte máŋgga oskkoldatdutkiis lea njulgestaga váilevaš oaidnu sámi eamioskkoldaga hárrái²⁵⁹:

Oskkoldaga golbma váldogáldu (máddariid, luonddufámuid ja luondugáhppálagaid bálvleapmi ja loahpas fetišisma) elle bálldalagaid sápmelačča mielas ja bidje su mytologiijai iešvuđot steampala, oažžu dadjat, golmmaoktalaš mearkka. Goittotge máŋggat čállit geahčadedje sámiid oskkoldagas dušše ovttá beali, namalassii fetišismma ja vel dávjjiibut šamanismma. Sii eai leat govvidan, muhtimin eai oppa máinnašange sámi oskkoldaga eará dehálaš dovdomearkkaid. (Harusin 1890, 138–139)

Harusin vikkai dutkamušastis divvut dán ovttabealatvuoda ja suokkardalai vuosttažettiin luonddufámuide, -gáhppálagaide, máilmmerráhkadussii, vuoiŋŋaide, «badjelunddolaš» oruhiidda ja siiddiide čadnon jáhkuid ja dan vuodul guorahalai noaidevuoda, man sajuštii vuohkkasit oppalašvuotan čilgejuvvon sámi máilmmegovvii. Dán dáfus Harusin lei vuosttas dutki, guhte rihkui sajjáiduvvan vuogi giddet sámi eamioskkoldagas váldofuopmášumi sieidebálvleapmái ja noaidevuhtii vuosttas vuorus.

Sámi eamioskkoldaga govvádusas Harusin jugii dieđuid fáttáid mielde čuovvovaččat: ipmilat, vuoiŋŋat (luonddu-, báike-, eatnanvuloš-, kulturveuoŋŋat jna.), antropologiija (riegádeapmi, jápmin, sielluoskumušat, nammaaddin, gáccit jna.), «badjelunddolaš» oruhat (ee. stállu), oaffaruššánvierut, sieidebálvleapmi, guovssahasjáhkut, guovžža ja eará elliid bálvleapmi, noaidit ja noaidevuohhta. Juohke fáttá siskkoibealde leat dieđut sihke Skandinávia ja Ruošša beale sámiin. Materiála ovdan-

²⁵⁹ Maiddái Castrén kritiserii dutkiid, geat beroštedje dušše šamanismma namahusas ja olgguldas hámis ovdal go šamanisttalaš máilmeoainnu sisdoalus (gč. Pentikäinen 1995, 159).

buktimis Harusin vikkai álo buohtastahttit daid dieđuid, maid son fidnii gieddeberggustis, čálalaš gáldodieđuiguin ja ohcalii seammasullasaš-
 vuodaid dalá «Ruošša sámi» oskumušaid ja dološ áiggi oarjesámi eami-
 oskkoldaga gaskkas. Oarje- ja nuortasámi dieđut leat dávjá bárgiduvvon
 oktii njuovžilis tekstii nu ahte lohkkis gáibiduvvo gálduid viehka viiddis
 ja čieknalis dovdamuš vai nagada sirret skandináva Sápmái gullevaš
 dieđuid nuortasámi dieđuin, erenoamážit go gáldun lea Ermana (1860)
 árkiivačoakkáldat. Harusin buohtastahtii, veardádalai ja analyserii dieđuid
 ja dábálaččat ovdanbuvttii iežas etnográfalaš dulkomiid ja hypotesaid
 oskumušaid dahje geavadiid álgoboahimušas ja mearkkašumis. Omd.
 sieidebálvameami álgoboahimuša son čilgii máddariid bálvameamis, mii
 vajálduvvui sámiid gaskkas ja šattai áiggi mielde «fetišismma» klassih-
 kalaš ovdamearkan, muhto ortodoksalaš oskkoldaga váikkuhusas sieide-
 vuoiŋnat ožžo biro konnotašuvnna.²⁶⁰ Noaidevuoda álgun lei su mielas
 bearašnoaideárbevieru, mas noaidevuoda áššedovdin lei bearašoaivámuš
 almmái. Áiggi mielde noaidevuolta ovdánii ng. sohkaárbevrrui, mas ášše-
 dovvin šadde sierra olbmot, geat árbejedje noaidedáidduid ovddit buolv-
 vain; viidáseappot noaidevuolta ovdánii «ámmát»-árbevrrui, mas dihto
 noaidi galggai doaimmahit dihto bargguid (einnosteami, buorideami jna.)
 ja sáhtii oahpahit dieđuidis earáide (Harusin 1890, 215).

Astrálamytologiija govvádusa váldogáldun Harusin geavahii von
 Dübena (1878) girjji ja nuortalaš mitalusaid. Dieđut *Paaččjokk*-guovllu
 oskumušain, maid mielde beaivváš lea maskuliidna orut, guhte vuodjá
 birra máilmmi iežas gerresiin, man geassá jogo guovža, heargi dahje
 áldu, guovssahasat leatges ruovdái jápmán almmáiolbmuid «sielut». Dát
 dieđut vuodđuduvvet ruoššagillii vurkejuvvon máidnasii (Harusin 1890,
 144–145, 348–351; gč. Vasilij Letov, Nr. IV:1:5). Muhtin ruoššagillii čállon
 njuohttejávrelaš máidnasa vuodul Harusin navddii ahte dološ sámi osku-
 mušaid mielde beaivvážis ledje oappát ja eadni, geaid bargun lea eatnama
 ligget beaivváža sadjái (Harusin 1890, 143–144).²⁶¹ Harusin anii máidnasa
 geafes albmá mátkki birra beaivváža lusa (Harusin 1890, 463–464)

²⁶⁰ Harusin vikkaha duodaštit hypotesas muhtin *Peäccam*-guovllu mitalusa vuodul (Ščekoldin diehtoaddin) (Harusin 1890, 186–190). Gáldun leat maiddái ee. Mone, Castrén ja von Düben.

²⁶¹ Harusin'a mielas dát jáhkut ledje mihtilmasat sihke *Njuõ'itjäu'rr* ja *Paaččjokk* sámi árbevieruide (Harusin 1890, 143), vaikke máinnasteaksta lei čállon njuohttejávrelaš informántta vuodul (gč. Harusin 1890, 464).

autenttalažžan ja jáhkehahttin, muhto teavstta dárkilis guorahallan čájeha ahte dát lea golgomáinnas. Dán máidnasa mihtilmas motiivan leat golle- ja silbadálu, mielkki ja viinna láivudeapmi čáziin, ja fális, mii lea njiellan olbmuid ja fatnasiid jna. Máinnas sáhtii leat lonejuvvon njuohttejávrelaš árbevirrui gárjillaččaid, suopmelaččaid dahje ruoššaid bokte (gč. diehtoaddi Nr. IV:4:4, vrd. Marinja Gerasimova Nr. IV:4:2; gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 203–106). Harusin vuodđudii dulkoma ovttaskas tekstii, man son ii bastán sajuštit stuorát oktavuhtii, navdimis dannego ii dovdan doarvái bures sámi iige kránnjáálbmogiid máinnasárbevieruid; su čuoččuussii eai leat doarjjadieđut viidásut sámi árbevierromateriálas.²⁶²

Bajánipmilii guoski jáhkuid govvádusas Harusin (1890, 148) čuoččuhtii ahte «sámi čilgehusaid mielde» arvedávgi (sus *termes* '-juus', vrd. sáNrt *teármmazjohs*) lea bajánsarvva (sus rš. *gromovaja los*'; *Suõ* 'nn' *jel*- ja *Njuõ* 'ttjäu' *rr*-guovllut), mii juhká čázi jogas, muhto rivttes jorgalus lea 'bajánipmila dávgi' (sáNrt *tie* 'rmes' 'dierpmis; baján; bajánipmil'). Harusin luoikkahii Nemirovič-Dančenkos *Aroma-Telle*-muitalusa kosmolaš meahcásteaddji birra ja dulkoi dán myhtan bajánipmila birra (Harusin 1890, 148–149; gč. Nr. V:1).²⁶³

Harusin (1890, 153–154) oaivvildii ahte jáhkut vuoingaide ledje anismmma fenomena. Son generaliserii ahte «Ruošša sámit» gudnejahtte čáhcevuoiŋgaid ja bohccuid suodjaleaddji vuoiŋgaid, omd. bohccuid suodjaleaddji nissonvuoiŋga *luot-hozik*, gean nama maŋitoassi boahdá ruoššagielas (*hozjajka* 'eamit'), muhto álgooassi *luot*- čujuha *Paaččjokk*-dahje *Suõ* 'nn' *jel*-suopmaniide, main *luõtt* (*Paaččjokk*), *luãtt* (*Suõ* 'nn' *jel*) mearkkaša sihke friijavuoda ja luonddu, omd. luoitit bohccuid veaittalassii lea *lue* 'štted puõc' *cen luõti tu* (sáNrt; vrd. sáDv *luhtui mannat guohtut*), vrd. maiddái *luõttãvvad* 'meahcástuvvat'-sániin (boazu, sáNrt maiddái olmmoš).²⁶⁴ Harusin'a maŋná diehtu *luot-hozik* birra lea geavahuvvon ja

²⁶² Lundmark (1985, 187) ovdanbuktá goittotge Harusin'a dieđuid luotehahtti informašuvdnan.

²⁶³ Lassedieđuid *Aieke*-bajánipmila birra Harusin vieččai *Lexicon Lapponicum* (Lindahl & Öhrling 1780), muhtin 1868:s almmustuvvan ruošša áigečállaga bokte, gč. Harusin 1890, 147.

²⁶⁴ Vrd.: *Leijaavv* 'r-árbevierus bivdolišku einnosteadji noaidi *luot-kychtish* (gč. Vise 1917: 1, 18), fuomáš ahte *kyhh* 'iis'-sátni 'rámáduš' (rš. *proslavlenije*) boahdá giellddasámegielas, muhto *luot*-sátni sáhtá leat oktavuodas nuortalašgiel sániide *luõtt* dahje *luãtt* 'luohtu', 'luomusvuohhta', mas lea 'luondu'-konnotašuvdna. Vrd. maiddái 'luovas boazu' lea sáDr *liõdtpoadza* dahje sáGld *luõdtpuaz* (dát lea *Kiõllt*-vuollesuopmana boarásnuvvan tearbma, mii lei anus anŋkke 1900-logu álggus) dahje *luups puaz* (dálá *Arsjogk*- ja *Lujaavv* 'r-vuollesuopmanis tearbma oaivvilda bohcco mii ii leat čadnon báddegeahčái); vrd. maid sáA *luodo-hãl* 'dejãš-hãldi, mas anáraš árbevierus lei muhtinlágan okta-

dulkojuvvon mánggaláhkai sámi oskkoldatdutmamis.²⁶⁵ «Badjelunddolaš» oruhiid govvádusas Harusin (1890, 160–165) seaguhii sakka nuorta- ja oarjesámi dieđuid oktii (gáldun ee. Högström, Castrén, Erman, Friis). Dan oktavuodas son ovdanbuvttii stálojáhkuidd, mat ledje su mielas leavvan Skandináviass Nuorta-Sápmái (sáNrt *stallo-stall*). Das Harusin miedái Friisa hypotesii stálojáhkuidd skandináviass álgoboahhtimušas, man su mielas duodaštii ee. dat ahte *Paaččjokk-* ja *Peäccam-*guovlluid sámit sáhtte geava-hit ‘ruottelaš’-sáni (vrd. čudđi-sániin) *stallo-stall*-nama sadjái ja ahte stállomuitalusat eai leat nuortaleappos nu ollu go oarjin eaige dat leat nu mánggaláganat (Harusin 1890, 163–164).

Dieđut olbmo dahje ealli sillui ja duon ilbmái guoski jáhkuin Harusin’a girjjis bohtet navdimis *Paaččjokk-* ja *Peäccam-*guovlluin; duot ilbmi govviduvvo eatnanvuloš máilbmin, man ássit ellet olbmuid láhkai, oamastit bohccuid jna.²⁶⁶ Harusin čilgii sielloipmárdusa ovttaskas muitalusa vuodul (*Peäccam*), mas vuohtta kristtalašvuoda váikkuhusa (Harusin 1890, 157–158, 469–470). Son govvidii jáhkuidd buohcuvuoda vuoinŋaide Friisa girjjis²⁶⁷ vižžojuvvon muitalusa vuodul, man vehkiin vikkahii duodaštii ahte sámiin sáhtii leat dolin dáhpi olbmo oaffaruššat eatnanvuloš máilmmi háld-dašeaddjái (Harusin 1890, 173–174).

Sieide- ja noaidejáhkut leat áidna fáttát, maid govvidettiin Harusin geavahii eanaš iežas áicamiid, ja Ščekoldin’as ja ruoššain oččoduvvon dieđuid. «Ruošša sámiid» oaffaruššanvieruid govvádusa gáldun leat

vuotta bohccuide ja masa čakčat oaffaruššojuvvui (T. I. Itonken 1948: 2, 323); gč. maid Volkov [1946] 1996 a, 74.

²⁶⁵ U. Harva ja T. I. Itonken aniiga vejolažžan ovttahttit *luot-hozik*-háldi ja *meantaš-ajk*-nissonhámi, man Genetz máinnašii darjjesámi árbevierus (Harva 1915, 87; T. I. Itonken 1948: 2, 323; vrd. Genetz 1877–78, 330) ja mii lea muitalusaid mielde *meantaš*-gotti eadni (gč. omd. Čarnoluskij 1965; Sergejeva 1994; Ernits 1999; 2000). Lea máinnašan veara ahte Harva čálii *luot-hozik*-nama loahppaoasi boastut (*sus-hozjik*), man hámis namma idii mángga manjit áiggi čállagis. Á. Hultkrantz nágge ahte lea vejolaš ahte áddejupmi gottiid suodjaleaddji *meantaš-ajk*-vuoinŋas sáhtii sámi ealáhusaid nuppástuvadettiin rievdat *luot-hozik* bohccuid suodjaleaddjái. Dán nággosa son vuodđudii Itonkena árvalussii *luot-hozik* ja *meantaš-ajk* gaskavuodas ja maidái Ivar Paulsona navdosii, man mielde goddealuid hálejeaš sáhtii vajálduvvon ja dan sadjái sáhtii leat boahhtán bohccuid háldi dallego sámit dápmagohte gottiid ja álge bargat bohccuiguin (Hultkrantz 1985, 24–25). Daidda fenomenologalaš buohhtastahhtimiidda ii gávdno duodaštus nuortalaš iige darjjesámi árbevieruin.

²⁶⁶ Dán oktavuodas Harusin kritisere Schefferusa, guhte su mielas dulku S. Rheena boastut go nágge ahte sámit eai jáhkkan eallimii manjá jápmima. Váidalahtti konsekvensan lea Harusin’a mielas dat ahte boasttodulkon beasai mángga manjit áigge sámi eamioskkoldaga girjái (Harusin 1890, 156–157). Das Harusin fuomáša 1600–1800-loguid lappologiija váilivuoda, namalassii nággosiid ja dulkomiid luoikkaheami, traderema girjjis nubái.

²⁶⁷ Friisa *Beäccam*-kloastara mátegovvádusa duiskagiel jorgalusu vuodul.

Ščekoldin, Dergačev (1877), Nemirovič-Dančenko (čorvviid oaffaruššan báikkálaš sieidái bivdoličku ovddas *Ču'kksuâl*-siiddas, gč. Harusin 1890, 192) ja jáhkkinis dieđut mearrarittu sámi árbevierus (nuortalaččat dahje gielddasámit), eandalii dalle go lea sáhka bearraliid, silbba ja čiŋaid oaffaruššamis merrii smávva oaffarfatnasa siste (Harusin 1890, 177). Harusin'a mielas sieidebálvalemis lei váttis fidnet njálmálaš dieđuid daningo sámit ledje várrugasat muitalit dološ oskumušaideaset birra olggobeale olbmuide, nugo mátkkošteddjiide ja báikkálaš ruoššaide, geaiguin sámiin lei jámma oktavuoha. Kristtalaš oskkoldat lei nagadan Harusin'a mielas vuoitit dološ árbevieru badjel; ollu oaffarsajit ledje su mielas guđđojuvvon ja vajálduvvon, muhto sámit ovddosfievrriedje sieidejáhkuid njálmálaččat (Harusin 1890, 192–193; sieidebálvaleapmái guoski muitalusaid ja oaffarbáikkiid birra gč. Harusin 1890, 186–195; ee. *Ču'kksuâl*, *Paaččjokk*, *Peäccam* ja *Njuõ'tjäu'rr*).

Noaidevuoda hárrái Harusin čuoččuhii ahte dalá áiggi sámit jáhkke ođđaáiggi noiddiid bastit bargat seammá noaidebargguid go dološ áiggi noaiditge, earret oaffaruššama mii dalle lei jo vajálduvvon geavat (Harusin 1890, 225). Harusin'a mielde «Ruošša sámit» jáhkke eavttoheamet ahte «ođđaáigásaš» noaidi sáhtii dahkat sihke buriid ja baháid, sáhtii noaidut olbmo buohccin ja dikšut dearvvasin, einnostit boahttevaš dáhpáhusaid, dulkot nieguid, mearkkaid ja erenoamážit váigasiid, háhkat lihku dahje dustet ja máhcahit guoržžu (Harusin 1890, 228). Noaidevuoda detálljagovvadásat, ee. muitalusaid referáhtat noaidegeavadiin, noaidi máhtuid fievrriedemis, einnostemiin, noaidenjuolaid sivas buohccán olbmuid dikšumis, bivdoličku oažžumis noaidi bokte jna. sisttisdolet mu mielas viehka luohtehahti dieđuid, maida lea vejolaš gávdat veardádalli dahje doarjjadieđuid báikkálaš árbevieruin (noaidevuhtii, noaidegácciid ja -máhtolašvuoda sirddašeapmái guoski muitalusaid birra *Njuõ'tjäu'rr*-, *Paaččjokk*-, *Peäccam*- ja muhtin muddui *Suõ'nn'jel*-siiddain, gč. Harusin 1890, 214–234). Jus livčče gávdomis lassiedieđut, maid vehkiin beasašii váldit Harusin'a dieđuid oppalaš ja oktasaš generaliserema dásis eret ja bidjat dábalaš generaliserema dássái, de prinsihpas livččii vejolaš bajidit muhtin Harusin'a dieđuid primára informašuvnna dássái, muhto dát galggašii dahkkojuvvot konkrehta dutkančuožáhaga ektui. Oppalaččat Harusin'a govvadásat gullet eahpitkeahttá sekundára gálduide.

«Ruošša sámiid» oskkoldaga ovdanbuktimis Harusin generaliserii oppalaš dásis ja ohcalii seammasullasašvuodaid veardádallama bokte. Dát lei vuohki, mii lea mihtilmas 1800-logu skandináva lappologalaš paradigmiige. Harusin'a oppalaš čuoččuhusaid lea dávjá váttis dahje veadjemeahtun lokaliseret báikkálaš gullelašvuoda dáfus. Muhtimin informašuvnna spatiála gullelašvuoda lea vejolaš gávnnaht dahje anjke árvalit diehtobihčas geavahuvvon sámegeiel sániid, báikenamaid dahje vurkejeaddji nama bokte; muhtimin Harusin máinnaša siidagullelašvuoda dahje ovdanbuktá dieđuid guovtte siidii gullelašvuodan, nugo *Paaččjokk* ja *Peäccam*, *Njuđ'ttjäu'rr* ja *Suō'nn'jel*, *Njuđ'ttjäu'rr* ja *Paaččjokk*, *Maaziell'k* ja *Ču'kksuâl*, *Lujaavn'r* ja *Kiillt*. Harusin geavahii tearpma *kol'skije lopari* 'Guoládaga sámit' dábálaččat dakkár konteavsttas, mii addá siva navdit tearpma oavivildit riddoguvllu sámiid, jogo gielddasámiid dahje nuortalaččaid. Harusin čujuha dávjá, geas dahje gos lei ožžon dieđu, gullan máidnasa jna.; go dakkár čujuhus váilu, de dieđuid lokaliseremii gáibiduvvo dalle čálalaš gálduid ja báikkálaš árbevieruid vuđolaš dovdamuš.

Sámi oskumušaid veardádallamiid hárrái Harusin'a girjjis ferte fuomášahttit ahte dieđut Ruošša ja Skandinávia sámiid oskkoldaga birra eai leat seammá dásis. «Ruošša sámiid» eamioskkoldaga govvádus vuoddu-
duvvo Ščekoldin'a dieđuide, máidnasiidda ja eará njálmmálaš gálduide (háhkkojuvvon nannánjoavkku nuortasámiid gaskkas dahje sin birra ruoššaid bokte) ja muhtin muddui sierra mátkemuitalusaid ja čáppagirjjálašvuhtii (ee. Castrén, Friis, Nemirovič-Dančenko). Dat lea 1800-logu informašuvdna,²⁶⁸ mii lea mihá nuorat go dieđut skandinávia sámi eamioskkoldagas, man birra Harusin diđii čálalaš sekundára gálduid vuodul (čálalaš gáldut 1500-logu rájes 1800-logu rádjái). Mánngga dáfus Harusin lei báidnašuvvan ovdeš čálliid oainnuide sámi eamioskkoldaga hárrái, omd. vikkai bidjat ipmiliid hieráarkalaš ortnegii ja ozai seammasullasašvuodaid sierra sámejoavkkuid jáhkuin. Erohussan ovdeš čálliin Harusin vikkai čilget vuđolaččat sámi máilmeoainnu, man vuostá čájehii noaidevuoda mearkkašumi ja doaimma. Harusin fuomášahtii kritihkalaččat ahte dieđut sámi mytologiijas leat valjis, muhto eai leat lahkage dievaslaččat, ee. mátkemuitalusaid váilin lei su mielas dat ahte čállit merkejdedje muitui

²⁶⁸ Earret muhtin diehtobihčat 1600–1700-loguin, nugo omd. bassi Trifona eallingeardi dahje de la Martinière mátkegovvádus.

dušše erenoamáš čalbmáičuohcci áššiid ja guđde eará fenomenaid almmá fuopmášumi ja guorahallama haga. Harusin háldivččii geavahit eambo njálmálaš dieđuid ja oaivvildii ahte dološ sámi mitalusat sáhtášedje čilget mánga ášši sámi eamioskkoldagas, muhto oinnii dakkár gálduid váilli, eandalii dannego dat árbevierru lei su mielas jo jávkan (Harusin 1890, 140).

Harusin'a monográfija lea min beivviid rádjái leamaš vuoddogirjin, deháleamos ja jáhkehahti gáldun Ruošša beale sámiid historjjás ja eamioskkoldagas sihke Ruoššas ja dan olggobealde, vaikke girji ii leat leamaš jorgaluvvon mange eará gillii.²⁶⁹ Ruoššas Harusin'a dutkamuš lea ožžon ollu rámi, omd. akademihkar D. Anučin, guhte lei antropologija dieđasuoergi álgaheaddji Ruoššas 1800-logu loahpas, rámidii Harusin'a dutkamuša vuosttas systemáhtalaš bargun, mas dutki čohkkii oktii «biedggus» diehtobihhtáid sámiid birra, kritihkalaččat geahčadii daid ja lasihii iežas gieddeberggu fuopmášumiid (gč. Miller 1900, 4). IOLEAE-searvi bálkkašii Harusin'a gollemedálgain girjji ovddas. Lea historjjálaš ártetvuohta ahte Harusin'a dutkamuša bastilis kritihkalaš árvvoštallan, man Ruošša ambassádeura Norggas D. N. Ostrovskij čálii 1890-logus, ii leat boahtán almmolašvuhtii ja seailuhuvvo giehtačállosa hámis RGO arkiivvas (Ostrovskij [1891]). Davviguovllu áššedovdi Ostrovskij anii Harusin'a dutkamuša váilevaš «kompilašuvdnan» (rš. *kompiljacija*), dieđuid oktiigeassun. Ostrovskij mielas primára dieđut váilo (earret Ščekoldin'a informašuvnna) ja sekundára gálduid gaskkas ledje dieđalaš bargui heivemeahtun čáppagirjjálašvuoda essay-čállosat (omd. Nemirovič-Dančenko). Ostrovskij oaivvildii ahte Harusin fertešii johtit siiddaid mielde ja govvidit dutkamušastis iešguđet siidda sierra, ovdal go bisá nit Guoládat-gávpogii ja čoaggit dieđuid doppe, gos sámit fitne dušše soaitáhagas. Ostrovskij oaivvildii ahte coages generaliserema sadjái galgai leat ovttaskas siiddaid árbevieruid guorahallan, mii dagašii dutkamuša áššálažžan ja attášii vuodu buohtastahttit dieđuid biedgguid eallán sámi álbmoga árbevierus ja buktit konklusuvnnaid. Dát bastilis cuiggodeamit dollet mu mielas deaivása. Jurdda báikkálaš ovttaskas sámi árbevieruid suokkardallamis, man Ostrovskij namuhii, lea easka 1900-logu loahpa

²⁶⁹ Girjji jorgalus ruotagillii giehtačállosa hámis lea Upmi dutkanarkiivvas (*Forskningsarkivet i Umeå*, FAU).

rájes sajáiduvvagoahtán sámi oskkoldatdutkanii (omd. Rydving 1995, 21–22) ja lea mu mielas dálá sámedutkama váldoprošeakta.

F. Šatkov, Semioštrovje-siida 1911 (Nr. III:5)

Fjodor Šatkov finai 1911 álggogeahčen *Semioštrovje*-siidda dálveorohagas, gos jearahalai gili sápmelaččaid dološ rituálabiergasiid, noidošemiid ja oaffaruššamiid birra ja čálii oskumušaid oanehis, muhto vuđolaš govvádusa primára dieđuid vuodul. Šatkov (1911) almmustahtii iežas artihkkala vástádušsán Uppsala universitehta professora K. B. Wiklunda gažaldagaide, maid Wiklund jearai 1910:s Arhangelska Davvi-Ruošša Dutkansearvvi áigečállagis. Wiklund ohcalii lassedieđuid goavdá geavaheamis Ruošša beale Sámis, goavdá hámis, materiálas ja vejolaš bajošgovaid birra.²⁷⁰ Šatkov'a artihkkalis ii boađe ovdan manne son finai *Semioštrovje*-gilis iige leat diehtu su oahpu birra, muhto vuđolaš ja etnográfalaš detáljaid dáfus rikkis govvádus čujuha čálii alla ohppui, vejolaččat historjá-etnográfalaš oahppoduogáži.

Jearahallojuvvon *Semioštrovje*-sámit oaivvildedje ahte goavdá birra eai muitán boarráseamos olbmotge. Vuoras sápmelaččat Fjodor Pavlov (r. 1844, Nr. III:5:5) ja Gerasim Pavlov (r. 1855, Nr. III:5:6) muitaleigga noaideboahkána (Šatkov'a čállosa mielde sámás *počen* ') birra, mii geava-huvvui noaidástallamiin, ee. buhcciid divššus. Muitaleaddji-guoktá sániid vuodul Šatkov govvidii dárkilit boahkána materiála, ivnniid, bearralhearva-govaid, veaikerieggáid ja boahkána geavahanvugiid (gč. Šatkov 1911, 487). Einnostettiin dahje buhcciid divššodettiin noaidi bijai boahkána iežas birra ovdal go manai nohkkat; oadedettiin son oačču diehtit dávdá siva ja buoridanvejolašvuodaid dahje boahhtevaš dáhpáhusaid birra (vrd. boagán *Ču'kksuál*-noaidi deháleamos attribuhttan, masa ledje giddejuvvon veaikebiergasat, ee. suorbmasat ja ruđat, gč. Vise 1917: 1, 18; *Ču'kksuál*-sániid mielde dakkár boahkána vehkiin noaidi gohču veahkkevuoiŋŋaidis iežas lusa, ibid.). Šatkov'a diehtoaddiid mielde boagán lei anus 1800-logu gaskkamuddui. Dan maŋŋá boahkánii gullelaš veaikerieggát seailuhuvvojedje (Šatkov 1911, 487); Šatkov ii leat fidnen dieđuid rieggáid vurkensajis iige vejolaš geavahanvugiid birra. *Semioštrovje*-sániid mielde noaidi veahkkeneavvun ledje maddái ee. niibi, nállu ja suorpmas. Niibbi

²⁷⁰ Almmustuvvan bládis *Izvestija Arhangel'skogo obščestva izučeniija Russkogo Severa* 1910: 7, 51.

vehkiin noaidi čuoheapai dávdá buohcciolbmo rupmašis, nálu vehkiin goarui háviid, suorbmasa vehkiin vihahii náittosbáraid; noaidis galge leat maid-dái ruđat mainna máksit iežas noaidevuoipnjaide veahki ovddas. Noaidi lávii goarrut dahje čatnat iežas veahkkeneavvuid liinni sisa. Šatkov navddii ahte smávva niibi, nállu ja šlánttat (ruovderudat) sáhtte leat gorrojuvvon noaideboahkániige muhtin čiepus lubmii, muhto su informánttat eai sáhttán dán duođastit (Šatkov 1911, 487).

Šatkov govvidii erenoamáš dárkilit *Semioštroyje*-siidda oaffaruššanrituála, mii diehtoaddiidis mielde lei čađahuvvon 1896' giđa, goas báikkálaš 90-jahkásaš noaidi Mihej Pavlov (jámii 1909) gohčui siidda olbmuid oaffaruššat 24 bohcco. Váldodiehtoaddin ledje ovdalis namuhuvvon Fjodor ja Gerasim Pavlov, geat ieža oassálasttiiga oaffarrituálii; eará vuoras olbmot, oaffarrituála vihtanat lasihedje Pavlov-gácciid mitalusaid; measta olles siidda olbmot serve jearahallamiidda (Šatkov 1911, 489). Šatkov refererii ahte mearriduvvon beaivái rituála oasseváldit galge basadit, cegget ođđa lávuid ja coggat buhtes biktasiid (oaffarkoahkat galge coggat sierra oaffaruššanbiktasiid, mat eai geavahuvvon muđui). Oaffaruššit galge njuovvat oaffarelliid ja bidjat duljiid ovtta oivviiguin, čorvviiguin ja gaccaiguin oaffaruššama várás ráhkaduvvon beaŋkka ala (oaivi nuorttas), vuoššat biergguid ja borrat várrugasvuođain amaset ribahit buoiddi dahje vara biktasiid dahje sepmoniid ala (Šatkov 1911, 487–489).

Govvadás sisttisdoallá mu mielas čalbmáičuohecci eahpidahtti detáljaid, nugo omd. oaffarboheccuid stuorra logu (24 ealli) njuovvan gorálaččat smávva *Semioštroyje*-siiddas stuorra ortodoksa fásttu áigge,²⁷¹ goas bierggu borran adnojuvvui ortodoksalaš kristtalaččaid gaskkas erenoamáš stuorra suddun; maiddái áldduid njuovvan sullii mánu ovdal guottetáiggi geassá lohkki fuopmášumi. Dát detáljat ožžot dutki ohcalit omd. 1850-logu etnografálaš girjjálašvuođas lassedieđuid siidda sturrodagas ja boazodoalu dilis verifiseret Šatkov'a govvádusa luohtehahttivuođa.

Šatkov'a govvadás heive máŋgga dáfus oktii dieđuiguin, maid Genetz ovdanbuvttii *Arsjogk*-siidda oaffaruššanrituála birra 1870-logus, goas siidda olbmot oaffarušše 12 bohcco (Genetz 1877–78, 374–375).

²⁷¹ Šatkov'a čállošis (1911, 487) máinnašuvvon stuorra fásttu (rš. *velikij post*) lea ortodoksa girkus 40 beaivvi guhkkosaš áigodat ovdal beassážiid, goas ii ožžon buoiddes borramuša borrat, suhtastallat iige náitalit.

Šatkov ja Genetz govvideigga oaffaruššama seamma láhkai juoba smávva detáljaid dáfus, omd. odđa godiid ceggema oaffarbáikkis, rituála oasseváldiid buhtes gárvvuid dahje oaffarealli varain ja buiddiin durddiduvvon beaskaguolgabihtáid boaldima dolas. Mu dieduid mielde Genetza suomagiel čálus ii namuhuvvo ovttage sámiiide guoski 1800-logu ruoššagiel publikašuvnnas. Lea unnán sivva navdit ahte Šatkov dovddašii Genetza govvádusa ja geavahivččii dán gáldun. Šatkov'a *Semioštrovje*-rituála govvádus lea muđuige olu vuđoleabbo go Genetza oanehis presentašuvdna *Arsjogk*-rituálas. Dat hilgu luokkahanvejolašvuoda ja addá siva navdit ahte oaffaruššanrituálat ledje dáhpin Guoládatnjárgga nuorttabeale riddo-*guovllus Semioštrovje*- ja *Arsjogk*-siiddain ain 1800-logu loahpageahčen. Njálmmálaš dieđut daid rituálaid birra seailuhuvvojedje vuoras sámiiid gaskkas gitta 1900-logu álgui. Šatkov'a ja Genetza govvádušaid veardádalli analysa livččii sáhtán addit dievaslaš gova báikkálaš oaffarrituálain 1800-logu loahpageahčen. Šatkov'a golbma siiddu guhkkosaš čálus lea jearahallamiid dokumenteren vurkejeaddji sániiguin, muhto almmá dulkomiid dahje sekundára duogášdieđuid haga.

V. K. Alymov Guoládaga sámiiid birra 1920–30-loguin (Nr. I–IV)

Vasilij Kondratjevič Alymov (1883–1938) lei guovlludutki ja Murmánska guovllumusea jođiheaddji 1920–30-loguin. Son beroštii guovllu historjjá ja sáme kultuvrra dutkamis, jođii buot sámesiidain ja oahpahalai sáme giela, muhto ii leat buorre diehtit makkár vuollesuopmana Alymov dovddai buoremusat. Sámi ealáhusaid ja olmmošlogu statistihkka-dieđuid lassin²⁷² Alymov čohkkii nuppelotjagi siste sámi mui talusaid ja máidnasiid ja gažadii dološ jáhkuid ja rituálaid sámiiin, geaid dovddai bures persovnnalaččat. Alymov almmustahtii oasi materiálastis Murmánska guovlludutkama searvvi (*Murmanskoje obščestvo krajevedenija*) áigečállagiin (Alymov 1927; 1929). Dáin publikašuvnnain leat sámi mui talusaid ja oaffaruššanmeanuid čilgehusaid referáhtat, eanaš sieidejáhkuide guoski dieđut ruoššagiel mui talusaid ja ságastallamiid vuodul; diehtoaddiid namat leat dihtosis (gč. tabeallaid 13 ja 14). Alymov ii leat viggan čállit mui talusaid sánis sátnái

²⁷² Gč. omd. Alymov 1928; 1930; su materiálat nuortasámiiid árbevirolaš ássanguovlluin ja johtolagain, ee. sámesogaid ja daid báikkálaš gullevašvuoda listu seailuhuvvojit Ruošša dieđakademiiija arkii vvas St. Petersburgas (Alymov [1920–30-l.]); gč. maddái Alymov [1936].

go su mielas juohke muitaleaddji sáhtii ovttá ja seammá máidnasa muitalit iešgudetláhkai (Alymov 1929, 23). Jearahallamiid álgomateriálat, maid gaskkas sáhtte navdit leat muhtin sámegiel teavsttat dahje anjkke giehtačálusmateriálain merkejuvvon sámegiel tearpmat jna., eai leat mu dieđuid mielde dihtosis almmolaččat.²⁷³ Okta ruoššagiel giehtačáluš *Izbrannyje proizvedenija saamskogo ustnogo narodnogo tvorčestva* (Sámi njálmálaš árbevieru válljejuvvon bihtát) sealluhuvvo Davviguovllu dutkama ja geavaheami musea arkiivvas (AMIOS) Apatity-gávpogis ja sisttisdoallá muitalusaid ja máidnasiid ruoššagillii (Alymov [1938?], giehtačállosa vuodul almmustuvvan teavsttaid gč. *Saamskie skazki* 1980). Čáluš sáddejuvvui Sovjetlihtu muhtin guovddáš goasttádusdállui 1938:s veháš ovdal go Alymov eahpevuoiggalaččat áššaskuhttojuvvui hutkojuvvon ášši oktavuođas. Dát lei ng. sámi nášuvnnalaš lihkadusášši, ja Alymov steavliduvvui golgotmánus 1938:s.²⁷⁴

Alymov ovdanbuvttii jearahallamiid vuodul oččoduvvon dieđuid sámi oskumušain artihkkalistic *Živaja loparskaja drevnost'* (Sámi ealli doložat, 1929), man mielde sámiid iežaset čilgehusaid vuodul sieidi lea bávttiin dahje geđggiin orron vuoigŋa, mii veahkeha guolle- ja meahcebevvdus ja boazodoalus. Alymov oaivvildii ahte kristtalaš oskkoldaga geažil muhtin sámit gohčodišgohte sieiddi biron (sus sámegillii *cert*, *cyrt*; vrd. sáGld *cuđ'rrt*, rš. *čort*). Álddagasa sámegiel namahusas *tiirmes-jukks* 'dearpmis-dávgi' (sáGld) fertii leat su mielas oktavuohta dološ *Tiirmes*-bajánipmili; iežas áiggi komparatiiva etnográfalaš dutkama čuovggas Alymov anii skandináva *Thor*, slavihkalaš *Perun* ja indialaš Indra-bajánipmiliid sámi bajánipmila paralleallan (Alymov 1929, 23). 1900-logu álggu evolušonisttalaš jurddašeapmái báidnašuvvan Alymov gohčodii sámi njálmálaš árbevieruid álggalazžan (rš. *pervobytnyj*, mas lea «primiitiiva»-konnotašuvdna). Alymov nággii ahte sámi jáhkut siiddiide, čáhka-laggáide, meahce- ja čáhcevuoiŋgaide jna. galge jávkat jođánit ođđa kulturváikkuhusaid geažil, muhto dán nággosa duohken lea čielgasit dalá

²⁷³ Jus dakkár materiálat ležžet gávdnomis, de daid ohcama galgá álgit Murmánaska guovlludutkama searvvi arkiivvaid dutkamis.

²⁷⁴ Jahki 1938 lei politihkalaš reprešuvnnaid garraseamos áigodat Stalina áigge. Lei hutkojuvvon politihkalaš váidda sápmelaččaid suollemaš viggamušas vuoddudit iežaset Sámi republiha Sovjetlihtu olggobeallái. Alymov lei áššaskuhtton sámi lihkadusa jodiheaddjin ja boahtevaš Sámi republiha presideantaevtohassan. Alymova bargobáhpárat ledje navdimis duššaduvvon. Sovjetlihtu davviguovllu soahteduopmostuollu (tribunála) duodaštii su sivaheapmen easka 1957:s.

Sovjetlihtu sosialisttalaš oaidnu, man mielde álbmotjáhkut, eandalii sierra čearddalaš jáhkut, adnojuvvojedje doloža dárbbasmeahtun ja juoba várálaš bázahussan.

Erenoamáš miellagiddevažžan lea *Jofkyi*-siidda oaffaruššanmeanuid oanehis govvádus, man Alymov čálii muhtin Matrjohin-nammasaš sáhttoalbmá sániid vuodul, guhte vuojihii su *Jofkyi*-gilis *Kintuš*-siidii juovlamánus 1928; sáhttolačča ovdanamma ja ahki eai leat dihtosis. Matrjohin mitalii oaffaruššanmeanuin *lyhte-paihkk* ‘bálvvos’-báikkis *seejjd-kie’dgke* ‘sieidegeađggi’ luhtte *Jofk*-joga gáttis. Árvvolažžan leat diedut ee. geažotbealljehohcco oaffaruššamis, njuovvamis, bierggu vuoššamis ja borramis dán oaffarbáikkis; máinnašuvvo maiddái makkár gorutoasit biddjojuvvojedje oaffarin sieidegeađggi lusa. Máinnašan veara lea *Jofk*-joga vuosttas luosa oaffaruššan luossabivdoličku nammii ja govvádus *Lyymbes*-siidda geasseorohaga bálvvosbáikkis *če’lm-ristym-kie’dgkes* ‘čalmmiidroahkohangeađggis’ (Alymov 1929, 24). Nubbin informántan *Jofkyi*-siidda oaffaruššanmeanuin lei muhtin namahis almmái Matrjohin-sogas (ovdanamma ja ahki eai leat dihtosis), guhte lei dalle *Jokanga*-giliráđi jodiheaddjin. Vurkejeaddji refererii ja jáhkkimis maiddái dulkui Matrjohin-informánttaidis mitalusaid, man geažil su govvádus gártá sekundára, muhto árvvolaš diehtogálduid luohkkái.

Miellagiddevažžan lea Alymov’a (1937) artihkal *Kalevala*-eposa *sampo*-sáni álgoboahtimišas, man son árvalii boahit darjjesámegiell sánis *cyōmbai* ‘cuobbu’. Son čujuha cuoppu-nammasaš noaidebiergasii, man Schefferus máinnašii ja man sámenoaiddit mahká geavahedje doaimmasteaset. Alymov navddii ahte *Kalevala* divttat *sampo* birra ledje álgoálggus vuolgán Davvenuorta-Gárjilis; sivvan ledje su mielas gárjillaččaid guoskkahusat darjjesámiiguin (ibid.).

O. Komareckaja 1926–27 áhkkil- ja nuortalašsámi guovlluin

(Nr. II:1–3, IV:3–4)

Dálvet 1926–27 Olga Komareckaja čadahii áhkkil- ja nuortalašsámi guovlluid statistihkka-ekonomalaš dutkama Murmánska guovlluhálddahusa barggu olis (su oahppo- ja bargoduogáš eai leat dihtosis). Murmánska guovlludutkama searvvi miellahtun son galggai dán mátkkis čoaggit die-

duid «dološ sámi kultta ja eposa bázahusain» (Komareckaja 1927). Son mátkkoštii beannotmánu *Oaver-jávrr*i máttaoarje- ja oarjegáttiin, ee. *Modžvuunas* (rš. Monče-Guba), *Sââ' rvesjäu'rr-*, *Njuõ'ttjäu'rr-*, *Lohtjokk-* ja *Tuallamjokk-*guovlluin, ee. *A'kkel-*, *Juonn-* ja *Njââ'vv-sijdd* (*Nivankylä*)-giliin. Dáid guovlluid Komareckaja gohčodii Oarje-Sápmiin (sus *Zapadnaja Laplandija*). Su ulbmilin lei vurket mitalusaid siiddiid birra ja oččodit dieđuid siiddiid mearkkašumis sámi ealáhusain, sieidejáhkuin ja -nama- husain. Sámi informánttaid sániid vuodul Komareckaja čálii ahte sieidi lea «vuoigŋa» (su aistonmearkkat), mii orru muhtin geđggiin ja bávttiin dávjjimusat jávregáttiin; sieidi veahkeha bivddus ja das lea «badjelunddolaš» fápmu (Komareckaja 1927, 39). Komareckaja mielas sieidejáhkut ledje buoremusat seilon *Oaver-* ja *Sââ' rvesjäu'rr-*guovlluin ja dušše aivve fal unnán *Njuõ'ttjäu'rr-*guovllus, gos čoggon dieđuid vuodul vurkejeddji čálii hui oanehis referáhta *Njuõ'ttjäu'rr-*siiddiid doaimmas ja vahága birra (Komareckaja 1927, 42). *Tuallam-*jogas Guoládat-gávpogii eai leat vurkejeddji dieđuid mielde leamaš dihtosis sieiddit eaige mitalusat daid birra; sivvan Komareckaja navddii dan ahte báikkálaš sámít ledje jo heaitán árbevirolaš ealáhusain ja ásaiduvve bissovaččat. Komareckaja mielas sieidejáhkut fertejedje leat čavga čadnon noaidejáhkuide; siiddiin galggai leat su mielas stuorra mearkkašupmi sámiid eallimis ainjuo 40 jagi áigi (Komareckaja 1927, 40), dahjege 1880-logus. Vurkejeddji almmuhii diehtoaddiidis namaid, geat ledje buohkat áhkkilsámit. Ruoššagiell ságas-tallamiid ja mitalusaid vuodul Komareckaja čálii oanehis referánttaid, maid lea álki lokaliseret sáme- ja/dahje ruoššagiell báikenamaid vuodul. Komareckaja gieddebargonotáhtaid vurdensadji ii leat dihtosis, muhto jus notáhtat ležžet gávdnomis, de daid galgá ohat 1926–29 doaimman Murmánska guovlludutkama searvvi arkiivabáhpáriin, omd. Murmánska guovllumuseas.

D. A. Zolotarev Guoládatnjárggas 1927 (Nr. I:1–4, III:3–5)

Antropologa David Alekseevič Zolotarev (1885–1938) jođihii dutkan- mátkki Guoládat-njárgii, man Sovjetlihtus doaimmas joatkán RGO lágidii 1927:s Gárjil-Murmánska lávdegotti olis (*Karel'sko-Murmanskaja komis- sija*; fránskkagillii *Commission pour l'investigation de la Karélie et du*

Mourman). Mihttomearrin lei nuortasámiid etnográfalaš, antropologalaš ja medisiinnalaš dutkan, man geažil ekspedišuvdna gohčoduvvui Sámi dutkanmátkin (*Loparskaja ekspeditsija*; fránskkagillii *Expédition ethnologique en Laponie*). Deaddu lei biddjon unnán dutkojuvvon Guoládatnjárgga nuorttamus sámejoavkkuid dutkamii (gč. Zolotarev 1927, mas čeahkkáigeassu lea fránskkagillii; gč. maid Zolotarev 1928); mielde ledje ee. etnográfá V. V. Čarnoluskij (1930 a, 1930 á) ja doavttir F. G. Ivanov-Djatlov (1928²⁷⁵). Dutkit fitne ee. *Puuljaavv’r-*, *Lujaavv’r-*, *Semioštrovje-*, *Kintuš-*, *Jofkyi-*, *Lyymbes-* ja *Sosnyöffke*²⁷⁶-siiddain (mátkki kárta, gč. Zolotarev 1927, 5).

Zolotarev govvidii ekspedišuvnna, iežas vásáhusaid ja čoggon materiálaid viidodaga mátkegovvádusa hámis, mas leat viehka unnán dieđut sámi oskumušain. Zolotarev máinnaša ee. ahte su gažaldagaide goavdá birra *Semioštrovje*-siidda²⁷⁷ sámit muitaledje mañemuš noaidi Maksim Melentjev’a birra, guhte jámii sullii 1890-logus ja gean olbmot muite oamastan goavdá (sus rš. *buben*); muđui goavdát dahje meavrresgárit eai leat leamaš Zolotarev’a dieđuid mielde seilon ovttage siiddas (Zolotarev 1927, 19). Jus informašuvdna lea luohtehahti, de dat ferte leat áidna diehtu nuortasámi goavdáid birra oppanassiige; goittotge ášši gáibida vuđolaš guorahallama. *Sosnyöffke*-siiddas Zolotarev fidnii dieđuid *Aa’kkjaa’vre* (rš. *Babje osero*) ‘Áhkkájávrrí’ sieiddi birra, mii adnojuvvui báikkálaš sámiid gaskkas goddebivddu suodjaleaddjin (Zolotarev 1927, 31–32); sieiddi luhtte oahpisteaddji vehkiin fitnan Zolotarev máinnašii ahte báikkis ledje oidnon oaffarin biddjon goddečoarvvit, mat čujuhedje su mielas oaffaruššamiidda viehka lagaš vássán áiggis (vrd. mitalusain seammá sieiddi birra, man *Sosnyöffke*-sámit Pjotr Telyšev ja (?) Koivin (Nr. I:4:2–3) muitaleigga, gč.

²⁷⁵ Doavttir Ivanov-Djatlov govvidii girjjistis gieldda- ja darjjesámiid dearvvašvuoda dili, ee. árbevirolaš guvlláruššanvugiid, maid vehkiin sámi guvllárat (sus rš. *znahar*) dálkkodedje dahje dikšo dávddaid, háviid jna. (Ivanov-Djatlov 1928, 110–120). Son govvida maid riegádeapmái ja jápmimii gullelaš meanuid ja geavadiid, main sáhtii su mielas leat oskumušduogáš (Ivanov-Djatlov 1928, 90–95). Miellagiddevažžan lea diehtu ahte sámi guvlláriid fápmu unnui dađi mielde go olmmoš massii bániid; erenoamáš fámoláš guvllárin sáhtii leat olmmoš, guhte lei riegádan vuosttasin (eará bearašmánáid ektui), gaskkamuzžan dahje mañemužžan, dahje lei jumeš dahje lei ieš ožžon jumežiid (Ivanov-Djatlov 1928, 112). Diehtoaddin guvlláruššamis ledje guokte nissonolbmo *Lyymbes*-siiddas, okta *Jofkyi*-siiddas ja okta gielddasámenisu (Ivanov-Djatlov 1928, 112, jn.).

²⁷⁶ Zolotarev (1927, 30) čuoččuhii ee. ahte *Sosnovka*-gilli (*Sosnyöffke*) lei su mielas áidna sámegeilli, mii ii lean ruoššaiduvvan.

²⁷⁷ Zolotarev’a kárta mielde dát siida lei siseatnamis, *Kintuš*-siiddas davás. Dat lei *Semioštrovje*-siidda dalá dálveorohat (gč. kárta 3).

Alymov 1929, 23–24).

Zolotarev máinnašii ahte ekspedišuvnna olis Čarnoluskij vurkii sáme-giel materiála, badjel 1000 sáni ja 25 máinnasteavstta (Zolotarev 1927, 42–43). Miellagiddevažžan lea ee. máinnašupmi das ahte *Lymbes*-siidas vurkejuvvon «legenda» gotti birra spiehkastii sáme-giela dáfus dalá sáme-gielas ja badjel 70-jagi boares sámiid giellageavahusas, mii čujuhii Zolotareva mielas teavstta dološ lundui (Zolotarev 1927, 42). Sámi muitalusaid vuodul Zolotarev nággi ahte siiddiid bálvleapmi fertii leat báikkuid hui dehálaš ain dalá áigge sámiide (Zolotarev 1927, 43). Informánttaid gaskkas máinnašuvvojit čuovvovaš olbmot: Avdotja Nikolaevna Matrjohina (Nr. I:3:6), Varvara Vasiljevna Kuropteva (Nr. I:2:12), Jefim Andreevič Danilov (Nr. I:3:5), Jemeljan Jakovlevič Nazarov, Vasilij Jakovlevič Nazarov, Timofej Jakovlevič Matrjohin, Lasar Fedorovič Danilov ja Kondratij Tihonovič Arhipov²⁷⁸ (Zolotarev 1927, 43; fuomáš ahte dušše golbma vuosttasin máinnašuvvon diehtoaddi leat mielde almmustuvvan materiálain, gč. Čarnoluskij 1962; 1965). Zolotarev ii leat namuhan sáme-giel teavsttaid vurkensaji iige Čarnoluskij materiálain boade ovdan, gos sáme-giel álgoteavsttat sáhttet sealluhuvvojit. Álgomateriálaid sáhtttá guorrrat RGO bokte (Gárjil-Murmánska lávdegoddi, Sámi dutkanmátki 11.01–11.05.1927, dahje dutkiid namaid mielde) dahje *Gosudarstvennyj Russkij Muzej* (Ruošša sáhtamusea, St. Petersburg) etnográfalaš ossodaga bokte (ásahusaid namahusat leat 1923–27 mielde), go musea lei mielde Sámi dutkanmátkki lágideamis (Zolotarev 1927, 1).

V. V. Čarnoluskij 1920–60-loguin (Nr. I:1–4, II:1–2, III:3; IV:5)

Vladimir Vladimirovič Čarnoluskij (1894–1969), gii lea beakkán etnográfá nuortasámi dutkanhistorjjás, čohkkii 1920–60 viiddis etnográfalaš ja folkloristtalaš materiála, eanaš darjje- ja áhkkišsámi, ja muhtin muddui gieldda- ja nuortalašsámi árbevieruin. 1927:s son lei mielde Sámi dutkanmátkkis RGO bargogohččosis. Árbevirolaš sámi boazodoalu ja johttisámiid eallinvuogi dutkama lassin nuorra etnográfá čohkkii muitalusaid ja máidnasiid (gč. Zolotarev 1927, 42), maid gaskkas ledje ruošša etnográfalaš girjjálašvuodas dovdomeahttun myhtat Meantaš-nammasaš gottis, man

²⁷⁸ Dáid diehtoaddiid báikkálaš gullelašvuoda čielggadeapmái dárbbášuvvojit lassiedut.

darjjesámit atne goddečorrageiid máddun. Čarnoluskij ánsus dáid myhtaid gorálaččat dievaslaš variánttat leat vurkejuvvon (gč. omd. Čarnoluskij 1965). Čarnoluskij jođii 1927:s Murmánskas meara mielde darjjesámi eatnamiidda *Jofk-joganjálbmái*, *Kintuš-siidii* ja *Pyõnne-joga* mielde viidáseappot *Varsuga-gillái*. Seammá mátkkis son finai maiddái *Lujaavv'r-gilis* (Čarnoluskij 1972, 28), muhto dutkama válodočozáhahkan lei darjjesámi guovlu.²⁷⁹ Mátkki olis čoggon dieđut šadde vuoddomateriálan mánga girjái (Čarnoluskij 1962; 1965; 1972), lassedieđuid etnográfá fidnii mátkkiin mat čadahuvvojedje jagiin 1928–29, 1935–36 ja 1961:s. Čarnoluskij jođii áhkkilsámeaguovllus 1928–29 *Oaver-jávrris* davás Barentsábi gáddái *Mue'kk-siidii* ja *Zapadnaja Litsa-gillái Mue'kkvuõnn-vuonas*, gos son dutkai nuortalaš johttisámiid eallinvuogi (Čarnoluskij 1972, 147).²⁸⁰ 1935–36 son finai árbevirolaš áhkkilsámi guovllus *Oaver-jávrris Modžvuun-vuonas* čoaggimin sámi álbmotmuitalusaid Sovjetlihtu girječálliid ráđi (dálá SRP) folkloreossodaga bargogohččosis. 65-jahkásažžan Čarnoluskij finai 1961:s *Laplandskij zapovednik-ráfáidahttinguovllus* (gč. kártta 2) *Oaver-jávrris* lahkosiin, gos su informántan ledje áhkkil- ja gielddasámit.

Materiálaid vuodul Čarnoluskij almmustahtii sámi mitalusteavsttaid ruoššagillii doaimmahuvvon hámis (Čarnoluskij 1962), etnográfalaš govvádusaid dieđapopluára hámis (Čarnoluskij 1965), mátkemuitalusaid (Čarnoluskij 1972)²⁸¹ ja ovttá dieđalaš artihkkala goddebivdui čadnon rituálain (Čarnoluskij 1966). Čarnoluskij lávii geavahit iežas etnográfalaš govvadásain ja folklorečoakkáldagain mánga diehtogáldu, ee. iežas áicamiid ja dieđuid, maid vieččai njálmmálaš sámi árbevieruin ja čálalaš gálduin, ee. von Düben (1873), Harusin (1890), Genetz (1891), Nemirovič-Dančenko sierra publikašuvnnat. Sámi eallinvuogi, kultuvrra ja historijjá áššedovdi sáhtta oaidnit ja sirret Čarnoluskij teavsttain su iežas áicamiid čálalaš gáldodieđuin, vaikke čállis ii lean dáhpá čálalaš gálduide čujuhit (earret RGO dieđalaš čálaráiddus almmustuvvan sámi boazodoalu dutkamuš ja Meantaš-rituálaid govvadás, Čarnoluskij 1930 a; 1966).

Čarnoluskij almmuhii njálmmálaš dieđuid informánttaid namaid, muhto

²⁷⁹ Čarnoluskij attii mátkkistis čoggon sámi atnubiervasiid, gárvvuid jna. Murmánska guovllumuseai (Čarnoluskij 1972, 150).

²⁸⁰ *Mue'kk-sámiid etnográfalaš govvadás*, gč. Čarnoluskij 1972, 160–161.

²⁸¹ Dát mátkemuitalusgirji almmustuvvui Čarnoluskij jápmima maŋŋá; doaimmaheaddjin leigga T. V. Lukjančenko ja J. B. Simčenko.

sakka doaimmahii teavsttaid, lasihii muitalusas nubái, ovttá báikkálaš árbevierus nubái. Son sáhtii ovttastahtit gieldda- ja darjjesámi teavsttaid, ráhkadit odđá teavstta árbevirolaš dieđuid ja girjjiin vižžojuvvon dieđuid vuodul (gč. omd. *Aroma-Telle*-teavstta birra, Nr. V:1; dahje Čarnoluskij 1972, 95). Čarnoluskij (1962; 1965) čilgii ahte teavsttat fertejedje doaimmahuvvot vai livčče eurohpalaš lohkkái áddehahttit.

Almmustuvvan teavsttaid suokkardallama eaktun lea mu mielas buot Čarnoluskij publikašuvnnaid vuđolaš dovdamuš sisdoalu, informánttaid ja iešguđetge áigodaga johtin- ja dutkanguovlluid dáfus. Daid dieđuid vuodul lea vejolaš čohkket oktii dihto tekstii, diehtoaddái ja kontekstii gullevaš dieđuid, mat leat dávjá biedgguid seammá girjjiis dahje sierra girjjiin. Dárkilis lohkki sáhtta fuomášit maŋemuš publikašuvnna (Čarnoluskij 1972) eahpedárkilvuodaid ovddit girjjiid ektui, go okta ja seammá diehtu sáhtta leat čilgejuvvon guovtte sierra láhkai, dahje go informánttat leat seaguhuvvon: ovttá girjjiis muitaleaddjin lea okta olmmoš, eará girjjiis seammá muitalus lea eará muitaleaddji namas.

Etnográfalaš govvádusat sistisdollet dieđuid sierra sámi bálvvosbáikkiin, ee. *Kintuš*-siidda bassejávrriid ja -báikkiid (Čarnoluskij 1972, 66–70, 95), *Atčejogk*-darjjesámi guovllu siiddiid ja Meantaš-bálvvosbáikkiid birra (1965, 68–70). Maiddái dieđut noiddiin ja noaidástallamiin leat valjis buot Čarnoluskij publikašuvnna. Jegor Petrovič Koibin'a (Nr. I:1:10) sániid vuodul Čarnoluskij (1972, 87) deattuhii riddoguovllus gávdnon labyrinthtaid rituálamearkkašumi. Čarnoluskij oahpahalai muhtin muddui darjjesámegiela ja girjjiin geavahii dávjá sámegiel sániid ja dadjanvugiid, ja sáhtii čilget báikenamaid sáme- ja ruoššagillii nu dárkilit ahte báikki lea álki lokaliseret. Čarnoluskij giellamáhttu ii lean goittotge doarvái buorre, man sivas muhtin sámegiel sánit dahje namat leat čállon eahpedárkilit dahje leat jorgaluvvon ja čilgejuvvon boastut (omd. *meantaš*-sáni etymologalaš čilgehus, gč. Čarnoluskij 1965, 62). Čarnoluskij sámegiel tearpmaid guorahallan gáibida nuortasámi suopmaniid dovdamuša. Lea namuhan veara ahte Čarnoluskij lea buohtastahttán ja veardádallan sámi myhtaárbevieru hámiid *Perm'*-guovllu arkeologalaš gávdnoštumiiguin, ng. permalaš ealli-stiilla

bronsačijaid motiivvaiguin ja lea fuomášan ollu seammasullasašvuodaid.²⁸² Čarnoluskij (1965, 102–138) navddii ahte muhtin bronsagovvosiid ja sámii álbmotdiktéma oktasaš motiivvat eai leat soaittáhagat, muhto ahte *Kama-joga* ja Guoládatnjárgga ássit fertejedje leat dolin gaskavuodas.

Goddebivdui čadnon rituálat ja jáhkut ledje Čarnoluskij (1966) mielas dološ bálvvosárbevieru oassin, man myhtalaš váldopersovdna lei su mielas Meantaš. Rituálaid govvádus vuodđuduvvá čálalaš dieđuide, ee. Schefferus (1673), Harusin (1890), Genetz (1891) ja T. I. Itkonen (1946), ja njálmmálaš gálduide, diehtoaddin ledje Lasar Fedotovič Matrjohin (Nr. I:2:16) ja Matrjohin-vieljažat, Ilja Semjonovič (Nr. I:1:3) ja Nikita Semjonovič (Nr. I:1:9) (Čarnoluskij 1966, 303–304). Matrjohin-vieljažagaid dieđuid vuodul Čarnoluskij govvidii goddebivddu vuosttas sállalaš oaffarušsanrituála, mii galggai leat čadahuvvon mañemuš háve 1870-logus ovttaskas bearraša dásis (Čarnoluskij 1966, 304–308), lassedieđuid duohken lea Jefim Andreevič Danilov (Nr. I:3:5). Čarnoluskij anii primára gáldun dieđuid, maid duohken ledje sámii, geat oidne dahje ieža oassálaste rituálaide. Goittotge son ovdanbuvttii daid primára dieđuid iežas sániiguin iige leat sirren sierra informánttaid dieđuid nubbi nuppis iige leat mitalan, makkár konteavsttas dieđut leat vurkejuvvon. Oktasaš, siidda dásis čadahuvvon oaffarušsanrituála ja stuorra oktasaš oaffarušsanriemuid govvdusa Čarnoluskij vuodđudii dieđuide, mat ledje su mielas sekundára gáldut, namalassii Harusin'a dutkamuš ja populára mátkemuitalus *Seejjtjaavv'ra birra*, man mátkkošteaddji Sinaida Rihter čálii (*Za poljarnym krugom*, 1925) (Čarnoluskij 1966, 310–313).

Lea dovddus ahte Čarnoluskij vurdii eanaš teavsttaid sihke ruošša- ja báikkálaš sámegeillii (fonehtalaččat), muhto sámegeiel álgoteavsttaid dálá vurdensadji lea dađi bahábut eahpečielggas. Vejolaš vurdensadjiin sáhttet leat ee. Murmánska guovllumusea arkiiva dahje muhtin priváhta arkiiva-čoakkáldagat (Čarnoluskij birra gč. Lukjančenko 2002). Ohcanliŋkan sáhttet leat maiddáii Ruošša geográfalaš searvvi (RGO) arkiiva St. Petersburgas ja Ruošša girječálliid ráđdi Moskvas. 1927:s vurkejuvvon sámii mitalusaid ruoššageiel teavsttaid giehtačállosat seailuhuvvojit V. K.

²⁸² Permalas eallinstiila-doahpaga vuollái gullet 500–600-loguin 1200-logu rádjái ráhkaduvvon metállabiergasat ja dološ álbmotdáidda, mat leat gávdnon *Kama-joga* badjin ja gaskkamuttus, *Njyrgendy-gilis* ja *Uhta-joga* gáttis.

Alymov'a arkiivačoakkáldagas Apatity-gávpogis (Alymov [1938?], *Saamskie skazki* (1980, 297, 309) mielde) maiddái Čarnoluskij persovnnalaš arkiivačoakkáldagas AMIOS arkiivvas (Čarnoluskij [1920-l.]; gč. maid Čarnoluskij [1960-l.]; *Saamskie skazki* 1980, 231–234).

N. N. Volkov Lujaavv'r- ja Čudzjaavv'r-giliin 1930-logus
(Nr. III:1, III:3)

Etnográfá Nikolaj Nikolajevič Volkov (1904–1953) barggai 1935:s rájes Sovjetlihtu dieđakademia Antropologiiija, arkeologiiija ja etnográfiiija instituhta Eurohpa ossodagas (dálá MAE RAN). Barggu olis son finai 1935–41 gielddasámi guovlluin *Lujaavv'r-* ja *Čudzjaavv'r-*giliin čoaggimin dieđuid sámi kultuvrras ja historjjás. Gieddebargui ja etnográfalaš čálalaš gálduide vuodđuduvvon nákkosgirjjistis *Saamy SSSR* 'Sovjetlihtu sámit' (nákkáhalai 1947:s) Volkov geavahii doahpaga *kol'skije saamy* 'Guoládaga sámit' oppalaš doaban, mii govččai nuortasámiid oppalohká. Vuolledoaban sus ledje oarje- ja guovddášsámejoavkkut (*Njuõ'tjäu'rr*, *A'kkel*, *Peäccam*, *Suõ'nn'jel*, *Ču'kksuâl*, *Kiillt*, *Lujaavv'r* ja *Koarrdõgk*), ja nuortasámejoavku (*Jofkyi*, *Pyõnne*, *Sosnyõffke*, *Lyymbes* ja *Semioštrovje*) (Volkov [1946] 1996 a, 31).²⁸³ Nákkosgirji ii leat almmustuvvan Volkov'a eallináigge, dannego 1947:s son áššaskuhttojuvvui Sovjetlihtu vuosttildeaddjin, biddjui giddagassii gosa jámii 1953:s; duodaštuvvon sivaheapmin easka 1989:s. MAE RAN almmustahtii ovttasbarggus Sámi Instituhtain (Guovdageaidnu) Volkov'a [1946] giehtačállosa oaniduvvon ja doaimmahuvvon hámis historjá-etnográfalaš essay-čálusin ruošša- ja engelasgillii (Volkov [1946] 1996 a; [1946] 1996 á).²⁸⁴ Essayat sistisdollet dieđuid sámi fysalaš antropologiiijas, álgoboahtimušas, árbevirolaš ealáhusain, ávnnaslaš kultuvrras, folklores ja eamioskkoldagas.²⁸⁵

Sámi eamioskkoldaga govvádus vuodđuduvvá sihke čálalaš gálduide ja gieddebarggu materiálaide *Lujaavv'r-* ja *Čudzjaavv'r-*guovlluin (Volkov [1946] 1996 a, 72–78). Volkov'a mielas doaba religiovdna (rš. *religija*) ii heiven sámi eamioskkoldaga govvidit, daningo dološ oskumušaid

²⁸³ 1937 ja 1946 čállon giehtačállosat seailluhuvvojit MAE RAN arkiivvas, gč. Volkov [1927–47].

²⁸⁴ Oassi Volkov'a giehtačállošis, mii lei čállon 1946, lea almmustuvvan dieđapopulára artihkalin, gč. Volkov [1946] 2000.

²⁸⁵ Čujuhusat Volkov'a diehtoaddiide ja sin bokte muitalustevsttaide ja ee. bivdorituálaide čadnon luohtedajahusaide, gč. tabeallas 14.

«bázahusaid» vuodul lei su mielas váttis diehtit, ledjego sámi oskumušat goassege hábmejuvvon oskkoldatvuogádahkii nugo religiovdna-doaba oaivvilda (Volkov [1946] 1996 a, 72). Volkov'a mielas ovddeš áiggi čálliid stuorra boasttuvuohtan lei dat ahte máŋgasat bákkuhedje skandináva sámi mytologiija nuortasámiide beroškeahttá nuortasámi eamioskkoldaga ieš-vuodain. Harusin (1890, 138) lei Volkov'a mielas riekta fuomášan ahte sámi eamioskkoldagas sihke nuortin ja oarjin fertii leat oktasaš vuoddu, muhto Volkov'a oainnu mielde Harusin ii sáhttán fidnet primára dieđuid nuortasámi oskumušain 1870-logus, goas sámi eamioskkoldaga áššedovdit ledje jo unnán. Volkov deattuhii ahte 1930-logus lei vel váddáseabbo fidnet áššáigullevaš dieđuid; dušše muhtin boares olbmuid dieđut sáhte su mielas leat «diedalaččat mávssolažžan». Dát čuoččuhus galgá dulkojuvvot dalá áiggi Sovjetlihtu etnográfalaš jurddašeami olis, man mielde diedalaččat mávssolažžan adnojuvvojedje dakkár dieđut, maidda livčče gávdnomis doarjjadieđut ovddeš áiggi etnográfalaš čállosiin. Gieddeberggu vuodul Volkov ([1946] 1996 a, 72) čuoččuhii ahte nuorra ja 30–50-jahkásaš sámit eai diehtán maidege «dološ» sámi eamioskkoldagas.

Nuortasámi eamioskkoldaga govvidettiin Volkov ([1946] 1996 a, 72–78) ii refereren ovddeš áiggi čálliid, nugo lei leamaš dáhpin lappologalaš dutkanparadigmmas, muhto baicce giddii fuopmášumi dieđuide noiddiid, siiddiid, oaffaruššan- ja bivdorituálaid ja diiddaid birra. Dieđuid dan birra son fidnii ieš báikkálaš sámiin, muhto ovdanbuvttii dieđuid refererejeaddji hámis (gieddeberggu notáhtat (Volkov [1927–47]) sealluhuvvojit MAE RAN arkiivvas). Volkov sajuštii iešguđetge dieđu báikkálaš kontekstii jogo diehtoaddi nama dahje báikenama dahje siidda namahusa bokte. Su áidna olggobeal čálalaš gáldu sámi eamioskkoldagas lea F. Šatkov'a (1911) oaffaruššanrituála govvádus, man Volkov anii diedalaččat jáhkehahttin daningo vuodđun ledje *Semioštroyje*-siidda sápmelaččaid iežaset čilgehusat. Gieddeberggu olis Volkov fidnii Šatkov'a govvádussii doarjjadieđuid; informántan leigga *Lujaavv'r*-guovllu dovddus noaidi Ivan Arefjevič Fefelov (Nr. III:3:7, r. s. 1905) ja Jegor Zaharov (Nr. III:5:3, *Semioštroyje*-siiddas). Sudno mitalusaid vuodul Volkov ([1946] 1996 a, 74–75) čálii oaffarrituála govvádusa, man mielde siidda njunušnoaidi galggai mearridit oaffaruššama áiggi ja oaffarbohccuid logu. Oaffaruššanrituála oasseváldit galge ráhkkanit, basadit ja leaikut iežaset ala čáži mas lei leaibemáihli,

hukset oaffaruššangođiid, goddit ja njuovvat oaffarelliid, lebbet duljiid sierra beaŋkkaid ala jna. (vrd. Genetz 1877–78, 374–375; Šatkov 1911). Govvádusas leat dieđut luđiin, maid noaidi levdi oaffarborramuša maŋŋá, ovdal go manai nohkkat ja einnostit (luhtedajahusat sáme- ja ruoššagillii, gč. Volkov [1946] 1996 a, 74–75). Govvádus geardduha máŋgga dáfus Šatkov’a čállosa, muhto sisttisdoallá maiddái odđa lassedieđuide, ee. noaidi einnostemiin nieguidis vuodul. Dán vuodul lea navdimis ahte Volkov’a dieđut leat sorjjasmeahtumat Šatkov’a dieđuin.

Volkov’a ([1946] 1996 a, 74) mielde oaffarrituála gohčoduvvui *luhtvarr’* lujávrelaččaid gaskkas, *Semiostroyes fas luhtcai*, muhto tearpmad guorahallan gáibida lassedieđuid gielddasámi árbevierus (vrd. sáDr *lyhte* ‘oaffar’-sániin, omd. Genetz (1891); vrd. maid sáDr *lyhte-verra* ‘bálvvosvierru’-sániin, darjjesámi diehtoaddi Grigorij Trifonovič (Nr. I:1:9) *Kintušsiiddas*, gč. Čarnoluskij 1972, 72–73). Volkov čuoččuhii ahte oaffarrituála čadahuvvui «eahpitkeahttá» bohccuid ja guohtuneatnamiid suodjaleaddji *luot-hozik* gudnái (Volkov [1946] 1996 a, 74). Lea oalle jáhkehahti ahte Volkov luoikkahii *luot-hozik*-nama ja funkšuvnna čilgehusa Harusin’as (1890, 152) čujutkeahttá sutnje.²⁸⁶ Go Volkov’a ([1946] 1996 a, 74) mielde *luot-hozik*-jáhkut eai leat leamaš su diehtoaddiide oahppásat, de lea navdimis ahte dutki fertii ieš ovttastahttit Harusin’as luoikkahuvvon *luot-hozik*-suodjaleaddji ja *luhtvarr’*-oaffarrituála. Sivvan sáhtii leat *luht-* ja *luot*-mearusosiid olgguldas jietnadatlaš sullasašvuohta (vrd. *luot-kychtish-sániin*, gč. Vise 1917: 1, 18; vrd. maid sáA *luođo-häl’dejáš-sániin*, gč. T. I. Itkonen 1948: 2, 323). Miellagiddevažžan lea Volkov’a máinnašupmi das, mo godde- dahje bohccobiergu juhkkovuvvo bearašlahtuid gaskkas. Darjjesámit čuvvo dán ortnega ain 1930-logus bierggu boradettiin árgebeaivve: biergu juhkkovuvvui bearašlahtuid gaskkas sohkebeali, agi ja fuolkevuoda mielde; Volkov fuomášii ahte juohkinortnegis ledje čielga erohusat almmái- ja nissonolbmuid gaskkas (diehtogáldu ii leat dihtosis; Volkov [1946] 1996 a, 22; vrd. Čarnoluskij 1966, 307–308).

Volkov ([1946] 1996 a, 73) gohčodii noaiddástallanvugiid ja diiddaid «magiijan», mii su mielas ii lean čadnon jáhkuide mange lágan badjelundolaš oruhii dahje oruhiidda. Noaidi rituálabiergasiid govvádus (Volkov [1946] 1996 a, 77–78) vuodđuduvvo oalát Šatkov’a čállosii; ferte goittotge

²⁸⁶ Harusin’a dieđut dán birra leat *Paaččjokk-* dahje *Suõ’nn’jel*-guovllus.

fuomášahttit ahte 1996 publikašuvnnas deaddiluvvon noaideboahkána govva spiehkasta álgopublikašuvnna govvas (vrd. Šatkov 1911, 487; Volkov [1946] 1996 a, 78). Sieidejáhkuid ja -bálvameami Volkov ([1946] 1996 a, 73–74) sajuštii fetišismma vuollái. Volkov vuodđudii sieidejáhkuid govvdusa dieđuide maid oačču mátkkistis 1935–36 *Čudžjaavv’r*-guovllu dovvdus *Aahkjaavv’r* ‘Áhkká’-jávrii sieiddi lusa, gos son jearahalai báikkálaš sámiid sieidái guoski mitalusaid, jáhkuid ja oaffaruššanrituálaid birra. Informántan ledje *Kiillt*-siidda Makar-áddjá (97-jagi boaris 1935, goargu ii leat dihtosis, Nr. III:1:24), Anton Pjanov (Nr. III:1:17) ja su eamit (ovdanamma ii leat dihtosis) Pjanova (Nr. III:1:18) (Volkov [1946] 1996 a, 74). Govvdusas leat dieđut ee. sieiddi hámis ja oaffaruššama mearkkain sieiddi luhtte, mielde leat báikkálaš mitalusaid ja luhtedajahasaid oanehis referáhtat. Volkov navddii ahte sieidebálvameapmi leamaš sámiid gaskkas dábálaš ainjuo 1800-logu lohppii. Dan su mielas duodástedje muhtin dieđut, maid mielde 1800-logu loahpas *Porjaavv’r*-jávrii (rš. *Porosero*) lahkosiin ledje oaffarčoarvvit, mat ledje čiŋahuvvon ivdnebearraliiguin ja ivdneláđdebihtáiguin. Oaffarbáiki gulai árbeviroláččat *Semioštroyje*-siidii. Primára dieđuid dan birra Volkov fidnii *Semioštroyje*-sámiin, sekundára dieđuid fas ižma-komiin, geat bivde *Porjaavv’r*-jávris 1930-logus (Volkov [1946] 1996 a, 73).

Miellagiddevažžan leat dieđut *čakling* (sáGld *čahhkleŋg* ‘čáhkalakkis’), *kuštnadtõmolmynč* (sáGld *kuštnahtem’olmõnč* ‘oaidnemeahtun olmmoš’, vrd. gufihtar-sániin) ja *čang* (sáGld *čann* ‘biro’) (Volkov [1946] 1996 a, 76–77).²⁸⁷ Váldoinformánttat ledje *Čudžjaavv’r*-guovllus, ee. Jakov Afanasjevič Jakovlev (Nr. III:1:25, jáhkkimis *Kiillt*-siiddas eret, ahki ii leat dihtosis). Máiinnašaveara leat maiddái luonddumearkkat ja diiddat boazodoalus ja guollebivddus, ja hávdádanmeanuid oanehis govvdus (Volkov [1946] 1996 a, 23, 30, 57). Volkov ovdanbuvttii muhtin nuortasámi muorranamaid J. Komšilova čoačkáldaga vuodul (Volkov [1946] 1996 a, 52; [1946] 1996 á, 67–68; vrd. Komšilov 1927) ja oaivvildii ahte muhtin nuortasámi muorranamaid govvosat sulastahttet muhtin oarjesámi goavdásiid bajošgovaid.

²⁸⁷ Sámi namahusat ovdal ruoduid leat Volkov’a mielde.

G. M. Kert gieldda- ja darjjesámiid luhtte 1954–65

(Nr. I:1–3, II:1–3, III:1–3)

Gárjil- ja sámegiela dutki Georgij Martynovič Kert lea dovddus gieldda-sámegiela dutkamušas geažil, mas son suokkardalai morfologijja, jietnadataoahpa ja syntávssa *Koarrdōgk*-vuollesuopmana vuodul (Kert 1971).²⁸⁸ Kert čohkkii materiála áigodagas 1954–65 čadahuvvon máŋgga gielladutkanmátkkis, maid son IJALI gielladutkama ossodaga bargin jođihii. Kert anii árvvus vurkejeddji sámegiela máhtu oččodan dihtii buoremus bohtosiid lingvisttalaš gieddebarggus. Son hásttii gieddebargui sámenuoraid, Leningrada pedagogalaš allaskuvlla (Hertsen-instituhta) studeanttaid, gielldasámiid Aleksandra Andreevna Antonova (gč. Nr. III:1:22) ja Valentina Nikolaevna Želesnjakova, ja darjjesápmelačča O. V. Matrjohina (Voronova). Sámegiel veahkkebargiid giellamáhttu ja sohkaoktavuodat veahkehedje vurket árvvolaš giella- ja historjjálaš materiála, mii lea almmustuvvan álkidahtton suoma-ugralaš (fonemáhtalaš) transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiuin (Kert 1961; diehtoaddit ja teavsttat gč. tabeallaid 13 ja 14). Báikkálaš sámit dárkkistedje loahpalaš transkripšuvnna ja teavsttaid sisdoalu sihkkarastin dihtii suopmana ja báikkálaš árbevieru rivttes ovdanbuktima. Gielldasámi teavsttat ledje vurkejuvvon *Lujaavv’r*- (dárkkisteaddjin Stepan Jurjev), *Umm’p*-, *Koarrdōgk*- (Galina Alekseevna Šaršina, Nr. III:2:3) ja *Tyrr’byr’*-giliin (A. A. Antonova); darjjesámi teavsttat ledje vurkejuvvon *Čalmny-Varres* (O. V. Matrjohina) (Kert 1961, 1–188). Juohke teavstta buohta leat diedut muitaleaddji nama, agi ja teavstta vurkejeddji birra. Informánttaid gaskkas ledje 20–30-jahkásaš olbmot, gaskaahkásaččat ja badjel 80-jagi boares olbmot. Materiála addá vejolašvuoda geahčadit sámi muitalanárbevieru dili 1900–1960-loguin. Báddejuvvon materiála, oktiibuot badjel 50 diimmu jietnabáttit, seilluhuvvo IJALI jietnaarkiiuvvas Petrosavodsk-gávpogis (Kert 1971, 23).

Kert ovttasbarggai 1960–70 ee. áhkksisámegiela dutkiin Pekka Zaikov’ain ja darjjesámegiela esttelaš dutkiin Karl Kontiin (gč. sierra). Áigodagas 1971–74 Zaikov ja Kert báddiiga ovttasbargus áhkksisámi suopmančájánasaid; stuorámuš oassi lea almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiuin (Kert & Zaikov 1988; originála báttit leat IJALI

²⁸⁸ Sámi historjjá geahčastat gielladiehtaga oainnus, gč. Kert 1973.

jietnaarkiivvas; áhkkilsámi diehtoaddit, gč. tabeallaid 13 ja 14). Geasset 1960 Kert ja Kont finaiga ovttas *Lujaavv'rr-*, *Tuallam-* ja *Jokanga-*giliin. Kert almmustattii oasi dán mátkkis čoggon darjjesámi teavsttaid transkripcšuvnnas ruoššagiel jorgalusaiuin; darjjesápmelaš oappá-guovttos *Čalmny-Varre-*gilis T. V. Matrjohina ja O. V. Voronova dárkkisteigga teavsttaid (Kert & Zaikov 1988, 6–7, 79–114; originála báttit leat IJALI jietnaarkiivvas; darjjesámi informánttat, gč. tabeallaid 13 ja 14). Eará materiálat, maid Kert báddii mátkkistis 1960, eai leat mu dieđuid mielde dán rádjái littererejuvvon eage almmustuvvan ja seailuhuvvojit EKI arkiivvas Tallinnas Karl Konta báddečoakkáldagas. Materiála, man vurkejeddjin lei G. Kert ieš dahje su mielbargit, lea kvaliteahta dáfus hui buorre, muhto veadjá leat ráddjejuvvon viidodaga ja fáttáid dáfus dannego vurkema ulbmilin lei vuostažettiin lingvisttalaš dutkanbargu ja suopmanmateriála čoaggin.

V. V. Senkevič-Gudkova nuortalaččaid ja darjjesámiid luhtte 1955–56

(Nr. I:2; III:1, IV:4)

Suoma-ugralaš gielaide dutki Viktoria V. Senkevič-Gudkova (1953; 1959 a; 1959 á; 1964; 1974; 1976) dutkkai sáme giela, nuortalaš luohteárbevieru, darjjesámi máidnasiid, Guoládatnjárgga báikenamaid jna. Son máhtii sáme giela ainjuo teorehtalaččat, ee. Genetza ja T. I. Itkonena dutkamušaid ja sátnegirjjiid vuodul. 1955:s son oassálasttii IJALI dutkan-mátkái Guoládatnjárgii ja čohkkii *Jokanga-*gilis darjjesámi giellaávdnasiid; teavsttaid báddemis ja transkripcšuvnna dárkkisteamis son ii leat geavahan veahkkebargiid (gč. Kert 1961, 188–214). 1956:s son čohkkii dieđuid nuortalašgielas ja luđiin *Njuđ'ttjäu'rr-*gilis (mátkkis báddejuvvon luđiid informántan lei Sinaida Matveevna Gluhih, gč. Senkevič-Gudkova 1959 á). Suoma-ugralaš komparatiiva gielladutkama oainnus Senkevič-Gudkova (1953, 115–116) vikkai dulkot sáme giel tearpmaid ja máinnasfáttáid gielladieđalaččat ja historjjálaččat, ja navddii sámi njálmálaš árbevieru leat áidna diehtogáldun sámi historjjás ja mytologiijas. Mánngga artihkkalis son sajuštii sáme giel terminologiija ja máidnasiid viiddis suoma-ugralaš kontekstii ja ohcalii sáme árbevirru parallelallaid ee. hantiid, mansiid, komiid ja neneccaid árbevierus ja mytologiijas. Darjjesámi myhtalaš muihtalusat beaivebártni birra ja Beavvi bártnit-epos, man Senkevič-Gudkova dovddai

A. Fjellnera vuodul O. Donnera (1876) publikašuvnna bokte, gulle su mielas dološ oktasaš suoma-ugralaš álbmotdiktema gearddáhkkii; duodaštussan dasa lei su mielas dat ahte beaivesuotnjara etymologalaš čilgehusat mángga suoma-ugralaš gielas čujuhit jáhkkui ahte beavváš lea olbmolágan orut dahje ipmil (Senkevič-Gudkova 1953, 110). Goddi-, njuorju- ja gáranas-máinnashámiid jorgaleapmi olmmožin lei su oainnu mielde «totemisttalaš», «álggalaš» jáhku (sus rš. *pervobytnaja vera*) báza-has; totemisma lei su mielas oktasaš fenomena buot suoma-ugralaš álbmo-giidda (Senkevič-Gudkova 1953, 112). «Totemisttalaš» jáhkuid duodaštus-san ledje su mielas ee. nuortalaš guovžanamahusat, nugo «áddjá», «áddján» dahje *maaddârä'jj* (sus *máddaräjj*) 'máttaráddjá' (*Njuõ'ttjäu'rr*-guovllus, gč. Senkevič-Gudkova 1964, 160).

Senkevič-Gudkova lea viggan dulkot muhtin sámi oskumušaid, muhto su ákkastallan lea mu mielas muhtimin váilevaš. Son čuoččuhii omd. ahte gielddasámi guovžanamahus *taall* ja jiehtanasa lágan oruha namma *taalla* (vrd. stállu) gullet oktii ja čujuhit dasa ahte guovža lei dolin totemaealli. *Njiaŋŋga* (*taalla* beallelačča darjjesámi namma) lea Senkevič-Gudkova mielas etymologalaš oktavuodas njiŋŋelas-sátnái ja dan bokte goddeáldui, mas čuovvu ahte goddi basuhuvvui totemaeallin (Senkevič-Gudkova 1953, 107–108).

Oskumušaid dáfus árvvolažžan lea anonyma *Čudzjaavv'r*-nissona sániid mielde oččoduvvon diehtu, man mielde nissonolbmuid duodjeskáhppu *nii'vvlčuuhhk* (sáGld *nii'vvl* 'nállu', *čuuhhk* 'skáhppu') lei nissonfámu suodjaleaddjin, man geažil sámi nissonat biehttaledje duodjeskáhpuset vuovdimis olggobeal olbmuide; duodjeskáhppu árbejuvvui eatnis niidii (Senkevič-Gudkova 1953, 114). Dát diehtu laktása navdimis *Kiillt*-siidda gielddasámi árbevrrui. Miellagiddevažžan leat maiddái dieđut das ahte noaidit ádje bahás vuoŋŋaid buohcci olbmuin siera noaideluđiid vehkiin, dahje ahte luđiin lei fápmu ádjit boraspiriid ealus eret (vrd. davvisámi árbevieruin), dahje ahte dolin ledje giittosluođit lihkestuvvan guolle- dahje meahcebevvddu ovddas. Daid dieđuid Senkevič-Gudkova (1959 á, 44) fidnii boares sámi almmáiolbmuin *Njuõ'ttjäu'rr*-guovllus.

Senkevič-Gudkova (1973) ovdanbuvttii hypotesa, man mielde sáme-máidnasat ledje dolin luođi hámis. Su mielas daláš mitalusaid sajis ledje dolin diktahápmásaš luođit, mat levdejuvvojedje eamioskkoldaga dáfus

mearkkašahhti meanuid oktavuodas. Luodi rievdan njuolggosánalaš mitalussan ja máinnasin galggai su hypotesa mielde dáhpáhuvvat máŋga historjjálaš nuppástusa geažil, ee. eamioskkoldahkii čadnon mytologalaš «epos» (beaivvi mánát jna.) massii mearkkašumis kristtalašvuoda geažil. «Noaide-epos», mas noaidit ledje siiddaideaset ekonomalaš birgejumi dáhkideaddjin, jávkka dan mielde go goddečorragat ja náhkkeeallit vátnu-gohte ja noaidejáhkut vajálduvvojedje kristtalaš oskkoldaga ja maŋŋá vel Sovjetáiggi nuppástusaid geažil (Senkevič-Gudkova 1973, 255). Senkevič-Gudkova vuodđudii hypotesas nuortalaččain ja darjjesámiin oččoduvvon dieđuide ja O. Donnera, N. Harusin'a, J. Qvigstada ja T. I. Itkonena publikašuvnnaide.

K. Kont darjje- ja gielddasámiid luhtte 1960-logus

(Nr. I:1–4, III:1, III:3, III:5) ja V. Klaus 1975 Lujaavv'r-gilis (Nr. III:3)

Esttelaš lingvista Karl Kont beroštii darjjesámegiela dutkamis ja finai dutkanmátkkiin *Jokangas* 1960:s (maiddái *Lujaavv'ris*, bargoguoibmin G. Kert), 1962–63 ja 1966:s ja movttiidahtii esttelaš dutkiid J. Tedu ja V. Klaus searvat sámegeiela ja sámi árbevieruid čoagginbargui. Tedu lei veahkkebargin 1963:s *Jokangas*, Klaus finai iehčanas dutkanmátkkis gielddasámiid luhtte 1975:s *Lujaavv'ris*, gos báddii lagabui 9,5 diimmu jietnabáttiid (gč. tabeallaid 13 ja 14). Oktiibuot lagabui 60 diimmu bádde-čoakkáldat, mas leat gieldda- ja darjjesámi máidnasat, mitalusat, luodit ja jearahallamat seailluhuvvojit Esttelaš giela instituhta (*Eesti Keele Instituut*) jietnaarkiivvas Tallinnas (EKI). Gielddasámi informánttat ledje *Kiillt-*, *Tyrr'byr'-*, *Arsjogk-*, *Lujaavv'r-* ja *Umm'p-*guovlluin eret, birrasii 50–80-jagi boarrásat; darjjesámit fas *Sosnyõffke-*, *Jofkyi-*, *Čalmny-Varre-* ja *Lyymbes-*guovlluin, birrasii 40–70-jagi boarrásat; darjjesámi čoakkáldaga váldoinformántan lei J. A. Gorbuntsova (Nr. I:3:2, *Lyymbes-gilis*).²⁸⁹ Materiálat eai leat leamaš báddema maŋŋá transkriberejuvvon eaige almmustuvvan. Barggadetiiin EKI arkiivvas 1990-logu álggogeahčen fidnejin Karl Kontas lobi kopieret muhtin darjjesámegieli jietnabáttiid ja geavahit daid dutkamušastan (Sergejeva [1997]). Darjjesámi jietnabáttit sisttisdolet

²⁸⁹ Báttit leat ordnejuvvon suopmana mielde (Kildini ja Teri, gieldda- ja darjjesámi) ja suopmana siskkobealde diehtoaddiid namaid oanádusaid mielde; diehtoaddiid listu oanehis informašuvnnain lea EKI arkiivva katalogas. Tabealla 14 bokte oahpistuvvo tabellii 13 ja dan bokte primára gálduide.

árvvolaš dieđuid oskkoldatdutkaná várás. In leat beassan oahpásnuvvat gielddasámi materiálaiguin, maid árvvoštallama ferten dan geažil guoddit dán dutkamuša olggobeallái.

P. Zaikov áhkkilsámiid luhtte 1970-logus (Nr. II:1–3)

Gielladutki Pekka (Pjotr Mefodjevič) Zaikov lea dutkan áhkkilsámegiela jietnadat- ja hápmeoahpa (Zaikov 1987), man mielddusin son bijai 11 máinnas- ja mitalusteavstta giellačájánassan. 1971–74 Zaikov báddii oktiibuot badjel 20 diimmu giellačájánasaid *Jona*-gilis, gosa áhkkilsámit fárruhuvvojede 1937–38 *A'kkel*-, *Sââ'rvesjokk*- ja *Sââ'rvesjäu'rr*-guovlluin. Luonddurádján doaibman alla duoddariid geažil *A'kkel*-siidda sámít eai leat leamaš olus guoskkahas gieldda- eai darjjesámiiguin, muhto ledje náittosdiliid bokte čavga oktavuodas *Sââ'rvesjäu'rr*-guovllu sámii- guin. *A'kkel*- ja *Sââ'rvesjäu'rr*-guovllu áhkkilsámit áddehale gaskaneaset bures, vaikke suopmaniid gaskkas ledjege mearkkašahhti erohusat, man geažil *Sââ'rvesjäu'rr*-suopman adnojuvvo nuortalašgiela vuollesuopmanin (Zaikov 1987, 14).²⁹⁰ Materiála suokkardallamis ferte váldit vuhtii ahte *A'kkel*- ja *Sââ'rvesjäu'rr*-guovlluid vuoŋŋalaš kultuvrras vedjet leat sihke seammasullasašvuodát ja erohusat, maidái árbevieruid oktiičaskima dahje guovttebealat kulturloanaid galgá váldit fuopmášupmái. Storra oassi teavsttain lea almmustuvvan transkripšuvnnas ruoššagiell jorgalusaiguin (Kert & Zaikov 1988, 8–78), muitaleaddjin ledje birrasii 50–70-jahkásaš sámít, eanaš Sergin-sogas²⁹¹ *A'kkel*- ja *Sââ'rvesjäu'rr*-guovlluin. Okta diehtoaddi lei *Njuđ'tjäu'rr*-gilis eret. Jietnabáttit, main leat máinnas- ja mitalusateavsttaid lassin jearahallamat ja ságastallamat sámii kultuvrra ja historjja birra, seailluhuvvojit IJALI jietnaarkiivvas Petrosavodsk- gávpois.

T. V. Lukjančenko nuortasámiid luhtte 1950–70-loguin (Nr. I–IV)

Ruoššalaš etnográfá Tatjana Vasiljevna Lukjančenko (dálá áigge Ruošša dieđakademiá Etnologiija ja antropologiija instituhta bargi²⁹² Moskvás) lea dutkan Guoládaga sámii ávnnaslaš kultuvrra mátkkiinis 1958–59 ja

---

290 Gč. maid Korhonen 1964.

291 Sergin lea árbevirolaččat leamaš *A'kkel*-siidda áhkkilsámi sohka.

292 Rš. *Instituut etnografii i antropologii RAN im. Mikluho-Maklaja*.

1964–65 (Lukjančenko 1971),²⁹³ ja hávdádan-vieruid mátkkiin 1976–77 (Lukjančenko 1985). Son lea dutkan 1800–1900-loguid nuorta-sámiid ássanhistorjjá, ealáhusaid, dujiid, bivttasvieruid ja ávnnaslaš kultuvrra eará beliid (Lukjančenko 1971; 1979), sámiid álgoboahtimuša (Lukjančenko 1980) ja siviilaárbevieruid (Lukjančenko 1990 a; 1990 á). Ávnnaslaš kultuvrra giedahalli girjjis Lukjančenko (1971) máinnaša oskumušaid dáfus miellagiddevaš detáljaid, nugo omd. dalá sámiid muittašemiid boaššovssa (sus *poass-uks*, sáGld *puašš-ukks*) ja boaššosaji (sus *lups*, sáGld *lupps*) oskkolaš dahje vejolaš rituála geavaheamis (Lukjančenko 1971, 92–93), *Ponoj-* ja *Sosnovka-*gilliid sámiid mitalusaid gullevašvuodasteaset birra njuorjosohkii (Lukjančenko 1971, 50, 54), ja jagi vuosttas luossasállaša juohkima guollebivdiid gaskkas (Lukjančenko (1971, 41, 57) čujuha arkiivamateriálaide). Lukjančenko (1971, 14–18) geavahii mánga musea-čoakkáldaga, váldoáššis 1800-logu loahpa ja 1900-logu álggu etnográfalaš čoakkáldagaid čuovvovaš museain Leningradas (dalá St. Petersburgas): Antropologii ja etnográfija musea (dalle MAE AN SSSR, dalá áigge MAE RAN) ja Sovjetlihtu álbmogiid etnográfija musea, ja maiddáí Sovjetlihtu dieđakademia Leningrada ossodaga arkiivva ja Stáhta soahtehistorjjá váldoarkiivva čoakkáldagaid. Dát arkiivamateriálat sáhttet leat gelddolaččat sámi árbevieruid dutkamii.²⁹⁴

Lukjančenko (1985, 201–202) oassálastii 1976–77 sámi hávdeeatnamiid arkeologalaš roggamiidda; hávdit gulle su mielde 1800-logu molsumii ja ledje «guđđojuvvon» (sus *abandoned*).²⁹⁵ Oktiibuot njeallje stuorát hávdeeatnama dutkojuvvojedje *Kintuš-*siidda dálveorohagas, ovddeš *Maaziell 'k-*siidda dálveorohagas *Puuljaavv 'r-*gilis, *Jofkyi-*siidda geasseorohagas ja *Semioštrovje-*siidda geasseorohagas *Varsino (Arsjogk)-*gilis; maiddáí smávit bearašhávdeeatnamat *Lujaavv 'r-*gili lahkosiin roggojuvvojedje (ibid.). Mátkkiin čogge maiddáí njálmmálaš dieđuid, muhto Lukjančenko (1985, 202) lea almmustahttán dušše arkeologalaš materiálaide vuodđuduvvon artihkkala.

Dutkojuvvon hávdeeatnamiid sajušteapmi jogaid duohkáí dahje jávre-

²⁹³ Dáid mátkkiid gieddeberggu materiálat seailuhuvvojit Moskvaa, Ruošša dieđakademia Etnologii ja antropologii instituhta arkiivvas (3, 1958–1959, 1964–1965, N. 63, 64, Lukjančenko (1971, 18) mielde).

²⁹⁴ Máinnašuvvon museaid ja arkiivvaid namat leat 1970-logu namahusat.

²⁹⁵ 1976 arkeologalaš dutkanmátkki materiáld, gč. Gohman & Lukjančenko & Hartanovič 1978.

sulluide duodašta Lukjančenko mielas dan ahte sámít balle jámežiin, man geažil hávdádedje oamehasaideaset «čázi duohkáii», mii eastadii jámežiid boahtimis olbmuid máilbmái (Lukjančenko 1985, 202–203, 206). Mánnggain hávdđiin gávdnojedje atnudiŋgat, nugo ákšu, goaivu, borramušbázahusat jna.; ákšu geavahuvvui Lukjančenko (1985, 205) čilgehusa mielde hávdđi goaivut ja sárgut jorbadasa hávdđi birra eastadan dihtii jámeža mannamis hávdđistis eret olbmuid vahágahttit. Lukjančenko oaivvilda dáid hávdádanvieruid ruohttasiid leat ovdakristtalaš áiggis ja nágge ahte sami vieruide gávdnojit paralleallat árttalaš guovllu eará álbmogiid hávdádanvieruin (Lukjančenko 1985, 206). Lukjančenko (1985, 204, 208) giddii fuopmá-šumi dasa ahte hávdđi ala cegejuvvon muorruarossa bajimus geažis sáhtte leat geometralaš govvosat (*Čalmny-Varre, Arsjojk*). Son buktá veardádallanmateriála Storå (1971) ja Paulaharju²⁹⁶ gieddebarggus ja atná daid govvosiid gelddolaš materiálan sami hávdádan-vieruid dutkamii, muhto mieđiha ahte govvosiid dulkon lea váttis. Veardádallanmateriálan Lukjančenko (1985, 207) geavahii maiddái arkeologalaš dutkama bohtosiid *Onega*-jávrrí ng. Boazosullos (rš. *Bolšoj Olenij ostrov*) ja Solovki-sulluin, gos ledje gávdnon 1100–1200-loguid hávdđit, mat arkeologaid árvalusaid mielde gullet samiid máddariidda.

Lukjančenko etnográfalaš čállošiid vuodđun leat su iežas gieddebarggus etnográfalaš ja arkeologalaš materiálat, arkiiva- ja museačoakkáldagat, samiide guoski boarrásut čálalaš gáldut (ee. von Herberstein (1559) 1908; de la Martinière (1671) 1911, Schefferusa duiskkagiel jorgalus jagis 1675; Georgi 1799; Castrén [1840-l.] 1858, Vereščagin 1849; Maksimov 1859; Dergačev 1869; Nemirovič-Dančenko 1877 á; Jefimenko 1878), ja etnográfalaš, antropologalaš ja arkeologalaš dutkamušat (ee. Harusin 1890; Zolotarev 1927; 1928; Ivanov-Djatlov 1928, Čarnoluskij 1930 a; 1930 á; T. I. Itkonen 1948; Gurina 1961; Vorren & Manker 1962).

Mu lisensiahttadutkamuš nuortasámi máilmmegovas (Nr. I–IV)

Lean Helssega universitehta oskkoldatdiehtaga lágádusas dahkan 1990-logus dutkamuša olbmo ja luonddu oktavuodas nuortasámiid máilmmegovas (Sergejeva [1997]). Lean gieda-hallan nuortasámiid árbevirolaš áddejumiid

²⁹⁶ Gč. Paulaharju [1910–20?], Lukjančenko (1985, 209, jn.) mielde.

olbmo ja luonddu gaskavuodas. Ulbmilin lei čilget kultursiskkáldas perspektiivvas (dán dáhpáhusas emic-oaidninvuogi mielde) mo sápmelaččat árbevirolaččat hábmejedje birasmáilmmi, dan struktuvrra ja historjjá. Oktan mihttomearrin lei maiddá guorahallat, makkár lei sámeárbevieruid mielde olbmo ja sámeservodaga sajádat máilmmi ollisvuodas. Dutkamuša primára-gáldun lei viiddis máinnas- ja sátnegirjemateriála, mii ii leat leamaš ovdal dutkojuvvon ja mii gokčá buot nuortasámi váldojoavkkuid njálmmálaš árbevieruid; lean maiddá geavahan iežan gieddeberggu materiála, man čohkkejin 1991–92 *Lujaavv’r-gilis*, Revda-báikkis ja Olenegorsk-gávpojis (Boazováris). Mu váldodiehtoaddin ledje Midtre Lasar (Nr.III:1:16), Sandre Antonova (Nr.III:1:22), Anna Timofeevna Fefelova (Nr.III:1:6), Praskovja Vasiljevna Javtysyi (r. 1902, *Kintuš*-siiddas eret). Lean ovdanbuktán ja analyseren oskoldathistorjjálaččat nuortasámi myhtaid máilmmeálggu birra (Sergejeva [1997], 94–100). Lean suokkardallan árbevirolaš sámi ja kristtalaš ipmil-doahpágiid gaskavuoda, ee. muitalusain «ipmil-ádjá» (sáGld *jimmel-aajja*) birra, guhte lea elliid sivdnideaddji. Dáidda muitalusaide gávdnojit vástideaddji máidnasat miehtá Sámeeatnama (Sergejeva [1997], 101–108, muitaleaddjin lei Midtre Lasar, Nr.III:1:16). Stuorra deaddu lea dutkamušastan biddjon astrálamytologiijai, ee. nuortasámi myhtalaš muitalusaide beaivealbmá ja guovssahas-vuoigŋaid birra (Sergejeva [1997], 109–140). Lean guorahallan muitalusaid *tiirmes*-bajánipmila birra bajimus ipmilin, almmálaš meahcásteaddjin ja biro reangan (Sergejeva [1997], 141–151), elliide guoski oskumušaid (guovža, njuorju, gáranas, goddi, ee. goddebivdui laktašuvvi oaffarrituála darjjesámiid luhtte Čarnoluskij materiálad vuodul) (Sergejeva [1997], 152–168).

Háldeoskumušaid suokkardallamis lean duodaštan ahte maŋit áiggi njálmmálaš árbevieru dulkomis, ee. jorgalusveršuvnnain boahtá luondduháldi bonjaduvvon govva. Árbevirolaš áddejumi mielde luondduháldi lea dihto guovllu oaidnemehtun ássi, guhte ovddasta máilmmi ollisvuoda vuoigŋalaš beali, mii gullá luonddu ávnnaslaš beliin oktii. Luondduháldi ii lean árbevirolaččat hálddašeaddji iige mearrideaddji olbmuid doaimma badjel, muhto luondduháldi váldodoaibman lei gozihit luonddu geavaheami norpmaid (Sergejeva [1997], 168–173). Lean muitalusovdamearkkaid ja sámeziel tearpmaid giella-historjjálaš suokkardallama bokte čájehan ahte nuortasámi čáhkallakkis-oskumušat gullet sámeárbevieru boarráseamos

gearddádahkii ja leat mihá boarráseabbot go omd. davvisámi čáhkallakkis-muitalusat (Sergejeva [1997], 183–188).

Čilgedettiinan sámi árbevirolaš áddejumi bassivuodas lean čuvvon L. Bäckmana (1975) ja V. Anttonena (1994) teorehtalaš suokkardallamiid bassivuoda hárrái. Bäckman (1975, 147) čuoččuha ahte sámi bassebáikkít leat oskkoldatdtkamis adnojuvvon basuheami objeaktan, muhto sámeárbevierus dat leat sajít, gos olmmoš sáhhtá oazžut oktavuoda bassi-sfearain. Anttonen (1994, 107), gii lea bassivuoda dutkan suoma árbevierus, maiddáí oaivvilda ahte bassi ii leat čuozáhat (suom. *kohde*) iige báikki iešvuolta, muhto baicce kommunikaatiiva gaskavuolta (suom. *suhde*). Nuortasámi árbevierru deattuha bassebáikkiid fámu, fámolašvuoda (Sergejeva [1997], 192). Sámi bassivuoda árbevirolaš áddejumi mielde bassebáikkiid fápmu ii leat badjelunddolaš sáni dábálaš mearkkašumis (supranormála), daningo olmmoš ii leat earuhan iežas luonddus iige luonddufámus. Olmmoš lea viggan rituáladoaimma bokte doalahit luonddu ja olbmo/servodaga gaskavuoda, nannet iežas fápmokapasitehta ja dáhkidit ahte luonddufápmu ii unno (ibid.; gč. maid Sergejeva 2000 c; 2002 b). Bassebáikkiide guoski báikkálaš muitalusat ovdanbuktet mu mielas sámi historijá kultursiskkáldas áddejumi. Lean guorahallan maiddáí nuortasámi noaidevuoda, ee. nissonnoiddiid sajádaga nuortasámi árbevierus, noaideattáldagaid ovddosfievrrideami vugiid, veahkkevuoinjaid ja suodjaleaddji vuoinjaid, nuortasámi noiddiid rituála reaidduid, noaidi ja ealáhusaid oktavuoda (Sergejeva [1997], 210–236).

Lean čállán dutkamuša suomagillii. Buot muitalusovdamearkkat ja giellaávdnasat leat jorgaluvvon suomagillii.

Ruošša olggobealde

G. Hallström áhkki-, gieldda- ja nuortalašsámiid luhtte 1908–10
(Nr. II:1–2, III:3–4; IV:1, 4)

Ruottelaš arkeologa Gustaf Hallström (1880–1962) finai dutkamin sámi hávdeeatnamiid ja oaffaruššansajiid 1908:s *Paaččjokk-* ja *Njuõ'ttjäu'rr-*guovlluin, 1910:s fas áhkkišámiguovllus (*A'kkel* ja *Ču'kksuâl*) ja gielldasámiid luhtte (*Lujaavn'r*, *Umm'pjaavn'r* ja *Maaziell'k*) (mátkeruvttaid kárta, gč. Hallström 1911; lujávrelaččaid muitalus Hallströma hávdidiid

roggama birra, gč. Vise 1912: 9, 396–39). Hallström (1921) giddii erenoamáš fuopmášumi *Lujaavv’r*-siidda gielddasámiid oaffaruššanbáikkiide, dokumenterii referáhta hámis sámi mitalusaid iešguđetge oaffarbáikki birra, oaffaruššama govvideaddji sámegiel doahpágiid ja tearpmaid ja oaffarbáikkiid sámegiel namahusaid (ibid.). Hallström (1921) govvidii dárkilit *Seejjtjaavv’r*-guovllu oaffarbáikkiid, ee. ovdanbuvttii mitalus-referáhtaid *Lujaa’vr-u’rt-váriid Kuiv*-sieiddi fámu birra. Diehtoaddin lei lujávrelaš boazodoalli Kusma Levontjevič Danilov (Nr. III:3:12), gean geasseorohat lei *Seejjtjaavv’r*-guovllus. Danilov čilgii ee. duhpáha ja viinna oaffaruššama *Kuiv*-sieidái guollebivdoličku ja dearvasvuoda ovddas; Hallström čálii moadde dajaldaga gielddasámegillii, maid dat gii oaffaruššai galggai Kusma mielde dadjat *Kuiv*-sieidái ovdal oaffaruššama (gč. Hallström 1921, 186–190; gč. maid 1922, 186–187). Kusma oahpistii Hallströma *Kitsuđl*-sullui (*Lujaavv’r*), gos báikkálaš sámiid mielde *Kit-áhkká*-nammasaš sieidevuoigŋa hálddašii, geas olbmot bivde dearvasvuoda, bivdoličku ja oppanassiige miehtegiedageavada eallimis. Kusma mitalii sierra dajaldagaid gielddasámegillii, maid olmmoš galggai *Kit-áhkkái* dadjat amaset su suhtadit (Hallström 1921, 193). Hallström dokumenterii dáid dajaldagaid sámegillii, muhto mieđihii ahte ii leat bastán dáid riehta jorgalit, ja navddii ahte dajaldagain lei «báhkinlaš» (sus *hednisk*) sisdoallu (ibid.).

Hallström (1921; 1922) čálii dárkilis govvádusa gielddasámi oaffaruššanbáikkiin, ja merkii muitui máŋga sámegiel tearpma, čujuhusa báikkiid spatiála posišuvdnii ja sámiid iežaset čilgehusaid dáid báikkiid birra. Ná oaffarbáikkiide laktašuvvi dieđut, maid Hallström fidnii primára gálduin, sápmelaččain alddiineaset, nannejit su govvadásaid árvvu. Hallströma sekundára gálduid gaskkas ledje ee. Harusin (1890), Genetz (1891), Jaščenko (1892) čállagat ja okta mátkemitalus, man geologa Wilhelm Ramsay (1892) čálii mátkkistis gieldda- ja áhkkilsámiguovlluin (*Umm’ptōk, Lujaa’vr-u’rt, Oaver-jávri* ja *Sâá’rvesjäu’rr*) 1800-logu loahpageahčen²⁹⁷.

Hallström (1922, 180–183) lea ovdanbuktán fuopmášumiid sámi noaidevuoda hárrái ee. Genetza (1891), Harusin’a (1890) ja iežas informánttaid sániid vuodul. Pjotr Sorvanov *Eneman-luuhht*-luovttas *Oaver-jávrris* (jáhk-

²⁹⁷ Dán dutkamuša olis in leat ožžon Ramsay publikašuvnna gihtii; Ramsay mátkki birra gč. Rikkinen 1980.

kimis Pjotr Vasiljevič Sorvanov, Nr. III:3:6) muitalii ee. noaidi guvlláruššamis ja noaidegácciin (fuomáš ahte tearbma «*nojtomj*»), man Hallström (1922, 182) máinnaša noaidi gielddasámegiel namahussan, lea *nojt*-sáni komitatiiva hápmi ruoššagillii; sátni lea lonejuvvon ruoššagillii sámegielas, vrd. sáGld *nuđjtt*). Eará diehtoaddin ledje ovdalis namahuvvon K. L. Danilov, ja maiddái 70-jahkásaš njuohttejavrelaš Uljana Filipovna Gerasimova (Nr. IV:4:12) ja 40-jahkásaš lujávrelaš Matrjona Mihailovna Koibina (Nr. III:3:16) (Hallström 1922, 184–188). Artihkalin almmustuvvan Hallströma dárkilis govvádusat (1921; 1922, ee. guolástanterminologijja, gč. Hallström 1909) ja su gieddebarggu notáhtat, govat, sárgumat ja sámegiel sátnelisttut (Ubmi dutkanarkiiva, D1:5, *FAUm*) livčče gelddolaš materiálan sierra dutkamuššii.

T. I. Itkonen nuortasámiid oskkoldaga birra (Nr. I:2, III:1, IV:1–4)

Toivo Immanuel Itkonena (1891–1968) diehtorikkis publikašuvnnat davvisámiid, anáraččaid ja nuortasámiid gielas, árbevieruin, ávnnaslaš ja vuoŋŋalaš kultuvrras leat bures dovdosat Suomas ja Ruoššas, muhto sámekultuvrra skandináva dutkit leat mu mielas ávkkástallan unnán Itkonena dieđalaš buvttadusain, soaitá dan sivas go eanaš su materiálat leat almmustuvvan suomagillii.

Itkonen anii sámegielaide dovdamuša ja vuđolaš gieddebarggu sámekultuvrra dutkama vealtameahtun eaktun. Son geavahii gieddebarggustis oččoduvvon dieđuid primára materiálan. Sekundára čálalaš gálduid luohtehahttivuđa son árvoštalai hui kritihkalaččat. Sámi eamioskkoldaga govvidettiin Itkonen giddii fuopmášumi vuosttažettiin dakkár áššiide, maid birra ledje fidnemis dieđut, mat livčče gierdan vuđolaš gáldokritihka. Árbevieruid dutkin Itkonen garvvii teorijja hábmema (Pentikäinen 1995, 48–49), muhto vuoruhii Suoma bealde ássan sámiid vuoŋŋalaš ja ávnnaslaš árbevieruid čoagginbarggu.

Nuortalaččaid árbedieđut leat mielde eanaš Itkonena etnográfalaš publikašuvnnain (omd. 1945, 1945–46, 1946, 1948, 1960), muhto dieđuid ovdanbuktima generaliserendássi variere publikašuvnnas nubbái. Itkonen čokkii nuortalaš giella- ja árbevierromateriála 1913:s ja 1926:s (*Suđ'nn'jel*), 1927:s (*Paaččjokk*), ja jagi 1914 fas *Njuđ'ttjäu'rr*-nuortalaččain, *Jokanga-*

darjjesámiin ja gielddasámiin *Vočem'luuhht*-vuonas (sus *Vainga*, árbevirolaš *Kiillt*-siidda guovlu Guoládatvuonas). Mátkkiin čoggon ja arkiivvain vižžojuvvon (omd. Europæusa giehtačállosat) sámegiel teakstamáteriálaid Itkonen ((1931) 1981) almmustahtii dárkilis suoma-ugralaš transkripšuvnnas suomagiel jorgalusaiuin (nuortasámesuopmaniid giellačájánasaid, gč. T. I. Itkonen 1939; 1944; 1958). Ii leat buorre diehtit máhtiigo Itkonen buot nuortasámi suopmaniid seammá bures.

Itkonen lea čállán máŋga artihkkala, main lea guorahallan ee. nuortalaš háldejáhkuid (Itkonen 1945–46), nuortalaš muitalusaid noiddiid dáistaleamis goddečorrageid ovddas (Itkonen 1960), ja ee. nuortalaččaid áigeipmárdussii čadnon jáhkuid (Itkonen 1942). Dehálaš diehtogáldun nuortalaččaid eamioskkoldaga dutkamii lea Itkonena girji *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen* (Suoma sámiid báhkinlaš oskkoldat ja maŋit diidaosku, 1946), mii lei oaniduvvon hámis almmustuvvan 1948:s suomagillii Itkonena monográfijjas *Suomen lappalaiset vuoteen 1945* (Suoma sámit 1945 rádjái) (čujuhan vuollelis suomagiel oaniduvvon publikašuvdnii; dárkileabbo čujuhusat Itkonena gáldodieđuide, gč. T. I. Itkonen 1946). Girji ulbmil lei govvidit Suomas nuppi máilmme-soađi rádjái ássan sámiid eallinvugiid, historjjá ja árbevieruid. Dieđut nuortalaččain, geat šadde Suoma riikkavuložin 1920-logu rájes, ledje lunddolaččat mielde Itkonena monográfijjas (1948). Itkonen veardádallá dávjá girjjistis nuortalaš árbedieđuid davvisámi ja anáraš árbevieruiguin. Itkonen gohčoda *Suõ'nn'jel-*, *Peäccam-* ja *Paaččjokk-*nuortalaččaid oktasaš namahusain *koltat*, ja aivve hárve čujuha sierra nuortalaš vuollejoavkkuide, anjke suomagiel publikašuvnnas.

Suomen lappalaiset-girjjis lea sierra kapihtal, mas Itkonen (1948: 2, 306–579) giedahallá sámi eamioskkoldaga. Kapihttala namma *Mytologia ja myöhempi taikausko* (Mytologiiija ja maŋit diidaosku) čujuha čielgasit ahte Itkonen juohká dieđuid sámi eamioskkoldaga birra guovtte áigodahkii, namalassii dološ, ovdakristtalaš áigái (mytologiiija) ja maŋit áiggi jáhkuide (diidaosku), mat leat seilon áiggiid čada bálddalagaid kristtalašvuodain. Kapihttalis leat čuovvovaš fáttát: ipmilat, sieiddit ja bassebáikkít, háldit,

noaidi, olbmo eallimii, riegeadeapmái ja jápmimii, elliide ja bivdui guoski jáhkut jna. Mielde leat maiddá náiťtosvieruide, dálkkodan- ja buoridan- dábiide laktašuvvi jáhkuid ja geavadiid čilgehusat (ibid.).

Sámi eamiskkoldaga guorahallamis Itkonen sajušta árbevirolaš materiála sámejoavkkuid mielde jogo giela, joavkku namahusa (nuortalaš, anáraš, davvisápmelaš jna.) dahje ássanguovllu mielde. Gáldodieduid spatiála ja temporála dárkilvuoda ovdamearkan sáhtta leat čuovvovaš čealkka: «1687 dikkis Soađegilis muitaledje guokte 79-jahkásaš boarána ahte sudno váhnemat oaffarušše 50 jagi das ovdal muhtin geađgái Bassejávri (*Pyhäjärvi*) luhtte Giemajávri (*Kemijärvi*) davábealde» (T. I. Itkonen 1948: 2, 312).²⁹⁸ Itkonen sáhtii dávjá goittotge nuortalaš materiála ovdanbuktima luoitit oppalaš generaliserejeaddji dássái, ovdamearkka dihtii guovžajáhkuide guoskevaš kapihttalis son čállá čuovvovaččat: «Go nuortalaš lea gávdnan guovžabieju, son ii mital ruovttus dan birra maidege, muhto bidjá dollii guokte rátti ruossut, ja das almmáiolbmot árvidit áššiid lági» (T. I. Itkonen 1948: 2, 365).²⁹⁹ Itkonen ii leat buktán dađi dárkileabbo dieduid diehtoaddis dahje vurkema báikkis, áiggis, konteavsttas jna.

Itkonen lea suokkardallan gielladieđalaččat sámeziel sániid, mat gusket oskumušaide dahje rituálaide dahje muđuid eamioskkoldahkii. Sániid ja dajaldagaid Itkonen čálii dárkilis suoma-ugralaš transkripšuvnnas, analyserii giellahistorjjá ja etymologiija dáfus ja dávjá buvtii veardádallan materiála eará sámezielain dahje -suopmaniin, fuolkegielain, kránnjágielain ja muhtimin eará gielain. Lassedieđut, maid Itkonen bijai iežas publikašuvnnaid vuollečujuhusaide, leat dávjá váldoteavstta mávssolaš kommentárat, omd. lassedieđut *goavddis*-sáni giellahistorjjálaš duogážiis (T. I. Itkonen 1948: 2, 333, jn.) dahje bajánipmila álgovearjuss (T. I. Itkonen 1948: 2, 308, jn.). Lingvisttalaš komparatiiva lahkonanvuohki boahtá čielgasit ovdan Itkonena guorahallamiin, muhto etnográfalaš čállosgiin lea váttis oaidnit Itkonena teorehtalaš vuodu, man ala son huksii iežas guorahalla-miid. Itkonen ii leat teoretiseren, muhto lea viggan systematiseret materiála almmá čujut-keahtta dalá áiggi etnográfalaš dahje oskkol-

²⁹⁸ Álgositáhtta: «V:n 1687 käräjillä Sodankylässä kaksi 79-vuotiaista vanhusta kertoi, että heidän vanhempansa uhrasivat 50 v. varhemmin erään kiven päällä Pyhäjärven luona Kemijärven pohjoispuolella» (T. I. Itkonen 1948: 2, 312).

²⁹⁹ Álgositáhtta: «Kun kolta on löytänyt kontion pesän, ei hän puhu siitä kotona mitään, vaan panee liedelle kaksi kekälettä ristiin, ja tästä miehet arvaavat asianlaidan» (T. I. Itkonen 1948: 2, 365).

datdiedalaš teoriijaide, lahkonan- ja analyserenvugiide. Spiehkastahkan mánggain ovddit ja mañit áiggi dutkiin Itkonen oinnii ahte báikkálaš sámi árbevieruid gaskkas leat mánggalágan erohusat. Viiddis dieđuidis vuodul son čohkkii oktii dihto kulturfenomenii paralleallaid sihke sierralágan sámejoavkkuid ja suoma-ugralaš árbevierus. Itkonen ii leat viggan vuodjudit dieđuid čiekŋalis suokkardallamii dahje buohtastahttimii, mii gáibidivččii dihto teoriija geavaheami. Dán dáfus su publikašuvnnat leat empiralaš dieđuid detálljarikkis čoakkáldagat, mat leat ain dálge roavva, muhto bures strukturerejuvvon gáldomateriála sáme kultuvrra dutkiide.

Sámedutkan sáhtttá ávkkástallat materiála ovdanbuktinvugiin, man Itkonen ovddidii. Itkonena gáldokritihka mánggat kriterat ja gáibádušat leat dálá sámedutkamis áigeguovdilis áššit, ee. dieđu luotahahttivuođa dárkkisteapmi, spatiála ja temporála sajušteapmi, sámi giellaávdnasiid geavaheapmi, coages veardádallamiid garvin, konteavstta ovdanbuktin. Dáid kriteraid lea Itkonen čuvvon uhcit dahje eanet systemáhtalaččat, muhto «*kolttá*» (nuortalaš) materiála son guorahallá muhtimin oppalaš generaliserejeaddji dásis. Dalle ii sáhte mu mielas dáid oppalaš dieđuid atnit seammaárvvolažžan go spatiála ja temporála gullevaš-vuođa dáfus dárkkileappot lokaliserejuvvon informašuvnna. Gáldodieđuid sajušteapmi dihto sámejovkui ja áigodahkii, giedde barggu materiála ja gáldokritihkalaččat dárkkistuvvon lassedieđuid geavaheapmi, sámi giellaávdnasiid lingvisttalaš guorahallan, viiddis duogáš- ja lassedieđut leat Itkonena materiála ovdanbuktima vuodđojurddan. Dáid vuodđojurdagiid gorálaš systemáhtalaš čuovvuleapmi lea dagahan mu mielas dan ahte Itkonena diedalaš buvttadus ii leat áiggi mielde boarásnuvvan, muhto lea baicce šaddagoahtán eambo ahte eambo árvvolažžan dan mielde go máilmmi ja Sámeeatnama globaliserema proseassa lea čuohcamin sámi báikkálaš árbevieruid rievdadeapmái.

S. Paulaharju 1910–20-loguin nuortalaččaid luhtte (Nr. II:1–3, IV:1–4)

Govvejeaddji, govvadáiddár ja girječálli Samuli Paulaharju (1875–1944) mátkkoštii ovttas Jenny-eamidiinnis ee. Davvi-Suomas, Giema- ja Nuorta-Sámis ja čohkkii báikkálaš árbevieruid. Viiddis diehto- ja govvačoakkáldagaidis vuodul Paulaharju almmustahtii mánga girjji suoma-, sáme- ja

eará álbmotkultuvrraid birra.³⁰⁰ Dáiddolaš girječálli Paulaharju ovdanbuvttii etnográfalaš dieđuid njuovžilis ja geasuheaddji teakstan ja šattai dán geažil čáppagirjjálašvuoda klassihkarin Suomas. Paulaharju lei iešoahppan etnologa ja folklorista, ja folklorečoagginbargu lei sutnje buđaldussan. Son čohkkii sámi mitalusaid suomagillii. Paulaharju ii lean báidnašuvvan ovttage teoriijai. Dán geažil su čállosat ja arkiivvain seailuhuvvon diehtočoakkáldagat adnojuvvojit árvvolaš, muhto sekundára diehtogáldun sámi njálmálaš árbevieru dutkamii (Pentikäinen 1995, 58).

Paulaharju (1921, 37–38) earuhii golbma nuortasámi joavkku: *koltta*-namahusain son gohčodii nuortalaččaid ja áhkkilsámiid; gielladasámiid birra son geavahii namahusa *Kuollan lappalaiset* ‘Guoládaga sámit’ ja darjjesámiid birra fas *Turjan lappalaiset*. Paulaharju govvidii nuortalaš njálmálaš árbevieru, jáhkuid, dábiid ja geavadiid girjjistis *Kolttain mailta* (Nuortalaččaid eatnamis, 1921), mas *koltta*-namahus ráddje čielgasit govviduvvon guovllu nuortasámiid nannánjoavkkuide (nuortalaččat ja áhkkilsámit). Paulaharju (1921) govvida girjjistis sámi árbevirolaš jáhkuid, mat leat čadnon meahcásteapmái (ee. guovžabivdui), guolásteapmái, riegádahttimii ja hávdádeapmái, mánáid dikšumii, buohcuvuodaide ja daid dikšumii, hálddiide, luondduihtagiidda ja -gáhppálagaide jna. Nuortalaččaid ortodoksalaš vieruide lea maiddái giddejuvvon fuopmášupmi. Girji sisttisoallá ollu árbevirolaš máidnasiid ja mitalusaid referáhtaid, maid Paulaharju hábmii giela dáfus čáppagirjjálašvuontan. Dat daga ha dán materiála sekundára gáldun, vaikke muhtin diehtoaddit leatge namuhuvvon. Dán girjji materiála son čokkii sierra mátkkiin, ee. 1910:s Suoma ja Ruošša rájá lahkosiin (ee. *Paaččjokk*) ja mátkkis Anárjávrris *Njuõ’tjtäu’rrii*, *Suõ’nn’jelii* ja *Tuallam-johkii* 1914; mañemužžan máinnašuvvon mátkkis Paulaharju čohkkii iežas nuortalaš materiála stuorámus oasi. 1918:s Paulaharju finai *A’kkel*-guovllu ja *Oaver*-jávrris sámiid luhtte (*Sáa’rvesjäu’rr*, *Nuortijoki* ja *Jaurujoki*) (gč. Paulaharju 1921, 5–6). 1920:s son oaččui ollu dieđuid nuortalaš ja áhkkilsámi njálmálaš árbevieruin, dábiin ja oskumušain Risto Ahkila-nammasaš sápmelaččas (Nr. II:2:5), guhte lei *Oaver*-jávrris, *A’kkel*-siiddas eret, muhto nuorran fárrii

³⁰⁰ Govaid, sárgumiid ja muitumerkejumiid lassin Paulaharju buvttii dutkanmátkkiinis maiddái sierralágan gálvvuid ja atnodiingaid, maid attii Suoma museaid etnográfalaš čoakkáldagaide, ee. Häme museai (suom. *Hämeen museo*) ja Oulu museai, man Sámi ossodaga vuoddeaddjin lei Paulaharju. Goittotge Oulu musea Sámi ossodaga čoakkáldaga stuorámus oassi duššai 1929:s buollimis.

Njuõ'ttjäu'rr-siidii (Paulaharju 1921, 6).

Paulaharju gulahalai nuortalaččaiguin suomagillii, son lei čeahpes jearahalli ja nagadii oažžut báikkálaš sámiid luohttámuša. Son dokumenterii sámegiel namahusaid juohke áššis dahje diŋggas, man birra sutnje lei muiltaluvvon dahje man son govvidii. Paulaharju čálii eanaš báikenamaid sámegillii ja lasihii máŋgga báikenama oktavuhtii báikki historjja čilgejeaddji muiltalusaid, maid fáttát ledje dávjá čadnon sámi oskumušaide. Paulaharjus fertii leat buorre giellabeallji, go son lea čállán sámegiel sániid ja báikenamaid bonjakeahttá, álkes ja áddehahtti vuogi mielde (dán dáfus Čarnoluskij, gean čállinstiila sulastahtá máŋgga dáfus Paulaharju essay-čállinvuogi, lea dahkan máŋga boasttuvuođa sámegiel tearpmaid čállimis ja dulkomis). Paulaharju refererii čavga hámis máŋga sámi muiltalusa, ee. noiddiid birra. Muiltalusaid lea álki lokaliseret teavsttain máinnašuvvon báikenamaid vuodul. Čujuhusat siidii dahje muiltaleaddji sohka gullevašvuhtii veahkehit sajuštit Paulaharju dieđuid vel dárkileappot, muhto eatnat gerddiid dieđut leat goittotge ovdanbukton nuortalaš árbediehtun oppalaš dásis.

Paulaharju doalai mátkebeaivegirjjiid, maida čálii folkloremateriála ja ordnii dan ohcansániid mielde. Mátkkiid maŋŋá son ovttas Jennyeamidiinnis hábmii muituimerkejumiid vuodul njuovžilis čáppagirjjálaš teavsttaid, mat eai leat autenttalaš álbmotmuiltalusteavsttat (Pentikäinen 1995, 58). Paulaharju gieddebarggu materiálat, nugo muituimerkejumit, notáhtat ja suomagillii muiltaluvvon sámi máidnasat sealluhuvvojat sierra arkiivvain, ee. Suoma girjjálašvuoda searvvi álbmotdikten- ja girjjálašvuodaarkiivvas Helssegis, gos su čoakkáldat lea ain dutkkakeahttá (*SKS. KRA, Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset, 26397–26403*; gč. maid Paulaharju [1914]).

Paulaharju materiálat leat oalle ollu geavahuvvon Suoma oskkoldatdiehtagis jogo njuolggá informašuvdnan (omd. Harva 1928 á; Nickul 1934) dahje sekundára gáldodiehtun (Pentikäinen 1995). Nuortalaš árbevierromateriála, man Paulaharju lea čoaggán ja ovdanbuktnán, lea sekundára gáldu nuortalaš eamioskkoldaga dutkamii ee. čáppagirjjálaš stiilla ja hábme- ma geažil. Paulaharju sáhtii ovttastahttit sierra diehtobihtáid ja árbevirolaš muiltalusaid oktan njuovžilis teakstan. Son lea almmatge mu mielas lihkostuvvan ovdanbuktit nuortalaš kultursiskkáldas oainnu máŋgga áššis. Sámi

diehtoaddiid gažadettiin son orru leamen namalassii ohcalan kultursiskáldas dieđuid. Paulaharju ii leat geavahan iežas publikašuvnnain makkárgé čálalaš gálduid iige leat atnán dárbbaslašžan historjjálaš dieđuide čujuhit, muhto sámiid iežaset čilgehusat jáhkuin, geavadiin, dujiin ja máilmmemáddejumis ledje sutnje hui mávssolaš vuodđodieđut. Ovdamearkka dihtii ortodoksalaš bassebeivviid govvidettiin Paulaharju ovdanbuvttii bassebeivviid sámegeiel namahusaid ja čilgii dábiid, maid nuortalaččat čuvvo iešgudege bassebeaivvi. Dán bokte nuortalaččaid iežaset čilgehusat iežaset oktavuodas ortodoksa oskkoldahkii ledje vuosttas háve čálalaččat dokumenterejuvvon almmá čujutkeahtá historjjálaš duogázii, ruoššalaš váikkuhussii dahje girkohistorjái. Dárkilis áici ja guldaleaddji, Paulaharju vikkai govvidit nuortalaččaid čálekeahes vieruid nugo ieš beasai daid vásihit.

U. Harva (Holmberg 1927 rádjái) Nuorta-Sámis 1926 (Nr. IV:1–4)

Suoma oskkoldatdutki Uno Harva (1882–1949), guhte geavahii Holmberggoarggu 1927 rádjái, lea dutkan suoma-ugralaš álbmogiid oskkoldagaid. Harva suomagiell girji *Lappalaisten uskonto* (Sámiid oskkoldat, 1915) lea guhká leamaš dehálaš diehtogáldu sámi eamioskkolda dutkamii³⁰¹ (oasit leat almmustuvvan engelasgillii *The mythology of all races*-ráiddus, Harva (1927) 1964). Dát lea sámi eamioskkoldaga oppalaš govváduš, mas bures bohtet ovdan čuovvovaš teorehtalaš oainnut: evolušonisttalaš jurddašanmálla «primitiiva» oskkoldagas, diffušonismii mihtilmas dáhpá ohcat kultuvrralaš fenomenaid álgoboahtimišša buorebut ovdánan álbmogiid árbevieruin ja dalá áigge oskkoldatdieđalaš teorijat (erenoamážit animisma). Harva vikkai duodaštit sáme kultuvrra mánga iešvuoda skandináva, germánalaš dahje ruoššalaš kultur-loatnan. Goittotge Harva lei sámi oskkoldatdutkama ovdavázzin dan dáfus ahte ii atnán sámi eamioskkoldaga homogenalaš ollisvuotnan (Pentikäinen 1995, 47–48). Harva deattuhii namalassii, makkár dieđut gulle Norgga, Ruota, Suoma dahje Ruošša beale sámiid árbevirrui, ja ná jugii sámiid riikkagullevašvuoda mielde seammá láhkai go Harusinge (1890).

Lappologalaš dutkanárbevieru mielde Harva vuodđudii sámi eamioskkoldaga govvá-dusa (gč. Holmberg (1915) 1987) aivve čálalaš gálduide.

³⁰¹ Girji lei diŋgojuvvon *Suomensuvun uskonnot-ráidui* (Suoma soga oskkoldagat), man suopmelaš dutki Julius Krohn doaimmahii.

Harva diedut nuortasámiid jáhkuin ja meanuin leat vuodđduvuvon váldo-áššis mátkemuitalusaide (Jaščenko, Vise, Castrén, Genetz, Fellman, Sjögren) ja maiddái Harusin'a (1890) ja Šatkov'a (1911) čállošiidna. Buot dát gáldut ledje Harvai seamma árvosaččat. Son ii leat viggan guorahallat gálduidis árvvu iige luohtehahttivuoda. Suomagiel álgoteavsttas eai leat čujuhusat gálduide, muhto muhtimin Harva čujuha geavahuvvon gáldu čálli nammii; girjji ruotagiel veršuvnna várás doaimmaheadjit ráhkadedje čálalaš gálduid listtu (gč. Holmberg (1915) 1987, 98–103). Lea mearkkašahtti ahte nuortasámiid eamioskkoldaga ektui Harva (gč. Holmberg (1915) 1987) lávii ovttaskas dieđu vuodul generaliseret oppalaččat «Ruošša sámiin lea jáhkku»-láhkai, vissásit dannego ii dovdán doarvái bures Nuorta-Sámi siskkáldas diversitehta.

1926:s Harva ja álbmotmusihka dutki A. O. Väisänen finaiga giedde-barggus *Peäccam*-guovllus, gos Harva dutkkai nuortalaččaid oamastan-vuoigatvuodaid ja bealljemearkkaid boazodoalus (Harva 1927). Jagi maŋŋá Harva vulggii *Peäccamii* dutkanjoavkku mielde, man Suoma-ugralaš searvi (*Suomalais-ugrilainen seura*), Suoma dološmuitoovttastus (*Suomen muinaismuistoyhdistys*) ja Suoma eatnandiedalaš searvi (*Suomen maantieteellinen seura*) lágidedje. Mátkkis čoggon dieđuid vuodul Harva čálii guokte oanehis artihkkala nuortalaččaid *alter-ego*-vuoinŋaid ja bassebáikkiid birra (Harva 1928 a, 1928 á). Harva (1928 a, 65; 1928 á, 12) čuoččuha ahte *Peäccam*-guovllu nuortalaččat ledje jo guhká leamaš ortodoksat, muhto sis ledje ain jáhkut, mat gulle «ovdakristtalaš» áigái. Harva máinnašii ahte sámit vigge doalahit daid jáhkuid čihkosis olggobeal olbmui (ibid.).

Harva lea čoaggán dieđuid nuortalaš *kaddz*-nammasaš persovnnalaš vuoinŋaid (gácciid) birra ja almmustahtii artihkkala dan birra (Harva 1928 a). Dán artihkkala materiála metodalaš lahkoneapmi lea mu mielas fuomášahttin veara. Harva sajuštii iežas materiála hui dárkilit lokaliserejuvvon kontekstii olbmuid namaid, ássanbáikkiid ja siidagullevašvuoda (*Peäccam* dahje *Paaččjokk*) mielde. Dán dáfus Harva ovdanbuktinvuohki spiehkasta oalát sámi oskkoldatdutkanma čállinárbevierus 1800-logu molsumis. Harva (1928 a, 66) ovdanbuvttii áššálaš, čavga hámis, makkár *kaddz*-vuoinŋat ja -jáhkut ledje iešgudetge ovttaskas olbmus *Paaččjokk*- ja *Ķeeu'yes*-guovlluin dahje sogas (Gerasimov, Afanasjev, Titov ja Kalinin sogat), ja máinnašii sierra

jus ovttaskas olbmo gázzi-vuoigŋa spiehkastii olbmo soga gázzi-vuoigŋain. Dát dieđut *kaddz*-vuoigŋain leat geavahuvvon máŋgga čállošis sámieamoskkoldaga birra (omd. T. I. Itkonen 1948: 2, 349–350; Pettersson 1957, 67; Bäckman 1975, 158, jn., 163, jn.; Hultkrantz 1987, 113).

Peäccam-guovllu nuortalaččaid bassebáikkiid govvádusas Harva (1928 á) giddii fuopmášumi basuhuvvon luondduobjeavttaide ja dihto sogaid bassebáikkiide daid dieđuid vuodul, maid fidnii dutkanmátkkiinis dahje čálalaš gálduin, ee. Paulaharju (1921) ja T. I. Itkonen (gean dieđuide Harva čujuha ovddit čálloša (Holmberg 1915) bokte). Artihkal lea nuortalaš árbedieđuid presentašuvdna almmá dulkoma haga. Harva lea govvidan dárkilit *Suõ'nn'jel-* ja *Paaččjokk*-siiddaid bassebáikkiid, maid birra su mielas ledje fidnemis ollu dieđut; *Peäccam*-siidda bálvalansajiid birra lea Harva mielas unnán diehtu. Harva (1928 á) lea ovdanbuktán máŋga árvvolaš dieđu bassebáikkiide čadnon gildosiin ja láhttenorpmain, oaffaruššama dábiin ja meanuin. Son lea dárkilit sajuštan báikkiid sohkaeatnamiide ja bivdo-guovlluide sámegiel dahje suomagiel báikenama, luonddubirrasa govvádusa, sámesohkii gullelašvuoda, báikái ja basuheapmái čadnon mitalusaid bokte. Harva čanai oktii bassebáikkiid ja sámesogaid mat daid basuhedje, omd. čuovvovaš bihttá *Velg-jaur* (Harva čállinvuohki) bassebáikki birra:

Velg-jaur [...] lea smávva ‘bálvvosjávri’ (*palv-jaur*) Huutojärvi máttabealde Ruošša rájá alde Suoma bealde. Juoga galggai oaffaruššojuvvot jávrrri háldiide, juos ii lean eará de aŋkke láibevejahas. Okta almmái vujii dálvet bohccuin jávrrri rastá čájetkeahhtá jávrái doarvái gudnebalu, ja de vuoigŋat darvvihedje su gitta dassáži go almmái attii oaffara. Geasset lei dáhpai leaikut viinna čáhcái. Daddjojuvvo ahte jávri lea leamaš S v e r l o v aid bivdojávri. (Harva 1928 á, 15)

Harva ii leat guorahallan nuortalaš materiála stuorát oktavuodain, muhto su čállošat leat metodalaččat dehálaččat dan dáfus ahte guovtti čállošis (Harva 1928 a; 1928 á) son geahčadii nuortalaš árbevirolaš materiála konkrehta, dabálaš generaliserendásis čujuhettiin báikkálaš gullelašvuhtii lokála ja persovnnalaš dásis. Goittotge dieđuid temporála sajušteapmi ii leat leamaš Harva mielas mávssolaš, go son navddii davviálbmogiid sealluhan dološ árbevieruid jahkeduháhiid čađa rievdatkeahhtá. Evolušonisttalaš jurdda-

šanmálle čuovvulettiin Harva anii árktalaš guovllu sierralágan «galmmi-hanskáben», mas dilít leat seilon seammaláganin go jahkeduháhiid leat leamaš, daningo doaresbeal sajádat ja garra luondu leat su mielas caggan ovdáneami (Harva 1958, 145).

*E. Itkonen gieldda- ja nuortalašsámi árbevieruid dutkin 1940–50-loguin
(Nr. III:1; IV:1, 3)*

Suoma-ugralaš gielaide dutki Erkki Itkonen (1913–1992) dutkkai sámegeiela ja nuortasámi suopmaniid ainjuo 1930-logu rájes, čadahii giedde barggu ee. anáraččaid (gč. E. Itkonen 1986) ja nuortalaččaid luhtte. Son oahpahalai mánga nuortasámesuopmana anjke teorehta-laččat. 1943:s son deaivvadii Helssegis gielddasápmelaččain, gean namma lei A. M. Antonov (Nr. III:1:3) ja gii lei gártan soahtefáŋgan Supmii. Antonov’a vuodul Itkonen čálii mánga máinnasteavstta gielddasámi giellačájánassan (Lehtiranta 1985). Čakčamánuš 1953 Itkonen ja suomelaš folklorista Jouko Hautala finaiga Avvilis báddemin nuortalaš muitalusaid (jietnabáttit, gč. A 87–A 100, SKSÄ); stuorra oassi dán materiálas lea árvvolaš sámi oskkoldatdutkan dáfus. Diehtoaddin ledje 50–60-jahkásaš *Suõ’nn’jel*-siidda nuortalaččat (Kaisa Gavrilov Nr. IV:3:2; Olli Gauriloff Nr. IV:3:3; Jaakko Sverloff Nr. IV:3:4). Mátkkis báddejuvvon guovssahasaid álgoboahtimiša čilgejeaddji máidnasa vuodul (muitaleaddjin Kaisa Gavriloff) Itkonen (1959) čadahii smávit dutkamuša guovssahasaide laktašuvvi nuortalaš árbevierus. Son guorahalai guovssahasaide guoski nuortalaš oskumušaid ja ohcalii daidda vástideaddji fenomenaid eará sámi ja suoma-ugralaš árbevierus. Itkonen buohtastahtii suonnjellaš máidnasa³⁰² *Paaččjokk*-guovllus vurkejuvvon guovssahasmáidnasiin (muitaleaddjin ledje Vasilij Letov (Nr. IV:1:5), Marja Letova ja Marja Gerasimova (Nr. IV:1:6–7), gč. Ščekoldin 1880: 1, 18–24) ja analyserii teavsttaid kultur- ja giellahistorjjá-laččat. Itkonen jorgalii goappašiid teavsttaid suomagillii. Itkonen lahkoniijá njálmálaš árbevieruid folklore- ja gielladutkamii heivejuvvon komparatiiva oainnus, su lahkonanvuohki lei báidnašuvvan suomelaš ng. historjá-geográfalaš

³⁰² Sullasaš guovssahasmáidnasat ja -oskumušat leat mihtilmasat gieldda- ja darjjesámi árbeviriui; dán birra gč. omd. primára gálduid buohta.

folkloredutkama metodii,³⁰³ masa gullevaš ng. redaktioanalysa terminologiija lea Itkonena artihkkalis (1959) geavahuvvon. Guorahallama vuodul Itkonen (1959, 96) čuoččuha ahte guovssahasaid álgoboahimuša čilgejeaddji nuortalaš máinnas lea «(s)ápmelaččaid álbmotdiktema gelddolaččamus ja seammás leavvanviidodaga dáfus gáržžimus buvttá», mii gávdno su mielas dušše nuorta-laččaid árbevierus. Itkonen oinnii máidnasa leavvanviidodaga gáržin daningo son ii dovdan viidásut nuortasámi árbevieruid.

1950-logus Itkonen oaččui bargun ráhkadit Suoma sámi álbmotdiktema oppalaš govvádusa odđa girjeráidui *Suomen kirjallisuus* (Suoma girjjálašvuohta). Suoma sámi álbmotdiktema oppalaš geahčastat (E. Itkonen 1963) bođii olggos ráiddu gávccát girjin, mas davvi-, anáraš- ja nuortalašsámi myhtalaš luodit, stáallo-, vuoigna- ja noaidemuitalusat leat suokkardallon ja buohtastahtton hui oppalaš dásis (E. Itkonen 1963, 533–534, 551–562). Itkonen dulkui sámi njálmálaš árbevieruid komparatiiva lingvistihka ja folkloristihka oainnus; komparatiiva dutkanmetoda lei 1900-logu gaskkamuttus bivnnut. Dán metoda Itkonen (1960) heivehii Áhčešeatni ja Njávšeatni-máinnashámiid guorahallamii. Itkonen ohcalii dáid nisson-oruhiidda vástideaddji máinnashámiid miehtá Sámi, ee. nuorttabealde ja viidáseappot ob-ugralaš ja sibirjálaš álbmogiid árbevieruin. Itkonen čuoččuhii ahte gieldda-sámi *aadz*-orut vástida oarjesámi Áhčešeani, buvttii viiddis gielalaš veardádallanmateriála, man bokte čájehii ahte Áhčešeani vástideaddji namat leat «leavvan Guoládatnjárgga nuorttamus osiin gitta Biton-Sámi rádjái» (E. Itkonen 1960, 101).

Áhčešeatni-árbevieru vuodđun ledje Itkonena mielas «nuppe dáfus guovžacukcasat, nuppe dáfus fas mañit áigge daidda seaguhuvvon dološ áddejupmi noaide- dahje vampyraoruha ja cubbo, steažžalaggá, čuoikka dahje borro sullalasuodas» (Pentikäinen 1995, 244; vrd. E. Itkonen 1974, 43, jn.).³⁰⁴ Itkonen ovttastahtii gielladieđalaččat Áhčešeani vástideaddji oruhiid namaid, muhto son ii leat váldán vuhtii máinnashámiid sierralágan doaimmaid sierra árbevirolaš konteavsttas. Itkonen čohkkii artihkkalisttis oktii sierralágan árbevierroávdnasiid, maid vieččai sierra temporála ja

³⁰³ Dán metoda guovddášvuođuštusaide gulai diffuŝonisttalaš jurddašeapmi máidnasiid leavvamis suonjarin šaddanguovllustis viidát, man geažil juohke máidnasa álgoboahimuša ja juoba ruovttubáikki lei historjá-geográfalaš metoda mielde vejolaš ja dárbbalaš dutkat sierra.

³⁰⁴ Álgositáhtta: «Áhčešeatni-perinteen pohjana olisivat toisaalta karhumyytit, toisaalta niihin myöhemmin sekaantunut ikivanha käsitys noita- tai vampyyriolennon ja sammakon, sisiliskon, sääskien tai paarman samuudesta» (Pentikäinen 1995, 244).

spatiála konteavsttas ja sierra árkatalaš álbmogiid árbevieruin. Dán materiála viehka coages guorahallama vuodul Itkonen (1963, 141) nággii ahte Áhčeš-eani ja Njávėšeani vástideaddji nissonoruihida guoski árbevierut vedjet gullat dološ árkatalaš ja sub-árkatalaš kultuvrii. Dán kultuvrra oarjjimuš ovddasteaddjin ledje Itkonena mielas sámiid máddarat, geat galge sullii 1000 oKr. leat leamaš man nu oktavuodas ob-ugralaččaid máddariiguin. Dát sáhtii leat su mielas árbevieruid seammasullasašvuodaid sivvan (ibid.).

*L. Szabó, gieldda- ja darjjesámi giellačájanasaid čoaggin 1960-logus
(Nr. I:1, III:2–3)*

Ungáralaš gielladutki Lázsló Szabó finai 1960-logu álggogeahčen Lenin-gradas, gos vurkii máidnasiid, muitalusaid ja luđiid sámegeillii Hertsenpedagogalaš allaskuvlla sámi studeanttain, geat ledje dalle birrasii 20–30-jahkásaččat. Boađusin šadde guokte teaksta-čoakkáldaga (Szabó 1967, 1968) mat sisttisdollet gieldda- ja darjjesámegiel teavsttaid roavva transkripšuvnnas duiskkagiel jorgalusaiguin. Čoakkáldagat ovdanbuktet sámi njálm-málaš árbevieru dili 1960-logus nuorat sámebuolvva oainnus ja muittu mielde. Vaikke giela dáfus teavsttain leat muhtin veardde ruošša loatnasánit, de árbevieru dáfus diehtoaddit eai orron leamen báidnašuvvan ruoššalaš muitalanárbevrrui, muhto baicce bisso árbevirolaš dovdoseamos muitalus- ja máinnasfáttáid siskkobealde. Jus dán materiála geavaha gáldun, de ferte dovdat bures báikkálaš muitalanárbevieruid vai sáhtttá veardádallat ovddit ja mañit áiggi árbevieruid. Gielddasámi muitaleaddjin ledje nuorra sámit *Koarrdōgk-* ja *Lujaavv'r-*guovlluin eret, darjjesámit ledje *Čalmny-Varre-*gilis eret (dieđut muitaleddjiid namaid ja duogáža birra, gč. čoakkáldagaid álgosániin, Szabó 1967, 1968; gč. tabeallaid 13 ja 14).

*N. Storå nuortalaččaid hávdádanvieruid birra 1960-logus
(Nr. IV:1–3, IV:6)*

Etnologa Nils Storå (1933–) dutkamuš nuortalaččaid hávdádanvábiin (*Burial Customs of the Skolt Lapps*, 1971) lea dán rádjái leamaš áidna oskkoldathistorjjálaš dutkanbargu, man čuožáhahkan lea čielgasit ráddjejuvvon smávit nuortasámi joavku (*Paaččjokk-*, *Peäccam-*, *Suō'nn'jel-*

ja muhtin muddui *Njauddâm*-siiddaid nuortalaččat). Dutkanmateriálan ledje 1960-logus jearahallamiid bokte oččoduvvon njálmmálaš primára dieđut, arkeologalaš roggamiid bohtosat *Todd'suel*-hávdeeatnamis ja odđa áiggi čálalaš gáldut. Storå fidnii primára njálmmálaš informašuvnna ovdalis namuhuvvon siiddaid vuoras sápmelaččain, geat ledje birrasii 70-jahkásaččat, earret okta 40-jagi boares nissonolmmoš (gč. Storå 1971, 288, gč. maid tabeallaid 13 ja 14). Dát árvvolaš dieđut leat oččoduvvon ovddalgihtii plánejuvvon njálmmálaš jearahallamiid bokte suomagillii; guokte diehtoaddi leigga čálalaččat vástidan gažadanskovi, man Storå sáddii dutkanguovllu nuortalaččaide suomagillii (materiálat seaillohuvvojit Åbo Akademia kulturhistorjjá ossodaga arkiivvas³⁰⁵). Storå (1971, 26) miedihii ahte jearahallamiid válđočuokkis lea *Todd'suel*-hávdeeatnamii laktašuvvi gažaldagat. Dat ferte leat mu mielas sivvan dasa ahte hávdádanvieruid dutkamuša dárkileamos ja detálljarikkis oassi gokčá namalassii *Paaččjokk*-siidda Fedotov- ja Titov-sogaid nuortalaš hávdádanvieruid (gč. Storå 1971, 134–142). Storå vuohki guorahallat sámi oskumušaid ja geavadiid vástida metodalaččat odđáiiggi sámi oskkoldatdutmama vuogi geahčadit sámi árbevieruid mikro-perspektiivvas. Storå áigge 1970-logus lei dakkár lahkonanvuohki sámi oskkoldatdutmamis viehka eahpedábálaš. Storå leige okta dan moatti antropologadutkis, geat deattuhišgohte 1970-logus dárbbu suokkardallat oarje- ja nuortasámi árbevieruid sierra, daningo dáid sámejoavkkuid gaskkas leat stuorra erohusat ealáhusaid, gielaid ja maiddái fysalaš antropologijja dáfus (Storå 1971, 19–24; vrd. Pentikäinen 1973).

Storå (1971, 27, 32) fuomášahtii ahte oskkoldathistorjjálaš dutkamušat ja eará čálalaš gáldut gusket eanemusat oarjjabeale sámiide, dieđut nuortasámiid birra oppalohkái ja ee. nuortalaččaid birra leat unnán ja leat áiggi dáfus olu nuorat go oarjesámi materiálat. Storå čálalaš gálduid gaskkas leat ee. Fellman ([1844] 1906), Friis (1871 a), Harusin (1890), Genetz (1891), Hallström (1911; 1921; 1922), Tanner (1913; 1928; 1929), Paulaharju (1921), Harva (1928 a; 1928 á), Nickul (1948), T. I. Itkonen (1958). Storå anii deháleamos gáldun hávdádanvieruid dutkama dáfus ee. Harusin'a, Hallströma, Paulaharju³⁰⁶ ja T. I. Itkonena dutkamušaid. Storå, gii beroštii

³⁰⁵ *KIVÁ FM* 1800–1807, 4734–4735. Dáid maiteriálaid birra gč. primára gálduid buohta.

³⁰⁶ Storå gáldun ledje Paulaharju almmustuvvan ja almmutkehtes arkiivamateriálat, gč. Storå 1971, 288.

dieduid spatiála dárkilis ráddjemis (Storå 1971, 33), lea árvoštallan čálalaš dieduid báikkálaš gullevašvuoda ja konkluderii ahte materiála stuorámus oassi laktása *Suõ 'nn 'jel*-siidda nuortalaš árbevrrui.

Storå dutkamušas oaidná sihke oktasaš generaliseremiid (nuortalaččat oppalohkái, sus *Skolt Lapps*), dábálaš generaliserendási guorahallamiid (sierra nuortalaš siiddaid ja daid siskkobealde konkrehta sámesogaid vierut), muhto maiddái viehka oppalaš generaliseremiid (nuortasámit ja Ruošša sámit, sus *Eastern Lapps* ja *Russian Lapps*). Jápmimii, jábmiid riikii ja olbmo sillui guoski nuortalaš oskumušat leat Storåa dutkamušas suokkar-dallojuvvon njálmálaš primára dieduid ja maiddái ee. Harva, Paulaharju, T. I. Itkonena vuodul (Storå 1971, 186–205). Storå lea viggan čilget nuortalaš hávdádanvieruid sámi eallinvuogi ja ealáhusaid ektui, ja ná lea son geahčadan dutkanmateriála tradišuvdna-ekologalaš oaidninčiegas. Storå leage ovttastahtán iežas dutkamušain ekologalaš antropologiija ja kulturhistorjjálaččat orienterejuvvon etnologiija (Storå & Ehn 1993, 9–10).

Nuortalaš hávdádanvieruid lassin Storå lea dutkan árktalaš ja sub-árktalaš guovlluid bivdoálbmogiid ealáhusaid tradišuvdnaekologiija oainnus. Dán lahkonaovuogi Storå geavahii nuortalaččaid ealáhusaid *case studies*-dutkanmušain, omd. bivdovuogitvuodaid gieđahalli artihkkaliin (Storå & Ehn 1993, 51–76; 269–286, gč. maid Storå 1977; 1989).

Anáraš ja mearrasámi mitalusat nuortalaččaid birra

Oppalaččat

Anáraččat, mearrasámit, Jieknameara rittus johtán davvisámi badjeolbmot ja Ohcejoga davvisámit leat mitalan kránnjáideaset, nuortalaččaid noaidevuoda ja noaidegoansttaid birra, sin guvlláruššanattáldagaid birra ja sin dábiid birra jorgalit iežaset dahje eará olbmuid eallin.³⁰⁷ Maiddái suomelaččat, gárjillaččat, ruoššat ja dážat lávejit mitalit juonalaš ja noidošeadji nuortalaččaid birra (Pentikäinen 1995, 99). Dán mitalanárbevieru duohken leat nuortalaččaid kránnjáálbmogiid áddejumit nuortalaš noaidevuoda hárrái. Dát mitalusat leat čielgasit sekundára gáldut nuortalaš eamioskkoldaga hárrái, muhto leat dávjá geavahuvvon oskkoldatdiedalaš

³⁰⁷ Eará nuortasámi joavkkuid birra in leat gávdnan doarvá ollu njálmálaš dieduid.

dutkamušain vuodđun čilget dahje dulkot nuortalaš oskumušaid. Ovdamearkka dihtii čuoččuhus ahte nuortalaččat atne guovžža iežaset «totema-eallin» lea vuodđuduvvon anáraš mitalusaide, maid mielde nuortalaččaid máttar-áhkku lei sámenisu, guhte orui dálvvi badjel rávjáguovžžain guovžžabiejus (gč. Pentikäinen 1995, 97–99). Mайдái anáraš árbevieru vuodul leat sajáiduvvan čuoččuhusat ahte nuortalaččat eai borran guovžžabierggu, muhto bálkestedje dan meahccái dahje fálle anáraččaide ja suomelaččaide dan sivas go leat jáhkán iežaset boahit seammá sogas go guovžage (Paulaharju 1921, 72). Čuoččuhus das ahte guovža lea nuortalaččaid máttaráddjá, lea nákkus, mii boahá čielgasit nuortalaččaid kránnjáálbmogiid ja kránnjásámejoavkkuid njálmálaš árbevierus ja vuodđuduvvá nuortalaš árbevieru olggobeale dulkomiidda ja áddejumiide (joavkostereotiippaide) (Sergejeva [1997], 165). Dasa lassin «totema»-terminologiiija geavaheapmi nuortalaš konteavsttas lea mu mielas hui problemáhtalaš.

Anáraš ja davvisámi mitalusaide mielde nuortalaš almmáiolbmot vedje jorgalit iežaset guovžan dálvái vai birgeše álkibut dálvvi badjel (Koskimies & Itkonen 1978, 252–257), dahje sáhtte johtit gumpen, ja dakkár olmmošgumpe lea mitalusaide mielde dábálaš gumpe roahkkadeabbo (T. I. Itkonen 1948: 2, 367). Davvisámi mitalusaide mielde nuortalaččain lei máhttu jorgalit iežaset ja earáid maid eallin (T. I. Itkonen 1948: 2, 367). Mайдái davvisámi árbevieru nieguid čilgehusaid mielde nuortalačča niegadiit máksá ahte gumpe falleha ealu (ibid.).

Anáraš, davvisámi ja Várjjatguovllu mearrasámi mitalusat nuortalaččaid máhtus jorgalit iežaset eallin duodaštit Pentikäinena (1995, 97–98) mielas nuortalaččaid «totemisttalaš» oskumušaid. Goittotge nuortalaš njálmálaš árbevierus olbmuid ja elliid, ee. guovžža, varrafuolkevuohhta ii boade čielgasit ovdan. Nuortalaččaid iežaset mitalusain leat unnán čujuhusat, mat livčče dulkomis duodaštussan «totemisttalaš» jáhkuide. Elliide, ee. guvzii leat baicce čadnon mánggat ng. metamorfosa-mitalusat, maid váldojurddan lea olbmo ja ealli vejolašvuohhta muhttit hámi dárbbu mielde (Sergejeva [1997], 165).

Go dutká nuortasámiid oskumušaid, de galgá mu mielas atnit primára gálduid, nuortalaččaid iežaset mitalusaide ja čilgehusaid. Dáid primára čilgehusaid ektui kránnjá-álbmogiid árbevirolaš mitalusat sáhttet suokardallojuvvot sekundára doarjjadiehtogáldun. Dát mitalusat sáhttet

maiddái hilgojuvvot eahperelevánta informašuvdnan, jus gáldokritih-kalaš guorahallama bokte lea vejolaš duodaštit ahte dat sekundára njálmálaš gáldut sisttisdoallet ja ovddosfievriddit joavkostereottiippaid nuortalaččaid birra. Álgoálbmotmetodo-logiijaid olis ovddiduvvon gáldokritihka vehkiin ođđa sámedutkan sáhtá buktit ođđa materiála sáme kultuvrra dutkamii ja rihkkut sajáiduvvan lappologalaš stereottiippaid (Sergejeva [1997], 73–74; Sergejeva 2002 a, 141–142). Dát eaktuda ahte dutki lahkona kritihkalaččat daid sáme giellat máidnasiid, maid nuortasámiid kránnját leat muitalan nuortasámiid oskumušaid birra. Vaikke sáme giella leage daid muitalusaid giella, de dát ii liikká sáhte dáhkidit teavsttaid primára luonddu.

Vuolleis guorahalan sekundára gáldun muitalusaid sierra nuortalaš joavkkuid birra, mat leat vurkejuvvon anáraš ja dávvisámegillii 1800-logu loahpa rájes.

Anáraš muitalusteavsttat

Gielladutki A. V. Koskimies čohkkii 1886:s anáraš giellačájánasaid Anáris. Paavali Valle, gaskaahkásaš anáraš almmái (jámi 1906:s), máhtii anáraš- ja nuortalašsáme giella ja didii ollu muitalusaid nuortalaččaid birra (Koskimies & Itkonen 1917, 75–79, 87–95, 278–280³⁰⁸). Valle muitalusaid gaskkas miellagiddevažžan lea teaksta *Njauddâm*-nissonnoaidi birra (sáA noaidi-galgudž), guhte sáhtii oadedettiin sáddet oasi sielustis nuppi ilbmái čielggadan dihtii buohcuvuođa siva. Muitalusa mielde noaidenisu dáistalii eará nissonnoiddiguin ja loahpas gottáhalai muhtin fámoaleabbo *Peäccam*-noaideáhkái. Mánnašan veara lea maiddái Valle muitalus gopmohalli jámešnoaidi birra. Dán muitalusa variántta muitalii maiddái eará diehtoaddi, Mikko Aikio (Koskimies & Itkonen 1917, 75–77, 278–280, 71–73). Anáraš diehtoaddi Juho Petteri Lusmaniemi (su birra eai leat dárkileabbo dieđut, gč. SKS folkloreakiivva) muitalii ee. nuortalaš nissonolbmo birra, guhte jorgalii iežas čuovžan, bearašnjunnoža birra guhte jorgalii guovžan ovttas manjiinis (Koskimies & Itkonen 1917, 80–84) ja anáraččaid dábi birra bidjat ákšu eatnamii dan guvlui, gos nuortalaš guossit ledje vuordimis, amas dálu isit buohccát beaivvi ovdal; ákšu nappo eastadii nuortalaš noiddiid dahkamis dálu isidii baháid (Koskimies & Itkonen 1917, 74–75).

³⁰⁸ Koskimies gieddebargonotáhtat ja álgoteavsttat leat SKS giehtačálusarkiivvas Helssegis.

Ulla Morottaja (r. 1892, *Sulkusjärvi*) lei anáraš nisu *Paaččjokk*-guovllus eret. Son mitalii ee. nuortalaš noiddiid birra ja nisssonolbmo birra guhte jorgalii iežas čuovžan (Koskimies & Itkonen 1917, 74, 81–82, 98–99). Vurkejeaddjin lei T. I. Itkonen, guhte transkriberii ja jorgalii buot ovdalis máinnašuvvon teavsttaid anárašgielas suomagillii (Koskimies & Itkonen 1917; 1978). Erkki Itkonen čálii, transkriberii ja jorgalii suomagillii Ulla Morottaja mitalusa nuortalačča ja stálu birra (gč. E. Itkonen 1992, 102–103).

Mearrasámi mitalusteavsttat

Eliel Lagercrantz vurkii 1920:s Várjavuonas ee. nuortalaččaide guoski mearrasámi mitalusaid, maid gaskkas leat teavsttat nuortalaš boazoeaig-gáda birra, guhte ruohtai gumpen ja gottii muhtin várjjagaš badjeolbmo bohccuid; gottáhallon bohccuid eaiggát ii vuollánan vuovdit bohccuidis nuortalažžii (diehtoaddin lei Nils Mosessen Unjárggas). Bigga Andres Rauna, *Njauddâm*-guovllus (Braselv) mitalii nuortalaš nisssonoiddiid birra (Lagercrantz 1959, 116–117; 1961, 126–127).

Máttavuona (suom. *Maattivuono*) luteránalaš mearrasámit ledje jámma oktavuodas *Peäccam*- ja *Paaččjokk*-nuortalaččaiguin, erenoamážit geasi áigge mearraguollebivddu oktavuodas. Suopmelaš gielladutki Paavo Ravila vurkii Máttavuonas 1930:s moadde mearrasámi mitalusa nuortalaččaid birra. Nils Mathisen Mienna *Goadát*-gilis eret (dr. *Sandnes*, suom. *Kotajoki*) Máttá-Várjjagis mitalii nuortalaččaid dološ bálvvosbáikki birra Áhkobávttis ja nuortalaččaid birra, geaid bassi Trifon besttii mearra-gearbmašis (Ravila 1931, 201, 199). Matti Skore (gohčodannamma Banna) čilgii ahte juoigan lea nuortalaččaid noaidegoansta, man vehkiin noaidi gohčču noaideveagas iežas lusa (Ravila 1931, 154; gč. maid s. 149). Mitalusat leat almmustuvvan transkripšuvnnas suomagiel jorgalusaiguin.

J. Qvigstada (1927) čoakkáldagas leat mearrasámi mitalusat, mat ovdanbuktet nuortalaš jáhkuid čilgehusaid mearrasápmelaččaid oainnus. Ovdamearkka dihtii mearrasápmelaš Johan Johansen Aikio (r. 1855 Anáris), guhte orui Unjárggas, mitalii 1888–90 moadde mitalusa nuortalaččaid oskumušain, ee. dábi birra jorgalit iežaset guovžan dahje gumpen čáñadettiin golmma geardde dihtolágan sodjan muora vuollel (Qvigstad 1927,

402–407; gč. maid Pentikäinen 1995, 98–99). Eará muitalus lea nuortalaš nissona birra ja jávrái heavvanan guovžža birra, man náhki vuolde gávdui ruhtaboagán (Qvigstad 1927, 406–409; 506–511). Miellagiddevažžan lea Aikio máinnašupmi ahte boazosápmelaččat atne nuortalaččaid leat *hat tešaenne sogast* ‘Áhčeseadne sogas’ (Qvigstad 1927, 403). Čuočuhus sáhtta dulkojuvvot mearrasámiid stereotiipagovvan iežaset nuortalaš kránjaid birra, geaid kultuvra ja oskumušat spiehkastedje mearrasámiid mielas sin iežaset kultuvrras ja jáhkkomáilmmis daid kriteraid vuodul, mat leat álbmogii mihtilmasat. Mearrasápmelaš Henrik Olsen Reppen (1865–1914) muitalii 1903:s das mo nuortalaš boazoalmmái noaiddui muhtun albmá, guhte suoládii sus ruđa (Qvigstad 1927, 446–451).³⁰⁹

Qvigstada veahkkebargin lei ee. Isak Persen Saba (1875–1921), Unjárggas eret. Saba lea vurken mánga muitalusa nuortalaččaid birra davvisámegillii, muhto ii leat juohke teavstta oktavuodas čielggas, gii lei Saba informánta. Saba čohkkii sámi muitalusaid sámi kulturmuittuid vurkenprošeavtta olis *Norsk Folkeminnesamling*-čoakkáldaga várás Unjárggas, Várjavuona davábealde ja maiddái nuortalaččain alldiineaset *Njauddâm*-siiddas. Ovdalis, primára gálduid (jorgalusveršuvnnaid) guorahallamis lean giedahallán daid teavsttaid, maid Saba fidnii nuortalaš informánttain, geaid namat leat dihtosis, ja lean sajuštan dáid teavsttaid siiddaid ja nuortalaš muitaleddjiid namaid vuollái.

Saba vurkii *Njauddâm*-siiddas 1918:s mánga muitalusa nuortalaččaid birra čujutkeahttá muitaleaddjái, mii dahká dáid teavsttaid báikkálaš gullevašvuoda eahpečielggasin. Saba čálii muitalusteavsttaid iežas sániiguin davvisámegillii. Dát addá siva navdit ahte Saba soittii leat ieš diehtoaddin, dahje gulai muitalusaid Unjárgga dahje Várjjatguovllu sámiin, ja sáhtii davvisámi ja muhtin nuortalaš muitalusaid vuodul ráhkadit davvisámegillii teavsttaid, mat leat almmustuvvan Qvigstada (1927) čoakkáldagas. Nuortalaš oskumušaid dutkama dáfus leat ákkat dáid teavsttaid bidjat sekundára gálduid vuollái. Teavsttaid fáttát leat ee. čuovvovaččat: *Njuõ ttjäu ’rr*-boranoaidi gopmohallá, *Njauddâm*-noaidi Troffen Daemman gottii stálu, nuortalaččaid geavat jorgalit iežaset spiren, *Njauddâm*-sámeáddjá bijai stálu nuppi ala, čilgehus ahte *Njauddâm*-sámit leat unnit ja geafit daningo guržehalle láddelaš noaiddeslágan gávpejassii daningo čuvvo Vuosse-

³⁰⁹ Álgoteaksta seailluhuvvo Qvigstada mielde Čáhcesullo girjerádjosis (*Finnmarksbiblioteket*).

luobbala čáhkaloggáid rávvaga leat oastekeahhtá gávpejasas viinna (Qvigstad 1927, 274–277, 408–413, 454–457, 472–481, 494–495). Mui-talusat leat davvisámegillii jorgalusaiquin dárogillii.

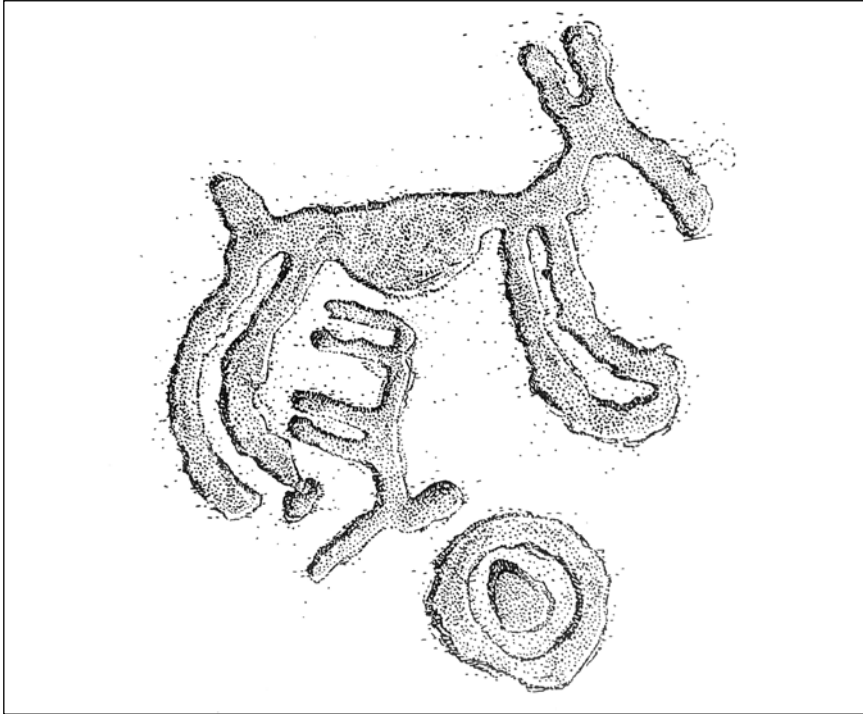
Sekundára muiतालusteavsttaid spatiála ja temporála gullelašvuohhta

Sekundára njálmmalaš gálduid lean ráddjen nuortalaččaide guoskevaš sámi muiतालusaide, mat leat vurkejuvvon anáraš ja mearrasámi guovlluin. Vurkema áiggi dáfus guorahallo-juvvon muiतालusteavsttat gullet áigodahkii 1880-logu rájes 1920-lohkui.

Anáraš muiतालusat gusket dávjimusat anáraččaid lagamus kránnjáide nuortabealde, geat leat *Suõ'nn'jel-*, *Paaččjokk-* ja *Njauddâm*-siiddaid nuortalaččaide (gč. Koskimies & Itkonen 1917, 71, jn.). Mearrasámi mui-talusat gusket vuosttažettiin mearrarittu nuortalaččaide (*Njauddâm*, *Paačč-jokk* ja *Peäccam*). Teavsttain leat dábálaččat máinnašumit, báikenamat ja eará ovttaskasčuoggát, maid vuodul lea álki oaidnit makkár konkreahtta nuortalaš siidii muiतालusa dieđut laktásit.

Livččii beroštahtti dutkat, man sivas anáraš ja mearrasámi muiतालusaide váldoáššin leat dávjá nuortalaččaid noaidevuohhta ja jorgaleapmi eallin. Man sivas juste dát áššit ledje nu čalbmáičuohccit? Lea vejolaš ahte nuortalaččat leat ieža ráhkadan muiतालusaideaset bokte dakkár gova iežaset birra ahte sii leat noidošeaddji, várálaš ja fámolaš álbmot. Dát goittotge galgá dutkojuvvot nuortalaš njálmmálaš árbevieru vuodul. Lea maiddái vejolaš divvut mánga gažaldaga, omd. das mo nuortalaččaid iežaset ádde-jupmi oskumušaideaset birra spiehkasta dahje heive oktii sin sápmelaš kránnjáid (anáraččaid ja davvisámiid) joavkostereotiipagovain. Goittotge dát gažaldagat leat eará dutkanprošeavtta buncaraggát, maid guođán hásta-lussan boahttevaš dutkiide.

III BOHTOSAT

Čalmny-Varre báktečuollamiid detáljagovva. Govven: Nina Gurina 1970-logus, Ruošša dieđaakademia Ávnnaslaš kultuvrra instituhtta (Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Science), St. Petersburg.

6. Primára ja sekundára gálduid gaskavuohta: buohtastahttin metodologaš dásis

Oppalaččat

Diedut nuortasámiid eamioskkoldaga birra leat dokumenterejuvvon 1500-logu rájes čálalaččat, ja 1900-logu rájes sihke čálalaččat ja jietna-báddái. Dán dutkamušas lean kritihkalaččat guorahallan njálmmálaš, čálalaš, almmustuvvan ja almmutkeahtes gáldomateriálaid nuortasámiid eamioskkoldaga birra. Gáldokritihka njuolggadusat leat dutkamušastan jurddašuvvon ja hábmejuvvon álgoálbmotmetodologiijaid olis. Metodologiija lea oppalaš doaba, mii oaivvilda dan mo dutkamuš čadahuvvo dahje galgá čadahuvvot. Álgoálbmotmetodologiijat oppalaččat sisttis-dollet álgoálbmoga iežas lahkonanvugiid (*indigenous approaches*) ja sierra dieđasurggiin ovddiduvvon akademalaš lahkonanvugiid (*academic approaches*), álgoálbmot- ja akademalaš dutkanmetodaid ja njuolggadusaid. Álgoálbmogiid dárbbut, vásáhusat ja diedut leat álgoálbmotmetodologiijaid geađejuolgi. Dán vuodul duddjon metodologiijat addet álgoálbmogiidda vejolašvuoda dutkamuša bokte mitalit kultuvrraset ja historjjáset birra iežaset diehtoteoriija (*epistemology*), árvosystema (*axiology*) ja duohtavuoda ipmárdusa (*ontology*) vuodul. Iešguđetge álgoálbmogis sáhttet leat iežas vuoduštusat ja gáibádusat metodologiija ja erenoamážit dutkan-etihka hárrái. Dán geažil álgoálbmotmetodologiijat-doaba galgáge leat

máŋggaidlogus, ná deattuheamen álgoálbmotmáilmmi diversitehta maiddái dutkanmetodologiijaid dáfus.

Lean gáldodieđuid guorahallan sámi perspektiivvas, mii lea oaidnu sáme kultuvrra siskkobealde. Lean goittotge teorehtalaš suokkardallama bokte čájehan kultursiskkáldas oainnuid máŋggaláganvuoda, mii vuolgá álgoálbmotdutki posišuvnnas iežas dutkančuožáhaga ektui ja maiddái álgoálbmoga dahje álbmotjoavkku ektui, masa dutki gullá (gč. tabealla 1). Sámi oainnus lean viggan čalmmustahttit primára gáldun dakkár dieđuid, maid guoddin ja fievrredeaddjin leat sápmelaččat ieža. Teorehtalaš vuodđun lean geavahan H. Rydvinga smiehttamušaid gáldokritihka hárrái, ee. dárbbu vuoruhit primára gáldun dakkár dieđuid, mat čájehit sámiid iežaset oainnu, atnit olggobeal oainnus dahkkon sámeoskkoldaga govvádusaid sekundára gáldun, geahčadit gáldodieđuid ng. mikro-perspektiivvas, mii eaktuda dieđuid sajušteami konkrehta sámejovkui ja áigodahkii (Rydving (1993) 1995). Lean suokkardallan maiddái sámi eamioskkoldaga ja njálmmálaš árbevieru dutkiid smiehttamušaid gáldodieđuid ja gáldokritihka hárrái.

Lean ovttaštahtán oskkoldathistorjjálaš ja álgoálbmotmetodologalaš gáibádusaid gáldokritihka kriteraid ja metodaid hárrái (ee. *Indigenous religions* 2000; *Readings in Indigenous Religions* 2002; Harvey 2003; Platvoet 1982; *The Pragmatics of Defining Religion* 1999; Saler (1993) 2000; Egan 1997; Akan 1992; Kanneh 1997; Lightning 1992; Sheridan 1991; Struthers 2001; Yates-Smith [1998]; 2000; 2001, jna.). Dán vuodul lean ráhkadan vuđolaš gáldoklassifikašuvna (vrd. Rydving 1995, 12) nuortasámiid eami-oskkoldaga čalmmustahtti gáldomateriála guorahallama várás (gč. tabealla 2). Sámi perspektiivvas ja sámi epistemologiija olis lean duddjon gáldodieđuid evaluerema njuolggadusaid. Lean juohkán gáldodieđuid árvvu, luohtehahttivuoda ja luonddu mielde. Gáldodieđuid árvvu ja kvalitehta evalueremis lean atnán dehálažžan váldit vuhtii čuovvovaš áššiid: gáldu luohtehahttivuolta; sámi árbevrrui dahje eará kultuvrralaš/dieđalaš kontekstii gullevašvuoda árvvoštallan; luoikkaheapmi báikkálaš árbevierus nubbái (guoská vuosttažettiin primára gálduide); luoikkaheami, lonema dahje dulkoma vejolašvuolta (guoská sekundára gálduide); dutki/čáli/muitaleaddji kapasitehtta ovdanbuktit sámeoainnu kultuvrra siskkobealde dohkkehuvvon vuogi mielde (kultuvrra ovddasteaddji oaidnu).

Mu gáldoklassifikašuvdna (tabealla 2) addá oskkoldatdutkanái vejolaš-

vuoda idihit ja sajuštit eanemus árvvolaš ja luohtehahti primára ja sekundára gálduid iešgudetge báikkálaš sámi árbevieru oktavuodas (sámejoavku, siida ja/dahje ássanbáiki) ja temporála konteavsttas (makkár áigodagas diehtu lei dokumenterejuvvon, ja makkár áigodaga diehtu speadjalastá). Dán gáldoortnega mielde lean suokkardallan njálmmálaš primára gáldodieđuid ja sekundára čálalaš ja njálmmálaš gálduid nuortasámiid oskkoldagas áigodagas 1600–2000.

Gáldokritihkalaš guorahallamis lean deattuhan dárbbu sajuštit juohkeáidna gáldodieđu rivttes báikkálaš árbeviri (ee. diehtoaddi bokte), ja maiddá temporála, historjjálaš ja dieđateorehtalaš kontekstii. Gáldokritihkalaš guorahallama bokte lean sirren primára materiálaid, mat ovdanbuktet sámiid iežaset oainnu vuoiŋgalaš árbevieruid hárrái, ja sekundára gáldodieđuid, maid olggobeal olbmot, miššunbargit, mátkkošteaddjit, dutkit ja girječállit leat čaggán Nuorta-Sámis 1600-logu rájes.

Álgoálbmotmetodologijaid vuodul lea vuoiggaláš ja metodolaččat dárbbášlašge bidjat sámi diehtoaddiid ja sin báikkálaš árbevieruid suokkardallama guovddáži. Dákko bokte lean iešdáhhus spiehkastan sáme kultuvrra dutkamii sajáiduvvan vuogis čatnat vurkejuvvon dieđuid vurkejeaddjái. Sámi árbevieru áššedovdit, diehtoaddit ja sin servodagat (sámejoavkkut) leat dáid dieđuid rivttes oamasteaddjit. Sámi dutkanmetodologija deattuha sámeálbmoga oamastanvuogatvuoda iežas vuoiŋgalaš árbái, muhto atná áinnas árvvus vurkejedjiiid, geaid ánsus dieđut leat dokumenterejuvvon. Metodalaš oainnus duogášdieđut sámi diehtoaddi birra addet báikkálaš árbevieru áššedovdái buoret referánssa dieđu báikkálaš gullevašvuodas, go olggobeal olbmo, vurkejeaddji namma. Gáldodieđuid spatiála lokaliserema várás lean ráhkadan kodavuoigadaga, man bokte lean ovdanbuktán dieđuid konkrehta sámejovkui, siidii dahje gillái gullevažžan (tabealla 3). Lean juohkán gáldodieđuid njealji nuortasámi váldoguovllu mielde (darje-, áhkkil-, gieldda- ja nuortalaš-sámi) ja daid siskkobealde siidaárbevieruid mielde. Dakkár juohkin lea láhčán vejolaš-vuoda gáldodieđuid guorahallat mikro-dásis, báikkálaš árbevieru konteavsttas. Dakkár suokkardallan addá vejolašvuoda maiddá buohtastahttit ja generaliseret máŋgga dásis.

Vuollelis lean buohtastahttán ja geahčadan gáldodieđuid sierra dimenšuvnnain: primára ja sekundára luonddu, áigodagaid ja báikkálaš gullevašvuoda dáfus. Buohtastahttin, man várás lean ordnen dieđuid tabeallaide,

addá vejolašvuoda čájehit, mo gáldomateriála juohkása kvalitehta dáfus (primára ja sekundára dieđut) nuortasámi váldoguovlluid, báikkálaš vuolleárbevieruid ja áigodagaid mielde. Dát vuorustis láhčá vejolašvuoda buktit gáldomateriála hárrái generaliseremiid dábálaš ja oktasaš dásiin, ja dasto veardádallat primára ja sekundára gáldodieđuid viidodaga ja buktit oppalaš konklusuvnnaid.

Primára gáldodieđuid buohtastahttin

Guorahallama váldoteavsttas leat primára dieđut juhkkuojuvvon váldoguovlluid, vuolleárbevieruid ja diehtoaddiid mielde, ja leat biddjon áigeortnegii boarráseamos dieđuid rájes oddáseamos dieđuid rádjái. Primára gáldodieđuid buohtastahttima várás galgá mu mielas vuosttažettiin čielggadit primára diehtovuorkká temporála juohkašumi áigerámmaid oppalohká, daningo guorahallama váldoteavsttas ii boađe doarvái čielgasit ovdan, goas primára dieđut álge čohkkejuvvot ja makkár áigodagain iešguđetge váldoguovllu siskkobealde eanemusat dahje unnimusat primára dieđut leat vurkejuvvon. Maŋŋá go primára diehtovuorkká temporála áigerámma lea čielggaduvvon, de sáhtá gáldomateriála buohtastahttit báike- ja áigegullelašvuoda dáfus mikro-perspektiivvas. Dán vuodul sáhtá ovdanbuktit bohtosiid primára dieđuid distribušuvnna konkrehta vuolleárbevieruid mielde.

Primára dieđuid temporála juohkásupmi dutkanáigodaga siskkobealde oppalohká boahá čielgaseappot ovdan, jus juohká gáldodieđuid vurkejeddjiid ja vurkema áiggi mielde. Dalle vurkejuvvon materiála áigegullelašvuoda boahá ovdan iešguđetge váldojoavkku oktavuodas olles dutkanáigodagas, 1600–2000. Seammás gáldomateriála eará olahat (dimenšuvdna) boahá ovdan, namalassii vurkejeddjiid doaimma viidodat iešguđetge nuortasámi joavkku vuoiŋŋalaš árbevieru ektui. Tabealla 5 čalmmustahtá primára gáldodieđuid temporála ja spatiála distribušuvnna vurkejeddjiid mielde áigodagas 1600–2000 (gč. tabealla 5).

Tabeallas 5 dieđut leat ordnejuvvon njealji váldojoavkku mielde ja daid siskkobealde čuohtejagi guhkkosaš áigodagaide (1600-, 1700-, 1800-, 1900-logut). Vurkejeddjiid namat leat alfabehtalaš ortnegis. Rehkenastima ovttahdahkan dán tabeallas lea dat ahte vurkejeddji lea dokumenteren

unnimustá ovttá primára dieđu (árbevirolaš teavstta, jorgalusveršuvnna, ságastallamii/jearahallamii vuodduuvvon dieđu, giellaávdnasiid³¹⁰). Plussamearka čájeha ahte dihto áigodagas primára dieđuid dihto mearri lei dokumenterejuvvon. Gažaldatmearka plussa bálddas mearkkaša ahte vurkejuvvon dieđu báikkálaš gullevašvuohta lea eahpečielggas dahje ii leat dihtosis (omd. J. Komšilov’a giehtačállosat, maid in leat ožžon gihtii). Plussamearkkat leat rehkenaston oktii čuohtejagiid mielde. Tabealla 5 vuolimus gurgadasas leat logut, mat čájehit dieđuid kvantitatiiva juohkásumi čuohtejagiid mielde dan njealji váldoguoovu mielde. Dakkár buohtastahttima sáhtttá gohčodit kvantitatiivan, daningo dieđuid báikkálaš gullevašvuohta vuolleárbevieruid dásis ii boađe ovdan. Ná sihke ieš tabealla ja dán vuodul dahkkon buohtastahttin addet oppalaš gova dieđuid spatiála ja temporála distribušuvnnas čuohtejagiid mielde, vuojukeahtta vurkejuvvon materiála viidodahkii ja sisdollui. Dát tabealla čájeha vurkejeddjiid doaimma viidodaga oktasaš generaliserendásis. Dán tabeallas ii boađe ovdan, man ollu ja makkár primára dieđuid iešgudetge vurkejeaddji lea dokumenteren.

Tabeallas 5 sáhtttá goit oaidnit, goas primára dieđut álge čohkkejuvvot, ja maiddá dan, makkár guovlluin ja makkár áigodagain eanemus dahje unnimus primára diehtu lea čohkkejuvvon. Dát tabealla čájeha ahte primára verbála dieđut váilot 1600–1700-loguin, muhto álget čohkkejuvvot 1800-logus. 1800-logus nuortalaš-, gieldda- ja áhkksámeaguovllut leat dokumenterejuvvon gorálaččat seammá bures, muhto darjjesámi guovllus diehtu dán čuohtejagis lea beali unnit go eará nuortasámi joavkkuid buohta.

³¹⁰ 1500-logus vurkejuvvon darjjesámi sátnelistu (S. Barrow) ii leat dán tabeallas mielde, daningo lea áidna sátnelistu, mii lei dán áigodagas vurkejuvvon.

Tabella 5 Primára gáldodieduid spatiála ja temporála distribušuvdna
vurkeaddjiiid mielde áigodagas 1600–2000

Vurkeaddjijt	DÁRJESÁMI				ÁHKKIILSÁMI				GIELDDASÁMI				NUORTALAŠSÁMI			
	1600-lohku	1700-lohku	1800-lohku	1900-lohku	1600-lohku	1700-lohku	1800-lohku	1900-lohku	1600-lohku	1700-lohku	1800-lohku	1900-lohku	1600-lohku	1700-lohku	1800-lohku	1900-lohku
Alymov	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Antonova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Europaeus	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-
Čarnoluskij	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Genetz	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-
Graff	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Hallström	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Harusin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Itkonen (E.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Itkonen (E.)/ Hautala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Itkonen (T. I.)	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Jaščenko	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Järvinen/ Sarv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Kert	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-
Klaus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Komšilov	-	-	-	+?	-	-	-	+?	-	-	-	+	-	-	-	+
Komareckaja	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Kont	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Korhonen	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Lagerkrantz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Mosnikoff	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Mozolevskaja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Nemirovič- Dančenko	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-
Nickul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Paulaharju	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Rantala	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Saba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Senkevič- Gudkova	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Storå	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Szabó	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Šaršina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Ščekoldin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Tanner	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Vise	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-
Volkov	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Zaikov	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Želesnjakova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Oktiibuot	-	-	2	11	-	-	4	11	-	-	4	21	-	-	5	19

Tabealla 5 čájeha čielgasit ahte primára verbála diehtogálduid stuorámuš oassi lea čohkkejuvvon 1900-logus. 1900-logus lea gielddasámi guovlu dokumenterejuvvon buoremusat. Dasto nuortalaš árbevierus lea gorálaččat seammá ollu diehtu go gielddasámi árbevierus, muhto darjje- ja áhkkišsámi vuoiŋgalaš árbevieruin lea beali unnit diehtu čohkkejuvvon go gieldda- ja nuortalašsámi guovlluin.

Buohtastahttin tabealla 5 vuodul ráddje primára verbála diehtovuorkká áigerámma áigodahkii 1800–2000. Buohtastahttima sáhtta viidáseappot gáržžidit áiggi dáfus ja ášahallat (justeret) primára diehtovuorkká áigerámma dárkileappot áigodaga 1800–2000 siskkobealde. Guorahallama váldoteavsttas boahtá ovdan ahte primára dieđut álge čohkkejuvvot 1850-logus, goas eanaš jorgalusveršuvnnat leat vurkejuvvon. Ná 1850-vuodđalogu sáhtta váldit primára gáldodieđuid temporála distribušuvnna vuolimus áigerádján ja geahčadit, mo dieđut juohkásit njealji nuortasámi váldojoavkku siskkobealde báikkálaš vuolleárbevieruid (siiddaid) mielde áigodagas 1850–2000. Dán várás lean ráhkadan tabealla 6, mii čájeha primára verbála gáldodieđuid juohkásumi váldoguovlluid siskkobealde báikkálaš siidaárbevieruide (siiddaid nummirastima čilgehusaid gč. tabeallas 3) 50 jagi áigodagaid mielde 1850–2000 (gč. tabealla 6). Dán tabellii lean ordnen dieđuid sámi diehtoaddiid logu mielde, danin go buohtastahttin sámi perspektiivvas galgá mu mielas dahkkojuvvot eará kriterá vuodul, go dieđu vurkejeaddji vuodul. Go buohtastahttima vuodđokriteran lea sámi diehtoaddiid lohku, de primára diehtovuorkká temporála ja spatiála distribušuvnna sáhtta čájehuvvot konkrehta, dábálaš generaliserendásis.

Tabeallas 6 rehkenastima ovtadahkan lea okta diehtoaddi. Diehtoaddiid logut leat merkejuvvon arábalaš lohkosániin čuovvovaččat: lohkosátni ruođuid haga lea árbevirolaš sámegeiel teavsttaid diehtoaddiid lohku; lohkosátni ruođuid siste lea jorgalusveršuvnnaid diehtoaddiid lohku. Álgoteavsttaid ja jorgalusveršuvnnaid diehtoaddiid loguid merken sierra vugiid mielde lea buohtastahttima várás dehálaš, daningo dát addá geahčastaga gáldomateriála sierra luohkáid (álgoteavsttaid ja jorgalusveršuvnnaid) viidodahkii. Dán tabeallas leat mielde nuppe dáfus árbevirolaš teavsttaid muiteleddjiid logut, ja nuppe dáfus ságastallamiidda/jerahallamiidda vuodđduvvon materiála diehtoaddiid logut. Dát lea mu mielas buorre vuohki čalmmustahttit sámiid iežaset oainnu almmuheaddji gáldodieđuid

juohkašumi dábálaš generaliserendásis, namalassii siiddaid dásis. Lean guodđán sámi giellaávnasmateriála eret dán buohtastahttimis, vuosttažettiin danin go sámeviel tearpmat, terminologijjat ja báikenamat leat čohkkejuvvon 1600-logu rájes, mii lea mihá guhkit áigodat go 1850–2000. Nuppádassii giellaávnasmateriála diehtoaddiid logus ii leat vejolaš diehtit sihkkarit (giellaávnasmateriála spatiála ja temporála distribušuvnna gč. tabeallas 4). Lean maiddái guodđán dán buohtastahttimis eret dakkár teavsttaid, maid báikkálaš gullevašvuohta lea eahpečielggas (omd. *Aroma-Telle*-teaksta dahje J. Komšilov’a ja S. Paulaharju giehtačálusteavsttat). Suoma ruovttu-gielaid dutkanguovddáža arkiivamateriálat, maid M. Korhonen ja L. Rantala leaba vurken, leat tabeallas oktan ovttaadahkan, vaikke diehtoaddiid lohku lea stuorát; sivvan lea dat ahte in leat dán guorahallama várás sáhttán materiála árvoštallat sisdoalu dáfus.

Tabealla 6 čájeha primára verbála dieđuid juohkásumi siiddaid mielde 50 jagi áigodagaid mielde čuovvovaččat. 1850–1900 lea heajumusat dokumenterejuvvon áigodat buot váldoguovlluid dáfus; gáldomateriálat leat váldoáššis jorgalusveršuvnnat; jearahallamiidda vuodđuduvvon dieđut eai leat dán áigodagas mu materiála vuodul dokumenterejuvvon oppanas-siige. 1900–1950 lea buoremusat dokumenterejuvvon áigodat buot váldoguovlluid ja vuolletradišuvnnaid dáfus árbevirolaš teavsttaid buohta, muhto jorgalusveršuvnnat leat goittotge dán áigodagas eanetlogus. Dán áigodagas leat jearahallanmateriálat čoagganišgoahtán, eanemusat goit guovtti darjjesámi báikkálaš árbevierus, namalassii *Kintuš* (I:1) ja *Jofkyi* (I:2), ja veháš unnit gielddasámi guovtti vuolleárbevierus, namalassii *Kiillt* (III:1) ja *Puuljaavv’r* (III:4). Jearahallamiid dáfus unnitlogus áigodagas 1900–1950 lea nuortalaš materiála; eanaš oassi dán materiálas boahtá *Mue’kkk*-siiddas (IV:5), mii lea nuorttamus nuortalaš joavku. Áigodagas 1900–1950 áhkksámi guovlu ii leat jearahallamiid dáfus dokumenterejuvvon oppanassiige. Áigodagas 1950–2000 sámeviel teavsttat leat eanetlogus buot siidaárbevieruin, ja dát leage lunddolaš ášši jiena báddema teknihkalaš vejolašvuodaid ovdáneami geažil. Maiddái eanaš jearahallamat leat dán áigodagas dokumenterejuvvon; eanetlogus leat nuortalašguovllu buot vuolleárbevierut ja gielddasámequovllu *Lujaavv’r*-árbevierru.

Tabella 6 Primára gáldodieđuid distribušuvdna váldoguovluid mielde áigodagas 1850–2000

Guovllu- gullevsuohta	Siiddat	Árbevirolaš teavsttat (diehtoaddiid lohku)			Jeahallamat/ ságestallamat (diehtoaddiid lohku)			Diehtoaddiid lohku áigodagaid mielde			Diehtoaddiid lohku siddaid mielde	Diehtoaddiid lohku váldo- guovvluid mielde oktriibuot
		1850– 1900	1900– 1950	1950– 2000	1850– 1900	1900– 1950	1950– 2000	1850– 1900	1900– 1950	1950– 2000		
DARJESÁMI GUOVLU	I:1	–	–(5)	2(1)	–	3	–	–	–	2(1)	11	
	I:2	3	–(6)	7	–	3	–	3	3(6)	7	19	40
	I:3	1	–(3)	3	–	–	–	1	(3)	3	7	
	I:4	–	–(3)	–	–	–	–	–	(3)	–	3	
ÁHKKILSÁMI GUOVLU	II:1	–(3)	–(6)	–(2)	–	–	–	(3)	(6)	(2)	11	
	II:2	–	–(4)	5	–	–	–	–	(4)	5	9	21
	II:3	–	–(1)	–	–	–	–	–	(1)	–	1	
GIELDDASÁMI GUOVLU	III:1	–	3(6)	8	–	2	1	–	5(6)	9	20	
	III:2	–	–(1)	4	–	–	–	–	(1)	4	5	47
	III:3	–	–(7)	5	–	–	2	–	(7)	7	14	
	III:4	–(3)	–(1)	–	–	1	–	(3)	1(1)	–	5	
	III:5	–	–(1)	2	–	–	–	–	(1)	2	3	
NUORTALAŠ GUOVLU	IV:1	–(5)	4	–	–	–	4	(5)	4	4	13	
	IV:2	–	1	–	–	–	3	–	1	3	4	
	IV:3	–	2	5	–	–	3	–	2	8	10	46
	IV:4	–(2)	2(6)	2	–	–	–	(2)	2(6)	2	12	
	IV:5	–	–(2)	–	–	2	–	–	2(2)	–	4	
	IV:6	–	1(1)	–	–	–	1	–	1(1)	1	3	
Oktriibuot	4(13)	13 (53)	43(3)	11	14	14	4(13)	24 (53)	57(3)	154		

Tabealla 6 addá vejolašvuoda buktit generaliserejeaddji fuopmášumiid dieđuid juohkašumi birra kvaliteahta dáfus (álgoteaksta, jorgalusveršuvdna, jearahallan/ságastallan) čuovvovaččat. Diehtoaddiid logut čájehit ahte olles áigodagas 1850–2000 árbevirolaš sámegiel teavsttat ja jearahallamat leat gáldomateriála eanetlogus oppalaččat, muhto dilli molsašuddá dán áigodaga siskkobealde logijagis nubbái. Áigodagas 1850–1900 jorgalusveršuvnnat leat eanetlogus, earret darjjesámeguovllus, gos leat vurkejuvvon árbevirolaš sámegiel teavsttat. Áigodagas 1900–1950 leat jorgalusveršuvnnat eanetlogus darjje-, áhkkil- ja gielddasámeguovlluin, muhto nuortalaš guovllus leat jorgalusveršuvnnaid lassin sámegiel teavsttatge čoagganišgoahtán. Nugo lea jo ovdal fuopmášuvvon, de sámegiel teavsttat ja jearahallamat leat eanetlogus áigodaga 1950–2000 materiálas, eanaš gielddasámi guovllus. Jearahallamiid dáfus nuortalaš guovlu lea buoremusat dokumenterejuvvon; gieldda- ja darjjesámi guovllut leat dokumenterejuvvon seammá bures, muhto áhkkilsámeguovlu ii leat oppanassiige dokumenterejuvvon.

Diehtoaddiid logut buohkanassii siiddaid mielde ja sámi váldoguovlluid mielde (gč. tabeallas 6 guokte olgešbeal ravddamus ceakkočuoldda) čájehit ahte áigodagas 1850–2000 lea primára dieđuid stuorámus oassi čohkkejuvvon gielddasámi guovllus. Nubbin buoremusat dokumenterejuvvon guovllun lea nuortalaš Sápmi. Diehtoaddiid loguid kvantitatiiva erohus gieldda- ja nuortalašsámi guovlluid gaskkas ii leat nu mearkkašahtti stuuris (fuomáš ahte dása sáhtta leat váikkuhan dat ahte lean ráddjen nuortalaš materiála dušše dakkár gáldodieđuide, mat leat unnimus dovdosat sámedutkamis). Darjjesámi árbeviesus leat vurkejuvvon mihá eambo primára dieđut go áhkkilsámi árbeviesus. Ná dieđut áhkkilsámi árbeviesus leat unnitlogus áigodagas 1850–2000 oppalohkái.

Diehtoaddiid logut iešguđetge báikkálaš siidaárbevieru buohta čájehit, mo primára dieđut juohkásit siidaárbevieruid mielde. Lea vejolaš ja sámi perspektiivvas maiddái dárbbalaš buohtastahttit primára dieđuid distribuvvonna mikro-dásis (siiddaid dásis). Dán várás sáhtta rehkenastit tabealla 6 vuodul diehtoaddiid loguid ovttá váldoguovllu siste juohke siidda buohta sierra, ja dan maŋná rehkenastit proseantan, man ollu diehtoaddit leat iešguđetge siiddas diehtoaddiid oktasaš logu ektui. Ovdamearkan sáhtán váldit darjjesámi gáldomateriála ja rehkenastit álggos, man ollu diehto-

addit leat oktiibuot mu materiála vuodul darjjesámi guovllu buot njealji siiddas. Dan maŋŋá sáhhtá rehkenastit iešgudet siidda diehtoaddiid loguid proseantan diehtoaddiid oktasaš logu ektui (gč. tabealla 7):

Tabealla 7 Primára gáldodieduid distribušuvdna darjjesámi siiddaid mielde áigodagas 1850–2000 proseantalohkun

Guovllu- gullevaš- vuotta	Siiddat	Diehtoaddiid lohku oktiibuot			Diehtoaddiid lohku siiddaid mielde (dábálaš generaliseren)	Diehtoaddiid oktasaš lohku oktiibuot (100 %)	Diehtoaddiid lohku darjjesámi siiddaid mielde proseantalohkun
		1850– 1900	1900– 1950	1950– 2000			
DARJJE- SÁMI GUOVLU	I:1		8	3	11	40	27,5 %
	I:2	3	9	7	19		47,5 %
	I:3	1	3	3	7		17,5 %
	I:4		3		3		7,5 %

Tabeallas 7 leat sámegeiel álgoteavsttaid, jorgalusveršuvnnaid ja jearahallan-materiálaid diehtoaddiid logut rehkenaston oktii iešgudet darjjesámi siidda buohta (gč. tabealla goalmát ja njealját gurgadasaid) ja oktiibuot olles darjjesámi guovllu badjel (40). Oktasaš logu (40) ektui dieđut darjjesámeguovllus juohkásit diehtoaddiid loguid vuodul siiddaid mielde čuovvovaččat: eanetlogus leat dieđut *Jofkyi*-siidda (I:2) guovllus (47,5 %), lagabui okta goalmát oassi gáldomateriálas lea *Kintuš*-siidda (I:1) guovllus (27,5 %), sullii okta viđat oassi lea *Lyymbes*-siidda (I:3) guovllus (17,5 %), ja unnitlogus leat *Sosnyõffke*-siidda (I:3) guovllu dieđut (7,5 %). Proseantalogut čalmmustahttet čielgasit gáldodili, man darjjesámi árbevieru dutki galgá vuhtii váldit go ovdanbuktá generaliserejeaddji bohtosiid, dahje go ohcá iežas dutkanfáttá várás primára gálduid dáfus buoremusat/unnimusat dokumenterejuvnon darjjesámi vuolleárbevieru. Seammmá vuogi mielde sáhhtá earáge nuortasámi váldoguovlluid analyseret, muhto dát ii leat dán dutkamuša válđoášši; tabealla 7 lea dábálaš generaliserendási ovdamearka.

Buohtastahttit sáhhtá maiddái oktasaš generaliserejeaddji dásis olles nuortasámi guovllu, jus lea ulbmil čájehit, mo primára gáldomateriála juohkása njealji váldoguovllu mielde. Dán várás sáhhtá rehkenastit diehtoaddiid loguid oktii juohke siidda ja juohke váldoguovllu mielde, ja sáhhtá maiddái rehkenastit buot njealji váldoguovlluid diehtoaddiid loguid oktii

(loguid gč. tabeallas 6 olgešbeal ravddamus ceakkočuolddas). Oktasaš generaliserendási buohtastahttima várás sáhtá rehkenastit iešgudetge váldoguovllu informánttaid logu proseantan diehtoaddiid oktasaš logu (154) ektui čuovvovaččat (gč. tabealla 8):

Tabealla 8 Primára gáldodieđuid distribušuvdna váldoguovlluid mielde áigodagas 1850–2000 proseantalohkun

Guovllugullevašvuotta	Siiddat	Diehtoaddiid lohku siiddaid mielde (dábálaš generaliseren)	Diehtoaddiid lohku váldoguovlluid mielde (oktasaš generaliseren)	Diehtoaddiid lohku oktibuot (100 %)	Primára materiála guovlluid mielde diehtoaddiid logu vuodul proseantalohkun
DARJESÁMI GUOVLU	I:1	11	40	154	26 %
	I:2	19			
	I:3	7			
	I:4	3			
ÁHKKILSÁMI GUOVLU	II:1	11	21		13,5 %
	II:2	9			
	II:3	1			
GIELDDASÁMI GUOVLU	III:1	20	47		30,5 %
	III:2	5			
	III:3	14			
	III:4	5			
	III:5	3			
NUORTALAŠ GUOVLU	IV:1	13	46		30 %
	IV:2	4			
	IV:3	10			
	IV:4	12			
	IV:5	4			
	IV:6	3			

Dán buohtastahttimis (tabealla 8) lean guođđán eret dieđuid primára gálduid kvalitehtas (leago álgoteaksta, jorgalusveršuvdna vai ságastallamii/jearahallamii vuodđuduvvon diehtu) seammá láhkai go dahken tabeallas 7:ge. Dasa lassin lean guođđán eret maddái dieđuid distribušuvnna 50

jagi áigodagaid mielde (1850–1900, 1900–1950, 1950–2000) dan sivas go mu ulbmilin lei oppalohkái generaliseret 1850–2000 áigodaga. Dán áigodaga siskkobealde diehtoaddiid oktasaš logu (154) ektui materiála juohkása njealji sámi váldoguovllu mielde čuovvovaččat: gieldda- (30,5 %) ja nuortalaš- (30 %) -sámevuovllut leat dokumenterejuvvon measta seammá bures, goappáge vuovllus lea vurkejuvvon sullii okta goalmmás olles primára dieđuid diehtovuorkkás; darjjesámi vuovllus lea vurkejuvvon sullii okta viđát oassi olles nuortasámi primára gáldomateriálas (26 %); áhkkilsámi vuovlu lea unnimusat dokumenterejuvvon (13,5 %). Dát proseantalogut čájehit ahte mu álgoaidnu das ahte darjjesámi vuovlu lea gáldodieđuid dáfus unnimusat dokumenterejuvvon, ii leat doallán deaivása, go lean geahčadan primára dieđuid oktasaš generaliserema dásis. Lea mearkkašahtti ahte tabealla 5, mii čájeha primára gáldodieđuid kvantitatiiva distribušuvnna ja mas dieđut leat ordnejuvvon systemáhtalaččat vurkejeddiid mielde, lea čiehkan dán erohusa: tabealla 5 mielde omd. 1800-logus darjjesámi vuovllus leat čoggon unnit primára dieđut go áhkkilsámi vuovllus, ja 1900-logus fas seammá ollu.

Lea dasto miellagiddevaš diehtit, makkár govva gáldodieđuid juohkásumis váldoguovlluid mielde boahťa ovdan sekundára gálduid buohta.

Sekundára gáldodieđuid buohtastahttin

Lean ráddjen dutkanáigodaga 1600-logu rájes 1900-logu lohppii, muhto sekundára čálalaš gálduid guorahallamis lea boahťan ovdan ahte vuosttas čálalaččat dokumenterejuvvon dieđut nuortasámiid birra bohtet 1500-logus (S. Herbersteina ja S. Barrow mátkegovvadásat). Dát dieđut eai vealttakeahtta guoskka nuortasámiid eamioskkoldahkii, muhto mu mielas lea dán guorahallama olis dehálaš váldit dáidige dieđuid mielde, eandalii danin go nuortasámiid kultuvrra čalmustahtti diehtovuorká lea ná unnán dovddus sámedutkamis. Ná sekundára gáldodieđuid oppalaš áigeramma sáhtta ásahtat áigodahkii 1500–2000. Áigodat lea stuoris ja gáldomateriála lea viiddis ja girjai.³¹¹

Buohtastahttima bokte lea vejolaš oazžut oppalaš gova sekundára

³¹¹ Njálmmálaš sekundára gáldut (anáraš ja mearrasámi mitalusat) eai leat dán buohtastahttimis mielde danin go gusket dušše ovttá nuortasámi jovkui, namalassii nuortalaččaide. Vurkema áiggi dáfus materiálat gokčet áigodaga 1880-logu rájes 1920-lohkui.

gáldodieđuin. Diehtovuorkká sáhtá vuosttažettiin juohkit čuohtejagiid mielde, ja dasto vurkejedjiiid mielde, njealji válđojoavkku mielde ja viidáseappot siidagullevašvuoda mielde (gč. tabealla 9). Rehkenastima ovttadahkan dán buhtastahttimis lean välljen máinnašumi, mii máksá dan ahte vurkejeddji lea dokumenteren dihto báikkálaš árbevrrui laktašuvvi dieđuid (omd. mátkemuitalus, govvádus, dutkamuš jna.). Tabeallas 9 lea máinnašupmi merkejuvvon plussamearkkain juohke vurkejeddji buohta. Gažaldatmearka plussa bálldas mearkkaša dan ahte sekundára dieđu báikkálaš gullevašvuhta lea eahpečielggas dahje ii leat dihtosis (omd. S. Herbersteina mátkegovvádus).

Vurkejeddjít tabeallas 9 leat sajuštuvvon áigeortnega mielde: lean bidjan vurkejedjiiid namaid kronologalaš ortnegii vurkenáiggi mielde čuohtejagi guhkkosaš áigodagaid siskobealde. Lean merken juohke vurkejeddji buohta dieđuid vurkema jahkelogu/-loguid. Vurkejedjiiid sajušteapmi alfabehtalaš vuogádaga mielde livččii mu mielas hehttehussan buhtastahttimii, danin go vurkema áigodagat iešgudetge čuohtejagi siste livčče seahkálagaid.

Tabealla 9 addá vejolašvuoda buhtastahttit sekundára máinnašumiid áigodagas 1500–2000 sierra dásiin. Vuosttažettiin lean rehkenastán dábálaš generaliserema várás plussamearkkaid oktii čuohtejagiid mielde (1500-, 1600-, 1700-, 1800- ja 1900-loguin) juohke siidda buohta sierra. Nuppádas-sii lean rehkenastán sekundára máinnašumiid oktii olles dutkanáigodagas (1500–2000) sihke juohke siidda ja juohke válđoguvllu mielde oktasaš generaliserema várás (gč. tabeallas 9 guokte maŋemuš gurgadasa). Seam-má láhkai go tabeallas 5, de tabeallas 9:ge sekundára dieđuid ordnen máinnašupmi-ovttadaga vuodul addá oppalaš kvantitatiiva gova dieđuid spatiála ja temporála juohkašumis. Sekundára dieđuid viidodat ja sisdoallu ii boade dán buhtastahttimis ovdan. Tabealla 9 ii čájet, man ollu ja makkár sekundára dieđuid iešgudetge vurkejeddji lea čohkken, muhto čalmmustahtá vurkejedjiiid beroštumiid oktasaš generaliserendásis. Dán tabeallas lean guodđán eret bassiolbmuid eallingeardemuitalusaid dan sivas go dáid materiálaid báikkálaš ja temporála gullevašvuhta ii leat álo doarvái čielggas ja gáibida sierra dutkamuša, omd. tekstologalaš lohka guovllu historjjá konteavsttas.

Tabeallas 9 sáhtá oaidnit ahte 1500-logus mátkkošteaddjit leat máin-

Tabealla 9 Sekundára gáldodieduid spatiála ja temporála distribuvdna áigodagas 1500–2000 vurkejeddjiid mielde

Vurkejeddit	DARJESÁMI				ÁHKKILSÁMI			GIELDDASÁMI					NUORTALAŠSÁMI					
	I:1	I:2	I:3	I:4	II:1	II:2	II:3	III:1	III:2	III:3	III:4	III:5	IV:1	IV:2	IV:3	IV:4	IV:5	IV:6
1500-lohku																		
Herberstein [1549]	-	+?	+?	+?	-	-	-	-	-	-	-	+?	-	-	-	-	-	-
Barrow [1556]	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oktiibuot 1500-logus	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
1600-lohku																		
Tuderus [1670-l.]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
De la Martinière [1670-l.]	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-
Simonov [1681–82]	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+
Oktiibuot 1600-logus	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	2
1700-lohku																		
<i>Sad spasenija</i> -arkiivačáalus [1711]	-	+?	+?	+?	-	-	-	-	+?	-	-	+?	-	-	-	-	-	-
Olsen [s. 1715]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
von Westen [1717], Olsena mielde	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
de la Croyère [1727–29] Arkhangelsk ja Holmogory- bismagotti arkiivamateriálat	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
[1750-l.] (Andreev 1930á, 15) Guoládaga vuoingpalaš stivrra arkiivamateriálat [1750-l.] (Andreev 1930á, 15)	+?	+?	+?	+?	-	-	-	+?	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Oktiibuot 1700-logus	1	2	2	2	-	-	-	2	2	1	1	2	2	2	1	1	-	2
1800-lohku																		
Fellman [1820-l.]	+?	+?	+?	+?	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-
Sjögren [1820-l.]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Castren [1840-l.]	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-
Friis [1867]	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+
Nemirovič-Dančenko [1870-l.]	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Vurkejeaddjit	DARJESÁMI			ÁHKKILSÁMI			GIELDDASÁMI					NUORTALÁSSÁMI						
	I:1	I:2	I:3	I:4	II-1	II-2	II-3	III:1	III:2	III:3	III:4	III:5	IV:1	IV:2	IV:3	IV:4	IV:5	IV:6
Ščekoldin [1870-1.]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+
Genetz [1876]	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-
Terenťjev [1885]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-
Harusin [1887]	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Jasčenko [1887]	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-
Oktribuot 1800-logus	2	2	2	2	5	4	1	4	1	4	7	2	4	4	7	10	2	3
1900-lohku																		
Hallström [1908–10]	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-
Satkov [1911]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Vise [1910-1.]	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	-	-
Paulaharju [1910–20-1.]	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-
T. I. Itkonen [1910–1940-1.]	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-
Harva (Holmberg) [1920-1.]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-
Komareckaja [1920-1.]	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Alymov [1920–30-1.]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Zolotarev [1926–27]	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Ivanov-Djatlov [1926–27]	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Čarnoluskij [1920–30-1., 1961]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Volkov [1930-1.]	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
E. Itkonen [1940–50-1.]	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Lukjančenko [1950–70-1.]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Senkevič-Gudkova [1955–56]	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-
Storå [1960-1.]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sergejeva (Porsanger) [1990-1.]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Oktribuot 1900-logus	6	8	6	6	9	7	5	7	4	9	7	6	9	7	9	9	4	4
Oktribuot stiddaid mielde áigodagas 1500–2000: dábbálaš generaliserendássi	9	14	11	11	15	12	6	14	8	14	16	12	16	15	19	23	7	11
Oktribuot váldoguovluid mielde áigodagas 1500–2000: oktasaš generaliserendássi	45				33			64					91					

našan darjje- ja gielddasámiid birra, geat ásse Guoládatnjárgga davve- ja davvenuortarittus; muhto dát dieđut leat unnán. 1600-logus ortodoksa ja luteránalaš miššunbargit merkejedje muitui dieđuid, mat gusket eanemusat nuortalaččaide, ja maiddái measta buot gielddasámi vuollejoavkkuide ja moatti áhkkilsámi vuollejovkui; dieđut darjjesámiid birra dán áigodagas váilot. 1700-logus dieđut leat čoagganišgohtán Ruošša ortodoksa girku doaimma (gč. ortodoksalaš arkiivamateriálat) ja Ruošša dieđakademia dutkanmátkkiid (de la Croyére) olis darjje-, gieldda- ja nuortalašsámi guovlluin, muhto dieđut áhkkilsámiid birra dán áigodagas váilot. 1700-lohkui gullet maiddái skandináva miššunearaid (G. Tuderus) máinnašumit moatti nuortalaš siidda birra. 1700-logus dieđuid buohta leat mánga gažaldatmearkka. Sudjan dasa lea dat ahte dieđuid lokaliseren lea leamaš váttis vuosttažettiin dan dihtii go in leat fidnen álgoarkiivačállošiid gihtii; dáid arkiivamateriálaid dutkan eaktuda sierra fágalaš oahpu (ee. 1700-logu ruošša čállinvuogi dovdamuša), dasa lassin ferte oheat sierra sisabeassanlobiid Ruošša arkiivavuorkkáide.

1800-logu sekundára materiála lea eanemusat gávdnomis Nuorta-Sámis johtán dutkiid mátkegovvádusain (A. Sjögren, M. A. Castrén, A. Genetz, J. Friis, A. Jaščenko), allaoahppan ortodoksa báhpaid govvádusain (K. Ščekoldin, G. Terentjev) ja vuosttas etnográfalaš dutkamušas nuortasámiid birra (N. Harusin). Lea máinnašan veara ahte Harusin'a dutkamuš gokčá válđoáššis nuortalaš ja gielddasámi guovlluid ja muhtin muddui áhkkilsámi guovllu, ja lea guoskkakeahtta darjjesámiid. 1800-logus dieđut buot njealji válđoguvllu birra leat gorálaččat ollu, muhto eanemusat goit leat nuortalaš guovllus. Lea mearkkašahtti ahte 1800-logu lohppii dieđut nuortasámiid vuoŋnalaš dilis, oskumušain ja oppanassiige eamioskkoldagas leat dávjá dokumenterejuvvon soaitáhagas, sierra mátkkiid oktavuodas, maid válđolbmilin ii leat leamaš nuortasámiid eamioskkoldaga vuđolaš govvádus iige dutkamuš. Spiehkastahkan 1800-logu mátkegovvádusain, ortodoksa báhpát ja N. Harusin giddejedje erenoamáš fuopmášumi nuortasámiid vuoŋnalaš eallimii. Easka 1900-logus álggahuvvojedje sierra etnográfalaš, arkeologalaš dahje antropologalaš dutkanprošeavttat, maid olis dieđut iešguđetge nuortasámi válđojoavkku árbevieruin, dahje oppalohkáii nuortasámiid vuoŋnalaš dilis, ee. eamioskkoldagas, álge čohkkejuvvot (omd. G. Hallström, O. Komareckaja, K. Nickul, T. Lukjančenko).

Buohtastahttojuvvon dieđut tabeallas 9 (logut tabealla guovtti vuolimus gurgadasas) addet buori vejolašvuoda analyseret sekundára gáldodieđuid juohkásumi mikro-dásis seammá láhkai go lean dahkan primára darjjesámi gáldodieđuid oktavuodas (gč. tabealla 7). Lea vejolaš buohtastahttit dábalaš generaliserema dásis sekundára gáldodieđuid, mat gusket darjjesámiide áigodagas 1500–2000, ja rehkenastit dieđuid distribušuvnna darjjesámi siiddaid mielde proseantlohkun (gč. tabealla 10). Dán várás sáhtttá váldit máinnašupmi-ovttadagaid oktasaš loguid iešguđet darjjesámi siidda buohta, ja nuppe dáfus fas oktiibuot olles darjjesámi guovllu badjel. Viidáseappot sáhtttá rehkenastit siidaárbevieruide guoskevaš máinnašumiid loguid proseantan máinnašumiid oktasaš logu ektui olles darjjesámeguovllu badjel (gč. tabealla 10):

Tabealla 10 Sekundára gáldodieđuid distribušuvdna darjjesámi siiddaid mielde proseantlohkun áigodagas 1500–2000 (dábalaš generaliserendássi)

Guovllu-gullevašvuotta	Siiddat	Máinnašumit siiddaid mielde (dábalaš generaliseren)	Máinnašumit oktiibuot (100 %)	Máinnašumit proseantlohkun
DARJESÁMI GUOVLU	I:1	9	45	20 %
	I:2	14		31 %
	I:3	11		24,5 %
	I:4	11		24,5 %

Tabeallas 10 máinnašumiid oktasaš logu (45) ektui sekundára dieđut darjjesámi guovllus juohkásit siiddaid mielde čuovvovaččat: eanetlogus leat dieđut *Jofkyi*-siidda (I:2) guovllus (31 %); *Lyymbes*- ja *Sosnyõffke*-guovlluin (I:3 ja I:4) leat vurkejuvvon seammá ollu dieđut, mii lea measta okta njealjádas (24,5 %) olles materiálas goappáge siidda buohta; unnitlogus leat sekundára dieđut *Kintuš*-siidda (I:1) guovllus (20 %). Proseantalogut čájehit mo sekundára dieđut juohkásit darjjesámi siiddaid mielde dábalaš generaliserendásis. Sekundára gáldodieđuid sáhtttá buohtastahttit oktasaš dásis. Oktasaš generaliserema várás sáhtttá rehkenastit oktii loguid, mat tabeallas 9 čájehit sekundára dieđuid viidodaga oktiibuot juohke váldo-guovllus 1500–1900-loguin (tabealla 9 vuolimus gurgadas). Dasto sáhtttá

rehkenastit sekundára gáldodieđuid distribušuvnna njealji váldoguovllu mielde proseantalohkun (gč. tabealla 11).

Tabeallas 11 sekundára máinnašumiid oktasaš logu (233) ektui sekundára gáldodieđut juohkásit proseantalohkun njealji sámi váldoguovllu mielde čuovvovačat: nuortalaš guovlu lea eanetlogus (39 %), dasto gielddasámi guovlu lea nubbin buoremusat dokumenterejuvvon sekundára dieđuid dáfus (27,5 %); darjjesámi guovllus lea vurkejuvvon sullii okta viđadas olles nuortasámi primára materiálas (19,5 %); áhkkilsámi guovlu lea unnimusat dokumenterejuvvon (14 %). Dát proseantalogut duodaštit bohtosiid, maid ožžon primára gáldodieđuid buohtastahttima bokte, namalessii ahte áhkkilsámi guovlu lea heajumusat dokumenterejuvvon buot eará nuortasámi váldoguovlluid ektui.

Tabealla 11 Sekundára gáldodieđuid distribušuvdna váldoguovlluid mielde proseantalohkun (oktasaš generaliserendássi)

Guovllu-gullevaš- vuohta	Siiddat	Máinnašumit siiddaid mielde (dábálaš genera- liseren)	Máinnašumit váldoguovlluid mielde oktiibuot (oktasaš genera- liseren)	Máinnašumit oktiibuot (100 %)	Máinnašumit proseantalohkun
DARJESÁMI GUOVLU	I:1	9	45	233	19,5 %
	I:2	14			
	I:3	11			
	I:4	11			
ÁHKKILSÁMI GUOVLU	II:1	15	33		14 %
	II:2	12			
	II:3	6			
GIELDDASÁMI GUOVLU	III:1	14	64		27,5 %
	III:2	8			
	III:3	14			
	III:4	16			
	III:5	12			
NUORTALAŠ GUOVLU	IV:1	16	91		39 %
	IV:2	15			
	IV:3	19			
	IV:4	23			
	IV:5	7			
	IV:6	11			

Lea máinnašan veara ahte sekundára gáldodieđuid buohtastahttimis ii boade ovdan, makkár generaliserendásis sekundára informašuvnda lea ieš-
guđetge sekundára gáldu buohta. Jus dán hárrái galggašii cealkit maidege
oppalaččat, de galggašii geavahit eará buohtastahttinmetoda go dat, man
lean dán rádjái geavahan. Goittotge berošteaddji gávdná mu dutkamuša
váldoteavsttas evalueremiid sekundára dieđuid generaliserendási hárrái.

Primára ja sekundára gálduid veardádallan ja buohtastahttin

Dutkamušastan guorahallojuvvon viiddis gáldomateriála sáhtta abstraheret
oppalaččat, ja buohtastahttit gáldodieđuid oppalaš generaliserendásis. Dán
bokte sáhtta čavga hámis ovdanbuktit bohtosiid gáldodili hárrái oppalaččat
olles dutkanáigodagas 1500–2000. Dákkár buohtastahttima ulbmil lea
čájehit gáldodili oppalohkái. Buohtastahttin sáhtta čalmmustahttit man
ollu primára ja sekundára gáldut leat gávdomis juohke nuortasámi váldo-
guovllus, ja maiddái mo gáldodieđut oppalohkái (sihke primára ja
sekundára) juohkásit njealji váldoguovllu mielde. Dát addá oppalaš gova
gáldodili badjel ja čájeha, makkár váldoguovlluin leat dokumenterejuvvon
oppalohkái eanemusat dahje unnimusat gáldodieđut.

Lean ovdalis buohtastahttán dábalaš ja oktasaš generaliserendásiin ja
lean dán várás álo válljen dihto oktasaš vuodu, man ala lean buohtastahttima
huksen, omd. diehtoaddiid dahje máinnašumiid logu, dahje vurkejeddjiid
jna. Primára ja sekundára gáldodieđuid oppalaš veardádallama ja buohta-
stahttima sáhtta dahkat abstrákta dásis, go váldá veardádallama ja buohtas-
tahttima ovtadahkan ovddit buohtastahttimiid proseantaloguid. Nuppe
dáfus dát sáhttet leat proseantalogut, mat ovdanbuktet primára gáldodieđuid
distribušuvnna váldoguovlluid mielde áigodagas 1850–2000 (tabealla 8).
Nuppe dáfus fas sáhtta váldit proseantaloguid, mat ovdanbuktet sekundára
gáldodieđuid distribušuvnna váldoguovlluid mielde áigodagas 1500–2000
(tabealla 11). Lea fuomášahttin veara ahte primára dieđut leat čohkkejuvvon
gáržžit ja ođđasut áigodagas (1850–2000) go sekundára gáldut, mat leat
čohkkejuvvon 1500-logu rájes 1900-logu lohppii. Dát temporála erohusat
eai leat goittotge hehttehussan buohtastahttimii, eandalii dalle go veardá-
dallá sámi epistemologialaš vuodu alde, maid gielddasámi doaba *õffi rajja*

pyje ‘ovtta rádjái bidjat’ fállá. Dát mielddisbuktá namalassii ahte dutki viggá gávdnat, mii lea sierra áššiin oktasaš go geahčada dáid sierra áššiid ollisvuoda oassin. Ollisvuhtan lea dán dáhpáhusas gáldodilli Nuorta-Sámis áigodagas 1500–2000. Ollisvuoda oassin leat primára ja sekundára gáldut. Oppalaš veardádallama ja buohtastahttima várás lean ráhkadan tabealla 12:

Tabealla 12 Gáldodieđuid juohkásupmi oktiibuot váldoguvlluid mielde proseantalohekun áigodagas 1500–2000 (oppalaš generaliserendási)

Guovllugulle-vašvuoha	Primára gálduid buohtastahttima proseantalohekun	Sekundára gálduid buohtastahttima proseantalohekun	Oktiibuot váldoguvlluid mielde	Oktiibuot (100 %)	Gáldodieđuid juohkásupmi váldoguvlluid mielde proseantalohekun
DARJESÁMI GUOVLU	26	19,5	45,5	200	22,5 %
ÁHKKILSÁMI GUOVLU	13,5	14	27,5		14 %
GIELDDASÁMI GUOVLU	30,5	27,5	58		29 %
NUORTALAŠ GUOVLU	30	39	69		34,5 %

Dát veardádallan ja buohtastahttin lea dahkkon mángga láhkai abstráktalaččat. Lean abstraheren konkrehta gáldomateriála vuosttažettin dalle go lean rehkenastán gáldodieđuid juohkásumi váldoguvlluid mielde proseantalohekun (gč. tabeallaid 8 ja 11). Nuppádassii lean abstraheren dalle go lean bidjan oktii dáid proseantaloguid, mat oktiibuot dahket 200 (gč. tabealla 12 olgešbeal nubbin ravddamus ceakkočuoldda). Lean dasto abstraheren go lean dán vuodul rehkenastán gáldodieđuid juohkásumi váldoguvlluid mielde proseantalohekun (gč. tabealla 12 olgešbeal ravddamus ceakkočuoldda). Sámi epistemologijja deattuhage ahte *oppalaš* generaliseren mielddisbuktá mánggagardásaš abstraherema.

Tabealla 12 čájeha vuohkkasit ahte nuortalašsámi gáldomateriála lea oppalaččat eanetlogus, vaikke leange álgoálggus ráddjen nuortalaš materiála dušše dakkár dieđuide, mat giela dahje eará siva geažil leat leamaš unnimus dovdosat sámedutkamis. Gielddasámi guovlu lea nubbin stuorá-

mus gáldodieđuid viidodaga dáfus, go masá okta goalmmásas visot guorahallojuvvon dieđuin lea čohkkejuvvon gielddasámiid luhtte. Darjjesámi guovllus lea maiddá gorálaččat ollu diehtu dokumenterejuvvon, mii dahká namalassii sullii ovttá viidodaga olles gáldomateriálas. Áhkkišámi vuoiŋŋalaš árbevieruid čalmmustahtti dieđut áigodagas 1500–2000 leat unnitlogus oppanassiige, nugo lea jo ovdal bohtán ovdan.

Dát konklusuvnnaht gáldodili hárrái duodaštit ahte ovddeš áiggi sámiid dutkama oppalaš generaliseremat «nuortasámit»-oppalohká dahje «Ruošša sámiin lea jáhkku»-láhka eai leat áššálaččat, dalle go guorahallá materiála sámeoainnus ja go buohtastahtá sámi epistemologalaš vuodu alde. Buohtastahttin čájeha čielgasit primára ja sekundára gáldodieđuid gaskavuoda iešguđetge váldoguovllu buohta, mii addá boahhteáiggi dutkiide vejolašvuoda oaidnit, man ollu diehtu ovdanbuktá sápmelaččaid iežaset oainnu njuolga, ja man ollu diehtu lea fievrriduvvon eará olbmuid bokte sekundára gáldun. Lea miellagiddevaš namalassii ahte áhkkiš-, darjje- ja gielddasámi gáldomateriálas, mii lea leamaš mu geavahas, primára diehtu lea eanetlogus sekundára dieđuid ektui kvantitatiiva rehkenastima vuodul, muhto nuortalaš guovllus leat fas sekundára gáldut eanetlogus (gč. tabealla 12).

Oppalaš buohtastahttima sáhtášii maiddá dahkat konkrehtaleabbo dásiin, omd. dihto nuortasámi váldoguovllu siskkobeaalde. Sáhtá omd. veardádallat proseantaloguid, mat čájehit primára dieđuid distribušuvnna darjjesámi siiddaid mielde (gč. tabealla 7), daid proseantaloguiguin, mat čájehit sekundára dieđuid juohkásumi darjjesámi siiddaid mielde (gč. tabealla 10). Dán vuodul sáhtášii oaidnit primára ja sekundára gáldodieđuid hivvodaga iešguđetge darjjesámi siiddas. Lean goit iešdáhtus ráddjen gáldodili oppalaš buohtastahttima dušše fal oppalaš fuopmášumiide.

7. Buohtastahttin teorehtalaš dásis

Lean geavahan «mánu govat»-metafora analyhtalaš bargoneavvun, man bokte sáhtttá vuohkkasit ja govalaččat čalmmustahttit álgoálbmotmáilmmi jurddašuvugiid ja perspektiivvaid diversitehta, mii lea nana vuoddu mánggalágan ja odđa dutkanmetodologiijaid ovdánahttit. Seammá láhkai go olmmoš oaidná mánu govaid sierra láhkai eatnanspáppa davve- ja máttageahčen, de maiddá iešguđetge álgoálbmogis lea iežas oaidnu iežas vuoigŋalaš árbbi hárrái. Maiddá álgoálbmotdutki lahkonan- ja oaidninvuohki lea ollu gitta dutki posišuvnnas iežas dutkanobjeavtta ektui, dutki didolašvuodas iežas álgoálbmotkultuvrra siskkáldas diversitehta hárrái, ja dutki máhtolašvuodas oaidnit dutkojuvvon fenomenaid oktiigullelašvuodaid stuorát ja gáržžit oktavuodain iežas álbmotepistemologiija vuodul. Ná «mánu govat»-dajaldat lea maiddá kulturisiskkáldas oainnuid mánggaláganvuoda giellagovva.

Álgoálbmotmetodologiijat leat movttiidahtán mu ovdánahttit dakkár sámi dutkanmetodologiija, man vuoduštussan lea sámi epistemologiija. Lean ohcalan dakkár sámi dutkanvuogi ja lean geavahan dakkár sámi doahpagiid, mat leat mu mielas ávkkálaččat iežan dutkamuša fáttá ektui ja muđui sámedutkama dárbbuid ektuige. Sámi metodologiija duddjodettiin ja geavahettiin dutkamušastan lean čadat atnán muittus Nuorta-Sámi ássiid dárbbuid iežaset kulturárbbi sealluhit ja ovddosfievriridit, mii lea dehálaš nuortasámi identitehta nannema ja kultuvrra sealluheami dáfus.

Sierra álgoálbmotmetodologiijat deattuhit dutki ja dutkojuvvon álgoálbmoga čavga gaskavuoda ja guovttebealat gulahallama, dutkanproševttaid dárbblašvuoda árvvoštallama dutkojuvvon álgoálbmoga dárbbuid ektui,

dutkanbohtosiid dovddusin dahkama dakkár vugiid bokte, mat leat dihto álbmogii lunddolaččat. Gáibádussan lea maiddá oarjemáilmmis iešaldes čielga áššin adnojuvvon dutkanfriijavuoda suokkardallan álgoálbmoga etihkalaš gáibádusaid ja ráddjemiid ektui. Álgoálbmotetihkka lea álgoálbmotmetodologiijaid geađe-juolgi, ja etihkalaš gáibádusat ja ráddjehusat gávdnokit dutkanproseassa buot dásiin, nu go lean čájehan dutkanetihka ja álgoálbmotmetodologiijaid gaskavuoda govvosis (gč. govvosa 1 *Álgoálbmotmetodologiijat ja etihkka*). Álgoálbmotmetodologiijat deattuhit álgoálbmot-kultuvrra dutkama dan kultuvrii mihtilmas máilmeipmárdusa olis, mii eaktuda ahte dutki geavaha álbmoga iežas áddejumiid máilmeáššiid spatiála, temporála, vuoijjalaš ja ávnnaslaš oktavuođain. Das čuovvu ahte álgoálbmotmetodologiijaid vuodđun lea álgoálbmot-kultuvrii mihtilmas diehtooahppa (epistemologiija), mas dutki sáhtta viežžat analyhtalaš konsepttaid (jurddašemiid) ja doahpagiid, dieđuid háhkama ja dulkoma metodaidd, ja maiddá kriteraid, maid ektui dieđu ávdđalašvuohta (luohtehahttivuohta ja validitehtta) sáhtta iskojuvvot. Álgoálbmotepistemologiijat addet maiddá vejolašvuoda geavahit dakkár diehtogálduid, maid árbevirolaš akademalaš dutkan sáhtta leat atnán eahpe-relevántan, muhto mat álgoálbmotkonteavsttas sáhttet leat primára dahje muđuige dehálaš diehtogáldut.

Báikkálaš árbevieruid variašuvnnat, álgoálbmotguottut áššiid mánnggalágan čilgen-vejolašvuodain ja dárbu relateret ovttaskas dutkojuvvon áššiid stuorat ollisvuhtii (ng. holisttalaš máilmeáddejupmi) leat álgoálbmotmetodologiijaid vuđoleamos smiehttamušat. Perspektiivvaid mánnggaláganvuohta lea nappo álgoálbmotmetodologiijaid dehálaš bealli, man lean viggan čalmmustahttit «mánu govat»-metafora bokte. Sierra álgoálbmotoainnuid, -epistemologiijaid, -lahkonanvugiid, -dutkanmetodaidd, -čilgenvugiid, -doahpagiid ja eará analyhtalaš bargoneavvuid diversitehtta lea riggodat, main álgoálbmotdutkan lea algán eanet ahte eanet ávkástallat. Álgoálbmotsmiehttamušat addet dutkiid geavahussii measta ráddje-meahtun vejolašvuodaid, maid geavaheapmi álgoálbmotdutkanis boahtá eahpitkeahhtá riggodahttit ja ovddidit akademalaš jurddašemi oppalohká. Lea fuomášahttin veara ahte oarjemáilmmi akademalaš dutkan lea guhká leamaš dieđikeahhtá álgoálbmotmetodologiijaid vuogálašvuodain, epistemologalaš diversitehtas ja odđa analyhtalaš bargoneavvuid riggodagas,

daningo álgoálbmotjurddašanvugiid simplifiseren oktageardásažžan (*basic*), álgo-álggolažžan (*primitive*) dahje juoba mánnálažžan (*naive*) lea eastadan akademalaš dieđa-máilmmi oaidnimis álgoálbmotmetodologiijaid árvvu ja stuorra geavatlaš vejolašvuodaid. Dakkár akademalaš smiehtamušat leat juvssahallan áigái, mii lea čájehan ahte álgoálbmotmetodologiijat ja -epistemologiijat fáallet árbevirolaš akademalaš dutkamii sierranas, odđa jurddašanvugiid, perspektiivvaid, doahpágiid ja máilmmi oainnu dimenšuvnnaid.

Lean iežan dutkanprošeavtta olis ávkkástallan sámi epistemologiijain ja ovddidan dán vuodul sámi analyhtalaš doahpágiid, sámi dutkanvugiid ja oppalohká sierra sámi metodologiija, man olis dutkanmateriálas sáhtášii idihit dakkár fenomenaid, áššiid gaskavuodaid ja oktavuodaid, mat leat sámi oainnus mávssolaččat.

Lean teorehtalaččat evttohan moadde sámi epistemologalaš doahpaga, mat leat leamaš munnje veahkkin dutkanprošeavtta čadahit, sámi diehtoteoriijain ávkkástallat ja sámi diehtoteoriija oainnusin dahkat. Ovdamearkan lea *árbevierru*-doaba, man vehkiin sámi árbedieđuid vuorká sáhtá guorahallojuvvot jotkkolašvuoda, kulturárbbi, buolvaduvvama, árvvus atnima ja kultuvrralaš iešvuodaid seailluheami ja ovddosfievrirideami olis. *Árbevierru*-doahpaga ruohttasat leat sámi árvovuogádagas dahjege aksiologiijas. Dát doaba lea mu mielas sámi vuoiñjalaš kultuvrra dutkama guovddáš vuoduštus. Eará sámi epistemologalaš konsepttaid oaidná *dovdat*- ja *dovdamuš*-doahpágiin. Dát doahpagat vuodđuduvvet sámi diehtoteoriijai dieđu ja «diehtima» (namalassii dieđu háhkama ja verifiserema) empirialaš ja vuoiñjalaš beliid, jierpmi ja dovdduid gaskavuoda hárrái. Dáid doahpágiid ja jurddašemiid duohken lea maiddái sámi ontologiija, mii fállá dutkanmáilbmái odđa kriteraid árvvoštallat duohtavuoda ja luohtehahttivuoda. Lea fuomášahttin veara ahte mángga earáge álgoálbmoga máilmmegovain ja dutkanmetodologiijain jierpmi ja dovdduid, ja ávnnaslaš ja vuoiñjalaš beliid gaskavuoha deattuhuvvo.

Eará doaba-bárra lea *gaskavuoha-oktavuoha*. *Gaskavuoha*-doahpaga bokte guovtti ášši/ihtaga/jna. resiprohka oktiigullelašvuoha deattuhuvvo. *Oktavuoha*-doaba čalmmustahtá áššiid/ihtagiid/jna. gaskavuodaid mánggabealatvuoda ja maiddái dan ahte áššit/ihtagat/jna. leat čadnon lunddolaččat ja earutkeahtá oktii. Dát áššit/ihtagat/jna. leat oktavuoda oasis ja

seammás dát dahket ollisvuoda. *Gaskavuohta–oktavuohta*-doahpagiid geavaheapmi lea dahkan dutkamušastan vejolažžan analyhtalaččat suokkardallat sámi epistemologiija vuodul dutkanproseassa, dutki ja dutkanobjeavtta gaskavuođa, ja maiddái álgoálbmotdutki posišuvnnaid diversitehta. *Veardádallan* ja *buohtastahttin* leat eará epistemologalaš doahpagat, mat govvidit dakkár dutkandoaimmaid, mat leat muhtin muddui oktiigullevaččat, muhto leat dattetge sierraláganat, daningo veardádallamis váldodeaddu lea áššiid/ihtagiid/jna. árvvus ja oktiigullevašvuodas, ja buohtastahttimis fas deaddu lea áššiid/ihtagiid/jna. posišuvnnaid nubbi nuppi ektui. Dáid doahpagiid geavaheapmi mielddisbukta *gaskavuođa(id)* ja *oktavuođa(id)* vuđolaš suokkardallama, ja rahpá ođđa dimenšuvnnaid ng. komparatiiva dutkandoibmii.

Lean kapihttalis 6 čájehan, man láhkai sáhtta veardádallat, buohtastahttit ja generaliseret sámi epistemologiija vuodul, go váldá vuolggasadjin golbma generaliserendási, namalassii *dábálaš (usual)*, *oktasaš (common)*, ja *oppalaš (whole)*. *Dábálaš* generaliseren-dásis dutki sáhtta oaidnit ja čájehit eanemus čalbmáičuohecci oktasašvuodaid, mat adnojuvvot báikkálaš konteavsttas *dábálaš*, iešalddis čielga njuolggadussan, dahje mat leat šaddan muhtin njuolggadusa geažil. Dán dási generaliseremiid lea vuohkkaseamos buktit kultuvrra siskkobealde, eallin- ja kulturvásáhusaid vuodul, juohkebeaivválaš kultuvrralaš geavadiid dovdamuša vuodul (ng. *lived experiences*). Dán generaliserendásis lea váttis abstraheret, ráhkadit abstrákta gova, muhto dán generaliserema bohtosiid vuodul sáhtta viidáseappot generaliseret *oktasaš* dássái, mas sáhtta oaidnit ja čájehit, mii lea oktasaš sierra áššiide, mat leat čadnon oktii ja leat oktavuođa ja oppalašvuoda oasis. Dát lea generaliserendási oppalašvuoda siskkobealde, ja dakkár generaliseren gáibida stuorat abstraherema dási go *dábálaš* generaliseren. *Oppalaš* buohtastahttin lea fas abstrákta generaliserejeaddji doaibma, mii čájeha, mat áššit leat viidát oppalaččat ollisvuhtii. Dát generaliseren sáhtta dahkkojuvvot ollisvuoda olggobealde ja sáhtta abstráktalaččat duddjojuvvot. Sámiid mánggačuohtejagi guhkkosaš dutkanhistorjjás leat dutkit dávjá generaliseren sámi kultuvrra dahje eamioskkoldaga fenomenaid, muhto leat sáhttan diehtemeaht-tunvuodaset dahje kultursiskkáldas dovdamušaset váilli geažil navdit ahte omd. sin *oppalaš* abstrákta generaliseremat dollet deaivása *dábálaš* konkrehta generaliserendásis ja *vice versa*.

Dáid deháleamos epistemologalaš jurddašemiid ja doahpagaidd ala lean huksen sámi metodologiija, man olis lean guorahallan ja buohtastahttán gáldomateriála nuortasámiid eamioskkoldagas 1500-logu rájes 1900-logu lohppii. Dát dutkanmetodologiija sáhtta boahte áiggis heivehuvvot eará dutkanprošeavttaide, omd. eará sámi joavkkuid vuoiŋgalaš árbevieruid suokkardallamii. Báikkálaš diversitehta dovdamuš lea mu metodologiija vuoddu. Mu mielas dát addá dutkáii vejolašvuoda earuhit dábálaš–oktasaš–oppalaš–generaliserendásiid nuppi nuppi ja buktit báikkálaš árbevieruid áššálaš gova sámi diehtoteoriija vuodul. Mu dutkamuša ulbmil leage ee. movttiidahttit eará dutkiid sámedutkama ovdánahttit ja sámi diehtoahpa geavahit beaktileappot dutkanbarggus. Sámi epistemologalaš doahpagat leat mu mielas árvvolaš analyhtalaš bargoneavvut, mat sáhttet bures geavahuvvot sámedutkama earáge prošeavttaid oktavuodas, ja sáhttet leat muđuige ávkin akademalaš dieđalaš máilbmái oppalohkáii sámedutkama olggobealdege. Sámi epistemologiija sáhtta dieđalaš jurddašemi riggoahttit máŋgga dáfus, omd. dakkár analyhtalaš doahpagaidd bokte, maid vehkiin sáhtta earuhit čielgasit gaskavuoda oktavuodas, mii livččii mu mielas omd. *relation–relationship* engelasgiel doahpagaidd vuodul intellektuálalaččat váddáseappot. Eará dutkanprošeavttat sáhtášedje maiddái ávkkástallat *dábálaš–oktasaš–oppalaš*-buohtastahttindásiiguin jna.

Sámi kultuvrra ja eamioskkoldaga dutkamis leat leamaš máŋga stereotii, maid vuodđun leat amas, ii-sámi epistemologiijat ja jurddašánmálet. Ovdamearkan lea vuohki buohtastahttit oppalaš dásis buot nuortasámi joavkkuid oktii, vaikke dábálaš ja oktasaš generaliserendásis oaidná stuorra siskkáldas diversitehta. Álgoálbmotmetodologiijaid dehálaš prošeaktan lea ee. ovdeš dutkama boastoáddejumiid (*misunderstandings*) ja boasttodulkomiid (*misinterpretations*) rihkkut. Lean dán geažil iežan dutkamuša bokte čájehan báikkálaš nuortasámi árbevieruid máŋggaláganvuoda duodaštussan dábálaš stereotiiippaid vuostá. Eará stereotiiipagovvan lea dat ahte nuortasámiid eamioskkoldaga birra lea unnán diehtu dahje ahte ii gávdno oppanassiige áššáigullelaš diehtu. Sudjan dasa lea ee. dat ahte sámi oskkoldatdutkama vuodđun leat leamaš skandináva čálalaš gáldut, eanaš miššuneraid čállosat. Dát gáldut leat duodaidge geafit informašuvnna dáfus, ja leat dasa lassin máŋggaláhkai sekundárat. Lean dutkamušastan čohkken oktii ja ovdanbuktán viiddis gáldomateriála, man lean ordnen

ja analyseren sámi epistemologalaš rámmaid siskkobealde, ja man olis lean ovddidan vuogi báikkálaš diversitehta ja árbevieru guoddi álbmoga, nuortasámiid oainnu čalmmustahttit ja vuoruhit primára gáldun. Dán vuodul ovdanbukton diehtovuorká čájeha ja duodašta ahte akademalaš oskkoldatdutkanis duohtavuohtan adnojuvvon čuoččuhus gálduid váilllis ii doala deaivása.

Sámi epistemologalaš doahpágiid rikkis sisdoallu ja geavaheami vuo- gálašvuodát leat «mánu govat»-metafora ja dán bokte álgoálbmotmeto- dologijaid diversitehta albmanepmi. Akademalaš stereotiipagovat leat mu mielas ii-sámi (ja ii-álgoálbmot, *non-indigenous*) lahkoneami buorit ovda- mearkkat, maid vuostegeahčín sáhtta leat sámi (ja álgoálbmot-, *indigenous*) lahkoneapmi sámi kultuvrralaš mánggalárganvuoda (ja álgoálbmotmáilmmi diversitehta) siskkobealde. «Mánu govat»-metafora čalmmustahtta maiddáii nuortasámi árbevieruid diversitehta mángga sierra dási.

Lean «mánu govat»-metafora bokte hálidan čájehit dárbbu ohcat ja ovddidit sámi kultuvrra vuodul ođđa lahkonan-, oaidnin-, suokkardallan- ja dulkonvugiid, maid vehkiin sáhtta sámiid ja earáge álgoálbmogiid eamioskkoldagaid dutkat. Álgoálbmot- ja sámedutkan leatge dálá áigge ohcaleamen dakkár vugiid, maid bokte omd. eamioskkoldagat sáhtášedje dutkojuvvot konkrehta álgoálbmoga (dán dáhpáhusas sámiid) premissaid, dieđuid, máilmeoainnu, diehtooahpa, árvovuogádaga ja duohtavuoda ipmárdusa vuodul. Ođđa dutkanvuogit galget sihkkarastit ahte dutkama bokte ráhkaduvvon eamioskkoldaga ollislaš govva lea álgoálbmogii oahpis, áddehahti ja dohkkehahti, seammá láhkai go dat mánu govaid hámit, maid iešguđetge álgoálbmot máilmmis oaidná iežas láhkai.

Loahppajurdagat

Vuoras ja nuorra buolva Suonjel-siidda dološ eatnamiin. (gurut rávddas olgeš guvlui): Sergej Semyashkin, Jelena Porsanger, Mitri Semenoff ja Matti Sverloff hávdesullos Suõ'nn'jel-siidda árbevirolaš guovlluin 1993. Govven: Nils John Porsanger.

Gáldodieđut nuortasámiid eamioskkoldaga birra sáhttet diehttelasat dutkojuvvot ja dulkojuvvot iešguđetge láhkai. Lean dán dutkamuša várás válljen álgoálbmotdutkama metodalaš lahkoneami, man olis lean viggan ovddidit sámi vuogi suokkardallat diehtogálduid sámi vuonjñalaš árbevieruid birra. Lea sávvmis ahte mu dutkamuš oččoši áigái ságastallamiid das mo sáhtta álgoálbmotmetodologiijaid heivehit sámedutkamii, dahje makkár vejolašvuodaid sámi epistemologiija addá akademalaš sámedutkamii. Maiddái sámedutkama etihkka ja iešguđetge dutkanprošeavtta dárbu báikkálaš sámeservodaga(id) oainnus galggašedje mu mielas vuoruhuvvot dálá ságastallamiin sámedutkama birra.

Lean dutkamušastan namuhan máŋga dutkančuolmma, maid mu mielas livččii dárbu dutkat boahhte áiggis Nuorta-Sámi oktavuodas, omd. guorahallat nuortasámiid oskkoldatmolsuma proseassa. Mu dutkamušas suokardallojuvvon gálduid vuodul sáhttá dutkat nuortasámi vuoiŋjalaš kultuvrra sierra fenomenaid, nugo omd. árbevirolaš áddejumiid máilmmerráhkadusas ja luonddufámuin (ng. kosmologiija) nuortasámiin oppalohkáii dahje muhtin konkrehtaleabbo joavkku, omd. darjjesámiid oktavuodas jna.

Jo iežan dutkanprošeavtta álggaheami rájes lean doallan muittus ahte dálá nuortasámit ohcalit dieđuid iežaset vuoiŋjalaš árbbi birra ja váillahtit dieđuid ovddeš áiggi dutkanbargguid bohtosiid birra. Máŋgasat leat dávjá kritihkalaččat dutkiide, geaid ulbmilin lea leamaš viežžat dieđuid eret Nuorta-Sámis ja geavahit daid iežaset dárbbuid mielde. Dán lean oahppan jo iežan studeantaáiggi gieddebarggus 1990-logus, go háleštin máŋggain vuoras sápmelaččain, geat leat iežaset eallinagis «vásihan» iešguđetlágan dutkiid. Máŋggas ledje giitevaččat dutkiide, geat duođaid beroštedje nuortasámi kulturárbbi seailuheamis. Máŋggas ledje fas garrasit behtohallan muhtin dutkiide, geat leat viežžan sámi árbedieđuid eret Sámis ja sámi álbmogis, gii lea dáid dieđuid vuoiŋgalaš oamasteaddji. Lean iežan dutkamuša bokte viggange máhcahit rikkis dieđuid nuortasámiid árbevieruin ruovttoluotta Sápmái, gos dát dieđut leat čohkkejuvvon «don doloža» rájes.

Lean fuomášan ahte álgoálbmotdutkama dálá metodologalaš gáibádušat vástidit ollásit sápmelaččaid dárbbuide, ohcalemiide ja váillaheamiide. Dieđuid máhcaheapmi leage álgoálbmotdutkama dehálaš bealli. Munnje lea leamaš dehálaš maiddáii juogadit iežan dutkanbohtosiid nuortasámiiguin, gaskkustit dieđuid mu iežan dutkanbohtosiid birra. Dieđuid sáhttá gaskkustit máŋggaláhkai, omd. deaivvadit iešguđetge guovllu nuortasámiiguin dahje čállit mu dutkamuša dieđapopulára veršuvnna ruoššagillii, man Ruošša beale nuortasámit leat váillahean. Golgotmánus 2004 fitnen *Lujaavv' r-gilis*, gos mitalin iežan dutkamuša bohtosiid birra. Ovttas báikkálaš olbmuiguin muittašin ja gudnejahtten báikkálaš sámiid, geaid namat leat diehtoaddiid gaskkas. Báikkálaš olbmot čájehedje stuorra beroštumi iežaset kulturárbbi seailuheapmái ja ovddosfievrirideapmái ee. dakkár dutkama bokte, man sámedutki lea čadahán kultursisikkáldas oainnus ja báikkálaš kultuvrralaš diversitehta dovdamuša vuodul.

Sápmelaččain lea dárbu beassat oaidnit iežaset historjjá vuoiŋjalaš ja

ávnnaslaš beliid sámi perspektiivvas. Nuortasámit, erenoamážit Ruošša bealde, leat ohcalan máddariid dieđuid. Mu áigumuš leage leamaš oahpistit olbmuid sámi árbevieru «bassejohkii», man bassi čáhci livččii mu álbmogii ávkin iežas árbevieruid bajásdoallamis.

Boahhteáiggis nákkosgirji galgá almmustuvvat maiddái engelasgillii, vai mu dutkanbarggu bohtosat sáhtášedje boahit geavahussii ja leat ávkin golmma sierra riikkas ássi nuortasámiide, namalassii gieldda-, darje- ja áhkksilásiide (Ruošša) ja nuortalaččaide (Ruošša, Suopma ja Norga).

Summary

The Water of the Sacred River: The Sources of the Indigenous Religion of the Eastern Sami Examined Within the Framework of Indigenous Methodologies

This dissertation examines the sources for the study of the indigenous religion of the Eastern Sami in the period from the 16th to the 20th century. Basic elements of indigenous methodologies are used as a point of departure in order to develop a Sami methodology suitable for source criticism. The designed Sami methodology is based on Sami epistemology. In the criticism of the sources attention is focused on indigenous Sami perspectives. The study is divided into three parts and seven chapters, which deal with presentation and critical evaluation of the oral and written sources.

Part I Indigenous methodologies and source criticism

The first chapter treats indigenous methodologies. Scholars involved in indigenous studies emphasize that indigenous peoples' interests, knowledge and experiences must be at the centre of the construction of knowledge about indigenous peoples. Research ethics and local indigenous ethical protocols, design of indigenous research agendas, the use of both indigenous and non-indigenous academic approaches, theories and methods, the evaluation of any research project from the point of view of

the studied indigenous community/communities, the participation of the indigenous people under study in a research project, the reporting about the research outcomes back to the people – these are some of the main issues considered in order to design a particular indigenous methodology.

Theoretical discussions about insider and outsider research in the study of religions are presented in connection with discussions about a variety of insider positions of the indigenous scholar doing research on her or his own culture and religion. The chapter discusses Sami epistemological concepts of tradition (*árbevierru*), of the process of comparison and generalisation (*veardádallan* and *buohtastahttin*), and of bilateral and many-sided relationships (*gaskavuohta* and *oktavuohta*). On the basis of these theoretical discussions, chapter 2 proposes criteria for source criticism from within Sami culture. Attention is put to a need to place source material into its spatial, temporal and cultural context. An extensive oral and written material in several languages (four eastern Sami languages, North Sami and Inari Sami, Russian, Finnish, Norwegian, Danish, French, German, and English) is systematized according to a classification of the source material (see table 2) developed for the present study.

Part II Presentation and evaluation of the sources

Chapter 3 contains a short historical account focusing especially on the history of the local eastern Sami communities (*siidas* in North Sami) and the encounter of the Sami with the Russian Orthodox Church. For the present study, a code system has been developed (see table 3) which shows spatial location of the source material with the help of Roman and Arabic numerals and the names of the local *siidas*.

In chapter 4, primary oral sources are presented according to the above mentioned code system and evaluated according to the proposed criteria for source criticism. Within each of the four eastern Sami groups and the local *siidas* the source information is presented in chronological order according to the names of the Sami informants. The following types of primary oral sources are evaluated in this chapter: (1) traditional Sami narratives told and recorded in Sami, or through interpreters, or in Russian, either as a translation or as a synopsis; (2) interviews and discussions with

the local Sami, mostly conducted in other languages than Sami; (3) Sami terms, terminologies, and place names. Sami narratives are recorded in all four main eastern Sami groups and cover the period from the 1850s to the end of the 20th century. The interviews are mostly from the period from the 1950s to the 1990s. The Sami linguistic material is older; some of the linguistic material was documented in writing as early as in the middle of the 16th century.

In chapter 5, secondary written and oral materials are presented and evaluated. The written source material is structured according to the names of the collectors (Orthodox monks and priests, travellers, scholars etc.), which are put into chronological order. Secondary source information is localized according to the above-mentioned system (table 3). Attention is put to the evaluation of the level of generalisation in the secondary sources. The secondary written information covers all the main eastern Sami areas in the period from the 17th to the end of the 20th century, except the Orthodox saints' biographies, which require special investigation in order to be located in time. Among oral secondary sources there are also stories told by the neighbours of the eastern Sami, the Sami from the *Anár* (Inari) and the *Várjjat* (Varanger) regions. These stories, told in the local Sami languages, describe only one eastern Sami group, the Skolt Sami, and they cover the period from the 1880s to the 1920s.

In the appendices, tables 13 (Informants) and 14 (Collectors) help the reader to find references to the source information according to the names of the Sami informants and the collectors, as well as according to the eastern Sami groups and *siidas*, and periods of time. The tables contain information about the Sami informants' age, family relations, home area, time, place and context of recording, the names of collectors, the location of archive materials and publications.

Conclusions

The conclusion is divided into two chapters, one methodological, the other theoretical. Chapter 6 presents conclusions on a methodological level about the spatial and temporal distribution of the primary and the secondary materials, as well as about the correlation between the primary and the

secondary sources. Attention is focused on the following questions: how is the source material distributed between the different eastern Sami areas; what periods of time are best documented; what areas are best documented by the primary or the secondary data material? The conclusions are made by the help of tables, which systematize the source material according to – among other things – the names of collectors (table 5 for the primary sources, and table 9 for the secondary ones), according to the periods of time, the main Sami areas and the *siidas* (table 6 for the primary sources, and table 11 for the secondary ones). The spatial and temporal distribution of the source material is calculated as percentage according to the number of informants (tables 7 and 8 for the primary sources) and the number of mentionings in the secondary sources (tables 10 and 11). The calculation shows that in the period from the 1850s to the 1990s almost one third of the whole primary material is from the Kildin Sami area, and one third from the Skolt Sami area, while one fifth part is from the Ter Sami area, and the rest from the Akkala Sami area, which is indeed the least documented area. The secondary source material is distributed in the period from the 16th to the 20th century as follows: the Skolt Sami area is best documented, the Kildin Sami area is on the second place, the material about the Ter Sami makes one fifth of the whole amount of the secondary sources, and the Akkala Sami areas is most poorly documented.

In general, the secondary source material is older than the primary one, but when taking all the sources into consideration, one can see that the Skolt Sami area is best documented, the Kildin Sami area is on the second place, the material about the Ter Sami makes one fifth part of the whole amount of the evaluated source material, and the Akkala Sami areas is the least documented.

The second part of the conclusion (chapter 7) deals with the theoretical discussions about the use of Sami epistemologies, the design of a Sami methodology and the application of this methodology, and the possibilities of future research based on the ideas put forward in the present study.

In the epilogue there are some considerations about the significance of this study to the eastern Sami people and to the development of Sami Studies.

Oanádusat

Lingvisttalaš ja eará oanádusat

dg.	dárogiella	r.	riegádan
ee.	earret eará	rš.	ruoššagiella
eŋg.	eŋgelasgiella	rt.	ruotagiella
gč.	geahča	sáA	anárašgiella
jn.	juolgenohta	sáÁhk	áhkilsámeigiella
jna.	ja nu ain	sáDr	darjjesámeigiella
-l.	-lohku/-logus	sáDv	davvisámeigiella
lat.	latiinnagiella	sáGld	gielddasámeigiella
ng.	nu gohčoduvvon	sáNrt	nuortalašgiella
omd.	ovdamearkka dihtii	suom.	suomagiella
r. s.	riegádan sullii	vrđ.	veardit

Arkiivvat, asáhusat ja girjerádjosat

AMIOS	Arhiv Museja isučenija i osvojenija Severa (Davviguovllu dutkama ja geavaheami musea arkiiva)
Arh. BAN	Arhiv Biblioteki Rossijskoj Akademii Nauk (Ruošša dieđaakatemia girjerádjosa arkiiva)
Arh. MAE RAN	Arhiv instituta (museja) antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) Rossijskoj Akademii Nauk (Ruošša dieđaakademia Stuorra Biehtáarii nammaduvvon)

	Antropologiiija ja etnográfiiija instituhta (Kunstkamera-musea) arkiiva)
Arh. MKM	Arhiv Murmanskogo Krajevedčeskogo Museja (Murmánska guovllumusea arkiiva)
Arh. RAN	Arhiv Rossijskoj Akademii Nauk (Ruošša dieđaakademia arkiiva)
Arh. RGO	Arhiv Russkogo geografičeskogo obščestva (Ruošša geográfalaš searvvi arkiiva)
EKI	Eesti Keele Instituut (Esttelaš giela instituhta)
FAU	Forskningsarkivet i Umeå (Upmi dutkanarkiiva)
IJALI	Institut jasyka, literatury i istorii Karel'skogo filiala Akademii Nauk SSSR (Sovjetlihtu dieđaakademia Gárjillaš ossodaga Giela, girjjálašvuoda ja historjjá instituhta)
IOLEAE	Imperatorskoje obščestvo ljubitelej estestvosnanija, antropologii i etnografii (Ruošša keisarlaš luonddudutkama, antropologiiija ja etnográfiiija berošteddjiid searvi)
KOTUS	Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Ruovttueatnan gielaid dutkanguovddáš)
MAE RAN	Institut (Musei) antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) Rossijskoj Akademii nauk (Ruošša dieđaakademia Stuurra Biehtárii nammaduvvon Antropologiiija ja etnográfiiija instituhta (Kunstkamera-musea)
RGADA	Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov (Ruošša dološ áššegirjjid stáhtaarkiiva)
RGO	Ruskoje geografičeskoje obščestvo (Ruošša geográfalaš searvi)
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura (Suopmelaš girjjálašvuoda searvi)
SKS.KRA	Suomalaisen kirjallisuuden seuran kansanrunousarkisto (Suopmelaš girjjálašvuoda searvvi álbmotdiktienarkiiva)
SKSÄ	Suomalaisen kirjallisuuden seuran äänitearkisto (Suopmelaš girjjálašvuoda searvvi jietnabáddearkiiva)
SRP	Sojus Rossijskih Pisatelej (Ruošša girječálliid ráddi)
SUSA	Suomalais-ugrilaisen seuran arkisto (Suoma-ugralaš searvvi arkiiva)

Bibliográfalaš oanádusat

AJV	Arhangel'skie Jeparhial'nye Vedomosti
FFC	Foklore Fellows Communications
GKP	Geografičeskij slovar' Kol'skogo poluostrova
IPSSM	Istorija pervoklassnago stavropigial'nago Soloveckago monastyrja
KIOAJ	Kratkoje istoričeskoje opisanie prihodov i cerkvej Arhangel'skoj jeparhii
KIOMAJ	Kratkoe istoričeskoe opisanie monastyrej Arhangel'skoj jeparhii
LSFU	Lexica societatis fenno-ugricae
PSRL	Polnoe sobranie russkih letopisej
RPC	Russkaja pravoslavna ja cerkov': Monastyri. Enciklopedičeskij spravočnik
SIOS	Slovar' istoričeskij o svjatyh, proslavlennyh v Rossijskoj cerkvi, i o nekotoryh podvižnikah blagočestija, mestno čtimyh
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
SUSA	Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja
SUST	Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia
ŽSRC	Žitija Svjatyh Rossijskoj Cerkvi

Referánsat

Gáldut

*Almmutkeahtes gáldut*³¹²

Arkiivvat

APATITY

Arhiv museja izučenija i osvojenija Severa (AMIOS)

[Davviguovllu dutkama ja geavaheami musea arkiiva]

HELSSET (HELSINKI)

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (KOTUS)

[Ruovttueatnan gielaide dutkanguovddáš], [<http://www.kotus.fi/>]

Suomalaisen kirjallisuuden seura (SKS)

[Suopmelaš girjjálašvuoda searvi], [<http://www.finlit.fi/>]

Suomalaisen kirjallisuuden seuran kansanrunousarkisto (SKS. KRA) [Suopmelaš girjjálašvuoda searvi álbmotdiktenarkiiva], [<http://www.finlit.fi/kra>]

Suomalaisen kirjallisuuden seuran äänitearkisto (SKSÄ)

[Suopmelaš girjjálašvuoda searvi jietnabáddearkiiva]

Suomalais-ugrilaisen seuran arkisto (SUSA)

[Suoma-ugralaš searvi arkiiva], [<http://www.helsinki.fi/jarj/sus>]

---

³¹² Almmutkeahtes girjjálašvuoha, mii lea eará go gáldut, lea girjjálašvuodalisttus ja lea merkejuvvon roahkkeruoduiuin.

MOSKVA

Rossijskij Gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov (RGADA)

[Ruošša dološ áššegirjjid stáhtaarkiiva]

Arhiv Biblioteki Akademii Nauk (Arh. BAN)

[Ruošša Diedaakatemiija girjerádjosa arkiiva]

Obščerossijskaja obščestvennaja organizacija «Sojuz Rossijskih Pisatelej» (SRP)

[Ruošša almmolaš organisašuvdna «Ruošša girječálliid ráddi»], [<http://www.writers.ru/kontakt.htm>]

MURMÁNSKA

Arhiv Murmanskogo krajevedčeskogo museja (Arh. MKM)

[Murmánska guovllumusea arkiiva]

PETROSAVODSK

Fonogrammarhiv Instituta jazyka, literatury i istorii Karel'skogo filiala Rossijskoj Akademii Nauk (IJALI)

[Ruošša Diedaakademia Gárjila ossodaga Giela, girjjálašvuoda ja historijjá instituhta jietnaarkiiva], [<http://phonogr.krc.karelia.ru/>], gč. maiddái [<http://www.krc.karelia.ru/structure/illh/>]

ST. PETERSBURG

Arhiv instituta (museja) antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) Rossijskoj Akademii Nauk (Arh. MAE RAN)

[Ruošša diedaakademia Stuorra Biehtárii nammaduvvon Antropologiiija ja etnografiiija instituhta (*Kunstkamera*-musea) arkiiva], [<http://www.kunstkamera.ru>]

Arhiv Russkogo geografičeskogo obščestva (Arh. RGO)

[Ruošša geográfalaš searvvi arkiiva], [<http://www.rgo.org.ru/archive/>]

Arhiv Rossijskoj Akademii Nauk (Arh. RAN)

[Ruošša diedaakademia arkiiva]

TALLINN

Eesti Keele Instituut (EKI)[Esttelaš giela instituhtta], [<http://www.eki.ee>]

UBMI

Forskningsarkivet i Umeå (FAU)<http://www.foark.umu.se>**Arkiivamateriálat**

- Alymov, V. K. [1920–30-l.]. Rukopisnyje materialy V. K. Alymova. 135:2; 17–23; 135:3, *Arh. RAN*, St. Petersburg.
- Alymov, V. K. [1936]. Kratkij spisok saamskih slov, vstrečajuščihsja v geografičeskich nazvanijah Kol'skogo poluostrova. 13 (1927–1947), *Arh. MAE RAN*, St. Petersburg.
- Alymov, V. K. [1938?]. Izbrannyje proizvedenija saamskogo ustnogo narodnogo tvorčestva: Rukopis'. 49:4, 1–44, *AMIOS*, Apatity. (*Saamskie skazki* (1980, 309) mielde).
- Cára Fjodor Aleksevič mearrádus jagis 1680 Guoládat-gáv-poga ja *Pečera*-guovllu njunnožiidda. [1680]. 159:1:1128, 99–100, *RGADA*, Moskva. (Kučinskij (1998 a, 110) mielde).
- Cára Fjodor Aleksevič mearrádus jagis 1681 Guoládat-gáv-poga ja *Pečera*-guovllu njunnožiidda. [1681]. 159:1:1128, 298–301, *RGADA*, Moskva. (Kučinskij (1998 a, 110) mielde).
- de la Croyère, Louis de l'le. [1727–29]. Moskovia mátkkiid beavegirijit 1727–29. 1:35:14, 16; 1:50: 3; fond 3, k. 2, *Arh. RAN*, St. Petersburg. (Gnučeva & Černikov (1935, 57, jn.) mielde).
- Čarnoluskij, V. V. [1920-l.]. Persovnnalaš arkiivačoakkáldat. 10:1:7, *AMIOS*, Apatity.
- Čarnoluskij, V. V. [1960-l.]. Očerki k istorii saamov (loporej) Kol'skogo poluostrova, Obonežja, Priladožja: Rukopis'. 10:1, *AMIOS*, Apatity. (*Saamskie skazki* (1980, 310) mielde).
- Europæus, D. E. D. [1856 a]. Laponika, aufgezeichnet in Kantalaksi. Juli 1856. *SUSA*, Helsinki.
- Europæus, D. E. D. [1856 á]. Lapska ord och sagor. *SUSA*, Helsinki.

- Komšilov, J. A. [1920–30-l.]. Rukopis'. 43:4: 24–30, *AMIOS*, Apatity. (*Saamskie skazki* (1980, 309) mielde).
- Ostrovskij, D. N. [1891]. Recensija na knigu N. Harusina «Russkije lopari». 53:1:142, *RGO*, St. Petersburg.
- Paulaharju, Samuli. [1910–20?]. Hautaristejä. n. 103, 163, *SKS.KRA*, Helsinki. (Lukjančenko (1985, 209, jn.) mielde).
- Paulaharju, Samuli. [1914]. Tarinoita (Kuollan Lappi). *SUSA*, Helsinki. (T. I. Itkonen ((1931) 1981, 7) mielde).
- Ruošša ortodoksa girku patriárka reive miššundoaimmaid birra Guoládatguovllu báhpaide. 159:1:1128, 106–107, *RGADA*, Moskva. (Kučinskij (1998 a, 110) mielde).
- Sad spasenija. Rukopis' Soloveckogo monastyrja. [1700-l.]. Knižnoje sobranie Murmanskogo oblastnogo kraevedčeskogo museja, nr. 308, *Arh. MKM*, Murmánska. (Mitrofan (2002, 34) mielde).
- Simonov, A. [1682]. Otčet svjaščennika Kol'skogo sobora Vsemilostivogo Spasa Alekseja Simonova o poezdke po saamskim pogostam v nojabre 1681 – fevrale 1682 g. 137:2:114, *RGADA*, Moskva. (Kučinskij (1998 a) mielde).
- Ščekoldin, K. [1870]. Zapisi loparskih skazok. 53:1:117, *RGO*, St. Petersburg.
- Ščekoldin, K. [1870-l.]. Rukopisnyje materialy. 1:1:25, *RGO*, St. Petersburg.
- Terentjev, G. [1885 a.]. Etnografija loparej: Etnografičeskije svedenija o loparjah, Pečenga 1885. 53:1:27, *RGO*, St. Petersburg.
- Terentjev, G. [1885 á.]. Lopskaja svad'ba. 53:1:27, *RGO*. St. Petersburg.
- Volkov, N. N. [1927–47]. Ličnyj fond N. N. Volkova. 13 (1927–1947), *Arh. MAE RAN*. St. Petersburg.

Deaddiluvvon gáldut

- Abercromby, J. 1895. The earliest list of Russian Lapp words. *SUSA* 12: 2, 1–8. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- AJV* 1889: 18. K istorii Ponojskago prihoda i Ponojskih cerkvej Kol'skago ujezda. [I. Šmakov]. *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1889: 18, 317–322.

- AJV 1893: 20. Missionerskoje delo i missionerskije školy v Arhangel'skoj jeparhii. *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1893: 20.
- AJV 1894: 17. Pervoje izdaniye v Arhangel'ske Sv. Jevangelija na Loparskom jazyke. *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1894: 17, 459–461.
- AJV 1894: 21. O Soloveckih bibliotekah, kak istočnikah dlja istorii Arhangel'skoj jeparhii (Po povodu 400-letija ih). *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1894: 21, 606–616.
- AJV 1896: 3. Prepodobnyj Feodorit, prosvetitel' Kol'skih loparej (K 400-letiju so vremeni ego roždenija). *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1896: 3, 59–66.
- Alymov, V. K. 1927. O sejdah. *Doklady i soobščeniya Murmanskogo obščestva kraevedeniya* 1927:1, 44–45. Murmansk.
- 1929. Živaja loparskaja drevnost'. *Karelo-Murmanskij kraj* 8–9, 23–26. Murmansk.
- Amvrosij (Ornatskij, A. A.). 1813. *Istorija Rossijskoj Ierarhii, sobrannaja prepodobnym Amvroziem*. Moskva: Sinodal'naja Tipografija.
- Atlas 1745 = *Atlas Rossijskoj, sostojashchej iz devjatnadcati special'nyh kart, predstavljajuščih Vserossijskiju imperiju s pograničnymi zemljami, sočinennoj po pravilam Geografičeskim i novejšim observacijam, s priložennoj pri tom General'noj kartoj velikija seja imperii, staraniem i trudami Imperatorskoj Akademii nauk*. 1745. St. Peterburg.
- Belokurov, S. A. 1887. Biblioteka i arhiv Soloveckogo monastyrja posle osady (1676 goda). *Čtenija v Imperatorskom Obščestve Istorii i Drevnostej Rossijskih pri Moskovskom universitete* 1887: 1: 5, 1–80.
- Brokgauz, F. A. & I. A. Efron. 1896. *Enciklopedičeskij slovar'*. St. Peterburg: Tipo-Litografija I. A. Efrona.
- Buharov, D. N. 1885. *Poezdka po Laplandii osenju 1883 goda* (Zapiski Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva 16: 1). St. Peterburg: RGO.
- Bureus, Anders. [1624] 1964. *Svecia, Dania et Norvegia: Regna Europæ septentrionalia av Andreas Bureus i Joan Blaeus bearbetning*. Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt.
- Castrén, M. A. [1840-l.] 1858. Etnografičeskije zamečaniya i nabljudeniya

- Kastrena o loparjah, karelah, samojedah i ostjakah, izvlečennyje iz jeho putevyh vospominanij 1838–1844 r. *Etnografičeskij sbornik* 1858: 4, 219–300. St. Peterburg: RGO.
- [1840-l.] 1967. *Tutkimusmatkoilla Pohjolassa* (Ikivihreitä muistelmia 10). Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Charuzin = gč. Harusin, N.
- Čarnoluskij, V. V. 1929. Po tropam, prosjelkam i «zimnikam» Laplandii. *Karelo-Murmanskij kraj* 3, 4–5. Murmansk.
- 1930 a. *Materialy po bytu loparej: Opyt opredelenija kočevogo sostojanija loparej vostočnoj časti Kol'skogo poluostrova* (Russkoje Geografičeskoe Obščestvo, Karel'sko-Murmanskaja Komissija / Société Russe De Géographie, Commission pour l'investigation de la Karélie et du Mourman). Leningrad: RGO.
- 1930 á. Zametki o past'be i organizacii stada u loparej. *Kol'skij Sbornik: Trudy antropologo-etnografičeskogo otrjada Kol'skoj ekspedicii* (Akademija Nauk SSSR. Komissija ekspedicionnyh issledovanij 23), 23–69. Leningrad: AN SSSR.
- 1962. *Saamskie skazki*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury.
- 1965. *Legenda ob olene-čeloveke*. Moskva: Nauka.
- 1966. O kul'te Mjandaša. *Skandinavskij sbornik / Skrifter om Skandinavien* 11, 301–315. Tallinn.
- 1972. *V kraju letučego kamnja: Zapiski etnografa*. Moskva: Mysl'.
- Dergačev, N. 1869. Podrobnoe opisanie loparskoj zemli. *Arhangel'skie Gubernskie Vedomosti* 1869: 64–95.
- 1877. *Russkaja Laplandija: statističeskij, geografičeskij i etnografičeskij očerki* (Izdanie Arhangel'skogo Gubernskogo Statističeskogo Komiteta). Arhangel'sk.
- Dmitriev, Pavel. 1889. Raport Jego Preosveščstvu, Preosveščennejšemu Nafanailu, Jepiskopu Arhangel'skomu, svjaščennika Notozersko-Loparskago prihoda Kol'skago ujezda Pavla Dmitrieva. *Arhangel'skije Jeparhial'nyje Vedomosti* 1889: 6, 98–103.
- Dosifej (Nemčinov), arhimandrit. 1836. Geografičeskoe, istoričeskoe i statističeskoe opisanije Stavropigial'nago pervoklasnago Soloveckago monastyrja: v 3-h častjah, sostavlennoe trudami Soloveckago

- Monastyrja Arhimandrita Dosifeja. Moskva: Universitetskaja tipografija.
- Du Tralage & Nicolas Jean & Anders Bure & Georgius Carol Flander & Johannes Schefferus. [1600-l.] 2001 [online]. *Les royaumes de Suede, de Danemarck et de Norwege: divisez en plusieurs provinces, et gouvernements etc. / selon les memoires de Buraeus, de Scheffer, et de plussieurs autres, corrigez, et augmentes par le Sr de Tillemont.* Bergen: Universitetsbiblioteket.
- Fellman, Jacob. [1844] 1906. *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* 1–4. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet tryckeri.
- 1847. Anmärkningar öfver «Anteckningar om Församlingarne i Kemi Lappmark af And. Joh. Sjögrén». *Suomi: Tidskrift i fosterländska ämnen* 1846: 6, 63–161.
- (1907) 1961. *Poimintoja muistiinpanoista Lapissa*. [Doaim.] Agathon Meurman & Erkki Itkonen (alkulause). Porvoo: Werner Söderström.
- Filipov, A. M. 1901. Russkije v Laplandii v XVI veke. *Literaturnyj Vestnik* 1901: 1: 3, 259–311 (Izdanije Russkago Bibliologičeskago Obščestva). St. Peterburg.
- Finmark omkring 1700: Aktstykker og oversikter. Topografika 1683–1717* (Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk Museum 1), 78–118. [Doaim.] Martha Brock Utne Brendel & O. Solberg. Oslo 1934: A. W. Brøggers Boktrykkeri.
- Friis, J. A. 1871 a. *En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen. Skildringen af Land og Folk*. Christiania: Cammermeyer.
- 1871 á. *Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn*. Christiania: Cammermeyer.
- 1884. *Klosteret i Petschenga: Skildringer fra Russisk Lapland (etter historiske kilder og folkesagn)*. Kristiania: Cammermeyer.
- 1888. *Lajla: A Tale of Finmark*. [Jorg.] Ingerid Marhus. New York: Putnam.
- Genetz, Arvid. 1877–78. Matkamuiheluksia Venäjän Lapista. *Suomen Kuvalehti* 1877, 267–268, 271–272; 1878, 26–, 50–52, 68–70, 87–91, 107–108, 116–118, 328–341, 374–379.
- 1879–84. *Orosz-lapp nyelvmutatványok: (Máté evangélioma és*

- eredeti textusok*) (Ugor füzetek 1–5). Budapest: A Magyar Tudom. Akadémia konyvkiadó-hivatala.
- 1891. *Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielinäyhteitä / Wörterbuch der Kola-Lappischen Dialekte nebst Sprachproben*. Helsingfors.
- Genetz, Arvid. (Parfentij Alexandrov Pjanov & Artamon Kornilovic). 1878. *Mah'vveest Pas'-Evangeli. Samas. Evangelie ot Matfeja (na russko-loparskom jazyke, izdannoe Obščestvom Rasprostraneniya Biblii v Veliko-Britanii i v drugih stranah)*. Hel'sinki: Obščestvo Rasprostraneniya Biblii (Das Matthäusevangelium in der Mundart von Kildin).
- Georgi, I. G. 1799. *Opisanie vseh obitajuščih v Rossijskom gosudarstve narodov, ih žitejskih obrjadov, obyknovenii, odežd, žilja, upražnenij, zabav, veroispovedanii i drugih dostopamjatnostej*. Čast' 1. St. Peterburg.
- GKP 1939 = *Geografičeskij slovar' Kol'skogo poluostrova*, Tom 1. 1939 (Murmanskij filial Geografo-ekonomičeskogo naučno-issledovatel'skogo instituta Leningradskogo Gosudarstvennogo universiteta). Leningrad.
- Gotje, J. V. 1937. *Anglijskie putešestvenniki v Moskovskom gosudarstve v XVI veke* (Inostrannye putešestvenniki o Rossii). Leningrad.
- Gohman, I. I. & T. V. Lukjančenko & V. I. Hartanovič. 1978. O pogrebal'nom obrjade i kranilogii loparej. *Polevye issledovanija Instituta etnografii* 1976, 232–237. Moskva: Nauka.
- Hakluyt, Richard. (1589) 1965. *The principal navigations, voyages and discoveries of the English nation / with an introd. by David Beers Quinn and principal navigations, voyages and discoveries of the English nation / Raleigh Ashlin Skelton and with a new index by Alison Quinn* (Hakluyt society extra series 39). Cambridge: University Press.
- Hallström, Gustaf. 1909. Båtar och båtbyggnad i ryska lappmarken. *Fataburen* 1909, 24–30. Stockholm.
- 1911. Kolalapparnas hotade existens. *Tidskrift utgifven af Svenska sällskapet för antropologi och geografi* 1911: 3–4, 240–316. Stockholm: Svenska sällskapet för antropologi och geografi.

- 1921. Gravplatser och offerplatser i ryska Lappmarken. *Etnologiska studier tillägnade Nils Edvard Hammarstedt* (Föreningen för svensk kulturhistoria 2) 1921:3, 183–194.
- 1922. Gravplatser och offerplatser i ryska Lappmarken. *RIG: Föreningen för svensk kulturhistoria tidskrift* 1922: 5, 162–192.
- 1960. *Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age: Nämforsen and Other Localities*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Harusin, Nikolaj. (N. Charuzin). 1890. *Russkie lopari* (Izvestija Russkogo Imperatorskogo obščestva ljubitelej estestvoznaniija, antropologii i etnografii 66. Trudy Etnografičeskogo otdela 10). Moskva.
- Harusina, Vera. 1890. *Na Severe: Putevye vospominanija*. Moskva: Tipografija t-va A. Levinson i Ko.
- Harusina, Vera. 1902. *Lopari: Očerki*. St. Peterburg.
- Harva (gč. Holmberg), Uno. 1927. Kolttain omistusoikeuksista ja merkeistä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 7, 196–213. Helsinki: SKS.
- 1928 a. Skoltelapparnas «följeslagare». *Festskrift til rektor J. Qvigstad, 1853 4. april 1928* (Tromsø Museums skrifter 2), 65–66. Tromsø.
- 1928 á. Petsamonmaan kolttain pyhät paikat. *SUST* 58, 12–25. Helsinki.
- (1927) 1964. *Finno-ugric, Siberian* (The mythology of all races 4). New York: Cooper Square publ.
- von Herberstein, Siegmund. 1550. *Comentari della Moscovia: et parimente della Russia, & delle altre cose belle & notabili: simelmente visitratta della religione delli moscouiti... / composti gia latinamente per il signor Sigismondo libero Barone in Herberstain, Neiperge & Guetnhag, tradotti nouamete di latino in lingua nostra uuolgare Italiana*. Venetia: Gioan Battista Pedrezzano.
- (1559) 1908. *Zapiski o Moskovitskih delah*. [Jorg.] A. I. Malein. St. Peterburg: Izdanije A. S. Suvorina.
- Holmberg (gč. Harva), Uno. 1915. *Lappalaisten uskonto* (Suomensuvun uskonnot 2). Porvoo.
- (1915) 1987. *Lapparnas religion (Lappalaisten uskonto, 1915)* (Uppsala multiethnic papers 10). [Doaim.] L. Lindin & H. Rydving & I. Svanberg. Uppsala: Uppsala University, Centre for Multiethnic

Research.

- Iisus paarrne kaann'c.* Stokgol'm & Hel'sinki 1996: Bibliæ nym'p kille pyjej Institut.
- IPSSM 1899 = *Istorija pervoklassnago stavropigial'nago Soloveckago monastyrja.* St. Peterburg 1899.
- Itkonen, Erkki. 1959. Kolttien satu revontulien synnystä. *Virittäjä* 1–2A, 96–109. Helsinki.
- 1960. Lappalainen haltijatarpari ja sen siperialainen vastine. *Kalevalaseuran vuosikirja* 40, 134–144. Helsinki: SKS.
- 1963. Lappalainen kansanrunous. *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*, 544–567. [Doaim.] Matti Kuusi. Helsinki: Otava.
- 1971. Ehdotus kildininlapin Šongujn murteen fonemaattiseksi transkriptioksi. *Lapin murteiden fonologiaa* (Castrenianumin toimitteita 1), 87–110. [Doaim.] E. Itkonen & T. Itkonen & M. Korhonen & P. Sammallahti. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 1974. Hajahuomioita lappalaisten perinteestä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 54, 139–150. Helsinki: SKS.
- 1986–89. *Inarilappisches Wörterbuch* 1–4 / herausgegeben von Erkki Itkonen; unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen (LSFU 20). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- 1992. *Inarinsaamelaisia kielennäytteitä. Aanaarkielä čajttuzeh* (SUST 213). [Doaim.] Lea Laitinen. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Itkonen, T. I. (1931) 1981. *Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja* (SUST 60). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- 1939. Kolttalappalaiset veneet. *Suomen Museo* 1939: 66.
- 1942. Karjalaiset ja Kuollan Lappi. *Kalevalaseuran vuosikirja* 22, 40–55. Helsinki: SKS.
- 1944. Kuolanlappalaisten joki- ja järvikalastuksesta. *Suomen Museo* 1944: 51.
- 1945. Suomen lappalaisten ajanlasku (äige-lohkkku). *Virittäjä* 1945:2, 233–243. Helsinki.
- 1945–46. Suomen lappalaisten haltijausko. *Kalevalaseuran vuosikirja* 25/26, 127–138. Helsinki: SKS.
- 1946. *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen*

- Lappen* (SUST 87). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
- 1958. *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja* (LSFU 25). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- 1960. Lapin noitien «kaksintaistelu» peuralaumasta. *Kalevalaseuran vuosikirja* 40, 82–133. Helsinki: SKS.
- Ivanov-Djatlov, F. G. 1928. *Nabljudenija vrača na Kol'skom poluostrove 11 janvarja – 11 maja 1927 goda*. (RGO, Karel'sko-Murmanskaja Komissija). Leningrad: RGO.
- Jaščenko, A. 1892. Neskol'ko slov o russkoj Laplandii. *Etnografičeskoe obozrenie* 1, 10–37. Moskva.
- Jefimenko, A. I. 1878. *Juridičeskie obyčai loparej* (Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo obščestva po otdeleniju etnografii 8). St. Peterburg.
- Johansen, Johannes & Erik Egeberg. 2004. *Hellige Trifon av Petsjenga: en russisk ortodoks helgen i Norge*. Hurdal: Trifon skita.
- Kasakov, Anatolij N. 1952. Osobennosti i raspredelenije saamskih geografičeskikh nazvanij Murmanskoj oblasti. *Izvestija Vsesojuznogo Geografičeskogo Obščestva* 1952: 2, 350–362.
- 2000. Saamskije geografičeskie nazvanija v Murmanskoj oblasti. *Živaja Arktika: Vek kraevedenija na Murmane* 2000: 3–4. [online: <http://arctic.org.ru/new/kaza.htm>]
- Kelsiev, A. I. 1880. Figurnye pis'ma. *Iz voskresnyh objasnenij pri Moskovskom politehničeskom muzee*, 423–427. Moskva.
- Kert, G. M. 1961. *Obrazcy saamskoj reči: Materialy po jazyku i fol'kloru saamov Kol'skogo poluostrova (kil'dinskij i jokan'gskij dialekty)*. Moskva & Leningrad.
- 1986. *Saamsko-russkij / Russko-samskij slovar*. Leningrad: Prosvjaščenie.
- Kert, G. M. & P. Zaikov. 1988. *Obrazcy saamskoj reči: babinskij i jokan'gskij dialekty*. Petrosavodsk.
- Kihlman, A. Osw. 1890. Bericht einer naturwissenschaftlichen Reise durch russisch Lappland im Jahre 1889. *Fennia* 3: 6. Helsingfors.
- KIOAJ 1896 = *Kratkoje istoričeskoje opisanie prihodov i cerkvej*

- Arhangel'skoj jeparhii. Vypusk 3: Uezdy: Onežskij, Kemsij i Kol'skij* (Izdanije Arhangel'skogo Jeparhial'nogo Cerkovno-arheologičeskogo Komiteta). Arhangel'sk 1896.
- KIOMAJ 1902 = *Kratkoe istoričeskoe opisanie monastyrej Arhangel'skoj jeparhii* (Izdanie Arhangel'skogo Jeparhial'nogo Cerkovno-arheologičeskogo komiteta). Arhangel'sk 1902.
- Komšilov, J. A. 1927. Loparskie klejma. *Doklady i soobščeniya Murmanskogo obščestva kraevedenija* 1927: 1, 46–48. Murmansk.
- Komareckaja, O. 1927. Iz loparskogo eposa. *Doklady i soobščeniya Murmanskogo obščestva kraevedenija* 1927: 1, 39–43. Murmansk.
- Kordt, V. A. 1906. *Materialy po istorii ruskoj kartografii. Vtoraja serija, vyp. 1. Karty vsej Rossii, Severnyh eja oblastej i Sibiri*. Kiev: Tipografija S. V. Kul'senko.
- Korol'kov, N. F. 1908. *Trifono-Pečengskij monastyr', osnovannyj prepodobnym Trifonom, prosvetitelem loparej, ego razorenije i vozobnovlenije* (Iz žizni na dal'nem russkom severe). St. Peterburg.
- Koskimies, A. V. & T. I. Itkonen. 1917. *Inarinlappalaista kansantietoutta* (SUST 60). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- (1917) 1978. *Inarinlappalaista kansantietoutta*. (SUST 167). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Kučinskij, M. G. 1998 a. Missija Alekseja Simonova. *Etnografičeskoe obozrenije* 1998: 6, 104–111.
- Kurbuskij, A. M. [1573] 1868. *Skazanija knjazja Kurbskago* (izdanije tretje, ispravlennoje i dopolnennoje). [Doaim.] N. Ustrjalov. St. Peterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk.
- la Martinière, Pierre Martin de. 1671. *Voyage des pays septentrionaux: dans lequel se voit les moeurs, maniere de vivre, & superstitions des Norweguiens, Lapons, Kiloppes, Borandiens, Syberiens, Samojedes, Zembliens & Islandois*. Paris: Louis Vendorsme.
- (1671) 1911. *Putešestvie v severnye strany (1653 g.). Pervod i primečanija W. N. Semenkoviča*. Moskva.
- (1671) 2001. *En oppdagelsesreise mot nord*. [Jorgal.] Hans Lindskjølen. Slependen: Moscus AS forlag.
- Lagercrantz, Eliel. 1959. *Lappische Volksdichtung 3: Seelappische Texte des Varangerbiets* (SUST 117). Helsinki: Suomalais-ugrilainen

- seura.
- 1961. *Lappische Volksdichtung 5: See- und Skoltelappische Texte des südlichen Varangergebiets* (SUST 124). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Lehtiranta, Juhani. 1985. *Kildinlappische Sprachproben / Gesammelt von Erkki Itkonen, herausgegeben von Juhani Lehtiranta* (SUST 191). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Letopis' 1877 = Letopis' zanjatij Arheologičeskoj Komissii 1872–1875*. St. Peterburg 1877.
- Letopis' 1987 = Letopis' zanjatij Arheologičeskoj Komissii 1861–1928: Ukazatel' soderžanija*. St. Peterburg 1987.
- van Linschoten, I. H. 1594–95. *Voyagie, afte Schipvaet*. Franeker.
- Lukjančenko, T. V. 1971. *Material'naja kul'tura saamov Kol'skogo poluostrova konca XIX – XX vv*. Moskva: Nauka.
- 1985. The burial customs of the Kola Saamis. *Saami Pre-Christian Religion*, 201–210.
- Lütke, F. P. 1828. *Četyrehkratnoe putešestvie v Severnyj Ledovityj okean, soveršennoe po poveleniju imperatora Aleksandra I na voennom brige «Novaja Zemlja» v 1821, 1822, 1823 i 1824 gg. Čast' 1*. St. Peterburg.
- Læstadius, Lars Levi. [1839–45] 1994. *Katkelmia lappalaisten mytologiasta* (Deanu kultur ja musea 3). [Doaim.] Niila Outakoski. Tallinn: Pirita Spin Press.
- [1839–45] 1997. *Fragmenter i lappska mytologien* (NIF Publications 37). Outakoski, Nilla (utskrift av originalmanus). [Doaim.] Reimund Kvideland, [loahppasánit] Juha Pentikäinen. Åbo: Nordic Institute of Folklore.
- [1839–45] 2000. *Lappalaisten mytologian katkelmia* (Tietolipas 170). [Doaim.] Juha Pentikäinen, [jorg.] Risto Pulkkinen. Helsinki: SKS.
- [1839–45] 2003. *Fragmenter i lappska mytologien: gudašára*. Tromsø: Angelica.
- Maaddârää'jji mainnáz*. [Doaim.] Satu Mosnikoff. Uccjokk 1992: Girje-giisá.
- Makarij. 1878 a. *Hristianstvo v predelah Arhangel'skoj Jeparhii / soobščsil*

- Makarij, jepiskop Arhangel'skij i Holmogorskij* (Izdanije Imperatorskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskikh pri Moskovskom Universitete). Moskva.
- 1878 á. *Istoriceskie svedenija ob Antonjevom Sijskom monastyre / soobščil Makarij, jepiskop Arhangel'skij i Holmogorskij* (Izdanije Imperatorskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskikh pri Moskovskom Universitete). Moskva.
  - 1879. *Istoriko-statističeskoe opisanije Nikolaevskago Korel'skago tretjeklasnago monastyrja / soobščil Makarij, jepiskop Arhangel'skij i Holmogorskij* (Izdanije Imperatorskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskikh pri Moskovskom Universitete). Moskva.
- Maksimov, S. V. 1859. *God na severe*. St. Peterburg.
- Min njálmmalaš árbevierru: Máidnasat, myhtat ja muitalusat*. Doaim. H. Gaski & J. T. Solbakk & A. Solbakk. Kárášjohka 2004: Davvi Girji o.s.
- Molčanov, K. 1813. *Opisanie Arhangel'skoj gubernii*. St. Peterburg.
- Mosnikoff, Jouni & Pekka Sammallahti. 1988. *U'cc sää'mm-lää'dd sää'nnkeârjaž / Pieni koltansaame-suomi sanakirja*. Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.
- Nemirovič-Dančenko, V. I. 1875 a. *U okeana: Žizn' na Krainem Severe*. St. Peterburg.
- 1875 á. O narodnoj poezii loparej. *Izvestija Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo obščestva* 11: 1, 245. St. Peterburg.
  - 1875 b. Svedenija o narodnoj poezii loparej. *Izvestija Russkogo Geografičeskogo Obščestva* 1875:11, 1.
  - 1877 a. *Strana holoda: skazki i pesni loparej*. St. Peterburg.
  - 1877 á. *Laplandija i laplandcy*. St. Peterburg.
  - 1881 a. U studjenogo morja. *Živopisnaja Rossija. Otečestvo naše v ego zemel'nom, istoričeskom, plemennom, ekonomičeskom i bytovom otnošenii: Severnaja Rossia. Sever i severo-vostok Evropejskoj Rossii* 1: 1, 145–162.
  - 1881 á. Lopskaja zemlja. *Živopisnaja Rossija: Otečestvo naše v ego zemel'nom, istoričeskom, plemennom, ekonomičeskom i bytovom otnošenii: Severnaja Rossia. Sever i severo-vostok Evropejskoj Rossii* 1: 1, 163–184.

- 1892. *Poljarnoe leto: Očerki nevedomogo byta*. St. Peterburg.
- Nickul, Karl. 1933. Suonjel, kolttain maa. *Terra* 1933: 45, 68–86.
- 1934. *Petsamon eteläosan koltankieliset paikannimet kartografiselta kannalta* (Fennia 60: 1). Helsinki: Societas Geographicae Fenniae.
- 1948. *The Skolt Lapp Community Suenjelsijd During the Year 1938* (Acta Lapponica 5). [Doaim.] Ernst Manker. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- 1978. Skoltesamernas sägen om sundet Aijektšoalm. *Kultur på karrig jord: festskrift til Asbjørn Nesheim*, 235–236. [Doaim.] Susanna Hals & Asbjørn Nesheim. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Nielsen, Konrad. (1932–1962) 1979. *Lappisk (samisk) ordbok* (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, B: 17). Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, Isaac. [s. 1715] 1910. Om lappernes vildfarelser og overtro. *Kildeskrifter til den lappiske mytologi* (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1910, 4). [Doaim.] J. Qvigstad. Trondhjem.
- Ostrovskij, D. N. 1888. O Pečengskom monastyre v russkoj Laplandii. *Cerkovnye Vedomosti* 1888: 13, 360–363; 1888: 14, 387–389.
- 1898. *Putevoditel' po Severnoj Rossii*. St. Peterburg.
- Paulaharju, Samuli. 1921. *Kolttain mailta: Kansatieteellisiä kuvauksia Kuollan-Lapista*. Helsinki: Kirja.
- Pečengskij monastyr' 1892* = Pečengskij monastyr', osnovannyj prepodobnym Trifonom, prosvetitelem loparej: istoričeskij očerk. St. Peterburg 1892.
- Petrov, K. 1886. Muromskij monastyr. *Oloneckij sbornik: Materialy dlja istorii i geografii* 1886:2, 92–117.
- Pošman, Anton fon. 1866–73. *Arhangel'skaja gubernija v hozjaistvennom, kommerčeskom, filosofskom, istoričeskom, topografičeskom, statističeskom, fizičeskom i npravstvennom obozrenii, s poleznymi na vse onyja časti zamečanijami: v 2-h tomah. Socinenie Antona fon Pošmana, sostavlennoe v 1802 godu*. Arhangel'sk: Gubernskaja tipografija.
- Pravoslavnyj sobesednik 1859* = Pamjatniki drevne-russkoj duhovnoj pis'mennosti: Žitije prepodobnago Trifona Pečengskago, prosvetitelja sloparej. *Pravoslavnyj Sobesednik, izdavajemyj pri Kazanskoj*

- Duhovnoj Akademii* 1859 maj. Kazan': Tipografija Gubernskago Pravlenija, 94–120.
- PSRL 1965 = *Polnoe sobranie russkih letopisej. Tom 9–12: Patriaršaja ili nikonovskaja letopis'*. Moskva 1965: Akademija nauk SSSR, Institut istorii SSSR.
- PSRL (1926) 1997 = *Polnoje sobranije russkih letopisej. Tom 1. Lavrentjevskaja letopis'*. Leningrad (1926) 1997: Akademija nauk SSSR. (Faksimiiapreanttus).
- Pyhittäjä Trifon* 1976 = *Pyhittäjä Trifon Petsamolainen kolttien valistaja*. Lyhentäen kääntänyt rovasti Aleksander Kasanko (Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto). Kuopio 1976: Kuopion Kansallisen Kirjapaino.
- På'zzteei Treffan Peäccamnekķ* 1983. (Sää'modđâz. Lââ'ssnââmar 1983).
- Qvigstad, J. 1927. *Lappiske eventyr og sagn fra Varanger* (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, B: 3). Oslo: Universitetsforlaget.
- Rabot, Charles. 1885. Notes ethnographiques recueillies en Laponie. *Revue d'Ethnographie* 4, 23–60. Paris.
- Ramsay, W. 1892. *Sjön Imandra och lapparna i Ras-njark*. Helsingfors.
- Ravila, Paavo. 1931. *Ruijanlappalaisia kielennäytteitä Petsamosta ja Etelä-Varangista* (SUST 61). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Reineke, M. F. 1830. *Opisanie goroda Koly v Rossiiskoj Laplandii*. St. Peterburg.
- Richter, G. D. 1931. *Fiziko-geografičeskij loparkij slovar'*. *Putevoditel' po Hibinskim tundram* Leningrad.
- Rikkinen, Kalevi. 1980. *Suuri Kuolan retki 1887*. Helsinki: Otava.
- Rippas, B. 1895. *Otčet o poezdke na Kol'skij poluostrov letom 1894 goda dlja ostrova mestnosti ot sela Kandalakši do goroda Koly Ekaterininskoj gavani po linii predpolagaemoj S.-Peterburg-Murmanskoj železnoj dorogi (S kartoj Kol'skago uezda)*. St. Peterburg: Nadežda.
- Saam'-ruušš soagkehk'*. [Doaim.] R. D. Kuruč & I. V. Vinogradova & R. J. Jakovleva. Murmansk 1991: Murman.
- Saamskie skazki* 1980 = *Saamskie skazki*. [Doaim.] G. M. Kert & J. J. Patsija. Murmansk 1980: Murmanskoje knižnoe izdatelstvo.
- Saamsko-russkij slovar'*. [Doaim.] R. D. Kuruč. Moskva 1985: Russkij jazyk.

- Sammallahti, Pekka & Anastasija Hvorostuhina. 1991. *Unna sámi-sám' sátnegirjjáš*. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.
- Sammallahti, Pekka & Matti Morottaja. 1983. *Säämi-suoma-säämi škuvla-sänikirje / Inarinsaame-suomi-inarinsaame koulusanakirja* (Ruovttueatnan gielaide dutkanguovddáža sámegiell doaimmahusat 1). Helsset: Ruovttueatnan gielaide dutkanguovddáš.
- Sammallahti, Pekka & Jouni Mosnikoff. 1991. *Suomi-koltansaame sanakirja/Lää'dd-sää'mm sää'nnke'rjj*. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.
- Sámi-suoma sátnegirji / Saamelais-suomalainen sanakirja*. [Doaim.] Pekka Sammallahti. Ohcejohka 1998: Jorgaleaddji Oy.
- Sámi-suoma-sámi sátnegirji / Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja*. [Doaim.] Pekka Sammallahti. Ohcejohka 1993: Girjegiisá Oy.
- Senkevič-Gudkova, V. V. 1953. Skazki jokan'gskih saamov kak istoričeskij istočnik. *Učenyje zapiski Karel'skogo pedagogičeskogo instituta* 3: 1, 103–116. Petrozavodsk.
- 1959 a. K voprosu ob obščnosti saamskogo jazyka (kol'sko-saamskih dialektov) s paleoaziatskimi jazykami. *Učenyje zapiski Karel'skogo pedagogičeskogo instituta* 9, 67–84. Petrosavodsk.
- 1959 á. Liričeskije pesni notozerskih saami. *Trudy Karel'skogo filiala Akademii Nauk SSSR* 20, 41–59 (Voprosy literatury i narodnogo tvorčestva). Petrosavodsk.
- 1960. Ustinja Pavlovna Tarunova lapi muinasjutte. *Emakeele seltsi Aastaraamat* 6, 210–219 (Eesti NSV Teaduste Academia emakeele selts). Tallinn.
- 1964. Fol'klornye motivy v saamskoj toponimike Kol'skogo poluostrova. *Učenyje zapiski Karel'skogo pedagogičeskogo instituta* 16, 156–163. Petrosavodsk.
- 1966. Gidronimija Kol'skogo poluostrova. *Konferencija po toponimike severo-zapadnoj zony SSSR*, 201–203. Riga: Znanie.
- 1972. Poetičeskaja struktura saamskoj liričeskoj pesni-joiki. *Problemy izučenija finno-ugorskogo fol'klora*, 241–245. Saransk.
- 1973. K voprosu o transformacii saamskogo eposa. *Specifika fol'klornyh žanrov*, 246–256. Moskva.
- 1976. Nekotoryje muzykal'nye i poetičeskie osobennosti saamskih i hantyjskih pesen o zverjah i pticah. *Muzykal'nyj fol'klor finno-*

- ugorskih narodov i ih etnomuzikal'nye svjazi s drugimi narodami*, 249–266. [Doaim.] I. Rujtel. Tallinn.
- [Serbina, K. N.]. 1950. *Kniga Bol'šomu Čertezu / Podgotovka k pečati i redakcija K. N. Serbinoj*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR.
- SIOS 1836 = *Slovar' istoričeskij o svjatyh, proslavlennyh v Rossijskoj cerkvi, i o nekotoryh podvižnikah blagočestija, mestno čimyh*. St. Peterburg 1836.
- Sjögren, A. J. 1828. *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. Helsingfors: J. Simelii Enka. (Duiskagillii: (1861) Aufzeichnungen über die Gemeinde in Kemi-Lappmarken. *Joh. Andreas Sjögrens Gesammelte Schriften* 1, 87–232. Hrsg. A. Schiefner, J. Wiedemann. St. Petersburg).
- Slezskinskij, A. G. 1898. *Poezdka ma Murman: Putevye zametki*. St. Peterburg.
- Storå, Nils. 1971. *Burial Customs of the Skolt Lapps* (FFC 210). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- 1977. De ryska klostren och Kola-samernas rätt til jakt och fiske. *Samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst* (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A Forelesninger 28), 78–102. Oslo: Universitetsforlaget.
- 1989. Pearl fishing among the eastern Saami. *Acta Borealia* 1989: 2, 12–27. Tromsø: Tromsø museum.
- Szabó, László. 1967. *Kolalappische Volksdichtung: (Texte aus den Dialekten in Kildin und Ter) 1* (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse. Dritte Folge 68).
- 1968. *Kolalappische Volksdichtung: (Texte aus den Dialekten in Kildin und Ter). 2 / nebst grammatischen Aufzeichnungen gesammelt und herausgegeben von László Szabó* (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse. 3. Folge, 72).
- Šaskolskij, I. P. 1965. Ob odnom plavanii drevnerusskih morehodov vokrug Skandinavii (Putešestvie Grigorija Istomy). *Putešestvija i geografičeskie otkrytija v XV – XIX vekah*, 7–30. Moskva & Leningrad: AN SSSR.

- Šatkov, F. 1911. Po povodu pis'ma professora K. B. Wiklunda v Upsale (Švecija). *Izvestija Arhangel'skogo obščestva izučenija Russkogo Severa* 1911: 6, 486–489.
- Ščekoldin, Konstantin. (1884) 1990. *Mah'tveest Pas' Evangeli samas*. Finland: Lähetyskirjapaino. (nubbi preanttus)
- 1880. Loparskie skazki, legendy i skazaniya. *Živaja starina* 1880, 17–25, 158–168. Moskva.
- 1884. *Gospoda mij Iisusa Hrista Pas' Evangelie Matveest' Same kille*. Helsinki: SKS.
- 1895. *Azbuka dlja loparej, živuščih v Kol'skom uezde Arhangel'skoj gubernii* (Pravoslavnoe Missionerskoe obščestvo). Arhangel'sk.
- Tanner, Väinö. 1913. Nautsjok – Karnijok – Luttojok – Nuorttijärvi. Anteckningar under en snabbtur i ryska Lappland 7–15/IX 1909. *Fennia* 33: 2, 3–34. Helsingfors: Geographical Society of Finland.
- 1928. *Petsamon alueen paikannimiä: I Lappalaisia paikannimiä* (Fennia 49: 2). Helsinki.
- 1929. *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skoltlapparna* (Fennia 49: 4). Helsingfors.
- 2000. *Ihmismaantieteellisiä tutkimuksia Petsamon seudulta. Osa 1: Kolttalappalaiset* (SKST 780). [Doaim.] Paulo Susiluoto. Helsinki: SKS.
- Tuderus, Gabriel. [1670-l.?] 1773. En Kort Berättelse genom hwad tilfalle Sodankyle, Sombio, Kuolajerfvi, Kittka och Mansälke Lappars, i Kiemi Lappmark, Afgudadyrkan, Widskeppelse och skrymtaktige Gudstjenst, och hwaruti den består, är worden uppenbar, och huru de äro sedermera til Gud omwändhe wordne. *Två berättelser om lapparnes omvändelse från deras fordna widskeppelser och afguderi*, 9–62. [Doaim.] S. Loenbom. Stockholm: Kongl. Finska boktryckeriet.
- [1670-l.?] 1905. En kort underrättelse om the Österbothniske Lappar, som under Kiemi Gebiet lyda. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 17:6. [Doaim.] K. B. Wiklund. Uppsala.
- Uljanov, N. I. 1930. Istoričeskije materialy o Kol'skom poluostrove, hranjaščijesja v Moskovskom drevlehranilišče. *Sbornik materialov po istorii Kol'skogo poluostrova v XVI–XVII vv.* (Materialy komissii

- ekspedicionnyh issledovanij 28. Serija Severnaja), 20–116. Leningrad: AN SSSR.
- Vereščagin, V. 1849. *Očerki Arhangel'skoj gubernii*. St. Peterburg.
- Vilkuna, Kustaa. 1929. Huomioita koltanlappalaisten merikalastuksesta. *Suomen Museo* 1929: 36.
- Vise, V. J. 1911. Loparskaja muzyka. *Izvestija Arhangel'skogo obščestva izučeniya Russkogo Severa* 1911: 6, 481–486.
- 1912. Loparskie sejdy. *Izvestija Arhangel'skogo obščestva izučeniya Russkogo Severa* 1912: 9–10, 395–401, 453–459.
- 1917. Narodnyj epos russkih loparej. *Izvestija Arhangel'skogo obščestva izučeniya Russkogo Severa* 1917: 1, 15–24; 1917: 2, 65–71.
- Voščinin, V. P. 1939. Geografičeskij slovar' Kol'skogo poluostrova. *GKP* 1939, 5–10.
- Volkov, Nikolaj. [1946] 1996 a. *Rossiyskiye saamy: Istoriko-etnografičeskiye očerki*. (Dieđut 1/1996, Nordic Sami Institute). [Doaim.] Lars Nila Lasko & Chuner Taksami. Kautokeino: Nordic Sami Institute.
- [1946] 1996 á. *The Russian Sami: Historical-Ethnographic Essays* (Dieđut 2/1996, Nordic Sami Institute). [Doaim.] Lars Nila Lasko & Chuner Taksami. Kautokeino: Nordic Sami Institute.
- [1946] 2000. Magija, fetišism i animizm saamov. *Živaja Arktika* [online: <http://arctic.org.ru/new/vol.htm>].
- von Westen, Thomas. [1717] 1826. *Topographica arctarchiæ Danicæ ecclesiastica dividendæ in Lapmarkiam et Finmarkiam, conscripta à Thomas von Westen, S. Theolog. Lectore Nidrosiensi ibidemque Vicario Collegii de crusu evangelii promovendo. Budstikken: et Ugeblad af statistisk-economisk og historisk Indhold* 1828: 7, 8–56. Christiania: Chr. Grøndahl.
- [1717] 1934. *Topographia Ecclesiastica 1683–1717. Del 2: Finnmarckia. Finnmark omkring 1700: aktstykker og oversikter*, 49–140. [Doaim.] Martha Broch & O. Solberg.
- Zaikov, Pekka. 1987. *Babinskij dialekt saamskogo jazyka (fonologo-morfologičeskoe issledovanie)*. Petrozavodsk.
- Zolotarev, D. A. 1927. *Loparskaja ekspedicija 1927-go goda / Expédition ethnologique en Laponie* (RGO, Karel'sko-Murmanskaja Komissija). Leningrad: RGO.

- 1928. *Kol'skie lopari: Trudy Loparskoj ekspedicii Russkogo Geografičeskogo Obščestva po antropologii loparej i velikorussov Kol'skogo poluostrova* (Akademija Nauk SSSR. Materialy komissii ekspedicionnyh issledovanij 9. Serija Severnaja), 1–16. Leningrad: AN SSSR.
- ŽSRC 1856 = *Žitija Svjatyh Rossijskoj Cerkvi. Mesjac dekabr'*. St. Peterburg 1856.
- Äimä, F. 1932. Russ kebovat'—lp. gievvot. *Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia = Annales Academiae Scientiarum Fennicae* B, 27, 409–432.

Girjjálašvuohta

- Abdullah, Jill & Ernie Stringer. 1997. *Indigenous Knowledge, Indigenous Learning, Indigenous Research. Discussion paper* (Curtin Indigenous Research Centre, University of Technology, Western Australia 1997: 7). Perth: Curtin Indigenous Research Centre.
- Acerbi, G. 1803. *Reise durch Schweden und Finnland: bis an die außers-ten Gränzen von Lappland, in dem Jahren 1798 und 1799 / aus dem Englischen übersetzt von Ch. Wehland*. Berlin: Bossischen Buchhandlung.
- African Philosophy: An Anthology* (Blackwell philosophy anthologies 5). [Doaim.] Emmanuel Chukwudi Eze. Oxford 1998: Blackwell.
- African Traditional Religions in Contemporary Society*. [Doaim.] Jacob K. Olupona. New York. 1991: Paragon House.
- Aikio, Samuli. 1986. *Doložat* (Diedut 1986:1). Sámi Instituhtta. Jårgaleaddji AS.
- 1992. *Olbmot ovdal min: sámiid historjá 1700-logu rádjái*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- Akan, Linda. 1992. Pimosatamowin Sikaw Kakeequaywin: walking and talking a Saulteaux elder's view of native education. *Giving Voice to Our Ancestors* (Canadian journal of native education 1992: 19: 2), 191–124. [Doaim.] Jo-Ann Archibald. Vancouver, B. C.: University of British Columbia.
- Alymov, V. K. 1928. Osedlye i polusedlye hozjajstva Murmanskogo

- okruga. *Karelo-Murmanskij kraj* 7. Murmansk.
- 1930. Roždajemost' i smertnost' loparej Kol'skogo poluoostrova. *Kol'skij Sbornik: Trudy antropologo-etnografičeskogo otrjada Kol'skoj ekspedicii* (Akademija Nauk SSSR. Komissija ekspedicionnyh issledovanij 23), 71–101. Leningrad.
  - 1937. Čto takoe «sampo»? O proobrazе «sampo», o značenii slova i o meste vozniknovenija nekotoryh run «Kalevaly». *Sovetskaja etnografija* 1937: 1, 155–161. Leningrad: Nauka.
- Andreev, A. I. 1920 a. K istorii ruskoj kolonizacii zapadnoj časti Kol'skogo poluoostrova. *Dela i dni: istoričeskij žurnal* 1920: 1, 23–36.
- 1920 á. O podložnosti žalovannoj gramoty Pečengskomu monastyrju 1556 g. *Russkij istoričeskij žurnal* 1920: 6, 132–157.
  - 1930 a. Istoričeskije materialy o Kol'skom poluoostrove monastyrskih arhivov. *Sbornik materialov po istorii Kol'skogo poluoostrova v XVI–XVII vv.* (Akademija Nauk SSSR. Materialy komissii ekspedicionnyh issledovanij, 28. Serija Severnaja), 3–14. Leningrad: AN SSSR.
  - 1930 á. Istoričeskije materialy o Kol'skom poluoostrove, hranjaščijesja v Leningrade. *Sbornik materialov po istorii Kol'skogo poluoostrova v XVI–XVII vv.* (Akademija Nauk SSSR. Materialy komissii ekspedicionnyh issledovanij 28. Serija Severnaja), 15–19. Leningrad: AN SSSR.
- Anttonen, Veikko. 1994. Pyhän kategoria kulttuurisessa kognitiossa. *Kognitiosta maalmankuvan ulottuvuuksiin* (Helsingin yliopiston sosiaali antropologian laitoksen toimituksia 2/94), 85–109. [Doaim.] Anna-Marja Pirttilä-Backman & Kari Mikko Vesala. Helsinki: SKS.
- 1996. *Ihmisen ja maan rajat: 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana* (SKST 646). Helsinki: SKS.
- Approaches to the Study of Religion*. [Doaim.] P. Connolly. London & New York 1998: Cassell.
- Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*. [Doaim.] Petter Henriksen. (3. preanttus). Oslo 1995–1999: Kunnskapsforl.
- Astahova, A. & J. V. Gippius. 1931. Fol'klornaja sekcija Instituta po izučeniju narodov SSSR, AN (IPIN). *Sovetskaja etnografija* 1931: 3–4, 242–248. Leningrad: Nauka.
- Autio, Eero. 1993. *Kultasarvipeura ja sen klaani: totemisia taruja ja*

- menoja Kuolan niemimaalta*. Jyväskylä: Atena.
- 2000. Reindeer and reindeer antlers inside the Sun-symbol of Saami shaman drums; snake, zigzag motifs and horned antropomorphic figures in Finnish rock paintings. *Myanndash*, 174–209.
- Bäckman, Louise. 1975. *Sájva: Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna* (Stockholm Studies in Comparative Religion 13). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bäckman, Louise & Åke Hultkrantz. 1978. *Studies in Lapp Shamanism* (Stockholm Studies in Comparative Religion 16). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Banks, James A. 1998. The lives and values of researchers: implications for educating citizens in a multicultural society. *Educational Researcher* 1998, 27 (7), 4–17. Washington D.C.: American Educational Research Association.
- Barden, J. & P. Boyer. 1993. Ways of knowing: extending the boundaries of scholarship. *Tribal College: Journal of American Indian Higher Education*, 1993: 4: 3, 12–15. Sacramento, Calif.: American Indian Higher Education Consortium.
- Barron, Anne. 2002. Traditional knowledge, indigenous culture and intellectual property rights. *Samisk forskning og forskningsetikk* (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Publikasjon 2002: 2), 56–87. Oslo: NESH.
- Bateson, Gregory. 1972. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. San Francisco: Chandler.
- Bernard, H. Russell & Jesús Salinas Pedraza. 1989. *Native Ethnography: A Mexican Indian Describes His Culture*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- Beyond Primitivism: Indigenous Religious Traditions and Modernity*. [Doaim.] Jacob K. Olupona. New York 2004: Routledge.
- Bishop, Russell & Ted Glynn. 1999. *Culture Counts: Changing Power Relations in Education*. Palmerston North, N.Z.: Dunmore Press.
- 1996. *Collaborative Research Stories: Whakawhanaungatanga*. Palmerston North, N.Z.: Dunmore Press.
- 1999. Kaupapa Maori research: an indigenous approach to creating

- knowledge. *Maori and psychology: Research & Practice: The proceedings of a symposium sponsored by the Maori and Psychology Research Unit*, 26th August 1999, 1–6. Department of Psychology, University of Waikato, N.Z.
- Boddy, Janice. 1989. *Wombs and Alien Spirits: Women, Men and the Zar Cult in Northern Sudan* (New Directions in Anthropological Writing). Madison: University of Wisconsin Press.
- Bongo, Berit. [2002]. «Hva er en bærer»? Belysning om «en» måte å forstå psykiske lidelser på i den samiske kulturen. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for klinisk medisin. (Almmutkeahtes váldofágabargu).
- Brown, Karen McCarthy. 1991. *Mama Lola: A Vodou Priestess in Brooklyn* (Comparative Studies in Religion and Society 4). Berkeley: University of California Press.
- Børtnes, Jostein. 1988. *Visions of Glory: Studies in Early Russian Hagiography* (Slavica Norvegica 5). Oslo: Solum.
- Cajete, Gregory. 1994. *Look to the Mountain: An Ecology of Indigenous Education*. Durango, Colo: Kivaki Press.
- Carpelan, Christian. 1982. Rannjaja etničeskaja istorija saamov. *Finno-ugorskij sbornik: antropologija, arheologija, etnografija*, 32–48. [Doaim.] A. A. Zubov & N. V. Slygina. Moskva: Nauka.
- 1994. Katsaus saamelaistumisen vaiheisiin: tutkimusongelmia kartoittava essee. *Johdatus saamentutkimukseen*, 13–42.
- 1999 a. On the postglacial colonisation of eastern Fennoscandia. *Dig it all: Papers dedicated to Ari Siiriäinen*, 151–171. [Doaim.] Matti Huurre. Helsinki: Finnish Antiquarian Society.
- 1999 á. Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100–1000 eKr. *Pohjan poluilla: suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153), 249–280. [Doaim.] Paul Fogelberg. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Clifford, James. 2001. Indigenous articulations. *The Contemporary Pacific: A Journal of Island Affairs* Fall. 2001: 13: 2, 468–489 (Center for Pacific Islands Studies, University of Hawai'i Press).
- Collins, P. H. 1991. Learning from the outsider within: the sociological significance of black feminist thought. *Beyond Methodology:*

- Feminist Scholarship as Lived Research*, 35–59. [Doaim.] Margaret Fonow & Judith Cook. Bloomington: Indiana University Press.
- Cook-Lynn, Elisabeth. 1997. Who stole Native American studies. *Wicazo Sa Review* 1997: 12: 1, 9–28. University of Minnesota Press.
- 1998. American Indian intellectualism and the new Indian story. *Natives and Academics*, 111–138.
- Crazy Bull, Cheryl. 1997 a. A native conversation about research and scholarship. *Tribal College: Journal of American Indian Higher Education* 1997: 9: 1, 16–24. Sacramento, Calif.: American Indian Higher Education Consortium.
- 1997 á. Advice for the non-native researcher. *Tribal College: Journal of American Indian Higher Education* 1997: 9: 1, 24–25. Sacramento, Calif.: American Indian Higher Education Consortium.
- Creating Diversities: Folklore, Religion and the Policies of Heritage* (Studia Fennica Folkloristica 14). [Doaim.] A. L. Siikala & Barbro Klein & Stein Mathisen. Helsinki 2004: SKS.
- Critical Terms for Religious Studies*. [Doaim.] Marc C. Tylor. Chicago & London 1998: The University of Chicago Press.
- Čállet sámi verddet. SFS 1992–2002: 10 jagi sámi fágaveavsttaid ovddideamen. Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiid searvvi 10-jagi ávvučála*. Doaim. H. Gaski & J. T. Solbakk. Kárášjohka 2002: Čálliidlágáduš.
- D. E. D. Europæus: Suurmies vai kummajainen* (Kalevalaseuran vuosikirja 67). Helsinki 1988: SKS.
- Daa, L. K. 1870. *Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland* (Tillægshefte til Folkevennen 1870: 1, 19). Kristiania: Mallings bogtrykkeri.
- Deloria, Vine. (1995) 1997. *Red Earth, White Lies: Native Americans and the Myth of Scientific Fact*. Golden, Colorado: Fulcrum Publishing.
- 1999. *Spirit and Reason: the Vine Deloria, Jr., Reader*. [Doaim.] B. Deloria & K. Foehner & S. Scinta. Golden, Colo.: Fulcrum.
- Dmitriev, L. A. 1973. *Žitijnyje povesti Russkogo Severa kak pamjatniki literatury XIII–XVII vv.: Evoljucija žanra legendarno-biografičeskij skazanij*. Leningrad: Nauka.
- Donner, Otto. 1876. *Lieder der Lappen*. Helsingfors: Finnische Litteratur-

- Gesellschaft. (suomagillii: (1876) *Lappalaisia lauluja*. Helsinki: SKS.)
- Düben, Gustaf von. (1873) 1977. *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske: Etnografiska studier*. Stockholm: Gidlunds.
- Dunfjeld, Maja. [2001]. Tjaalehtjimmie: form og innhold i sørsamisk ornamentikk. Doktorgradsavhandling. Tromsø: Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø. (Almmutkeahtes doavttirgráda dutkamuš).
- Egan, Kieran. 1997. *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding*. Chicago: University of Chicago Press.
- Egeberg, Erik. 1992. Trifon av Pečengas vita – en helgenlegende. *Fra Heliodor til Petter Dass*, 173–184. [Doaim.] P. T. Andersen & H. E. Aarseth. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Eidlitz Kuoljok, K. 1987. Den samiska sitan – en utmaning. *Rig* 1987: 70, 74–76. Stockholm.
- Eliade, Mircea. 1969. *The Quest: History and Meaning in Religion* (Phoenix book, 625). Chicago: University of Chicago Press.
- Erman, A. 1860. *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland* 1860: 20, 167–180, 349–365. (Slavistic printings and reprintings). Berlin.
- Ernits, Enn. 1999. Folktales of Meandash, the mythic Saami reindeer: part I. *Folklore* 1999: 11, 31–59. Folklore Department of the Institute of the Estonian Language. [<http://haldjas.folklore.ee/folklore>]
- 2000. Folktales of Meandash, the mythic Saami reindeer: part II. *Folklore* 2000: 13, 66–92. Folklore Department of the Institute of the Estonian Language. [<http://haldjas.folklore.ee/folklore>]
- Flood, Gavin. 1999. *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*. London: Cassell.
- Fluehr-Lobban, Carolyn. 1998. Ethics. *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, 173–202.
- Ganander, Kristfrid. [1789] 1995. *Mythologia Fennica*. [Doaim.] J. Pentikäinen. Tampere: Recallmed.
- Gaski, Harald. 1991. Dutki, servodat ja kritihkka dahje vástádus daid gažaldagaide maid ii sáhte jearrat. *Cafe boddu: Essayčoakkáldat* 1, 131–143. Davvi Girji o.s.
- 1994. Etnokritihkka ja amaskultuvrralaš hermeneutihkka – nuppi ádden ja iežas čilgen nubbái. *Sáme giela ja sámii girjjálasvuodá*

- praktihkalaš ja teorehtalaš symposia Guovdageainnus* 13.–15.9.1993: Loahpparaporta, 5–8. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla.
- 1998. Máinnas(teapmi) ja dan birra. *Cafe boddu: Essaycoakkáldat* 1998: 3, 31–40. Davvi Girji o.s.
- Geertz, Clifford. (1974) 1999. From the native's point of view: on the nature of anthropological understanding. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion*, 50–66.
- Gegeo, David Welchman & Karen Ann Watson-Gegeo. 2001. «How we know»: Kwara'ae rural villagers doing indigenous epistemology. *Contemporary Pacific: A Journal of Island Affairs* (Center for Pacific Islands Studies, University of Hawai'i Press) 2001: 13: 1, 55–88.
- Gegeo, David Welchman. 2001. Cultural rupture and indigeneity: the challenge of (re)visioning «place» in the Pacific. *Contemporary Pacific: A Journal of Island Affairs* (Center for Pacific Islands Studies, University of Hawai'i Press) 13: 2, 491–507.
- Gippius, J. V. 1936. Fonogrammarhiv fol'klornoj sekcii Instituta Antropologii i Etnografii Akademii nauk SSSR. *Sovetskij Fol'klor* 1936: 4–5, 405–413. Leningrad: An SSSR
- Glavatskaya, E. M. 1998. Kogda umolknut bubny: ili skaz o tom, kak car' Petr rešil krestit' jažyčnikov Sibiri. *Ural'skij sbornik: Istorija. Kul'tura. Religija* 2, 52–66. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo gosuniversiteta.
- 1999 a. A byl li vybor? Argumenty protiv teorii nensil'stvennogo kreščenija hantov i mansi v 1712 – 1715 gg. *Ural'skij sbornik: Istorija. Kul'tura. Religija* 3, 82–102. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo gosuniversiteta.
- 1999 á. Pravoslavije, ateizm i tradicionnyje verovanija hantov: istorija religioznyh izmenenij. *Istorija cerkvi: Izučenie i prepodavanje: Materialy naučnoj konferencii, posvjaščennoj 2000-letiju hristianstva 22–25 nojabrja 1999 goda*, 28–35. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo gosuniversiteta.
- Gnučeva, V. & A. Černikov. 1935. Pervaja akademičeskaja ekspedicija (Po materialam Arhiva Akademii Nauk SSSR). *Vestnik Akademii Nauk SSSR* 1935: 10, 56–60. Moskva & Leningrad: An SSSR.
- Golubinskij, E. E. 1903. *Istorija kanonizacii svjatyh v russkoj cerkvi*.

Moskva.

- Grenier, Louise. 1998. *Working With Indigenous Knowledge: A Guide For Researchers*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Grim, John A. 1996. Cultural identity, authenticity, and community survival: the politics of recognition in the study of Native American religions. *The American Indian quarterly* 20 (3–4); 353–376. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Guide to the Study of Religion*. [Doaim.] Willi Braun & Russell T. McCutcheon. London & New York 2000: Cassell.
- Gura, A. V. 1997. *Simvolika životnyh š slavyjanskoj narodnoj tradicii* (Tradicionnaja Duhovdnaja Kul'tura Slavjan. Rossijskaja Akademija Nauk. Institut slavjanovedenija i balkanistiki). Moskva: Indrik.
- Gurina, N. N. 1953. *O datirovke kamennyh labirintov* (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 39). Moskva.
- 1956. *Oleneostrovskij mogil'nik* (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 47). Moskva.
- 1961. *Drevnaja istorija Severo-zapada Evropejskoj časti SSSR* (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 87). Moskva.
- 1980. Naskal'nye risunki Kol'skogo poluoostrova i sopredel'nyh oblastej (obščie i specifičeskie čerty). *Zveri v kamne: Pervobytnoe iskusstvo*, 117–135. Novosibirsk.
- 1982. *Vremja, vrezannoe v kamen': Iz istorii drevnih laplandcev*. Murmansk.
- 1997. *Istorija kul'tury drevnego naselenija Kol'skogo poluoostrova* (Archaeologica Petropolitana 3). St. Peterburg.
- Halstead, Narmala. 2001. Ethnographic encounters: positionings within and outside the insider frame. *Social Anthropology* 9: 3, 307–321.
- Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. [Doaim.] H. Russell Bernard. Walnut Creek, Calif. 1998: AltaMira Press.
- Hansen, Lars Ivar. [1990]. *Handel i nord: samiske samfunnsendringer ca. 1550 – ca. 1700*. Avhandling (doktorgrad). Tromsø: Universitetet i Tromsø. (Almmutkeahates doavttirgádadutkamuš).
- 2003. Fredstraktaten mellom Norge og Novgorod av 1326. *Middelalderforum: Tverrfaglig tidsskrift for middelalderstudier* 2003: 3: 1/2, 4–28. Universitetet i Oslo.

- Harkin, Michael E. 2000. Sacred places, sacred spaces. *Wicazo Sa Review* 2000: 15: 1, 49–70. University of Minnesota Press.
- Harrison, Barbara. 2001. *Collaborative Programs in Indigenous Communities: From Fieldwork to Practice*. Walnut Creek, Calif.: Altamira Press.
- Harva, Uno. 1958. Arktinen kulttuuri. *Tutkijan perintö: Suomalaista kansanrunoustiedettä viideltä vuosisadalta* (Tietolipas 14), 144–162. [Doaim.] Joukko Hautala & Matti Kuusi. Helsinki: SKS.
- Harvey, Graham. 2003. Guesthood as ethical decolonizing research method. *Numen* 2003, 50: 2, 125–145.
- Headland, T. N. & K. L. Pike & M. Harris. 1990. *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate* (Frontiers of Anthropology, Volume 7). Sage Publications.
- Henare, Manuka. 2001. Tapu, Mana, Mauri, Hau, Wairua. A Māori philosophy of vitalism and cosmos. *Indigenous Traditions and Ecology: The Interbeing of Cosmology and Community*, 197–221. [Doaim.] John A. Grim. Cambridge: Harvard University Press.
- Heshusius, L. 1994. Freeing ourselves from objectivity: managing subjectivity or turning toward a participatory mode of consciousness? *Educational Researcher* 23:3, 15–22. Washington D.C.: American Educational Research Association.
- Hirvonen, Vuokko. 1995. *Sydämeni palava: Johdatus saamelaiseen joiku- ja kertomusperinteeseen, tieteeseen ja kirjallisuuteen* (Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitoksen julkaisuja A. Kirjallisuus S). Oulu.
- 1999. *Sámeeatnama jienat: sápmelaš nissona bálggis girječállin*. Guovdageaidnu: DAT.
- 2000. How to make the daughter of a giant a Sami: a myth of the Sami people's origin. *Sami Folkloristics*, 214–231.
- Honko, Lauri. 1989. Memorates and the study of folk belief. *Nordic Folklore: Recent Studies* (Folklore Studies in Translations), 100–110. [Doaim.] R. Kvideland & H. Sehmsdorf. Bloomington: Indiana University Press.
- Hoppál, M. & O. J. von Sadovskij. 1989. *Shamanism, Past and Present*. Budapest: Ethnographic Institute, Hungarian Academy of Sciences.

- Hristianstvo = Hristianstvo. Enciklopedičeskij slovar v 3-h tomah.* [Doaim.] S. S. Averincev & A. N. Meškov & Jur. N. Popov. Moskva 1993–95: Bolšaja Rossijskaja Enciklopedija.
- Hufford, David J. (1995) 1999. The scholarly voice and the personal voice: reflexivity in belief studies. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion*, 294–310.
- Hultkrantz, Åke. 1985. Reindeer nomadism and the religion of the Saami. *Saami Pre-Cristian Religion*, 10–28.
- 1987. On beliefs in non-shamanic guardian spirits among the Saamis. *Saami Religion*, 110–123.
- Hume, Lynne. 2000. The Dreaming in contemporary Aboriginal Australia. *Indigenous Religions*, 125–138.
- Hætta, Odd Mathis. 1994. *The Ancient Religion and Folk-Beliefs of the Sámi* (Alta Museum pamphlets 1). Alta: Alta museum.
- Högström, Pehr. [1747]. *Beskrifvning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker*. Stockholm.
- Indigenous Anthropology in Non-Western Countires: Proceedings of a Burg Wartenstein Symposium.* [Doaim.] Hussein Fahim. Durham, NC 1982: Carolina Academic Press.
- Indigenous Religions: A Companion.* [Doaim.] Graham Harvey. London 2000: Cassell.
- The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion: A Reader.* [Doaim.] Russell T. McCutcheon. London & New York 1999: Cassell.
- Irwin, Kathie. 1994. Maori research methods and processes: an exploration. *Sites: A Journal for South Pacific Cultural Studies* 1994: 28, 25–43.
- Irwin, L. 1998. Native voices in the study of Native American religions. *Critical Review of Books in Religion: A Cooperative Venture of The Journal of the American Academy of Religion and the Journal of Biblical literature* 11, 97–147.
- Itkonen, T. I. 1923. D. E. D. Europaeuksen Kuolan-lappalainen sana- ja satukeräelmä. *Suomi* 5:2, 128–138.
- Jacobs-Huey, Lanita. 2002. The natives are gazing and talking back: reviewing the problematics of positionality, voice, and accountability among «native» anthropologists. *American Anthropologist* 104: 3, 791–804.

- Jahontov, I. 1881. *Žitija sv. severnorusskih podvižnikov Pomorskago kraja, kak istoričeskij istočnik (Sostavleno po rukopisjam Soloveckoj biblioteki)*. Kazan': Tipografija Imperatorskogo Universiteta.
- Johdatus saamentutkimukseen* (Tietolipas 131). [Doaim.] Ulla-Maija Kulonen & Juha Pentikäinen & Irja Seurujärvi-Kari. Helsinki 1994: SKS.
- Kahakalau, Ku. 2004. Indigenous heuristic action research: bridging Western and indigenous research methodologies. *Hulili: Multidisciplinary Research on Hawaiian Well-Being* 2004: 1: 1, 19–33.
- Kalugin, V. V. 2003. «Žitie Trifona Pečengskogo» v pismennosti XVIII–XX vekov. *Lingvističeskoe istočnikovedenie i istorija russkogo jazyka* (Rossijskaja Akademia Nauk, Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova), 417–453. Moskva: Drevlehranilišče.
- Kanaqluk (George P. Charles). 2001. Yuuyaraq (the way of the human being) as interpreted by a contemporary Yup'ik family. *Shamanhood: Symbolism and Epic* (Bibliotheca shamanistica 9), 161–198. [Doaim.] J. Pentikäinen & H. Saressalo & Ch. Taksami. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kanneh, Kadiatu. 1997. 'Africa' and cultural translation: reading difference. *Cultural Readings of Imperialism: Edward Said and the Gravity of History*, 267–289. [Doaim.] Keith Ansell-Pearson & Benita Parry & Judith Squires. New York: St. Martin's Press.
- Kappeler, A. 1997. *Rossija – mnogonacional'naja imperija: Vozniknovenie, istorija, raspad*. Moskva: Progress & Tradicija. (duiskagillii: (1993) Russland als Vielvölkerreich).
- Karamsin, N. M. [1833–35] 1989. *Istorija gosudarstva Rossijskogo (Reprintnoje vosproizvedenije izdanija 1842–1844 godov)*. Moskva: Kniga.
- Karavaeva, V. A. 2000. Starožily Monče-guby. *Živaja Arktika: Vek kraevedenija na Murmane* 2000:3–4 [http://arctic.org.ru/new/kar.htm]
- Karsten, Rafael. 1952. *Samefolkets religion: de nordiska lapparnas hedniska tro och kult i religionshistorisk belysning*. Stockholm: Gebers.
- Kartašev, A. V. 1993. *Očerki po istorii Russkoj cerkvi v 3-h tomah*. Moskva: Terra.
- Kawagley, A. Oscar (Angayuqaq Oscar). 1995. *A Yupiaq Worldview: A*

- Pathway to Ecology and Spirit*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Kelsiev, A. I. 1878. Doklady o loparjah. *Izvestija Imperatorskogo občestva ljubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii* 27. *Antropologičeskaja vystavka* 1, 111–122, 245–246, 323–329, 350–355, 411, 424–428.
- 1882. Referat o poezdke k loparjam i otčet o poezdke v rusksuju Laplandiju v 1877 g. *Izvestija Imperatorskogo občestva ljubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii* 35: 1: 4. *Antropologičeskaja vystavka 1879 goda* 3: 1: 4, 491–498.
- Kert, G. M. 1969. Förändringar i kolosamernas andliga kultur under Sovjet-regimens år. *Nordisk udredningsserie* 1969: 6, 143–147. Stockholm: Nordiska rådet.
- 1973. The history of the ancient Saams. *Circumpolar Problems: Habitat, Economy, and Social Relations in the Arctic* (Wenner-Gren Center, International Symposium Series 21), 81–84. [Doaim.] G. Berg. Oxford: Pergamon Press.
- Keskitalo, Alf Isak. 1980. Om möjligheten av folklöre som ett hinder i en etnisk inkorporationprocess. *Tradisjon: tidsskrift for folkeminnevitenskap* 1980: 10, 97–101. Oslo: Universitetsforlaget.
- 1994. Research as an interethnic relation. *Dieđut* 1994: 7, 35–43. The Nordic Sami Institute.
- Kildeskifter til den lappiske mytologi* (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1910, 4). [Doaim.] J. Qvigstad. Trondhjem 1910: Selskabet.
- Kiselev, A. & T. A. Kiseleva. (1979) 1987. *Sovetskie saamy: istorija, ekonomika, kul'tura*. Murmansk: Murmanskoje knižnoje izdatelstvo.
- Ključevskij, V. O. (1871) 1968. *Drevnerusskija žitija svjatyh kak istoričeskij istočnik* (Slavistic printings and reprintings 115). Mouton: The Hague.
- 2000. *Pravoslavije v Rossii*. Moskva: Mysl'.
- Knuuttila, Seppo. 1992. *Kansanhumorin mieli: Kaskut maailmankuvan aineksena* (SKST 554). Helsinki: SKS.
- Koltat, karjalaiset ja setukaiset: Pienet kansat maailmojen rajoilla* (Snellman-instituutin A-sarja 19/1995). [Doaim.] Tuija Saarinen & Seppo Suhonen. Kuopio 1995: Snellman-instituutti.

- Konakov, Nikolai. 1998. Komin kansan perinteinen luonnon hyödyntäminen ja maailmankatsomus. *Ison karhun jälkeläiset: Perinne ja etninen identiteetti yhteiskunnallisessa murroksessa* (SKST 697), 62–84. [Doaim.] Pekka Hakamies. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Mikko. 1964. Lapin murteiden keskinäisistä suhteista. *Lapin tutkimusseuran vuosikirja* 1964:5, 51–52.
- 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan* (SKST 370). Helsinki: SKS.
- Kosmenko, M. G. & S. I. Kočkurkina. 1996. Voprosy istorii naselenija drevnej Karelii. *Arheologija Karelii*, 362–385. (Karel'skij naučnyj centr, Institut jazyka, literatury i istorii). Petrozavodsk: Rossijskaja akademija nauk.
- Kosmenko, A. P. 1993. *Narodnoje izobrazitel'noje iskusstvo saamov Kol'skogo poluostrova XIX–XX vv.: Etnografičeskij očerk*. Petrozavodsk: KNC RAN.
- Kučinskij, M. G. 1998 á. K voprosu o lokalizacii Terskoj storony i strany Turija. *Istoričeskaja antropologija: mesto v sisteme social'nyh nauk, istočniki i metody interpretacii. Tezisy dokl. i soobšč. nauč. konf.* [Doaim.] O. M. Meduševskaja. Moskva: RGGU.
- 1999 a. Karakteristika semji u saamov Kol'skogo uezda v konce XVI – načale XVII v. *Narody Rossijskogo Severa i Sibiri* (Sibirskij etnografičeskij sbornik 9; Institut etnologii i antropologii imeni N. N. Mikluho-Maklaja, RAN), 82–98. Moskva.
- 1999 á. Ugodja kak predmet sobstvennosti saamov Kol'skogo uezda v XVI–XVII vv. *Točnoje gumanitarnoje znanije: Tradicii, problemy, metody, resul'taty: Tezisy dokladov i soobščeniij naučnoj konferencii Moskva, 4–6 fevralja 1999 g.*, 88–89. Moskva.
- Kučinskij, M. & D. Vorobjev. [2002]. Zaključenie o neobходимosti organizacii zakaznika na poluostrove Rybačij: Otčet (Kol'skij Centr ohrany dikoj prirody). Apatity.
- Kuokkanen, Rauna. 1996. Sámi identitehta politihkas, girjjálašvuodas ja dan analyseremis. *Symposiaraporta Nr. 3: Čavčča 1995 sáamegiela ja sámi girjjálašvuoda dutkan- ja bagadansymposia* (The Nordic Sami Institute), 15–20. Doaimm. Vesa Guttorm. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- 2000. Towards an «indigenous paradigm» from a Sami perspective.

- The Canadian Journal of Native Studies* 2000: 20: 2, 411–4–36. Brandon, Manitoba.
- 2001. Let's vote who is most authentic! Politics of identity in contemporary Sami literature. (*Ad*)*ressing Our Words. Aboriginal Perspectives on Aboriginal Literatures*, 79–100. [Doaim.] Armand Garnet Ruffo. Penticton, BC, Canada: Theytus Books Ltd.
  - 2007. *Reshaping the University: Responsibility, Indigenous Epistemologies, and the Logic of the Gift*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Kuropjatnik, Marina. 1992 a. K karakteristike bračnoj sistemy kol'skih saamov (po materialam metričeskikh knig XIX – načala XX vv.). *SUSA* 84, 191–200.
- 1992 á. Local variants of functioning of the Kola Saami community. Pusztay J. & E. Saveljeva. *Srecimina Sibirica: redicit János Pusztay. Tomus 5* (The Arctic: Papers of an International Conference Syktyvkar, 16–18 May, 1991), 163–168. Savariae.
  - 1997. Noaide-begrepet blant de russiske samene. *Ottar* 1997: 217, 37–45.
  - 2000. The Ter Sámi according to the Russian census of 1858: ethno-social characteristics. *Acta Borealia* 2000: 2, 39–48. Tromsø: Tromsø Museum.
- Kuwayama, Takami. 2003. «Natives» as dialogic partners: some thoughts on native anthropology. *Anthropology Today* 19: 1, 8–13.
- Källskrifter till lapparnas mytologi* (Bidrag till vår odlings hävder utg. af Nordiska Museet 10). [Doaim.] Edgar Reuterskiöld. Stockholm 1910: Nordiska museet.
- Lar, Leonid. 2003. *Kul'tovyje pamjatniki Jamala (Hebidja ja)*. [Doaim.] P. B. Bojarskij. Tjumen': Izdatel'stvo IPOS SO RAN.
- 2004. K voprosu o vladenii yazykom issleduemogo etnosa. *Materialy meždunarodnogo interdisciplinarnogo naučno-praktičeskogo kongressa «Sakral'noe glazami 'profanov' i 'posvjaščenyh'»* 9: 2, 39. Moskva.
- Larsson-Kalvemo, Astrid. [1995]. «Fighting for Survival». Överlevelsesstrategier i nya omständigheter bland samerna på Kolahalvön. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Tromsø, ISV/Seksjon for samiske

- Studier / Sosialantropologi. (Almmutkeahkes váldofágabargu).
- Lawson, E. 1996. Theory and the new comparativism, old and new. *Method and Theory in the Study of Religion* 1996: 8, 31–35.
- Le Maire, Mads. 1982. *Fra Sydvaranger*. Kirkenes: Sør-Varanger Museum.
- Leem, Knud. 1767. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse [...]*. Kiøbenhavn.
- Lehtola, Veli-Pekka. 1994. *Saamelainen evakko: rauhan kansa sodan jaloissa*. Helsinki: City Sámit.
- 1997. *Saamelaiset: historia, yhteiskunta, taide*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Leo, metropoliitta. 1995. Kolttien uskontoelämän historia ja nykytila. *Koltat, karjalaiset ja setukaiset*, 58–67.
- Lid, N. 1956. Kalliopiirroksissa ja noitarummuissa kuvattuja hiihtäviä noitia. *Kalevalaseuran vuosikirja* 36. Helsinki: SKS.
- Lightning, Walter C. 1992. Compassionate mind: implications of a text written by Elder Louis Sunchild. *Canadian Journal of Native Education* 1992: 19, 215–153.
- Lihachev, V. A. 2000. Otkrytie veka na Kan-ozere. *Živaja Arktika* 2000. [<http://arctic.org.ru/neš/lihach.htm>]
- 2001. Petroglify Kanozera. *Nauka i biznes na Murmane (Velikaja kamennaja letopis': Novaja nahodka naskal'nyh izobraženij na Kol'skom poluostrove)* 2001: 4, 5–22.
- Lihačev, D. S. (1958) 1970. *Čelovek v literature Drevnej Rusi*. Moskva: AN SSSR.
- 2001. *Tekstologija na materiale russoj literatury X–XVII vekov* (Rossijskaja Akademija Nauk, Institut Russkoj Literatury (Pushkinskij Dom) Biblioteka Slavica). (3. viiddiduvvon preanttus). St. Peterburg: Aleteja.
- Lindahl, Eric & Johan Öhrling. 1780. *Lexicon lapponicum: cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico*. Holmiæ: Joh. Georg. Lange.
- Lindin, Leif & Håkan Rydving. 2005. Samisk kyrkohistorisk bibliografi / Sámi girkohistorjjálaš bibliografija / Sami Church History: A Bibliography. Lund & Umeå. (prentehusas).

- Long, Charles H. 2004. A postcolonial meaning of religion: Some reflections from the indigenous world. *Beyond Primitivism: Indigenous Religious Traditions and Modernity*, 89–98.
- Loring, Stephen & Daniel Ashini. 2000. Past and future pathways: Innu cultural heritage in the twenty-first century. *Indigenous Cultures in an Interconnected World*, 167–189. [Doaim.] Claire Smith & Graeme K. Ward. Vancouver & Toronto: UBC Press.
- Lukjančenko, T. V. 1979. Rasselenie kol'skih saamov v XVI – XVII vv. *K istorii malyh narodnostej Evropejskogo Severa*, 14–23. Petrozavodsk.
- 1980. Etnogenez saamov. *Etnogenez narodov Severa*, 28–40. Moskva: Nauka.
- 1990 a. Semja u saamov. *Semeinyj byt narodov SSSR*, 148–155. Moskva: Nauka.
- 1990 á. Saamy. *Brak u narodov Severnoj i Severo-Zapadnoj Evropy*, 35–43. Moskva: Nauka.
- 2002. V. V. Čarnoluskij: pevec saamskoj zemli. *Repressirovannye etnografy*, 128–146. [Doaim.] D. D. Tumarkin. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- Lundmark, Bo. 1976. Reflexioner kring Sájva. *Religion och Bibel* 35, 49–54. Uppsala.
- 1982. *Bæi`vi, máanno, nástit: Sol- och mánkult samt astrala och celesta föreställingar bland samerna* (Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 5). Umeå: Västerbottens museum.
- 1985. They consider the sun to be a mother to all living creatures. *Saami Pre-Christian Religion*, 179–188.
- 1987. Rijkuo-Maja and Silbo-Gåmmoe: towards the question of female shamanism in the Saami area. *Saami Religion*, 158–169.
- MacIntyre, Alasdair. (1974) 1999. Is understanding religion compatible with believing? *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion*, 37–49.
- Magga, Ole Henrik. 1991. Báikenamaid geavahus ja sámii kultuvra. *Sámi kulturmuitut: báikenammacoaggima giehtagirji = Samiske kulturminner: håndbok i stedsnavnregistrering*, 5–17. Doaim. Hans Ragnar Mathisen. Romsa: I kommisjon på Keviselie forlag.

- Magid, S. D. 1936. Spisok sobranij fonogrammarhiva fol'klornoj sekcii Instituta Antropologii i Etnografii Akademii nauk SSSR. *Sovetskij Fol'klor* 1936:4–5, 415–428.
- Makarij (Bulgakov), mitropolit Moskovskij i Kolomenskij. 1995. *Istorija Russkoj Cerkvi: Kniga 2. Istorija Russkoj Cerkvi v period soveršennoj zavisimosti eje ot Konstantinopol'skogo patriarha (988–1240)*. Moskva: Izdatel'stvo Spaso-Preobrazenskogo Valaamskogo monastyrja.
- 1996. *Istorija Russkoj Cerkvi: Kniga 4. Istorija Russkoj Cerkvi v period postepenogo perehoda eje k samostojatel'nosti (1240–1589)*. Moskva: Izdatel'stvo Spaso-Preobrazenskogo Valaamskogo monastyrja.
- Mamontova, N. & I. Mullonen. 1991. *Pribaltijsko-finskaja geografičeskaja leksika Karelii*. Petrozavodsk: Rossijskaja akademija nauk (Rossijskaja akademija nauk, Karel'skij naucnyj centr, Institut jazyka, literatury i istorii).
- Manker, Ernst. 1938. *Die lappische Zaubertrommel 1* (Acta Lapponica 1). Stockholm: Thule.
- 1950. *Die lappische Zaubertrommel 2* (Acta Lapponica 6). Stockholm: Gebers.
- 1957. *Lapparnas heliga ställen: kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och Landsantikvariernas fältundersökningar* (Acta Lapponica 13). Stockholm: Nordiska Museet.
- 1961. *Lappmarksgravar* (Acta Lapponica 17). Stockholm: Nordiska Museet.
- Marsden, Maori. 1992. God, man and universe: a Maori view. *Te Ao hurihuri: Aspects of Maoritanga*, 117–137. [Doaim.] Michael King. Auckland, N.Z.: Reed.
- Marsden, Maori & T. A. Henare. 1992. *Kaitiakitanga: A Definitive Introduction to the Holistic World View of the Maori*. Wellington, N.Z.: Ministry for the Environment.
- Martin, Luther H. 2000. Comparison. *Guide to the Study of Religion*, 45–56.
- Mataira, Peter J. 2000. Mana and tapu: sacred knowledge, sacred boundaries. *Indigenous Religions*, 99–112.

- Mathisen, Stein R. 1990. Trolldom og kristendom, ganlapper. *Nord Nytt: Nordisk tidskrift for folkelivsforskning* 1990: 40, 63–73.
- 2000. Changing narratives about Sami folklore – a review of research on Sami folklore in the Norwegian area. *Sami Folkloristics*, 103–130.
- McCutcheon, Russell T. 1997. Classification and the shapeless beast: a critical look at the AAR research interest survey. *Religious Studies News* 12: 3, 7–9.
- Mebius, Hans. 1968. Värro. *Studier i samernas förkristna offeriter* (Skrifter utgivna av religionshistoriska institutionen i Uppsala 5). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1972. *Sjiele: Samiska traditioner om offer*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Melbourne, Te Waaka. [2000]. Wairua maori rua mano: Maori Spirituality 2000. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the Degree of Master of Philosophy at Massey University, N.Z. Massey University. (Almmutkehtes doavttirgráda dutkamuš).
- Meriot, Christian. 1978. Om samer og noen tidlige franske forskere. *Kultur på karrig jord: Festskrift til Asbjørn Nesheim*, 207–213. [Doaim.] Susanna Hals & Asbjørn Nesheim. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Meyer, Manulani. [1998]. Native Hawaiian Epistemology: Contemporary Narratives: a doctoral dissertation (Harvard University 1998). (Almmutkehtes doavttirgráda dutkamuš).
- Mies, Maria. 1991. Women's research or feminist research? *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*, 60–84. [Doaim.] Margaret Fonow & Judith Cook. Bloomington: Indiana University Press.
- Miller, V. 1900. Nikolaj Nikolajevič Haruzin: nekrolog. *Etnografičeskoje obozrenije* 1900: 2, 114 (Izdanije etnografečeskogo otdela IOLEAE). Moskva.
- Minkin, A. A. 1972. *Toponimy Murmana*. Murmansk: Murmanskoje knižnoe izdatel'stvo. [<http://e-k.viv.ru/cont/toponim/1.html>]
- Mitrofan (Badanin), ieromonah. 2002. *Blažennyj Feodorit Kol'skij, prosvetitel' loparej: Istoričeskije materialy k proslavljeniju i napisaniju žitija*. Murmansk: Izdatel'stvo Murmanskoj i Mončegorskoj jeparhii.

- [online: <http://www.sedmitza.ru>]
- Mone, F. J. 1822. *Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa, I*. Berlin.
- Moore, Henrietta L. 1988. *Feminism and Anthropology* (Feminist Perspectives). Cambridge: Polity Press.
- 1997. Interior landscapes and external worlds: the return of grand theory in anthropology. *The Australian Journal of Anthropology* 8: 2, 125–144.
- Morgan, Sue. 1998. Feminist approaches. *Approaches to the Study of Religion*, 42–72.
- Mullonen, I. I. 1991. Etnoistoričeskije motivy toponimii Mežozerja. *Belozerskaja ves'*, 187–196. Petrozavodsk.
- Myanndash: Rock Art in the Ancient Arctic*. [Doaim.] Antero Kare. Rovaniemi 2000: Arctic Centre Foundation.
- Myrhaug, May-Lisbeth. (1994) 1997. *I modergudinnens fotspor: samisk religion med vekt på kvinnelige kultutøvere og gudinneskult* (En Pax-bok). Oslo: Pax.
- Nakata, Martin. 1998. Anthropological texts and indigenous standpoints. *Australian Aboriginal Studies* (Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies), 3–12.
- Narayan, Kirin. 1993. How native is a «native» anthropologist? *American Anthropologist* 95: 671–686.
- Native American Religious Identity: Unforgotten Gods*. [Doaim.] Jace Weaver. Maryknoll, N. Y. 1998: Orbins.
- Native Religions and Cultures of North America*. [Doaim.] Lawrence E. Sullivan. New York 2000: Continuum.
- Natives and Academics: Researching and Writing about American Indians*. [Doaim.]. Devon A. Mihesuah. Lincoln 1998: University of Nebraska Press.
- Nesheim, Asbjørn. 1968. Samiske stedsnavn. *Namn i fjellet* (Orion-bøkene 74), 132–158. [Doaim.] Jørn Sandnes & Per Tylden. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Nickul, Karl. 1970. *Saamelaiset kansana ja kansalaisina* (SKST 297). Helsinki: SKS.
- 1973. Suonjelin kolttayhdyskunnan elämästä. *SUST* 150, 238–244.

- Helsinki.
- Novgorodskaja pervaja letopis' 1950* = Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov. [Doaim.] A. N. Nasonova & M. N. Tichomirov. Moskva 1950: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Ortiz, Alfonso. (1969) 1973. *The Tewa World: Space, Time, Being, and Becoming in a Pueblo Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Oskal, Nils. 1999. Kultur og rettigheter. *Samer og nordmenn: temaer i jus, historie og sosialantropologi*, 141–163. [Doaim.] Harald Eidheim. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Otto, Rudolf. (1923) 1958. *The Idea of the Holy: An Inquiry Into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational*. [Jorg.] John W. Harvey. London: Oxford University Press.
- Our Religions*. [Doaim.] Arvind Sharma. San Francisco 1993: Harper-Collins.
- Outakoski, Nilla. 1991. *Lars Levi Laestadiuksen saarnojen maahiskuva: verrattuna Kaaresuvannon nomadien maahiskäytyksiin* (Acta Societatis Historicae Ouluensis Scripta Historica 17). Oulu.
- Paden, William. 1996. Elements of a new-comparativism. *Method and Theory in the Study of Religion* 1996: 8, 5–14.
- Panteleimon, arkimandriitta. 1990. *Luostari Jäämeren rannalla: Petsamon luostarin historia* (Valamon luostarin julkaisuja 41). Jyväskylä.
- Patterson, John. 1992. *Exploring Maori Values*. Palmerston North, N.Z.: The Dunmore Press.
- Pelto, P. & G. H. Pelto. 1978. *Anthropological Research: The Structure of Inquiry*. Cambridge: Cambridge Univ Press.
- Pennanen, Jukka. 2000. *Jos ei ole poropaimenia, kansa häviää. Kuolan poronhoitajien sosiokulttuurinen adaptaatio 20. vuosisadalla* (SKST 779). Jyväskylä: SKS.
- Pentikäinen, Juha. 1973. The division of the Lapps into cultural areas. *Circumpolar Problems: Habitat, Economy, and Social Relations in the Arctic*, 135–151. [Doaim.] Gösta Bers. Oxford: Pergamon Press.
- 1987. *Oral Repertoire and World View: An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History* (FFC 219). Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- 1995. *Saamelaiset: Pohjoisen kansan mytologia*. (SKST 596).

- Helsinki: SKS.
- (1997) 1998. *Shamanism and Culture*. Helsinki.
- Pentikäinen, Juha & Timo Miettinen. 2003. *Pyhän merkkejä kivessä*. Helsinki: Etnika OY.
- Pentikäinen, Juha & Taisto Raudalainen. 1999. Old belief among the Uralic peoples. «*Silent as Waters We Live*»: *Old Believers in Russia and Abroad. Cultural Encounter with the Finno-Ugrians*, 40–54. [Doaim.] J. Pentikäinen. Helsinki: SKS.
- Perinnetieteen terminologia* (Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 1). Helsinki (1984) 1992: Helsingin yliopisto.
- Personal Knowledge and Beyond: Reshaping the Ethnography of Religion*. [Doaim.] James V. Spickard & J. Shawn Landres & Meredith B. McGuire. New York 2002: New York University Press.
- Pettersson, O. P. [1905–06] 1979. *Kristoffer Sjulssons minnen: om Vapstenlapparna i början af 1800-talet* (Acta Lapponica 20). [Doaim.] Louise Bäckman & Rolf Kjellström. Stockholm.
- 1985. The god Ruto: some phenomenological reflections. *Saami Pre-Christian Religion*, 135–156.
- 1987. Old Nordic and Christian elements in Saami ideas about the realm of the Dead. *Saami Religion*, 69–80.
- Pettersson, O. P. 1979. *Kristoffer Sjulssons minnen: om Vapstenlapparna i början af 1800-talet* (Acta Lapponica 20). [Doaim.] Louise Bäckman & Rolf Kjellström. Stockholm: Nordiska museet.
- Pike, Kenneth L. (1954) 1967. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. The Hague: Mouton.
- Pinker, Steven. 1997. *How the Mind Works*. New York: Norton.
- Pirak, Anta. 1937. *Jáhttee saamee viessoom / Upptecknat och försett med inledning av H. Grundström; samt fonetiskt upptecknat språkprov av B. Collinder* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 31: 2). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Platvoet, Jan G. 1982. *Comparing Religions: A Limitative Approach. An Analysis of Akan, Para-Creole, and IFO-Sananda Rites and Prayers* (Religion and reason 24). The Hague: Mouton.
- 1999. To define or not to define: the problem of the definition of religion. *The Pragmatics of Defining Religion*, 245–265.

- Polla, Matti & Marina Kuropjatnik. 2004. Household arrangements among the Saami of Akkala, Northern Russia, in the 19th century. *Family Life in the Northwestern Margins of Imperial Russia* (Studia Carelica Humanistica 19), 239–260. [Doaim.] Tapio Hämynen & Jukka Partanen & Yury Shikalov. Joensuu: Joensuu University Faculty of Humanities.
- Porsanger (gč. Sergejeva), Jelena. 2004 a. An essay about indigenous methodology. *Nordlit* 2004: 15, 105–121. Tromsø: Tromsø University.
- 2004 á. The eastern Sámi and the missionary policy of the Russian Orthodox Church. *Creating Diversities*, 107–124. Helsinki: SKS.
- The Pragmatics of Defining Religion. Contexts, Concepts and Contest* (Studies in the History of Religions 84). [Doaim.] Jan Platvoet & Arie L. Molendijk. Leiden 1999: Brill.
- Preobraženskij, A. 1988. *The Russian Orthodox Church: 10th to 20th Centuries*. [Jorg.] S. Syrovatkin. Moscow: Progress Publishers.
- Presnjakov, A. E. 1918. Reforma arhivnogo dela. *Russkij istoričeskij žurnal* 1918: 5, 205–222.
- PSRL (1926) 1997 = *Polnoe sobranie russkich letopisej. Tom 1: Lavrentjevskaja letopis'*. Leningrad (1926) 1997: Akademija nauk SSSR.
- PSRL 1965 = *Polnoe sobranie russkich letopisej. Tom 9/10: Patriarsaja ili nikonovskaja letopis'*. Moskva 1965: Akademija nauk SSSR, Institut istorii SSSR.
- Pushkareva, Elena. 2004. Insider among insiders / Svoj sredi svoih. *Materialy međunarodnogo interdisciplinarnogo naučno-praktičeskogo kongressa «Sakral'noe glazami 'profanov' i 'posvjaščenyh'»* 9: 2 [<http://www.iea.ras.ru/conferences/iea/21062004/index.html>]
- Readings in Indigenous Religions*. [Doaim.] Graham Harvey. London 2002: Continuum.
- Redefining Nature: Ecology, Culture and Domestication*. [Doaim.] Roy Ellen & Katsuyoshi Fukui. Oxford & Washington 1996: Berg.
- Religious Plurality in Africa: Essays in Honour of John S. Mbiti* (Religion and Society 32). [Doaim.] John S. Mbiti & Jacob K. Olupona & Sulayman S. Nyang. Berlin 1993: Mouton de Gruyter.
- Reuterskiöld, Edgar. 1912. *De nordiska lapparnas religion* (Populära etnologiska skrifter 8). Stockholm.

- Réville, A. 1883. *Les religions des peuples non-civilisés* (Histoire des religions 1). Paris.
- Rigney, Lester-Irabinna. 1999. Internationalization of an indigenous anti-colonial cultural critique of research methodologies. *Wicazo Sa Review*, Fall99, 14: 2, 109–122. University of Minnesota Press.
- [2000]. The first perspective: culturally safe research practices on or with indigenous peoples', paper presented at the Chamcool conference, University of Calgary, Alberta, Canada, 1999. (Almmutkehtes čálus).
- Robinson, Michael P. & Karim-Aly S. Kassam. 1998. *Sami Potatoes: Living With Reindeer and Perestroika*. [Doaim.] Leif Rantala. Calgary: Bayeux Arts.
- Rombandeeva, Evdokia Ivanovna. 1993. *Istorija naroda mansi (vogulov) i ego duhovnaja kul'tura*. Surgut: Severnyj dom.
- Royal, Charles. [2002]. *Indigenous Worldviews: A Comparative Study*. A report on research in progress by Te Ahukaramu Charles Royal for Ngaati Kikopiri, Te Waananga o Raukawa, Te Puni Kookiri-Ministry for Maaori Development, Fullbright New Zealand, Winston Churchill Memorial Trust. Wellington, N.Z.: Winston Churchill Memorial Trust. (Almmutkehtes doavttirgráda dutkamuš).
- RPC 2000 = *Russkaja pravoslavnaja cerkov': Monastyri. Enciklopedičeskij spravočnik*. Moskva 2000: Respublika (Izdatel'stvo Moskovskoj Patriarhii).
- Ruotsala, Helena. 2002. Siidoista sovhooseihin. Kuolan poronhoito muutoksessa 1800–1900-luvuilla. *Historiallinen aikakauskirja* 99, 261–276. Helsinki.
- Rydving, Håkan. 1987 a. Shamanistic and postshamanistic terminologies in Saami (Lappish). *Saami Religion*, 185–207.
- 1987 á. Nájdens fåglar. *Några finsk-ugriska fåglar: till Lars-Gunnar Larsson den 9 december 1987*, 55–71. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.
- 1990. Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial. *Namn och bygd: tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 78, 167–177. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1991. The Saami drums and the religious encounter in the 17th and

- 18th centuries. *The Saami Shaman Drum*, 28–51.
- 1992. The names of the Saami thunder-god in the light of dialect geography. *Readings in Saami History, Culture and Language 3* (Miscellaneous Publications 14), 25–40. [Doaim.] R. Kvist. Umeå: Center for Arctic Cultural Research.
- 1993. *Samisk religionshistorisk bibliografi* (Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala 2). Uppsala: Uppsala universitet.
- (1993) 1995. *The End of Drum-Time: Religions Change among the Lule Saami, 1670s – 1740s* (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 12). Uppsala: Uppsala universitet.
- 1995. *Samisk religionshistoria: några källkritiska problem* (Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala 4). Uppsala: Uppsala universitet.
- 2000. The missionary accounts from the 17th and 18th centuries – the evaluation and interpretation of sources. *Sami Folkloristics*, 17–40.
- Saami Pre-Christian Religion: Studies on the Oldest Traces of Religion among the Saamis* (Stockholm Studies in Comparative Religion 25). [Doaim.] Louise Bäckman & Åke Hultkrantz. Stockholm 1985: Almqvist & Wiksell International.
- Saami Religion* (Scripta Instituti Donneriani Aboensis 12). [Doaim.] Tore Ahlbäck. Åbo 1987: The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History.
- The Saami Shaman Drum* (Scripta Instituti Donneriani Aboensis 14). [Doaim.] Tore Ahlbäck & Jan Bergman. Åbo 1991: The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History.
- Saastamoinen, Ilpo. 2000. Itäsaamelaisten musiikkiperinteestä. *Beaivvi mánát: saamelaisten juuret ja nykyaika* (Tietolipas 164), 83–122. Helsinki: SKS.
- The Sacred: Ways of Knowledge, Sources of Life*. [Doaim.] Peggy V. Beck & Anna Lee Walters & Nia Francisco. Arizona 1992: Navajo Community College Press.
- Saler, Benson. (1993) 2000. *Conceptualizing Religion: Immanent Anthropologists, Transcendent Natives, and Unbounded Categories*. New York: Berghahn Books.
- Salmond, A. 1994. *Hui: A Study of Maori Ceremonial Gatherings*.

- Auckland, N.Z.: Reed.
- Sámi atlas: geográfalaš ja historjjálaš kárttat*. Doaim. Hans Ragnar Mathisen & Samuli Aikio & Anders Henriksen. Romssavárdu [Tromsø] 1996: Keviselie.
- Sami Folkloristics* (NNF Publications 6). [Doaim.] J. Pentikäinen & H. Gaski & V. Hirvonen & J. Sergejeva. Turku 2000: Nordic Network of Folklore.
- Sammallahti, Pekka. 1998. *The Saami Languages: An Introduction*. Káráš-johka: Davvi Girji o.s.
- Schefferus, Johannes 1673. *Lapponia: id est, Regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio in qua multa de origine, superstitione, sacris magicis, victu, cultu, negotiis Lapponum, item animalum, metallorumque indole ...* Francofurti: Ex officina Christiani Wolffii.
- (1673) 1963. *Lapponia: eli lapin maan ja kansan uusi ja todenmukainen kuvaus* (Kariston klassillinen kirjasto 70; Acta Lapponica Fenniae 2). [Jorg.] Tuomo Itkonen. Hämeenlinna: Karisto.
- Scheurich, James Joseph & Michelle D. Young. 1997. Coloring epistemologies: are our research epistemologies racially biased? *Educational Researcher* 1997: 26: 4, 4–17. Washington, D.C.: American Educational Research Association.
- Segal, Robert A. (1983) 1999. In defence of reductionalism. *The Insider/ Outsider Problem in the Study of Religion*, 139–163.
- Sergejeva (gč. Porsanger), Jelena. 1994. Kuolansaamelaisten folkloresta – peuramies. *Johdatus saamentutkimukseen*, 163–170.
- 1995. Kuolansaamelaiset: menneisyys ja nykyisyys. *Koltat, karjalaiset ja setukaiset*, 67–82.
- 1997. Noaidiene blant samene på Kola. in *Ottar* 1997: 217, 28–36. Tromsø.
- [1997]. Ihminen ja luonto koltta- ja kuolansaamelaisten maailmankuvassa: Lisensiaattityö. Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos. (Almmutkeahdes lisenšiáhttudatkamuš).
- 1999. Kuolan saamelaiset: pienen kansan historia ja ongelmia. *Uskonto ja identiteetti: Suomalais-ugrialaisten kokemuksia ja vaiheita Venäjällä ja Neuvostoliitossa* (SKST 741), 96–111. [Doaim.] T. Laitila & T. Saarinen. Helsinki: SKS.

- 2000 a. The research history of Kola and Skolt Sami folklore and religion. *Sami Folkloristics*, 155–188.
  - 2000 á. The sun as father of the universe in the Kola and Skolt Sami tradition. *Sami Folkloristics*, 233–253.
  - 2000 b. The eastern Sámi: a short account of their history and identity. *Acta Borealia* 2000/2: 5–37. Tromsø: Tromsø museum.
  - 2000 c. Saamelaisten luontosuhde ja etninen uskonto. *Siiddastallan. Siidoista kyliin: luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen* (Inarin saamelaismuseon julkaisuja, 3), 221–226. [Doaim.] Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäläjärvi. Oulu: Pohjoinen.
  - 2002 a. Sámedutkan ja sámi kultuvrralaš renesánsa: ideála, myhta vai duohtavuohhta? *Hástalusat: Sámegiela ja sámi girjjálašvuoda njealját dutkan- ja bagadansymposia raporta* (Sámi dieđalaš áigečála 1/2002), 137–144. Sámi allaskuvla & Sámi Instituhtta & Romssa universitehta Sámi dutkamiid guovddáš.
  - 2002á. The eastern Sámi languages and language preservation. *Samiska i ett nytt årtusende. ANP 2002: 717*, 103–116. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
  - 2002 b. A close relationship to nature – the basis of religion. *Siiddastallan: From Lapp Communities to Modern Sámi Life* (Publication of the Inari Sámi Museum, 5), 151–155. [Doaim.] J. Pennanen & K. Näkkäläjärvi. Oulu: Pohjoinen.
- SFF 2002 = *Samisk forskning og forskningsetikk* (Den nasjonale forsknings-etiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Publikasjon 2002: 2). Oslo 2002: NESH.
- Sheridan, Joe. 1991. The silence before drowig an alphabet soup. *Canadian Journal of Native Education* 1991: 18, 23–31.
- Shmidt, A. V. 1928. Arheologičeskoe izučenie drevnostej Severa SSSR. *Finnougorskij sbornik* (Trudy komissii po izyčeniju plemennogo sostava naselenija SSSR i sopredel'nyh stran 15), 135–242. Lenin-grad: Izdatel'stvo AN SSSR.
- Shumkin, Vladimir J. 1986. Mezolit Kol'skogo poluostrova. *Sovjetskaja arheologija* 2: 15–33.
- 1987. Novye naskal'nye izobraženija Severnoj Evropy. *Zadači sovet-skoj arheologii v svete rešenij sjezda KPSS. Tezisy dokladov vseso-*

- juznoj arheologičeskoj konferencii*, 293. Suzdal’.
- 1988. K voprosu o formirovanii hozjaistvenno-kul’turnyh tipov u drevnego naselenija Kol’skogo poluostrova. *Kratkie soobščjenja Instituta Arheologii*, 193.
  - 1989. Novye naskal’nye izobraženija Severnoj Fennoskandii i starye problemy ih izučeniija. *Kratkie soobščjenja Instituta Arheologii* 200, 39–44.
  - 1990 a. Zapadnye i vostočnye tradicii kul’tury aborigennogo nasele-nija Severnoj Fennoskandii. *Uralo-indogermanistika* 2. Moskva.
  - 1990 á. On the ethnogenesis of the Sami: an archeological view. *Acta Borealia* 1990: 2, 3–20. Tromsø: Tromsø museum.
  - 1990 b. The rock art of Russian Lapland. *Fennoscandia archaeologica* 7, 53–67. Helsinki: Vetenskapsbokhandeln.
  - 2000. Rock art, seids and beliefs of eastern Lapland’s ancient population. *Myanndash*, 210–249.
  - 2001. Naskal’nye izobraženija reki Umby – novyj unikal’nyj petroglifičeskij kompleks. *Nauka i biznes na Murmane (Velikaja kamennaja letopis’: Novaja nahodka naskal’nyh izobraženij na Kol’skom poluostrove)* 2001: 4, 30–38.
- Sildnes, Unni. [1997]. Trifon Pečengskij: En ortodoks helgen i russisk og norsk tradisjon. Hovedoppgave i russisk litteratur. Tromsø: Universitetet i Tromsø. (Almmutkeahtes váldofágabargu).
- Simpson, Jane. 1997. Io as supreme being: intellectual colonization of the Maori? *History of Religions: An International Journal for Comparative Historical Studies* 1997: 37: 1, 50–85. Chicago: University of Chicago Press.
- Slezkine, Yuri. 1994. *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Slovar’ knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*. Vyp. 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.). [Doaim.] D. S. Lihačev. Leningrad 1988: Nauka.
- Smart, Ninian. (1973) 1999. Within and without religion. *The Insider/ Outsider Problem in the Study of Religion*, 221–234.
- Smith, Linda Tuhiwai. 1999. *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London: Zed Books.
- Snow, Dianne. 1993. *The ‘Community’ in Aboriginal Discourse: Construc-*

- ting Three Forms of Identity From the Past for the Present* (Te tari rangahau o te matauranga maori, Monograph 19). The University of Auckland: Research Unit for Maori Education.
- Solovjev, S. M. 1854–81. *Istorija Rossii s drevneiŝih vremen*. Moskva.
- Storå, Nils. 1993. *Resurser, strategier, miljöer: Etnologiska uppsatser av Nils Storå. Festskrift til Nils Storå 29.5.1993*. Åbo: Åbo Akademi.
- Stover, Dale. 2002. Postcolonial sun dancing at Wakpamni Lake. *Readings in Indigenous Religions*, 173–194.
- Struthers, Roxanne. 2001. Conduction sacred research: an indigenous experience. *Wicazo Sa Review*, Spring 2001: 16: 1, 125–133. University of Minnesota Press.
- The Study of Religions in Africa: Past, Present and Prospects* (sponsored by African Association for the Study of Religions and arising from the first conference of the International Association for the History of Religions to be held on the continent of Africa, at Harare, Zimbabwe, in 1992) (Religions in Africa 1). [Doaim.] Jan Platvoet & James Cox & Jacob K. Olupona. Cambridge 1996: Roots and Branches.
- Swain, Tony & Garry Trompf. 1995. *The Religions of Oceania* (The library of religious beliefs and practices). London: Routledge.
- Šestakov, P. D. 1868 a. Prosvetiteli loparej arhimandrit Feodorit i sv. Trifon Pečengskij. *Žurnal Ministerstva narodnago prosvješčenija* 139, 242–296.
- 1868 á. Svjatoi Stefan, prosvetitel Permski. *Izvestija i učenije zapiski Kazanskogo universiteta*, 1868.
- Ščekoldin, Konstantin. 1903. Pazreckaja škola dlja loparej. *Arhangel'skie eparhial'nye vedomosti* 1903: 13, 443–451.
- Tomasson, Torkel. [1917] 1988. *Några sägner, seder och bruk, uppptecknade efter lapparna i Åsele- och Lycksele Lappmark samt Herjedalen sommaren 1917*. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C, 5). [Doaim.] Leif Lindin & Håkan Rydving. Uppsala.
- Trudy* 1998 = *Trudy po istorii Troice-Sergievoj Lavry*. [Doaim.] S. V. Nikolaev & T. N. Manusina. Moskva 1998: Podkova.
- Turi, Johan. (1910) 1987. *Muitalus sámiiid birra*. Jokkmokk: Sámi Girjjit.
- Tweed, T. A. 2002. On moving across: translocative religion and the inter-

- preter's position. *Journal of the American Academy of Religion* 2002: 2, 253–277.
- Ušakov, I. F. 1972. *Kol'skaja zemlja: očerki istorii Murmanskoj oblasti v dooktjabr'skij period*. Murmansk: Murmanskoje knižnoje izdatel'stvo.
- 1993. Feodorit, krestitel' lopi. *Sever* 1993: 1.
- 1997. *Kol'skaja zemlja* (Izbrannyje proizvedenija 1). Murmansk: Murmanskoje knižnoje izdatel'stvo.
- 1998 a. *Kol'skij Sever v dosovetskoje vremja* (Izbrannyje proizvedenija 2). Murmansk: Murmanskoje knižnoje izdatel'stvo.
- 1998 á. *Kol'skaja starina* (Izbrannyje proizvedenija 3). Murmansk: Murmanskoje knižnoje izdatel'stvo.
- Vahl, J. 1866. *Lapperne og den lapske mission* 1–2. Kjøbenhavn: Gad.
- Vansina, Jan. 1985. *Oral Tradition as History*. London: James Currey.
- Viktorov, A. 1890. *Opisanije rukopisnyh sobranij v knigohraniliščah Severnoj Rossii*. St. Peterburg.
- Vladykin, Vladimir. 1998. Udmurttien perinteinen maailmankatsomus: alkuperä ja kehitys. *Ison karhun jälkeläiset: Perinne ja etninen identiteetti yhteiskunnallisessa murroksessa* (SKST 697), 233–252. [Doaim.] Pekka Hakamies. Helsinki: SKS.
- Vorren, Ørnulf. 1977. *Den samiske bosetning i Sør-Varanger*. Tromsø: Tromsø Museum.
- 1978. Siida-områder på «Sør-Fieldit» under veidekulturens siste fase. *Kultur på karrig jord: Festskrift til Asbjørn Nesheim*, 259–275. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Vorren, Ørnulf & Ernst Manker. 1957. *Samekulturen: en oversikt* (Tromsø Museums skrifter 5). Tromsø: Tromsø museum. (engelasgillii (1962) *Lapp Life and Customs: A Survey*. [Jorg.] Kathleen McFarlane. London: Oxford University Press.)
- Watchman, A. L. & R. Jones. 1998. Dating rock images in the tropical monsoon region of northern Australia. *Australian Aboriginal Studies: Journal of the Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islanders Studies* 1998: 2, 64–70.
- Weaver, Jace. 1998. From I-hermeneutics to we-hermeneutics: Native Americans and the post-colonial. *Native American Religious Identity*,

- 1–25.
- Wiklund, K. B. 1913. Lapsk mytologi. *Nordisk familiebok* 19, 170–180. Stockholm.
- 1916. Saivo: till frågan om de nordiska beståndsdelarna i lapparnas religion. *Le Monde Oriental* 10, 45–74.
- Wolcott, Harry F. 1999. *Ethnography: A Way of Seeing*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.
- Worby, Gus & Daryle Rigney. [2000]. *Approaching Ethical Issues: Institutional Management of Indigenous Research* (Almmutkehtes čálus).
- Yates-Smith, Aroha G. R. [1998]. *Hine! E Hine! Rediscovering the Feminine in Maori Spirituality: A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Waikato*. Hamilton N. Z.: University of Waikato. (Almmutkehtes doavttirgráda dutkamuš).
- 2000. Maori goddesses in literature. Part 1: Pre 1880 – 1900. *Journal of Maori and Pacific Development – He Puna Korero* 2000: 1;1 (July 2000), 72–96.
- 2001. Maori goddesses in literature. Part 2: 1900–1940. *Journal of Maori and Pacific Development – He Puna Korero* 2001: 2: 1 (February 2001), 67–96.
- 2003. Reclaiming the ancient feminine in Maori society. *Journal of Maori and Pacific Development – He Puna Korero* 2003: 4: 1 (February 2003), 10–19.
- Zacharisson, I. & E. Iregren. 1974. *Lappish Bear Graves in Northern Sweden: An Archaeological and Osteological Study* (Early Norrland 5). Stockholm.
- Živov, V. M. 1994. *Svjatost': Kratkij slovar' agiografičeskih terminov*. Moskva: Gnozis.

Báikenammallistut

Nuortasámegiell báikenamat ruošša-, dáro-, suoma- ja davvisámegiellii

Nuortasámegiell báikenamat	Gielddasámi čállinvuohki	Ruoššagillii	Dárogillii / suomagillii	Davvisámegiellii
Aanar (sáNrt)		Inari	Inari	Anár
Aaver (sáNrt), Oaver (sáÁhk)	Оавер	Imandra	–	Avvir
Arsjogk (sáGld)		Varsino		–
Ainisuõla (sáNrt)		Ainovy ostrova	Heinäsaari, Hennõene	Áinnáidsuolu (-sullot)
A'kkel (sáÁhk)	А́хккель	Babino	Akkala	Áhkkel
Celei (sáDr)	Целей	Sosnovec, ostrov	–	–
Čalmny-Varre (sáDr)	Чальмны-Варрэ	Ivanovka	–	–
Če'vetjäu'rr (sáNrt)	Севетъяввьр	Sevettijarvi	Sevettijarvi	Čeavetjávri
Čiivvrjogk (sáGld)	Чйивврэгк	Kitsa, reka	Kitsa	–
Ču'kksuäl (sáÁhk)	Чухкксуал	Ekostrov	–	–
Ču'kksullu-sijjt (sáÁhk)	Чухккксу́ллу-сиййт	Ekostrovskij pogost	–	–
Ču'kksullu-Oaver (sáÁhk)	Чухккксу́ллу-Оавер	Ekostrovskaja Imandra		–
Čuõn'jäu'rr (sáÁhk)	Чуэньяввьр	Čuno-osero	–	–

Nuortasáme-giel báikenamat	Gielddasámi čállinvuohki	Ruoššagillii	Dárogillii / suomagillii	Davvisáme-gillii
Eneman-luuhht (sáÁhk)	Энeman-лӯххт	Belaja Guba		–
Jofkyj sijjt (sáDr)	Йофкый-сийт	Jokan'ga	–	Jovkkoš
Jofkjogk (sáDr)	Йофкѳгк	reka Jokan'ga	–	Jovkjohka
Juonn (sáÁhk)		Jona	Jonni	Jona
Juon-Vudjäu'rr / Juon-Vuedjäu'rr (sáÁhk)	Юон-Вӯдяуррь / Юон-Вуэдяуррь	Nižneje Vydrozero		–
Kalajäu'rr (sáÁhk)	Калаууррь	ozero Kaložnoje		–
Ķeeu'nes (sáNrt)		Borisoglebsk	Kolttaköngäs, Skoltefossen	
Kejiv (sáGld)	Кейив	Kejvy		–
Kiillt-syjtt (sáGld)	Кйллт-сыйт	Kil'din	Kildin / Kiltinä	Gielddasiida
Kihkkernjargg (sáNrt)		poluostrov Rybačij	Kalastajasaa- rento	Giehkirnjárga
Kintuš (sáDr)	Кинтуш	Kamenskij pogost	–	Ginddoš
Koarrdögk (sáGld)	Коаррдэгк	Voronje	–	Gorrádat
Kuõlnögkjogk (sáGld)	Куэлнэгкѳгк	reka Kola	Kuolajoki	Guoládatjohka
Kuõlnögkklá'nn (sáGld)	Куэлнэгкклánnѳ	Kola	Kuola (n-kaupunki)	Guoládat- gávpot
Kuõlnögkluhht (sáGld)	Куэлнэгк-лӯххт	Kol'skij zaliv	Kuolavuono	Guoládatvuotna
Kuõlnögknjaarrk (sáGld)	Куэлнэгкнйárrк	Kol'skij poluostrov	Kuolan niemimaa	Guoládatnjárga
Kyõddemjaavvre (sáDr)	Куэддэмйáвvre	Kuroptevskij pogost	–	–
Káddluhht (sáNrt)		Kandalakša	Kantalahahti	Gáddeluokta
Kuu'Iljaavv'r (sáGld)		Koloseero	–	Guollejávri
Laččvuõnn (sáNrt)		Zapadnaja Litsa	–	–
Leijaavv'r (sáGld)	Леййáввр	Levosero / Ljavosero	–	Leijávri
Lujaavv'r (sáGld)	Луяáввр	Lovosero	Luujárvi	Lujávri
Lujaav'r-u'rt (sáGld)	Луяáвр-Урьт	Lovoserskije tundry		Lujávre- duoddarat
Lyymbes (sáDr)	Лымбес	Lumbovka	–	Luombbis

Nuortasámegeiel báikenamat	Gielddasámi čállinvuohki	Ruoššagillii	Dárogillii / suomagillii	Davvisáme-gillii
Lyymbesjogk (sáDr)	Лымбес-эгк	reka Lumbovka	–	–
Látt / Lohtjokk (sáNrt)		reka Lotta	Lutto(joki)	Lotta
Maaziell'k (sáGld)	Мазиелльк	Masel'ga	Maaselkä	Másealgi
Mue'tkĕ (sáNrt), Muutt'k (sáGld)	Муэтĕкк (sáNrt), Муттĕкк (sáGld)	Motka	Muotka	Muotki
Mue'tkĕvuõnn (sáNrt)	Муэтĕкквуэнн	Motovskij (dahje Motockij zaliv)	Muotkavuono	Muotkevuotna
Modžvuun (sáÁhk)	Моджьвүнн	Modže-guba	–	–
Njauddám (sáNrt)		Neiden	Näätämö, Neiden	Njáván
Njauddámjokk (sáNrt)		Njavdema	Näätämöjoki	Njávánjohka
Njáá'vvjokk (sáNrt)	Няввĕкк	Niva reka	Nivajoki	–
Njáá'vv-sijdd (sáNrt)	Няввĕ-сийдд	Nivankylä	Nivankylä	–
Njáá'vvnje'skĕ (sáNrt)		Zašejek		–
Njuddjokk (sáÁhk)		Njuda-reka		–
Njuhĕjogk (sáDr)		reka Lebjažja	–	–
Njuõ'tjäu'rr (sáNrt)	Нюэхтĕяррь	Notosero	Nuortijärvi	Njuohttejávri
Njuõ'tjokk (sáNrt)	Нюэхтĕкк	Nota reka	Nuortijoki	Njuohttejohka
Njeá'l'lem (sáNrt)		–	Nellim	–
Nurr't syjĕt (sáGld) (gč. Vuerjel sijĕt)	Нуррьт-сыйĕт, Вурĕль-сыйĕт	Semiestovskij pogost		Nuortasiida
Nyrr't njarrk (sáDr)	Нуррьт-няррк	Teplyj navolok	Peisen	–
Oaver (sáÁhk), Aaver (sáNrt)	Оавер	Imandra	–	–
Paačĕjokk (sáNrt)		Pazreka	Paatsjoki	Báhĕveadji
Peäccam (sáNrt)		Pečenga	Petsamo	Beahcán
Pirendžäu'rr (sáÁhk)		Pireng-osero, Piren'ga	–	–
Puuljaavv'r (sáGld)	Пульяввĕр	Pulosero	–	–
Pyõnne (sáDr)	Пыәннĕ	Ponoj	–	Boanni
Raassnjaarrk (sáGld)	Рассняррк	Raz-navolok	Heinäniemi	–

Nuortasámegeiel báikenamat	Gielladasámi čállinvuohki	Ruoššagillii	Dárogillii / suomagillii	Davvisáme-gillii
Risttke'dd (sáNrt)		Ristikent	Ristikenttä	–
Sáá'rvesjokk (sáÁhk)	Сәрвьесьёкк	Girvas-reka	Hirvasjoki	Sarvvisjohka
Sáá'rvesjäu'rr (sáÁhk)	Сәрвьесьяуррь	Girvasosero	Hirvasjärvi	Sarvvisjávri
Seejjtjaavv'r (sáGld)	Сеййтъявьрь	Seidosero	Seitajärvi	Seidejávri
Sjaptjäu'rr / Soptjäu'rr (sáÁhk)	Сяптауррь / Соптяуррь	Pennoje osero (dahje Saptosero)	Kouhujärvi	–
Soptjäu'rr / Sjaptjäu'rr (sáÁhk)	Соптяуррь / Сяптауррь	Pennoje osero (dahje Saptosero)	Kouhujärvi	–
Sosnyõfke (sáDr)	Сосныџфке	Sosnovka	–	–
Suõ'nn'jel (sáNrt)		Songel'sk	Suonikylä	Suonnjel
Šongui		Šongui	–	–
Tuallam (sáNrt)		Tuloma	Tuuloma(joki)	Doallánjohka
Tyrr'byr' / Tyrr'ber' (sáGld)	Тыррьбырь / Тыррьберь	Teriberka	–	–
Umm'p (sáGld)	Умьп	Umba	–	Umba
Umm'pjaavv'r (sáGld)	Умьпъявьрь	Umbosero	–	Ummpjávri
Umm'ptõk (sáGld)	Умьптэк	Hibiny	Hiiplinä	–
Ur't (sáDr)	Урџ	Kejva / Keivy	–	–
Vočem'luuhht (sáGld)	Вочемльухт	Vajen'ga	Gjærdefjord	Áidevuotna
Vudjäu'rr / Vuedjäu'rr (sáÁhk)		Vydosero	–	–
Vuerjel sijjt (Nurr't-siidda darjjesámi namahus)	Вуэръель-сийџ	Semiosovskij pogost	–	Davvesiida
Vuoggoaiv (sáNrt)			Onkipää	Vuoggaoaivi
Vaales'luuhht (sáGld)	Валесьльухт	Titovka (boarasm.: Kitovka)	–	–

Báikenamat dáro-, suoma-, ruošša-, davvisámegillii ja nuortasámegiel báikenamat

Davvisáme-, dáro-, suoma-, ruoššagillii	Nuortasámegiel báikenamat
Ainovy ostrova	Ainisuõla (sáNrt)
Akkala	A'kkel (sáÁhk)
Anár	Aanar (sáNrt)
Avvir	Aaver (sáNrt), Oaver (sáÁhk)
Áhkkel	A'kkel (sáÁhk)
Áidevuotna	Vočem'luuhht (sáGld)
Áinnáidsuolu (-sullot)	Ainisuõla (sáNrt)
Babino	A'kkel (sáÁhk)
Báhčevadjj	Paaččjogk (sáNrt)
Báhčevaijohka	Paaččjogk (sáNrt)
Beahcán	Peäccam (sáNrt)
Belaja Guba	Eneman-luuhht (sáÁhk)
Boanni	Pyõnne (sáDr)
Borisoglebsk	Ķeeu'ņes (sáNrt)
Čeavetjávri	Če'vetjäu'rr (sáNrt)
Čuno-osero	Čuõn'jäu'rr (sáÁhk)
Davvesiida	Nurr't syjtt (sáGld) / Vuerjel sijtt (sáDr)
Doallánjohka	Tuallam (sáNrt)
Ekostrov	Ču'kksuâl (sáÁhk)
Ekostrovskaja Imandra	Ču'kksullu-Oaver (sáÁhk)
Ekostrovskij pogost	Ču'kksullu-sijtt (sáÁhk)
Gáddeluokta	Káddluhtt (sáNrt)
Giehkirnjárga	Kihkkernjargg (sáNrt)
Gielddasiida	Kiillt-syjtt (sáGld)
Ginddoš	Kintuš (sáDr)
Girvasosero	Sââ'rvesjäu'rr (sáÁhk)
Girvas-reka	Sââ'rvesjokk (sáÁhk)
Gjærdefjord	Vočem'luuhht (sáGld)
Gorrádat	Koarrdõgk (sáGld)
Guoládatjohka	Kuõlnõgkjogk (sáGld)
Guoládat-gávpot	Kuõlnõgkla'nn (sáGld)
Guoládatnjárga	Kuõlnõgkjaarrk (sáGld)

Davvisáme-, dáro-, suoma-, ruoššagillii	Nuortasámegiell báikenamat
Guoládatvuotna	Kuõlnõgkluhht (sáGld)
Hennõene	Ainisuõla (sáNrt)
Hibiny	Umm'ptõk (sáGld)
Hiipinä	Umm'ptõk (sáGld)
Hirvasjoki	Sââ'rvesjokk (sáÁhk)
Hirvasjärvi	Sââ'rvesjäu'rr (sáÁhk)
Imandra	Oaver (sáÁhk) / Aaver (sáNrt)
Inari	Aanar (sáNrt)
Ivanovka	Čalmny-Varre (sáDr)
Jokan'ga	Jofkyj sijjt (sáDr)
Jokan'ga, reka	Jofkjogk (sáDr)
Jona	Juonn (sáÁhk)
Jonni	Juonn (sáÁhk)
Jovkjohka	Jofkjogk (sáDr)
Jovkkoš	Jofkyj (sáDr)
Kalastajasaarento	Kihkkernjargg (sáNrt)
Kaložnoje, osero	Kalajäu'rr (sáÁhk)
Kamenskij pogost	Kintuš (sáDr)
Kandalakša	Käddluhht (sáNrt)
Kantalahti	Käddluhht (sáNrt)
Kejvy	Kejyv (sáGld), Ur't (sáDr)
Kil'din	Kiillt-syjtt (sáGld)
Kildin	Kiillt-syjtt (sáGld)
Kiltinä	Kiillt-syjtt (sáGld)
Kitovka (boarasm.; gč. Titovka)	Vaales'luuhht (sáGld)
Kitsa, reka	Čiivvrjogk (sáGld)
Kol'skij poluostrov	Kuõlnõgknjaarrk (sáGld)
Kol'skij zaliv	Kuõlnõgkluhht (sáGld)
Kola, reka	Kuõlnõgkjogk (sáGld)
Kola, gorod	Kuõlnõgkla'nn (sáGld)
Koloseo	Kuu'lljaavv'r (sáGld)
Kolttakõngäs	Ķeeu'hes (sáNrt)
Kouhujärvi	Sjaptjäu'rr / Soptjäu'rr (sáÁhk)
Kuola(n kaupunki)	Kuõlnõgkla'nn (sáGld)
Kuolajoki	Kuõlnõgkjogk (sáGld)
Kuolan niemimaa	Kuõlnõgknjaarrk (sáGld)

Davvisáme-, dáro-, suoma-, ruoššagillii	Nuortasámegiellat báikenamat
Kuolavuono	Kuõlnõgkluhht (sáGld)
Kuroptevskij pogost	Kyõddemjaavvre (sáDr)
Lebjažja, reka	Njuhhečjogk (sáDr)
Leijávri	Leijaavv' r (sáGld)
Levosero	Leijaavv' r (sáGld)
Ljavosero	Leijaavv' r (sáGld)
Lotta	Látt / Lohťjokk (sáNrt)
Lovosero	Lujaavv' r (sáGld)
Lovoserskije tundry	Lujaa' vr-u' rt (sáGld)
Lujávreduođdarat	Lujaav' r-u' rt (sáGld)
Lujávri	Lujaavv' r (sáGld)
Lumbovka	Lyymbes (sáDr)
Lumbovka, reka	Lyymbesjogk (sáDr)
Luombbis	Lyymbes (sáDr)
Lutto(joki)	Látt / Lohťjokk (sáNrt)
Lujjärvi	Lujaavv' r (sáGld)
Maaselkä	Maaziell' k (sáGld)
Másealgi	Maaziell' k (sáGld)
Masel' ga	Maaziell' k (sáGld)
Modže-guba	Modžvuun (sáÁhk)
Motka	Mue' tĕĕ (sáNrt), Muutt' k (sáGld)
Motovskij (dahje Motockij zaliv)	Modžvuun (sáÁhk), Mue' tĕĕvuõnn (sáNrt)
Muotka	Mue' tĕĕ (sáNrt), Muutt' k (sáGld)
Muotkavuono	Modžvuun (sáÁhk), Mue' tĕĕvuõnn (sáNrt)
Muotkevuotna	Mue' tĕĕvuõnn (sáNrt)
Muotki	Mue' tĕĕ (sáNrt), Muutt' k (sáGld)
Neiden	Njauddám (sáNrt)
Nellim	Njeä' l' lem (sáNrt)
Niva, reka	Njáä' vvjokk (sáNrt)
Nivajoki	Njáä' vvjokk (sáNrt)
Nivankylä	Njáä' vv-sijdd (sáNrt)
Nižneje Vydosero	Juon-Vudjäu' rr / Juon-Vuedjäu' rr (sáÁhk)
Njavidema	Njauddámjokk (sáNrt)
Njávđán	Njauddám (sáNrt)
Njávđánjohka	Njauddámjokk (sáNrt)
Njuda-reka	Njuddjokk (sáÁhk)

Davvisáme-, dáro-, suoma-, ruoššagillii	Nuortasámegiell báikenamat
Njuohttejávri	Njuõ'ttjäu'rr (sáNrt)
Njuohttejohka	Njuõ'ttjokk (sáNrt)
Nota reka	Njuõ'ttjokk (sáNrt)
Notosero	Njuõ'ttjäu'rr (sáNrt)
Nuortasiida	Nurr't syjtt (sáGld) / Vuerjel sijjt (sáDr)
Nuortijoki	Njuõ'ttjokk (sáNrt)
Nuortijärvi	Njuõ'ttjäu'rr (sáNrt)
Näätamõ	Njauddâm (sáNrt)
Näätamõjoki	Njauddâmjokk (sáNrt)
Onkipää	Vuoggoaiv (sáNrt)
Paatsjoki	Paaččjokk (sáNrt)
Pazreka	Paaččjokk (sáNrt)
Pečenga	Peäccam (sáNrt)
Pečenga, reka	Peäccamjokk (sáNrt)
Peisen	Nyrr't njarrk (sáDr)
Pennoje osero (dahje Saptosero)	Sjaptjäu'rr / Soptjäu'rr (sáÁhk)
Petsamo	Peäccam (sáNrt)
Piren'ga	Pirendžjäu'rr (sáÁhk)
Pireng-osero	Pirendžjäu'rr (sáÁhk)
Ponoj	Pyðonne (sáDr)
Pulosero	Puuljaavv'r (sáGld)
Raz-navolok	Raassnjaarrk (sáGld)
Ristikent	Risttke'dd (sáNrt)
Ristikenttä	Risttke'dd (sáNrt)
Rybačij, poluostrov	Kihkkernjargg (sáNrt)
Sarvvisjávri	Sââ'rvesjäu'rr (sáÁhk)
Sarvvisjohka	Sââ'rvesjokk (sáÁhk)
Seidosero	Seejttjaavv'r (sáGld)
Seitajärvi	Seejttjaavv'r (sáGld)
Semioštovskij pogost	Nurr't syjtt (sáGld) / Vuerjel sijjt (sáDr)
Sevettijärvi	Če'vetjäu'rr (sáNrt)
Sieidejávri	Seejttjaavv'r (sáGld)
Skoltefossen	Žeeu'ñes (sáNrt)
Songel'sk	Suõ'nn'jel (sáNrt)
Sosnovec, ostrov	Celei (sáDr)
Sosnovka	Sosnyöffke (sáDr)

Davisáme-, dáro-, suoma-, ruoššagillii	Nuortasámegiel báikenamat
Suonikylä	Suõ'nn'jel (sáNrt)
Suonnjel	Suõ'nn'jel (sáNrt)
Šongui	Šongui
Teplyj navolok	Nyrr't njark (sáDr)
Teriberka	Tyrr'byr' / Tyrr'ber' (sáGld)
Titovka (gč. Kitovka)	Vaaes'luuhht (sáGld)
Tuloma	Tuallam (sáNrt)
Tuuloma(joki)	Tuallam (sáNrt)
Umba	Umm'p (sáGld)
Umbosero	Umm'pjaavv'r (sáGld)
Vajen'ga	Vočem'luuhht (sáGld)
Varsino	Arsjogk (sáGld)
Voronje	Koarrdögk (sáGld)
Vuoggaoaivi	Vuoggoaiv (sáNrt)
Vydosero	Vudjäu'rr / Vuedjäu'rr (sáÁhk)
Zašejek	Njââ'vvnje'skk (sáNrt)
Zapadnaja Litsa	Laččvuõnn (sáNrt)

Mildosat

Mielddus 1:

Tabealla 3 Dieđuid spatiála lokaliserema kodavuogádat

I Darjjesámi guovlu

I:1 *Kintuš*-siida, ee. *Čalmny-Varre*

I:2 *Jofkyi*-siida, ee. *Jokanga-gilli*

I:3 *Lymbes*-siida

I:4 *Sosnyöffke*-siida

II Áhkksámi guovlu

II:1 *Oaver-jávri (Imandra)*, ee. *Ču'kksuâl*-siida

II:2 *A'kkel*-siida, ee. *Babino (A'kkel)* ja *Jona (Juonn)*

II:3 *Sâá'rvesjäu'rr*

III Gielladasámi guovlu

III:1 *Kiillt*-siida, ee. *Šongui, Tyr'byr'* ja *Čudzjaavv'r*

III:2 *Koarrdögk*

III:3 *Lujaavv'r*-siida, ee. *Umm'pjaavv'r*-guovlu

III:4 *Puuljaavv'r*-siida (*Maaziell'k*-siida ovdal 1900-logu álggu)

III:5 *Semiostroyje*-siida (*Arsjogk* ja *Leijaavv'r*)

IV Nuortalašsámi guovlu

IV:1 *Paaččjokk*-siida

IV:2 *Peäccam*-siida

IV:3 *Suõ'nn'jel*-siida

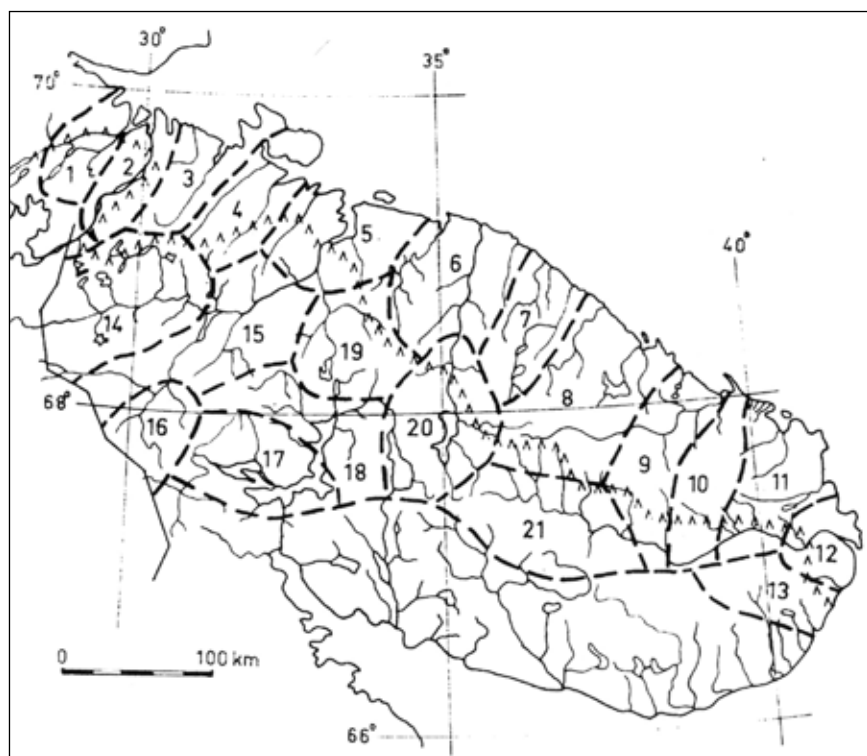
IV:4 *Njuõ'ttjäu'rr*-siida

IV:5 *Mue'tkk*-siida

IV:6 *Njauddâm*-siida

V Eahpečielga siidagullelašvuotta

Mielddus 2:
Kárta 1 Nuortasámi siiddat 1800-logu gálduid vuodul
Nickula (1970, 187) mielde

Kodavuogádaga (tabealla 3) ja siiddaid nummiriid (kárтта 1) gaskaguohta:

I Darjjesámi guovlu

I:1 <i>Kintuš</i> -siida:	kárttas nr. 21	<i>Kintuš</i>
I:2 <i>Jofkyi</i> -siida:	kárttas nr. 9	<i>Jofkyj</i>
I:3 <i>Lyymbes</i> -siida:	kárttas nr. 10	<i>Kuõddemjaavvre</i>
	kárttas nr. 11	<i>Lyymbes</i>
I:4 <i>Sosnyõffke</i> -siida:	kárttas nr. 13	<i>Sosnyõffke</i>
	kárttas nr. 12	<i>Pyõnne</i>

II Áhkkielsámi guovlu

II:1 <i>Oaver</i> -jávri:	kárttas nr. 13	<i>Ču'kksuâl</i>
II:2 <i>A'kkel</i> -siida:	kárttas nr. 17	<i>A'kkel</i>
II:3 <i>Sââ'rvesjäu'rr</i> -siida:	kárttas nr. 16	<i>Sââ'rvesjäu'rr</i>

III Gielddasámi guovlu

III:1 <i>Kiillt</i> -siida:	kárttas nr. 5	<i>Kiillt</i>
III:2 <i>Koarrdõgk</i> -siida:	kárttas nr. 6	<i>Koarrdõgk</i>
III:3 <i>Lujaavv'r</i> -siida:	kárttas nr. 20	<i>Lujaavv'r</i>
III:4 <i>Puuljaavv'r</i> -siida:	kárttas nr. 19	<i>Maaziell'k</i>
III:5 <i>Semiostrovje</i> -siida:	kárttas nr. 7	<i>Leijaavv'r</i>
	kárttas nr. 8	<i>Arsjogk</i>

IV Nuortalašsámi guovlu

IV:1 <i>Paaččjokk</i> -siida:	kárttas nr. 2	<i>Paaččjokk</i>
IV:2 <i>Peäccam</i> -siida:	kárttas nr. 3	<i>Peäccam</i>
IV:3 <i>Suõ'nn'jel</i> -siida:	kárttas nr. 14	<i>Suõ'nn'jel</i>
IV:4 <i>Njuõ'ttjäu'rr</i> -siida:	kárttas nr. 15	<i>Njuõ'ttjäu'rr</i>
IV:5 <i>Mue'kk̄</i> -siida:	kárttas nr. 4	<i>Mue'kk̄</i>
IV:6 <i>Njauddâm</i> -siida:	kárttas nr. 1	<i>Njauddâm</i>

Kárta 3 Giella- ja riikaráját Nuorta-Sámis
(Sammallahti (1998, 5) kárta vuodul)

---	Riikaráját
—●—	Giellaráját
SáA	Anársámeigiella
SáÁhk	Áhkkilsámeigiella
SáDr	Darjjesámeigiella
SáDv	Davvisámeigiella
SáGld	Gielddasámeigiella
SáNrt	Nuortalašsámeigiella
(D)	Dálveorohat
(G)	Geasseorohat

ihpi

lltsuōl
kluhht
yrr'byr'

nánška
t
ui
vrjogk
ziell'k
aavv'r

k

addluht

A

SáGld

● Koarrdōgk

● Leijaavv'r

● Lujaavv'r

● Seejtt-jaavv'r

● Umm'p

Arsjogk (G)

● Arsjogk

● Semiostrovje(D)

● Kintuš

● Čalmny-Varre

● Varsuga

Svjatoi Nos

SáDr

● Jofkyi (G)

● Lyymbes (G)

● Lyymbes (D)

● Jofkyi (D)

● Pyōnne

● Sosnyōffke

Kuōlnōgknjaarrk

Käddluht

Vilgesmearra

Koarrdōgkjogk

Lujaavv'r

Kejiv

Kejiv

Pyōnne

Mielddus 5: Tabealla 13 Diehtoaddit

I DARJJESÁMI GUOVLU

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
<i>Kintuš-siida</i>								
Nr. I.1:1 Tatjana Filipovna Damilova	1887 <i>Čalmny-Varre</i> , <i>Kintuš-siida</i>	(1) 1927 (2) 1955	(1) <i>Jokavga</i> (2) jáhkkimis <i>Čalmny-Varre</i>	(1) Čarnoluskij (2) O. V. Matrojina	(1) Sovjetlihtu diedaakademija ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallin- vuogi dutkan; (2) nuortasámi gielaid dutkan- prošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihit	(1) mánga jorgalusversuvvna, ruoššagillii (2) 2 teavsta álkiduv- von suoma-ugralaš transkripsuvvna, jorgalusat ruoššagillii	(1) ? (2) IJALI jietaarkiiva, Petrosavodsk	(1) Čarnoluskij 1962, 94–101; 1965, 82–90 (2) Kert 1961, 171–179
Nr. I.1:2 Tamara Vladimirovna Matrojina	1940 <i>Čalmny-Varre</i>	1965	<i>Petrosavodsk</i> , Gárijil	Szabó	darije- ja gieldda- sámigellačájá- nasaid čoaaggin	7 transkriberjuvvon teavsta, <i>Čalmny- Varre</i> suopman; jorgalusat duiskka- gillii	–	Szabó 1967, 132–152; 1968, 32–57

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vorkensadji	Publikašuvdna
Nr. I:1:3 Ilja Semjonovič Matrojhin; viellja: Nikita Semjenovič Matrojhin (Nr. I:1:9)	1856–1938 <i>Kintuš</i> -siida	1927	<i>Jokanga</i>	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedaakademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	3 jorgalus- ja referáhtta- ja muitaluvvon ruoššagillii	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 115–130; 1965, 122; 1972, 83–85 gč. maid I. F. Koibina (Nr.I:1:5); gč. maid N. S. Matrojhin (Nr.I:1:9); Čarnoluskij 1966, 303–308
Nr. I:1:4 Ilja Koibin; eadni: Irinja Fominična Koibina (Nr. I:1:5)	r. s. 1904 <i>Kintuš</i> -siiddas	1929	<i>Kintuš</i> -siidda dálveorohat	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedaakademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	2 jorgalus- ja ságastallamat ruoššagillii	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1972, 72–76, 80–83, 99–103
Nr. I:1:5 Irinja Fominična Koibina	1890–1931 <i>Kintuš</i> -siida	1929	<i>Kintuš</i> -siidda dálveorohat	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedaakademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	4 jorgalus- ja álgoálggus čállon ruošša- ja sámegillii, almmustuvvan dušše ruoššagillii; ovttá teavsttas lea I. S. Matrojhin'a (Nr.I:1:3) luohtheadajahusat geavahuvvon; gč. maid J. P. Koibin (Nr.I:1:10)	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 115–130 (gč. I. S. Matrojhin, Nr.I:1:3), 198–201, 178–186, 278–290

Diehtoaddi	Goas ja gos riigádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadi	Publikašuvdna
Nr. I.1:6 Mihail Maksimovič (goargu –)	r. s. 1890 orui Čurosero-jávrris, <i>Pyðme</i> -joga badjim (<i>Kintuš</i> -siidda guovlu)	1961	<i>Laplanskij zapovednik</i> -ráfáidathtinguovlu	Čarnoluskij	priváhta dutkanmátki <i>Laplanskij zapovednik</i> -ráfáidathtinguovllus	1 jorgalusveršuvdna, muitaluvvon ruoššagillii	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1972, 114–117
Nr. I.1:7 Afanasij Vasiljevič (goargu –), gohčodannamma <i>Afonja</i>	– <i>Kintuš</i> -siida	1927	mátki <i>Jokangga</i> -gillis <i>Kintuš</i> -siidii ja Varsugai	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieđaakademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat, gč. maiddái L. F. Matrojhin (Nr.I:2:16) ja P. V. Sorvanov (Nr. III:3:6)	–	Čarnoluskij 1972, 1972, 38–50, 52–62
Nr. I.1:8 Grigorij Trifonovič (goargu –), gohčodannamma <i>Trifon Griška</i>	vuoras olmmoš, jáhkkmis <i>Kintuš</i> -siiddas eret	1929	<i>Kintuš</i> -siida	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieđaakademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarnoluskij 1972, 72–73
Nr. I.1:9 Nikita Semjonovič Matrojhin; viellja: Ilja Semjonovič Matrojhin (Nr. I.1:3)	r. s. 1859–1938 <i>Kintuš</i> -siida	1929	<i>Jokangas</i>	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieđaakademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	2 jorgalusveršuvdna, muitaluvvon ruoššagillii; nubbi teaksta geavahuvvui M. I. Titov'a (Nr. I:2:13)	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 187–190 (gč. M. I. Titov, Nr.I:2:13); 228–230; gč. maid I. S. Matrojhin (Nr.I:1:3), Čarnoluskij 1966, 303–308

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. I:1:10 Jegor Petrovič Koibin	– <i>Kintuš-siid</i> as eret	1929	<i>Kintuš-siida</i>	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedda- akademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	diedut oaffaruššan- rituála birra, gč. maidái I. F. Koibina (Nr. I:1:5)	–	Čarnoluskij 1972, 65–76, 72–74, 98
<i>Jofkyi-siida</i>								
Nr. I:2:1-2 Anonyma darjjesámit	– orron <i>Sytat</i> <i>Nos</i> -guovllus, <i>Jofkyi</i> -guovllus Jieknjameara rittus	1856	<i>Kusomen</i> -gilli Vilgesmeara rittus	Europæus	nuortasámi giellačájánsaid, báikenamaid ja guovllu ovdahis- tovtjájá dutkan	20 transkriberijuvvon teavsta, <i>Jofkyi</i> darjjesámi suopman; jorgalusat suomagillii	giehtačáhus Suoma-ugralaš searvvi arkiivvas (Helsset)	T. I. Itkonen (1931) 1981, 281–323
Nr. I:2:3 Anonyma darjjesámit	– <i>Jofkyi</i> -siida	1876		Genetz	gielladutkanmátki Guoládatnjárgui; nuortasámi gielaid dutkan ja giellačájánsaid čoaggin	3 teavsta roavva transkriberijuvvon, darjjesámi suopmanat; jorgalusat uvgára- ja duiskkagillii	–	Genetz 1879; 1891, 233–265
Nr. I:2:4 Ustinja Pavlovna Tarunova	1899 <i>Jokanga</i> -gilli, orui <i>Lymbes</i> - gillis	(1) 1927 (2) 1955	(1) <i>Jokanga</i> - gilli (2) <i>Jokanga</i> - gilli	(1) Čarnoluskij (2) Senkevič- Gudkova	(1) Sovjetlihtu dieddaakademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan; (2) darjjesámegiela dutkan nuortasámi gielaid dutkanpro- šeavtta olis (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihit	(1) 4 jorgalusver- šuvna, muitaluvvon ruoššagillii; ovttá teavstas lea I. F. Koibina (Nr. I:1:5) teakstavariánta geavhuvvon; (2) 11 teavsta suoma- ugralaš fonehtalaš transkriberijuvvon, jorgalusat ruošša- ja esttegiillii	(1) ? gč. Čarnoluskij [1920-1.], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmanska) (2) IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	(1) Čarnoluskij 1962, 146–154 (gč. I. F. Koibina, Nr. I:1:5), 212–214, 216–221; (2) Kert 1961, 188–214; Senkevič-Gudkova 1960

Diehtoaddi	Goas ja gos riigádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. I:2:5 Olga Lasarevna Danilova	1907 <i>Jokanga</i> -gilli	1955	<i>Jokanga</i> -gilli	S e n k e v i č - Gudkova	darjjesámegiela dutkan nuortasámi gielaide dutkanprošeavtta olis (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	1 teaksta suoma-ugralaš fonehtalaš transkripsuvnna, jorgalusat ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 212–214
Nr. I:2:6 Marja Ivanovna Matrjohina (vrd. diehtoaddiin Nr. I:3:3)	1900, <i>Jokanga</i> -gilli	1960	<i>Jokanga</i> -gilli	Kert lea vurken; T. V. Matrjohina lea transkriberen ja jorgalan; O. V. Voronova lea dárkkistan	darjjesámegiela dutkan nuortasámi gielaide dutkanprošeavtta olis (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	2 teavstta suoma-ugralaš fonehtalaš transkripsuvnna, jorgalusat ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert & Zaikov 1988, 79–99, 162–174
Nr. I:2:7 Nikolaj Prokopjevič Danilov	1903, <i>Jokanga</i> -gilli	1963 ja 1966	<i>Jokanga</i> -gilli	Kont	Tallinna Estte- laš giela insti- tuhta (EKI) darjjesámegiela dutkanprošeakta	lagabui 2 diimmu jietnabáhtit; máidnasat, muitalusat ja luodit	EKI jietnaarkii- va, koda [Ter, DN] (Tallinn)	–
Nr. I:2:8 Mihail Timofeevič Koivin	1922, <i>Jokanga</i> -gilli	1966	<i>Jokanga</i> -gilli	Kont	Tallinna Estte- laš giela insti- tuhta (EKI) darjjesámegiela dutkanprošeakta	baddejuvvon máidnasat ja muitalusat	EKI jietnaarkii- va, koda [Ter, KM] (Tallinn)	–
Nr. I:2:9 Timofej Jakovlevič Koivin	1887, <i>Avanovka</i> -gilli (<i>Čálmny- Varre</i>), <i>Kimtuš-</i> siiddas eret (?)	1962 ja 1966	<i>Jokanga</i> -gilli	Kont	Tallinna Estte- laš giela insti- tuhta (EKI) darjjesámegiela dutkanprošeakta	lagabui diibmu jietnabáhtit; máidnasat ja muitalusat	EKI jietnaarkii- va, koda [Ter, KT] (Tallinn)	–

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vorkensadji	Publikašuvdna
Nr. I:2:10 Grigorij Jevdokimovič Kuroptev	1924, <i>Jokanga-</i> gilli	1962	<i>Jokanga-</i> gilli	Kont	Talliina Esttelas gielainstituhta (EKI) dárjjesámegiela dutkanprošeakta	moadde baddejuvvon muitalusa	EKI jietnaarkiva, koda [KG] (Tallinn)	
Nr. I:2:11 Jestrat Nikandrovič (goangu →), gohčodannamma <i>ded Jestrat</i> 'Jestrat-áddjá'	r. s. 1860 <i>Jofkyi-</i> siiddas	1927	<i>Jokanga-</i> gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedda-akademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat ruoššagilli; eahpedievlaš muitalusbihát leat ovtastahittojuvvon V. Telyšev' a (Nr.I:3:7) ja V. Nemirovič-Dančenko diedduiguin	–	Čarnoluskij 1965, 79–81
Nr. I:2:12 Várvara Vasiljevna Kuropteva, gohčodannamma <i>Šurr-Varvan</i> 'Stuorra-Varvan'	r. s. 1867–1932 <i>Jofkyi-</i> siida	1927	<i>Jokanga-</i> gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedda-akademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	9 jorgalusveršuvnna, muitaluovon ruoššagilli	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 104–114, 142–145, 169–175, 202–211, 225–227; 1965, 29; Zolotarev 1927, 43
Nr. I:2:13 Mihail Ivanovič Titov	r. s. 1867–1940, <i>Jofkyi-</i> siiddas	1927	<i>Jokanga-</i> gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedda-akademias ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	2 jorgalusveršuvnna, muitaluovon sámegilli; nuppi teavsttas lea N. S. Matrojohim' a (Nr.I:2:9) variánta geavahuovon	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 155–158; 187–190 (gč. N. S. Matrojohim, Nr.I:2:9)

Diehtoaddi	Goas ja gos riigádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. I:2:14 Foma Ivanovič Danilov	– <i>Jokannga</i> -gilli	1935–36	<i>Jokannga</i> -gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademía Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija instituhta (Leningrad) bargoghčosis	3 luodi dajahusat sáme- ja ruoššagillii (<i>Jofkyi</i> -suopman), 2 luodi leat vurkejuvvon fonográf-rusttega vehkiin (fonográf-maarkiivva birra gč. váldoteavsttas diehtoaddi Nr.I:2:14 oktavuodas); maiddái ságastallamiid referáhtat ruoššagillii	? Volkov'a persovnnalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 33; 67–70
Nr. I:2:15 I. A. Matrojhin	– <i>Jofkyi</i> -siida	1937	<i>Jokannga</i> -gilli	Alymov	guovlluduiki; sámi vuoipnalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	3 muitalusa ruoššagillii	ruoššagiel álgoteavastat: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 87–91, 136–138, 191–194
Nr. I:2:16 Lasar Fedotovič Matrojhin	– jáhkkmis <i>Jokannga</i> -gilli, boazodoalli	1927	<i>Jokannga</i> -gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieda-akademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarnoluskij 1972, 42; gč. maiddái s. 35, 226–227; gč. maid Čarnoluskij 1966, 303–308
Nr. I:2:17 Vlas Dmitrievič (goargu –), gohčodannamma <i>Las 'mitraj-kalles 'Las 'mitraj-áddjá'</i>	– <i>Jofkyi</i> -siida	1927	<i>Jokannga</i> -gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieda-akademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarnoluskij 1965, 37–38

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeadđji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. I.:2:18 Pronej Vlasovič (goargu –), áhčči Vlas Dnitrievič (Nr. I.:2:17)	r. s. 1902 <i>Jokanga</i> -siida	1927	<i>Jokanga</i> -gilli	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedda-akademia ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarnoluskij 1972, 36–38
Nr. I.:2:19 Elisej Matrjohin	1893 <i>Jokanga</i> -gilli	1914	<i>Jokanga</i> -gilli	T. I. Itkonen	nuortasámi suopmanid dutkanmátki	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xv
<i>Lyymbes</i>-siida								
Nr. I.:3:1 Anonyma darjjesámit	– <i>Lyymbes</i> -siida	1876	? jáhkkimis <i>Lyymbes</i> -siiddas	Genetz	gielladutkanmátki Guoládatnjárgui; nuortasámi gielaid dutkan ja giellačájanasaid čoaqqin	9 darjjesámegiel suopmančájanas-teavsta roavva transkripsšuvnna; jorgalusat upgára- ja duiskkagillii	–	Genetz 1879; 1891, 233–265
Nr. I.:3:2 Jelisaveta Aleksandrovna Gorbuntsova	1907, <i>Lyymbes</i> -gilli	(1) 1960, 1963, 1966 ja 1967 (2) 1960	(1) <i>Jokanga</i> -gilli ja Tallinn (2) <i>Jokanga</i> -gilli	(1) Kont (2) Kert	(1) Tallinna Esttelaš giela instituhta (EKI) darjjesámegiel dutkanprošeakta; (2) nuortasámi gielaid dutkanprošeakta (IJALI, 1954–1965)	(1) lagabui 6 diimmu jietnabáttit, máidnasat, muitalusat ja luodit; (2) 3 transkriberjuvvon teavsta, jorgalusat ruoššagillii	(1) EK1 jietna-arkiiva, koda [Ter, GJ] (Tallinn) (2) IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	(1) – (2) Kert & Zaikov 1988, 100–109, 175–181

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadi	Publikašuvdna
Nr. I:3:3 Marija Ivanovna Matrojehina (vrd. diehtoaddiin Nr. I:2:6)	1903, <i>Lyymbes</i> -gilli	1960	<i>Jokangga</i> -gilli	Kont	Tallinna Esttelaš giela instituhta (EKI) darjjesáme giela dutkanprošeakta	lagabui 1 diibmu jietnabáttit, máidnasat	EKI jietnaarkii-va, koda [Ter, MM] (Tallinn)	–
Nr. I:3:4 Marija Ivanovna Danilova	1908, <i>Lyymbes</i> -gilli	(1) 1960 (2) 1963	<i>Jokangga</i> -gilli	(1) Kont (2) Kont ja Tedu	Tallinna Esttelaš giela instituhta (EKI) darjjesáme giela dutkanprošeakta	lagabui 1,5 diimmu jietnabáttit, máidnasat ja muitalusat	EKI jietnaarkii-va, koda [Ter, DM] (Tallinn)	–
Nr. I:3:5 Jefim Andreevič Danilov	1850–1928 <i>Lyymbes</i> -siida	1927	<i>Lyymbes</i> -siida	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieda-akademii ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	2 jorgalusveršuvvna, muitaluuvvon ruoššagilli ja muhtin oasis fas sáme gilli; nubbi teaksta lea ovttaštahttojuuvvon V. Arhipova (Nr.II:1:10) muitalusain	? gč. Čarnoluskij [1920-I.], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1972, 19–23, 89; 1962, 82–83; 1965, 73–74; gč. maid Čarnoluskij 1966, 304–308; Zolotarev 1927, 43
Nr. I:3:6 Avdotja Nikolaevna Matrojehina, gohčodannamma <i>Bespáilha</i>	r. s. 1860–1933 <i>Lyymbes</i> -siida	1927	<i>Lyymbes</i> -siida	Čarnoluskij	Sovjetlihtu diedaakademii ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	2 jorgalusveršuvvna, muitaluuvvon sáme gilli	? gč. Čarnoluskij [1920-I.], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1962, 131–134; Zolotarev 1927, 43

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeadjji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiáld lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. I:3:7 Vasilij Telyšev	r. s. 1860/1870 <i>Ljymbes</i> - siiddas	1927	<i>Ljymbes</i> -siida	Čarnoluskij	Sovjetlihtu dieđaakademía ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	eahpedievastlaš muitalusbihtiid jorgalusversuvvnnat, muitaluvvon muhtin muddui sámegilii, dutkan lei J. A. Danilov (Nr.I:3:5)	–	Čarnoluskij 1962, 80–81; 1965, 80–81
Sosnyõffke-siida								
Nr. I:4:1 I. A. Telyševa	– <i>Sosnyõffke</i> - siida	1926	–	Alymov	guovlludutki; sámi vuoingnalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	1 muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteaksta: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 54–55
Nr. I:4:2–3 Pjotr Telyšev ja (?) Koivin	– <i>Sosnyõffke</i> - siida	1928	–	Alymov	guovlludutki; sámi vuoingnalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	3 muitalusa referáhtat ruoššagillii	–	Alymov 1929, 23–25

II ÁHKKILSÁMI GUOVLU

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Ču 'kksuál'-siida								
Nr. II:1:1-3 Anonyma diehtoaddit	– <i>Oaver-jávri, Ču 'kksuál'-siida</i>	1887	<i>Oaver-jávri</i>	Jaščenko	astuáiggi etnografaš dutkanmátki biologalaš dutkanmátkki olis	13 referáhta ruoššagiel mitalusaid vuodul	–	Jaščenko 1892, 30–35
Nr. II:1:4 Kalina Ivanovič Arihipov	r. s. 1864 – 1937 <i>Oaver-jávri, Modžvuun-vuotna (Ču 'kksuál'-siida)</i>	(1) 1912 (2) 1926 (3) 1936	<i>Oaver-jávri, Modžvuun-vuotna (rš. Monče-Guba)</i>	(1) Vise (2) Komareckaja (3) Čarnoluskij	(1) astuáiggi etnografaš mátki Guoládatnjárgga sisosiide; (2) dieduid čoaaggin sámi sieideoskumušaid birra áhkkiil- ja nuortalašsámi guovlluin Murmánska guovlludutkama searvvi barggu olis; (3) sámi folkloravurkenbargu <i>Oaver-jávri Modžvuun-vuonas Sovjetlihtu gürječáliid rádi (SRP) folkloraoossodaga bargogohččosis</i>	(1) 3 referáhta ruoššagiel mitalusaid vuodul; (2) 3 referáhta ruoššagiel mitalusaid vuodul; (3) 3 jorgalusversuvvna, mitaluvvon sihke sáme- ja ruoššagillii	(1) – (2) – (3) ? gč. Čarnoluskij [1920-1], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska); SRP arkiiva (Moskva)	(1) Vise 1917: 2, 66; (2) Komareckaja 1927, 40; (3) Čarnoluskij 1962, 162–168, 223–224, 264–269

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejadđji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. II:1:5 Agrafena Arhipova	– Ču kksuál- siida	1912	<i>Oaver-jávri</i>	Vise	asttuáiggi etho- gráfalaš mátki Guoládatnjárgga sisosiide	3 jorgalusveršuvnna, muitaluuvvon ruošša- gillii	–	Vise 1917: 1, 19–21
Nr. II:1:6 Ilja Barhatov	– Ču kksuál- siida	1912	<i>Oaver-jávri</i>	Vise	asttuáiggi mátki Guoládatnjárgga sisosiide	referáhhtat ruoššagiel muitalusaid vuodul	–	Vise 1917: 2, 68–70
Nr. II:1:7 Vasilij Barhatov	– Ču kksuál- siida	1912	<i>Oaver-jávri</i>	Vise	asttuáiggi etho- gráfalaš mátki Guoládatnjárgga sisosiide	7 referáhhtat ruoššagiel muitalusaid vuodul; gč. maid Ilja Barhatov (Nr. II:1:6)	–	Vise 1917: 1, 17–18, 22–24; 1917: 2, 65–67, 69–72
Nr. II:1:8 Fjodor Kalinovič Arhipov; áhčči: Kalina Ivanovič Arhipov (Nr. II:1:4)	– Ču kksuál- siida	1926	<i>Oaver-jávriij Modžvuun- vuotna (rš. Monče-Guba)</i>	Komareckaja	dieđuid čoađgin sámi sieđeosku- mušaid birra áhkkil- ja nuorta- lašsámi guovlluin Murmánska guovlludutkama searvvi barggu olis	2 referáhhtat ruoššagiel muitalusaid vuodul	–	Komareckaja 1927, 41
Nr. II:1:9 Leontij Aleksandrovič Arhipov, gohčodannamma <i>Levk</i>	r. 1922 <i>Oaver-jávriij</i> guovllus	1936	<i>Mončegorsk</i>	Čarnoluskij	sámi folklorat vurkenbargu <i>Oaver-jávriij</i> <i>Modžvuun-</i> <i>vuonas</i> Sovjetlihtu girje- čáliid rádi (SRP) folklorat-ossodaga bargogohččosis	3 jorgalusveršuvnna, muitaluuvvon sáme- gillii	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatiij); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska); SRP arkiiva (Moskva)	Čarnoluskij 1962, 35–40, 191–196, 233–235

Diehtoaddi	Goas ja gos riigádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vorkensadji	Publikašuvdna
Nr. II:1:10 Vasilisa Arhipova	r. 1900 <i>Ču kksuál-siida</i> (?)	1961	<i>Laplanskiij zapovednik -ráfáidathtinguovlu</i>	Čarnoluskij	priváhta dutkanmátki <i>Laplanskiij zapovednik -ráfáidathtinguovllus</i>	1 jorgalusvešuvdna, muitalusa álgogiella ii leat dihtosis; teaksta lea geavahuuvvon J. A. Danilov'a (Nr.I:3:5) teavstta hábmemis	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1972, 19–20
Nr. II:1:11 Fedosja (goargu –), gohčodannamma <i>Babuška Fedosja</i> 'Fedosja-áhkku'	r. s. 1890/1900 <i>Ču kksuál-siida</i>	1961	<i>Laplanskiij zapovednik -ráfáidathtinguovlu</i>	Čarnoluskij	priváhta dutkanmátki <i>Laplanskiij zapovednik -ráfáidathtinguovllus</i>	1 jorgalusvešuvdna, muitaluuvvon sámegillii, muhto hábmejuuvvon ruoššagiell čilgehusaid vuodul	? gč. Čarnoluskij [1920-I], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska)	Čarnoluskij 1972, 111–112
A'kkel-siida								
Nr. II:2:1 Irina Kus' minična Černyh	r. 1905 jáhkkmis <i>A'kkel-siida</i>	1971–1974	<i>Jona</i>	Zaikov ja Kert	nuortasámegiellaid dutkan IJALI olis 1971–1974	9 transkriberejuuvvon teavstta áhkkiisámegillii; jorgalusat ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Zaikov 1987, 183–185, 194–196; Kert & Zaikov 1988, 69–78, 155–161
Nr. II:2:2 Fedosja Timofeevna Mošnikova	r. 1910 <i>Njuđ tjtjäu rrgilli</i>	1971–1974	<i>Jona</i>	Zaikov ja Kert	nuortasámegiellaid dutkan IJALI olis 1971–1974	8 transkriberejuuvvon teavstta áhkkiisámegillii; jorgalusat ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Zaikov 1987, 180–181, 192–193; Kert & Zaikov 1988, 47–60, 141–149
Nr. II:2:3 Fjodor Romanovič Sergin; eamit: Marija Prokofjevna Sergina (Nr. II:2:4)	r. 1924 <i>Babino-gilli</i> (<i>A'kkel-siida</i>)	1971–1974	<i>Jona</i>	Zaikov ja Kert	nuortasámegiellaid dutkan IJALI olis 1971–1974	14 transkriberejuuvvon teavstta áhkkiisámegillii; jorgalusat ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Zaikov 1987, 175, 187; Kert & Zaikov 1988, 8–33, 115–131

Dichoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. II:2:4 Marija Prokofjevna Sergina; isit: Fjodor Romanovič Sergin (Nr. II:2:3)	r. 1925, <i>Sáá'rvesjäu'rr-gilli</i>	1971–1974	<i>Jona</i>	Zaikov ja Kert	nuortasámegielaidekkan IJALI olis 1971–1974	7 transkriberejuvvon teavstta áhkkilsámegilli; jorgalusat ruoššagilli	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Zaikov 1987, 182–183, 193–194; Kert & Zaikov 1988, 61–68, 150–155
Nr. II:2:5 Risto Ahkila	r. 1903 <i>A'kke'l-sida</i>	1920	Roavvenjarga	Paulaharju	nuortalaš árbevieruid čoaqqin	gieddebarggu notáhtat suomagiel ságastallamiid vuodul	SKS arkiiva, Helsset, SKS. <i>KRA. Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset</i> 26397–26403	Paulaharju 1921
Nr. II:2:6 Lavrentij Paršukov	– <i>A'kke'l-sida</i>	1926	<i>A'kke'l-sida</i>	Komareckaja	dieduid čoaqqin sámii steide- oskumušaid birra áhkkil- ja nuortalašsámi guovlluin Murmánska guovlludutkama searvvi barggu olis	1 referáhta ruoššagiel muitalusa vuodul	–	Komareckaja 1927, 41

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. II:2:7 Onisim Sergin	r. 1844 <i>A'kkeel</i> -siida	(1) 1926 (2) 1929	(1) – (2) –	(1) Komareckaja (2) Alymov	(1) dieđuid čoggin sámi sieideoskumušaid birra áhkkil- ja nuortalašsámi guovlluin Murmánska guovll- ludutkama searvvi barggu olis; (2) sámi vuoiŋ- ŋalaš kultuvrra ja ealahusaid dutkan	(1) 5 referáhta ruoššagillii; (2) 1 referáhta ruoššagillii	(1) – (2) –	(1) Komareckaja 1927, 42–43; (2) Alymov 1929, 24
Nr. II:2:8 Artamon Semjonovič Sergin	r. 1903 <i>A'kkeel</i> -siida	1929	–	Alymov	guovlludutki; sámi vuoiŋjalaš kultuvrra ja ealahusaid dutkan	2 oanehis referáhta ruoššagillii	–	Alymov 1929, 24–26; gč. Kert & Zaikov 1988, 34–39, 132–135
Nr. II:2:9 Ksenija Romanovna Randa	r. 1928 jáhkkmis <i>A'kkeel</i> -siida	1971– 1974	<i>Jona</i> -gilli	Zaikov ja Kert	nuortasámegielaide dutkan IJALI olis 1971–1974	1 transkriberejuvvon teaksta áhkkilsámegilli; jorgalus ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert & Zaikov 1988, 46–47, 140–141
<i>Sáá' rvesjäu'rr</i>-siida								
Nr. II:3:1 Platon Parfentjevič Gluhih	– <i>Sáá' rvesjäu'rr</i> - siida	1926	<i>Sáá' rvesjäu'rr</i>	Komareckaja	dieđuid čoggin sámi sieideoskumušaid birra áhkkil- ja nuortalašsámi guovlluin Murmánska guovlludutkama searvvi barggu olis	2 referáhta ruoššagiel muitalusaid vuodul	–	Komareckaja 1927, 41–42

III GIELDDASÁMI GUOVLU

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Kiilt-siida								
Nr. III:1:1 Andrej Dmitriev; eamit: Matróna Dmitrieva (Nr. III:1:2)	r. 1854 <i>Kiilt-siida</i>	1914	<i>Vočem 'luuhht- vuotna (Vaenga)</i>	T. I. Itkonen	nuortasámegielaid dutkanmátki	9 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	–	T. I. Itkonen (1931) 1981, 247–250, 253–265, 274–277; 1958: I, xiv
Nr. III:1:2 Matróna Dmitrieva; isit: Andrej Dmitriev (Nr. III:1:1)	r. 1869 <i>Kiilt-siida</i>	1914	<i>Vočem 'luuhht- vuotna (Vaenga)</i>	T. I. Itkonen	nuortasámegielaid dutkanmátki	3 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	–	T. I. Itkonen (1931) 1981, 252–253, 275–278; 1958: I, xiv
Nr. III:1:3 Maksim Vasiljevič Antonov	r. 1919 <i>Šongui-gilli</i>	1943	Helsset	E. Itkonen	gielddasámegiela giellačájánašaid vurkenbargu	19 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat duiskagillii; 1 luohtedajahušateaksta	A 151, <i>SKSÄ</i> (Helsset)	Lehtiranta 1985; E. Itkonen 1971, 108–110
Nr. III:1:4 Marija Makarovna Dmitrieva (Arhipova- nieidanamma); oabbá: Agrafena Makarovna Arhipova (Nr. III:3:4)	r. 1880 <i>Tjyrr'byr'-gilli</i>	1954	<i>Tjyrr'byr'-gilli</i>	A. A. Antonova (Nr. III:1:22) lea vurken, transkriberen ja dárkkistan	nuortasámi gielaid dutkan- prošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	1 transkriberejuvvon teaksta, jorgalusat ruošagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 151–157

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vursadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:5 Marina Artemjevna Antonova, sámenamma <i>Moaren'</i>	r. 1900–1987 <i>Kiillt</i> -sida, <i>Tyrr'byr'</i> -gilli	1954	<i>Tyrr'byr'</i> -gilli	A. A. Antonova (Nr.III:1:22) lea vurken, transkriberen ja dárkkistan	nuortasámi gielaide dutkan-prošakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	3 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat ruoššagilli	IJALI jietnaarkiiva, Petrosovodsk	Kert 1961, 158–168
Nr. III:1:6 Anna [Timofeevna] Fefełova	r. s. 1915 <i>Kiillt</i> -siiddas	1975	<i>Lujaavv'r</i>	Klaus	Tallinna Estelaš giela instituhta (EKI) dutkan-mátki gielddasámi guovllus	190 min. jietnabáttit; gč. maid A. Antonova (Nr.III:1:21)	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, FA] (Tallinn)	–
Nr. III:1:7 Uljana Ignatjevna Jakovleva	r. 1920 <i>Kiillt</i> -siiddas	1975	<i>Lujaavv'r</i>	Klaus	Tallinna Estelaš giela instituhta (EKI) dutkan-mátki gielddasámi guovllus	jietnabáttit, gč. maid Uljana Osipovna Sobakina (Nr.III:1:8)	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, JU, SJ] (Tallinn)	–
Nr. III:1:8 Jelena Osipovna Sobakina	– <i>Kiillt</i> -sida	1975	<i>Lujaavv'r</i>	Klaus	Tallinna Estelaš giela instituhta (EKI) dutkan-mátki gielddasámi guovllus	jietnabáttit, gč. maid Uljana Ignatjevna Jakovleva (Nr.III:1:7)	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, JU, SJ] (Tallinn)	–
Nr. III:1:9 Marija Pavlova	r. 1914 <i>Harlovka</i> -gilli, <i>Tyrr'byr'</i> -gilli	1975	<i>Lujaavv'r</i>	Klaus	Tallinna Estelaš giela instituhta (EKI) dutkan-mátki gielddasámi guovllus	lagabui 70 min. jietnabáttit	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, PM] (Tallinn)	–

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vursadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:10 Timofej Andreevič Dmitriev; áhčči: Andrej Dmitriev (Nr. III:1:1)	r. s. 1896 <i>Kiiltt</i> -sida	(1) 1914 (2) s. 1920- logus	(1) <i>Vočem'luuhht</i> - vuotna (<i>Vaenga</i>) (2) –	(1) T. I. Itkonen (2) Alymov	(1) nuortasámi gielaid dutkan- mátki; (2) guovlludutki; sámi vuoŋŋalaš kultuvrra ja ealá- husaid dutkan	(1) giellainformánta (2) 2 muitalusa referáhta ruoššagillii	(1) – (2) ? <i>Arh. MKM</i>	(1) T. I. Itkonen 1958: I, xiv; (2) Alymov 1927
Nr. III:1:11 Aleksandr Afanasjevič Jakovlev	– <i>Kiiltt</i> -sida	1929	–	Alymov	guovlludutki; sámi vuoŋŋalaš kultuvrra ja ealá- husaid dutkan	1 muitalusa referáhta ruoššagillii	–	Alymov 1929, 25
Nr. III:1:12 Dmitrij Nikolajevič Jakovlev	– <i>Kiiltt</i> -sida	1936	<i>Čudzjaavv' r-</i> gilli	Volkov	nuortasámiid etnografalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijja, arkeologijja ja etnografijja insti- tuhtia (Leningrad) barggu olis	1 muitalusa referáhta ruoššagillii	? Volkov'a persovmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 62–63
Nr. III:1:13 Trifon Dmitrievič Jakovlev; áhčči (jáhkkimis) Dmitrij Nikolajevič Jakovlev (Nr. III:1:12)	– <i>Čudzjaavv' r</i>	1930- logu gaska- muttus	<i>Čudzjaavv' r-</i> gilli	Volkov	nuortasámiid etnografalaš dut- kan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijja, arkeologijja ja etnografijja insti- tuhtia (Leningrad) barggu olis	1 muitalusa referáhta ruoššagillii	? Volkov'a persovmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 22–23

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:14 Pjotr Trofimovič Karpov	– Čudzjaavv r-gilli	1935	Čudzjaavv r	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu dieđaakademia Antropologijja, arkeologijja ja etnográfijja instituhtia (Leningrad) barggu olis	1 muitalusa referáhtta ruoššagillii; maiddái ságastallamiid referáhtat	? Volkov'a persovnnalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 56–57; gč. maiddái s. 30
Nr. III:1:15 Dmitrij A[fanasjevič] Jakovlev	– Kiiilt-sida	1936	Šeltosero-gilli	Alymov	guovvludutki; sámi vuoippalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	2 teavstta ruoššagillii	ruoššagiel álgo-teavsttat: Alymov [1938?], AMIOS, Apatity	Saamskie skazki 1980, 17–18, 58–59
Nr. III:1:16 Lasar Dmitrievič Jakovlev; áhčči Dmitrij Afanasjevič Jakovlev (Nr. III:1:15)	r. 1918–1993 Kiiilt-sida	(1) 1937 (2) 1980- logus (3) 1991	(1) Šeltosero-gilli ja Murmánska (2) Murmánska (3) Lujtaavv r-gilli	(1) Alymov (2) Kuruč (3) Sergejeva (Porsanger)	(1) guovvludutki; sámi vuoippalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan; (2) gielddasámi-ruošša sátnegirjii ráhkadeapmi (3) gielddasámi muitalusaid čoaqqin	(1) 7 teavstta ruoššagillii; (2) giellainformánta (3) 10 muitalusa sámegeilli	ruoššagiel álgo-teavsttat: Alymov [1938?], AMIOS, Apatity; (2) R. D. Kuruča priváhtta čoakkáldat; (3) Sergejeva (Porsanger) priváhtta čoakkáldat	Saamskie skazki 1980, 98–100, 138–140; 155–156, 181–183; Saamsko-russkij slovar' 1985; Sergejeva [1997], 101–108

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeajeddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálad lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:17 Anton Pjanov	– jáhkkmimis <i>Kiilt-</i> siida	1936	<i>Čudziavv' r</i>	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti- tuhtia (Leningrad) barggu olis	1 muitalus ruoššagillii “sámis sátnái”	? Volkov’a persovnmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 74
Nr. III:1:18 (?) Pjanova (ovdanamma –)	– (vuoras nisu) jáhkkmimis <i>Kiilt-</i> siiddas eret	1937	<i>Čudziavv' r-</i> gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti- tuhtia (Leningrad) barggu olis	1 luodi dájahusaid referáhtta ruoššagillii; luohti lea vurkejuvvon fonográf-rusttega vehkiin	? fonográmarkiivva birra gč. váldo- teavsttas F. I. Danilov’a (Nr.I.2:14) okta- vuodas	Volkov [1946] 1996 a, 74
Nr. III:1:19 Leontij Jakovlev	– <i>Čudziavv' r</i>	1930- logu gaska- muuttus	<i>Čudziavv' r-</i> gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti- tuhtia (Leningrad) barggu olis	ságastallamat	? Volkov’a persovnmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 30

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:20 Marija Julina	– Čudzjaavv' r	1930- logu gaska- muttus	Čudzjaavv' r- gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dut- kan Sovjetlihtu diedaakademía Antropologijja, arkeologijja ja etnográfijja insti- tuhta (Leningrad) barggu olis	ságastallamat	? Volkov'a persovnnalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a. 73
Nr. III:1:21 A. Antonova (ovdanamma –)	r. 1923 Tjyrr'byr'-gilli	1975	Lujaavv' r-gilli	Klaus	Tallinna Esttelaš giela instituhta (EKI) dutkan- mátki gielldasámi guovllus	245 min. jietnabáttit; gč. maid A. Fefelova (Nr.III:1:6)	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, FA, AA] (Tallinn)	–
Nr. III:1:22 Aleksandra Andreevna Antonova, sámenamma Sannre; eadni: Marina Artemjevna Antonova (Nr. III:1:5)	r. 5.06.1932 Tjyrr'byr'-gilli	(1) 22.8. 1994 (2) 1980- logus	(1) Lujaavv' r- gilli (2) Lujaavv' r ja Murmánska	(1) Minna-Riikka Järvinen, Pentti Leppáaho (jietnainsinevra), Marju Sarv (dulka)	(1) Guoládaga sámiid luohite- árbevieru folkloristtalaš čoaŋginmátki Helsesga univer- sitehta dutkan- proševtta olis; (2) gielldasámi- ruošša sátnegirjji ráhkadeapmi	(1) báddejuvvon jearahallamat; (2) giellainformánta ja doaimmaheaddji; (3) A. A. Antonova lea jorgalan Biihbala mánáid várá	(1) SKSÁ 166.1995 (Helsset); (2) Kuruča priváhta čoakkáldat	(1) – (2) Saamsko-russkij s'lovar' 1985 (3) Iisus paarne kaamm' c, 1996

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálat lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. III:1:23 Parfentij Alexandrov (jáhkkmis Aleksandrovič) Pjanov	– <i>Kiillt</i> -sida	1878	<i>Kiillt</i> -sida	Genetz	gielladutkanmátki Guoládatnjárgui; nuortasámi gielaid dutkan ja giella-čájánašaid čoaqqin; Matteusa evange-luoma jorgaleappmi sámegeilli	giellainformánta: Matteusa evange-luoma logut 1–22; jorgalus gielddasámegilli	–	Genetz 1879, 3–25; 1891, 247–262
Nr. III:1:24 Makar-áddjá (goargu –)	r. 1838 <i>Kiillt</i> -sida	1935	<i>Čudzjaavv' r</i>	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti-tuhtia (Leningrad) barggu olis	referáhhta ruoššagiel jearahallamiid vuodul (gč. sekundára gálduid)	? Volkov'a persovnmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 74
Nr. III:1:25 Jakov Afanasjevič Jakovlev	– <i>Kiillt</i> -sida	1935	<i>Čudzjaavv' r</i>	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti-tuhtia (Leningrad) barggu olis	referáhhta ruoššagiel jearahallamiid vuodul (gč. sekundára gálduid)	? Volkov'a persovnmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 76–77

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkeajddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Koarrdögk-siida								
Nr. III:2:1 Marija Pavlovna Fefeľova		1954	<i>Koarrdögk-gilli</i>	A. A. Antonova (Nr.III:1:22) lea vurken; G. A. Šaršina (Nr. III:2:3) lea transkriberen ja dárkkistan	nuortasámi gielaide dutkan-prošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	4 transkriberujuvvon teavstta, jorgalusat ruoššagillii	IJALI jiethaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 97–99, 115–131
Nr. III:2:2 Galina Petrovna Dmitrieva		1956	<i>Koarrdögk-gilli</i>	Kert lea vurken, G. A. Šaršina (Nr.III:2:3) lea dárkkistan	nuortasámi gielaide dutkan-prošeakta (IJALI, 1954–1965)	1 transkriberujuvvon teaksta, jorgalusat ruoššagillii	IJALI jiethaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 95–97
Nr. III:2:3 Galina Alekseevna Šaršina		1965	Leningrad, Pedagogalaš allaskuvla (Hertsen-instituhtta)	Szabó	nuortasámi giellačájánasaid čooaggin	10 transkriberujuvvon teavstta, jorgalusat duiskkagillii	–	Szabó 1967, 44, 70–82; 1968, 30–31
Nr. III:2:4 Valentina Maksimovna Zaharova; eadni: Marija Ivanovna Zaharova		1965	Leningrad, Pedagogalaš allaskuvla (Hertsen-instituhtta)	Szabó	nuortasámi giellačájánasaid čooaggin	2 transkriberujuvvon teavstta, jorgalusat duiskkagillii	–	Szabó 1967, 92–102
Nr. III:2:5 S. P. Dmitriev		1936	<i>Koarrdögk-siida</i>	Alymov	guovlludutki; sámii vuoingnalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	1 muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgo-teaksta: Alymov [1938?], AMIOS (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 77–78

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkeajedji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadi	Publikašuvdna
Lujaaŋv'ŕ-siida								
Nr. III:3:1	r. 1872 <i>Lujaaŋv'ŕ-siida, Semiostryje-siida</i> sogas	1958	<i>Lujaaŋv'ŕ-gilli</i>	V. N. Želesnjakova lea vurken, S. Jurjev lea dákkistan	nuortasámi gielaide dutkanprošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	1 transkriberejuvvon teaksta, jorgalus ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 56–61
Nr. III:3:2	1913 <i>Umm p-guovlu, Lujaaŋv'ŕ-siida</i>	1958	<i>Umm p-gilli</i>	V. N. Želesnjakova	nuortasámi gielaide dutkanprošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii	1 transkriberejuvvon teaksta, jorgalus ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 87–90
Nr. III:3:3	r. 1888 <i>Sympjiaa'ŋv'guovllus</i> (rš. <i>Symbolero</i>), <i>Lujaaŋv'ŕ-siida</i>	(1) 1958 (2) 1960	<i>Lujaaŋv'ŕ-gilli</i>	(1) V. N. Želesnjakova lea vurken; S. Jurjev lea dákkistan (2) Kert	(1) nuortasámi gielaide dutkanprošeakta (IJALI, 1954–1965), man Kert jodihii; (2) Kerta ja Konta oktasas gielladutkanmátki	(1) 4 transkriberejuvvon teavstta, jorgalus ruoššagillii (2) lagabui 1 diibmu jietnabáttit, máidnasat ja muitalusat	(1) IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk; (2) EKI jietnaarkiiva, koda [ŽA], Tallinn	(1) Kert 1961, 47–56 (2) –
Nr. III:3:4	r. 1903 <i>Lujaaŋv'ŕ-siida</i>	1959	<i>Lujaaŋv'ŕ-gilli</i>	Kert lea vurken; S. Jurjev lea dákkistan transkripsuvvna	nuortasámi gielaide dutkanprošeakta (IJALI, 1954–1965)	1 transkriberejuvvon teaksta, jorgalus ruoššagillii	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 79–81
Agrafena Makarovna Arhipova								

Diehtoaddi	Goas ja gos riegdádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. III:3:5 Aleksandr [Grigorjevič] Fefelov; eadni Marija Nikolaevna Golyh (Fefelova)	r. 1923 <i>Aleksandrovs</i> -gilli, <i>Lujaavv 'r</i> -siida	1975	<i>Lujaavv 'r</i> -gilli	Klaus	Tallinna Esttelaš grela instituhta (EKI) dutkanmátki gielddasámi guovllus	45 min. jietnabáttit, muitalusat, muittašeamit ja máidnasat	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, FA] (Tallinn)	–
Nr. III:3:6 Pjotr Vasiljevič Sorvanov	1874–1943 orron <i>Oaver-jávrr</i> <i>Modžvuun</i> -vuonas (Ču 'kksuál'-siidda guovlu), sohkaruohttasat jáhkkimis <i>Lujaavv 'r</i> -siiddas	(1) 1908 (2) 1912 (3) 1936	(1 ja 2) <i>Eneman-tuhht</i> <i>Oaver-jávrr</i> (3) Mončegorsk	(1) Hallström (2) Vise (3) Čarnoluskij	(1) arkeologalaš dutkanmátki; (2) astuáiggi etnográfalaš mátki Guoládatnjárgga sisosiide; (2) sámi folk-lora vurken <i>Oaver-jávrr</i> <i>Modžvuun</i> -vuonas Sovjetlihtu girječálliid rádi (SRP) folkloraosodaga bargogohčosis	(1) 1 jorgalusveršuvdna ruotagillii; (2) 2 referáhta ruoššagiel muitalusaid (2) 11 jorgalus-veršuvna, álgoteavsttat sáme- ja ruoššagillii	(1) – (2) – (3) ? gč. Čarnoluskij [1920-1.], <i>AMIOS</i> (Apatity); <i>Arh. MKM</i> (Murmánska); SRP arkiiva (Moskva)	(1) Hallström 1921, 183; 1922, 182; (2) Vise 1917: 2, 68; (2) Čarnoluskij 1962, 19–34, 84–93, 236–241, 247–263; 1965, 54–62; 1972, 226–227 (vrd.: Čarnoluskij 1966, 309–310)
Nr. III:3:7 Ivan Arefjevič Fefelov	r. s. 1905 <i>Lujaavv 'r</i>	1930- logu gaska- muttus	<i>Lujaavv 'r</i> -gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijja, arkeologijja ja etnográfijja instituhta (Leningrad) barggu olis	2 luodi dajahusat sáme- ja ruoššagillii; maiddái ságastallamiid referáhtat; gč. maid Jegor Zaharov (Nr. III:5:3)	? Volkov'a persovnnalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a. 74–76

Diehtoaddi	Goas ja gos riegdádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálad lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. III:3:8 A. A. Fefelov	– <i>Lujaaŋv' r</i>	1936	<i>Lujaaŋv' r</i> - gilli	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu dieđaaakademias Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija instituhta (Leningrad) barggu olis	1 referáhtta ruoššagiel muitalusa vuodul	? Volkov'a persovmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 34
Nr. III:3:9 Agafja Polikarpovna Zubec (Jurjeva- nietdanamma)	1932 <i>Lujaaŋv' r</i> - gilli	20.8. 1994	<i>Lujaaŋv' r</i> , jávregáttis	Minna-Riikka Järvinen, Pentti Leppäaho (Jietnainsinevra), Marju Sarv (dulka)	Guoládaga sámiid luohtearbevieru folkloristtalaš čoagginnmákti Helssega univer- sitehta dutkan- prošeavtta olis	báddejuvvon jeara- hallamat ruoššagillii; luodit	SKSÁ 164. 1995; SKSÁ 165. 1995 (Helsset)	–
Nr. III:3:10 Ivan Aleksandrovič Kirillov	09.01.1941 <i>Lujaaŋv' r</i> -gilli	20.8. 1994	<i>Lujaaŋv' r</i> , jávregáttis	Minna-Riikka Järvinen, Pentti Leppäaho (Jietnainsinevra), Marju Sarv (dulka)	Guoládaga sámiid luohtearbevieru folkloristtalaš čoagginnmákti Helssega univer- sitehta dutkan- prošeavtta olis	báddejuvvon jeara- hallamat	SKSÁ 164. 1995 (Helsset)	–
Nr. III:3:11 Pavel Sorvanov	s. 1880 <i>Umm' p</i> - <i>guovlu</i> , <i>Lujaaŋv' r</i> - siida	1910	<i>Umm' p</i> - <i>ja</i> <i>aaŋv' r</i> - <i>guovlu</i>	Hallström	arkeologalaš dutkanmákti <i>Oaver-</i> <i>ja Umm' p</i> <i>ja</i> <i>aaŋv' r</i> - <i>guovllus</i>	sámegiel sátnelistu	DI:5, <i>F4Um</i> (Ubmi)	–

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. III:3:12 Kusma Levontjevvič Damilov	– <i>Lujjaavv' r-siida</i> ; geasseorohat <i>Seejjijaavv' r-</i> guovllus	(1) 1910 (2) 1910– 1911	<i>Seejjijaavv' r-</i> guovlu	(1) Hallström (2) <i>Vise</i>	(1) arkeologalaš dutkanmátki gieiddasámiid luhtte (<i>Lujjaavv' r,</i> <i>Umm' pjaavv' r</i> ja <i>Maaziell' k'</i>) (2) astnuáiggi etnográfalaš mátki	(1) sámegeiel sámelistu; (2) referáhtat mángga diehtoaddi sániid vuodul; Kusma lei jáhkkimis <i>Vise</i> diehtoaddi lujávrelaš bassebáikkiid birra	(1) D1:5, <i>F4Um</i> (Ubm); gč. maid sekundára diehtuid Hallströma birra (2) –	(1) Hallström 1921; gč. maid Hallström 1922, 186–187; (2) <i>Vise</i> 1912: 10, 455–457; gč. maid <i>Vise</i> 1917
Nr. III:3:13 Semjon Galkin	– <i>Lujjaavv' r-siida</i>	1910–11	<i>Seejjijaavv' r-</i> guovlu	<i>Vise</i>	astnuáiggi etnográfalaš mátki	muitalusaid referáhtat; gč. maid K. L. Damilov (Nr.III:3:12) ja F. Sorvanov (Nr. III:3:14)	–	<i>Vise</i> 1912: 10, 455–457; gč. maid <i>Vise</i> 1917
Nr. III:3:14 Filip Sorvanov	– <i>Lujjaavv' r-siida</i>	1910–11	<i>Seejjijaavv' r-</i> guovlu	<i>Vise</i>	astnuáiggi etno- gráfalaš mátki	muitalusaid referáhtat; gč. maid K. L. Damilov (Nr.III:3:12) ja S. Galkin (Nr.III:3:13)	–	<i>Vise</i> 1912: 10, 455–457; gč. maid <i>Vise</i> 1917
Nr. III:3:15 Jekaterina Ivanovna Mečkina (Svertlova- nieidanamma)	1938 <i>Lujjaavv' r-gilli</i>	1980- logus	<i>Lujjaavv' r-gilli</i> ja Murmánska	Kuruč	gieiddasámi- ruošša sátnegirjji ráhkadeapmi	giellainformánta ja doaimmaheadji	Kuruča priváhta čoačkáidat	<i>Saamsko-russkij</i> <i>slovar' 1985</i>
Nr. III:3:16 Matrjona Mihailovna Koibina	r. 1870 <i>Lujjaavv' r-gilli</i>	1910	?	Hallström	arkeologalaš dutkanmátki <i>Oaver-</i> ja <i>Umm' pjaavv' r-</i> guovllus	muitalusaid ja ságestallamiid referáhtat ruotagilli (gč. sekundára gáldut)	? D1:5, <i>F4Um</i> (Ubm)	Hallström 1922, 184–188

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vursadji	Publikašuvdna
Puuljaavv' r-sida								
Nr. III:4:1–3 Anonyma diehtoaddit		1887	<i>Puuljaavv' r-sida</i>	Jaščenko	astuáiggi etnográfalaš dutkanmátki biologalaš dutkanmátkki olis	referáhtat ruoššagiel muitalusaid vuodul	–	Jaščenko 1892, 31–32
Nr. III:4:4 Isosim Kuimov		(1) 1915 (2) 1929	(1) <i>Puuljaavv' r</i> (2) –	(1) Vise (2) Alymov	(1) astuáiggi etnográfalaš mátki Guoládatnjárgega sisosiide (2) guovlludutki; sámi vuoimjalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	(1) 1 referáhta ruoššagiel muitalusa vuodul; (2) 2 referáhta ruoššagiel muitalusaid vuodul	–	(1) Vise 1917: 2, 68; (2) Alymov 1929, 24–25
Nr. III:4:5 Prohor Kiprijanovič (goargu –)		1936	mátkkis Mončegorsk-gávpogit	Čarnoluskij	sámi folkloravurkenbargu <i>Oaver-jávrrit</i> <i>Modžvuun</i> -vuomas Sovjetlihtu girječálliid rádi (SRP) folkloraoossodaga bargogohčosis	ságastallamat, gč. maddiát Mihail Petrovič Kitov (Nr. V:5)	? SRP arkiiva (Moskva)	Čarnoluskij 1965, 92–96
Semiostrovje-sida (<i>Arsjogk</i>)								
Nr. III:5:1 Anna Galkina		1975	<i>Lujaavv' r-gilli</i>	Klaus	Tallinna Estteleaš giela instituhta (EKI) dutkanmátki gielddasámi guovllus	25 min. jietnabáttit, muitalusat ja máidnasat sámegeilli	EKI jietnaarkiiva, koda [Kildini, GA] (Tallinn)	–

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadii	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. III:5:2 Praskovja Nikolajevna Pavlova (Jurjeva-nieidanamma)	1976	<i>Lujaaavv' r- gilli</i>	Anastasija Jeliseevna Mozolevskaja	priváhta jietna-bádden, diehtoadin leat eadni ja fulkkežat	lagabui 2 diimmu jietnabáhtit, muitalusat ja máidnasat sámegillii	16621–16625Lp, <i>KOTUS</i> (Helsset)	–	–
Nr. III:5:3 Jegor Zaharov	1930- logu gaskka- muttus	<i>Lujaaavv' r-gilli</i>	Volkov	nuortasámiid etnográfalaš dutkan Sovjetlihtu dieđaakademia, Antropologijija, arkeologijija ja etnográfijija insti-tuhtta (Leningrad) barggu olis	ságastallamiid referáhtat ruoššagillii; gč. maid I. A. Fefelov (Nr. III:3:7)	? Volkov'a persovnmalaš arkiivačoakkáldat MAE RAN arkiivvas, St. Petersburg (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 74–75	
Nr. III:5:4 Nina Jeliseevna Afanasjeva	1980- logus	Murmánska	Kuruč	gielddasámi-ruošša sátnegirjii ráhkadeapmi	gielainformánta ja doaimmaheadji	Kuruča priváhta čoakkáldat	<i>Saamsko-russkij s'lovar'</i> 1985	
Nr. III:5:5 Fjodor Pavlov	1911	<i>Semiosrovje-siidda dálveorohat</i>	Šatkov	mátkki ulbmil lea eahpečiełggas	ságastallamat sámi oskumušaid birra (gč. sekundára gálduid)	–	Šatkov 1911	
Nr. III:5:6 Gerasim Pavlov	1911	<i>Semiosrovje-siidda dálveorohat</i>	Šatkov	mátkki ulbmil lea eahpečiełggas	ságastallamat sámi oskumušaid birra (gč. sekundára gálduid)	–	Šatkov 1911	

IV NUORTALAŠSÁMI GUOVLU

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
<i>Paaččjokk-siida</i>								
Nr. IV:1:1 Mikko Fedotov	r. s. 1905 <i>Paaččjokk-siida</i>	1927, 1929	Ķeeu 'yes-gilli ja Helsset	T. I. Itkonen	nuortasámegielaide dutkan	46 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	SKSÁ?, Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 10–59; 60–78; 80–89; 93–160
Nr. IV:1:2 Matvej Gerasimov, sámenamma Mašša	r. 1899 <i>Paaččjokk-siida</i>	1927	Ķeeu 'yes-gilli	T. I. Itkonen	nuortasámegielaide dutkan	2 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	SKSÁ?, Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 90–93
Nr. IV:1:3 Domna Titov	r. 1849 <i>Paaččjokk-siida</i>	1927	Ķeeu 'yes-gilli	T. I. Itkonen	nuortasámegielaide dutkan	1 transkriberejuvvon teaksta, jorgalusat suomagillii	SKSÁ?, Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 79–80
Nr. IV:1:4 Aleksanteri (Olli) Fedotov	r. s. 1865 <i>Paaččjokk-siida</i>	1927	Ķeeu 'yes-gilli	T. I. Itkonen	nuortasámegielaide dutkan	2 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	SKSÁ?, Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 90–93

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:1:5 Vasilij Letov; eamit: Marija Letova (Nr. IV:1:6)	r. s. 1800-logu álggogaheččen, <i>Paaččjokk-</i> siiddas	1870- logus	<i>Paaččjokk</i>	Ščekoldin	<i>Paaččjokk</i> -guovllu sámi njálmmálaš árbevieruid čoaqqin asttuáiggis	9 jorgalus- ja referáht- taveršuvnna, čállon dulkkaid bokte ja mánga muitaleaddji sániid vuodul	? gč. RGO arkiivva (St. Petersburg) (Ščekoldin [1870])	Ščekoldin 1880: 1, 18–25 (gč. maid M. Letova (Nr. IV:1:6) ja M. Gerasimova, Nr. IV:1:7); Ščekoldin 1880: 2, 158–159, 164–165; 160–163 (gč. maid M. Fedotov (Nr. IV:1:8) ja J. Letov (Nr. IV:1:9); Harusin 1890, 348–349; E. Itkonen 1959, 97–100
Nr. IV:1:6 Marija Letova; isit: Vasilij Letov (Nr. IV:1:5)	r. s. 1800-logu álggogaheččen, jáhkkmis <i>Paaččjokk-</i> siiddas eret	1870- logus	<i>Paaččjokk</i>	Ščekoldin	<i>Paaččjokk</i> -guovllu sámi njálmmálaš árbevieruid čoaqqin asttuáiggis	jorgalus- ja referáht- veršuvnna, čállon dulkkaid bokte ja mánga muitaleaddji sániid vuodul	–	Ščekoldin 1880: 1, 18–25; Harusin 1890, 348–349; E. Itkonen 1959, 97–100
Nr. IV:1:7 Marija Gerasimova	r. s. 1800-logu álggogaheččen, jáhkkmis <i>Paaččjokk-</i> siiddas eret	1870- logus	<i>Paaččjokk</i>	Ščekoldin	<i>Paaččjokk</i> -guovllu sámi njálmmálaš árbevieruid čoaqqin asttuáiggis	jorgalus- ja referáht- veršuvnna, čállon dulkkaid bokte ja mánga muitaleaddji sániid vuodul	–	Ščekoldin 1880: 1, 18–25; Harusin 1890, 348–349; E. Itkonen 1959, 97–100

Diehtoaddi	Goas ja gos rieigádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:1:8 Maksim Fedotov	r. s. 1800-logu álggogeahčen, <i>Paaččjokk-</i> siida	1870-logus	<i>Paaččjokk</i>	Ščekoldin	<i>Paaččjokk-</i> guovllu sámi njálmmálaš árbevieruid čoaqqin asttuáiggis	jorgalus- ja referáhtia-veršuvnat, čállon dulkkaid bokte ja mánga muitaleaddji sániid vuodul	? gč. RGO arkiivva (St. Petersburg) (Ščekoldin [1870])	Ščekoldin 1880: 2, 163, 165–168; 160–163 (maiddái V. Letov (Nr.IV:1:5) ja Jefim Letov, Nr.IV:1:9)
Nr. IV:1:9 Jefim Letov	r. s. 1800-logu álggogeahčen, <i>Paaččjokk-</i> siida	1870-logus	<i>Paaččjokk</i>	Ščekoldin	<i>Paaččjokk-</i> guovllu sámi njálmmálaš árbevieruid čoaqqin asttuáiggis	5 jorgalus- ja referáhtia-veršuvna, čállon dulkkaid bokte ja mánga muitaleaddji sániid vuodul	? gč. RGO arkiivva (St. Petersburg) (Ščekoldin [1870])	Ščekoldin 1880: 2, 160–162 (gč. maiddái V. Letov (Nr.IV:1:5) ja M. Fedotov, Nr.IV:1:8)
Nr. IV:1:10 Marja Lietov	r. 1883 <i>Paaččjokk-</i> siida	1959	<i>Mustola-</i> gilli	Storá	nuortalaččaid hávdá-danvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagilli	<i>KIVÁ FM</i> 1803 (Ábo)	Storá 1971, 288
Nr. IV:1:11 Vasilii Afanasjev; eamit: Marja Afanasjev (Nr. IV:1:12)	r. 1881 <i>Paaččjokk-</i> siida	1960, 1961, 1962	<i>Njeä' l'em-</i> gilli	Storá	nuortalaččaid hávdá-danvieruid dutkan	čálalaš västádušat gažadanskovvá; jearahallama čálalaš dokumenteren suomagilli	<i>KIVÁ FM</i> 1804; <i>KIVÁ FM</i> 1807 (Ábo); gč. maiddái Marja Afanasjev (Nr. IV:1:12)	Storá 1971, 288
Nr. IV:1:12 Marja Afanasjev; isit: Vasilii Afanasjev (Nr. IV:1:11)	r. 1890 <i>Paaččjokk-</i> siida	1961, 1962	<i>Njeä' l'em-</i> gilli	Storá	nuortalaččaid hávdá-danvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagilli	<i>KIVÁ FM</i> 1807 (Ábo); gč. maid Vasilii Afanasjev (Nr.IV:1:11)	Storá 1971, 288

Diehtoaddi	Goas ja gos riegdádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:1:13 Omeljan (Eemeli) Afanasjev	r. 1903 <i>Paaččjokk-</i> siida	1960, 1961, 1963	Avvil	Storå	nuortalaččaid hávdá- danvieruid dutkan	čálalaš vástádušat gažadanskovvái; jeara- hallama čálalaš doku- menteren suomagillii	<i>KIVÁ FM</i> 1805; <i>KIVÁ FM</i> 1806 (Ábo); gč. maid A. Jefremov (Nr. IV:2:3) ja E. Afanasjev (Nr. IV:2:2)	Storå 1971, 288
Nr. IV:1:14 Roman Titov	r. s. 1885 <i>Paaččjokk-</i> siida	1914	<i>Ķeeu 'jes-gilli</i>	T. I. Itkonen	nuortasámi suopmaniid dutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xvii
Nr. IV:1:15 Krisan Titov	r. 1839 <i>Paaččjokk-</i> siida	1927	<i>Ķeeu 'jes-gilli</i>	T. I. Itkonen, Äimä	nuortasámi suopmaniid dutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xvii
Nr. IV:1:16 Mikko Kalinin	r. 1859 <i>Paaččjokk-</i> siida	1927	<i>Ķeeu 'jes-gilli</i>	T. I. Itkonen, Äimä	nuortasámi suop- maniid dutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xvii
Nr. IV:1:17 Aleksander Fedotov	r. 1864 <i>Paaččjokk-</i> siida	1927	<i>Ķeeu 'jes-gilli</i>	T. I. Itkonen, Äimä	nuortasámi suopmaniid dutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xvii
<i>Pečccam-siida</i>								
Nr. IV:2:1 Oksenja Jefremov		1927	<i>Pečccam-gilli</i>	T. I. Itkonen	nuortasámegiellaid dutkan	I transkriberejuvvon teaksta, jorgalus suomagillii	<i>SKSÁ?</i> , Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 78–79

Diehtoaddi	Goas ja gos rieggádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema kunteaksta	Materiaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:2:2 Evtokeija Afanasjev; isit: Omeļjan Afanasjev (Nr. IV:1:13); viellja: Alexei Jefremov (Nr. IV:2:3)		1961	Avvil	Storá	nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	<i>KIVÁ FM</i> 1806 (Ábo); gč. maid O. Afanasjev (Nr. IV:1:13) ja A. Jefremov (Nr. IV:2:3)	Storá 1971, 288
Nr. IV:2:3 Alexei Jefremov; oabbá: Evtokeija Afanasjev (Nr. IV:2:2)		1961	Avvil	Storá	nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	<i>KIVÁ FM</i> 1806 (Ábo); gč. maid Á. O. Afanasjev (Nr. IV:1:13) ja E. Afanasjev (Nr. IV:2:2)	Storá 1971, 288
Nr. IV:2:4 Uljana (Ulla) Fofanov		1959	Kirakka-järvi	Storá	nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	<i>KIVÁ FM</i> 1801 (Ábo)	Storá 1971, 288
Nr. IV:2:5 Aksinja Jefremov		1927	<i>Peäccam</i>	T. I. Itkonen, Áimä	nuortasámi suopmaniid dutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xvii
Nr. IV:2:6 Nikifor Koputov		1945	?	T. I. Itkonen	nuortasámi giellačájámasaid čoaagin	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xviii

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Suõ'nn'j'el-siida								
Nr. IV:3:1 Huotari Feodorov	r. s. 1870 <i>Suõ'nn'j'el-siida</i>	1913, 1926	<i>Suõ'nn'j'el-siida</i>	T. I. Itkonen	nuortasámegielaide dutkan	7 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii	SKSÁ?, Helsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 176–186; <i>Maaddáráá'jji mainnáz</i> 1992, 50
Nr. IV:3:2 Kaisa Gavriloff	r. 1884 <i>Suõ'nn'j'el-siida</i>	1953	Avvil	E. Itkonen ja J. Hautala	nuortalašgiela giella-čájánasaid bádden	10 báddejuvvon muitalusa nuortalašgillii	A 95–100, SKSÁ, Helsset	E. Itkonen 1959, 97–100
Nr. IV:3:3 Olli Gavriloff [Gavrilov]	r. 1900 <i>Suõ'nn'j'el-siida</i>	(1) 1953 (2) 1963	(1) Avvil (2) Čeaveťávri	(1) E. Itkonen ja J. Hautala (2) Storá	(1) nuortalašgiela giellačájánasaid bádden (2) nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	(1) 5 báddejuvvon muitalusa nuortalašgillii; (2) jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	(1) A 87/6–7, 89/3–11, 90–91/3, 93/3, SKSÁ, Helsset (2) <i>KIVÁ FM</i> 4734 (Ábo)	(1) – (2) Storá 1971, 288
Nr. IV:3:4 Jaakko Sverloff	r. 1894 <i>Suõ'nn'j'el-siida</i> , orron Čeaveťávriis	(1) 1953 (2) 1990-logus (3) 1963	(1) Avvil (2) Čeaveťávri (3) Čeaveťávri	(1) E. Itkonen ja J. Hautala (2) Satu Mosnikoff (3) Storá	(1) nuortalašgiela giellačájánasaid bádden; (2) nuortalaš árbevirolaš muitalusaid čoaaggin (3) nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	(1) 10 báddejuvvon muitalusa nuortalašgillii; (2) 2 teavstta nuortalašgillii; (3) jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	(1) A 87/1–5, 87/8–11, 89/12–13, 91/4, 11, 93/3, SKSÁ, Helsset (2) – (3) <i>KIVÁ FM</i> 4735 (Ábo)	(1) – (2) <i>Maaddáráá'jji mainnáz</i> 1992, 38, 58–59; (3) Storá 1971, 288

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkema ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálad lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:3:5 Anastasia Mosnikoff, vrd. Anastasia Mošnikov'ain (Nr. IV:3:6)	? <i>Suõ'nn'jel-</i> siida, orron Čeavejávris	1990-logus	Čeavejávri	Satu Mosnikoff	nuortalaš árbevirolaš muitalusaid čoaŋgin	13 teavstta nuortalaš- gillii	–	<i>Maaddárää'jji</i> <i>mainnáz</i> 1992, 9–11, 30–31, 40–49, 75–82, 84–87
Nr. IV:3:6 Anastasia (Naska) Mošnikov, vrd. Anastasia Mosnikoff'ain (Nr. IV:3:5)	r. 1893 <i>Suõ'nn'jel-</i> siida, orron Čeavejávris	(1) 1913 ja 1926 (2) 1955 (3) 1959, 1963	(1) <i>Suõ'nn'jel-</i> siida (2) Helssset (3) Čeavejávri	(1–2) T. I. Itkonen (3) Storå	(1–2) nuortasámi giellačájanasaid čoaŋgin (3) nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	(1) 2 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat suomagillii; (2) giellainformánta; (3) jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	(1–2) – (3) <i>KIVÁFM</i> 1802 (Åbo)	(1–2) T. I. Itkonen (1931) 1981, 9–17; 1958: I, xix; (3) Storå 1971, 288
Nr. IV:3:7 Anni Feodoroff	? <i>Suõ'nn'jel-</i> siida, orron Čeavejávris	1990-logus	Čeavejávri	Satu Mosnikoff	nuortalaš árbevirolaš muitalusaid čoaŋgin	2 teavstta nuortalaš- gillii	–	<i>Maaddárää'jji</i> <i>mainnáz</i> 1992, 64, 67–68
Nr. IV:3:8 Darja Efremov	r. s. 1910 <i>Suõ'nn'jel-</i> siida	1955	Helssset	T. I. Itkonen	nuortasámi giella- čájanasaid čoaŋgin	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xix

Diehtoaddi	Goas ja gos riečádan	Vurkema áigi	Vurkema sadi	Vurkema ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:4:6 A. I. Gerasimov		1931	<i>Njuõ tjäu 'rr-siddas</i>	Alymov	guovlludutki; sámi vuoiŋŋpalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	1 muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteaksta: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 77, 92–96
Nr. IV:4:7 I. P. Gerasimov		1935	<i>Kolnozero-gilli</i>	Alymov	guovlludutki; sámi vuoiŋŋpalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	2 muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteavsttat: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 62–63, 145–146
Nr. IV:4:8 K. A. Osipov		1937	<i>Risttke 'dd-gilli</i>	Alymov	guovlludutki; sámi vuoiŋŋpalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	1 muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteaksta: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 92–96, 292
Nr. IV:4:9 Marina Fadeevna Moškina; áhčči: Fadei Romanovič		1930-logu gaskka-muttus	<i>Vosmus-nammasaš kollektiiva boazodoallu, Njuõ tjäu 'rr-guovlu</i>	Volkov	nuortasámiid etnografiálaš dutkan Sovjetlihtu dieđá-akademia Antropologiiija, arkeologitija ja etnografiiija insti-tuhta (Leningrad) barggu olis	1 luodi dajahusaid referáhtta ruoššagillii	? Volkov'a persovnmalaš arkiivačoakkádat MAE RAN arkiivvas (St. Petersburg) (Volkov [1927–47])	Volkov [1946] 1996 a, 55
Nr. IV:4:10 Fedot Gerasimov		1914	<i>Njuõ tjäu 'rr</i>	T. I. Itkonen	nuortasámi gielaiddutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xii
Nr. IV:4:11 Irinja Sverlov		1914	<i>Njuõ tjäu 'rr</i>	T. I. Itkonen	nuortasámi gielaiddutkan	giellainformánta	–	T. I. Itkonen 1958: I, xii

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Nr. IV:4:12 Uljana Filipovna Gerasimova		1910	?	Hallström	arkeologalaš dutkanmátki <i>Over-</i> ja <i>Umm'pjaavv'ru-</i> guovllus	muitalusaid ja ságastallamiid referáhtat ruotagillii (gč. sekundára gálduid)	? D1:5, <i>FAUm</i> (Ubmi)	Hallström 1922, 184–188
<i>Mue'kk-siida</i>								
Nr. IV:5:1 F. Čuprov		1937	<i>Mue'kk-siida</i>	Alymov	guovlludutki; sámi vuoŋŋalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	I muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteaksta: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 74–75
Nr. IV:5:2 (?) Lukin (ovdanamma –)		1937	<i>Šongui-gilli</i>	Alymov	guovlludutki; sámi vuoŋŋalaš kultuvrra ja ealáhusaid dutkan	I muitalus ruoššagillii	ruoššagiel álgoteaksta: Alymov [1938?], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 146–147
Nr. IV:5:3 Ivan Agiev		1928	<i>Zapadnaja Lica-gilli</i> , <i>Mue'kkvuõnn-</i> vuonas	Čarmoluskij	Sovjetlihtu dieđakademia ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarmoluskij 1972, 214
Nr. IV:5:4 Katerina Lukina		1928	<i>Zapadnaja Lica-gilli</i>	Čarmoluskij	Sovjetlihtu dieđakademia ng. Sámi dutkanmátki, boazodoalu ja árbevirolaš eallinvuogi dutkan	ságastallamat	–	Čarmoluskij 1972, 171, 175–183

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurkensadji	Publikašuvdna
<i>Njauddám-siida</i>								
Nr. IV:6:1 Ondrei; vrd. Jak Ondre Romman' ain (Nr. IV:6:2)	? <i>Njauddám-</i> siida	1920	<i>Njauddám-</i> siida	Lagercrantz	sámi giellačájána- said čoaqqin ja dut- kan Várjjat-guovllus	4 transkriberejuvvon teavstta, jorgalusat duiskkagillii	?	Lagercrantz 1961, 187–206
Nr. IV:6:2 Jak Ondre Romman, vrd. Ondrei' ain (Nr. IV:6:1)	<i>Njauddám-</i> siida	1918	<i>Njauddám-</i> siida	Isak Peter Saba	sámi kulturmuituid vurkenprošeakta <i>Norsk folkeminne-</i> <i>samling</i> -čoakkál- daga várás; maiddái J. Qvigstada veahk- kebargi	9 teavstta davvisáme- gillii, jorgalusat dáro- gillii	–	Qvigstad 1927: 1, 276–277, 294–300, 304–308, 326–327, 458–461, 496–499; gč. maiddái s. 412–417
Nr. IV:6:3 Sarafima (Sara) Romanov	1887 <i>Njauddám-</i> siida	1959, 1962	<i>Njauddám</i>	Storå	nuortalaččaid hávdá- danvieruid dutkan	jearahallama čálalaš dokumenteren suomagillii	<i>KIVÁ FM 1800</i> (Åbo)	Storå 1971, 288

V NAMAHIS DIEHTOADDIT ja/dahje EAHPEČIELGA SIIDAGULLEVAŠVUOHTA

Diehtoaddi	Goas ja gos riegadan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkejeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. V:1 « <i>Aroma-Telle</i> »	? áhkkiisámi ? gielddasámi ? <i>Suđ'nn'jel-</i> guovlu	1870- logus	?	Nemirovič- Dančenko	asttuáigi mátki Guoládatnjárgii	muitalusat ruoššagillii	–	Nemirovič- Dančenko 1875a, 136–137; 1877a, 209; 1881á, 171–172; vrd.: Harusin 1890, 148–149; Čarnoluskij 1965, 32–33, 76, 79–80
Nr. V:2 Diehtoaddiid namat eai leat dihtosis	nuortalaččat	1914	nuortalaččaid luhtte	Paulaharju	nuortalaš árbevieruid čoaggin	28 muitalusa suoma- gillii	gč. Paulaharju [1914] <i>SUSA</i> . Helsset; gč. maid <i>SKS.KRA</i> , <i>Samu-</i> <i>li Paulaharjun</i> <i>käisikirjoitukset</i>	gč. T. I. Itkonen (1931) 1981, 7
Nr. V:3 Anonyma informánttat	sierra báikkiin Nuorta-Sámis	1920– 1930- loguin	sierra báikkiin Nuorta-Sámis	Komšilov	sámi kultuvrra dutkanmátki	muitalusat ruoššagillii	Komšilov [1920–30-1.], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 31–32, 52–54, 114–121, 144, 179–181, 212–214
Nr. V:4 A. V. Damilova	– jáhkkmimis darjje- sápmelaš	1961	<i>Kanevka</i> -gilli	Čarnoluskij	priváhta dutkanmátki <i>Laplánskij zapove-</i> <i>dnik</i> –ráfáidathtin- guovllus	4 mitalusa ruoššagillii	Čarnoluskij [1960-1.], <i>AMIOS</i> (Apatity)	<i>Saamskie skazki</i> 1980, 106–112, 157–161, 244–249

Diehtoaddi	Goas ja gos riegádan	Vurkema áigi	Vurkema sadji	Vurkeaddji(t) ja veahkkebargit	Vurkema konteaksta	Materiálaid lohku ja kvalitehtta	Dálá vurdensadji	Publikašuvdna
Nr. V:5 Mihail Petrovič Kitov, gohčodan-namma <i>ded Myhkkal</i> 'Mihkkal-áddjá'	– <i>Tuallam</i> -joga guovllus eret	1936	mátki Mončegorsk-gávpogii	Čarnoluskij	sámi folklore vuorenbargu <i>Oaverjávri Modžvuunvuonas</i> Sovjetlihtu girječálliid rádi (SRP) folkloressodaga bargogohčosis	ságastallamat, gč. maddái Prohor Kiprijanovič (Nr. III:4.5)	? SRP arkiiva (Moskva)	Čarnoluskij 1965, 92–96
Nr. V:6 Áhkkil-, gieldda-, darije- ja nuortalašsámit (namaid gč. čoačkáldaga katalogas)	ee. <i>Luujaavv'ri-Koarrádögk-, Njuõ'tijäu'ri-</i> ja <i>Jona-</i> guovllut	1994–95	<i>Luujaavv'rigilli, Verhnetulomskij-gilli, Jona-gilli</i>	Graff	nuortasámi luohtearbevieru dutkan Romssa universitehta musea dutkanproseavtta olis	báddjejuvvon luodit, ságastallamat, jearahallamat	Romssa musea álbmotmusihka čoačkáldat (<i>Folkemusikk-samlinga</i>)	–
Nr. V:7 Artamon Kormilovič (goargu –)	– áhkkil-sápmelaš	1878	Gráddeluokta	Genetz	gieldadutkanmátki Guoládatnjárgii; nuortasámi gielaid dutkan ja giellačájánsaid čoačgin; Matheusa evangeliuma jorgaleapmi sámegeilli	giellainformánta: Matheusa evangeliuma logut 23–28; jorgalus áhkkilsámegeilli	–	Genetz 1879, 3–25; 1891, 247–262

Mielddus 6:
Tabealla 14 Vurkejeaddjit

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugullevašvuohhta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoadit (nummirat)	Gáldodieduid dála vurkensadji	Publikašuvdna
Alymov, Vasilij Kondratjevič (1883–1938)	1920–1930-loguin	buot sámesiiddat (Nr.I–IV)	guovlludutki, Murmánska guovllu-musea jodiheddji 1920-logu rájes; beroštii guovllu historijá ja sáme kultuvrra dutkamis; oahpahalai sáme giela	sámi njálmmálaš árbevieruid čoaigin ee. Murmánska guovlludutkama searvvi dutkanbarggu olis	Nr.I:2:15; Nr.I:4:1–3; Nr.II:2:7–8; Nr.III:1:10–11; Nr.III:1:15–16; Nr.III:2:5; Nr.III:4:4; Nr.IV:4:5–8; Nr.IV:5:1–2	gč. Alymov [1920–30-l.] <i>Arh. RAN</i> , St. Petersburg; Alymov [1936] <i>Arh. MAE RAN</i> , St. Petersburg; [1938?] <i>AMIOS</i> , Apatty	Alymov 1929; <i>Saamskie skazki</i> 1980, 17–18, 54–55, 58–59, 62–63, 66–67, 74–75, 77–78, 87–96, 98–100, 136–140, 145–147, 155–156, 191–194, 181–183, 292
Antonova, Aleksandra Andreevna (1932–)	1954	<i>Tyrr'byr'</i> -gilli (<i>Kiiltt-</i> siidda guovlu, Nr.III:1)	Leningrada pedagogalaš allaskuvlla (Hertsen-instituhta) dála studeanta, <i>Tyrr'byr'</i> -gillis eret; manjá barggai oahpaheaddjin ja <i>Lyttaavv'</i> -gilli Sámi Radio jurnalistan	1954 lei veahkkebargin nuortasámi gielaide dutkanprošeavttas (IJALI, 1954–1965), man G. Kert jodihii; 1990-logus jorgalii gielddasámegillii Biibbala mánaid várás	Nr.III:1:4–5; Nr.III:2:1	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 97–99, 115–131, 151–168; <i>Iisus paarme kaamm'c</i> , 1996

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugulleavašvuohta ja/dahje vurkema sadji	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieduid dála vurkensadji	Publikašuvdna
Castrén, Matthias Alexander (1813–1852)	1841	<i>A'kkel</i> (Nr.II:2); <i>Puuljaavv'r</i> (Nr. III:4); <i>Suõ'nn'jel</i> ja <i>Njuõ'tijätu'rr</i> (Nr. IV:3–4)	Suoma gielladutki, suoma-ugralaš gielaide ja árbevieruid veardádalli dutkama ja davviguovllu etnográfalaš dutkama vuoddudeaddji; mátkeguoiemmin lei Elias Lönnrot	nuortasámi gielaide ja árbevieruid dutkanmátki Anáris <i>Suõ'nn'jehli</i> , <i>Njuõ'tijätu'rr</i> -siidi, <i>Tiullam</i> -joga bokte Guoládat-gávpgii ja máttás Gáddeluktii giieldasámi siiddaid (ee. <i>Maaziel'k</i>) bokte	–	–	Castrén 1858; 1967
de la Croÿère, Louis de l'Île (f. s. 1680–1741)	1727–1730	<i>Kiiltt</i> -suolu, Guoládat-gávpot (Nr.III:1), Guoládat- ja <i>Tiullam</i> -jogaid guovllut (Nr. IV:3–4)	fránskka diedaolmmoš, professor, Ruošša diedaakademia bargi	Ruošša diedaakademia olis lágduvvon dutkanmátki Guoládatnjárgii, ulbmilin lei oččodit dárkilis dieduid báikkálaš álbmogis, eatnamiin ja johtolagain	?	mátkebeavegirjijt fránskkagillii: de la Croÿère [1727–29]; <i>Arhiv RAN</i> , St. Petersburg	gč. Gnučeva & Černikov 1935
Čarnoluskij, Vladimir Vladimirovič (1894–1969)	1927–1929, 1935–1936, 1961	<i>Kintuš</i> , <i>Jofk</i> , <i>Lyymbes</i> ja <i>Sosnyõjffe</i> (Nr.I:1–4); <i>Mue tkk</i> -siida; <i>Zapadnaja Litsa</i> -gilli (Nr.IV:5); <i>Lujtaavv'r</i> -gilli (Nr.III:3); <i>Laplanskij zapovednik</i> -ráfáidathtinguovlu <i>Oaver-jávrris</i> , (Nr. II:1–2)	ruošša etnográfá, sámii boazodoalu, ávnnaslaš ja vuoinjalaš kultuvrra dutki; sámii folklore čoaqqinbargu; lea oahpahallan sámegiela, jáhkkimis darjjesámegiela	1926 oassálastii Sámi dutkanmátkái RGO ja Gárji-Imurmánska lávdgotti olis; 1935–36 čohkkii sámii álbmordik-tema Sovjetiliehtu girječálliid rádi (SRP) folkloreossodaga bargogohččosis ee. <i>Modžvuun</i> -vuonas (rš. <i>Monče-Guba</i>)	Nr.I:1; Nr.I:3–10; Nr.I:2:4; Nr.I:2:11–13; Nr.I:2:16–18; Nr.I:3:5–7; Nr.II:1:4; Nr.II:1:9–11; Nr.III:3:6; Nr.III:4:5; Nr.IV:5:3–4; Nr.V:4–5	Čarnoluskij [1920-1.]; [1960-1.] <i>AMIOS</i> , Apatity, gč. maid Alymov [1938?] <i>AMIOS</i> , Apatity	Čarnoluskij 1962; 1965; 1966; 1972; <i>Saamskie skazki</i> 1980, 106–112, 157–161, 244–249

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieuid guovllugulleašvuohhta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieuid dálá vurkensadii	Publikašuvdna
Europæus, D. E. D. (1820–1884)	1856 gida	<i>Kusomen</i> -gilli, Vilgesmeara gáttis	Suoma dieđaloimmoš, dutkkat davviguovllu ovdagistorijá, čohkkii suoma-ugralaš giellačájanasaid ja baikenamaid; máhtii ee. ruoššagiela ja sámegielaide teorehtalaš dásis	darjje-, giella- ja áhkkilsámi giellačájanasaid, baikenamaid ja Guoládaga ovdahistorijá dutkanmátki, man RGO ruhtadii	Nr.I:2:1–2 (<i>Syatoi Nos-</i> guovvlus)	Europæus [1856 aj; [1856 aj] <i>SUSA</i> , Hellsset	T. I. Itkonen (1931) 1981, 281–323
Friis, Jens Andreas (1821–1896)	geasset 1867	<i>Ču'kksuál</i> (Nr.II:1); <i>Maaziell'k</i> (Nr.III:4); <i>Paacčjokk</i> , <i>Peáccam</i> , <i>Njuõ'tijäu'rr</i> ja <i>Njauddám</i> (Nr.IV:1–2, IV:4, IV:6)	Norgga lingvista, Oslo universitehta professor sáme- ja suomagielas; mátkeguoiibmin lei professor Ludvig Kristian Daa	mátki Guoláдахkii: Várjavuonas Guoládat-gávppogii ja <i>Tuallam-</i> joga mielde máttás <i>Maaziell'k</i> -siidii, <i>Oaver-</i> jávrai, <i>Ču'kksuál</i> -siidii, Gáddeluktii ja <i>Kemii</i>	–	–	Friis 1871a, gč. maddái Daa 1870
Genetz, Arvid (1848–1915)	1876	<i>Arsjogk</i> , <i>Leijaavv'r</i> , <i>Koarrdægk</i> , <i>Lujaaav'r</i> ja <i>Maaziell'k</i> (Nr.III:1–5), <i>Kyöddemjaavvre</i> , <i>Kintuš</i> , <i>Joffkvi</i> , <i>Lymbes</i> ja <i>Sosnyöffke</i> (Nr.I:1–4); <i>Ču'kksuál</i> (Nr.II:1); <i>Suoõ'nn'jel</i> ja <i>Njuõ'tijäu'rr</i> (Nr. IV:3–4)	Suoma gielladutki; nuortasámi suopmaniid dutkanprošeakta; máhtii ruoššagiela ja mánja suoma-ugralaš giela	dutkanmátki Guoládat-njárgii Helssega univer-sitehta doarjagim; ulbmil lei dutkat nuortasámi giellaid ja čoaoggit giellačájanasaid; Genetz jodii Gáddeluohta-gávppogis davás Guoládat-gávppogii, ja dassto darjjesámi siiddaid mielde	Nr.I:2:3; Nr.I:3:1; Nr.III:1:23; Nr.V:7	–	Genetz 1879; 1891, 233–265

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieđuid guovllugullevašvuotta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieđuid dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Graff, Ola	1994–1995	ee. <i>Luijaavv' r- Koarvdlogk-, Njuođ' tjiäü' rr-</i> ja <i>Jona-guovllut</i>	Norgga álbmotmusihka dutki; Romssa universitehta musea bargi	nuortasámi luohteárbevieru dutkan Romssa musea dutkanprošeavtta olis	Nr.V:6	Romssa musea álbmotmusihka čoaakkáldat (<i>Folkemusikk-samlinga</i>)	–
Hallström, Gustaf (1880–1962)	1908–1910	<i>Paaččjokk-</i> ja <i>Njuođ' tjiäü' r</i> (Nr.IV:1, 4); <i>Luijaavv' r</i> (ee. <i>Seejjijjaavv' r-guovlu</i>), <i>Umm' pjaavv' r</i> ja <i>Maaziell' k</i> (Nr.III:3–4); <i>A' kkel</i> ja <i>Ču' kksuál</i> (Nr. II:1–2), ee. <i>Eneman-luhht Oaver-jávrris</i>	Ruota arkeologa	sámi hávdeeatnamiid ja oafáruššansajiid arkeologalaš dutkanmátki Guoládatnjárggas	Nr.III:3:6; Nr.III:3:11–12; Nr.III:3:16; Nr.IV:4:12	D1:5, <i>FÁUm</i> , <i>Ubmi</i>	Hallström 1909; 1911; 1921; 1922; 1960
Harusin, Nikolaj (1865–1900)	1887	<i>Kiüllt</i> , <i>Maaziell' k</i> ja <i>Puuljaavv' r</i> (Nr.III:1, 3); <i>Paaččjokk</i> , <i>Peäccam</i> , <i>Njuođ' tjiäü' rr</i> ja jáhkkmis <i>Suođ' nn' jel</i> , (Nr.IV:1–4)	Ruošša etnografa; Ruošša beale sámiid etnografálaš dutkan; mátkeguobmin lei oabbá Vera Harusina	gieddebergu Guoládatnjárggas lei etnografálaš oahpu Ruošša beale sámiid birra	Nr.IV:4:4; dehálaš diehtoaddin lei K. Ščekoldin (<i>Paaččjokk</i>)	–	Harusin 1890

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieđuid guovllugulleašvuohhta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieđuid dálá vurkensadii	Publikašuvdna
Harva (Holmberg 1927 ráđjái), Uno (1882–1949)	1926; 1927	<i>Paaččjokk, Peäccam, Suõ 'nn 'jel ja Njuõ 'tjäu 'rr</i> (Nr. IV:1–4)	suoma-ugralaš álbmogiid oskkoldaga dutki; 1926 mátkeguobmin lei álbmotmusihka dutki A. O. Väisänen	1926 álbmotkultuvrra dutkan <i>Peäccam</i> -guovllus; 1927 dutkanmátki sámiiid lusa Suoma-ugralaš searvvi, Suoma dološmuittovvttastusa ja Suoma eatnandiedaláš searvvi barggu olis	diehtoaddiid namaid gč. Harva (1928 a; 1928 á)	–	Harva 1915; 1927; 1928 a; 1928 á; Harva 1958; 1964 [1927]
Itkonen, Erkki (1913–1992)	(1) 1943 (2) 1953	(Nr. III:1; IV:1, 3) <i>Songui (Kiillt</i> -siidda guovlu, Nr. III:1); <i>Paaččjokk</i> ja <i>Suõ 'nn 'jel</i> (Nr. IV:1, 3)	Suoma lingvistia; suoma-ugralaš gielaid dutki ja sámesuopmaniid áššedovdi; mielbargin lei suopmelaš folklorista Jouko Hautala	(1) gielddasámi giellačájánašaid vurken Helssegis; (2) ovdaš <i>Suõ 'nn 'jel</i> -siidda nuortalaččaid njálmálaš árbevieruid vurken Avvilis	Nr. III:1:3; Nr. IV:3:2–4; gč. maiddái Ulla Morottaja (sekundára gáldut)	A 87–A 100, <i>SKSÄ</i> , Helsset	Itkonen E. 1959; 1960; 1963; 1974; Lehtiranta 1985; E. Itkonen 1992, 102–103
Itkonen, Toivo Immanuel (1891–1968)	1913, 1914, 1926, 1927	<i>Paaččjokk, Peäccam, Suõ 'nn 'jel</i> ja <i>Njuõ 'tjäu 'rr</i> (Nr. IV:1–4), <i>Jokanga</i> (Nr. I:1); <i>Vočem 'luuhht</i> -vuotna (árbevirolaš <i>Kiillt</i> -siidda guovlu, Nr. III:1)	Suoma etnologa ja gielladutki; sámegielaide, sámii ávnnastlaš ja vuoŋŋjalas kultuvrra dutki	nuortasámi suopmaniid dutkanmátkit; Suoma bealde sámiiid (ee. nuortalaččaid) etnografalaš dutkan; 1913 ja 1926 <i>Suõ 'nn 'jel</i> , 1914 <i>Njuõ 'tjäu 'rr</i> ja <i>Jokanga</i> , 1927 <i>Paaččjokk</i> ja <i>Vočem 'luuhht</i> -vuotna	Nr. I:2:19; Nr. III:1:1–2, 10 Nr. IV:1:1–4, Nr. IV:1:14–17; Nr. IV:2:1, 5–6; Nr. IV:3:1–4, Nr. IV:6, 8; Nr. IV:4:1–2, Nr. IV:10–11; gč. Ulla Morot-taja (sekundára gáldut)		T. I. Itkonen (1931) 1981; 1939; 1942; 1944; 1945; 1945–46; 1948; 1960; Koskimies & Itkonen 1917; 1978

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieđuid guovllugulleašvuotta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieđuid dálá vorkensadji	Publikašuvdna
Jaščenko, A. (1868–1943)	geasset 1887	<i>Oaver-jávri (Ču'kksuál ja, A'kkel, Nr.II:1–2); Maaziell'k- ja Puuljaavv'r ja Guoládat-gávpot (Nr. III:3–4); Njuođ'itjäu'rr (Nr.IV:4)</i>	Ruošša biologa, čoaggán sámeduđiđ, gárvvuđ ja sámi muitalusaid	biologalaš dutkanmátki Guoládatnjárggas, Gáddeluokta–Guoládat váldogeainnu mielde; čohkkii dieđuid sámi kultuvrra ja álbmot-diktéma birra	–	etnográfalaš čoak-káldat, ee. garraduoji, biktasat ja dološ fievruid muorramodeallat leat RGO museas ja arkiivvas, St. Petersburg	Jaščenko 1892
Järvinen, Minna-Riikka	1994	<i>Lujjaavv'r-gilli</i>	Suoma álbmotmusihka dutki; mielbargit: Pentti Leppäaho (jietnainsinevra), Marju Sarv (duilka)	Guoládagá sámiid luohteárbevieru folkloristtalaš čoagginmátki Helssega universitehta dutkanprošeavtta olis	Nr.III:1:22; Nr.III:3:9–10	<i>SKSÄ</i> 159–172.1995, Helsset	–
Kert, Georgij Martynovič	1950–1960-loguin	vurkenbargu <i>Jokanga-gilis</i> (diehtoaddit leat <i>Kimtaš, Jofkyi- ja Lymbes-guovlluin, Nr.I:1–3; Jona-gilis</i> (diehtoaddit leat <i>Ču'kksuál- A'kkel- ja Sáá'rvesjäu'rr-guovlluin, Nr.II:1–3; Lujjaavv'r-gilis</i> (diehtoaddit leat <i>Kiilt-, Koarrdögk- ja Lujjaavv'r-guovlluin, Nr.III:1–3)</i>)	suoma-ugralaš gielaide, ee. gárjilgrela dutki; lei 1954–1965 nuortasámi gielaide dutkanprošeavtta jodiheddjin IJALI olis; lea gielddasámegiela vuosttas grelaliedalaš dutkamusa dahkki (Kert 1971); mielbargin ledje ee. K. Kont, V. V. Senkevič-Gudkova, P. Zaikov	gieldda- ja darjjesámegielaide dutkan ja giellačájánašaid vurkenbargu	Nr.I:1; 1:2:6; Nr.I:3:2; Nr.II:2:1–4; Nr.II:2:9; Nr.III:1:4–5; Nr.III:2:1–2; Nr.III:3:1; Nr.III:3:3–4	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961; Kert & Zaikov 1988

Vurkeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieđuid guovllugulleašvuotta ja/dahje vurkema sadji	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieđuid dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Klaus, V.	1975	<i>Lujavv r-gilli</i> (Nr.III:3)	estteleš gielladutki	Talima Estteleš giela instituhta (EKI) dutkanmátki gieiddasámi guovllus	Nr.III:1:6–9; Nr.III:1:21; Nr.III:3:5; Nr.III:5:1	EKI jietnaarkiiva, Tallinn	–
Komareckaja, Olga	dálvi 1926–1927	<i>Oaver-jávri máttaoarje- ja oarjegáttiin, ee. Modžvuun-vuotna</i> (rš. <i>Monče-Guba</i>), <i>A'kkei, Juonn</i> (ee. <i>Njáá'vv-sijdd-gilli</i>) ja <i>Sáá' rvesjäu'rr-</i> (Nr. II:1–3), <i>Njuõ'tijäu'rr</i> , <i>Lohijokk</i> ja <i>Tuallamjokk-guovllut</i> (Nr.IV:3–4)	oahppo- ja bargoduogáš eai leat dihtosis; čadahii statistihkka-ekonomalaš dutkama Guoládatnjárggas Murmánska guovlluhálddihusa bargogohččosis	dieduid čoaqqin sámi njálmamálaš árbevieruid birra áhkkiil- ja nuortalašsámi guovlluin Murmánska guovllu- dutkama searvvi dutkanproševtta olis	Nr.II:1:4; Nr.II:1:8; Nr.II:2:6–7; Nr.II:3:1	–	Komareckaja 1927
Komšilov, J.	1920–1930-loguin	sierra báikkiin Nuortasámis	Ruošša etnográfá	sámi ávmaslaš kultuvrra dutkanmátki Nuortasámis	Nr.V:3	Komšilov [1920–30-l.] AMIOS, Apatity	<i>Saamskie skaz-ki</i> 1980, 31–32, 52–54, 114–121, 144, 179–181, 212–214; Komšilov 1927

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugullevašvuohta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieduid dála vurkensadii	Publikašuvdna
Kont, Karl	1960-logus logus (Nr.I:1-4, III:1, III:3, III:5)	vurkenbargu <i>Jokangga-</i> gilis (diehtoaddit leat buot darjjesámi siiddain, Nr.I:1-4) ja <i>Lujtaavv' r-</i> gilis (diehto-addit leat <i>Kiilt, Lujtaavv' r</i> ja <i>Semiostronje-guovlluin</i> , Nr.III:1, 3, 5)	estteláš lingvista, máhtii mánnga suoma-ugraláš giela ja ruoššagiela; mielbargin ledje J. Tedu ja G. Kert	darjjesámegiela dutkan Tallinna Estteláš giela instituhta (EKI) gielladutkamprošeavtta olis	Nr.I:2:7; Nr.I:2:9-10 Nr.I:3:2-4	EKI jietnaarkiiva, Tallinn	–
Korhonen, Mikko	1975	Murmánska, <i>Verhnetulomskij-gilli</i> (<i>Tuallam</i> , Nr.IV:4)	Suoma gielladutki, nuortasámegielaid hárrái lea dutkan ee. nuortalašgiela fonologijja	gieldda-, darjje-, nuorta- lašsámi giellačájánašaid bádden	gč. KOTUS arkiivva kataloga	12417-12419/Lp, 12422-12423/Lp, 12424-12425/Lp, <i>KOTUS</i> , Helsset	–
Koskimies, A. V.	1886	Anár	Suoma gielladutki	anárašgiela dutkan, mielbargin lei T. I. Itkonen (gč. sekundára gálduid)	Paavali Valle, Mikko Aikio, Juho Petteri Lusmanieni, Ulla Morottaja	SKS, Helsset	Koskimies & Itkonen 1917, 71-73, 75-79, 80-84, 87-95, 278-280;
Kuruč, Rimma Dmitrievna	1980-logus	<i>Lujtaavv' r-gilli</i> (Nr.III:3) ja Murmánska	oahpaheaddji, Ruošša	gielldasámi-ruošša sátnegiriji ráhkadeapmi	Nr.III:1:16, III:1:22; Nr.III:3:15, Nr.III:5:4	Kuruča priváhita čoakkáldat	<i>Saamsko-russkáj</i> <i>slovar'</i> 1985
Lagercrantz, Eliel	1920	<i>Njauddám-siida</i> (Nr. IV:6); Unjarga	Suoma gielladutki	sámi giellačájánašaid čoaggin ja dutkan Várjjat-guovllus	Nr.IV:6:1; gč. maid Nils Mosesen, Bigga Andres Rauna (sekun- dára gáldut)	?	Lagercrantz 1961, 187-206; gč. maiddái Lagercrantz 1959, 116-117; 1961, 126-127

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieluid guovllugullevašvuohta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieluid dálá vurkensadji	Publikašuvdna
de la Martinière, Pierre Martin	1670	navdimis <i>Njuđ' tjiđu' rr</i> dahje <i>Suđ' 'm' jel</i> dahje <i>Peäccam</i> -siiddaid dálvveorhagat ja <i>Tuallam</i> -joga guovlu (Nr.IV:2-4); maiddái <i>Kiiltt</i> -siida (?) (Nr.III:1)	fránska doavttir	asttuáiggi mátki, mátkkoštii Dánmárku-Norgga mearrarittu miehde <i>Novaja Zemlja</i> -sulluide, ee. Várjagis Guoládat-gávpogii	eai leat dihtosis	–	La Martinière 1671; 1911; 2001
Mosnikoff, Satu	1990-logus	Čeavejtávri	oahpaheaddji, Suopma	nuortalaš árbevirolaš muitalusaid čoaqqin	Nr.IV:3:4-5 Nr.IV:3:7; gč. maid Nr.IV:3:6	–	<i>Maaddárää' jji mainnáz</i> 1992
Mozolevskaja, Anastasija Jeliseevna	1976	<i>Luijaavv' r</i> - gilli (diehtoaddi <i>Arsjogk</i> -guovllus, Nr.III:5)	gielddasámi duojár, <i>Arsjogk</i> -gilis eret	lea bádden iežas eatni ja fulkkežiid muitalusaid ja máidnasiid	Nr.III:5:2	16621– 16625Lp, <i>KOTUS</i> , Helsset	–
Nemirovič-Dančenko, Vasilij Ivanovič (1848–1936)	1870-logus	<i>Tuallam</i> -joga guovlu (<i>Njuđ' tjiđu' rr</i> , ja <i>Suđ' 'm' jel</i> , Nr.IV:3–4); <i>Ču' kksuáid, A' kkel, Juom</i> (Nr.II:1-3); <i>Kiiltt</i> ja <i>Maaziell' k</i> (Nr.III:1, 4)	Ruošša girječálii; čohkkii dieđuid, sámi historjjas, álbmotdiktema ja oskkoldaga birra	asttuáiggi mátki Vilgesmeara ja Jieknameara riddoguvlluin, jodii Guoládatnjárgga oarjeosiin Gáddeluohttas Guoládat-gávpogii	sámit, ruoššat ja gárjillaččat; ee Nr.Y:1	–	Nemirovič-Dančenko 1875a; 1875á; 1877a; 1877á; 1881a; 1881á; 1892
Nickul, Karl (1900–1980)	1930-logus	<i>Peäccam</i> -guovllu máttaoassi ja <i>Suđ' 'm' jel</i> -siida (Nr.IV:2–3)	Suoma etnologa	nuortalaččaid ávmaslaš ja vuoiñjaláš árbevieru dutkan, ee. báikenamaid čoaqqin	Báikenamat ja báikenamaid čilgejeaddji muitalusat (jorgalusat suomagillii)	–	Nickul 1934; 1948; 1970; 1978

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugullevašvuotta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieduid dála virkensäđji	Publikašuvdna
Paulaharju, Samuli (1875–1944)	1910–1920-loguin	<i>Oaver-jávri, A'kkeļ, Sáá'rvesjäu'rr, Nuortijoki ja Jaurujoki</i> (Nr.II:1–3); <i>Paaččjokk, Njuđ'tijäu'rr, Suđ'm'jel ja Tuallam-joga</i> guovlu (Nr.IV:1–4)	Suoma girječáli, govvadáiddár, iešoahppan etnográfá ja folklorista; mátkeguoibmin lei eamit Jenny Paulaharju	nuortalaččaid vuonpalaš kultuvrra dutkanmátki: 1910 <i>Paaččjokk</i> -guovllus, 1914 Anárjávrris <i>Njuđ'tijäu'rr</i> i, <i>Suđ'm'jeli</i> ja <i>Tuallam-jokki</i> ; 1918 <i>A'kkeļ, Oaver-jávri, Sáá'rvesjäu'rr, Nuortijoki</i> ja <i>Jaurujoki</i>	diehtoaddiid namaid gč. Paulaharju (1921); gč. maid Nr.II:2.5; Nr.V:2	gč. SKS arkiiva (Helsset), SKS.KRA. <i>Samuli Paulaharjun käsikirjoitukset</i> 2 6 3 9 7 – 2 6 4 0 3 ; Paulaharju [1914] <i>SUSA</i> , Helsset	Paulaharju 1921; gč. maid T. I. Itkonen (1931) 1981, 7
Qvigstad, Just (1853–1957)	1888–1890	Unjarga	sámekultuvrra dutki	sámi muitalusaid ja mádnasiid čoaŋginbargu	Johan Johnasen Aikio, Henrik Olsen Reppen (gč. sekundára gáldut)	–	Qvigstad 1927, 98–99; 406–409; 446–451, 506–511
Rantala, Leif	1993	<i>Jona-gilli</i> (Nr.II:2), <i>Verhnetulomskij-gilli</i> (<i>Tuallam</i> , Nr.IV:4), <i>Lujtaavv'r-gilli</i> (Nr.III:3)	sámekultuvrra dutki, Suopma	áhkkiļ-, nuortalaš- ja gielldasámi giellačájá-nasaid bádden	gč. KOTUS arkiiva kataloga	16599–16604/Lp, 16605–16619/Lp, 16620/Lp, 16623/Lp, <i>KOTUS</i> , Helsset	–
Ravila, Paavo Ilmari (1902–1974)	1930	Máttavuotna, Várjjat	Suoma gielladutki	Máttavuona mearrasámi suopmana dutkan	Niils Mathisen Mienna, Matti Skore (Banna) (gč. sekundára gáldut)		Ravila 1931, 149, 154, 201, 199

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieluid guovllugullevašvuohta ja/dahje vurkema sadii	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieluid dála vurkensadii	Publikašuvdna
Saba, Isak Peter (1875–1921)	1918	<i>Njauddám</i> -siida (Nr. IV:6)	oahpaheaddji, Norga	sámi kulturmuittuid vurkenprošeakta <i>Norsk folkemimmesamling</i> -čoakkáldaga várás; maiddáa J. Qvigstada veahkkebargi	Nr.IV:6:2; gč. maiddáa sekundára gálduid	–	Qvigstad 1927: 1, 276–277, 294–300, 304–308, 326–327, 412–417, 458–461, 496–499; gč. maid Qvigstad 1927, 274–277, 408–413, 454–457, 472–481, 494–495
Senkevič-Gudkova, Viktoria V.	1955; 1957	<i>Jokanga</i> (Nr.I:2) ja <i>Njuo' tjiáu'rr</i> (Nr.IV:4)	Ruošša filologa, suoma-ugralaš gielaide dutki	oassálasttii nuortasámi gielaide dutkamprošektii IJALI olis 1955 <i>Jokanga</i> -gilis; čohkkii nuortalaš ludiid <i>Njuo' tjiáu'rr</i> -gilis	Nr.I:2:4–5	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Senkevič-Gudkova 1953; 1959 a. 1959 á; 1964; 1974; 1976; Kert 1961, 188–214
Sjögren, Andreas Johan (1794–1855)	1824–1828	<i>Paacčjokk</i> , <i>Njuo' tjiáu'rr</i> ja <i>Mue' kĕkĕ</i> (Nr.IV:4–5); <i>Semiosstroye</i> (Nr.III:5)	Suoma lingvista, suoma-ugralaš álbmotkultuvrraid ja gielaide dutki	nuortasámi suopmaniid dutkamátki (ee. giemasámi guovllus)	–	–	Sjögren 1828; vrd. Fellman 1847, 97–98

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieuid guovllugulleašvuotta ja/dahje vurkema sáđji	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieuid dálá vurkensadji	Publikašuvdna
Storå, Nils (1933–)	1960-logus	<i>Paacčjokk-, Peäccam-, Suõ'nn'jei- ja Njauddám</i> (Nr.IV:1–3, 6)	Suoma etnográfá	nuortalaččaid hávdádanvieruid dutkan	Nr.IV:1:10–13; Nr.IV:2:2–4; Nr.IV:3:3–4, Nr.IV:3:6; Nr.IV:6:3	<i>KIVÁ FM</i> 1800–1807, 4734–4735, Åbo	Storå 1971
Szabó, Lázsló	1965	giellačájanasaid vurkenbargu; giellain-formánttat ledje Hertsen-instituhta (Leningrada pedagogalaš allaskuvlla) sámesuideanttat <i>Kintuš-guovllus</i> (Nr.I.1), <i>Koarrdögk-</i> ja <i>Lujjaavv' r-guovlluin</i> (Nr.III:2–3); maiddái Petrasovodsk, Gárjil	ungáralaš lingvista, máhtii ee. ruoššagiela, beroštupmi nuortasámegielaide dutkamii	darije- ja gieiddasámi giellačájanasaid čoagginbargu	<i>Čalmny-Varre:</i> Nr.I:1:2; <i>Lujjaavv' r:</i> Nr.III:2:3–4	–	Szabó 1967; 1968.
Šaršina, Galina Alekseevna (1940–)	1954	<i>Koarrdögk-gilli</i> (Nr.III:2)	Leningrada pedagogalaš allaskuvlla (Hertsen-instituhta) dalá studeanta, <i>Koarrdögk-gillis</i> eret	oassálasttii nuortasámi gielaide dutkamprošektii (IJALI, 1954–1965), man G. Kert jodihii	Nr.III:2:1–2; gč. maid ieš G. A. Šaršina diehtoaddin, Nr.III:2:3	IJALI jietnaarkiiva, Petrasovodsk	Kert 1961, 95–99, 115–131

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugulleašvuohhta ja/dahje vurkema sadji	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieduid dála vurkensadji	Publikašuvdna
Šatkov, Fjodor	1911	<i>Semiotrovje</i> -siidda dálveorohat (Nr.III:5)	oahppo- ja bargoduogáš ii leat dihtosis	jearahalai gili sápmelaččaid dološ rituálabiergasiid, noidošemiid ja oaffaruššamiid birra västidan dilhtii K. B. Wiklunda gažaldagaid noaiderumbbuid geavaheami birra Ruošša beale Sámis	Nr.III:5:5; Nr.III:5:6	–	Šatkov 1911; Wiklunda reive, gč. <i>Izvestija Arhangel'skogo obščesna izučeniija Russkogo Severa</i> 1910: 7, 51
Ščekoldin, Konstantin (1845–1916)	1800-logu loahpa-geahčen	<i>Paaččjokk, Peäccam, Suõ'nn'jel, Njuõ'tjäu'rr</i> ja <i>Njauddám</i> (Nr. IV:1–4, 6)	<i>Paaččjokk</i> -guovllu báhppa; čuvgehusbargi; oahpahalai báikkálaš sámegeala, jorgalii sámegeallii vuoŋŋalaš ja eará girjjálašvuoda, čálii áppesa sámegeallii <i>Paaččjokk</i> -girkoskuvlla várás	<i>Paaččjokk</i> -guovllu sámi njálmálaš árbevieruid čoaŋgin asttuáiggis	Nr.IV:1:5–9; Nr.IV:4:3	? gč. RGO arkiivva, St. Petersburg (Ščekoldin [1870]); gč. maid Ščekoldin [1870–I.]	Ščekoldin 1880
Vise, Vladimir Juljevič (1886–1954)	1910–1915	<i>Ču'kksuál</i> (Nr.II:2); <i>Maaziell'k, Puuljaavv'r</i> ja <i>Lujaaavv'r</i> (Nr.III:3–4)	árktalaš guovllu áibmogearddi ja meara ruoššalaš dutki; čohkkii dieduid sámi kultuvrra birra	asttuáiggi mátkkit Guoládatnjárgga sisosiide, čohkkii dieduid sámi ávnnaslaš ja vuoŋŋalaš kultuvrras	–	–	Vise 1911; 1912; 1917

Vurkejeaddji	Vurkema áigi	Gáldodieduid guovllugulleavašvuohta ja/dahje vurkema sadji	Ámmát- ja fágaduogáš. Mielbargit	Vurkenbarggu ulbmil	Diehtoaddit (nummirat)	Gáldodieduid dála vurkensadji	Publikašuvdna
Volkov, Nikolaj Nikolajevič (1904–1953)	1935–1941	<i>Čudžjaavv’r</i> ja <i>Lujjaavv’r</i> (Nr.III:1, 3)	etnográfá; Sovjetlihtu diedaakademia Antropologijja, arkeologijja ja etnográfijja instituhtu bargi (dála áigge <i>MAE RAN</i> , St. Petersburg)	Sovjetlihtu sámiid kultuvrra ja historjja dutkan; nakkosgirji nuortasámiid etnográfijjas ([1946])	Nr.I:2:14; Nr.III:1:12–14; Nr.III:1:17–20; Nr.III:1:24+25; Nr.III:3:7–8; Nr.III:5:3; Nr.IV:4:9	Volkov’a persovnnalaš arkiivačoakkáldat, gč. Volkov [1927–47], <i>MAE RAN</i> , St. Petersburg	Volkov 1996 a; 1996 á
Zaikov, Pekka (Pjotr Mefodjevič)	1971–1974	vurkenbargu <i>Jona-gilis</i> (diehtoaddit leat <i>Ču’kksuál-, A’kkel-</i> ja <i>Sáá’rvesjäu’rr-</i> guovlluin, Nr.II:1–3)	Ruošša lingvista; sámegeida ja gárjilgeida dutki; mielbargin lei G. M. Kert	áhkkišámi giellačájánašaid čoaggin- ja dutkanbargu	Nr.II:2:1–4; Nr.II:2:9	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Zaikov 1987; Kert & Zaikov 1988
Zolotarev, David Aleksevič (1885–1938)	1927	<i>Kiniuš, Jofkyi, Ljymbes</i> ja <i>Sosnyöffke</i> (Nr.I:1–4); <i>Puuljaavv’r, Lujjaavv’r</i> ja <i>Semioostrovje</i> (Nr. III:3–5)	Ruošša antropologa; fysalaš antropologijja dutki	RGO ja Gárjil-Murmánška lávdegotti olis 1927 lágiduvvon antropologalaš ja etnográfalaš dutkanmátki Guoládatnjárgii; nuortasámiid dutkan	–	?	Zolotarev 1927; 1928
Želesnjakova, Valentina N.	1958	<i>Lujjaavv’r-gilli</i> (Nr.III:3)	Hertsen-instituhta (Leningrada pedagogalaš allaskuvlla) dála studeanta, <i>Lujjaavv’r-gilis</i> eret	oassálasttii nuortasámi gielaide dutkanprošektii (IJALI, 1954–1965), man G. Kert jodithii	Nr.III:3:1–3	IJALI jietnaarkiiva, Petrosavodsk	Kert 1961, 47–61, 87–90